

VARIA

XXV

**Zborník príspevkov z XXV. kolokvia mladých jazykovedcov
(Častá-Papiernička 23. – 25. 11. 2016)**

**Editorka
Katarína Gajdošová**

**Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV
2017**

Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV

Recenzenti

Prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD.

Prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Editorka

Mgr. Katarína Gajdošová, Ph.D.

Technický redaktor

Mgr. Vladimír Radik

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Katarína Gajdošová, Ph.D.

Mgr. Bronislava Chocholová, PhD.

Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

ISBN 978-80-971690-2-2

EAN 9788097169022

Obsah

Slovo na úvod	5
Miroslava Bajusová: Využitie stratégie neutralizácie pri preklade profesionalizmov z oblasti drevárskeho priemyslu.....	6
Perla Bartalošová: Sonda do neverejného diskurzu o homosexuálnych ľuďoch cez prizmu xenolingvistiky	21
Marka Bireş: Interpretačná komparatívna analýza jazykového stvárnenia lásky v slovenskej a rumunskej frazeológii	36
Martina Bodnárová: Personálna a sociálna deixa v neinštitucionálnom dialógu dospelých východoslovenskej proveniencie	48
Katarzyna Burska: Nazwy gospodarstw agroturystycznych w województwie łódzkim. Analiza strukturalna i semantyczno- -pragmatyczna.....	66
Veronika Gondeková: Manipulačno-komunikačná koncepcia predvolebnej kampane politickej strany Most-Híd.....	77
Miroslav Kazík: Birmovné mená vo farnosti Moravany nad Váhom po roku 1989	91
Ivana Klabníková: České křídlo proti štúrovskej spisovnej slovenčine v zborníku <i>Hlasové</i>	108
Petra Kollárová: Pomenovanie príbuzenských vzťahov v slovenských nárečiach	117
Agnieszka Kolodziej: Zoonimy versus inne onimy	129
Michaela Kopečková: Analýza vokalickej kvality a kvantity moderátorů televizního zpravodajství ČT 1	142
Дарья Корзникова: Смотреть краем глаза и слушать краем уха: инструментальная валентность глаголов восприятия в русскоми немецком языках.....	161
Paweł Kowalski: Internacjonalizacja w polskiej i słoweńskiej terminologii językoznawczej	178
Magdalena Kroupová: Slovesa cizího původu v současné češtině se zřetelem k jejich lexikografickému zpracování	187
Veronika Labancová: Hypotypóza ako myšlienková figúra v diele Kruté povedky (Contes cruels) od Auguste de Villiers de L'Isle-Adam	199
Mária Matiová: Kognitívny obraz konceptov závisť a škodoradost' v slovenskom jazykovo-kultúrnom spoločenstve	212
Miriam Matulová: Dynamik der Entwicklung der aktiven Sprachkompetenz beim Kind im Vorschulalter.....	225

Lucia Miháliková: Význam slovesa a procesy metaforizácie.....	241
Mira Nábělková: <i>Tak rob, ako ti d'aka!</i> Slovenský slovník Boženy Němcovej	252
Timea Nemčeková: Prechod od kmeňovej sústavy k rodovej vo vývine substantívnej deklinácie slovenčiny a češtiny.....	264
Maja Novkovič: Jazykovo-štylistická analýza románu <i>Rivers of Babylon</i> od Petra Pišťanka	272
Gabriela Orsolya: Kontrastívny výskum verbálnych kolokácií	287
Patrik Petráš: Funkcia dôrazu v súčasnom televíznom spravodajstve	306
Khrystyna Petriv: Мова як маркер національної ідентичності.....	325
Kristína Piatková: Štylistika a každodenná komunikácia	333
Andreea-Nora Pop: A Corpus-Driven Analysis of the Word „ROMANIAN“ in CORPES XXI.....	343
Barbara Repková: Rétorika etickej reklamy	360
Zdenka Schwarzová: Sociovedecká komunikácia v slovenských médiách (na príklade bioetického diskurzu)	368
Alica Ternová: Sémantická analýza niektorých prípadov slovensko-slovinských interlingválnych homoným.....	385
Василенкова Лариса Борисовна: Итальянизм и его функция в „Сказках об Италии“ М.Горького и „Новых сказках об Италии“ авторов-постмодернистов	391
Katarína Vilčeková: Die Rolle der Muttersprache beim Fremdsprachenlernen	401
Kristina Denisovna Zaides: “To Forget Impossible to Remember”: Meta-Communication with the Meaning of Forgetting in Oral Spontaneous Speech.....	420
Jana Zdeňková: Deverbativní substantiva tvořená pomocí sufixů -stvo a -ství/-ství ve staré a střední češtině	434

Slovo na úvod

Polojubilejné XXV. kolokvium mladých jazykovedcov sa uskutočnilo v dňoch 23. – 25. novembra 2016 v Účelovom zariadení Národnej rady SR v Častej-Papierničke, na mieste známom viacerým dlhoročným kolokvialistom. Do príjemného prírodného prostredia prišlo prezentovať svoje vedecké výstupy, výsledky svojich výskumov a konfrontovať svoje názory s inými rovesníkmi celkovo 53 účastníkov. Prítomní boli mladí vedeckí pracovníci a doktorandi nielen zo Slovenska, ale aj z Českej republiky, Chorvátska, Poľska, Rumunska, Ruska, Slovenska, Srbska a USA. Pôvodne reagovalo na pozvánku týkajúcu sa XXV. kolokvia mladých jazykovedcov 64 záujemcov, no rôzne dôvody viacerým neumožnili zúčastniť sa podujatia.

Kolokvium sa nieslo v pokojnej atmosfére, ktorá je preň na sklonku roka tak nejako príznačná. Na kolokviách sa za roky ich existencie vytvorilo veľa priateľstiev a spoluprác, viacerí kolokvialisti prichádzajú na toto podujatie opakovane. A nebolo to inak ani v roku 2016, keď sa mnohí mladí aj zrelší jazykovedci po dlhšom čase mohli stretnúť práve na pôde XXV. ročníka KMJ. Iní sem prišli prvý raz a, dúfame, odchádzali obohatení o spoznanie nových kolegov, s ktorými budú môcť i naďalej zdieľať rovnaké či podobné výskumné záujmy.

Pozvanie prezentovať výsledky svojej práce prijala aj doc. PhDr. M. Nábělková, CSc., zakladateľka kolokvií, ktorá predniesla plenárnu prednášku s názvom *Tak rob, ako ti d'aka... K Slovenskému slovníku Boženy Němcovej*. Počas troch dní odznali prednášky na rôzne témy; v tomto ročníku boli zastúpené oblasti fonetiky, gramatiky, slovotvorby, lexiky, sémantiky, pragmatickej lingvistiky, onomastiky, sociolingvistiky, historickej jazykovedy, dialektológie, didaktiky, jazykovej politiky, jazykovej analýzy literárneho textu, diskurznej analýzy, kognitívnej lingvistiky aj etnolingvistiky.

V zborníku plných príspevkov sa nachádza 33 príspevkov v slovenskom, českom, poľskom, anglickom a ruskom jazyku. Radi by sme vyjadrili poďakovanie za nezištné posúdenie odovzdaných príspevkov recenzentom prof. PaedDr. Ľ. Kralčákovi, PhD., prof. Mgr. J. Krškovi, PhD., a prof. PhDr. S. Ondrejovičovi, DrSc. Veľká vďaka tiež patrí „starším“ účastníkom nášho podujatia, ktorí prišli diskutovať s účastníkmi kolokvia, rozširovať ich obzory a posúvať ich vpred svojimi povzbudzujúcimi slovami. Za takýto vzácny a nedoceniteľný dar ďakujeme prom. fil. A. Ferenčíkovej, CSc., prof. Mgr. J. Krškovi, PhD., doc. Mgr. G. Múskovej, PhD., doc. PhDr. M. Nábělkovej, CSc., prof. PhDr. S. Ondrejovičovi, DrSc., PhDr. M. Šimkovej, Ph.D.

Prajeme si, aby sa zborník plných príspevkov VARIA aj zborník abstraktov VARIA, ktoré vychádzajú spoločne, dostali ku všetkým, ktorí si chcú prečítať zaujímavé príspevky súčasných mladých lingvistov zo Slovenska aj zo zahraničia.

Katarína Gajdošová, editorka

Využitie stratégie neutralizácie pri preklade profesionalizmov z oblasti drevárskeho priemyslu¹

Miroslava Bajusová

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
miroslava.bajusova@umb.sk

*Tlmočník vždy vie menej o vecnej stránke než jeho klienti.
(Viera Makarová)*

Úvod

Rovnako ako jazyk samotný aj tvorba profesionalizmov má svoje normy. Ich produkcia sa riadi jazykovými pravidlami. Používatelia jazyka rešpektujú vo svojej reči isté jazykové paradigmy. Niekedy to robia skôr intuitívne ako uvedomene, ale to nám nebráni nájsť pri týchto lexikálnych jednotkách spoločné znaky, na základe ktorých ich môžeme rozdeliť do skupín a vytvoriť ich systémovú podobu. Nováčikovia v danej profesii, ako aj prekladatelia a tlmočníci, často trpia nedostatočnou jazykovo-profesijnou disponovanosťou, ktorá im neumožňuje efektívne pracovať, kým dané lexémy nemajú vo svojom jazykovom vedomí. V predkladanej štúdii sa preto snažíme o sumarizovanie profesionalizmov z oblasti drevospracujúceho priemyslu s cieľom uľahčiť ich prekladu do cudzieho (v tomto prípade nemeckého) jazyka pri použití stratégie neutralizácie. Prv ako prejdeme k samotnej analýze jednotlivých drevárskych lexém, priblížime si teoretickú stránku pojmov profesionalizmus, slang a stratégia neutralizácie.

1 Profesionalizmy

Problematicke sociolektov, medzi ktoré sa zaraďujú aj profesionalizmy a slangizmy, sa venuje viacero autorov (Findra, 1979, 2009; Hubáček, 1981, 1990; Mistrík, 1984; Hochel, 1993; Klincková, 1990, 2012; Bosák, 2001 a iní). V našej štúdii sa zaoberáme primárne profesionalizmami. Odlíšiť ich od slangu je niekedy problematické, pretože v súvislosti s dynamikou jazyka dochádza z diachrónneho hľadiska v rámci zmien v štruktúre lexikálneho systému k presunom lexikálnych jednotiek medzi jednotlivými (štylistickými) vrstvami. Slovná zásoba tak reaguje na potreby komunikačnej praxe. Práve preto je hranica medzi profesionalizmami a slangom taká tenká, nejasná, pohyblivá či dokonca priepustná.

J. Peprník v knihe *English Lexicology* (2006, s. 64, preklad M. Bajusová) píše: „Mnoho profesionalizmov je zároveň slangom (hranica medzi nimi je

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 1/0551/16 Hybridita v jazyku, texte a translácii.

flexibilná).“ Rovnako český lingvista J. Hubáček (1990, s. 114) do definície slangu zahrňuje aj profesionalizmy:

„Slang chápeme jako svébytnou součást národního jazyka, jež má podobu nepsisovné vrstvy speciálních pojmenování realizované v běžném (nejčastěji polooficiálním a neoficiálním) dorozumivacím styku lidí vázaných stejným pracovním prostředím nebo stejnou sférou zájmů a sloužící jak specifickým potřebám jazykové komunikace, tak i jako prostředek vyjádření příslušnosti k prostředí či k zájmové sféře.“

Spomína už síce snahu o delenie slangu na profesionalizmy a slangizmy v užšom zmysle na základe analyzovania miery nespisovnosti a ich následného diferencovaného štylistického hodnotenia, avšak stále sa drží tvrdenia, že hranica medzi nimi je „neostrá a nejednoznačná“ (porov. Hubáček, 1990, s. 116 – 117).

Z názorov tohto autora vychádza aj autorský kolektív J. Horecký – K. Bužáskyová – J. Bosák et al. (1989, s. 306 – 308), ktorý existenciu profesionalizmov vôbec nereflektuje a o slangu píše ako o jazykových prostriedkoch „zvláštnej expresívnej kvality“, ktoré sú špeciálne viazané na pracovné a zájmové prostredie. Faktory, ktoré podľa nich podmieňujú vznik slangu, prebrali od J. Hubáčka (1981). Okrem iných medzi ne patria úsilie o maximálne úsporné a jednoduché vyjadrovanie a vyjadrenie príslušnosti k istému prostrediu, ktoré sú charakteristické pre profesionalizmy. V ďalšej analýze síce uvádzajú tri druhy štylistickej kvality lexikálnych jednotiek, avšak lexémy, ktoré by sme na základe vnímania iných autorov mohli označiť ako profesionalizmy a nachádzajú sa medzi „oficiálnym spisovným názvom“ a „slangovou podobou“, označujú pojmom „neutrálna, neoficiálna podoba“.

B. Hochel v rámci sociálnej stratifikácie jazyka v *Slovníku slovenského slangu* (1993, s. 15 – 17) vyčleňuje teritoriálne nárečia, argoty, žargóny, slang a sociolekty, ktoré ďalej delí na profesionálne, sociálne a zájmové nárečia (označenie „profesionálne nárečia“ používa aj P. Ondrus, 1974). Sociolekty primárne slúžia na dorozumievanie sa v určitom zájmovom, profesionálne alebo sociálne uzavretom kolektíve. Pre nečlenov sú nezrozumiteľné, avšak táto nezrozumiteľnosť nie je zámerná a cieľená ako pri argote, vzniká len ako sekundárny príznak. Ako dištinktivný znak slangu oproti sociolektom, teda aj profesionálnym nárečiam, uvádza to, že je súčasťou aktívnej alebo aspoň pasívnej slovnej zásoby každého používateľa národného jazyka.

Aj niektorí ďalší autori pojmy profesionalizmus a slang popisujú ako vzájomne nevyhranené, synonymné a používajú termíny „profesionálny slang“ (Horecký, 1982; Peprník, 2006; Furdík, 1966; Horák, 1966; Šalingová, 1965; Stich, 1966; Makarová, 2004), „pracovný slang“ (Mistřík, 1970; Urbančok, 1965, 1967; Šalingová, 1965), „vyšší (intelektuálny, pracovný) slang“ (Mistřík, 1977) alebo „odborný slang“ (Slovník slovenského jazyka I, 1959; Šalingová, 1965) (porov. Findra, 2009, s. 156; Klincková 1990, s. 328 – 330).

Naopak, J. Klincková (1990, s. 331 – 333) používanie termínu „profesionálny slang“ odmieta, pretože profesionalizmy sa na základe jej výskumu zásadne líšia od slangizmov. Sú to frekventované pomenovania, ktoré sa bežne používajú v príslušnej komunikačnej sfére a dočasne nahrádzajú oficiálne terminologické pomenovania, s ktorými tvoria synonymické dvojice. Považuje ich za „štylistický variant terminologických pomenovaní“. O. Orgoňová a A. Bohunická (2011, s. 144) ich označujú ako „ústne náprotivky k oficiálnym odborným termínom“.

Rovnako negatívne sa, vzhľadom na ich štruktúrne a funkčné rozdiely, k stotožňovaniu a spájaniu týchto dvoch pojmov stavia J. Findra (2004, s. 28 – 29; 2009, s. 156 – 157). Zásadný rozdiel vidí v stupni expresivnosti, motivácii vzniku a funkcii, ktorú plnia v procese komunikácie. Ich spoločným znakom je, že sú primárne prostriedkami ústneho vyjadrovania. Avšak kým pre slangové výrazy je príznačná nadmerná expresivita, ktorá je dosahovaná zámerne, s cieľom vyniknúť, profesionalizmy plnia praktickú úlohu v komunikácii odborníkov jednotlivých vedných odborov a pracovníkov jednotlivých výrobných oblastí v ich bežnom pracovnom styku. Cieľom ich používania je snaha o rýchly prenos presných informácií, ktorá sa odráža v zhutnení pomenovaní, v univerbizácii. Do popredia sa, na rozdiel od zámernej deformácie výrazu v záujme dosiahnutia jeho exkluzívnosti, ktorú pozorujeme v slangu, dostáva potreba jazykovej ekonómie. Preto nevidí dôvod zaraďovať profesionalizmy k slangizmom ako tzv. odborný slang.

J. Dolník (2007, s. 213 – 215) vníma profesionalizmy v opozícii k termínom ako ich neoficiálne, neverejné náprotivky. Podľa neho sú to

„výrazy, ktoré sa cítia ako nespisovné termíny poznačené vplyvom jazykovej ekonómie a ktoré sú emocionálne a konotačne bezpredmetové. Profesionálny výraz sa vyskytuje predovšetkým ako náhrada terminologického viacslovného spojenia alebo ako korelát chýbajúceho (potenciálneho) termínu. [...] profesionalizmami sa síce podávajú tie isté vecné informácie ako odbornými názvami, ale podávajú sa tak, aby sa vnímali cez prizmu výrazov blízkych k prostriedkom základného (nenadstavbového) jazyka. [...] tvoria osobitnú zložku štandardnej lexiky. Profesionalizmy ako neoficiálne náprotivky reálnych alebo potenciálnych termínov sa oddeľujú od „pravých“ typických slangových výrazov, ktoré sa vyskytujú v profesijnej aj záujmovej sfére a zjavne patria do nespisovnej (aj neštandardnej) lexiky.“

Veľmi vyhranenú definíciu profesionalizmov ponúkol už v roku 1983 autorský kolektív B. Poštolková – M. Roudný – A. Tejnor v knihe *O české terminologii* (s. 31):

„Vedle kodifikovaného terminologického sousloví se objeví jednoslovné pojmenování odvozené, složenina, substantivizované adjektivum, pojmenování zkratkové, pojmenování metaforické nebo slovo přejaté z jiného jazyka. Jde tu o kondenzaci pojmenování, o výrazovou úspornost. Tyto názvy, utvořené spisovnými prostředky a postupy, se označují jako profesionalizmy.“

Vzhľadom na nejednotnosť, ktorá panuje medzi jazykovedcami v súvislosti s definíciou pojmu „profesionalizmus“, ho v predkladanej štúdii budeme používať v súlade s vnímaním J. Klinckovej, J. Findru, J. Dolníka a B. Poštoľkovej a kol.

Súhlasíme s tým, že termíny profesionalizmus a slang nemôžeme úplne stotožniť, aj keď vykazujú isté spoločné znaky. Integrujúcim faktorom je vykonávanie činnosti v určitej špecifickej odbornej alebo inej oblasti – stali sa teda do určitej miery prostriedkami skupinovej výlučnosti. Zásadný rozdiel však predstavuje miera expresivity. Čím je výraz expresívnejší, tým viac inklinuje k slangu, naopak, ak výraz viac konverguje k odbornému termínu a tým aj k spisovnému jazyku, zaraďujeme ho medzi profesionalizmy, pričom vďaka jazykovej dynamike tieto lexikálne jednotky môžu postupom času preniknúť do vrstvy spisovných pomenovaní až termínov.

Z uvedeného vyplýva, že profesionalizmy predstavujú súhrn špecifickej lexičky, používanej primárne v ústnom, väčšinou neoficiálnom až polooficiálnom prejave vekovo neohraničenou skupinou príslušníkov istej profesie alebo hospodárskeho odvetvia na vzájomné dorozumievanie sa (sociálne hľadisko). Pomenúvajú predmety spojené s istým pracovným prostredím, profesiou. Významovo sa zhodujú s odbornými termínmi, sú de facto ich synonymami. Základnou tendenciou ich tvorenia je zjednodušovanie v súvislosti s ekonomizáciou vyjadrovania sa (funkčné hľadisko). Štruktúrne je základom vzniku profesionalizmov spisovný jazyk, avšak ony samotné disponujú zo stylistického hľadiska istými príznakmi, ktoré vyplývajú z bližšieho vzťahu medzi komunikantmi, čím sa blížia k hovorovým slovám, ktoré sa v oficiálnom a písomnom styku nepoužívajú.

Používajú sa funkčne, s ohľadom na charakter komunikačnej situácie, v súlade s cieľom dosiahnutia jazykovej ekonomie a zámerom zbližovania komunikantov. V jednojazyčnej komunikácii v uvedenom kontexte pôsobia kladne, napr. aj budovaním pocitu spolupatričnosti zamestnancov, v prípade translácie, naopak, spôsobujú profesijne a odborne nezainteresovanému translátorovi ťažkosti, s ktorými sa musí vyrovnávať použitím rôznych translačných stratégií. Jednou z nich je práve neutralizácia.

2 Stratégia neutralizácie

Neutralizácia bola ako kognitívna (a niekedy ako núdzová) stratégia zavedená do translatológie len nedávno a môžeme sa o nej dočítať predovšetkým vo vzťahu k tlmočeniu ako ústnej forme transkultúrnej mediácie. Samotná autorka Z. Bohušová okrajovo hovorí o možných presahoch aj do prekladu (porov. Bohušová, 2009, s. 7) a venuje sa tiež neutralizácii defektov v hybridných východiskových textoch (porov. Bohušová, 2010, s. 14). Práve vďaka jej práci patrí stratégia neutralizácie v súčasnosti k dynamicky sa rozvíjajúcim výskumným paradigmám v oblasti translácie. Okrem monografie *Neutralizácia ako kognitívna stratégia v transkultúrnej komunikácii* sa jej venuje aj v početných ďalších štúdiách.

V nasledujúcich úvahách sa opierame o jej článok s názvom *Javy fušerizmu na štylistickej rovine* s podtitulom *O neutralizáciách defektov v hybridných východiskových textoch* (2010), v ktorom sa sústreďuje na ústno-písomné texty. V centre jej pozornosti sú defekty vo východiskových textoch, ktoré získavajú status príznakov. Nami analyzované javy majú analogicky hybridný charakter, pričom z pohybu na osi ústnosť – písomnosť vyplýva rozdielna „štylistická kvalita“ východiskových (neoficiálne/polooficiálne texty) a cieľových textov (oficiálne, administratívne texty). Ako príznakové lexikálne jednotky v tomto kontexte vnímame profesionalizmy, nachádzajúce sa na veľmi nejasnej hranici medzi štandardnými (spisovný jazyk) a subštandardnými jazykovými prvkami (slang). Z hľadiska žiaducich charakteristických znakov cieľových administratívnych textov (cenová ponuka, objednávka náhradných dielov, kúpno-predajná zmluva a iné) ich hodnotíme ako určitý druh defektov, ktoré je potrebné neutralizovať. „Jazykové prostriedky sa neneutralizujú, neutralizáciám podliehajú len ich príznaky“ (Bohušová, 2016a, s. 10, preklad M. Bajusová). Zdôrazňujeme, že nejde o obsahové alebo iné skutočné chyby, iba o odchýlku od normy, týkajúcu sa formy jazykových prostriedkov očakávaných v danom type textu, resp. „mix štýlov“. V situácii produkcie východiskových textov príznakom nedisponujú, pretože zapadajú do daného „štylistického komunikačného rámca“.

Pri uplatňovaní stratégie neutralizácie pri translácii je cieľom dosiahnutie neutrálnej pozície, teda návrat od extrémnych, krajných pólov k stredu. Východiskové a cieľové texty majú určité štruktúry príznakov, ktoré nie sú identické. Dochádza preto nielen k neutralizácii niektorých príznakov vo východiskových textoch, ale na druhej strane k ich pridávaniu v cieľových textoch v záujme „prirodzeného vybalansovania“ (porov. Bohušová, 2015, s. 38).

„Pri neutralizáciách sa niektoré príznaky môžu stať nepodstatnými, nie sú primárne relevantné, resp. príznak sa dostane do úzadia, lebo v určitých súvislostiach je zanedbateľný (v kontexte týchto úvah nepretlmočiteľný). Nemôžeme hovoriť o strate príznaku, ale iba o potlačení určitých príznakov v danom situačno-obsahovom kontexte.“ (Bohušová, 2009, s. 24)

V praxi to môže vyzeráť napr. takto: Translátor, ktorý je interným zamestnancom danej firmy alebo jej externým spolupracovníkom, je v konkrétnej situácii konfrontovaný so spontánnym (alebo čiastočne vopred pripraveným) ústnym textom, ktorý disponuje príznakom subštandardnosti. Buď dostane alebo (častejšie) si sám vyhotoví jeho písomnú verziu, ktorá je prepisom danej komunikačnej udalosti. Fáza komunikačného aktu, počas ktorej uplatňuje stratégiu neutralizácie, sa líši v závislosti od jeho praxe v danom odbore.

(1) V začiatkoch práce, keď ešte nie je zorientovaný v danej profesijnej terminológii a jej subštandardných pendantoch, písomne zachytený obsah ústnej komunikácie, väčšinou z dôvodu časovej tiesne, ešte stále obsahuje tieto príznakové prvky (professionalizmy). Až následne dochádza k produkcii cieľového textu, spĺňajúceho nároky na daný typ textu, s využitím stratégie neutralizácie.

Neutralizácia teda predstavuje cielený, uvedený proces, na ktorého priebeh prekladateľ/tlmočník vynakladá nemalé množstvo mentálnej energie.

(2) Po zapracovaní sa v danom odbore (terminológia, fakty, odborné súvislosti) je bežné, že si poznámky robí už v danej odborovej terminológii. Proces neutralizácie prebieha automaticky medzi vypočítaním si východiskového textu a jeho písomným zaznamenaním.

V oboch prípadoch platí, že cieľový text je potom neutrálny z hľadiska výskytu subštandardných lexikálnych prostriedkov, ale zároveň príznačný z hľadiska typu textu (napr. odborný text disponuje príznakom odbornosti).

3 Exemplifikácie

V nasledujúcej čiastkovej analýze sa zameriame na aplikáciu stratégie neutralizácie na preklad odborných textov. V tomto prípade na základe vlastných skúseností z prekladateľsko-tlmočnickej praxe analyzujeme tendenciu využívania neutralizačnej stratégie v terminológii viazanej na špecifické odvetvie drevospracujúceho priemyslu. Keďže v prevažnej miere išlo o vnútropodnikovú komunikáciu na rôznych úrovniach podnikovej hierarchie (horizontálna komunikácia), resp. medzi nimi (priama aj spätnoväzbová vertikálna komunikácia), prekladanú/tlmočenú do cudzieho jazyka (diagonálna komunikácia), dochádzalo pri nej k neutralizácii profesionalizmov, ich prechodu do odbornej terminológie. Väčšinu prípadov pritom môžeme charakterizovať ako neutralizáciu v hybridnom kontexte – t. j. k neutralizácii dochádza pri transformácii orálnych textov do písomnej podoby a pri ich následnom preklade do cieľového jazyka. Zároveň sa pohybujeme na osi subštandardný jazyk – štandardný, spisovný jazyk a spontánny, nepripravený prejav – pripravený jazykový prejav. Vzhľadom na neprítomnosť recipienta cieľového textu prekladateľ verbalizuje aj neverbálne prvky, ktoré sa vyskytli pri produkcii východiskového textu. Ide o situačný kontext, ktorý „sa utvára súhrnom mimojazykových činiteľov, za ktorých sa uskutočňuje jazyková komunikácia“ (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 43). Rečník napr. povie: „Opýtajte sa ho, či môže byť takéto zamodranie,“ a ukáže rukou.

Po prijatí objednávky od odberateľa sme od nadriadeného dostali príkaz ponúknuť mu aj iný druh reziva, napr. „trojky a štvorky tých istých rozmerov, s prekladom alebo bez, dvanásťky a pätnásťky, prípadne násobky“. Uvedené komunikačné prostriedky zabezpečujú optimálnu a efektívnu výmenu informácií medzi drevármi. Pre nezainteresovaného poslucháča, ktorým je aj prekladateľ/tlmočník, však na prvé počutie nie je celkom zrejмый význam tejto výpovede, pretože výber výrazov je funkčne neprimeraný.

Je zjavné, že nemožno pracovať s izolovanými faktami a javmi. Treba ich posudzovať hlbkovo a v logických súvislostiach. Producent východiskového textu povie iba toľko, koľko je nevyhnutné. U recipienta (v tomto prípade prekladateľa/tlmočníka) predpokladá schopnosť dekódovať jeho výpoveď. Vzhľadom na úspornosť jazykových výrazov sa prekladateľ/tlmočník musí komuni-

kačne aktivizovať, a to buď vo vzťahu k expedientovi (pýtať sa, utvrdzovať sa v domnienkach) alebo pracovať v tandeme s expertom² v danej oblasti, ktorý mu obsah výpovede vo východiskovom jazyku vysvetlí. Na schopnosť interpretovať a hodnotiť vysielané informácie majú okrem toho vplyv aj:

1. kvalitatívne parametre jazykových prejavov
 - a) nepravidielnosti v syntaxi,
 - b) útržkovitosť,
 - c) odŕhanie,
 - d) elipsovité vyjadrovanie sa,
 - e) hezitácie,
 - f) floskuly,
 - g) očakávanie jasnoviectva („viete, čo myslím“, „tie oné“) a
 - h) iné znaky idiolektu, ovplyvňujúce správne pochopenie výpovede.
2. vonkajšie podmienky
 - a) nové stroje, predmety a pracovné úkony, s ktorými prekladateľ/tlmočník ešte nie je oboznámený,
 - b) neposkytnutie podkladov zo strany zadávateľa,
 - c) časový tlak,
 - d) prostredie, v ktorom sa realizuje komunikácia – hluk,
 - e) komunikácia „za pochodu“,
 - f) zlé telefonické spojenie.

Prekladateľ/tlmočník musí dané výpovede najprv zachytiť vo východiskovom jazyku, identifikovať potenciálne prekladateľské úskalia, intralingválne si problematické jednotky pretransformovať do odborného jazyka (neutralizácia)³ a až následne dochádza k procesu prekladu do cieľového jazyka. Môžu pritom nastať dve situácie, ktoré sú opísané v predchádzajúcej kapitole. Z nich vyplýva, že predpokladom efektívnej komunikácie, ktorá je bázou ďalších prekladateľských aktivít, je aspoň základná orientácia prekladateľa v problematike daného odboru a priemyselného odvetvia. Pri dlhodobej spolupráci si prekladateľ/tlmočník vypracúva vlastný glosár používaných výrazov a intenzita spolupráce s odborníkom postupne klesá. Dané lexikálne jednotky prechádzajú z pasívnej do aktívnej zložky jeho jazykovej výbavy⁴.

² Z kognitívneho hľadiska sú vzdelanie, odborná prax a príslušnosť k istému spoločenstvu faktormi, ktoré definujú experta (porov. Vaerenbergh, 2011, s. 886).

³ O intralingválnom prenose medzi rôznymi existenčnými formami jedného jazyka píše aj Z. Bohušová (2016b, s. 78), pričom spomína o. i. aj prenos zo žargónu do štandardného jazyka.

⁴ Pri komunikácii potom dochádza k prepínaniu kódu, čím translátor reaguje na charakter komunikačnej situácie: s producentom východiskového textu, ktorý je zadávateľom prekladateľsko-tlmočnickej zákazky, a sú v užšom profesionálnom vzťahu, komunikuje

*Trojky, štvorky*⁵ v tomto prípade predstavujú 3- a 4-metrové rezivo⁶ (*Schnittholz 3 m, 4 m*), *preklad*, resp. *špáry sú medzilaty* (*e Zwischenlatten*), ktoré sa dávajú medzi vrstvy reziva, aby nedošlo k jeho napadnutiu plesňami a zmodraniu. Pri označení *dvanástky* a *pätnástky* chýba bližšie určenie druhu reziva, z ktorého by sa dalo vydedukovať, o aký rozmer ide. Nezainteresovanému poslucháčovi to nie je jasné, pretože sa tu núkajú dve možnosti interpretácie: (1) hrúbka 12 mm/15mm, resp. (2) šírka 12 cm/15 cm. Pokiaľ prekladateľ nemá vedomosti o štandardizovaných rozmeroch lát a dosiek, momentálnej situácii vo výrobe (objednávky, porezové plány, t. j. čo sa pili) a aktuálnom stave reziva na sklade, nedokáže sám vybrať správne prekladateľské riešenie. Problematický je tiež výraz *násobky*, z ktorého po prvé nie je zrejmé, či ide o násobky širok alebo hrúbok, a po druhé, aj keby to jasné bolo, nie sú to presné násobky širok, resp. hrúbok. Pri ich následnom rozpiľovaní na želané rozmery treba totiž počítať (1) s *rezom*, t. j. *reznou škárou* (*e Schnittfuge*), ktorá sa líši v závislosti od toho, či sa na prepíľovanie používajú pilové pásy alebo pilové kotúče, (2) so *zmrštením* (*r Trockenschwund*), ku ktorému dochádza pri sušení, a (3) s možnosťou ďalšieho opracovania (hobľovanie a následné lepenie). K želaným rozmerom sa teda pridáva niekoľko milimetrov drevnej hmoty navyše, podľa percenta vlhkosti, ktoré chceme dosiahnuť sušením, resp. podľa toho, koľko sa ohobľuje. Z tohto dôvodu rozlišujeme pri rezive *účtovný* (*VM – Verrechnungsmaß*) a *porezový/rezný rozmer* (*EM – Einschnittmaß*), ktoré nie sú identické a závisia od dohody medzi obchodnými partnermi, čo sa následne premietne do ceny.

V odbornej literatúre nachádzame množstvo pokusov o teoretické vymedzenie procesu prekladu a tlmočenia. Predstavujú určité modelové štruktúry späť s uvedenou činnosťou. Sú to však iba ideálne vzorce s vysokou úrovňou abstrakcie a zovšeobecnenia. Nereflektujú individuálne znaky konkrétnych textov, ktoré sú zasadené do určitého situačného kontextu. Reálne tlmočnicko-prekladateľské situácie sú však charakteristické jednak vysokou mierou hybridity, jednak viazanosťou na určité (sociálne) prostredie.

Ešte raz preto zdôrazňujeme, čo už bolo povedané v predchádzajúcich podkapitolách. Zohľadnenie všetkých relevantných faktov vyššie opisovanej ko-

formou profesionalizmov (neoficiálny charakter jazykového dorozumievania), pri formulácii cieľového textu, ktorý je určený pre zahraničného klienta, používa odborné, terminologické výrazové prostriedky (oficiálny charakter komunikácie). Prostredníctvom nich sa navonok prezentuje spoločenský odstup. Translátor teda reflektuje odlišné požiadavky na jazykovú komunikáciu v diferencovaných sférach sociálneho styku. Z hľadiska funkčného členenia ide v oboch prípadoch o vecné texty. Pri ich ďalšom delení na hovorové, náučné, publicistické a administratívne (porov. Findra, 1998, s. 58) by sme východiskový text mohli charakterizovať ako hovorový a cieľový text ako administratívny – cenová ponuka, reklamácia...

⁵ príznakové lexikálne jednotky vo východiskovom jazyku a texte

⁶ bezpríznakové (neutrálne) lexikálne jednotky vo východiskovom jazyku

⁷ bezpríznakové (neutrálne) lexikálne jednotky v cieľovom jazyku a texte

munikačnej situácie vyžaduje, aby prekladateľ/tlmočník bol alebo odborníkom v danom odbore, alebo aby úzko spolupracoval s odborníkom. Prvým krokom pri preklade je terminologicky správny zápis výpovede vo východiskovom jazyku, teda neutralizácia príznaku subštandardnosti, vyriešenie obsahovo-vecných nejasností, až potom dochádza k samotnému prekladu do cieľového jazyka. V prípade, že vieme, z ktorej konkrétnej nemecky hovoriacej krajiny obchodný partner pochádza, je okrem neutralizácie štylistického príznaku (subštandard) zaužívané aj použitie špecifického termínu danej krajiny, ktorý môže byť vzhľadom na pluricentrizmus nemeckého jazyka pri rôznych termínoch odlišný v Nemecku, v Rakúsku a v Švajčiarsku, teda pridanie príznaku. Prekladateľ sa musí v danej oblasti tak zapracovať, aby dokázal zvládnuť prekladateľské úskalia, ktoré konkrétna oblasť ukrýva.

Poznanie jazykových zákonitostí vzniku profesionalizmov prekladateľovi/tlmočníkovi uľahčuje proces neutralizácie, t. j. spätného hľadania ich neutrálnych, odborných náprotivkov, resp. synonym. V nasledujúcich podkapitolách preto ponúkame analýzu ich vzniku.

3.1 Tvorenie profesionalizmov univerbizáciou

Ako bolo uvedené vyššie, profesionalizmy sú prakticky vždy späté s určitou profesiou, pričom motiváciou na vytvorenie synonymného výrazu k existujúcemu termínu býva snaha o ekonomické vyjadrovanie sa, výrazovú úspornosť. Častým spôsobom ich tvorenia je preto univerbizácia (porov. Findra, 2013, s. 106 – 107), ktorá je jedným z prejavov redukcie (porov. Dolník, 2007, s. 164). Takéto pomenovania sú „implicitnejšie, sémanticky kondenzovanejšie ako združené alebo multiverbizované pomenovanie“ (Horecký – Buzássyová – Bosák et al., 1989, s. 35).

Vo všetkých príkladoch uvádzame najprv profesionalizmy vo východiskovom jazyku, ktorým je slovenský jazyk, následne neutrálne odborné termíny tiež vo východiskovom jazyku a napokon neutrálne odborné termíny v cieľovom jazyku.

Najčastejšie používaným slovom v drevárskom podniku je lexéma *kubík* – *meter kubický* – *r Kubikmeter* a pri niektorých druhoch produktov (obklady, dlážkoviaca) *štvorec* – *meter štvorcový* – *r Quadratmeter*. V súvislosti s meraním (či už vstupnej suroviny alebo výrobkov) sa používajú výrazy *klupňa* – *priemerka na meranie obvodu stromov* – *e Kluppe* a *šublera* – *(kovové) posuvné meradlo* – *e Schublehre*, ktorých slovenská podoba vznikla práve z uvedených nemeckých výrazov (porov. Kúkol, 2016, s. 59). Spätným prekladom do nemeckého jazyka dochádza teda k neutralizácii príznakového „slovenského“ (alebo skôr „poslovenčeného“) výrazu.

Podobných príkladov z odvetvia drevospracujúceho priemyslu je nespočetné množstvo. V záujme systematizácie ich podľa spôsobu vzniku rozdelíme do štyroch skupín na základe klasifikácie z publikácie autorského kolektívu J. Horecký – K. Buzássyová – J. Bosák et al. (1989, s. 299 – 305).

3.1.1 Univerbizácia deriváciou

K univerbizácii deriváciou dochádza, keď z dvojslovného spojenia vzniká jedno slovo, v ktorom sa výraz v atribúte stáva základom odvodzovania. Spontánnemu vytváraniu univerbizovaných jednotiek napomáha jednoduchosť ich tvorenia pomocou obzvlášť frekventovaných sufixov *-(č)ka* a *-ák*. Najvšeobecnejšie a zároveň najzákladnejšie pojmy predstavujú lexémy označujúce jednotlivé druhy píl, pri ktorých sa profesionalizmy tvoria zo zhodného prívlastku:

chvostovka – *chvostová píla* – *e Fuchsschwanzsäge*;

bruchatka – *dvojrúčňá píla* – *e Bauchsäge*

dierovka – *dierovacia píla* – *e Stichsäge*;

čapovka – *čapová píla* – *e Zapfensäge*;

pásovka – *pásová píla* – *e Bandsäge*;

kotúčovka – *kotúčová píla* – *e Kreissäge*;

rámovka/gáter – *rámová píla* – *e Gattersäge/s Gatter*;

uhlovka – *uhlová kotúčová píla* – *e Winkelkreissäge*;

omietacka – *omietacia píla* – *e Besäumsäge*;

rozmietačka – *rozmietacia píla* – *e Trennsäge/e Spaltsäge*;

skracovačka/vykracovačka – *skracovacia/vykracovacia píla* – *e Kappsäge* (Táto píla sa medzi drevármi označuje aj ako *kapovačka*. Na prvý pohľad je zrejmä motivácia vzniku tohto pomenovania z jej nemeckého označenia. Pri tvorbe slovenského profesionalizmu teda došlo k pridaniu príznaku, pri jeho spätnom preklade do nemeckého jazyka nastáva, naopak, jeho neutralizácia.)

Ďalšiu skupinu predstavujú konštrukčné časti, z ktorých najväčší podiel tvoria rôzne druhy dopravníkov, a súvisiace technologické celky, napr.:

kaskáda – *kaskádový dopravník* – *r Kaskadenförderer*;

trasák – *vibračný dopravník* – *r Vibrationsförderer* (v tomto prípade profesionalizmus vznikol z domáceho synonyma cudzieho slova *vibrovať* – *triasť sa*);

klzák – *klzný dopravník* – *r Rutschförderer*;

pásák – *pásový dopravník* – *r Bandförderer*;

odkôrňovačka – *triediaca a odkôrňovacia linka* – *e Schäl- und Sortieranlage*;

triedička – *triediaca linka reziva* – *e Schnittholzsortieranlage*;

hobľovačka – *hobľovací automat* – *e Hobelmaschine*;

páskovačka – *páskovací stroj/páskovací automat* – *e Bündelmaschine*;

paketovačka/balička – *baliaci automat* – *e Verpackungsmaschine*;

morička – *moriaca (impregnačná) vaňa* – *e Tränkwanne*;

štiepkovačka – *drvička/sekačka drevného odpadu* – *e Hackmaschine*;

štiepačka – *štiepací stroj* – *e Spaltmaschine*;

peletovačka – *linka na výrobu peliet* – *e Pelletslinie*.

Mnohé z nich sa postupne terminologizujú a fungujú v odbornej sfére spolu s dvojslovným pomenovaním alebo už aj ako samostatný termín, napr. názvy ručných píl na drevo rozdelené podľa tvaru a určenia. Pri niektorých lexémach, ktoré vznikli univerbizáciou, napr. *štiepací stroj* → *štiepačka*, dochádza dokonca k návratu medzi dvojslovné odborné pomenovania pripojením spresňujúceho

prívlastku, → *štíepačka dreva* – *e Holzspaltmaschine* (porov. Horecký – Buzásyová – Bosák et al., 1989, s. 86 – 88).

Slovotvorný potenciál nášho jazyka pri tvorbe profesionalizmov naplno využívajú aj pracovníci pridruženej drevárskej výroby (druhovýroby). Pri pozdĺžnom lepení dreva (dĺžkovom nadpájaní) sa používajú *cinky*, t. j. *cinkové*, resp. *ozubené spoje*, po nemecky *r Keilzinkenstoß/e Keilzinkenverbindung*. Celý proces vytvárania týchto spojov a ich lepenia prebieha v *lepičke* – *linka lepenia reziva* – *e Leimmaschine*.

Z oblasti realizácie drevostavieb možno spomenúť výraz *rybina*, ktorého odborným ekvivalentom je *rybinový spoj*, v nemeckom jazyku známy ako *r Schwalbenschwanz*.

3.1.2 Univerbizácia substantivizáciou

K univerbizácii substantivizáciou dochádza substantivizáciou atribútu (adjektíva), t. j. prechodom adjektív k substantívam bez derivácie a zmeny formy. Vznikli tak profesionalizmy na označovanie jednotlivých druhov reziva, napr.: *stredové* – *stredové rezivo* – *e Hauptware*;

bočné – *bočné rezivo* – *e Seitenware*;

polené – *polené rezivo* – *zweistielig(es Schnittholz)*;

štvrtené – *štvrtené rezivo* – *mehrstielig(es Schnittholz)*;

lepené – *lepené drevo* – *s Leimholz*;

hobľované – *hobľované rezivo* – *gehobelte Ware*;

morené – *morené/impregnované rezivo* – *getränkte/imprägnierte Ware*;

omietané – *omietané rezivo* – *besäumte Ware*;

neomietané – *neomietané rezivo* – *unbesäumte Ware (mit Waldkante)*;

pohľadové – *pohľadové rezivo/pohľadová kvalita reziva* – *Si-Qualität*;

nepohľadové – *nepohľadové rezivo/nepohľadová kvalita reziva* – *NSi-Qualität*.

Takéto skracovanie viacsovných označení, v ktorých špecifikačné atribúty spresňujú charakter produktu, je možné iba vzhľadom na typ komunikačnej situácie. V odborných, resp. administratívnych textoch sa používajú v neutrálnej multiverbizovanej podobe.

3.1.3 Univerbizácia elipsou (kontextová simplifikácia)

Ďalším typom univerbizácie je univerbizácia elipsou, kde sa z viacsovného pomenovania používa v komunikácii len jedno slovo. Z morfológického hľadiska je to ten slovný druh zo združeného pomenovania, ktorý v sebe nesie informáciu o význame, väčšinou domáce neodvodené slovo, ktoré je onomaziológickou bázou:

pásky – *pílové pásky* – *e Sägebänder*;

kotúče – *pílové kotúče/brúsne kotúče* – *e Kreissägeblätter/e Schleifscheiben*;

odpady – *piliarske odpady (vedľajšie produkty pílania)* – *e Sägenebenprodukte*;

prířezy – *paletové prířezy* – *e Palettenzuschnitte*;

ruka – *hydraulická ruka* – *r Hydraulikarm*;

hlava – frézová hlava – r Fräskopf;
rameno – rameno pily – r Sägearm;
čelo – čelo guľatiny – e Stirn;
telo – telo pilového pásu – r Sägebandkörper;
zub – pilový/zimný/letný zub – r Winter-/Sommerzahn.

Na uvedených príkladoch vidieť pohyby v slovnej zásobe na osi príznačkovosti – bezpríznačkovosti, pretože tieto odborné pomenovania vznikli terminologizáciou názvov častí ľudského tela a následne sa z nich elipsou vytvorili profesionalizmy, ktoré sú ich ekvivalentmi s inou štylistickou kvalitou a platnosťou. Pri tvorbe termínov sa použilo existujúce slovo z bežného jazyka so sémantickými vlastnosťami, ktoré vyjadrovali vzťah podobnej funkcie alebo fyzickej podobnosti. Metaforická motivácia týchto pomenovaní je zachovaná aj v nemeckom jazyku, preto nepredstavujú prekladateľský problém.

J. Dolník (2007, s. 188) nerozlišuje univerbizáciu substantivizáciou a univerbizáciou elipsou. Uvádza len eliptickú (metonymickú) univerbizáciu, pod ktorú patria obidva tieto postupy.

3.1.4 Akronymizácia (skracovanie)

Akronymizácia je špecifickým druhom univerbizácie. J. Dolník (2007, s. 188) ju nazýva sprostredkovanou abreviačnou univerbizáciou. Vyskytuje sa len v grafickej podobe, pretože pri použití v hovorovej podobe nastáva ďalšia derivácia, napr.: *kávěháčko – KVH-hranol – r KVH-Balken*. Zaujímavosťou v tomto prípade je, že skratka KVH vznikla z nemeckého termínu *Konstruktionsvollholz*, ktorý prekladáme ako *masívne konštrukčné drevo*, a bola v nezmenej podobe prevzatá do slovenského jazyka. Vzhľadom na absenciu takéhoto produktu na slovenskom trhu chýbalo aj jeho slovenské pomenovanie. Uvedené akronymné označenie sa teda stalo reálnou jazykovou jednotkou, ktorá zaplnila dovtedy prázdne „sémantické miesto“ (Horecký – Buzássyová – Bosák et al, 1989, s. 46). Neutrálna skratka nemeckého termínu v slovenskom jazyku nadobudla v orálnej podobe príznak subštandardnosti a hovorovosti. Spätným prekladom do nemeckého jazyka sa uvedené príznaky strácajú.

Rovnaká situácia nastáva pri výraze *běesháčko – BSH-hranol – r BSH-Balken*, ktorý bol tiež prevzatý z nemeckého jazyka. *BSH* je skratka pre *Brettschichtholz*, teda vrstvené masívne drevo, ktoré vzniká zlepením minimálne troch vrstiev reziva.

Známe je aj pomenovanie *óesbéčko – OSB-doska – e OSB-Platte*, ktoré je zasa prevzaté z anglického jazyka a vzniklo zo skratky *Oriented Strand Board* (doska zložená z drevených triesok). Profesionalizmus *pé(é)efcéčko – certifikát PEFC – s PEFC-Zertifikat* vznikol zo skratky názvu *Pan European Forest Certification*. V spojení s obrábacími strojmi sa používa ďalšia anglická skratka: *CNC (Computer Numerical Control)*. Z nej vznikol profesionalizmus *cěencěčko – CNC-stroj – e CNC-Maschine*, ktorého ekvivalentom je označenie *počítačom riadený obrábací stroj*.

Technologickým celkom, na ktorého označenie vznikol profesionalizmus *tolka*, je *triediaca a odkôrňovacia linka – e Schäl- und Sortieranlage*. Nie je to však jediný profesionalizmus z odvetvia drevospracujúceho priemyslu, ktorý bol utvorený akronymizáciou slovenského pomenovania. Desaťročia známym príkladom je označenie *elkátéčko – LKT (lesný kolesový traktor) – r Waldtraktor/Forsttraktor*.

Pracovníci odbytu používajú denne pojmy *cimka – nákladný list CIM (používaný pri železničnej preprave) – Frachtbrief CIM, cémerka – medzinárodný nákladný list CMR – Internationaler Frachtbrief* a *elkávěčko – nákladné auto/kamión*, po nemecky *der Lastkraftwagen*, z čoho vznikla predmetná skratka, ktorá bola v procese internacionalizácie prevzatá aj do slovenského jazyka.

Aj tieto lexikálne jednotky sú dôkazom všeobecne platného tvrdenia, že „v inventári pomenovacích jednotiek sa najvýraznejšie odrážajú spoločenské procesy vyvolané vedecko-technickým rozvojom a vývinom spoločnosti“ (Horecký – Buzássyová – Bosák et al., 1989, s. 51). Zároveň je nutné zdôrazniť, že skratky (akronymy) sú samy osebe bezpríznačkové jednotky, príznakovými sa stávajú až v hovorenej komunikácii, keď sa ďalej ohýbajú. Pri ohýbaní prirábajú rovnaké sufíxy ako slovenské podstatné mená viažuce sa k danému vzoru.

Záver

Súbor analyzovaných profesionalizmov používaných drevármi, ktoré majú v predkladanej štúdii status markerov, odráža nielen situáciu v drevárskej terminológii, ale aj sémantické a štylistické procesy, ktoré charakterizujú súčasnú slovnú zásobu ako celok, a to najmä tendenciu k univerbizácii a internacionalizácii. Zatiaľ čo sa vytvárajú primárne od slovenských výrazov, ale so silnejúcim globalizačným trendom a technologickými novinkami prichádzajúcimi zo zahraničia sa stále častejšie vyskytujú aj lexémy motivované slovami z iných jazykov. Dôvodom ich vzniku je snaha o ekonomizáciu jazyka a potreba stručného, zrozumiteľného vyjadrovania. Keďže v hospodárskej a spoločenskej komunikáčnej sfére „sa vyžaduje závažné používanie spisovného jazyka“ (Bosák, 1990, s. 79), využívanie stratégie neutralizácie pri preklade profesionalizmov ako príznakových prvkov profesijného dorozumievania v rámci pracovných kolektívov považujeme za nevyhnutnú súčasť translačného procesu.

LITERATÚRA

- BOHUŠOVÁ, Zuzana: *Neutralizácia ako kognitívna stratégia v transkulturnej komunikácii. Lingvistické analógie*. Banská Bystrica: DALI-BB 2009. 146 s.
- BOHUŠOVÁ, Zuzana: „Javy fušerizmu na štylistickej rovine“ O neutralizáciách defektov v hybridných východiskových textoch. In: *Od textu k prekladu V*. Ed. A. Ďuricová. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů 2010, s. 14 – 22.
- BOHUŠOVÁ, Zuzana: „Denn die Wahrheit liegt irgendwo in der Mitte...“ Optimum und Mitte beim Dolmetschen. In: *Translationswissenschaft und ihre Zusammenhänge 6: Dolmetschen*. Eds. Z. Bohušová – M. Kadrić. Wien: Praesens 2015, s. 30 – 46.

- BOHUŠOVÁ, Zuzana: „Das Überflüssige ist eine sehr notwendige Sache“ – dolmetschwissenschaftliche Ausführungen zur Sprachökonomie und Redundanz. In: *Slowakische Zeitschrift für Germanistik*, 2016a, roč. 8, č. 1, s. 5 – 15.
- BOHUŠOVÁ, Zuzana: *Aspekte der Mündlichkeit – Ein Studienbuch*. Nümbrecht: KIR-SCH-Verlag 2016b. 169 s.
- BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988*. Ed. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.
- BOSÁK, Ján: Profesionalizmy: produktívne v komunikácii, nerešpektované v lexikografii. In: *Lexicographica: zborník na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda 2001, s. 103 – 107.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2007. 236 s.
- FINDRA, Ján: Profesionalizmy ako vrstva slovnej zásoby. In: *Zborník FF UK Philologica 30*. Bratislava: SPN 1979, s. 69 – 75.
- FINDRA, Ján: *Jazyk, reč, človek*. Bratislava: Q111 1998. 111 s.
- FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2004. 232 s.
- FINDRA, Ján: *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2009. 317 s.
- FINDRA, Ján: *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2013. 240 s.
- FURDÍK, Juraj: Odborná terminológia a odborný slang. In: *Jazyk a umelecké dielo*. Bratislava: Mladé letá 1966, s. 157 – 160.
- HOCHÉL, Braňo: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava: Hevi 1993. 185 s.
- HORÁK, Gejza: Slovná zásoba v literatúre pre mládež. In: *Jazyk a umelecké dielo*. Bratislava: Mladé letá 1966, s. 66 – 82.
- HORECKÝ, Ján: *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava: Veda 1982. 107 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- HUBÁČEK, Jaroslav: *O českých slanzích*. Ostrava: Profil 1981. 214 s.
- HUBÁČEK, Jaroslav: Funkce slangu v komunikaci. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988*. Ed. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 114 – 120.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: *Slovenská reč*, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327 – 334.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy – dynamické a eko-(nomické) prostriedky v profesijnej komunikácii. In: *Slavica Szegediensia VII*. Eds. Z. Györke – K. Maruszáné Sebő. Szeged: Szegedińska univerzita, Pedagogická fakulta 2012, s. 105 – 113.
- KÚKOL, Ondrej: Phonische Assimilation der Germanismen in slawischen Sprachen. In: *Z. Bohušová: Aspekte der Mündlichkeit – Ein Studienbuch*. Nümbrecht: KIRSCH-Verlag 2016, s. 51 – 63.
- MAKAROVÁ, Viera. *Tlmočenie. Hraničná oblasť medzi vedou, skúsenosťou a umením možného*. Bratislava: STIMUL 2004. 197 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 451 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 415 s.

- MISTRÍK, Jozef: *Moderná slovenčina*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 253 s.
- ONDRUS, Pavel: Z problematiky sociálnej dialektológie na Slovensku. In: *Studia Academica Slovaca*. 3. Bratislava: Alfa 1974, s. 219 – 228.
- ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 225 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Stimul 2011. 251 s.
- PEPRNÍK, Jaroslav: *English Lexicology*. Olomouc: Univerzita Palackého 2006. 186 s.
- POŠTOLKOVÁ, Běla – ROUDNÝ, Miroslav – TEJNOR, Antonín: *O české terminologii*. Praha: Polygrafia 1983. 119 s.
- Slovník slovenského jazyka*. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- STICH, Alexandr: Vztah lingvistů k literatuře pro mládež. In: *Jazyk a umelecké dielo*. Bratislava: Mladé letá 1966, s. 209 – 211.
- ŠALINGOVÁ, Mária: *Štylistika*. Bratislava: Obzor 1965. 227 s.
- URBANČOK, Milan: O slangu. In: *Jazyk a štýl modernej prózy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 110 – 115.
- URBANČOK, Milan: Spisovný jazyk a slangy. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967, s. 23 – 28.
- VAERENBERGH van, Leona: Kognition und mehrsprachige technische Kommunikation. In: *Translationsforschung. Tagungsberichte der LICTRA. IX. Leipzig International Conference on Translation & Interpretation Studies 19.–21.5.2010. Teil 2*. Eds. P. A. Schmitt – S. Herold – A. Weilandt. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Peter Lang 2011, s. 885 – 897.

Sonda do neverejného diskurzu o homosexuálnych ľuďoch cez prizmu xenolingvistiky¹

Perla Bartalošová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Slovenská akadémia vied, Bratislava
perlab@juls.savba.sk

Úvod

V štúdií sa zaoberáme percepciou homosexuálnej minority heterosexuálnou majoritou cez prizmu xenolingvistiky. Prejavy heterosexuálnej väčšiny skúmame na základe rozhovorov s vybranými respondentmi. V 70. rokoch 20. storočia požadovalo feministické hnutie rovnosť žien a mužov vo všetkých oblastiach ľudského života, čoho výsledkom bolo rozlíšenie medzi pohlavím a rodom (porov. Bosá – Minaričová, 2006). Pohlavie je biologická charakteristika človeka ako muža a ženy. Označenie „muž“ alebo „žena“ sa priradzuje na základe viacerých identifikačných znakov: chromozómovej a hormonálnej výbavy, pohlavných orgánov a druhotných pohlavných znakov. Oproti tomu rod je sociálna charakteristika človeka ako muža alebo ženy podmienená sociálnymi historicko-kultúrnymi podmienkami. Rod je teda spôsob, ako sa muži a ženy utvárame: na základe výchovy, pod vplyvom prostredia, očakávaní, jazyka atď. Daný fakt spomíname z dôvodu, že respondentov nášho výskumu tvoria dvaja cisrodoví² heterosexuálni respondenti a jedna transrodová³ heterosexuálna informátorka. Cieľom našej analýzy je interpretácia diskurzívnych stratégií⁴, ktoré používajú respondenti vo svojich komunikátoch o homosexuálnej minorite. Naša hypotéza je, že sa v prejavoch všetkých informátorov objaví heterosexizmus⁵. Zároveň sledujeme dife-

¹ Príspevok vznikol ako výstup z diplomovej práce autorky (Bartalošová, 2015, 100 s.) s názvom *Cudzosť/inakosť v súčasnom jazykovo-kultúrnom prostredí. Aplikácia na diskurze sexuálnych menšín*, ktorú obhájila na Katedre slovenského jazyka Univerzity Komenského v Bratislave.

² Cisgender – opak transrodovosti. Cisrodový človek je taký jednotlivec, ktorého pohlavie (anglicky sex) a rod (anglicky gender) sú v súlade.

³ Transrodoví ľudia sú tí, ktorých vzhľad, správanie a/alebo osobnostné charakteristiky sa odlišujú od stereotypov o tom, akí by mali byť muži a aké by mali byť ženy (Bartalošová, 2015, s. 100). P. Jánošová a P. Řičan (2005, s. 584) poruchou pohlavnej identity chápu „nespokojnosť s biologickým pohlavím a jeho odmietanie, ktoré sa prejavuje hlbokým odmietaním vlastnej pohlavnej príslušnosti (napr. odpor k sekundárnym pohlavným znakom) a preferenciami typickými pre príslušníkov opačného pohlavia (štýl obliekania, vystupovanie v danej genderovej role).

⁴ Diskurzívne stratégie chápeme ako „stratégie hovoriaceho na dosiahnutie zmeny postoja“ – tie sú podľa T. A. van Dijka (1987, s. 307, cit. podľa A. Faragulová. In: Dolník, 2015, s. 193) určené práve pre recipienta, ktorý nie je vopred zaujatý.

⁵ Označuje systém presvedčení a spoločenských noriem, podľa ktorých jediným prijateľným sexuálnym vzťahom je vzťah muža a ženy. Akýkoľvek iný vzťah mimo he-

renciácie, resp. podobnosti v diskurzívnych stratégiách cisrodových respondentov a transrodovej informátorky.

1 Xenolingvistické východiská

Vychádzame z teórie xenolingvistiky J. Dolníka, podľa ktorého cudzosť vzišla z interpretačnej neistoty väčšinovej populácie. Ak biologický alebo mentálny organizmus nedokáže asimilovať entitu, s ktorou je v kontakte, narúša sa jeho orientačná istota a tým aj jeho existenčná bezpečnosť. Toto je základ bárovej cudzosti (Dolník, 2015, s. 48).

1.1 Biologicky determinovaná cudzosť

V rámci xenolingvistiky nadväzujeme na psychológa A. H. Maslowa, podľa ktorého môžeme potrebu bezpečia – potrebu istoty, stability, ochrany, štruktúry, poriadku zaradiť hneď po fyziologických potrebách medzi základné ľudské potreby (Hall – Gardner, 2002, s. 165). Normalita znamená stabilitu, orientačnú istotu, uspokojuje základnú potrebu istoty. Naopak, cudzosť môže vyvolávať neistotu, čiže nebezpečenstvo, na ktoré človek reaguje xenoreakciou⁶ (porov. Bartalošová, 2017, v tlačí). Základom je znalosť fundamentálnej „orientačnej istoty“, ktorá zahŕňa opozíciu vlastné/cudzie, čo tvorí elementárnu optiku percepcie sveta používateľov jazyka (tamže, s. 13). Na základe aktuálnej štatistickej bilancie na Slovensku môžeme považovať heterosexuálnu orientáciu za centrálny, čiže normálny jav a homosexualitu za periférny, a teda za neprirodzený (cudzí) jav.

1.2 Sociálna determinovaná cudzosť

Človek nie je naprogramovaný na prežitie len ako biologický jedinec, ale aj ako interaktant v rozličných situáciách, ktorého imanentnou vlastnosťou je orientovanosť na seba (Dolník, 2012, s. 43). Prežitie v sociálnom zmysle chápeme ako predchádzanie „sociálnej smrti“, resp. sociálnej exklúzii. Človek je vybavený popri inštinktoch aj citom a vedomím sociálnej – kultúrnodruhovej a skupinovej – solidárnosti. Prvoradý význam má pre jednotlivca sociálna identita, jeho pocit a vedomie, že sa stotožňuje s istým kolektívom (istými kolektív-

terosexuálneho rámca sa považuje za menejcenný, prípadne neprípustný. (Na označenie povyšovania heterosexuálnej formy vzťahov na normu sa používa aj pojem heteronormativita.) Ako analogický pojem k pojmom sexizmus, rasizmus, antisemitizmus a pod. sa heterosexizmus považuje za formu sociálnej predpojatosti, ktorá je podporovaná a udržiavaná jednak na makroúrovni spoločenských inštitúcií (kultúrny heterosexizmus), jednak na individuálnej úrovni postojov (psychický heterosexizmus). Heterosexizmus sa dá chápať ako jedna zložka širších a navzájom sa prelínajúcich ideológií sexuality a rodu. Na inštitucionálnej úrovni vyúsťuje do diskriminačných praktík (pozri diskriminácia na základe sexuálnej orientácie) v oblasti právneho systému, školstva, zdravotníctva, služieb, cirkví, médií a iných inštitúcií (porov. Ondrisová – Šipošová a kol. 2002; Sears – Walter, 1997).

⁶ Xenoreakcia – reakcia na cudzosť.

mi) so zreteľom na evolučne navodenú potrebu prekonania svojej osamotenosti (Dolník, 2012, s. 75). Človek sa nerodí ako člen spoločnosti, rodí sa so sklonom k spoločnosti a stáva sa členom spoločnosti (Berger – Luckmann, 1999, s. 128). J. Dolník hovorí o kolektívnotvornej solidarite, ktorá zahŕňa kolektívny cit, kolektívne povedomie aj kolektívne vedomie (2015, s. 25). Na solidarite spočíva kohézia kolektívu, teda organizmus kolektívu je jeho kohézná zložka (tamže, s. 26). P. Berger a T. Luckmann (1999, s. 123) konštatujú, že ideológie podnecujú solidaritu. Pri odklone od normality, čiže pri inakosti/cudzosti sa u majority môže navodiť pocit orientačnej neistoty, ktorý aktivuje sebazáchovnú reakciu (xenoreakčný mechanizmus), pričom máme na mysli zachovanie kohézie kolektívu (tamže, s. 26). „Voľba“ základnej xenoreakcie je určená rozličnými faktormi, ktoré treba skúmať pri každom prípade (tamže, s. 226). Vyrovnávanie sa s neistotou sa prejavuje rozlične: navodzovaním stavu obavy, strachu, a teda pripravenosti na agresiu, únik, „rokovanie“ o možnom spolunažívaní, hľadanie bezpečnej opory, mobilizácia vlastných síl a pod. (tamže, s. 23)⁷ Xenoreakcie, ktoré negatívne ovplyvňujú psychický stav homosexuálnej minority, sú: šikanovanie, diskriminácia daných ľudí. Dôležité je ale uviesť, že xenoreakcie nemusia byť vždy negatívne, ale môžu byť aj neutrálne či pozitívne (porov. Cudzosť ako neistota aj príťažlivosť. In: Dolník, 2015, s. 21). Jednotlivé entity interpretujeme a hodnotíme na základe ich vlastností, významu a hodnoty z pozície vlastnej normality. Inakosť môže byť súčasťou normality v prípade, keď sa neinterpretuje ako inakosť, ale ako prirodzená súčasť diferencovanej normality (Faragulová, 2016, s. 17), čiže s inakosťou môže jedinec na základe svojej interpretačno-hodnotiacej aktivity narábať rôznymi spôsobmi, ktoré varujú od nazerania na cudzosť ako na súčasť diferencovanej normality cez vnímanie inakosti ako problému, až po absolútne odmietanie (tamže, s. 20).

2 Konštrukčná sila jazyka

Vychádzame z teórie sociálneho konštruktivismu filozofov P. Bergera a T. Luckmanna, podľa ktorých chápanie sveta nie je výsledkom autonómneho vytvárania významu izolovanými jedincami, ale začína sa utvárať od okamihu, keď jedinec „preberá“ svet, v ktorom už žijú ostatní ľudia (Berger – Luckmann, 1999, s. 129). Podľa týchto filozofov sú identity „sociálnymi produktmi a predstavujú relatívne stabilné prvky objektívnej sociálnej reality (miera ich stability je daná sociálne)“ (Berger – Luckmann, 1999, s. 171), pričom identita je konštituovaná jazykom ako tým prvkom, ktorý vytvára štruktúry.

V kolektíve platia isté konvencionalizované pravidlá, ktoré príslušníci danej society, kultúry musia dodržiavať. Osvojením si jazyka jednotlivec internalizuje kultúrne vzorce, čiže isté schémy, modely, štandardy, rámce správania v štan-

⁷ Dané xenoreakcie sa napr. môžu prejaviť vo forme verbálnej agresie (urážanie, nadávanie, znevažovanie) či fyzickej agresie (fyzické napadnutie a pod.) voči skúmaným minoritám.

dardných situáciách, ktoré fungujú ako návod na primerané správanie, a teda ako behaviorálna orientačná báza. Keďže tieto štandardy sú duchovným vlastníctvom kolektívu, táto internalizácia znamená determináciu jednotlivca kolektívom (Faragulová, 2015, s. 178). Vychádzame z toho, že diskurzívne stratégie, ktoré oscilujú v prejavoch, sú štandardizované, čiže medzi diskurzom a mentalitou je recipročný vzťah: diskurz ovplyvňuje našu mentalitu, resp. naša mentalita sa reflektuje v diskurze⁸.

Ak jazyk „aktívne“ zasahuje do emočného, citotvorného diania, a to tak, že funguje ako konštrukčný živel, tak „náladys sa stávajú emóciami, keď sú reprezentované konštrukciou, jazykovým opisom, znakovým zobrazením, keď sú (môžu byť) uchopené a opísané ako emócie“ (Kenk, 1994, s. 152 cit. podľa Dolník, 2010b, s. 35.). V tomto kontexte myslíme na zafixované výrazy, ktorými sa entity uchopené ako hodnoty projektovali do jazyka, čiže s daným výrazom je asociačne spojená konvencionalizovaná predikácia hodnoty (Dolník, 2010b, s. 48 – 49). Takto výraz *homosexuál* navodzuje záporné emócie spojené s presvedčením o neintegrovateľnosti zodpovedajúceho javu do heterosexuálnej hodnotovej sústavy (porov. Dolník, 2015, s. 55). Niektoré stereotypy⁹ sa nadsčasovo spájajú s istými konotáciami, často negatívnymi v dôsledku spoločného ukotvenia subjektívnej generalizácie výkladu (s hodnotením) (Orgoňová – Bohunická, 2011, s. 32). Najčastejšie predsudky o homosexuálnej menšine majú negatívnu konotáciu, napr. homosexualita je choroba, homosexualita je abnormálna, je to porucha osobnosti, homosexualita zhoršuje demografickú krízu a ohrozuje budúcnosť národa, právne uznanie vzťahov párov rovnakého pohlavia je nebezpečenstvom pre tradičnú rodinu¹⁰.

3 Metóda výskumu – kritická diskurzová analýza

Hlavným cieľom kritickej diskurznej analýzy (ďalej ako CDA) je odkrytie skrytej moci a ideológie v diskurze. V našom prípade ide o heterosexizmus – heteronormativitu ako majoritnú ideológiu. Ideológia je vnímaná ako axiomatická báza pre vynášanie súdov; podľa van Dijka tu dochádza k polarizácii Oni a My, ktorá so sebou nesie pozitívnu sebareprezentáciu a negatívnu reprezentáciu

⁸ Extenzia pojmu diskurz je rozsiahla. Diskurz chápeme ako druh sociálneho konania, ktorý participuje na vytváraní sociálnej reality. Sociálna stránka jazyka upriamuje pozornosť na skutočnosť, že používanie jazyka má konštitutívnu úlohu pri vytváraní sociálnej reality. Diskurz stojí v pozadí relatívne ustálených spôsobov produkcie aj interpretácie textov. Diskurz určuje spôsob, akým sa v istých sociálnych podmienkach do istej miery kontrolovane, ale i nevedome, zo zvyku, uplatňujú systémové možnosti pri verbálnych či neverbálnych prejavoch (Orgoňová – Bohunická, 2013, s. 52).

⁹ Označuje sa ním jednostranný a schematický obraz nejakej veci v ľudskom vedomí, vďaka sprostredkovanej tradovanej skúsenosti iných a osvojený väčšinou skôr, než človek daný jav sám osobne spozná.

¹⁰ Návrh Celostátnej stratégie ochrany a podpory ľudských práv v Slovenskej republike: <http://www.radavladylp.gov.sk/celostatna-strategia-ochrany-a-podpory-ludskych-prav-vsr/>

tých Druhých, práve tak, ako ich ideológia z Našej skupiny vylučuje (porov. van Dijk, 2005, s. 25. cit. podľa Prokopová, 2014).

Ako vyplýva z charakteru CDA, pri analýze sa treba zamerať na to, čo je v texte opísané ako bežné a normálne, resp. inaké, cudzie. Práve preto je CDA adekvátnym výberom pri xenolingvistickom výskume. Hypotéza je, že heterosexuality je opísaná ako bežná a normálna, resp. homosexualita ako inaká, cudzia. O ideológii, ktorá dosiahne svoju „neviditeľnosť“, ktorá prestane byť považovaná za kultúrny výtvor, ale „stáva sa“ súborom prírodných zákonitostí, prirodzenou pravdou alebo božím zákonom, spravidla nikomu ani len nenapadne pochybovať (Bočák, 2008, s. 35). Permanentným opakovaním sa diskurz štandardizuje a má normatívny charakter. Stretávame sa so štandardizovanými diskurzívnymi stratégiami, ktoré sú neustále reprodukované, udržiavané v diskurze a sú vnímané ako prirodzené. Práve dané stratégie v našej štúdii interpretujeme.

Rozhodujúce je pripisovanie významov objektom, ktoré sa deje na základe interpretácie opretej o sociálne interakcie. Význam istej veci pre istú osobu vyplýva z toho, ako konajú iné osoby vo vzťahu k veci. Ich konanie sémantizuje túto vec pre danú osobu, určuje kvalitu významu, ktorý je touto vecou (resp. jej označením) symbolizovaný (Dolník, 2012, s. 47 – 48). To, aké výrazové prostriedky si vyberáme, akým spôsobom ich spájame do konštrukcií a textov a ako následne vzniká medziľudská interakcia, to všetko spoluvytvára diskurz (Faragulová, 2015, s. 189).

Naša hypotéza je, že diskurz o homosexuáloch z optiky heterosexuálov charakterizuje heterosexizmus. Ide o automatické predpokladanie, že každá osoba je heterosexuálna, a tak sa marginalizujú osoby, ktoré sa neidentifikujú ako heterosexuálne. Je to presvedčenie, že heterosexuality je nadradená homosexualite a všetkým iným sexuálnym orientáciám (porov. Ondrisová – Šipošová a kol. 2002; Sears – Walter, 1997). Používajú k tomu diskurzívne stratégie, ktorými chcú presvedčiť recipienta o správnosti svojej pravdy.

Pri interpretácii daných diskurzívnych stratégií budeme postupovať podľa nasledujúcich bodov, ktoré vychádzajú z prístupu predstaviteľky CDA Ruth Wodakovej: 1. *nominačné/referenčné stratégie* – ako sú osoby, objekty, javy/udalosti, procesy a akcie pomenované a ako sa k nim odkazuje? 2. *predikácia* – aké charakteristiky, kvality a znaky sa prisudzujú aktérom, objektom, javom/udalostiam a procesom? 3. *argumentácia* – aké argumenty sa používajú v danom diskurze? 4. *perspektivizácia* – z akej perspektívy sú nominácie, atribúty a argumenty vyslovené? (Explicitné pomenovanie postojov vlastné týmto aktérom) 5. *intezifikovanie alebo zoslabovanie* – sú príslušné výpovede vyjadrené otvorene; sú intenzifikované, alebo naopak, zmierňované? (Wodak – Meyer, 2001, s. 71 – 72).

3.1 Výskumná vzorka neverejného diskurzu¹¹

Z hľadiska formovania postojov populácie voči istému „cudzostnému“ javu je potrebné sledovať aj (či predovšetkým) situáciu „zdola“, teda v neverejnej sfére

¹¹ Keďže rozhovory majú neverejný a súkromný charakter považujeme ich za súčasť neverejného diskurzu. Z bežnej hovorených (ale i písaných) každodenných dialógov, ne-

každodennosti. Neverejný diskurz zachytávam na škále troch rozhovorov¹². Výskumnú vzorku respondentov tvoria dvaja príslušníci cisrodovej, heterosexuálnej majority a jedna transrodová, heterosexuálna žena. Pri tretej respondentke je otázne, či ide o príslušníčku majority, resp. kam ju môžeme zaradiť pre jej heterosexuálnu orientáciu, keďže je pre svoju transrodovosť súčasťou LGBTI minority.

Diskurzná analýza má kvalitatívny, nie kvantitatívny charakter, čiže jej zámerom nie je zovšeobecňovanie zistení na báze štatisticky relevantných údajov. Naše kvalitatívne sondy sú síce nepočetné, ale reprezentujú kľúčové názory väčšiny tak, ako to možno vnímať aj na voľne dostupných verejných internetových diskusiách a ako to odráža napr. aj „ľudová tvorba“ – vtipy.

Výskumné hypotézy:

1. Ako sme naznačili, našou prvou hypotézou je, že sa v prejavoch cisrodových, heterosexuálnych respondentov prejaví heteronormativita – heterosexizmus.
2. Druhá hypotéza je, že sa heteronormativita – heterosexizmus prejaví aj v prejave transrodovej informátorky, pričom zároveň sledujeme, či sa v prejavoch cisrodových respondentov a transrodovej respondentky objavia podobné diskurzívne stratégie voči homosexuálnej minorite.

Jednotlivé rozhovory boli uskutočnené v časovom rozpätí od 7. 11. 2014 do 14. 12. 2014. Všetky boli nahrané po predchádzajúcom súhlase informátorov. Ide o hovorené dialógy „face to face“, čiže o priamy kontakt, keď sa účastníci striedajú v rolách hovoriaceho a poslucháča, zastávajú striedavo aktívnu a pasívnu komunikačnú rolu.

Rozhovory boli štruktúrované, otázky pozostávali zo všeobecných tém, ktoré sa týkajú LGBTIQ ľudí, napr. adoptovanie detí homosexuálnymi pármí, dúhový pochod, xenostereotypy¹³. Dôležité je ale spomenúť, že nahrávajúca a informátori sú v kamarátskom vzťahu a ide o hovorový štýl, pre ktorý je charakteristické tykanie, ktoré sa vyskytuje vo všetkých rozhovoroch.

sprostredkovaných, i sprostredkovaných, sem patria rozhovory vecné (rodinné, priateľské i pracovné), konverzácie (rodinné i priateľské) i dialógu sprievodné; a tiež rozhovory založené na asymetrii vekové alebo skúsenostné, ktoré prebiehajú v prostredí rodinnom alebo medzi blízkymi, dôvernými známymi. Všetky tieto typy rozhovorov môžu mať i väčší počet účastníkov, aj napriek tomu ide o rozhovory neverejné (Hoffmannová, 2016, s. 46).

¹² Rozhovor ako metóda je výhodnejšia z toho hľadiska, že sa môžeme respondenta bezprostredne opýtať na to, čo sa aktuálne objaví v rozhovore, môžeme žiadať zdôvodnenie jeho postojov, overiť skúsenostné zázemie a zistiť, že ľudia len „zo zvyku“ a z pohodlnosti reprodukovujú tradované názory, alebo majú na to jasný dôvod – osobnú skúsenosť, osobné svedectvo či iný relevantný argument. Tak sa stáva rozhovor dôkladnejším a dôveryhodnejším informačným zdrojom než „sociolingvistická anketa“ (porov. napr. Hendl, 2005, s. 49 – 55).

¹³ Stereotypy súvisiace s inakosťou príslušníkov minoritnej časti society nazývame xenostereotypy.

3.2 Interpretácia rozhovorov

Respondent č. 1 je heterosexuálny, cisrodový muž, ktorý má 29 rokov. Rozhovor bol nahrávaný v podniku v Dunajskej Strede.

Autorka: Myslíš, že keby si mal nejakého dobrého kamaráta geja, tak by si zmenil nejaké názory smerom k nim?

Respondent č. 1: *Ja beriem ľudí ako ľudí a nie podľa orientácie. Ale v zásade každý sa pohybuje v tej komunite, v spoločnosti, kde (pauza) čo mu vyhovuje a kde je kopa rovnakých ľudí, čiže gejovia sa väčšinou kamarátia medzi sebou a nepotrebujú sa kamarátiť s heterosexuálnymi ľuďmi alebo (pauza) alebo muži gejovia sa radi kamarátia s takými dievčatami, tak možno to by som označil ako taký stereotyp.*

Autorka: S akými dievčatami?

Respondent č. 1: *Že taký typický gej skôr má dobrého kamaráta u žien alebo u dievčat ako u mužov.*

Autorka: Tak a prečo je to tak podľa teba?

Respondent č. 1: *Tak lebo možno ten gej je taký dievčenský typ proste.*

Pri predikácii sa môžeme stretnúť so stereotypným obrazom homosexuálov, že gejovia sa viac kamarátia so ženami a dôvod spočíva v ich zoženštenosti. Dôvod prečo vnímajú gejev ako zoženštených a ženy ako maskulinne vysvetľujeme v nasledujúcich častiach.

A: Aký máš názor na adopciu?

R1: *Tak to by som... aj keď nie som vždy taký radikálne proti tomu, ale asi by som jednoznačne nesúhlasil s tou adopciou.*

A: A prečo?

R1: *Preto lebo dieťa má vychovávať muž a žena (pauza) podľa mňa dieťa potrebuje ženu aj muža a nie ženu prezlečenú v nohaviciach. (pauza) Tak dvaja muži alebo dvaja ženy, ktorí sú v pohode, by vedeli lepšie vychovať to decko, ale nechcem urobiť, aby bol precedens, z ktorého by sa stal precedens, aby to bolo automatické, takže (pauza) jasné, že sú aj výnimky, ale proste (pauza) Tak to záleží aj od povahy človeka (pauza) tak sú aj výnimky, ktorí by vedeli ale sú aj výnimky, ktoré proste... (pauza, respondent sa zamyslel) tak preto (dôraz) hovorím, že s tým nesúhlasím.*

A: A pri heterosexuálnych nie sú takí, ktorí by mohli dobre vychovať a ktorí nedobre vychovávajú?

R1: *Áno, ale keďže žena a muž robia to dieťa, tak preto to príroda tak chce-la, aby žena a muž (pauza) si urobili to decko proste...*

Stratégia o ochrane ľudských práv¹⁴ uvádza ako najbežnejší predsudok, že „homosexuáli nie sú spôsobilí na výchovu detí“. Aj v tomto prípade sa stretávame s odmietaním adopcií, pričom respondent použil argument, že pri výchove dieťaťa je potrebný ženský a mužský vzor. Ide o percepciu „tradičnej formy rodiny“, ktorú tvorí heterosexuálny manželský pár a ich spoločné deti ako normálnej, správnej formy rodiny. Vychádzajúc z tejto normality sa ostatné formy rodiny vnímajú ako cudzie. Cez prizmu tradičnej rodiny vnímame rodičov ako muža a ženu, s ktorými sa spájajú isté roly, rodové stereotypy¹⁵. Argumentácia, že dieťa potrebuje ženský a mužský vzor, vychádza aj zo sociálne vykonštruovaných obrazov mužskosti a ženskosti, čiže z rodových stereotypov, ktoré si dieťa prostredníctvom výchovy internalizuje. Váhu argumentu oslabuje fakt, že rodové stereotypy si ľudia neosvojujú len od svojich rodičov, ale z celej spoločnosti. Rodové stereotypy sa nachádzajú v reklamách, vo filmoch, osvojujeme si ich v škôlke, ale aj od svojich rodičov. Keďže dieťa nežije izolovane od okolitého sveta, tak s danými stereotypmi sa stretáva vždy, keď príde do kontaktu s druhým človekom. Informátor zároveň použil metaforu „žena prezlečená v nohaviciach“, ktorú vytvoril na základe rodových stereotypov, t. j. ženy nosia sukne, muži nohavice a ak žena je homosexuálna, túži po druhej žene, je maskulínna, čiže nosí nohavice. Ide o esencialistické¹⁶ nazeranie na rod a povyšovanie vlastnej normality na prirodzenosť (porov. Faragulová, 2015, s. 194 – 195). Majoritná normalita „dieťa má vychovávať muž a žena“ je vnímaná ako prirodzenosť a je konvencionalizovanou predstavou stavu „má byť“, ktorá znamená pre majoritu orientačnú istotu, pri ktorej, ak vnímajú odklon, navodí sa u nich pocit neistoty, ktorý aktivuje sebazáchovnú reakciu (porov. Dolník, 2015, s. 69). Z povyšovania normality jednej skupiny na prirodzenosť často vyplývajú práve takéto názory, ktoré odsudzujú istú skupinu a aktéri tohto odsudzovania ospravedlňujú svoje konanie tým, že oni iba odmietajú to, čo nie je normálne, čo je chybné. Mocenské vzťahy sa prejavujú v tom, že príslušníci väčšiny určujú, čo je a čo nie je prirodzené, na základe tejto vykonštruovanej prirodzenosti sú odsudzovaní tí, ktorí sa z nej vymykajú (Faragulová, 2015,

¹⁴ Stratégia o ochrane ľudských práv. Príloha č. 4 – LGBTI. 8.2 Prehľad predsudkov.

¹⁵ Rodové stereotypy sú roly, ktoré spočívajú v očakávaniach týkajúcich sa správania a vzhľadu u žien (femininita) a mužov (maskulinita), ktoré vytvára, definuje a vyžaduje spoločnosť a kultúra. Rody sú charakteristické ostrou bipolarizáciou, to znamená, že k mužom sa priradzuje *intelekt, kultúra, aktivita a verejnosť* a so ženami sa spájajú, naopak, protiklady mužských atribútov, čiže *emócie, príroda, pasivita a privátnosť*. Medzi bipolaritami sú neprierodné hranice, podľa ktorých majú všetky ženy určité schopnosti, charakteristiky, všetci muži iné (porov. Kiczková – Szapuová, 2011, 510 s.).

¹⁶ Esencialistický prístup sa pokladá za tradičný prístup, v rámci ktorého sa identita považovala a považuje za nepochybnú a evidentnú, za jasný produkt skúsenosti jednotlivca. Podľa esencialistického uvažovania je identita daná jednotlivcovi a priori. Jednotlivec alebo skupina zvyčajne presne a bez akýchkoľvek pochybív, kým, resp. čím je a kam patrí (to je dopredu dané) (Ondrejovič – Krupa, s. 110 – 111).

s. 197). Stretávame sa tu s autostereotypom¹⁷, ktorý smeruje k vzoru, aká by entita „mala byť“ (teda k idealizovanému kultovému exempláru (Orgoňová – Bohunická, 2011, s. 32). Xenoreakcia sa tu prejavuje odmietaním adopcií homosexuálnymi pármí, ktorá vychádza z heteronormativity. Zároveň sa tu stretávame s argumentačnou stratégiou prirodzenosti/biologickosti „*keďže žena a muž robia to dieťa, tak preto to príroda tak chcela, aby žena a muž si urobili to dečko*“. Prirodzenosť vytvára dojem istej nedotknuteľnosti, danosti, nemeniteľnosti daného tvrdenia. Názor vychádza z esencialistického prístupu k identite, podľa ktorého vlastnosti, rodové stereotypy sú ľuďom biologicky dané a sú nemeniteľné.

Respondent č. 2: Ide o heterosexuálneho, cisrodového muža, ktorý má 28 rokov. Rozhovor bol nahrávaný v domácom prostredí, kde boli eliminované rušivé faktory.

A: Myslíš, že na Slovensku sú predsudky voči týmto ľuďom?

R2: *Všade, lebo väčšina nechápe týchto ľudí. Nieкто nechápe, že prečo je nieкто homosexuál, automaticky ho odsúdi, že to je nejaký humusák alebo niečo také.*

A: Prečo humusák?

R2: *Lebo keď vidíš homosexuála, tak si predstavíš ten jeho **pohlavný styk** (pauza) vždy keď vidíš nejakého takéhoto divného človeka, tak prvé čo ťa napadne je jeho pohlavný styk, že ako ho robí vlastne (pauza) a vtedy to začne byť nechutné.*

V tomto prípade sa stretávame so sexualizáciou¹⁸ homosexuality. Sexualizácia je redukovanie homosexuality na pohlavný styk. Kým pri heterosexuálnych pároch nerozmýšľame nad ich sexuálnym životom, pri homosexuálnych partnerstvách sa môžeme stretnúť práve s negatívnym hodnotením ich sexuálneho života. Informátor zároveň použil výraz *divný človek*, pričom dané vyjadrenie môžeme hodnotiť ako človeka, ktorý nie je ako *väčšina*, človek, ktorý je iný, cudzí, ktorý nie je ako ja. Veľká odolnosť predsudkov¹⁹ voči zmene je zapríči-

¹⁷ Autostereotyp – tradovaný, zaužívaný obraz o svojej skupine.

¹⁸ Často sa objavuje argument, že heterosexualita je jediná a správna sexualita práve pre reprodukciu. Ostatné sexuality sú odmietané ako záležitosti slasti, sú redukované len na sex. Práve pre marginalizáciu problematiky homosexuálnej orientácie na pohlavný styk sa objavujú stereotypy o homosexuálnych ľuďoch ako o promiskuitných, nestálych partneroch.

¹⁹ Predsudok môžeme definovať ako predčasný úsudok, ktorý pramení z emócií, sympatií/antipatií a vychádza z nadmernej kategoriálnej generalizácie. Zaužívaný názor, postoj k istým spoločenským javom, obyčajne hlboko zakorenený, ktorý sa zakladá na stereotypoch.

nená aj tým, že predsudok nie je iba postojom (ako sa mnohí domnievajú), ale predstavuje celú skupinu vzájomne pospájaných postojov, a preto zdanlivo vzbudzuje dojem sformovaného presvedčenia (Grác, 1985, s. 149). Kognitívne utvorené postoje sa ovplyvňujú ľahšie logickou argumentáciou, afektívne podmienené postoje zasa vzdorujú rozumovej argumentácii (Grác, 1985, s. 234). Človek, ktorý má erotický vzťah s človekom rovnakého pohlavia, je vnímaný v tomto prípade ako *humusák*, čo je lexikálna jednotka s negatívnou konotáciou, pejoratívum.

A: Poznáš nejakých homosexuálnych ľudí?

R2: *Mám dvoch známych. Sú to homosexuáli. Fungujú úplne normálne.*

A: Odkiaľ vieš, že sú homosexuáli?

R2: *Na tom jednom to bolo **úplne** viditeľné, bol taký, že **úplne** ženský, je kaderník a ten druhý, na tom to nebolo vidno, je taký dominantný muž, ale (pauza) ale mal raz vypité a priznal sa.*

A: Aký máš názor na takých mužov, ktorí sú zženštilí?

R2: *Neviem, je to divné (smiech). Prečo sa chlap hrá na ženu? Mňa už to potom ani nezaujíma, že (pauza) pokiaľ ten človek nezasahuje do môjho života, tak ma ten človek nezaujíma.*

Aj pri druhom respondentovi sa objavil xenostereotyp zoženšteného geja. Daný xenostereotyp môže vychádzať z esencialistického vnímania pohlavia, s ktorými sa spájajú rodové stereotypy. Ak je muž vo vzťahu s iným mužom, narušuje to naše vnímanie normálnej formy vzťahu, ktorú tvorí žena a muž, a preto potom aplikujeme náš normálny pohľad sveta na danú entitu a vnímame jedného člena mužského, homosexuálneho páru ako ženu, čiže zoženšteného muža. Predsudky sú filtrom (porov. Nákonečný, 2009), pretože osoba zaťažená predsudkom neinterpretuje skutočnosť takú, aká je, ale takú, ako ju vidí cez filter svojho predsudku. Takto nadobúda predsudok charakter určitého stanoviska, ktoré nepotrebuje zdôvodnenie, pretože sa prijíma ako axióma. Ideológia je vnímaná ako axiomatická báza pre vynášanie súdov (porov. van Dijk, 2005, s. 25). Pri odklone od rodových rol je jedinec považovaný za „*iného, divného*“. Samozrejmosť, danosť rodových rol je taká zakorenená v spoločnosti, že sa respondent pýta: *Prečo sa chlap hrá na ženu?* Respondent zároveň využíva intenzifikáciu: *Na tom jednom to bolo **úplne** viditeľné, bol taký, že **úplne** ženský.*

Z jazykového hľadiska považujeme za adekvátne uviesť, že v diskurze o homosexuálnych ľuďoch sa stretávame so slovesom „priznať sa“, ako aj v tomto konkrétnom prípade: *ale mal raz vypité a priznal sa*. Použitie tohto slovesa vyvoláva dojem, že homosexuáli sú z niečoho vinní a musia sa priznať. Použitie daného slovesa v tomto význame konštruuje, resp. udržiava realitu, keďže je permanentne opakovaná v diskurze.

A: Aký máš názor na adopciu detí homosexuálmi?

R2: *Nesúhlasím s tým.*

A: Prečo?

R2: *No, to je zvláštne, pretože to dieťa potrebuje fungovať normálne (pauza) ako normálna rodina s otcom a s mamou... nie s rovnakými pohlaviami.*

A: Prečo?

R2: *Lebo to dieťa, keď vyrastie, tak môže sa stať terčom nejakých výsmechov, že má (pauza) rodičov toho istého pohlavia.*

A: V škole?

R2: *Nejde len o to, ide o celkový vývoj toho dieťaťa by bol ovplyvnený. Je to zvláštne. (pauza) Dieťa musí fungovať, aby malo mamu, otca.*

A: Ako bude ovplyvnený, keď nebude mať mamu a otca, ale bude mať napr. dve mamy alebo dvoch otcov?

R2: *Ako bude ovplyvnený? (pauza) No bude vnímať mamu ako mamu, len potrebuje, aby v jeho výchove bol aj otec.*

A: Keby bola jedna matka, biologická matka dieťaťa a našla by si partnerku? Žili by dlho spolu a vychovávali by to dieťa?

R2: *To dieťa by vlastne bolo tak či tak len jedna matka, čiže neboli by tam dvaja rodičia. (pauza) To dieťa by bolo tak či tak len s jednou matkou, toto by som nepočítal akože sú dvaja rodičia, že by vnímal iba jednu matku a tú druhú by nevnímal ako otca. Ide o to, ako by sa to tomu chlapcovi alebo tomu dieťaťu podávalo, aby im nehovorili, že má dve mamy. Aj to dieťa má nejaký názor. Už od takých šiestich rokov má nejaký názor.*

A: Takže podľa teba je dôležité, že ako by sa to tomu dieťaťu podávalo.

R2: *Áno, ide o to. Pokiaľ chcú adoptovať, nech ho adoptuje len jeden človek, nech je to tá matka, nech si adoptuje a nech to tomu dieťaťu vysvetlí, nech mu to povedia tak, že to nie je jeho druhá matka, že proste nejaký len (pauza) priateľka alebo čo.*

Pri druhom respondentovi sa stretávame s postupným posunom vnímania adopcie detí homosexuálnymi pármí. Na úvod rozhovoru mal informátor negatívny názor a odmietal adopcie. Jeho hodnotové stanovisko môžeme vidieť v jeho vyjadrení: *to je zvláštne, pretože to dieťa potrebuje fungovať normálne (pauza) ako normálna rodina s otcom a s mamou... nie s rovnakými pohlaviami*, v ktorom môžeme vidieť spomínanú normálnu formu rodiny, ktorú tvorí otec a mama. Respondent zároveň argumentoval tým, že dieťa bude pre orientáciu svojich rodičov šikanované. Svoj názor o adopciách informátor zmenil po otáz-

ke autorky, ako by bola ovplyvnená psychika dieťaťa, keby dieťa vychovávali biologická matka s partnerkou? Respondent prišiel k záveru, že nie je dôležité, či vychovávajú dieťa dve ženy alebo dvaja muži, ale skôr to, ako sú títo ľudia deťmi pomenúvaní. V prípade dvoch rodičov rovnakého pohlavia ide len o jedného rodiča a jej/jeho partnera/ku.

Respondentka č. 3 je transrodová žena (bez tranzície²⁰) a s nahrávajúcou sú v kamarátskom vzťahu. Má 33 rokov. Rozhovor sa nahrával v kaviarni v Bratislave, avšak v kaviarni neboli ľudia, čím sa zvýšilo súkromie a respondentka sa mohla vyjadrovať voľnejšie. Napriek tomu sa informátorka vyjadrovala tichšie, aby rozhovor nebolo počuť.

A: Ako vnímaš dúhový pochod?

R3: *Myslím, že je to ako taká forma dať svetú najavo, alebo dať spoločnosti proste najavo, že aj my sme tu, že dať proste najavo, že tá intolerancia voči týmto skupinám je neoprávnená. Aaa je to možno taká forma toho proste takého priblíženia sa spoločnosti, že sme tu a máme právo byť slobodní a ja si myslím, že pokiaľ niekto niekomu neubližuje a len chce byť ako voľný, ako normálny človek, ja si myslím, že na tom nie je nič zlé.*

Respondentka č. 3 hovorí z perspektívy LGBTI osoby, a preto vo svojom vyjadrení používa 1. osobu plurálu, čiže hovorí z perspektívy minoritnej osoby. Napr. *sme tu a máme právo byť slobodní*. Práve z toho dôvodu môžeme v jej vyjadrení vnímať pozitívny názor na dúhový pochod a diskurzívnu stratégiu podať LGBTI minoritu v pozitívnom obraze, aby nás presvedčila o správnosti svojich hodnôt. Argumentuje tým, že LGBTI ľudia nikomu neubližujú: *pokiaľ niekto niekomu neubližuje a chce byť len voľný, normálny človek, ja si myslím, že na tom nie je nič zlé*.

A: Aký máš názor na adoptovanie detí homosexuálmi?

R3: *Tu by som bola už trošičku opatrnejšia, preto si myslím, že (pauza) keďže ja to vyznievam z pohľadu transsexuála, heterosexuálna žena v mužskom tele, tak to vnímam z pohľadu ženy, vlastne myslím si, že to dieťa **potrebuje aj ten mužský vzor, aj ten ženský vzor**, preto si to myslím, ale samozrejme, nechcem proti tomu nejako extrémne vystupovať, ale toto je môj názor.*

Aj tretia informátorka odmieta adopcie detí homosexuálnymi párami. Respondentka používa zjemňujúci výraz *trošičku*, lebo nechce pôsobiť netolerantne, a zároveň dodáva, že svoj postoj podáva z pohľadu trans človeka, ale aj heterosexuálnej ženy, u ktorej prevláda heteronormativita. Opäť sa stretávame

²⁰ Tranzícia je proces zmeny rodovej roly a tiež časové obdobie, v ktorom sa zmena uskutočňuje. Časové obdobie sa zvyčajne začína rozhodnutím zmeniť rod a končí sa chirurgickým zákrokom. Pre mnoho trans ľudí je premena časové obdobie, keď sa človek mení, prestáva žiť s jedným rodom a žije s druhým rodom.

s argumentom, na základe ktorého je pri výchove dieťaťa potrebný ženský a mužský vzor, ktorý vychádza z rodových stereotypov. Ide o vnímanie tradičnej rodiny, ktorú tvorí muž a žena, ako normálnej formy rodiny. Ide o povyšovanie vlastnej normality na prirodzenosť (porov. Faragulová, 2015). Táto prirodzenosť je konvencionalizovanou predstavou stavu „má byť“, ktorá znamená pre majoritu orientačnú istotu, pri ktorej – ak vnímajú odklon, navodí sa u nich pocit neistoty, ktorý aktivuje sebazáchovnú reakciu (porov. Dolník, 2015, s. 69). O ideológii, ktorá dosiahne svoju „neviditeľnosť“, ktorá prestane byť považovaná za kultúrny výtvor, ale „stáva sa“ súborom prírodných zákonitostí, prirodzenou pravdou alebo božím zákonom, spravidla nikomu ani len nenapadne pochybovať (porov. Bočák, 2008, s. 35).

Xenoreakcia sa tu prejavuje odmietaním adopcií homosexuálnymi pármí. Takéto nazeranie môže byť ovplyvnené aj esencialistickým nazeraním na rod, pričom na základe tejto argumentácie si dieťa musí od rodičov osvojiť rodové stereotypy, ktoré sa viažu na ženy a mužov. Informátorka explicitne dáva najavo svoj názor: *Ak sa muž sa cíti byť ženou, tak má byť ženou a pokiaľ žena sa cíti byť mužom, tak má byť muž, všetko, čo k tomu patrí*. Ide o nepriechnosť bipolárnych hraníc rodových stereotypov (porov. Kiczková – Szapuová, 2011, s. 127). Od ľudí sa očakáva, že sa budú správať podľa stereotypov, ktoré sa viažu s ich pohlavím, a tým sa udržiava moc, ináč nedodržanie stereotypov a noriem penalizuje spoločnosť prejavmi diskriminácie a šikanovania, predsudkami, negatívnym postojom, odsúvaním daného človeka na okraj spoločnosti a jeho vylúčením zo skupiny (porov. Foucault, 2004). Je to istým spôsobom hrozba, ktorá hrozí trestom za odklonenie sa od normy. Úspešnosť vplyvu moci tkvie v tom, keď sa ľudia podvedome sami kontrolujú, aby vyhovelí normám. Toto prirodzené ovládanie noriem je dosahované tým, že moc je nesubjektívna, čiže keď sa narodíme a stávame sa členom spoločnosti, internalizujeme normy, ktoré vnímame ako prirodzenú „orientačnú inštruktáž“ v našom jazykovo-kultúrnom svete (porov. Faragulová, 2015, s. 178).

Diskusia

V analýze diskurzu troch vybraných heterosexuálnych respondentov sme poukázali na diskurzívne stratégie, ktoré spočívajú v prevládajúcich stereotypných názoroch, ktorých sila v spoločnosti osciluje.

Hypotéza č. 1 sa potvrdila. V rozhovoroch cisrodových, heterosexuálnych respondentov sa prejavila heteronormativia. Interpretovali sme nasledujúce diskurzívne stratégie:

- a) Referencia – *humusák, divní ľudia*.
- b) Predikácia – xenostereotypy, geovia sú zoženšteni a lesby maskulinne a z toho vyplývajúca metafora „žena prezlečená v nohaviciach“.
- c) Argumentácia – stav „má byť“, ktorý vychádza z vlastnej normality. Sexualizácia, čiže redukovanie homosexuality na pohlavný styk.
- d) Zoslabovanie (trošičku) a intenzifikácia (úplne).

Hypotéza č. 2 sa potvrdila, čiže v prejave transrodovej, heterosexuálnej respondentky sa objavila heteronormativita. Faktory: respondentka vyrastala v heterosexuálnej rodine, kde danú formu rodiny vnímala ako súčasť svojej normality. Informátorka tiež internalizovala šandardizovaný diskurz pri osvojení si jazyka, pre ktorý je charakteristický heterosexizmus. Ďalším faktorom je jej heterosexuálna orientácia a spoločenský tlak, aby prejavila „správny vzťah“ k homosexuálom.

Záver

V úvode sme našu prácu zasadili do kontextu xenolingvistiky, pričom sme explanovali biologickú a sociálnu cudzosť v živote jednotlivca. Cez prizmu sociálneho konštruktivismu sme vyzdvihli silu jazyka pri formovaní reality, čo je dôležité pri vnímaní cudzosti a normality. V druhej časti príspevku sme stanovili dve hypotézy, podľa ktorých sa v prejavoch všetkých respondentov objaví heterosexizmus. Dané hypotézy sa potvrdili a zároveň sme u všetkých respondentoch identifikovali podobné diskurzívne stratégie, ktoré sme následne na metodologickej báze kritickej diskurznej analýzy interpretovali. Dané stratégie sú v diskurze šandardizované a ich stálym reprodukovaním sa vnímanie danej menšiny ako cudzej udržiava v spoločnosti. S negatívnym vnímaním homosexuálnej minority sa stretávame aj vo verejnom diskurze, v legislatíve, v médiách, čo ovplyvňuje aj mentalitu väčšiny ľudí. Práve preto na záver vyslovujeme nádej, že s elimináciou inštitucionálnych nedôsledností v zaobchádzaní s homosexuálnymi ľuďmi (napr. nemožnosť registrovaných partnerstiev na Slovensku), demystifikáciou diskurzívnych stratégií nielen v odbornom, ale aj v reálnom, bežnom diskurze sa môže diskurz o homosexuálnych ľuďoch dexénizovať (neutralizácia cudzosti) a stať sa súčasťou našej normality, keď sa neinterpretuje ako inakosť, ale ako prirodzená súčasť diferencovanej normality.

LITERATÚRA

- BARTALOŠOVÁ, Perla: *Cudzosť/inakosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí. Aplikácia na diskurze sexuálnych menšín*. Diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského 2015. 100 s.
- BARTALOŠOVÁ, Perla: Xenodiskurz o Maďaroch, Rómov a maďarských Rómoch na Slovensku. In: *(Socio)lingvistika – perspektívy, limity a mýty*. Eds. B. Chocholová – G. Múcsková – L. Molnár-Satinská. V tlači.
- BOSÁ, Monika – MINARIČOVÁ, Katarína: *Rodovo citlivá výchova*. Bratislava: EsFem 2005. 84 s.
- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 1999. 214 s.
- BOČÁK, Michal: Diskurz: neurčitá cesta kultúrnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu. In: *Kultúra – média – komunikace*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 117 – 146.
- DIJK, A. van, Teun: *Racism and discourse in Spain and Latin America*. Amsterdam: Benjamins 2005. 197 s.
- DOLNÍK, Juraj a kol.: *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015. 316 s.

- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram 2012. 368 s.
- FARAGULOVÁ, Alena: Cudzosť a kultúra. In: Dolník, Juraj a kol.: *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského 2015, s. 174 – 213.
- FARAGULOVÁ, Alena: *Cudzosť, jazyk, Slováci*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 152 s.
- FOUCAULT, Michel: *Dozerat' a trestat'*. Bratislava: Kalligram 2004. 312 s.
- GRÁC, Ján: *Persuázia*. Martin: Osveta 1985. 376 s.
- HALL, S. Calvin – GARDNER, Lindzey: *Psychológia osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002. 510 s.
- HENDL, Jan: *Kvalitatívni výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál 2005. 407 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – JÍLKOVÁ, Jana: Sféra bežnej každodenní komunikace. In: *Stylistika mluvené češtiny*. Praha: Academia 2016, s. 22 – 143.
- JÁNOŠOVÁ, Pavlína – ŘÍČAN, Pavel: Psychologické aspekty polarity žena – muž. In: *Československá psychologie*, 2005, roč. 49, č. 6, s. 584.
- KICZKOVÁ, Zuzana – SZAPUOVÁ, Mariana: *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Univerzita Komenského 2011. 512 s.
- NÁKONEČNÝ, Milan: *Sociální psychologie*. Praha: Academia 2009. 498 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír – KRUPA, Viktor: Identita a jazyk. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Eds. G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová. Bratislava: VEDA 2009, s. 110 – 111.
- ONDRISOVÁ, Sylvia – ŠÍPOŠOVÁ, Marianna – ČERVENKOVÁ, Ivana – JÓJÁRT, Paula – BIANCHI, Gabriel: *Neviditeľná menšina: Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii*. Bratislava: Nadácia Občan a demokracia 2002. 171 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Medzi štylistikou a diskurznom analýzou. In: *Jazykovedný časopis*, 2013, roč. 64, č. 1, s. 49 – 66.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Stimul 2011. 246 s.
- PROKOPOVÁ, Kateřina: *Metodologie výzkumu v oblasti kritické analýze diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého 2014. 76 s.
- Overcoming Heterosexism and Homophobia: Strategies that work*. Eds. J. T. Sears – W. L. Williams. New York: Columbia University Press 1997. 456 s.
- WODAK, Ruth – REISEIGL, Martin: The Discourse-Historical Approach (DHA). In: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Eds. R. Wodak – M. Meyer. London – Thousand Oaks, CA – New Delhi – Singapore: SAGE Publications 2009, s. 87 – 121.
- WODAK, Ruth – MEYER, Michael: *Methods of Critical Discourses Analysis*. London – Thousand Oaks, CA – New Delhi – Singapore: SAGE Publications 2009. 200 s.

Internetové odkazy:

Návrh Celostátnej stratégie ochrany a podpory ľudských práv v Slovenskej republike:
<http://www.radavladyp.gov.sk/celostatna-strategia-ochrany-a-podpory-ludskych-prav-vsr/>.

Audionahrávky (súkromný archív autorky):

Rozhovor 1 (interview s príslušníkom heterosexuálnej, cisrodovej majoritnej populácie)
 Rozhovor 2 (interview s príslušníkom heterosexuálnej, cisrodovej majoritnej populácie)
 Rozhovor 3 (interview s heterosexuálnou, transrodovou ženou)

Interpretačná komparatívna analýza jazykového stvárnenia lásky v slovenskej a rumunskej frazeológii

Marka Bires

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
marka.bires@ukf.sk

Základnými a všeobecne prijímanými východiskami kognitívneho bádania sú axiomaticky prijímané fakty o tom, že naše poznanie je založené na schopnosti abstrakcie a na následnom vytváraní abstraktných pojmov. Ide o kooperáciu mentálnej schopnosti konceptualizácie na jednej strane a vrodenej schopnosti zaobchádzať s predpojmovými štruktúrami na druhej strane (Kováčová, 2015, s. 28).

Za základný vektor lingvokognitívnej analýzy považuje N. Alefirenko (2008, s. 13) smerovanie od skúmania sémantiky jazykových štruktúr k porozumeniu ich kognitívneho substrátu. N. Alefirenko (tamže) v etablovaní kognitívnej lingvistiky vidí novoobjavenie mentalingvistiky vo vede o jazyku, ktorá jej navracia jej antropocentrickú podstatu. Ide o všeobecný znak veľkého všeobecného metodologického zdvihu, ako ho citovaný autor nazval, ktorý začal v lingvistike koncom 50. rokov. Kognitívnu frazeológiu na súčasnom stupni jej rozvoja nepovažuje za novú disciplínu, ale za program kognitívne orientovaných výskumov frazeologickej sústavy jazyka s využitím súčasného pojmo- a kategoriálneho aparátu. Za jednu z jej úloh považuje skúmanie kognitívno-synergetickej podstaty frazémy hromadiacej a harmonizujúcej v sebe energiu lingvo-kreatívneho myslenia, ktoré formuje jazykové poznanie.

Spomedzi viacerých prác z oblasti kognitívnej lingvistiky je za jedno z východiskových diel považovaná publikácia Georga Lakoffa a Marka Johnsona *Metafory, ktorými žijeme* (v origináli *Metaphors We Live By*, 1980). Autori tvrdia, že „naš pojmový aparát hrá centrálnu úlohu pri definovaní každodennej reality. Ak sme oprávnení tvrdiť, že náš pojmový aparát disponuje predovšetkým metaforickým charakterom, tak naše myslenie, každodenná skúsenosť a správanie je v značnej miere podmienené metaforou“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 13).

Naše vnímanie a poznávanie sveta je uchopiteľné a interpretovateľné predovšetkým v jazyku. Jazyk – jeho gramatika, slovná zásoba, frazeológia, vnútorná významová previazanosť jeho jednotiek, spôsoby ich spájania – to všetko vypovedá o princípoch nášho myslenia, o zákonitostiach a procesoch, ktoré v nás prebiehajú (porov. napr. Lakoff – Johnson, 2002; Nebeská, 2003; Vaňková, 2005). Ku kľúčovým otázkam v kognitívnej lingvistike patrí otázka, ako ľudská myseľ pracuje s jazykom alebo ako pracuje jazyk s ľudskou myslou a čo jazyk o našej mysli vypovedá. Prostredníctvom poznania jazyka máme príležitosť skúmať kognitívne štruktúry (Vaňková a kol., 2005).

Otázka bilingvizmu v kontexte nativistickej teórie jazyka

Jazyka dar zveril nám Boh (...). A zveril nám najmä schopnosť používať jazyk ako prostriedok komunikácie. Jazyk je základný nástroj zospoločenštenia človeka a je aj základným nástrojom socializácie jednotlivca. Zrejme aj toto mal na mysli nezabudnuteľný J. Škultéty, keď povedal: „Bez jazyka by sme boli ako rozviazaný snop“ (cit. podľa Findra, 1998, s. 7). Jazyk je tým povrieslom, ktoré nás ako národné spoločenstvo drží pohromade, zväzuje nás, ale neuväzňuje, práve naopak, oslobodzuje a povyšuje nás na samostatný národný subjekt. Prostredníctvom schopnosti jazyka a reči sa každému jedincovi otvára možnosť fungovať ako člen konkrétneho jazykového spoločenstva, každý jednotlivec má možnosť vo svojej bežnej komunikácii používať individuálne dispozície daného materinského jazyka, ktoré si osvojuje už počas detstva. Približne vo veku šesť mesiacov života začína používať samohláskovo-spoluhláskové zhľuky, ktoré sa približujú a podobajú slabikám materinského jazyka. Ako napísal Mistaka, už v období okolo piateho mesiaca života dieťaťa začína dieťa produkovať slabiky podobajúce sa rodičovmu jazyku (Scovel, 1998, s. 18). Formovanie osobnosti na základe jazyka je späté so schopnosťou, ktorú má každý jednotlivec vrodenu, a to schopnosť naučiť sa jazyk a reč. Americký psycholingvista T. Scovel (1998, s. 58) interpretuje vývojovú psycholingvistiku, ktorej základy položil N. Chomsky v teórii o transformačno-generatívnej gramatike. N. Chomsky tvrdí, že každý jednotlivec má vrodenu schopnosť naučiť sa gramatický systém prirodzeného jazyka a realizovať ho v reči. V súčasnosti zastávajú Chomského názor mnohí ďalší psycholingvisti, napr. Steven Pinker v diele *Jazykový inštinkt*.

V kontexte Piasjetovej hypotézy sa pokúsime stručne charakterizovať postup vývoja reči a myslenia u dieťaťa. Prvá funkcia reči je funkcia zdieľania, sociálneho styku, pôsobenie na iných, a to rovnako ako u dospelých, tak aj u detí. Za prvotnú reč dieťaťa môžeme pokladať čisto sociálnu reč. Postupom času, v procese rastu dieťaťa sa jeho reč vyvíja podľa princípu diferenciacie jednotlivých funkcií a v určitom veku sa diferencuje detská reč na egocentrickú a komunikatívnu. Podľa tejto hypotézy vzniká egocentrická reč na základe sociálnej reči, a to prenesením sociálnych foriem správania dieťaťa, ako aj foriem kolektívnej spolupráce do oblasti psychologických funkcií. Môžeme konštatovať, že egocentrická reč je prechodnou formou medzi vnútornou a vonkajšou rečou. Celá schéma vývoja reči je nasledujúca: sociálna reč – egocentrická reč – vnútorná reč – vonkajšia reč (Vygotskij, 2004, s. 46). Na to, aby sa mohlo myslenie a reč u detí vyvíjať, je potrebný rečový vzor. Hoci ako ľudia máme isté vrodené schopnosti, na to, aby sa využili, je potrebné rozvíjať ich. V kontexte problematiky vývoja reči a myslenia v materinskom jazyku chceme rozvinúť úvahy o ľuďoch, ktorí sú bilingvisti či multilingvisti. Človek – ľudské mláďa – je schopné okrem materinského jazyka osvojiť si aj iné jazyky. Ako to uvádza T. Scovel (1998, tamže), počas druhého a štvrtého roku života je dieťa schopné produkovať rôzne hlásky a slová, a to nielen

zo svojho materinského jazyka. Štatistický je potvrdené, že keď sa do obdobia desiatich až dvanástich rokov života začne dieťa učiť popri materinskom jazyku aj druhý jazyk, dokáže ho ovládať na úrovni materinského jazyka, t. j. osvojí si aj prízvuk, melódiu, tempo, ktoré budú znieť rovnako ako u rodených hovoriacich (Scovel, 1998, s. 75).

Bilingválna osoba má možnosť vidieť svet prostredníctvom dvoch jazykoch. Rovnako má bilingválna osoba tzv. okuliare jedného aj druhého jazyka. Metaforický povedané, tie okuliare má možnosť meniť, sriedať, a tak zažiť relativitu usporiadania reality, keď si uvedomí možnosť vidieť svet v dvoch verziách, v každej inak štruktúrovaný. Odlišnosť týchto dvoch svetov je väčšia alebo menšia podľa toho, ako sú si dané jazyky – v našom prípade slovenský a rumunský – geograficky a kultúrne vzdialené. Pod okuliarmi však máme oči, čo znamená, metonymický povedané, máme to, čo nás všetkých tvorí a spája ako príslušníkov rodu *Homo sapiens*, čo konštituuje naše ľudstvo, čo je univerzálne a v neposlednom rade čo je možné objaviť v každom jazyku prostredníctvom jazykového obrazu sveta.

Jazykový obraz sveta ako základný pojem kognitívnej lingvistiky

Pojem jazykový obraz sveta tak, ako ho poznáme dnes, bol rozpracovaný najmä ľubľinskými vedcami. Rezonujú v ňom dozvuky dávnych Herderových a najmä Humboldtových myšlienok, ale aj amerických jazykových relativistov, najmä E. Sapira a B. L. Worfa. V súčasnosti je štandardne používaný na všetkých poľských jazykovedných pracoviskách. Zastupuje celý spôsob skúmania jazyka a prístup nemu. V zmysle jeho hlavnej tézy sa pomocou jazyka zisťuje, ako dané spoločstvo konceptualizuje, t. j. prežíva, hodnotí a zdieľa svet, v akých súradniciach mu rozumie, aké sú základy jeho kultúry. Otázku jazykového obrazu sveta a jeho vlastností skúma celý rad lingvistov, a to z niekoľkých aspektov. Na tomto mieste uvedieme a aplikujeme niektoré z viacerých teórií jazykového obrazu sveta, v ktorých je stanovené základné vymedzenie kritérií a vlastností pojmu *jazykový obraz sveta*. Popri jazykovom obraze sveta je kľúčovým termínom v kognitívne chápanej lingvistike koncept a konceptualizácia (Kováčová, 2015, s. 150 – 166); autorka rozlišuje niekoľko typov konceptov vrátane kultúrnych konceptov.

V rámci aplikácie teórie *jazykového obrazu sveta* podľa J. Kajfosza (Dolník, 2010, s. 44) na opis jazykovej situácie dolnozemskej Slovákov, konkrétne Slovákov žijúcich v župách Bihor a Sălaj, prinášame tieto prirovnania:

a) heterogénnosť: znamená, že jazykový obraz sveta nie je homogénny, ale je mnohovýrovný (v našom prípade pod vrstvou rozumieme dialekty, nárečia, keďže náš výskum sa orientuje na Slovákov žijúcich v Rumunsku, je príznačné to, že sa tu nebude vyskytovať spisovná forma slovenského jazyka, ale práve naopak, bude sa objavovať štandardná forma jazyka. Rovnako je to v prípade rumunského jazyka, pretože Slováci v Rumunsku nepoužívajú spisovnú formu

rumunského jazyka, ale tiež, ako v prípade slovenského jazyka, štandardnú formu);

b) sociálna odlišnosť: tu môžeme ako príklad uviesť prípad, keď mladá generácia používa inú lexiku než staršia generácia. Inklinovanie k anglickým lexémam je zrejme aj v prípade slovenskej minority v Rumunsku. Najmä mladá generácia začína používať na pomenovanie niektorých vecí rumunské či anglické slová. Na druhej strane sú vytláčané slová cudzieho pôvodu, ktoré do slovenčiny prenikli v dávnej minulosti. (Ako príklad môžeme uviesť slovo *frištik*. Toto pôvodne nemecké slovo priniesli do Rumunska Slováci ešte v čase, keď prišli na Dolnú zem. Starší ľudia ho používajú aj v súčasnosti. Mladšia generácia toto slovo už nepoužíva, ale ako jeho ekvivalent používa buď typické slovenské pomenovanie *raňajky*, alebo rumunské nárečové *micdejun* (miculdejun – malé jedlo); príp. anglický ekvivalent *breakfast*;

c) dynamickosť: znamená, že sa jazykový obraz sveta mení, premieňa tak, ako sa vyvíja spoločnosť a s ňou aj jazyk. Jazyk dedíme od našich predkov, ale vždy s nastupujúcou generáciou sa rekonštruje aj samotný jazyk. (Keď porovnáme slovenský jazyk našich predkov žijúcich v Rumunsku, môžeme konštatovať, že ich jazykový prejav bol iný v porovnaní so súčasnou generáciou, napr. súčasná mladá generácia lipne viac na rumunských výrazoch, kým staršia preferuje viac slovenské výrazy.);

d) výberovosť: táto vlastnosť jazykového obrazu sveta je napr. v tom, že jeden jazyk má pre konkrétnu entitu viac spôsobov vyjadrenia, zatiaľ čo iný jazyk má len jeden spôsob. Napr.: v rumunskom jazyku je viac pomenovaní pre výraz *miláčik*, ale zas menej pomenovaní pre pojem *smutný*;

e) praktickosť a pragmatickosť: ide o schopnosť bezpríznakovo zaobchádzať so svetom a vecami, ktoré sú s jazykom a so slovami spojené.

V jazykovom obraze sveta sa reflektuje tzv. prirodzený svet. Základné vlastnosti o jazykovom obraze sveta získavame už v útlom detstve, nevedome, mimochodom. L. S. Vygotskij o tom hovorí: „Prvotná funkcia reči je funkcia podieľania, sociálneho styku, pôsobenie na iných, tak je to u detí, ale aj u dospelých“ (2004, s. 47). Malé deti sa v zmysle procesu socializácie snažia chápať svet okolo seba, a to najmä prostredníctvom jazyka, prostredníctvom tzv. ego-centrickej reči, ktorá je prechodnou formou medzi vnútornou a vonkajšou formou reči. Bilingválny subjekt – dieťa – má najskôr sformovaný jazykový obraz sveta materinského jazyka (v našom prípade je to slovenský jazyk), ktorý sa vyvíja prostredníctvom ekvivalentov a analógií, a až potom sa vyvíja jazykový obraz sveta iného jazyka (v našom prípade je to rumunský jazyk). V prípade, že bilingvizmus vychádza z domáceho prostredia, ide o prirodzený bilingvizmus dieťaťa.

Jazykový obraz sveta predstavuje mnohovýrovňovú štruktúru (Vaňková a kol., 2005, s. 56). Prirodzené jazyky vo všeobecnosti korešpondujú so základnou ľudskou skúsenosťou, so skúsenosťou prirodzeného sveta. Prirodzený jazyk, ktorého primárnosť je zahrnutá predovšetkým v základnej štruktúre myslenia

a percepcie sveta, je spojený so základnými potrebami človeka v jeho základnom fungovaní vo svete. Obraz sveta, ktorý je s prirodzeným jazykom spojený, môžeme pokladať za jednoduchý jazyk, ako napr. jazyk obyčajného človeka, vďaka ktorému sa môže orientovať vo svete. Tento jednoduchý jazyk obyčajného človeka sa prejavuje v slovnej zásobe, ktorá obsahuje aj frazeologické jednotky (Vaňková a kol., 2005, s. 57).

Podľa J. Bartmiňského (2009, s. 119) k základnej slovnej zásobe každého človeka patria slová a slovné spojenia, ktoré pomenúvajú časti ľudského tela, náboženstvo, ľudské vzťahy, nebeské telesa, živly, pohyby, manipuláciu, morálku a v neposlednom rade emócie. Stredobodom sveta, centrom, ktoré určuje ľudskú perspektívu, je ľudské prežívanie, čiže ľudské telo.

A. Pajdzińska (1990, s. 18) upriamuje svoju pozornosť na frazeológiu. Zaujímavo približuje tézu vzťahujúcu sa na antropocentrizmus, ale aj na antropocentrický charakter bežnej frazeológie. Frazeológia svedčí o charaktere jazykového obrazu sveta veľmi zásadne. Ako základnú súradnicu môžeme chápať lakoffovsko-johnsonovskú konceptuálnu schému i orientačnú metaforu. Jej základ nachádza spomínaná dvojica autorov vo vyjadrovaní opozícií *hore – dole*, *vpredu – vzadu*, *vpravo – vľavo*. O kognitívnych osobitostiach jazykového obrazu sveta hovorí dvojica autorov N. Alefirenko a N. Korina (2011, s. 110). *Hore* je spravidla chápané ako niečo dobré, *dole* ako niečo zlé, podobne *vpredu*, znamená dobré, *vzadu* znamená zlé. Ako príklad môžeme uviesť jedinca, ktorý chce byť *vpredu a hore*, čo je chápané ako víťazstvo. Rovnako môžeme chápať aj priebeh nášho života, kde minulosť je *dole* a *vzadu* a budúcnosť bude *hore* a *vpredu*, pred nami, t. j. môžeme konštatovať koherentnosť medzi *vpredu* a *hore*.

Interpretačná komparatívna analýza slovenských a rumunských frazém vyjadrujúcich LÁSKU ako pozitívnu emóciu

„Pocity a ich prejavy sú späté s emóciami alebo sú brané ako emocionálne vtedy, keď spĺňajú dve podmienky: sú späté s vyjadrením hodnotenia a v mnohých prípadoch, aj keď nie vo všetkých, sú späté so spôsobom, akým vyjadrujeme isté sociálne akty“ (Dolník, 2010, s. 36). Lásku môžeme chápať vďaka tomu, že máme pocit, že máme niekoho radi, cítime k nemu istú náklonnosť. Telo, ako to v zmysle experiencialistického projektu uvádza G. Lakoff (2006, s. 370), je nádoba na emócie. Ako však môžeme identifikovať tieto emócie vo frazeologických jednotkách? Odpoveď na túto otázku musíme hľadať v kognitívnej teórii emócií a citov, ktorej východiskovou tézou je, že až na základe kognitívnej interpretácie istého prežívania vzniká akýkoľvek cit alebo emócia. Túto schopnosť poznania zahŕňa poznávacie hodnotenie, ktoré je rozhodujúce pre kvalitu a diferencovanosť emocionálneho alebo citového prežívania.

Emócie ako komplexné javy (zážitkové, behaviorálne a fyziologické zložky emócií) vyžadujú multidisciplinárne výskumy, ktoré by vytvorili základ na

jednotné chápanie emócií. Odpoveď na otázku, čo sú emócie, sa pokúšali definovať už filozofi v staroveku. Platón a Aristoteles, po nich Tomáš Akvinský a jeho nasledovníci chápali city ako nižšie, menej hodnotné. R. Descartes v diele O vášňach duše (1649), ale i I. Kant, M. Scheler a J. P. Satr (porov. Nakonečný, 2000) chápali emócie ako nižšie city, ktoré okrem ľudí majú aj zvieratá.

Podľa R. Pluchtika (1984, s. 217) majú emócie genetický základ, vznikli v procese evolúcie: „Emócia je uzavretý komplexný priebeh reakcií na podnet, zahŕňa kognitívne hodnotenie, zmeny v subjektívnom prežívaní, aktiváciu autonómneho a centrálného nervového systému, impulzy k chovaniu a je určená k tomu, aby pôsobila na podnet, ktorý uvoľnil komplexnú sekvenciu“. Je to definícia veľmi sporná, pretože emócia musí byť vždy zameraná na podnet, ktorý ju vyvolal, má vnútorné zdroje (telové pocity, ako napr. hlad, a iné zmeny v homeostáze). Na základe definície podáva R. Pluchtik sekvenčný model emócií, ktorý zahŕňa sekvencie emócií a spätné väzby emocionálnej reakcie.

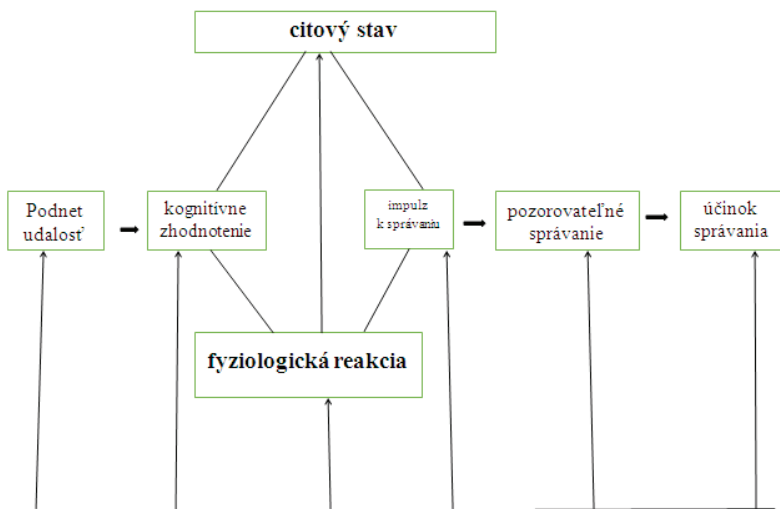

Schéma č. 1. Sekvenčný model emócií (Pluchtik, 1993, s. 56)

Väčšina uvedených fázových sekvencií prebieha pod úrovňou vedomia. Pluchtikove (1993, s. 56) primárne emócie odrážajú základné životné úlohy (napr. obrana pred nepriateľom) a ich zvládnutie predpokladá reprodukciu života jedinca a druhu. Sekundárne emócie sú odvodené z primárnych, ktoré sa odohrávajú v situácii, ktorá je určitá (sem radíme napr. rozpaky). Toto miešanie emócií je viditeľné v schéme kruhového usporiadania primárnych a sekundárnych emócií.

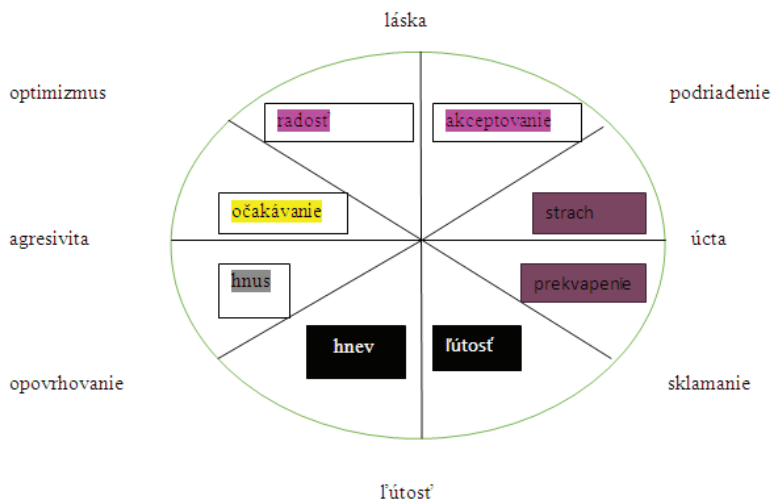

Schéma č. 2. Kruhové usporiadanie primárnych a sekundárnych emócií
(Pluchtik, 1993, s. 57)

Z uvedených príkladov a zo schémy vidíme, že láska je primárny cit. Okrem primárneho delenia rozlišujeme aj ďalšie zmiešané, sekundárne delenie, z nich uvádza R. Pluchtik (1993, s. 18) niekoľko príkladov. Sekundárne delenie: radost' + prekvapenie = potešenie, starosť + očakávanie = pesimizmus, prekvapenie + starosť = rozpaky, sklamanie, hnev + prekvapenie = pohoršenie, nenávisť.

Identifikačný a interpretačný základ emócií vo frazeológii identifikujeme vtedy, keď vnímame emóciu v popredí, čo je spravidla spojené s implicitným vyjadrením hodnotiaceho aspektu. Konkrétnu emóciu vnímame a mentálne interpretujeme pomocou konštruktu. Relevantné konštrukty sú zafixované vďaka jazykovým nomináciám. Jazyk v tomto prípade aktívne zasahuje do emocionálneho prežívania. Konkrétne pociťovanie/prežívanie istých emócií a príslušné konanie sa v prípade bilingvistov deje prostredníctvom dvoch jazykov (v našom prípade ide o slovenský a rumunský jazyk). Na príkladoch parémii a frazeologických prirovnaní demonštrujeme obrazné, t. j. metaforické stvárnenie emócií v dvoch typovo odlišných prirodzených jazykoch. Vychádzame z asociovaných metaforických či frazeologických slovných spojení vypovedajúcich o najsilnejšom ľudskom cite – o láske.

Láska muža a ženy chápaná ako romantická láska

Lásku muža a ženy považujeme za biologicky a ontologicky najstaršiu, a preto v chápaní lásky ako takej aj za dominantnú. Stojí v pozadí zachovania ľudského rodu, stojí na začiatku zrodu nového života, teda aj jazykové národné

spoločenstvo venovalo tejto téme značný priestor. Láska vedúca k manželstvu má genderový kontext. To znamená, že k základnému konceptu lásky sa asociujú subkoncepty vypovedajúce o tradičnej roli muža a ženy. Vychádzajú z anticipácie krásy, a to najmä ženy, z pracovnosti obidvoch partnerov, tradičných pracovných povinností muža a ženy, z očakávania potomkov – synov a dcér a ich vlastností, z ktorých sa ďalej asociujú či anticipujú vlastnosti potomkov. V celej množine frazém a parémii, resp. prirovnaní je zakódovaná tradícia, história i sociálne bytie spoločenstva.

Kontrastívna kompáracia parémii o intenzite ľúbostného citu.

V slovenčine sa miera ľúbosti vyjadri nemožným dejom:

Láska hory prenáša / v rumunčine ekvivalentne môžeme použiť parémiu

Iubirea trece prin apă, nu-i frică că se-neacă / doslova Láska prejde cez vodu, nebojí sa, že sa utopí. Rumunská parémia intenzitu ľúbostného citu vyjadruje podobne nemožným dejom, a to chodením po hladine vody.

Interpretačná analýza reflektujúca jazykový obraz sveta:

Láska je taká silná, že zdolá všetky prekážky, a to aj vtedy, ak sú reálne nezdolateľné, ničoho sa nebojí, všetko znesie, všetko pretrpí, čiže ak je skutočná, nikdy nezahynie. V obidvoch jazykoch je jej intenzita sprostredkovaná obrazne, pričom kľúčovou reáliou na vznik obrazu a jeho intenzity je v slovenčine *hora*, zatiaľ čo v rumunčine je to *voda*. Obidva kľúčové pojmy vychádzajú z charakteru krajiny, v ktorej dané jazykové spoločenstvo žije. Rumunsko sa rozprestiera na pobreží mora, v dôsledku čoho je láska asociovaná k vode, k nedohľadnosti a neprekonateľnosti mora. Slovensko je krajina, ktorá je obklopená vysokými pohoriami, údolia sa striedajú s hlbokými lesmi. Geomorfologický reliéf krajiny je prevažne hornatý. Hory pre svoju rozsiahlosť a nepreniknuteľnosť, ale aj výšku a neschodnosť predstavujú pre človeka vážnu prekážku, a to najmä pri prekonávaní vzdialeností. Láska je teda asociovaná k hore ako k niečomu, čo je prírodným úkazom spojeným s nepreniknuteľnosťou, s niečím, čo presahuje najmä fyzické sily a schopnosti človeka v zmysle prekonávania zložitosti a zložitosti terénu, v dôsledku čoho človek voči nej pociťuje bezmocnosť i rešpekt. Uvedené parémie v rumunčine i slovenčine reflektujú prostredie a prírodu v jazykovom obraze miery lásky. Jazykové obrazy sa konštituovali a následne uchovali na základe asociácie vzťahu človeka a prostredia a ako reálne pociťovanie limitovaných možností a síl človeka v porovnaní so silou prírody.

Kontrastívna kompáracia frazeologizovaných prirovnaní vypovedajúcich o obdivu muža k žene – jej kráse a súčasne o láske muža k žene:

Pozerá sa na ňu ako na obrázok / V rumunčine by sme ako alternatívu použili prirovnanie

A se uita la cineva ca la soare / doslova: Pozerať sa na niekoho ako na slnko.

Interpretačná analýza reflektujúca jazykový obraz sveta:

V uvedenom slovenskom frazeologizovanom prirovnaní jednoznačne dekodujeme nevšednú kladnú emóciu, emóciu lásky, pretože *pozerat' sa na niekoho ako na obrázok* znamená pozerat' sa na niekoho s obdivom, s láskou, s úctou, byť očarený jej krásou. Podstatu tohto prežívania stotožníme až s tretím signifikantom uvádzaným v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003), kde sa význam slova obraz opisuje ako: 1. plošné výtvarne znázornenie skutočnosti; 2. odraz skutočnosti v zrkadle, poprípade vo vode; 3. obrázok – zdobenina, pekný, svätý obrázok.

Obidve frazémy majú rovnakú, a to taktilnú podstatu. Ide v nich o obraz dotýkania sa nezvyčajného zjavu krásy zrakom. Spoločný je tu akt zrakového vnímania. Objekt, ku ktorému muž vzhliada a v dôsledku získaného obrazu ako vizuálneho vnemu je očarený, je v jednotlivých prirovnaniach rozdielny. Zatiaľ čo obrázok je vec, ktorá je aj hmatateľná a uchopiteľná, na slnko sa môžeme len pozerat', ale reálne sa ho nemôžeme dotknúť. Krása vzhliadnutého je však vo svojich účinkoch a miere rovnaká, a to taká intenzívna, že žiara z neho/nej vychádzajúca, oslepuje. Obrázok v slovenskom frazeologizovanom prirovnaní asocjuje spojenie s vierou a náboženstvom. Krása svätého obrázka, ako uvádza jednu z možných konotácií Krátky slovník slovenského jazyka, a krása obdivovanej ženy sú porovnateľné. Rumunské frazeologizované prirovnanie k slnku znamená tiež úžas spojený s pocitom oslepenia intenzitou vyžarovaného svetla. Prirovnania v obidvoch jazykoch znamenajú, že láska/obdiv k milovanej osobe je chápaná ako veľmi cenná/hodnotná, pričom obraznosť pomenovania je založená na vnímaní svetla, jasú, žiary, niečoho vzácného, pre život nevyhnutného. Slnko ako epicentrum našej slnečnej sústavy a ako hviezda, ktorá je nevyhnutným zdrojom tepla a svetla determinujúca život na Zemi; frazeologizované prirovnanie asocjuje, že bez milovanej osoby by sme nemohli žiť.

Kontrastívna komparácia parémii o láske k domovu a láske k vlasti

Slováci najmä pri návrate z cudziny zvyknú povedať:

Všade dobre, (ale) doma najlepšie. / V rumunčine je významovo ekvivalentná parémia

O fi pâinea cât de rea, tot mai bine e în țara mea / doslova *Môže byť chlieb akokoľvek horký, ale predsa najlepšie je v mojej vlasti.*

Interpretačná analýza reflektujúca jazykový obraz sveta:

Uvedená parémia evokuje lásku k domovu, k rodnej vlasti, vyvoláva spomienky na detstvo, keď človek žije bezstarostne, pretože ako dieťa je pod ochranou rodičov. Malý synonymický slovník (1988) heslo *dom* identifikuje takto: budova výsledok stavebnej činnosti určený na bývanie, skladovanie a pod.; stavba, stavisko, dom zried., stavenie: budova, stavba je pred dokončením; domácnosť prostredie domáceho, súkromného života a všetko, čo k nemu patrí: dom, rodina, súkromie. Krátky slovník slovenského jazyka (2003) uvádza: 1.

budova, stavba na obývanie: rodinný, nájomný, družstevný; 2. inštitúcia organizujúca kultúrne podujatia alebo poskytujúca rozličné služby: kultúrny dom; 3. domov; 4. rodina, domácnosť: mať pokoj v dome, pán domu a pod.

Parémia svojím formálnym stvárnením prináša gradáciu, a to od neutrálneho *dobré* k najvyššej miere dobra vyjadrenej superlatívom *najlepšie*. Asociuje sa domov ako symbol rodiny, zdroj lásky a nehy, pocit spolupatričnosti. Gradácia je z hľadiska významu parémie kľúčovou, lebo domov je na jednej strane v ontológii subjektu prvým priestorom či konceptom, ktorý ľudské mláďa spoznáva. To znamená, že ho nielen dôverne pozná, ale mu aj bezvýhradne dôveruje. Asociované domáce zázemie je v hodnotovej hierarchii najvyššie. V rumunčine uvedená ekvivalentná parémia ako kľúčové lexémy obsahuje *chlieb* a *vlast'*. Chlieb ako najzákladnejšia potrava človeka súvisí s priestorom, v ktorom človek žije a pracuje. Tieto konotácie sú veľmi staré, ich história siaha do historického obdobia, keď ľudstvo zanechalo kočovný spôsob života a začalo sa živiť pestovaním plodín, najmä obilia. Kultúrne je chlieb chápaný ako obeta a symbol Boha, čo súvisí s nástupom a šírením kresťanstva. Horkosť ako nežiadúca chuť tu paradoxne priradená k zdroju obživy je nástrojom hyperbolizácie preferencie domova pred cudzím svetom. Asociujú sa spojenia: *sladkosť domova*; parémií *lepšia suchá kôrka doma než plná misa v cudzine*.

Iná možná ekvivalentná parémia k slovenskej *Všade dobre, doma najlepšie*, má v rumunčine aj túto podobu: *Pretutindenii e bine, dar acasă e mai bine / Nicăieri nu-i ca acasă / doslova Všade dobre, doma ešte lepšie / Nikde nie je ako doma*.

Uvedený príklad môžeme chápať ako variantné podoby toho istého významu. Pozitívne emócie spájané s domovom súvisia s konceptom hniezda a jeho primárnej funkcie v živote človeka.

Záver

Fakt, že intuitívne rozumieme nepriamym obrazným pomenovaniam v jazyku a sme schopní participovať na ich vzniku, je dôkazom toho, že naše jazykové poznanie má (zahŕňa, obsahuje) oblasť, ktorej doménou je expresivnosť a obraznosť. Porozumenie obrazným pomenovaniam väčšinou užívateľov jazyka je prejavom významovej kontinuity daného jazykového spoločenstva a je spoločné pre všetkých členov národného jazykového spoločenstva.

Frazéma, resp. význam a zmysel frazémy sú podobne ako iné jazykové jednotky elementom uchovávajúcim jazykové poznanie. Človek získava jazykové poznanie implicitne v relevantnom diskurzívnom dianí. No jazykové poznanie neodvodzujeme zo zámernej poznávacej činnosti. V procese recepcie frazémy sa odкрýva mikrosvet, niekedy aj mikropribeh, ktorý je zdrojom informácií a tie sa následne stávajú súčasťou nášho poznania.

Frazému v diskurzívnej aktivite spontánne používame tak, že v epicentre nášho uvažovania je to, o čom hovoríme, nie to, o čom frazéma bezprostredne informuje, ale to, o čom neinformuje, no čo implicitne vyplýva z jej významu.

Chápanie frazémy je teda implicitné rovnako ako povaha konceptuálnej metafory. Konceptuálna metafora sa uplatňuje aj mimo tradičnej frazémy, napr. v terminológii či v ustálených viacсловných pomenovaniach v rôznych odboroch.

Interpretácia stereotypov v komunikačných vzorcoch príslušníkov jednotlivých národných a jazykových spoločenstiev poukazuje na fakt, že otázka bilingvizmu či zvládnutia iného jazyka nie je len otázkou zvládnutia jazykového kódu a lexikálneho bohatstva, ale je otázkou hlbšieho poznania kultúry vrátane predstáv, emócií, želaní, vôle, zámerov atď.

Interpretačná analýza paremiologických útvarov, ktoré sú sémanticky indikované vyjadrením emócií lásky, viedla k identifikácii lexém, ktoré dokazujú špecifickosť budovania obrazného pomenovania. Do jazykového obrazu sveta rekonštruovaného z uvedených parémii sa premieta to, čo človek na základe fyzického bytia a skúsenosti preferuje, resp. mu pripisuje kľúčový význam. V jazykovom paremiologickom vyjadrení miery a nekonečnosti lásky je to v prípade slovenčiny *hora*, v prípade rumunčiny *voda*, resp. *more*. Analyzované prirovnania sémanticky orientované na vyjadrenie obdivu či údivu majú v obidvoch prípadoch spoločný koncept jasú, svetla, no líšia sa zdrojom svetla. Zatiaľ čo v slovenčine identifikujeme v parémiách vypovedajúcich o láske muža a ženy ako epistému *svätý obrázok*, resp. *svätosť*, t. j. náboženský, resp. kultúrny koncept, v rumunčine je zdrojom *slnko* ako prirodzený zdroj svetla. Modifikácia lásky ako hodnoty domova sa verbalizuje na základe pociťovania bezpečia a chuti, a to v obidvoch jazykoch.

V prípade frazeologizovaného prirovnania vyjadrujúceho obdiv v intenciiach lásky muža a ženy sme ako kľúčovú epistému odкрývajúcu archetyp prirovnania identifikovali sloveso *pozerat'*. Akt vídenia ja závislý od svetla a etymologický rozbor slov *svetlo*, *slnko* a *svätý* poukazuje na etymologickú príbuznosť zvedených lexém, čo vedie k záveru, že vnímanie svetla je podložíom pre vznik ďalších parémii a nepriamych nominácií, ktoré vznikajú na základe asociácií: *byť zaslepený / oslepený láskou*, *žiarit' od lásky / šťastia*, *vyžarovať lásku / nehu* a pod.

Na základe predložených analýz môžeme zovšeobecniť, že základným zdrojom obraznej nominácie je v mnohých parémiách zmyslami sprostredkovaný vnem, z ktorého sa asociujú ďalšie početné obrazné nominácie.

LITERATÚRA

- ALEFIRENKO, Nikolaj Fjodorovič – KORINA, Natália: *Problemy kognitivnoj lingvistiky*. Nitra 2011. 215 s.
- ALEFIRENKO, Nikolaj Fjodorovič: *Frazeologia v svete sovremennych lingvističeskich paradigm*. Minsk: Elips 2008.
- BARTMIŃSKI, Jerzy: *Stereotypy mieszkaja w języku: studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2009. 360 s.
- BIREŠ, Marka: Jazykový obraz sveta a vyjadrovanie emócií v slovenských a rumunských frazémach. In: *Slovenčina v kontexte slovanských a neslovanských jazykov*. Ed. Z. Kováčová. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015, s. 369 – 379.

- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram 2010. 221 s.
- DUMISTRĂCEL, Stelian: *Lexic românesc, cuvinte, metafore, expresii*. Editura Demiurg 2011. 252 s.
- FINDRA, Ján: *Jazyk, reč, človek*. 1. vyd. Bratislava: Q111 1998. 111 s.
- KOVÁČOVÁ, Zuzana: *Jazyk a (po)rozumenie z aspektu kognitívnej lingvistiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015. 266 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. Dostupné z WWW: <http://slovník.azet.sk/pravopis/kratky-slovník/>.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metafory, kterými žijeme*. Překlad a doslov M. Čejka. Brno: 2002. 282 s.
- LAKOFF, George: *Ženy, oheň a jiné nebezpečné věci*. Překlad a doslov D. Lukeš. Praha: Triáda 2006. 656 s.
- Malý frazeologický slovník*. Red. E. Smiešková. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 296 s.
- Malý synonymický slovník*. 6. vyd. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Lidské emoce*. Brno: ACADEMIA 2000. 193 s.
- PAJDZIŃSKA, Anna: *Antropocentryzm frazeologii potocznej, Etnolingwistyka III*. Lublin: 1990.
- PLUCHTIK, Robert: *Emotions*. 1984. Dostupné z WWW: <https://www.cheatography.com/davidpol/cheat-sheets/plutchik-s-wheel-of-emotions/>.
- SCOVEL, Thomas: *Psycholinguistics*. 1. publ. Oxford: Oxford University Press 1998. 135 s.
- Slovensko-rumunský frazeologický slovník / Dicționar frazeologic slovac-român*. Red. L. Garančovská. Bukurešť: Editura universităţii din Bucureşti 2013. 283 s.
- VAŇKOVÁ, Irena a kol.: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum 2005. 344 s.
- VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič: *Psychologie myšlení a řeči*. Praha: Portál 2004. 136 s.

Personálna a sociálna deixa v neinštitucionálnom dialógu dospelých východoslovenskej proveniencie¹

Martina Bodnárová

Inštitút slovakistických a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita
v Prešove

tina.bodnarova@gmail.com

1 Úvod

Priestor súkromnej komunikačnej sféry, ktorý je výskumne pre slovenskú, ale aj inonárodné lingvistiky permanentne aktuálny, najmenej podlieha preskripčným normám a najpružnejšie reaguje na pohyby sociálneho okolia cez prizmu jej ontologicky nosných vektorov: súkromnosti – hovorovosti – neinštitucionálnej dialogickosti, ako pred časom konštatoval F. Ruščák (2011). Spomedzi dvoch základných typov dialógu, komunikátu pre súkromnú komunikačnú sféru najpríznačnejšieho, je v odbornej literatúre doteraz lepšie spracovaný a opísaný inštitucionálny dialóg (k najvýznamnejším publikáciám patrí práca J. Hoffmannovej a O. Müllerovej *Jak vedeme dialog s institucemi*, 2000; práca kolektívu českých autorov pod editorským vedením S. Čmejrkovej a J. Hoffmannovej *Jazyk, médiá, politika*, 2003; alebo prevažná časť kolektívneho diela Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí, 2011), a to zrejme pre väčšiu pravidelnosť, schematickosť a prediktabilitu, ktorou sa vyznačuje. Jeho protipól, dialóg neinštitucionálny, je fenomén nesmierne variabilný a možnosti jeho typizácie sú značne problematické.

Táto charakteristika sa vzťahuje nielen na samotný neinštitucionálny dialóg, ale aj širšie na komunikačné situácie v rámci interpersonálnej komunikácie (porov. Hirschová, 2006b, s. 171) a napokon aj na spôsob fungovania sociálnej a personálnej deixy v danom kontexte, čo je ústrednou témou tejto štúdie. M. Hirschová (porov. tamže), ktorej ambíciou je stanoviť postup výberu sociálnodeiktického výrazu v rôznych komunikačných situáciách, napokon konštatuje, že sociálna deixa úzko súvisiaca so sociálnymi rolami komunikantov a prostredníctvom nich silno viazaná na komunikačnú situáciu sa dá na základe tejto situácie predpovedať či predpokladať len veľmi problematcky, a to pre mnohohrstvovosť a variabilnosť sociálnych rolí v jednotlivých komunikačných situáciách a následne pre polyfunkčnosť prostriedkov sociálnej deixy. Autorka dospieva k tomu, že anticipovať možno iba určité všeobecné preferencie a tiež prvky, ktoré možno prvoplánovo vylúčiť.

V intenciách úvah a exemplifikácií českej lingvistiky sa budú niesť aj naše výklady a konštatovania v tejto štúdii. Reálne použité sociálnodeiktické výrazy

¹ Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu MŠ SR VEGA č. 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku)* (vedúca grantu prof. PaedDr. Jana Kesselová, CSc., Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity).

sú skutočne nesmierne rozmanité a je problematické zachytiť hoci len isté tendencie ich používania; napriek tomu náš výskum ukázal, že aspoň minimálne zovšeobecnenie je možné a čiastočne mu pomáha typológia dialógu dospelých (Bodnárová, 2012).

2 Predmet a metodológia výskumu

V jadre štúdie sa zameriame na spôsoby referencie a autoreferencie v spontánnych hovorených neinštitucionálnych komunikátoch. Budeme teda sledovať, ako sa v reči komunikantov a v nimi produkovanom texte prejavujú personálni účastníci aj neúčastníci komunikácie. Osobitnú pozornosť budeme venovať osloveniu a tiež tomu, ako samotný hovoriaci v rozhovore referuje sám o sebe, resp. ako identifikuje sám seba. Personálnu a sociálnu deixu chápeme v tom zmysle ako M. Hirschová (2006a). Číže *personálna deixa* vzťahuje výpoveď k účastníkom komunikácie a tiež odlišuje účastníkov a neúčastníkov komunikácie. *Sociálna deixa* znamená referovanie k osobám špecificky podmienené sociálnymi rolami komunikantov, v užšom zmysle referovanie modifikované pravidlami rečovej etikety. Z dvoch spôsobov (porov. Slančová – Slančová, 2014) si vyberáme len (auto)referenciu realizovanú mennými prostriedkami.

Náš výskumný materiál bol reprezentovaný súborom 100 dialógov. K dispozícii sme mali magnetofónové nahrávky a prepisy alebo len prepisy autentických rozhovorov z bežného každodenného života z prostredia východného Slovenska. Jednu časť nahrávok a ich transkriptov² (ich počet je približne 45) sme si obstarávali sami; predstavujú prvú a základnú časť súboru. Druhú časť tvoria nahrávky a transkripty (približne 30) pochádzajúce od študentov slovenského jazyka a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (FF PU). Napokon, tretia časť súboru reprezentovaná 25 dialógmi pozostáva iba z transkriptov, ktoré vypracovali tiež študenti spomenutých odborov; nah-

² Rozhovory sme zapisovali podľa štandardných pravopisných princípov, fonetickú transkripciu sme použili iba ojedinele, napr. v prípade osobitne vyslovených cudzích, prevzatých a nárečových slov alebo ak sa výslovnosť slova odlišovala od štandardu (napr. *nevedeľi, olivač, Talijansko*). Na označenie intonačného priebehu repliky alebo jej časti sme použili značky ↑ pre antikadenciu, ↓ pre konkluzívnu kadenciu a → pre semikadenciu. Krátku pauzu označujeme /, dlhú //, hezitačný zvuk @, dôraz veľkými písmenami, emfázu a predĺženie hlások dvojbodkou, prízvuk apostrofom (ak sa realizuje inde než na prvej slabike). Do zátvoriek () umiestňujeme hlásky a slová, ktoré sú málo zrozumiteľné a len potenciálne dešifrovateľné. Úplne nezrozumiteľné pasáže označujeme ----. Rôzne komentáre týkajúce sa parajazykových alebo extrajazykových charakteristík situácie a komunikácie umiestňujeme do zátvoriek <>. Takéto zátvorky využívame aj v prípade, že je replika aktuálneho hovoriaceho náhle a krátko prerušená iným komunikantom – jeho verbálny prejav tu uvádzame tučným písmom. Repliky alebo časti replík dvoch či viacerých komunikantov, ktoré sa realizujú súčasne, zapisujeme pod seba a vyznačujeme ich tučným písmom. Časti replík realizované zrýchleným tempom reči vyznačujeme kurzívou. V transkriptoch vynechávame všetky priezviská, naznačujeme ich prvým písmenom, bodkou, príp. aj koncovou morférou (-ová, -ák a pod.).

rávky k nim existujú, ale nám neboli dostupné. Všetky dialógy výskumného korpusu vznikali medzi rokmi 2008 a 2015. Rozsah korpusu môžeme vymedziť počtom transkribovaných strán (približne 365), počtom slov (73 582) a časovým trvaním (približne 570 minút a 30 sekúnd, čo predstavuje asi 9 hodín 30 minút a 30 sekúnd zvukového záznamu), a to aj napriek tomu, že nahrávky spomenutých 25 dialógov nám chýbajú; vychádzame totiž z toho, že každá z nich trvala približne 5 minút, pretože výskumnou úlohou študentov štylistiky FF PU bolo vyhotovenie zvukového záznamu dialógu a prepísanie jeho päťminútového úseku. Transkripty boli vyučujúcou kontrolované a porovnávané s nahrávkou, ich autenticita a korešpondencia s nahrávkou teda bola overená.

Nahrávky vznikali výlučne v geografickom priestore východného Slovenska, jeho jednotlivé oblasti však nie sú v našom materiáli zastúpené rovnomerne, a to predovšetkým z dôvodu náhodnosti výberu komunikantov. Najviac ich pochádzalo z okresov Prešov, Trebišov, Michalovce, Košice, ale objavili sa aj reprezentanti miest a okresov Vranov nad Topľou, Sečovce, Poprad, Levoča, Krompachy, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Bardejov, Snina, Sobrance a Medzilaborce. Išlo o rozhovory, ktoré sa odohrávali tak v súkromnom (počas cesty autom, na internáte, doma, počas priateľského posedenia alebo rodinnej oslavy), ako aj vo verejnom prostredí (v MHD, v očnej optike, v obchode so suvenírmi, v reštaurácii); boli to prevažne rozhovory dvoch účastníkov, ale vyskytovali sa aj dialógy troch a skupinové. Účastníci rozhovorov patrili k rôznym vekovým kategóriám, pričom prevahu mala kategória od 16 do 30 rokov; kategórie 30 – 50 a 50 – 70 rokov boli takmer rovnako početné. Zo sociolingvistikého hľadiska je relevantným parametrom aj sociálny status a rola, resp. roly komunikantov, ktoré sú v našom prípade pomerne pestré, a ak k tomu pripojíme i parameter vzdelanie, tak aj relatívne vyvážené. Celkovo v zachytených dialógoch alternovalo zhruba 260 rôznych účastníkov. Z toho asi polovicu tvorili študenti vysokých, stredných, marginálne i základných škôl, čo ide ruka v ruke s dominanciou vekovej kategórie 16 – 30 rokov. Z ďalších profesií a sociálnych statusov, v ktorých pozadí stojí vysokoškolské vzdelanie, sa vyskytli tieto: kňaz, vysokoškolský a stredoškolský pedagóg, lekár, pracovník v mediálnej sfére, riaditeľ firmy. Ostatné sociálne statusy „tieňovalo“ stredoškolské vzdelanie s maturitou alebo bez nej: robotník, cestár, predavačka, osvetová pracovníčka, resp. organizátorka kultúrno-spoločenských podujatí, vodič autobusu, zdravotníčka, upratovačka, pracovník očnej optiky, barman a čašníčka. Za relevantné považujeme aj sociálne roly matka/otec a dôchodca/dôchodkyňa.

Z uvedenej charakteristiky je markantná značná rozrôznenosť nášho dialogického korpusu. I preto sme hľadali nejaký organizujúci činiteľ či prizmu, cez ktorú by sme mohli realizovať jazykovú analýzu týchto dialogických komunikátov východoslovenskej proveniencie. Našli sme ju v typológii dialógu a v typologizačnom modeli. Náš typologizačný model je výsledkom prepojenia dvoch východísk – teoretického a praktického; opierali sme sa o už jestvujúce typológie a klasifikácie komunikačných situácií, dialógu ako takého, dialógu detí

a hovorového štýlu v slovenskej, českej a okrajovo i nemeckej lingvistike a usúvzťažnili sme ich s analýzou vlastného dialogického korpusu. Na pozadí piatich klasifikačných úrovní³ a za pomoci piatich klasifikačných kritérií (vzťah tematickej zložky k inštitucionálnej činnosti komunikantov; vzťah tematickej zložky k aktuálnej komunikačnej situácii; spôsob expanzie témy; informačný spád a komunikačná vyváženosť; tonalita) sa nám podarilo vyčleniť pätnásť „čistých“ typov dialógu (inštitucionálny, neinštitucionálny, voľný pracovný; kosituačný, konsituačný, zmiešaný; naratívny, deskriptívny, argumentačný dialóg, rozhovor-rada; rozhovor-interview, individuálny monologizovaný dialóg, kolektívny monologizovaný dialóg, rozhovor-zábava, spoločenská konverzácia), ktoré sa v reálnej komunikácii môžu vzájomne krížiť, prekrývať či navrstvovať na seba, dôsledkom čoho je vznik tzv. hybridných typov (napr. pracovný rozhovor-rada, naratívny kolektívny monologizovaný dialóg a pod.)⁴.

3 Výsledky výskumu

Ako sa ukázalo, pre výskum menných prostriedkov sociálnej a personálnej deixy v predstavenom materiáli je relevantná diferenciácia 1. kosituačných a konsituačných dialógov, 2. reprodukovanej a nereprodukovanej reči a 3. vážnej a humornej tonality, na ktorej pozadí sa špecificky vyníma rozhovor-zábava a spoločenská konverzácia. Preto by sme sa najskôr krátko pristavili pri podrobnejšej charakteristike exponovaných typov neinštitucionálneho dialógu.

Kosituačný dialóg chápeme zhodne s J. Kesselovou (2001) ako dialóg, ktorého obsah nesúvisí s aktuálnou situáciou alebo práve prebiehajúcou neverbálnou aktivitou, je od nej časovo a priestorovo vzdialený, môže byť inšpirovaný významovými asociáciami a pod. Pri vymedzení *kosituačného dialógu* vychádzame, podobne ako J. Kesselová, z Mistríkovej definície konsituačie: je to „sprievodná situácia, ktorá interferuje a je v suplementárnom alebo komplementárnom vzťahu s jazykom“ (Mistrík, 1990, s. 24). J. Kesselová *kosituačný dialóg* – v aplikácii na komunikáciu detí – špecifikuje ako *voľný konsituačný, sprievodnú dramatizáciu a sprievodný konsituačný*. Z klasifikácie detského konsituačného dialógu je pre komunikáciu dospelých využiteľný jedine posledný typ – *sprievodný konsituačný dialóg*, ktorý J. Kesselová charakterizuje „ako verbálnu aktivitu sprevádzajúcu dominantnú činnosť neverbálneho charakteru (ručné práce, písanie domáчих úloh, výtvarné a technické práce detí atď.)“ (2001, s. 26).

S kosituačným dialógom sa spája výskyt reprodukovanej reči, nereprodukováaná reč je zasa typickejšia pre konsituačný dialóg.

Rozhovor-zábava je paralelou tzv. *salónnej konverzácie*, v angličtine *party talk*, ktorá je zameraná „na udržiavanie a rozvíjanie spoločenského styku pri príleži-

³ Uvedomujeme si, že lexéma *úroveň* má v slovenskej lingvistike pomerne široký konotačný záber; používame ju skôr len pracovne, pretože zatiaľ nemáme k dispozícii vhodnejšiu terminologickú alternatívu.

⁴ Podrobnejšie o typológii dialógu a o našom typologizačnom modeli pozri Bodnárová, 2012.

tostech, kedy se účastníci sejdou vyloženě (nebo převážne) za účelom hovoru, chťej si popovídať, cieľom celej akcie je príjemné spoločné strávenie času, posilnení vzájomných sympatií a souladu, dosaženie pohody a harmonie“ (Hoffmannová, 1996, s. 193). Dnes takýto dialóg prebieha pri recepciách, vernisážach, priateľských schôdzkach a návštevách. J. Hoffmannová v ňom identifikovala niekoľko nadčasových tematických konštánt, ako je napr. tanec a návšteva plesu, konzumované pohostenie, zaujímavá literatúra a pod.

Spoločenská konverzácia v podstate zodpovedá anglickému pojmu *small talk*. Tento typ J. Hoffmannová (tamže) približuje len opisne ako náhodné rozhovory v situáciách, keď sú účastníci (niekedy nepríjemnými) okolnosťami donútení stráviť spolu určitý čas. Vtedy konverzujú, aby zabránili trápnemu mlčaniu. Podľa J. Hoffmannovej sem patria situácie, keď a) sa ľudia zídu na určitý čas v uzavretom priestore (napr. vo vlakovom kupé, pri čakaní v rade, v čakárni u lekára a pod.); b) sa podobne napr. vo výťahu alebo v električke zídu ľudia, ktorí sa poznajú len povrchne, z videnia; c) sa takto zídu ľudia, ktorí sa síce poznajú dlho a dobre, avšak len z oficiálnych, pracovných, často dosť neosobných situácií (učiteľ so študentom, nadriadený pracovník s podriadeným). Podobne ako pri prvom type, aj tu sa dá vymedziť pomerne uzatvorený, stereotypný súbor najfrekvencovanejších tém: počasie, rodina, zdravie, práca, šport, rekreácia, dovolenka, móda, nákupy a ceny tovaru, miesto a prostredie, v ktorom sa účastníci rozhovoru stretli.

Nevážnu, humornú, ironickú, parodickú tonalitu pokladáme až za konštitutívny znak typu *rozhovor-zábava*. Ruka v ruke s ňou ide nevážna a neproblémová tematika a žánre podobného charakteru (vtipy, hádanky, klebety, anekdoty), v rozhovore-zábave Veľmi frekvencované (porov. aj tzv. typu a žánre fatického diskurzu vyčlenené J. Hoffmannovou, 1996, s. 200 – 203).

Spoločenská konverzácia má zvyčajne kosituatno-konsituatný, teda zmiešaný charakter. Časový odstup a neznámosť komunikantov sú podľa všetkého hlavné dôvody výraznej polytematickosti, povrchnosti a neproblémovosti tohto typu dialógu; dôležitá je aj zvýšená úroveň informatívnosti – komunikanti sa snažia v krátkom čase (tento dialóg býva zvyčajne časovo limitovaný) vymeniť si základné informácie, to relevantné, čo sa v čase ich vzájomnej neprítomnosti odohralo, alebo bežné, zvyčajné informácie (ak ide o neznámych ľudí). Je to výrazne polytematický dialóg; dalo by sa povedať, že niekedy vyznieva až ako „hľadanie témy“, resp. ako snaha presadiť v komunikácii svoju tému, v dôsledku čoho narastá počet obsahovo nezačlenených replík; môže to vyústiť až do dyslogickej polytematickosti (porov. Kesselová, 2001, s. 25). Téma akoby prestávala plniť úlohu koherenčného prostriedku a jednotiacim prvkom sa stávajú subjekty komunikácie. *Spoločenská konverzácia* býva presýtená rôznymi zdvorilosťnými formulkami a obratmi, pozdravmi, synsématickými výpoveďami, konvenčnými frázami. Na nevážnej tonalite sa podieľa humor, slovné hry, rôzne vtipné a frapantné poznámky a narážky.

Poslednými relevantnými znakmi spoločnými pre oba typy dialógu (porov. Hoffmannová, 1996) sú:

1. Konverzácia je „pseudodialógom“, vyznačuje sa až neprirodzene vysokou mierou súladu, i preto sú v týchto rozhovoroch najfrekvencovanejšie prositriedky vyjadrujúce rôzne formy a stupne súhlasu; štýl konverzácie môže nadobudnúť aj expresívny, citovo angažovaný charakter – používa silné hodnotiace výrazy, hyperboly, intenzifikátory typu *hrozne*, *strašne*, *úžasne*, *super* atď., paralingválne a mimojazykové prostriedky, ako napr. hlasitosť, prehnané akcentovanie, smiech, gestá.
2. V konverzácii sú všetky pravidlá dialógu (tzv. princípy alebo maximy) postavené „na hlavu“: môžeme tu hovoriť dlho a nezáväzne; môžeme uvádzať nepravdivé alebo neoverené skutočnosti; môžeme mystifikovať partnerov; môžeme hovoriť, čo nám napadne; žiaduca je aj hra s jazykom, dvojzmyselné reči a paradoxy.

3.1 Oslovenie

V spontánnych neinštitucionálnych dialogických komunikátoch dospelých sa stretávame s tzv. zdvorilými, propriálnymi, v minimálnej miere s apelatívno-propriálnymi, a s apelatívnymi osloveniami, v rámci ktorých je výraznejšia skupina kolektívnych oslovení.

3.1.1. **Zdvorilé oslovenia** majú buď formu „substantívum pán + pomenovanie sociálnej/profesijnej roly“ (*pán policajt*, *pán doktor*, *pán farár*, *pani profesorka*, *pán šofér*), alebo „substantívum pán + priezvisko“ (*pán Š.*, *pán Č.*, *pani D.ová*). Väčšinou sa tieto oslovenia používajú v rámci reprodukovanej reči a s humornou intenciou, ktorá býva ešte umocnená použitím vokatívneho exponentu, nárečovej či inojazyčnej (napr. *pane redaktore*) hláskovej modifikácie alebo prepnutím kódu do nárečia:

- 1) *a ona pán dok... → či pan policajt → ja šehaňbim → ale ja vam uKÁŽem hvarim ŇE↑ fuj↓ brrrrr* (reprodukovaná reč Rómky)
- 2) *Lu: a: načil.. na'čelnik čaňovskej policije sa vola JA'roslav Č.aš↓ tak → <Ve: ta to> TEN vy'berie do'klady → o:u↓ <niekol'ki: smiech> pan Č. aš↓ že vy ste BRAT↑ <viacerí: smiech> našho načel'nika↑ (abo co↓) HEJ↓ <viacerí: smiech> chod'te chod'te chod'te:↓ <všetci: smiech> a JAroslav jak sa može volat'-----*

V rámci reprodukovanej reči stojí takéto oslovenie stále na začiatku, niekedy mu predchádza pozdrav (*dobry večer pan G.*), čo slúži primárne na **zvýraznenie hranice reprodukovanej reči v kosituáčnom naratívnom kontexte repliky** (tu uvažujeme o oslovení vo funkcii iniciátora reprodukovanej reči), sekundárne na **posilnenie autentickosti narácie**, tiež môže byť **v službách humornej pointy narácie** (příklad 2); a napokon zdvorilé oslovenie súvisí aj s **imitáciou určitého komunikačného registra** (k pojmu *imitovaný komunikačný register* pozri bližšie Zajacová, 2012), najčastejšie komunikačného registra lekára, resp. nejakého zdravotníka v rámci nemocničnej komunikácie – expedient-narátor vie, ako v komunikačnej situácii, ktorú reprodukuje, prebieha komunikácia a snaží sa ju napodobniť (ide sprá-

vidla o imitáciu inštitucionálnej dialogickej komunikácie, ktorá je vysoko prediktabilná a schematizovaná), čím sa dosahuje i **markantnosť reprodukovanej komunikačnej situácie**.

V „priamej“, nereprodukovanej reči stáva zdvorilé oslovenie aj na konci, čo sa javí jednak ako súčasť individuálneho štýlu niektorých komunikantov, jednak ako súčasť štruktúry **výpovede s komunikačnou funkciou (KF) návrh, ponuka alebo otázka**, čo logicky súvisí s výzvovo-kontaktovým charakterom oslovenia (porov. Slančová – Slančová, 2010): *vam na 'ložim na tanier pan dekan↑; a vy ne'jete meso cely pôst pan farar↑; za 'topte pan šofer↓*. Zdvorilé oslovenie na začiatku výpovede stáva najmä vtedy, keď sa v komunikačnej situácii vyskytuje veľa komunikantov (napr. okolo 15) – vtedy slúži v prvom rade **na nadviazanie kontaktu**, sekundárne signalizuje **zmenu témy** – hoci takýto dialóg s veľkým počtom komunikantov býva výrazne polytematický a typologicky ho identifikujeme ako rozhovor-zábava. V tomto type dialógu sa môžu aj komunikanti v priateľskom vzťahu oslovit' prostredníctvom dištančného zdvorilého oslovenia – táto stratégia je v službách rozličných „odtienkov“ humornej tonality.

Oslovenie iba prostredníctvom substantíva „pán/pani“ sa používa, ak sa komunikanti bližšie nepoznajú, najmä v type spoločenská konverzácia (napr. v divadle pred predstavením účastník reaguje na fyzickú aktivitu svojej spolusediacej: *pani vyčuchajte si ich*; v autobuse šofér k cestujúcej, ktorá s ním nadviazala rozhovor: *o pani znace co↑ nepozeral som*); príp. opäť za účelom **imitácie nejakého (spravidla inštitucionálneho) komunikačného registra** v rámci reprodukovanej reči: *a: pošla tam von von PRIšiel ako von hvari pani jak sa citíte* – expedient rozpráva, ako bol so svojou matkou na vyšetrení u lekára.

3.1.2. Pri **propriálnych osloveniach** možno rozlíšiť formy s vokatívnym exponentom (*Ivko, Terko, Luci, Vevi*) a formy bez vokatívneho exponentu (*Janičko, Silva, Niky, Paľo, Monča, Kornel, Martuška*). Oslovenia s vokatívnym exponentom sa používajú takmer výlučne v nereprodukovanej reči. Rôzne suprasegmentálne a inherentno-adherentné modifikácie niektorých oslovení plnia špecifické komunikačné funkcie, zvyčajne negatívne (KF napomenutie), ktoré sú zjemňované humornou tonalitou, pričom podoba mien nie je hypokoristická ani deminutívna, ale oficiálna:

3) S: *a to: ako: cherbet ce neboli ani kus ?↑*

J: *boli ↓*

S: *<komunikant použije interjekciu pritakávania> / ta pekne ... → jo:j Jozef Jozef...→ a co sce neška mali v škole zaujimave→*

V tomto príklade sa oslovenie vlastným menom adresáta spája s citoslovcom (*jo:j*); zdá sa, že celé spojenie nadobúda funkciu záporného emocionálneho prvku (povzdych).

4) **ZM:** hi: ZUZANA to bolo vaše a používali ste ho a potom si mi ho dala
ZG: šibe ti:!
TO JE NOVÉ!→
ZM: a potom si mi ho dala ako nové
ZG: Maťo hejže sme to nehrali / Zu'zana to je nové / čo drísceš↓

V tejto ukážke sa oslovenie oficiálnou podobou ženského vlastného mena spája s interjekciou prekvapenia (*hi*), a hoci celá výpoveď má KF výčitky, je súčasťou rozhovoru-zábava, takže funguje v intenciách humornej tonality. Podobne by sa dal interpretovať aj prípad druhého výskytu daného oslovenia, ktoré je teraz modifikované výrazným prízvukom na penultime a figuruje vo výpovedi s KF napomenutie alebo výčitka.

5) **MT:** ja si chcem zro'biť omele'tu.
ZG: DO:BRE:
ZM: chod' radšej het my si samy urobíme chod'
ZG: do:bre ča:u
ZM: my si samy urobíme..
ZG: labuť
ZM: ZU'ZANA
ZG: <smiech>
ZM: to ČO má byť teraz / štyri okienka otočené do kelu
ZG: do:bre: do:bre: môžeš ísť dva za sebou ťahy →
ZM: no tak to PÓjdem↓
M: lyžičkova diéta↓ //
L: ale je aj vidličko'va↓ ----- ne a že maš jesť TO čo iba na:pichneš na vidličku↓
M: no a sa nevysram za týždeň ňe↑
<L: smiech>
B: MIROSLA: VA↓
<L: smiech>

Použitie oslovenia v poslednej ukážke tiež na prvý pohľad indikuje negatívnosť (KF napomenutie), avšak z celkovej atmosféry dialógu je markantná nevážna tonalita, v dôsledku čoho si aj prvotný význam exponovanej výpovede vyžaduje reinterpretáciu.

Repliky a výpovede s propriálnymi osloveniami sú v spontánných neinštitucionálnych dialógoch mimoriadne rozmanité a je veľmi problematické uviesť ich na spoločného menovateľa; napriek tomu uvádzame aspoň čiastkové výsledky svojho pozorovania:

- Propriálne oslovenia stávajú na začiatku výpovede či repliky s KF otázka, ale aj návrh, ponuka, prosba, teda s tými KF, ktoré sme pozorovali aj pri zdvorilých osloveniach a ktoré logicky vyplývajú z výzvovo-kontaktového charakteru oslovenia ako takého: Mar'tinka kávu↑ – Ivanka ty kde sedíš↓ tam↑.

- Propriálnemu osloveniu spravidla predchádza: a) **interjekcia** – vtedy máva i ono samotné emocionálnu funkciu, zvyčajne negatívnu, čo indikuje už sémantika interjekcie (*joj, ježišmaria*): *ach ježišm..Paľo no čo s vami*↓ – *jo:j Doďo je mi to ľúto*↓; b) partikula **no** – spolu s ňou participuje propriálne oslovenie na vyjadrení negatívnych emócií a rozpakov: *no no Paľo HROZNÁ dilemma no*↓; c) partikula **dobre** – spolu s ňou má oslovenie funkciu potvrdenia obsahu predchádzajúcej výpovede a stáva v uzatváracích fázach dialógu:

6) *Ja: a / ja sa za'stavim no*↓

T: dobre Janičko↓

- Na začiatku výpovede/repliky býva propriálne oslovenie tiež signálom zmeny témy a na začiatku reprodukovanej reči funguje znovu ako iniciátor: *samozrejme len som ju zobraľ odviedol som ju na izbu hovorim Monča: tu SED*↑.
- Propriálne oslovenie na konci výpovede s KF výčitky, upozornenia, príp. oznámenia s výčitkou zmierňuje jej negatívnu intenciu: *hmož'denka na ŽEmi Vlado*.
- Vnútri výpovede slúži propriálne oslovenie na udržanie kontaktu s komunikantom, resp. keď expedient zaregistruje, že počas jeho výpovede adresát vykonáva nejakú činnosť, a nie je si istý jeho pozornosťou, zakomponuje do nej oslovenie: *stryko (to) už / otvo'rena Mišo: tota→ este'kačka tu: v dedin..v družstve*↑.

3.1.3 Najčastejšie **apelatívne oslovenia**, s ktorými sme sa v skúmanom materiáli stretli, boli *mojko*, *mami*, *slečna* a *zlato* a jeho varianty.

7a) *Muž: mojko nemáš čisté ruky*↓

7b) *R: teraz najbližšie my si inak musíme kúpiť FOŤÁK mojko*→

7c) *R: mojko pôjdeme do drahých* →

Depropriálne deminutívne oslovenie *mojko* sa vzťahuje na životného partnera, na osobu opačného pohlavia. V prvom príklade komunikačnofunkčne ide o zjemnené upozornenie/napomenutie, v ďalších dvoch o návrh, kde oslovenie môže mať aj persuzívnu funkciu (presvedčanie partnera ku kúpe fotoaparátu či k návšteve drahejšej reštaurácie).

8a) *a tak chalani sa ma pýtajú slečna*→*môžem sa spýtať len tak.. hovorím že HEJ*↓ *koľko tu vypili*↓

8b) *zrazu sa ma TEN*→*opýtal čo tam sedel*→*že: že SLEČNA K.ová*↑ *a povedzte nám viete vari:*t↑

8c) *a on sa na mňa pozrel a hovorí že*→*/ a'ha*↑ *a panvicu vám netreba slečna K.ová*↑<*smiech*>

Ako vidieť, oslovenie *slečna* vystupuje samostatne aj s priezviskom, a to v rámci reprodukovanej reči. Identifikujeme tu opäť imitatívnu funkciu, posilnenie markantnosti a autenticity narácie. Charakter oslovenia je oficiálny, formálny, čo indikuje analogický vzťah komunikantov: zákazník ním oslovuje čašníčku a člen prijímacej komisie uchádzačku.

9a) a ja mami a ta CO↑ | šak ja mám žimušne vetrovky akože: v tomto ňe | v Prešove a aj všetky: ↑ -----

9b) ŇE: ja už ŇE: chcem ja som dávala (mi k tomu) šalat risku mami ja ňe: chcem už↓ // ta: ňeviem nemam ani dobyty kredit taže:→ / a oni len do druhej→

9c) hovorí mami ne'prideš↑ (lebo ja) idem do le'kara do nemoc'nici idem hore s tetou Letkou↓

9d) ČIE: rnu si dajme: mami: tuná↓ toto↓

Niektoré príklady výskytu vokatívneho oslovenia jedného z rodičov pochádzajú z reprodukovanej reči, iné z „priamej“, nereprodukovanej reči z konsituáčného dialógu; viaceré prislúchajú kontextom s humornou tonalitou; príklad 9d predstavuje výpoveď s KF návrh/prosba, pričom oslovením *mami* s predĺženou kvantitou sa táto KF intenzifikuje.

10a) Dominika jaká si zlatá ↓// prečo sa tak tváriš ↑/ zlato →// Ma:ji Dominike preskočilo

10b) No čo: zlatko: no: ako bolo na tej suťa'ži↑ /

10c) héj zlatý mú:j ty by ŠI prošuto neji'd ↓ <**smiech**>

Oslovenie sa realizuje v troch variantoch – základným je lexikalizované metaforické substantívum *zlato*, druhým deminutivizovaná podoba tohto substantíva (*zlatko*) a posledným substantivizované adjektívum s (prevažne) postponovaným posesívnym atribútom (*zlatý môj/zlatá moja*). Prvý a druhý variant sa vzťahujú na partnera opačného pohlavia (ženu aj muža), ale používajú sa i v rámci kamarátskeho, resp. priateľského registra na oslovenie osoby rovnakého pohlavia (v zásade ženy). Vzťahová blízkosť komunikačných partnerov indikovaná oslovením môže byť iba predstieraná (porov. príklad 10a, kde adresát je najskôr oslovený ako *zlato*, vzápätí sa však o ňom referuje negatívne – *Dominike preskočilo*; súčasťou tohto kontextu je irónia). Posledný variant reprezentovaný príkladom 10c sa spája s prepnutím kódu do nárečia; v inom prípade sa tento variant spájal s interjekciou *joj* a konštituoval výpoveď s KF poľutovanie (*jo:j zlata moja*).

3.1.4. Repertoár **kolektívnych oslovení** v rámci apelatívnych oslovení je najpestrejší a najmenej ustálený, na ukážku vyberáme niekoľko príkladov:

11a) ľudze vam puštim jednu pesničku → sa vam STRAŠNE bude pačiť ↓ to:

11b) kur'čata popa'pali ste↑ NO: zato sce ----

11c) vyborne: herečky:→↓

11d) @ vam stači maly ta 'nierik diev'čat(k)a ↑

11e) diev'čata neda 'vajte si: (už)----- jak CVERny ↓

11f) R3: kde idete kočky ↓

R2: na 'rande ↓

R1: vybrali zme sa↓ do 'ulíc ↓

(...)

R1: dobrý↓ A:hoj kočko↓ tak ja už som t'a dávno nevidela↓→ ta ty si vy-
'rástla↓

Spoločným menovateľom všetkých uvedených oslovení je to, že sú súčasťou dvoch kľúčových typov neinštitucionálneho dialógu – rozhovor-zábava a spoločenská konverzácia a fungujú v službách ich humornej tonality. Takmer všetky sú pritom príznakové: personifikované oslovenie *kurčatá* s tútorskou intenciou, ironické *herečky*, infantilizované *dievčatka* (tento význam je posilnený aj prostredníctvom deminutíva *tanierik* s redundantným adjektívom *malý*). Najneutrálnejšie je zrejme oslovenie *ľudze*, avšak ide o nárečový variant oslovenia *ľudia*, ktoré sa viaže na priateľské kolektívy komunikantov. Oslovenie *kočky* používa mužský expedient voči kolektívnemu ženskému percipientovi; ide o substandardné oslovenie s lichotiacou až „kuketizujúcou“ intenciou prí značné pre spoločenskú konverzáciu, pre „odľahčený“ tón komunikácie, ktorej nevážnu tonalitu potvrdzujú aj ďalšie repliky ženských komunikantov. Individuálne oslovenie s vokatívny exponantom *kočko* používa neskôr pre zmenu dospelý ženský expedient voči detskému percipientovi ženského pohlavia.

3.1.5. Oslovenie, prevažne propriálne, menej apelatívne, vstupuje do koreferenčných vzťahov so zámenom *ty* alebo *vy*. Pozorovali sme pritom štyri slovosledné pozície:

1. oslovenie+zámeno+výpoved'

12) he:j zlatý mu:j ty by ŠÍ prošuto nejid ↓ <smiech>

13) Vevi →/ ty chodiš čím ďalej SKÔR a skôr ↓

14) Ivko A ty si ne vzala toto čili↓ vzala si↑

15) Ďoďo ty si pamataš že vtedy sme odbočili tam rovno → sme išli ---- ja si pametam ↓

16) KOlegyňa: ale vy už @: celý deň tu zabavate: svojho prisediaceho:

17) pan Č.aš↓ že vy ste BRAT↑ našho načel'nika↑

2. zámeno+oslovenie+výpoved'

18) ty SSilva tvoje de'baty samo'zrejme vyne'chame→ lebo ty / čongo si sa od rana: dva vedra čonga zjedla tak to tvoje: tvoje tote su scestne na 'zory↓

19) vy ste Martina boli na in'ternej↑ či vy ste (jak) na in'ternej ste↑

3. zámeno+výpoveď+oslovenie

20) *tak pýtala som sa jej reku*→ *ta TY si doma: and'elku*↑

21) *a vy ne'jete meso cely pôst pan farar*↑.

4. výpoveď+zámeno+oslovenie

22) *čo si ty Ďuro*↑/*bli'ženci*↓

23) *d'a'kujem*↓ *aj ja teba Mar'tuška*↓ *ano aho:j aho:j*↓ *ano: ano:↓ aho:j aho:j*↓

J. Kesselová (2005, s. 136) konštatuje: „Zaujímavé je, že komunikanti preferujú skôr kombináciu zámena *ty* s vizuálnym kontaktom s adresátom, s vôľovými citoslovcami a s desémantizovanými slovesami s kontaktovou funkciou než oslovenie. Kombináciu zámena *ty* s oslovením pozorujeme ako výraz zvýšenej naliehavosti vo výzvach adresáta na neverbálnu činnosť.“ S prvou časťou autorkinho konštatovania vysloveného na báze podrobného výskumu vlastného dialogického korpusu inštitucionálneho i neinštitucionálneho charakteru súhlasíme – i náš rozsiahly dialogický materiál s dominanciou neinštitucionálnych komunikátov potvrdil preferenciu samostatných zámen druhej osoby pri apelovaní na adresáta, niekedy sa dokonca prostriedkom apelu stáva len desémantizované sloveso v tvare druhej osoby (*počúvaj, počuj, viďiš*). Celkovo sa zachytená dialogická komunikácia vyznačovala výrazným nedostatkom oslovení. Nazdávame sa, že by to mohlo byť zapríčinené i tým, že v malých skupinách s dvomi alebo tromi účastníkmi pri použití neverbálnych prostriedkov (mimiky, gestikulácie) v spojení s exponovanými kontaktovými prostriedkami je dostatočne jasné, komu je určitá replika adresovaná. Naporúdzi je však aj vysvetlenie, že súčasná komunikácia sa stáva stále viac odosobnenou, pričom oslovenie so sebou nesie náznak zblíženia komunikantov. Takto komentuje nedostatok oslovení v detskej komunikácii aj J. Kesselová: „Situačný kontext síce zabezpečuje usmernenie poslucháča, ale absencia alebo okrajové postavenie mien komunikantov podporuje neosobnú atmosféru dialógu.“ (2003, s. 26). Najviac oslovení, najmä propriálnych, sme zaregistrovali vo väčších priateľských skupinách (troj- a viacčlenných) a v type dialógu rozhovor-zábava, kde dominuje fatická jazyková funkcia.

K exponovanému konštatovaniu J. Kesselovej (2005) by sme chceli dodať, že apelovanie na adresáta iba pomocou zámena vnímame ako prejav nižšej zdvorilosti expedienta voči komunikačnému partnerovi. Expedient si takýto spôsob apelu môže dovoliť spravidla vtedy, ak má s adresátom bližší, familiárnejší vzťah. Apelovanie formou kombinácie s oslovením druhého až štvrtého typu sa nám vidí už zdvorilejšie, pričom sa zdá, že expedient buď okamžite (druhý typ), alebo v priebehu formulácie vlastnej výpovede (tretí a štvrtý typ) túto mieru zdvorilosti a mieru dôvernosti svojho vzťahu s adresátom reflektuje, preto akoby dodatočne k zámennej forme apelu pripája substantívny (spravidla propriálny) výraz. Najvyššiu mieru zdvorilosti evokuje prvý typ kombinácie substantívneho oslovenia so zámenom, ktorý bol v našom materiáli i najviac zastúpený.

3.2 Personálna referencia

Ako uvádza D. Slančová, „nominálna personálna referencia je pomenovanie osôb, ktoré sa zúčastňujú na komunikácii, resp. ďalších osôb mimo komunikačnej situácie“ (Slančová, 2009, s. 517). Podobne ako autorka v rámci športovej komunikácie, rozlišujeme aj my v rámci spontánnych neinštitucionálnych dialógov individuálnu, kolektívnu a skupinovú referenciu. Vzhľadom na typológiu dialógu možno povedať, že pri kosituálnom dialógu, resp. pri prevahe kosituálnej zložky v dialógu dominuje referencia na neúčastníkov komunikácie; ak prevažuje konsituálna zložka, dominantnou sa stáva referencia na účastníkov komunikácie.

Najbohatší i najpestrejší je súbor prostriedkov, ktorými hovoriaci referuje na neúčastníkov i účastníkov komunikácie ako na individuá. Možno tu diferencovať **apelatívne pomenovania** profesií (*autobusar, hokejista, jeden závozník zo Sečoviec, zlatníčka, moja lekárka...*), rodinných vzťahov (*segra, mamča, kmotra, bratranec...*), rôznych sociálnych vzťahov a rolí (*sused, mamkina spolužiačka, majiteľ katekačka, český prezident, farár náš...*), záujmových kategórií (*cyklista, veľká cestovateľka*), všeobecné pomenovania (*človek, teta, taká osoba, holka jedna...*), hypokoristické a deminutívne pomenovania (*kaplánik, babenka, taky dedko...*), hodnotiace a expresívne pomenovania (*segiň, úplný expert, ta jeho ženuška, decko, kamoška...*), perifrastické pomenovania (*niekto kto pracuje v optike; imobilný pacient s ťažkými dekubitmi, jedna v optike, teta tam dole, ten z estevečky ancijaš...*); menejpočetnou, no o to zaujímavejšou skupinou boli pomenovania fiktívnych, presnejšie abstraktných, rozprávkových či sakrálnych, bytostí (*smrtka, Boh, Pánboh...*), metaforické (*ten najväčší bos, king, dajaky tu ny král španielsky, ten mladší pastier...*) či synekdochické pomenovania (*čierny hlas, vyholena hlava na beemvečku, nejaka drogéria*). Zdvorilostné pomenovania so substantívom pán/pani (*pani redaktorka, pani manželka, pan kaplan, pan farar, pan dekan, pani kostolníčka, pani sestrička*) sa používajú, podobne ako zdvorilé oslovenia, **dvojako**: s humorným zámerom alebo sú autentickým prejavom zdvorilosti.

Pozoruhodné sú spôsoby nominálnej referencie v rámci rodinnej komunikácie; dá sa povedať, že sa tu exponuje optika adresáta. Napríklad brat o bratovi referuje adresátovi, ktorým je neter expedienta a súčasne dcéra osoby, o ktorej sa referuje, prostredníctvom familiarizmu *oco*, teda expedient pri referencii uplatňuje optiku adresáta a volí pomenovanie, ktoré adresát pravdepodobne používa. Podobne deminutívne hypokoristikum *mamka* používajú komunikanti v reči adresovanej dieťaťu, keď referujú o jeho mame, čiže uplatňujú optiku dieťaťa, aj keď ich vzťah k danej osobe je iný:

28) po'čuvaj↓ povedz mamke: žeby ti taku KUKlu zro'bila↓

Pokiaľ ide o **zámenné prostriedky individuálnej referencie**, frekventované sú osobné (*ty, vy, on*), vymedzovacie (*každý, nikto*), neurčité (*niekto*) a uka-

zovacie zámená (*toten, tota*). V danej súvislosti sa pristavíme pri zámene **on**. Prípady, keď odkazuje na prítomné osoby, sa z hľadiska sociálnej deixy hodnotia negatívne a majú odtieň pejoratívnosti (porov. Kesselová, 2005; Hirschová, 2006a). Toto konštatovanie nenaruša ani výskyt daných prípadov v type rozhovor-zábava, kde dominuje humorná a ironizujúca tonalita. Zjavne ani ona nezmierňuje dehonestujúci efekt takéhoto spôsobu referencie. Okrem toho prítomný komunikant, ktorý je zámenom *on* označovaný, je v podradenej pozícii, niekedy je to dieťa, resp. vekovo mladší komunikant. Expedient sa voči nemu stavia do nadradenej pozície, do pozície znalca mnohých informácií o svojom komunikačnom partnerovi, a to aj čo sa týka jeho vôle či budúcich udalostí (porov. zvýraznené prítomné a futurálne tvary predikátových slovies v príkladoch 24, 25 a 26); alebo prezentuje ostatným komunikantom informácie o danej osobe, ktoré im nie sú známe (*vona už povedzela dajaky vtip?*, *ona jak PRI'behla ku mne*↓ *vieš tak ja ja ešte pozerám*→ *najprv som si nebola ista či to ona*→, *ona pre drevenú flautu chcela chodiť NA FLAUtu*↓ *a SAMA sa prihlásila*). Príklady:

24) T: *to patri k veku*↓ *však mu odpus'time*↑

Kpl: *hej hej*↓

Ja: *d'a'kujem*↓

Kpl: *ale ma na to pravo*↓ *šak sa musi o'ženiť*↓ <T: *ano*↓> / *šak poz'rite jak vy'zera*↓ (no) *otrasne*↓

Ma+?: (smiech)

T: *veď on sa neo'ženi ani keď bude mat'* || **ped'esiat**↓

25) DEK: *I'vonu ši mala zobrac*↓

Iv: *hej ona me NEchce*↓ <DEK: *ňe*↑> *NEchce me*↓

DEK: *nechce aby si ju zatie'nila* ↓

26) M: *no len*→ / *viete aký to má potom problém d'alší nástroj*↓ // *ona už má vy'bratý* však↑

K tomuto spôsobu referencie má blízko referencia prostredníctvom ukazovacieho zámena (subštandardného charakteru) **toten**:

27) Ma: *no ta ja c..cudzieho nechcem*↓ *totu mam tu* -----

Ni: <smiech>

Ma: *no DOBRE ty HE:J ale (keď)*→

Ni: <skok do reči> *ja som len tota*↓

Použitie ukazovacieho zámena ako prostriedku referencie na prítomného komunikačného partnera zjavne vyvoláva medzi komunikantmi napätie, hoci majú blízky vzťah.

Vymedzovacie zámená, najmä **každý** a **nikto**, figurujú, ako sme pozorovali, častejšie vo vyčítavých konštatovaniach: *PREStaň*↓ *o mne tu každý hovorí vtipy*↓ *na moju adresu* -----; *každý gdo to neochutnal môže ľutovať*; *nikto z nami ne-*

spieva →; *nikto si ma nevšima* →. *Každý* ako prostriedok nominálnej referencie je príznačný pre úvodnú fázu homiletických prejavov adresovaných dospelým (porov. Sieradzka-Mruk, 2003). Ako konštatuje autorka, vystupuje vo výpovediach so značne všeobecným i abstraktným charakterom, ktoré sú blízke sentenciám a prísloviám a v ktorých sa nadväzuje na spoločné znalosti expedienta a percipienta. Ide o veľmi všeobecnú referenciu. V konfrontácii s naším dialogickým materiálom sa ukazuje, že *každý* v spontánnom dialógu síce tiež sugeruje isté zovšeobecnenie, ale v zásade sa vzťahuje na konkrétnych účastníkov danej komunikačnej situácie a miera presahu do sféry všeobecnej či abstraktnej referencie je tu oveľa menšia. Niekoľko príkladov: *he: j ↓ to aj tak by ste tomu nikto nerozu' meľi ↓ / no ↓ /; vidíš → @: kto je tu matu' rant ↓ nikto ešte ↓ čo ↑; NO: ŠAK každý máme svoj názor ↓*.

Propriálne prostriedky individuálnej referencie zahŕňajú hypokoristiká a deminutíva (*Janík, Silvika, Franta, Jančo, Adelka, Maja, Ďuro, Slávka, Maťo, Maťko, Peťo*), oficiálne podoby rodných mien (*Dušan, Anton, Ondrej, Daniel, Katarína, Peter, Veronika, Lucia, Miriam*), deformované priezviská, resp. prezývky (*Džugi*) i zdvorilé formy (*pani K. ová*). Zdá sa, že iba priezviskami sa sústavnejšie referuje na neprítomných komunikantov, a to najmä na pedagógov, kolegov v práci a politikov. Na učiteľov a pedagógov sa referuje jednak vo voľnom pracovnom dialógu – v tomto prípade v intenciách vážnosti, serióznosti, riešenia nejakého študijného problému; jednak v rozhovore-zábava – v tomto prípade v intenciách humorného spomínania na školské časy.

Zaujímavá je azda úvaha, prečo niektorí komunikanti v dialógu pri rozprávaní o svojich rodinných príslušníkoch používajú apelatíva (*moja sestra, brat, moja oca*) a iní propriá, a to neraz bez explicitného uvedenia vzťahových súvislostí. Propriálna referencia navodzuje osobnosť, blízkosť, familiárnosť v dialógu, kým apelatívna udržiava istý odstup a anonymitu, no súčasne propriálna referencia akoby indikovala menší ohľad na adresáta. Expedient sa niekedy pri referencii správa tak, akoby adresátovi jeho príbuzní boli automaticky známi, hoci sa o nich zmieňuje prvý raz. Možno by sa tu dalo uvažovať o nejakom špecifickom type referencie, ktorý má blízko k tzv. inferenčnému odkazovaniu (porov. Kesselová, 2005).

3.3 Autoreferencia

Popri základnom spôsobe prostredníctvom osobného zámena „ja“ zvykne expedient v spontánnom neinštitucionálnom dialógu referovať o sebe samom aj inými mennými prostriedkami, pri ktorých už badať posun smerom k iným osobám (čo bez kontextu nemusí byť vždy zrejmé), a to:

a) k 3.os.sg.:

29) *je: žinky no: tak to: bude super tote moje prd..prd..prdlajzy to som vobec nevedel ↓ (...)* (po)viem ukázkový prípad prí..príklad človek ktorý robí ako čias-točne v médiách tak ako nespisovne sa vyjadruje → aké slangové slová používa →

a bla bla bla:→ – expedientom týchto replík je muž, ktorý pracuje aj ako redaktor v istej lokálnej televízii. Príklad naznačuje zovšeobecnenie, vyskytuje sa v rámci explikácie so slabou humornou intenciou, resp. evokuje malú mieru odľahčenosti, nevážnej tonality;

30) *ked' som tak pozitivne zmysľajuci človek a veriaci* – príklad figuruje v rámci explikácie, indikuje vážnu tonalitu, má ilustratívnu funkciu, naznačuje smerovanie ku kazateľskému štýlu či spôsobu referencie, ktorý je značne všeobecný.

31) B2: *ta naša Tamara ci pana tota by u kapusce spala*

B1: *hej↓*

B3: *chvalabohu bo to kapusta je→*

B2: *dedo ideme do pivnici ideme a jak dedo (je) u pivnici→*

B3: *to takej surovej hej↑*

B2: *ideme na kapustu idzeme gu hordovu a dvomi jime dvojo jime vona chvata ja chvatam→*

V tomto príklade expedient sám seba označuje hypokoristikom implikujúcim optiku detského komunikanta, ide o prvok reči orientovanej na dieťa.

32) *ja ja už som sa mu podpi'sa(l)a minule na na mejl že neza.. pani Nezabud'-kova↓* – v tomto prípade ide o ironickú reakciu vyučujúcej na defekt istého študenta, ktorý pravidelne označoval spisovateľa P. N. Nezabudova „Nezabudkov“; takáto stratégia signalizuje výraznú mieru neoficiálnosti vo vzťahu vyučujúcej k svojmu študentovi a zároveň je ukážkou tematizácie sociálnej a personálnej deixy v neinštitucionálnom dialógu, čo je stratégia príznačná pre typ rozhovor-zábava.

33) *som sa STRAŠne na:jedla↓ / tam take pras'janko mag'netka bolo↓ ne↑ že nenap'chavaj sa toľko→ na chlad'ničku by nam trebalo dat' doma↓ / aj v noci chodim↓ // NA a ešte jedna bola dobra↓ cica nežer↓* – tento spôsob autoreferencie je expresívny, citátový, intertextuálny; má sebakritický rozmer s humornou intenciou.

34) *Pozdravte tam v Trebišove farára* – expedient – kňaz túto výpoveď adresuje ďalším dvom kňazom odchádzajúcim zo slávnostnej hostiny; v pozadí tejto stratégie je odosobnenosť, fiktívnosť, ústup od svojej prestížnej roly; kňaz prezentuje schopnosť nebrať sa príliš vážne vo svojej prestížnej pozícii farára a dekana; zároveň je to v súlade s celkovým nevážnym zameraním rozhovoru-zábava, z ktorého výpoveď pochádza.

b) k 3.os.pl.: *tie stare ženy nie su take zaujimave* – sebakritika s humornou intenciou; *dos farárov* – ide o výpoveď s elipsou (dosť nás farárov), ktorá má humornú intenciu.

c) Posun k odosobnenému pomenovaniu prebieha aj prostredníctvom **toponyma**, ktorému predchádza začlenenie sa do kolektívu (inkluzívne my, porov. Hirschová, 2006a): *vo Wangene sa vyrabali: lietadla DORNIER ↓ / to boli nemecké lietadlá bombardery ktore bombardovali aj tu nás → / Hardišče Nove(j)šu →*. Příklad sa vyskytuje v rámci explikatívno-naratívnej expanzie témy za účelom humorného odľahčenia, posilnenia zážitkovosti; má apozičný charakter; toponymické lexémy sú nárečovo modifikované.

d) Menšia miera odosobnenosti je pri autoreferencii prostredníctvom **kolektívneho pomenovania**: *Martina tu je modna policija aby si vedela* – singulárny expedient sa implicitne začleňuje do kolektívu (exkluzívne my, porov. Hirschová, 2006a), ktorý pomenúva prostredníctvom metaforického, čiastočne ustáleného spojenia z publicistického registra „módna polícia“.

e) **Apozičný spôsob**: *a ja taka žena; my profánna časť; vieš ako my popri zamestnaní* (zrejme s elipsou: „ktorí študujeme“); *ja ako skúšajúca; ja ako trinástročná pätnásťročná koza; a ja frajer*. Viaceré pomenovania signalizujú istú mieru kritickej sebareflexie: expedient rozpráva komunikantom nejakú príhodu, v ktorej zlyhal, niečo zlé sa mu stalo a pod., pričom naznačuje, že sám seba tesne predtým vnímal ako neporaziteľného – preto majú označenia „taka žena“ či „frajer“ expresívny charakter. Niekedy expedient skĺzava až do zvieracieho pomenovania (dysfemizmus „koza“).

4 Záver

Výsledky nášho výskumu realizovaného na materiáli neinštitucionálnych dialógov východoslovenskej proveniencie, ktoré predstavovali jadro tohto príspevku, sú potvrdením i doplnením úvah a konštatácií českej lingvistky M. Hirschovej (2006b) o polyfunkčnosti prostriedkov sociálnej deixy v interpersonálnej komunikácii. Náš výskum sociálnej a personálnej deixy na báze typológie dialógu dospelých je zároveň užitočným doplnením charakteristiky niektorých typov dialógu, najmä naratívneho dialógu, rozhovoru-zábava a spoločenskej konverzácie. Analýza oslovenia v týchto dialógoch priniesla diferenciáciu zdvorilých, apelatívnych a propriálnych oslovení, ktoré však majú analogické komunikačno-funkčné uplatnenie: zvyrazňujú hranicu reprodukovanej reči, vystupujú ako jej iniciátory, posilňujú autenticnosť narácie a markantnosť reprodukováných komunikačných situácií a napokon sú súčasťou imitovaných (najmä inštitucionálnych) komunikačných registrov. Oslovenia tiež podliehajú rozmanitým suprasegmentálnym, inherentno-adherentným i nárečovým a inojazyčným hláskovým modifikáciám, ktoré participujú na špecifických komunikačných funkciách, viaceré z nich sú negatívne, čo je však prítľmované humornou tonalitou dialógu (spravidla typu rozhovor-zábava). Takáto tonalita prítľmuje aj použitie zámen *on* a *toten* ako prostriedkov referencie na účastníkov komunikácie, avšak úplne nedokáže zakryť ich pejoratívne až dehonestujúce

účinky. Iné menné prostriedky referencie na účastníkov a neúčastníkov komunikácie rozčlenené do viacerých sémantických skupín bude v budúcnosti azda užitočné preskúmať podrobnejšie. Výskum prostriedkov autoreferencie odhalil posuny smerom k tretej osobe, čo možno interpretovať jednak ako špecifickú stratégiu explikatívneho dialógu a rozhovoru-zábava, jednak ako prostriedok realizácie sebakritickej reflexie s viac či menej humornou intenciou.

LITERATÚRA

- BODNÁROVÁ, Martina: K problematike typológie dialógu dospelých. In: *Zborník zo 7. študentskej vedeckej konferencie*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2012, s. 786 – 807. Dostupné z WWW: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Chovanec3>.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá – HOFFMANNOVÁ, Jana: *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia 2003. 258 s.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá – HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia 2011. 491 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého 2006a. 243 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Sociální deixe a komunikační situace. In: *Linguistica Brunensia. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, 2006b, roč. 54, č. 1, s. 167 – 183.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. In: *Slovo a slovesnost*, 1996, roč. 57, č. 3, s. 191 – 205.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: *Jak vedeme dialog s institucemi*. Praha: Academia 2000. 188 s.
- KESSELOVÁ, Jana: *Lingvistické štúdie o komunikácii detí*. Prešov: Náuka 2001. 136 s.
- KESSELOVÁ, Jana: *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagytová 2003. 149 s.
- KESSELOVÁ, Jana: Komunikačno-pragmatický status osobných zámen v súčasnej hovorenej komunikácii. In: *Slovenská reč*, 2005, roč. 70, č. 3, s. 129 – 141.
- MISTRÍK, Jozef: *Výberová prednáška zo slovenského jazyka. Vektory komunikácie*. Bratislava: Univerzita Komenského 1990. 84 s.
- RUŠČÁK, František: *M. Bodnárová: Inštitucionálny a neinštitucionálny dialóg v slovenčine*. [Oponentský posudok písomnej práce k dizertačnej skúške]. Prešov: 2011.
- SIERADZKA-MRUK, Agnieszka: *Odbiorca jako czynnik kształtujący wypowiedź (na przykładzie kazań dla dzieci)*. Kraków: 2003. 208 s.
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Sociálna deixa v trénerskom registri. In: *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov zo 7. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 23. – 24. 9. 2009 v Banskej Bystrici. Zborník venovaný V. Patrášovi*. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2010, s. 510 – 523.
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta športu 2014. 282 s.
- ZAJACOVÁ, Stanislava: *Komunikačné registre v rolových hrách detí*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012. 227 s.

Nazwy gospodarstw agroturystycznych w województwie łódzkim. Analiza strukturalna i semantyczno-pragmatyczna

Katarzyna Burska

Katedra Współczesnego Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej,
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź
kasiabl1@poczta.onet.pl

Agroturystyka to obecnie jedna z najlepiej rozwijających się form wypoczynku i zyskujące spore znaczenie źródło dochodu mieszkańców obszarów wiejskich. W notatce informacyjnej z 25 lipca 2016 roku opracowanej przez Główny Urząd Statystyczny pod nazwą „Wykorzystanie turystycznych obiektów noclegowych w I kwartale 2016 roku” znajduje się tabela zestawiająca liczbę noclegów udzielonych w turystycznych obiektach noclegowych w pierwszych trzech miesiącach 2015 i 2016 roku. Z porównania wynika, że wzrasta liczba chętnych wybierających jako miejsce pobytu kwatery agroturystyczne – w I kwartale 2015 roku. z tej formy skorzystało z 55,1 tys. osób, z kolei w analogicznym okresie 2016 roku – 61,1 tys. Z tego samego raportu dowiadujemy się też, że w styczniu, lutym i marcu 2016 roku w kwaterach agroturystycznych udzielono łącznie noclegu 62,3 tys. osób, w tym 2,9 tys. turystom zagranicznym. Trzeba jednak pamiętać, że są to miesiące zimowe, a największe zainteresowanie taką formą zakwaterowania widoczne jest w okresie wakacyjnym. Kolejny raport GUS-u, tym razem obejmujący pierwsze półrocze obecnego roku, zatytułowany „Baza noclegowa według stanu w dniu 31 lipca 2016 r. i jej wykorzystanie w I półroczu 2016 roku”, potwierdza tendencję wzrostową, jest bowiem mowa o zmianie wynoszącej 113,6% w stosunku do analogicznego okresu poprzedniego roku. Badaniu zostały poddane 802 obiekty noclegowe tego typu, które udzieliły w pierwszych sześciu miesiącach 2016 roku 176,1 tys. noclegów dla 53,9 tys. osób.

Duża popularność usług agroturystycznych sprawia, że gospodarze muszą się czymś wyróżnić, by zostać zauważonym przez poszukujących najlepszej oferty. Nierzadko taką cechą jest nazwa obiektu. Celem artykułu jest analiza nazw gospodarstw agroturystycznych w województwie łódzkim. Pod uwagę zostaną wzięte właściwości strukturalne, podjęta zostanie także próba opisu motywacji semantycznej zgromadzonych egzemplifikacji. I choć można postawić tezę, że nazwa tylko w niewielkim stopniu wpływa na wybór oferty przez klienta, to wiele onimów zawiera w sobie komponenty wartościujące czy perswazyjne, które mogą oddziaływać na adresata. Temu też przyjrzymy się w niniejszym artykule. Materiał źródłowy pochodzi z czterech stron internetowych, na których znajdują się bazy gospodarstw agroturystycznych: www.nocowanie.pl

pl, <http://www.agroturystyczny24.pl/>, <http://meteor-turystyka.pl/>, <http://www.fajnewczasy.pl/>. Na każdej z nich jako element zawężający wyszukiwanie przyjęto frazę „agroturystyka łódzkie”. Łącznie badaniu poddano 190 nazw.

Do tej pory kwatery agroturystyczne nie były przedmiotem opisu onomastycznego. Językoznawcy badali jednak nazwy innych obiektów noclegowych: Czesław Kosyl zajął się nazewnictwem will, pensjonatów i domów wczasowych (Kosyl, 1981, p. 103–118), określił jego podstawowe funkcje, źródła, pogrupował materiał według serii nazewniczych, a także wydzielił dwie grupy ze względu na kryterium genetyczne: nazwy przeniesione i neologizmy nazewnicze; Małgorzata Dawidziak-Kładoczna przyjrzała się strategiom reklamowym wykorzystywanym w nazwach zróżnicowanych obiektów noclegowych na obszarach górskich (Dawidziak-Kładoczna, 2010, p. 311–321). Omówiła następujące mechanizmy: wartościowanie, intertekstualność, zabiegi słowotwórcze, antropomorfizacja, nazwy z przymikiem „u”, zastosowanie w nazwach zaimków.

Analiza strukturalna

Aby przystąpić do analizy strukturalnej, niezbędne jest ustalenie, które elementy wchodziły w skład nazwy własnej, a to – wbrew pozorom – jest w przypadku gospodarstw agroturystycznych niełatwym zadaniem. Trudno bowiem nieraz jednoznacznie rozstrzygnąć, czy wyraz pospolity będący określeniem typu obiektu noclegowego należy do onimu. Ponieważ zdarzało się, że jedna kwatera agroturystyczna funkcjonowała na stronach internetowych pod dwoma (np. *Pokoje Gościnne Marianna Majdas*, *Agroturystyka Marianna Majdas*) czy nawet trzema różnymi nazwami (np. *Nad Prosną*, *Gospodarstwo Agroturystyczne Nad Prosną* i *Agroturystyka – Nad Prosną*), przyjęto, że w części poświęconej strukturze analizie poddane zostaną wyłącznie człony odróżniające, chyba że człon utożsamiający będzie można odczytać jako integralną część nazwy własnej – np. gdy określa lokalizację (*Dom w Nieborowie*). We fragmencie tym podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, z ilu i jakich komponentów zbudowane są nazwy omawianych gospodarstw agroturystycznych.

Pierwszą grupę stanowią onimy jednowyrazowe. Najczęściej jest to rzeczownik, wśród nich znajdują się takie, dla których podstawą były wyrazy pospolite: *Sosenka*, *Bumerang*, *Uroczysko*, *Kardynał*, *Zacisze*, *Lilia*, *RANCZO*, *AGROFERMA*. A także takie, które – same będąc nazwą własną – oparte zostały na innym *nomen proprium*: należącym do klasy imion obcych i polskich: *Kika*, *Viola*, *Ania*, *Jagoda*, *Anka*, nazwisk w liczbie pojedynczej i mnogiej: *Wójcicki*, *Łuczak*, *Świstakowie*, urbonimów: *Stoczek* (nazwa ulicy), toponimów: *Cesarka*, *Uniejów*, *Majkowice*. Czasem jednowyrazowa nazwa własna gospodarstwa agroturystycznego przyjmuje postać neologizmu rzeczownikowego: *Owczarenka*, *Straszówka*, *NADOLANKA*, *WIKTORÓWKA*.

Wśród zgromadzonego materiału bardzo liczną grupę stanowiły nazwy dwuelementowe. Ich podział według przynależności składników do określonych części mowy przedstawia się następująco:

- przyimek i rzeczownik pospolity: *Nad Stawem, Przy Lesie, Pod Kasztanem, Pod Lasem*;
- przyimek i nazwa własna: *Nad Białką, U Krysi*;
- rzeczownik i rzeczownik: *Chata Drwala, Letnisko-Uroczysko*;
- rzeczownik pospolity i nazwa własna: *Gajówka Pilica, Malutkie Resort, Młyn Modrzewek, Villa Salomea, Stajnia Bogusławice, Dom Jagny*;
- przymiotnik i rzeczownik: *Nowy Dwór, Zielona Przystań, Stary Młyn, Sokoli Dwór, Bogusławickie Zacisze, Brzozowy Gaj, Kwiaty Polskie, Kurza Stopa*;
- dwie nazwy własne (odsyłające jednak do pojedynczego desygnatu): *Barbara Śrubarczyk, Grażyna Marecka, Janusz Kobęda*;
- liczebnik i rzeczownik: *Dwa Stawy*.

Nazwy składające się z trzech komponentów mogą być genetycznie: w całości nazwą własną: toponim *Góra Świętej Małgorzaty*, połączeniem *nomina propria* z rzeczownikami pospolitymi i przyimkami: *Noclegi U Marka, Dom w Nieborowie, Agroturystyka w Ossie*, rzeczowników z przymiotnikami: *Ośrodek Rekreacyjno-Gastronomiczny Agrostawy, Ferma Strusi Afrykańskich*, rzeczowników z liczebnikami: *Dolina Pięciu Stawów*, rzeczowników z przyimkami: *Domek na Wsi, Na Skraju Lasu, Ranczo nad Rozlewiskiem*, rzeczowników z przymiotnikami i przyimkami: *Pod Bocianim Gniazdem*, rzeczowników z przyimkami i nazwami własnymi: *Agro U Mery*.

Dla nazw czteroelementowych charakterystyczne jest występowanie przynajmniej jednego członu prymarnie onomastycznego: *Gospodarstwo Agroturystyczne w Borszycach, Pokoje Gościnne U REJENTA, Agroturystyka Konna ELDO-RADO SZCZERCÓW, Zacisze Leśne Nad Pilicą, Gospodarstwo Agroturystyczne w Walkowie, U Wiesławy i Jana*. Bardzo często są to imiona i nazwiska połączone spójnikiem: *Elżbieta i Krzysztof Snycerz¹, Barbara i Jacek Podgórnikiowie, Dominika i Wiesław Głowa*. Wyjątkiem jest nazwa *Pensjonat Ptasie Gniazdo 81*, składający się z rzeczowników pospolitych, przymiotnika i liczebnika.

Nazwy złożone z pięciu wyrazów mają w składzie choć jeden toponim: *Siedlisko Besiekiery – przy ruinach zamku, Domek nad Pilicą w Krzętowie, Drewniany Domek w Nowej Woli*.

Onimy zbudowane z więcej niż pięciu elementów są rzadkością, nic dziwnego, taką nazwę trudno jest bowiem zapamiętać. Wśród badanych przykładów odnotowano jeden siedmiokomponentowy: *Stadnina Koni & Agroturystyka Nad Zalewem Jeziorsko* i jeden złożony z ośmiu członów: *Karma na wsi Gospodarstwo u Reni i Marka*.

Analiza semantyczno-pragmatyczna

Gospodarze oferujący noclegi, świadomi, że przybywający poszukują miejsc, które zaspokoją ich konkretne potrzeby, budują nazwy według kilku przyjętych

¹ W wielu nazwach zamiast liczby mnogiej odnoszącej się do małżeństw pojawia się błędna postać nazwiska w liczbie pojedynczej.

strategii. Turyści wybierający wypoczynek na terenach wiejskich chcą zwykle uciec od zgiełku miasta i w ustronnym miejscu odpocząć od gwaru. By wyjść naprzeciw ich oczekiwaniom, właściciele wplatają do nazwy przymiotniki *cichy*, *spokojny*, np. *Cicha Zatoka Gospodarstwo Agroturystyczne*, które mają sugerować, że takie są właśnie walory miejsca. Cechę tę eksponują również onimy z komponentem *zacisze*, czyli «spokojne i ciche miejsce»²: *Zacisze Leśne Nad Pilicą, Agroturystyka – Bogusławickie Zacisze*, a także przystań «miejsce zapewniające spokój, bezpieczeństwo itp.»: *Agroturystyka Zielona Przystań i zakątek: Leśny Zakątek*. Z kumulacją tejże wartości mamy do czynienia w nazwie *Domki Cichy Zakątek*, nie dość, że zakątek jest definiowany w SJP jako «spokojne miejsce położone na uboczu», to jeszcze poprzedzono go przydawką *cichy*. Nie bez znaczenia jest także użyte tu zdrobnienie *domki*, które wprowadza atmosferę przytulności.

Kolejnymi ważnymi wartościami dla udających się na pobyt na wsi są natura i ekologia, turystom zależy na ochronie środowiska, chcą obserwować przyrodę i zjawiska w niej zachodzące, cenią miejsca, w których ingerencja postępu cywilizacyjnego jest znikoma. Możliwość zaspokojenia tych potrzeb odzwierciedlona jest w nazwach *Gospodarstwo Eko-Agroturystyczne Nad Pilicą*³, *Eko-Agro*, *Agroturystyka Pasieka Ekologiczna*, *Zielona Dolina*. Życie w zgodzie z naturą to także obcowanie ze zwierzętami – niejedno gospodarstwo agroturystyczne stwarza przybywającym okazję do przyglądania się gospodarzom w trakcie wykonywania codziennych obowiązków, a czasem także pomocy przy prostszych czynnościach – dorośli mogą doić krowy, dzieci dokarmiać ptactwo, pasać gęsi czy owce, a także bawić się w psami czy kotami. Nazwy niektórych wiejskich kwater podpowiadają, z jakimi gatunkami zwierząt będziemy mogli przebywać, np. neologizm w onimie *Gospodarstwo Agroturystyczne Owczarenka* sugeruje spotkanie z owcami, z kolei nazwa *Kurza Stopa – Agroturystyka* eksponuje nawiązania do ptaków, potwierdzenie tego znajdujemy w opisie: „W gospodarstwie hodujemy nieśne, ale znośne **kury** i urocze – na swój sposób – stado trzody chlewnej. Wspólnie dokarmiamy **prosiaczki** i **świnki**. Sypimy kurom zboże. Częstoujemy je mniszkiem, trawą i jabłkami” [1]. Bardzo przejrzysta motywacja uwidacznia się w nazwie *Gospodarstwo Agroturystyczne Ferma Strusi Afrykańskich*, jak czytamy w ofercie: „Ogrodzony bezpieczny, cichy, teren. W jego obrębie znajduje się staw rybny z możliwością wędkowania, nad stawem teren biwakowy z miejscami do grillowania i organizacji ogniska oraz z widokiem na wybieg strusi i dostępem do budynku mieszkalnego. (...) Obserwacja życia strusi afrykańskich i sposobów ich hodowli jako dodatkowa atrakcja dla gości” [2]. *AgroFerma Pod Bocianim Gniazdem* także jasno komunikuje, życie jakich ptaków można podglądać w okresie letnim.

² Wszystkie definicje, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą z internetowej wersji „Słownika języka polskiego PWN”, dostępnej pod adresem <http://sjp.pwn.pl/>.

³ Funkcjonuje też w nieco zmienionej formie ortograficznej: *Gospodarstwo Eco-Agroturystyczne NAD PILICĄ*.

Dużą popularnością cieszą się gospodarstwa oferujące możliwość przejażdżki konnej lub choćby przyglądania się temu gatunkowi zwierząt. W nazwach obiektów dysponujących taką atrakcją pojawiają się następujące komponenty: podkowa – *Gospodarstwo Agroturystyczne Podkowa* („Świetna baza wypadowa wycieczek po turystycznych szlakach pieszych, rowerowych i konnych. Idealne miejsce dla kochających przyrodę, konie. Obok obiektu znajduje się stajnia i wybieg dla koni” [3]), stajnia – *Agroturystyka Stajnia u Kowala*, *Agroturystyka KONARZEW Stajnia LUSI*, *Stajnia Piegonisko Pustkowie*, *Stajnia Antonina*, *Agroturystyka Stajnia Ślądkowice*, *Gospodarstwo Agroturystyczne Stajnia Miłkołajów*, *Stajnia Bogusławice*, stadnina – *Gospodarstwo Agroturystyczne i Stadnina Koni w Górach Prusinowskich*, *Stadnina Koni & Agroturystyka Nad Zalewem Jeziorsko*, *Agroturystyka u Gutów – Stadnina Koni Huculskich*, kuźnia: *Gospodarstwo Agroturystyczne Leśna Kuźnia*. Jak widać, człony te bywają łączone z toponimami, imionami, nazwiskami czy innymi określeniami pozwalającymi na identyfikację w przestrzeni. Informacja o możliwości obcowania z końmi może być podana w nazwie sposób metaforyczny, *Agroturystyka Konna ELDORADO SZCZERCÓW* ma budzić skojarzenia z legendarną krainą szczęśliwości, Mariusz Rutkowski rzeczownikowi *eldorado* przypisuje następującą konotację: 1. kraina szczęścia i bogactwa, 2. okres znakomitych wyników, sukcesów finansowych; czas szczęścia, okres prosperity (Rutkowski, 2012, p. 42), w nazwę tę wpisana jest sugestia, że odbiorca, przebywając tu, może doświadczyć takiego stanu. Pozytywne skojarzenia wywołuje także nazwa *Agroturystyka Dolina Koni W. Śpionek*.

Nie brakuje animów, w których skład wchodzi wyraz ranczo/rancho, czyli jak głosi SJP, «gospodarstwo, w którym hoduje się bydło, konie lub owce, zwykle w Ameryce». W polskiej rzeczywistości zwykle odnosi się on do hodowli koni, co potwierdzają opisy na stronach internetowych: – *Gospodarstwo agroturystyczne RANCZO* („**Główną atrakcją gospodarstwa są konie – 6 koni ras lekkich, ale także rowery, las, świeże powietrze, w lecie rozkładany basen**” [4]), *Rancho nad Rozlewiskiem* („Ośrodek na trasie spływów kajakowych rzeką Rawką oraz przy trasie Łódzkiego Szlaku Konnego »Końska Dawka Przygody«” [5]), *Rancho w Dolinie* („Prowadzimy pensjonat dla koni” [6]). Nazwa *Miodowy Domek* uwypukla z kolei związki z pszczołami i prowadzoną przez gospodarzy apiterapią.

Natura to nie tylko zwierzęta, lecz także rośliny. Ten aspekt również zostaje wyeksponowany w animach: *Gospodarstwo Agroturystyczne Niezapominajka*, *Agroturystyka Lilia*, *Ośrodek Wypoczynkowy „Sosenka”*, *Gospodarstwo Agroturystyczne TOPOLA*, a także *Gospodarstwo Agroturystyczne Betula Pendula* – adresat musi się jednak wykazać znajomością łaciny, by zdeszyfrować tę nazwę jako *brzoza brodawkowata*, wydaje się, że dla większości odbiorców będzie to mało zrozumiałe połączenie, a w związku z tym nie spełni swojej funkcji, chyba że celem nadrzędnym było wprowadzenie aury niejasności. Niejednokrotnie w nazwach podkreśla się umiejscowienie obiektu na tle typowo

wiejskiego krajobrazu. Mamy zatem wyrażenia przyimkowe uwypuklające położenie

- w lesie: *Dom wśród lasów, Gospodarstwo Agroturystyczne Pod Lasem, Na Skraju Lasu, Agroturystyka Leśna Dolina, Zacisze Leśne Nad Pilicą, Gospodarstwo Agroturystyczne Leśna Kuźnia, Leśny Zakątek, Gospodarstwo Agroturystyczne Przy Lesie*;
- wśród konkretnych gatunków drzew: *Pokoje Gościnne Pod Świerkami, Chatka Pod Brzozą, Gościniec pod Jesionami, Gospodarstwo Agroturystyczne POD AKACJAMI, Dom Pod Modrzewiem, Dom pod Kasztanami, Agroturystyka Brzozowy Gaj, Agroturystyka Pod Kasztanem*;
- nad zbiornikami wodnymi: *Agroturystyka Nad Źródłkiem, Agroturystyka Nad Stawami, Ośrodek Rekreacyjno-Gastronomiczny Agrostawy, Agroturystyka Nad Jeziozem, Gospodarstwo Agroturystyczne Dolina Pięciu Stawów, Agroturystyka Dwa Stawy, Agroturystyka „Nad Stawem” Parzniewice*;
- nad rzekami: *Domek nad Pilicą w Krzętowie, Nad Rawką, Noclegi nad Pilicą – Spływy Kajakowe, Agroturystyka Nad Białką, Gospodarstwo Ekogroturystyczne Nad Pilicą, Gospodarstwo Agroturystyczne Nad Prosną*.

Podkreśleniu związków z turystyką wiejską ma służyć umieszczanie w nazwie leksemów *siedlisko* 1. «miejsce czyjegoś stałego zamieszkania lub przebywania», 2. «miejsce, z którego coś pochodzi lub gdzie się skupia», 3. «miejsce występowania danego gatunku roślin, zwierząt lub ich zespołów», *gościniec* 1. «szeroka droga wiejska», 2. «podarunek przywieziony z podróży», *uroczysko* 1. «teren trudno dostępny, najczęściej bagnisty, leśny; też: miejsce odludne», 2. «część terenu otoczona naturalnymi granicami, wyodrębniona za pomocą nazwy topograficznej», 3. «u dawnych Słowian: miejsce w głębi puszczy związane z kultem bóstwa, odbywaniem narad lub uważane za siedzibę złych duchów», *osada* 1. «niewielka miejscowość, niemająca praw osiedla czy miasta; też: mieszkańcy takiej miejscowości», *zagroda* 1. «dom wiejski z podwórzem i zabudowaniami gospodarskimi». Egzemplifikacjami tej grupy są takie nazwy, jak: *Siedlisko Besiekiery – przy ruinach zamku* (tutaj dodatkowo pojawia się informacja o miejscowości i położeniu przy charakterystycznym obiekcie), *Gościniec pod Jesionami, Gościniec, Agroturystyka Uroczysko, Letnisko-Uroczysko, Uroczysko Michałów Ośrodek Agroturystyczny, Osada Osjaków, Agroturystyka Osada Zabrodzin, Gospodarstwo agroturystyczne „Zagroda”, Agro Zagroda, Agroturystyka Napoleońska Zagroda*. Trochę inna aksjologia ujawnia się w nazwie *Agroturystyka Szlachecka Zagroda*, mamy tu bowiem zestawienie treści kontrastowych: kojarzącego się z wsią rzeczownikiem *zagroda* i nawiązującego do wyższego stanu przymiotnika *szlachecki*.

Wprowadzenie podniosłości związane jest także z posługiwaniem się leksemami używanymi na oznaczenie budynków charakteryzujących się okazałością, obszernością, związanych z dużym majątkiem i rezydowaniem znaczących osób, np. książąt czy magnatów. Podstawą takich onimów są wyrazy *dwór* i *pałac*: *Agroturystyka Sokoli Dwór, Agroturystyka Pałac Lubczyzna*. Jak głosi

wpis internetowy, *Gospodarstwo Agroturystyczne Nowy Dwór* to „obiekt z tradycją, wybudowany w latach sześćdziesiątych XIX wieku, jedyna ocalała willa Stacji Klimatyczno-Leśnej, w której w latach 1907-1914 spędzał wakacje Julian Tuwim z rodziną” [7]. Przebywający w takich miejscach mogą więc poczuć się jak osoby wyjątkowe.

Innym przejawem podkreślania ekskluzywności jest wplatanie elementu *willi*, np. *Willa Kwiaty Polskie*, *Villa Salomea*. W drugim przykładzie wyraz ten zapisany został w wersji angielskiej, co w zestawieniu z imieniem obcego pochodzenia może dodawać prestiżu. Podobne rozwiązanie wykorzystano w nazwie *Malutkie Resort*, dołączenie komponentu obcego o znaczeniu ‘kurort, dom czasowy, dom wypoczynkowy’ do nazwy miejscowości podkreśla rangę ośrodka.

Przeciwieństwem tej tendencji jest umieszczanie zdrobnień od rodzajów lokum, które mają za zadanie wywołać skojarzenia z rodziną, pełną ciepła i uśmiechu domową atmosferą: *Chatka Pod Brzozą*, *Agroturystyka – Domek*, *Domek na Wsi*, *Domek angielski*, *Domek nad Pilicą w Krzętowie*, *Drewniany Domek w Nowej Woli*, *Agroturystyka Miodowy Domek*, *Dworek w Lubczyźnie*.

Z kolei z pozoru neutralne komponenty *chata* i *dom* służą podkreśleniu, że klient będzie mógł wypocząć w wolno stojącym budynku mieszkalnym, w zupełnie innych warunkach niż te, które oferuje większość współczesnych miast. Określenia te zwykle uzupełnione są o przydawki dookreślające miejsce czy właściciela: *Chata Drwala*, *Dom Pod Modrzewiem*, *Dom wśród lasów*, *Dom w Uniejowie*, *Dom w Nieborowie*, *Dom pod Kasztanami*, *Dom Jagny*.

W nazwach ukryte bywa przeznaczenie budynków, często pierwotne, które teraz stanowi dodatkową atrakcję: *Agroturystyka Stary Młyn*, *Ośrodek Konferencyjno-Wypoczynkowy Młynczyśko* (jak czytamy, na terenie obiektu znajduje się „zabytkowy Młyn znany m.in. z filmu »Jak rozpętałem II wojnę światową«” [8]), *Agroturystyka Młyn Modrzewek*, *Gospodarstwo Agroturystyczne „Koło Młyna”*, *TARTAK Gospodarstwo Agroturystyczne w Brudnowie*, *Agroturystyka Gajówka Pilica*.

Bardzo często w nazwach kwater agroturystycznych eksponowane są imiona i/lub nazwiska właścicieli. I choć jest to mało kreatywny z językowego punktu widzenia zabieg, sugeruje on klientom, że mają do czynienia z rzeczywistą osobą, zwiększa się zatem wiarygodność nadawcy, a w czasach, kiedy większość rezerwacji dokonuje się drogą internetową, jest to niezwykle ważne. W najmniej złożonych nazwach występuje jedynie nazwisko: *Agroturystyka Świątakowie*, *Agroturystyka Wójcicki*, *Agroturystyka Łuczak*, *Agroturystyka Okrasa*; lub imię/imiona: *Gospodarstwo agroturystyczne Elżbieta i Ryszard*, *Agroturystyka Viola*⁴, *Gospodarstwo Agroturystyczne Anka*, *Gospodarstwo*

⁴ Jak czytamy w zakładce dotyczącej danych kontaktowych, właścicielem gospodarstwa agroturystycznego jest Jacek Żurek, być może imię Viola jest dla niego z jakichś powodów ważne.

Agroturystyczne Małgorzata, Gospodarstwo Agroturystyczne Halina, Agroturystyka Grażyna, Agroturystyka Halina, Agroturystyka Jagoda, Agroturystyka Wiola, Gospodarstwo Agroturystyczne Ania, Pokoje Gościnne Basia, Agroturystyka JADWIGA. Bardziej rozbudowane struktury zawierają oba komponenty identyfikujące – imię (imiona) i nazwisko: *Gospodarstwo Agroturystyczne Beata i Jerzy Kalemba, Gospodarstwo Agroturystyczne Leszek Gieda, Gospodarstwo agroturystyczne Halina Zjawińska, Gospodarstwo Agroturystyczne Bogusława Ślusarek, Gospodarstwo Agroturystyczne Józef Balcerzak, Agroturystyka Barbara Śrubarczyk, Gospodarstwo Agroturystyczne Wiesława i Henryk Świstakowie*⁵, *Agroturystyka Bogusław Monik, Gospodarstwo Agroturystyczne Dominika i Wiesław Głowa, Gospodarstwo Agroturystyczne Elżbieta i Krzysztof Snycerz, Gospodarstwo Agroturystyczne Alicja Okrasa, Gospodarstwo Agroturystyczne Barbara i Jacek Podgórnikiowie, Gospodarstwo Agroturystyczne Janusz Kobęda, Agroturystyka Barbara Gustavsson, Gospodarstwo Agroturystyczne Grażyna Marecka, Agroturystyka Anna i Henryk Olejniczak, Agroturystyka Marianna Majdas, Gospodarstwo agroturystyczne Bożena Norberczyk.*

Małgorzata Dawidziak-Kładoczną podkreśla: „Jednym z chwytów mającym na celu zachęcenie do nocowania w danym obiekcie jest stworzenie wrażenia, że jest on przytulny, a gospodarze gościnni, opiekuńczy i zawsze służą pomocą. Sprzyja temu użycie w nazwie wyrażenia z przyimkiem »u« oraz wyrazem nazywającym człowieka” (Dawidziak-Kładoczną, 2010, p. 319). W badanym materiale nie brakuje przykładów ilustrujących to zjawisko. Za każdym razem drugim członem jest imię – bądź w postaci oficjalnej: *Gospodarstwo Agroturystyczne U Wiesławy i Jana, Gospodarstwo Agroturystyczne U Marcina, Gospodarstwo Agroturystyczne U Ireneusza, Gospodarstwo Agroturystyczne U Wioletty, Kwatery Prywatne U Patryka, Gospodarstwo Agroturystyczne U Bogumiła, Noclegi U Marka, Gospodarstwo Agroturystyczne U Teresy*, bądź zdrobniałe: *Agroturystyka U Krysi, Agroturystyka u Danusi*. Oba rozwiązania mają swoje zalety: posłużenie się wersją urzędową wskazuje, że odbiorcy mają do czynienia z osobą poważną, której należy okazać szacunek, z kolei wplatanie zdrobnień ma sprawić, by odbiorca poczuł się jak u kogoś znajomego, „doprowadza to do skrócenia dystansu i postrzegania przez turystów obiektu jako przyjaznego, gościnnego, kameralnego i przytulnego” (Dawidziak-Kładoczną, 2010, p. 316). Nie bez znaczenia jest także fakt, że kwatery agroturystyczne są zwykle małymi obiektami i przyjeżdżający mają okazję poznać osobiście właściciela, którego imię widnieje w nazwie.

Prostym, ale chętnie wykorzystywanym przez gospodarzy sposobem nazewniczym jest opieranie się na toponimach. Umieszczenie nazwy miejscowości pozwala na łatwą identyfikację na mapie Polski, choć zwykle są to małe wsie, bliżej nieznanie szerokiemu kręgowi turystów. Gospodarze podkreślają w ten sposób związki z regionem. W skład nazwy gospodarstwa agroturystycz-

⁵ Nazwa ta występuje też w postaci z samym nazwiskiem: Agroturystyka Świstakowie.

nego może wchodzić wyłącznie *nomen proprium* nazywające miejsce: *Agroturystyka Góra Świętej Małgorzaty*, *Agroturystyka Ławiana*, *Agroturystyka Bogusławice*, *Gospodarstwo Agroturystyczne Cesarka*, *Agroturystyka Uniejów*, *Agroturystyka Żychlin*, *Agroturystyka Dobra-Nowiny*, *Agroturystyka Majkowiec*, *Agroturystyka Dobra*, *Agroturystyka Jabłonów*, *PONIKŁA nad PILICĄ*, *Gospodarstwo agroturystyczne Zalesie*, *Gospodarstwo Agroturystyczne ŁASIECZNIKI*, *Gospodarstwo Agroturystyczne „Kolonія Ldzań”*, czasem bywa poprzedzone przymkiem w (rzadziej na): *Gospodarstwo Agroturystyczne w Borszycach*, *Agroturystyka w Ossie*, *Gospodarstwo Agroturystyczne w Walkowie*, *Gospodarstwo Agroturystyczne w Stoku Polskim*, *Gospodarstwo Agroturystyczne w Łękach Małych*, *Agroturystyka Na Parceli*, *Gospodarstwo Agroturystyczne w Larach*. Problem może się pojawić, gdy goście dotrą już do miejscowości, w której znajduje się kwatera – sam toponim w nazwie może być zbyt mało szczegółową podpowiedzią, gdzie dokładnie jest ona zlokalizowana. Odnotowano także dwie egzemplifikacje z podstawami w postaci nazw ulic, przy których położone są obiekty: *Gospodarstwo Stoczek*, *Agroturystyka Zacisze*. Co ciekawe, oba znajdują się w tej samej miejscowości – Smardzewicach.

Innym wyrazem eksponowania więzi z regionem jest tworzenie przymiotników odmiejscowych, np. *Bogusławickie Zacisze*, *Agroturystyka Napoleońska Zagroda* – nie dla wszystkich motywacja może być jednak czytelna (np. *napoleoński* to przymiotnik pochodny od toponimu Napoleonów, a nie nazwy własnej osobowej Napoleon) – lub neologizmów rzeczownikowych z formantami –*anka* i –*ówka* *Agroturystyka NADOLANKA* (od miejscowości Nadole), *Straszówka* (od miejscowości Straszowa Wola). Neologizmy mogą też wypuklać nawiązania do imion (*Gospodarstwo Agroturystyczne WIKTORÓWKA*) lub nazwisk (*Gospodarstwo Agroturystyczne Mączkowisko* – od nazwiska Mączka).

Chętnie wykorzystywanym we współczesnej przestrzeni publicznej sposobem przyciągnięcia uwagi odbiorcy jest posługiwanie się nawiązaniem intertekstualnymi. Z tej możliwości korzystają też właściciele obiektów agroturystycznych. W nazwie *Agroturystyka Kika* da się dostrzec odwołanie do filmu Pedra Almodovara, z kolei *Gospodarstwo Agroturystyczne KARINO* przywołuje skojarzenia z serialem i późniejszym filmem Jana Batorego, którego bohaterem był ogier Karino. Nic zatem dziwnego, że ze strony internetowej dowiadujemy się: „Gospodarstwo Agroturystyczne »Karino« to oaza ciszy i spokoju, miejsce idealne dla tych turystów, którzy pragną prawdziwie wypocząć zdala od miejskiego zgiełku w otoczeniu lasów, polskiej wsi i wspaniałych zwierząt jakimi są Konie” [9]. W onimie *Pokoje Gościnne U REJENTA* pobrzmiwają echa „Zemsty” Aleksandra Fredy. Ciekawy efekt uzyskano w nazwie *Gospodarstwo Agroturystyczne Dolina Pięciu Stawów*, wykorzystano zakorzenioną w świadomości odbiorców nazwę geograficzną i przeniesiono ją na obiekt znajdujący się w innym rejonie Polski. Jak czytamy, atrakcją są właśnie zbiorniki wodne: „W pobliżu młyna znajdują się stawy. Na największym stawie znajduje się wyspa” [10].

Z treściami presuponowanymi mamy do czynienia w nazwie *Pensjonat Agroturystyczny Bumerang*⁶ – nadawca zakłada, że pobyt w jego miejscu noclegowym będzie należał do tak udanych, że klienci chętnie tam powrócą. Pozytywne emocje wzbudza także nazwa *Babie Lato*, kojarzy się bowiem ze słonecznym i ciepłym początkiem złotej polskiej jesieni. Duchowe korzyści płynące z pobytu na wsi odzwierciedlone są w onimie *Karma na wsi Gospodarstwo u Reni i Marka*, który można by odczytywać dwuznacznie: karma jako pokarm i jako «w indyjskich religiach i indyjskiej filozofii: suma uczynków człowieka, decydująca o charakterze wcielenia w łańcuchu reinkarnacji». Wczytanie się w opis na stronie internetowej pozwala stwierdzić, że wykorzystana została druga definicja: „U nas pomedytujesz, poćwiczysz jogę, Tai Chi, jak i naładujesz »baterie« na codzienność. Na wyposażeniu naszej sali znajduje się komplet 15 zestawów do jogi (koce, bolstery i kostki) W gospodarstwie można skorzystać z: masażu misami dźwiękowym oraz wysłuchać koncertu mis tybetańskich” [11].

Zdarza się, że nadawcy stosują gry słowotwórcze. Często wykorzystuje się człon *agro-*, który funkcjonuje jako samodzielny wyraz: *Agroturystyka Agro U Mery*, *Agro Noclegi* albo wchodzi w skład złożenia z podstawą dezintegrowaną: *AgroBor*, *AGROFERMA*, *AgroFerma Pod Bocianim Gniazdem*. Kumulacja form uciętych widoczna jest w nazwie *Eko-Agro*. Jedyne odnotowany przykład grafizacji znajduje się w nazwie *pAGAJ Pokoje Gościnne*, wersalikami zostało wyróżnione zdobnienie od imienia Agnieszka.

Warto na koniec przybliżyć nazwy, których motywacja semantyczna jest niejasna, przynajmniej bez zapoznania się ze szczegółowymi informacjami. Tak jest z onimem *Gospodarstwo Agroturystyczne Amazonka* – trudno rozstrzygnąć, czy właściciele wzorowali się na hydronimie czy może za podstawę posłużył wyraz *pospolity*. Ponieważ jedną z atrakcji jest jazda konna [12], być może pierwowzorem było określenie kobiety jeżdżącej konno. Problemy sprawia także zdekodowanie nazwy *Gospodarstwo Agroturystyczne Kardynał*, budzi ona bowiem skojarzenia z hierarchą kościelną, a także gatunkiem ptaka, który jednak nie zamieszkuje w Europie, więc mało prawdopodobne, by był atrakcją podczas pobytu w tej kwaterze. Z pozoru niezwiązana z realiami miejskimi (a nawet europejskimi) nazwa *Agroturystyka Samuraj* staje się czytelna po lekturze fragmentu oferty promocyjnej: „Serdecznie zapraszamy! Do wypoczynku w naszym gospodarstwie agroturystycznym znajdującym się na terenie Przedborskiego Parku Krajobrazowego w miejscowości Kajetanów nieopodal Centrum Japońskich Sportów i Sztuk Walki »Dojo – Stara Wieś«” [13].

Przyjrzenie się strukturze nazw gospodarstw agroturystycznych wykazało, że najczęściej jest struktur dwu- i trójkomponentowych, chętnie wplata się do nazwy obiektu noclegowego inną nazwę własną, co potwierdza spostrzeżenia Cz. Kosyła: „Głównym źródłem interesujących nas nazw są inne nazwy własne i wyrazy pospolite. W obu wypadkach wyrazy użyte w funkcji nazw domów zyskują se-

⁶ Por. bumerang «dawna broń myśliwska mająca tę właściwość, że wraca do rzucającego, gdy nie trafia w cel».

kundarną wartość językową” (Kosyl, 1981, p. 105). Analiza semantyczno-pragmatyczna pokazuje, że właściciele gospodarstw agroturystycznych wypracowali kilka schematów nadawania nazw swoim obiektom. Szczególną popularnością cieszą się onimy podkreślające związki z przestrzenią naturalną, położeniem przy obiektach będących immanentną cechą wiejskiego krajobrazu i atrakcjami związanymi z taką formą wypoczynku. Niejednokrotnie akcentuje się personalia właścicieli lub nazwę miejscowości, w której znajduje się kwatera. Nazw wyszukanych, podejmujących grę z odbiorcą jest zdecydowanie mniej. Nie oznacza to jednak, że badane onimy pozbawione są oryginalności, wszak zdarzają się takie, które nie informują wprost i wymagają od odbiorcy zaangażowania przy próbie rozszyfrowania znaczenia. Właścicielom zależy przede wszystkim na wytworzeniu domowej atmosfery – klient ma się poczuć jak na prawdziwych wakacjach na wsi u zaprzyjaźnionej rodziny, która nie tylko zapewni nocleg i wyżywienie, lecz także zadba o rozrywkę i zaspokoi potrzeby duchowe. Co oczywiście nie oznacza, że nie będzie mu przyjemniej nocować w *Chacie Drwała, Zielonej Dolinie* czy *Domu pod Kasztanami* niż po prostu w gospodarstwie agroturystycznym.

BIBLIOGRAFIA

- DAWIDZIAK-KŁADOCZNA, Małgorzata: Chata tylko dla Ciebie, czyli o strategiach reklamowych w nazwach obiektów noclegowych. In: *Nazwy własne a społeczeństwo*. Vol. 2. Ed. R. Łobodzińska. Łask: 2010, p. 311 – 321.
- GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY: *Baza noclegowa według stanu w dniu 31 lipca 2016 r. i jej wykorzystanie w I półroczu 2016 roku*. Warszawa: 2016. 10 pp. (GUS 1).
- GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY: *Wykorzystanie turystycznych obiektów noclegowych w I kwartale 2016 roku*. Warszawa: 2016. 9 pp. (GUS 2).
- KOSYL, Czesław: Z problematyki nazw will, pensjonatów i domów wczasowych. In: *Onomastica*, 1981, pp. 103 – 118.
- RUTKOWSKI, Mariusz: *Słownik metafor i konotacji nazw własnych*. Olsztyn: 2012. 131 pp. *Słownik języka polskiego PWN*. Available at: <http://sjp.pwn.pl/> (SJP).

- [1] <http://www.nocowanie.pl/noclegi/uniejow/agroturystyka/126591/> [Cited 2016-11-11]
- [2] <http://www.nocowanie.pl/noclegi/druzbyce/agroturystyka/91287/> [Cited 2016-11-11]
- [3] <http://www.nocowanie.pl/noclegi/galewice/agroturystyka/73501/> [Cited 2016-11-11]
- [4] http://www.nocowanie.pl/noclegi/przedborz_2/agroturystyka/108735/ [Cited 2016-11-11]
- [5] <http://meteor-turystyka.pl/ranczo-doleck,doleck.html> [Cited 2016-11-11]
- [6] <http://meteor-turystyka.pl/rancho-wola-kozubowa,wola-kozubowa.html> [Cited 2016-11-11]
- [7] <http://www.nowy-dwor.emeteor.pl/> [Cited 2016-11-11]
- [8] <http://meteor-turystyka.pl/mlynczysko-poswietne,poswietne.html> [Cited 2016-11-11]
- [9] <http://www.fajnewczas.pl/noclegi/dlutow/agroturystyka/31883> [Cited 2016-11-11]
- [10] <http://meteor-turystyka.pl/agro-stefanow,stefanow.html> [Cited 2016-11-11]
- [11] http://www.nocowanie.pl/noclegi/szadek_2/agroturystyka/153256/ [Cited 2016-11-11]
- [12] <http://www.nocowanie.pl/noclegi/goszczanow/agroturystyka/83900/> [Cited 2016-11-11]
- [13] http://www.nocowanie.pl/noclegi/przedborz_2/agroturystyka/80646/ [Cited 2016-11-11]

Manipulačno-komunikačná koncepcia predvolebnej kampane politickej strany Most-Híd

Veronika Gondeková

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
veronika.gondekova2@umb.sk

V našej štúdii sa venujeme manipulačno-komunikačnej koncepcii predvolebnej kampane politickej strany Most-Híd. V štúdii analyzujeme bilbordy a iný obrazový materiál z predvolebnej kampane politickej strany Most-Híd¹.

Vymedzenie pojmov

Bilbord je veľkoplošná tabuľa určená na vonkajšiu reklamu umiestnená spravidla pri diaľniciach a cestách (Krátky slovník slovenského jazyka, ďalej len KSSJ, 2003, s. 66). Môžeme o ňom povedať, že je prostriedkom tzv. rýchleho dialógu (Mistrík, 1975, s. 133 – 134). Bilbord oslovuje adresáta grafickou rečou (písmo, obrázok, farby, kompozícia) a jedinečným, zrozumiteľným a ľahko zapamätateľným obsahom (Klincková, 2014, s. 88).

„**Manipulačno-komunikačná koncepcia** je komunikačný prístup, prostredníctvom ktorého manipulátor na základe persuzívnych techník, nevecných argumentov, príp. aj stereotypov využíva prijímateľa textu na vlastné komerčné či politické účely“ (Odaloš, 2016, v tlači).

Persuzívna technika je špecifický spôsob, ktorý sa používa pri presvedčaní ľudí [1]. Persuzívna technika, ktorá využíva vecnú argumentáciu, sa snaží presvedčať. Naopak, ak persuzívna technika používa nevecnú argumentáciu, vtedy sa snaží presvedčaného manipulovať (Odaloš, 2016, v tlači).

Persuázia je presvedčanie človeka človekom (Grác, 1988, s. 15). **Manipulácia** je nečestné využívanie alebo zneužívanie niekoho (KSSJ, 2003, s. 314). Dôkaz, ktorý potvrdzuje nejaké tvrdenie, sa nazýva **argumentom** (Buzássyová, 2006, s. 160). Štandardizovaný úsudok kolektívu o veciach, o sebe alebo o iných, ktorý nie vždy zodpovedá skutočnosti alebo jej zodpovedá len čiastočne, sa nazýva **stereotyp** (Hansen, 2000, s. 321 – 322, cit. podľa Dolník, 2013, s. 323).

Predvolebná kampaň alebo aj **volebná kampaň** je v zákone č. 181/2014 Z.z. o volebnej kampani definovaná ako „akákoľvek činnosť politickej strany, politického hnutia, koalície politických strán a politických hnutí, kandidátov a tretích strán podľa § 8, za ktorú sa obvykle platí úhrada, smerujúca k propagácii ich činnosti, cieľov a programu za účelom získania funkcie volenej podľa

¹ Predvolebnú kampaň strany analyzujeme z pohľadu voliča pred parlamentnými voľbami v roku 2016. Pri analýze sa snažíme nebrať do úvahy povolebnú politickú situáciu ani vzniknutú povolebnú koalíciu.

osobitného predpisu. Rozumie sa tým činnosť v prospech aj v neprospech subjektov podľa prvej vety. Volebná kampaň začína dňom uverejnenia rozhodnutia o vyhlásení volieb v Zbierke zákonov Slovenskej republiky a končí 48 hodín pred dňom konania volieb. Činnosť iných subjektov ako ustanovených v odseku 1 na podporu alebo v neprospech politických strán, koalícií politických strán a kandidátov sa v čase ustanovenom na volebnú kampaň zakazuje“ [2].

Podstatou volebnej kampane je **politická komunikácia**, ktorá prebieha medzi kandidujúcimi politickými subjektmi a ich voličmi. Niekedy do nej vstupujú tretie strany, ktoré vyjadrujú kandidujúcim subjektom podporu [3].

Most-Híd je slovenská politická strana, ktorá bola založená v roku 2009 na princípoch občianskej rovnosti a spolupráce. Predsedom strany je Béla Bugár, ktorý je najvýraznejšou osobnosťou strany. Druhou výraznou osobnosťou je podpredsedníčka strany Lucia Žitňanská [4].

Charakteristika analyzovaného materiálu

Analyzovaný materiál sme rozdelili do niekoľkých skupín. Prvou skupinou sú bilbordy, druhou obrázky z profilu strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Tretia skupina je tvorená jediným obrázkom, na ktorom je dlhší text, fotografia predsedu strany Bélu Bugára a slogan.

Zároveň môžeme analyzované bilbordy rozdeliť na dve skupiny. Prvú skupinu tvoria dva bilbordy, ktorých text odkazuje na vtedajšiu vládnu stranu SMER-SD. Druhá skupinu tvorí sedem bilbordov, ktoré pracujú s persuzívnou technikou populizmu v parlamentnej demokracii.

Analýza vybraných bilbordov

V prvej skupine bilbordov sa nachádzajú dva – na oboch je podpredsedníčka strany Lucia Žitňanská. Okrem jej tváre spája oba bilbordy text, ktorý môžeme označiť za alúziu na vtedy jedinú vládnu stranu SMER-SD (rok 2015). Texty bilbordov majú aluzívny charakter.

Zdroj: [5]

Na prvom bilborde sa nachádza text: *Problém s korupciou pri eurofondoch je vážny*, pričom slovo *vážny* je zvýraznené hrubým písmom. Prídavné meno

vážny označuje nielen človeka s prísny, dôstojným výrazom (KSSJ, 2003, s. 822), ale je aj priezviskom bývalého ministra dopravy, bývalého podpredsedu vlády pre investície a súčasného generálneho riaditeľa Sociálnej poisťovne, Ľubomíra Vážneho [6]. Alúzia na vládnu stranu SMER-SD v tomto prípade nie je veľmi výrazná, pretože Ľ. Vážny bol ministrom dopravy v rokoch 2006 – 2010, odvtedy nebol vo viditeľnej vládnej funkcii. Tento bilbord strany je zameraný na jej voliča, ktorého považuje za rozhladeného intelektuála, ktorý si aj takúto menej výraznú narážku spojí s predstaviteľom strany SMER-SD.

Zdroj: [7]

Aj na druhom bilborde v tejto kategórii sa nachádza podpredsedníčka strany Lucia Žitňanská. Text na bilborde: *Schránkové firmy treba riešiť s rozumom a od počiatku.* Zvýrazneným slovom v tomto texte je slovo *počiatok*, resp. *počiatku*. Substantívum *počiatok* v tomto prípade odkazuje na Jána Počiatka, bývalého ministra financií a ministra dopravy v dvoch rozdielnych vládach Roberta Fica. V čase, keď bol J. Počiatek ministrom financií, stávková spoločnosť Tipos prehrala spor o know-how Športky a mala zaplatiť 2 miliardy slovenských korún (66 miliónov euro) cyperskej schránkovej spoločnosti Lemikon Limited, ktorá spor za Športku prebrala. Tipos sa na zaplatení sumy v tichosti so spoločnosťou dohodol, mal to odobrené od vtedajšieho ministra J. Počiatka. Po prvej splátke a mediálnom tlaku však Tipos už viac schránkovej firme nezaplatil. Medzičasom Tipos opakovaný súd vyhral [8]. Spojenie J. Počiatka a schránkovej firmy patrí medzi staršie kauzy, ide o veľmi jemnú alúziu na osobu, ktorá je spätá so stranou SMER-SD. Ján Počiatek od posledných volieb (rok 2016) v politike nepôsobí, čím sa jeho spojenie s textom na bilborde stáva ešte prchavejším. V čase, keď boli bilbordov na plochách po celej krajine, bol ministrom dopravy, ktorý zavádzal elektronické diaľničné mýto a už nebol spájaný s kauzou Tipos. Aj tento bilbord strany Most-Híd bol zameraný na veľmi pozorného voliča, ktorý nezabúda.

Druhou skupinou bilbordov sú tie, ktoré využívajú persuzívnu techniku populizmu v parlamentnej demokracii. Tá je založená na politických názoroch, ktorých cieľom je nadbiehanie masám obyvateľstva (Odaloš, 2014, s. 243).

Prvý analyzovaný bilbord z tejto kategórie má text: *Slovensko môže opäť rásť. Spolu sa nám to podarí.* Na bilborde sa nachádzajú obaja hlavní predstavitelia strany Most-Híd, predseda Béla Bugár a podpredsedníčka Lucia Žitňanská. Tá je na fotke akoby v pozícii za B. Bugárom, veľkostne sú však vyrovnaní – vyzerajú akoby boli rovnako vysokí. Už grafické riešenie bilboardu poukazuje na zvýraznené slovo z textu na bilborde, *spolu*, ktoré je napísané verzálami. Príznakovým slovom v texte je aj príslovka *opäť* (KSSJ, 2003, s. 439), ktorá naznačuje, že doteraz Slovensko nerástlo, stagnovalo, ale *spolu* (politická strana Most-Híd a voliči) sa nám našu krajinu podarí naštartovať, znova bude rásť. Text zároveň poukazuje na dlhú vládu strany SMER-SD.

Zdroj: [9]

Na ďalšom bilborde z tejto kategórie vidíme predsedu strany B. Bugára a text: „*Robiť veci správne, nielen populárne*“. Zvýrazneným je slovo *správne*. *Synonymický slovník slovenčiny* definuje slovo *správne* ako „vyjadruje uspokojenie, pochvalu“ (2004, s. 673). Teda politika Most-Híd sa chce uberať nielen populárnym smerom, ale byť takou, ktorá si zaslúži pochvalu. Populárne riešenia v sfére politiky môžeme považovať aj za populistické riešenia, teda tie, ktoré nadbiehajú masám ľudí, potenciálnym voličom.

Zdroj: [10]

Predseda strany Most-Híd je aj na ďalšom bilboarde, ktorého text hovorí: *Ak rezignujeme na rozumnú politiku, všetci sme nahratí.* Zvýrazneným slovom je slovo *nahratí*, ktoré má expresívny príznak. Ďalšími príznakovými slovami v texte je spojenie *rozumná politika*, pretože nikde nie je vysvetlené, čo si stra-

na pod *rozumnou politikou* predstavuje. Určite si však predstavuje svoju politiku, resp. svoj predvolebný program, v ktorom sa zameriava na rozvoj regiónov a protikorupčné opatrenia [11]. Pojem *rozumná politika* je však veľmi vágny. Prídavné meno *rozumný* je v KSSJ definované ako „správajúci sa podľa rozumu, uplatňujúci v konaní rozum“ alebo „podložený rozumovou úvahou, vychádzajúci z nej“, nielen *rozumná politika*, ale akákoľvek politika by mala vychádzať z istých rozumových operácií. Preto si myslím, že označiť svoju politiku za *rozumnú* je veľmi všeobecné a nekonkrétne.

Zdroj: [12]

Aj na ďalšom nami analyzovanom bilbore sa Béla Bugár vyjadruje k politike svojej strany, tentoraz však používa iný prívlastok. Text bilbordu znie: *Zodpovedná politika pre slušných ľudí*. Zvýraznené sú tri slová, a to *pre slušných ľudí*. Ide o populistický výrok, pretože strana sa snaží apelovať na ľudskú povahu a na to, že väčšina ľudí si o sebe myslí, že sú slušní. Slovo *slušný* je definované ako „vyhovujúci pravidlám spoloč. správania, zdvorilý, poriadny“ (KSSJ, 2003, s. 679). Strana svojim voličom týmto výrokom lichotí. Na druhej strane, znova tu máme slovo *politika* s prívlastkom, tentoraz ide o *zodpovednú politiku*. Prídavné meno *zodpovedný* je v KSSJ definované ako ten, ktorý je „povinný niesť následky za niečo, ručiť za niekoho, niečo“ alebo ten, ktorý má „správny vzťah k plneniu povinností; svedčiaci o tejto vlastnosti“ (2003, s. 958). Kým v zvýraznenej časti textu politický subjekt lichotí svojmu voličovi, v časti, v ktorej hovorí o *zodpovednej politike*, vlastne lichotí sám sebe, pretože hovorí o svojej politickej vízii a o sebe ako o niekom, kto má správny vzťah k plneniu povinností. A voliči, ktorí si ho vyberú, získajú niekoho, kto bude niesť zodpovednosť za následky svojich činov. V texte tohto bilbordu nenachádzame len persuzívnu techniku populizmu v parlamentnej demokracii, ale aj persuzívnu techniku lichtenia, a to nielen lichtenie politického subjektu voličovi, ale aj samému sebe.

Zdroj: [13]

Na ďalšom bilbore sa znovu nachádza predseda strany Most-Híd Béla Bugár a text na bilbore hovorí: *Bez sedliackeho rozumu sa nám **gazdovstvo** zrúti.* Slovo *gazdovstvo* je na bilbore zvýraznené tučným písmom. Sedliacky rozum značí praktickosť a jednoduchosť riešenia. Nachádzame tu teda persuazívnu techniku jednoduchého riešenia. Gazdovstvo môže znamenať štát. V texte tohto bilbordu môže strana Most-Híd odkazovať na vyjadrenie Radoslava Prochádzku, ktorý na novinárske označenie „líder pravice“ v jednom rozhovore odpovedal, že radšej by bol „gazdom“ [14]. Teda v predvolebnej kampani strany Most-Híd nenachádzame alúzie len na stranu SMER-SD, ale aj na stranu #siet'. Gazdovanie spája s agrárnou tradíciou na Slovensku, slovo *gazdovstvo* evokuje v ľuďoch tradíciu Slovenska ako poľnohospodárskej krajiny, vyvoláva nostalgiu. Tento bilbord obsahuje aj persuazívnu techniku nostalgie, v súvislosti s poľnohospodárskou tradíciou na Slovensku, a persuazívnu techniku populizmu, pretože text hovorí, že *nám sa gazdovstvo zrúti*, čím sa politici strany Most-Híd sa stotožňujú s ľuďmi, voličmi.

Zdroj: [15]

V kampani boli použité aj dva bilbordov s totožným textom: na jednom bola tvár predsedu strany Bélu Bugára a na druhom bola fotografia podpredsedníčky strany Lucie Žitňanskej. Text bilbordov hovorí: *Charakter rozhoduje. Môžete sa spoľahnúť. 11.* Tento typ bilbordov obsahuje veľmi vážne vyjadrenie o tom, že charakter rozhoduje. Slovo *charakter* je definované ako „súhrn psychických vlastností vytvárajúcich osobnosť alebo ako priama, statočná, čestná povaha, priamy, statočný človek“ (KSSJ, 2003, s. 207). V povolebnej situácii tento bilbord, podobne ako bilbord s alúziou na vládnu stranu SMER-SD, pôsobia groteskne. V čase predvolebnej kampane pôsobil text na voličov pozitívne. Béla Bugár je jednou z mála postáv slovenskej politiky, ktorá si aj po dlhoročnom pôsobení zachováva politický štít bez škandálov. Použité slovo *charakter* má pozitívne konotácie v povedomí ľudí, jeho pozitívnu „hodnotu“ ešte viac podčiarkuje tvrdenie *Môžete sa spoľahnúť*. Toto tvrdenie funguje v spojení s B. Bugárom ako politikom s čistým štítom bez škandálov, ktorý sa z menšinového politika vypracoval, podobne ako jeho strana, na jednu z politických špičiek.

Zdroj: [16]

Zdroj: [17]

Analýza vybraných obrázkov z profilu strany na sociálnej sieti facebook

Ďalšou analyzovanou kategóriou predvolebných materiálov sú obrázky z profilu strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook [18]. Na analýzu sme si vybrali päť obrázkov. Všetky obrázky obsahujú text, ktorý hodnotí program strany. Hodnotiteľmi sú odborníci či mimovládne inštitúcie, ktoré sa danej problematike venujú. Medzi textami nachádzame aj čisto populistické výroky.

Prvý analyzovaný obrázok obsahuje text: *Máme najlepší program pre rozvoj vidieka a poľnohospodárstva*. Vo vyjadrení je použitá persuasívna technika intenzity, a to preto, že je použitý superlatív (*najlepší program*). Svoje tvrdenie však nemajú potvrdené žiadnou vyššou autoritou, preto sa tvrdenie na bilborde dá považovať aj za manipulatívne. Ide o nevecnú argumentáciu, svoje vyjadrenie nemôžu nijak podložiť.

Zdroj: [19]

Druhý obrázok zo sociálnej siete obsahuje vyjadrenie Grigorija Mesežnikova, popredného slovenského politológa, spoluzakladateľa Inštitútu pre verejné otázky [20], ktoré znie: *Most-Híd prezentuje detailnú víziu reformy ústavného systému*. V tomto prípade už ide o vyjadrenie, ktoré je potvrdené vyššou nezávislou autoritou. A pretože G. Mesežnikov je odborníkom na danú problematiku, o tomto obrázku môžeme povedať, že je na ňom použitá persuasívna technika experti, ktorá je typom persuasívnej techniky svedectva. Na expertov sa spoliehame, aby nám poradili vo veciach, ktorým nerozumieme. Ak sa expert, v tomto prípade politológ, vyjadrí k nejakej otázke, dodáva tvrdeniu vážnosť.

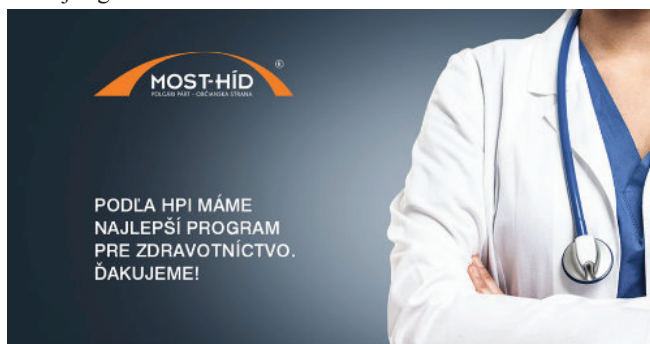
Zdroj: [21]

Tretí obrázok obsahuje tvrdenie, ktoré o programe strany Most-Híd vyslovila organizácia SGI – Slovak Governance Intitute (Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť) [22]. Text: *Most-Híd má najodbornejší a najcelistvejší dokument aj v oblasti rómskej integrácie*. Okrem persuasívnej techniky experti (SGI) je v príspevku použitá aj persuasívna technika intenzity, v texte sú použité hneď dva superlatívy. Príznakovým je aj slovo *aj*, ktoré poukazuje na to, že Most-Híd má *najodbornejší a najcelistvejší dokument aj v oblasti rómskej integrácie*, teda program strany obsahuje aj najodbornejšie a najcelistvejšie dokumenty v iných oblastiach. V akých konkrétne sa už neuvádza.

Zdroj: [23]

Ďalší obrázok zo sociálnej siete strany obsahuje text: *Podľa HPI máme najlepší program pre zdravotníctvo. Ďakujeme!* Znova ide o vyjadrenie nezávislej organizácie, konkrétne Health Policy Institute (Stredoeurópsky inštitút pre zdravotnú politiku) [24]. Aj v tomto vyjadrení nachádzame persuasívnu techniku experti. Poďakovanie za vyjadrením môžeme považovať za lichotenie organizácii, preto v texte nachádzame aj persuasívnu techniku lichotenia. Poďakovanie je prejavom slušnosti, ale v tomto prípade pôsobí ako snaha zapáčiť sa voličovi aj organizácii.

Zdroj: [25]

Posledným obrázkom zo sociálnej siete je zoznam bodov programu, ktorý má strana Most-Híd podľa odborníkov najlepší. Text obrázku: *Podľa odborníkov máme najlepší program pre: ekonomiku (INESS), právny štát (Grigorij Mesežnikov), zdravotníctvo (HPI), integráciu Rómov (SGI)*. Už prvé slová textu poukazujú na použitie persuzívnej techniky experti, pretože strana sa vo svojom vyjadrení obracia na vyjadrenia odborníkov. Odborníci – experti sú v tomto prípade, až na jednu výnimku, keď je expertom jednotlivец (G. Mesežnikov), nezávislé organizácie, ktoré sa venujú tomu, čo hodnotia. Vo vyjadrení nachádzame aj persuzívnu techniku intenzity, pretože v texte je použitý superlatív.

Zdroj: [26]

Analýza obrázku s dlhším textom

Posledným analyzovaným materiálom je obrázok, na ktorom je Béla Bugár, pričom obrázok obsahuje dlhší text, ktorého prvá a posledná veta sú napísané väčším, lepšie čitateľným písmom. Text: ***Chráňme Slovensko!** Vládny Smer robí všetko preto, aby našiel čo najviac zástupných problémov, pred ktorými treba Slovensko chrániť. Je to preto, lebo sa bojí diskusie o skutočných problémoch Slovenska: o korupcii, klientelizme, prepadaných eurofondoch, katastrofálnom stave zdravotníctva, stagnujúcom školstve a regionálnych rozdieloch. Pritom Slovensko potrebuje ochranu práve pred nimi. Ochranou môže byť jedine fungujúci právny štát, v ktorom pravidlá platia rovnako pre každého. **Je čas, aby Slovensko zmenilo smer.*** Prvá a posledná veta sú zvýraznené veľkým písmom. Aj tento text môžeme zaradiť medzi texty, ktoré odkazujú na stranu SMER-SD, tento to však na rozdiel od predošlých textov robí otvorene. Otvorené narážky na stranu SMER-SD a jej politiku sa nachádzajú v texte, ktorý je na obrázku napísaný malým písmom. Viac aluzívne, nejednoznačnejšie narážky na SMER-SD sa nachádzajú v prvej a poslednej vete, ktoré sú zvýraznené väčším písmom, teda sú viac čitateľné a čitateľ – potenciálny volič si ich všimne skôr. Text *Chráňme Slovensko!* je narážkou na predvolebný slogan strany SMER-SD *Chráňme Slovensko*, ktorý bol namierený proti migrantom a utečencom. Text *Je čas, aby Slovensko zmenilo smer*, posledná veta, ktorá je aj zvýraznená, naráža na dlhú vládu strany SMER-SD. Podľa strany Most-Híd je čas na zmenu vlády a smeru, príp. SMER-u, na Slovensku.

V texte, ktorý sa nachádza medzi dvoma zvýraznenými vetami nachádzame persuazívnu techniku vytvárania obrazu nepriateľa, pričom nepriateľom je vládna strana, SMER-SD, ktorá odpútava občanov Slovenska od domácich problémov napr. aj spomenutým predvolebným sloganom *Chráňme Slovensko*, ktorý odkazuje na utečeneckú krízu, ktorá v našej krajine nie je akútnym problémom, a nebola ním ani v čase predvolebnej kampane. Strana Most-Híd tento slogan pretransformovala na rovnako populistické *Chráňme Slovensko!*, v ktorom politická strana vyzýva svojich voličov na ochranu krajiny pred vládnu stranou SMER-SD. V podaní strany Most-Híd ide skôr o výzvu k občanom, ako len o konštatáciu svojej činnosti, ako je to v prípade strany SMER-SD. Poslednú vetu na obrázku *Je čas, aby Slovensko zmenilo smer* môžeme tiež považovať za populistickú. Politici strany Most-Híd tiež túžia po zmene, ako túži aj ich volič.

Zdroj: [27]

Záver

V štúdiu sme analyzovali predvolebné bilbordy a iné textové predvolebné materiály strany Most-Híd. Manipulačno-komunikačná koncepcia predvolebnej kampane strany sa skladá najmä z persuazívnych techník, z ktorých sme v textoch našli persuazívnu techniku populizmu v parlamentnej demokracii, persuazívnu techniku intenzity, persuazívnu techniku experti, persuazívnu techniku nostalgie a aj persuazívnu techniku vytvárania obrazu nepriateľa. V nami analyzovaných materiáloch sme našli len jedno manipulatívne vyjadrenie, keď v texte obrázku bolo použité nevecné argumentovanie (použitie superlatívu bez nejakého vysvetlenia alebo dôkazu).

Persuazívna technika populizmu sa vo zvýšenej miere nachádzala najmä na predvolebných bilbordoch strany. V druhej skupine bilbordov strany sme našli narážky a alúzie na vládnu stranu SMER-SD a jej predstaviteľov. Išlo však

o veľmi mierne narážky, ktoré si so stranou SMER-SD dokázal spojiť len veľmi vnímavý volič s dobrou dlhodobou pamäťou.

V textoch, ktoré sa nachádzali na obrázkoch z profilu strany Most-Híd zo sociálnej siete Facebook, sa vo zvýšenej miere nachádzali dve persuzívne techniky, a to persuzívna technika intenzity (používali superlatívy) a persuzívna technika experti. Túto persuzívnu techniku obsahovali tri texty z piatich, ktoré boli vyjadrením nejakého experta alebo nezávislej inštitúcie. V jednom takomto texte sme našli aj nevecnú argumentáciu, a to vtedy keď strana Most-Híd tvrdila, že jej program pre rozvoj vidieka a poľnohospodárstva je najlepší bez akéhokoľvek dôkazu. Preto možno tento text považovať za manipulatívny.

Celkovo nebola predvolebná kampaň strany Most-Híd založená na nevecnej argumentácii, ale najmä na rôznych persuzívnych technikách, a preto si myslíme, že predvolebná kampaň strany má persuzívny (presvedčiaci), a nie manipulatívny charakter. Myslíme si, že by bolo vhodnejšie komunikačnú koncepciu predvolebnej kampane označiť za persuzívno-komunikačnú, nie manipulačno-komunikačnú (Odaloš, 2016, v tlači).

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- GRÁC, Ján: *Persuázia*. Martin: Osveta 1985. 376 s.
- KLINCKOVÁ, Jana: Jazyk bilbordov. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 88 – 102.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 216 s.
- ODALOŠ, Pavol: Populizmus ako koordináta súčasnej politickej komunikácie. In: *Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 243 – 248.
- ODALOŠ, Pavol – ŠEDOVIČOVÁ, Simona: La manipulation et la persuasion dans les spots publicitaires françaises et slovaques. In: *Cudzie jazyky a kultúry v teórii a praxi*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2016. V tlači.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s.
- Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

Internetové zdroje:

- [1] HENČEKOVÁ, Eva: *Persuzívne techniky – o jazyku presvedčania*. International Media Education Center. Dostupné z WWW: <http://www.medialnavychova.sk/wp-content/plugins/download-monitor/download.php?id=7>. [Cit. 2016-11-16]
- [2] Zákon č. 181/2014 Z. z z 29. mája 2014 o volebnej kampani a o zmene a doplnení zákona č. 85/2005 Z. z o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov. Bratislava: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Dostupné z WWW: <http://www.minv.sk/?nr16-kampan&subor=220793>. [Cit. 2016-11-16]

- [3] OROSZ, Ladislav: *Sloboda prejavu vo volebnej kampani*. Bratislava: Ústavný súd Slovenskej republiky. Dostupné z WWW: <https://www.ustavnysud.sk/documents/10182/992164/Orosz+2.pdf/2bc5f892-8715-475c-91a7-14261d2caaf8>. [Cit. 2016-11-14]
- [4] Informácie o strane Most-Híd. Most-Híd.sk. Dostupné z WWW: <http://www.most-hid.sk/sk/o-strane>. [Cit. 2016-11-14]
- [5] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153127912177109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]
- [6] Sociálnej poisťovni ide šéfovať Ľubomír Vážny. Etrend.sk 2016. Dostupné z WWW: <http://www.etrend.sk/ekonomika/socialnej-poisťovni-ide-sefovat-lubomir-vazny.html>. [Cit. 2016-11-14]
- [7] TÓDOVÁ, Monika: Bugár odkazuje Prochádzkovi: Bez sedliackeho rozumu sa gazdovstvo zrúti. Denník N 2015. Dostupné z WWW: <https://dennikn.sk/259689/bugar-odkazuje-prochazkovi-bez-sedliackeho-rozumu-sa-gazdovstvo-zruti/>. [Cit. 2016-11-14]
- [8] ODKLADAL, Martin: 11 hriechov Jána Počiatka: prežil veľké kauzy, teraz odchádza sám. Aktuality.sk 2016. Dostupné z WWW: <http://www.aktuality.sk/clanok/331792/11-hriechov-jana-pociatka-prezil-velke-kaury-teraz-odchadza-sam/>. [Cit. 2016-11-14]
- [9] Správy. Most-Híd.sk. Dostupné z WWW: <http://www.most-hid.sk/sk/vizia-spravy%20>. [Cit. 2016-11-14]
- [10] BARIÁK, Ladislav: Vo volebnej kampani sa točili milióny. Teraz prišiel čas zúčtovania. Aktuality.sk 2016. Dostupné z WWW: <https://www.aktuality.sk/fotogaleria/327206/vo-volebnej-kampani-sa-tocili-miliony-teraz-prisiel-cas-zuctovania/1/>. [Cit. 2016-11-14]
- [11] Program strany Most-Híd. Občianskavizia.sk. Dostupné z WWW: <http://obcianskavizia.sk/>. [Cit. 2016-11-14]
- [12] NAGYOVÁ, Sabína – STUPŇAN, Ivan: Počty billboardov strany taja, vraj kvôli súperom. Pravda.sk 2015. Dostupné z WWW: <http://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/371856-pocty-bilbordov-strany-taja-vraj-kvoli-superom/>. [Cit. 2016-11-14]
- [13] LABÁT, Vlado: Ulice zamorili volebné billboardy: Hlasujte za ten najšľakredší! Pluska.sk 2016. Dostupné z WWW: http://www.pluska.sk/fotogaleria/?foto=img_5787.jpg&clanok=900863. [Cit. 2016-11-14]
- [14] MIKUŠOVIČ, Dušan: Prochádzka: Nechcem byť lídrom pravice. Gazda je krajšie slovo. Sme.sk 2014. Dostupné z WWW: <http://domov.sme.sk/c/7140772/prochazka-nechcem-byt-lidrom-pravice-gazda-je-krajsie-slovo.html#ixzz4PJw1EiP>. [Cit. 2016-11-14]
- [15] TÓDOVÁ, Monika: Bugár odkazuje Prochádzkovi: Bez sedliackeho rozumu sa gazdovstvo zrúti. Denník N 2015. Dostupné z WWW: <https://dennikn.sk/259689/bugar-odkazuje-prochazkovi-bez-sedliackeho-rozumu-sa-gazdovstvo-zruti/>. [Cit. 2016-11-14]
- [16] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153355118527109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]
- [17] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153283723657109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]

- [18] Profil strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/>. [Cit. 2016-11-14]
- [19] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153338562542109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]
- [20] Grigorij Mesežnikov. Ivo.sk. Dostupné z WWW: <http://www.ivo.sk/165/sk/pracovnici/grigorij-meseznikov>. [Cit. 2016-11-14]
- [21] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153327012857109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]
- [22] Blog Inštitútu pre dobre spravovanú spoločnosť. Blog.sme.sk. Dostupné n z WWW: <https://sgi.blog.sme.sk/>. [Cit. 2016-11-14]
- [23] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153323765607109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]
- [24] HPI – Stredoeurópsky inštitút pre zdravotnú politiku. HPI.sk. Dostupné z WWW: <http://www.hpi.sk/>. [Cit. 2016-11-14]
- [25] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153307294592109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]
- [26] Obrázok na profile strany Most-Híd na sociálnej sieti Facebook. Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/MostHid/photos/a.388310042108.173754.353195602108/10153346188672109/?type=3&theater>. [Cit. 2016-11-14]
- [27] DUGOVIČ, Matej: Smer si to vypýtal, Most reaguje na jeho heslo Chráňme Slovensko. Denník N 2015. Dostupné z WWW: <https://dennikn.sk/284324/smer-si-to-vypytal-most-hid-reaguje-na-jeho-heslo-chranime-slovensko/>. [Cit. 2016-11-14]

Birmovné mená vo farnosti Moravany nad Váhom po roku 1989

Miroslav Kazík

Moravany nad Váhom
miroslaw.kazik@wp.pl

V príspevku sa zameriavame na birmovné mená, ktoré si zvolili birmovan-
ci vo farnosti Moravany nad Váhom na birmovkách v r. 1994, 1998, 2003 a 2007.
Do farnosti patrili obce Moravany nad Váhom, Hubina, Ducové a do 31. 7. 2004
aj obec Banka. Birmovky sa konali vo farskom kostole Ružencovej Panny
Márie v Moravanoch nad Váhom, tzv. dolnom. Autor príspevku bol osobne
prítomný na každej uvedenej birmovke. Vo všetkých prípadoch birmovali pri-
amo biskupi: 23. 4. 1994 Mons. ThLic. Dominik Hrušovský, biskup; 16. 5. 1998
Mons. Ján Sokol, arcibiskup, metropolita; 11. 5. 2003 Mons. Štefan Vrablec,
biskup; 14. 4. 2007 Mons. JCDr. Stanislav Zvolenský, biskup.

Na základe matričných zápisov zisťujeme distribúciu mužských a ženských
birmovných mien. Snažíme sa poodhaliť motiváciu výberu birmovných mien.
Keďže matričné zápisy obsahujú tiež mená rodičov a birmovných rodičov,
možno v niektorých prípadoch motiváciu predpokladať. V iných prípadoch – keď
meno nebolo volené podľa birmovného rodiča či otca/matky – nám zostáva len
konštatovať inú, nejasnú motiváciu.

Zápisy mien z r. 1994 sú v latinčine, keď matriku viedol Mons. Ľudovít
Hollý. Ostatné tri zápisy mien – písané za farárovania Mgr. Jána Bederku (neskôr
ICLic. J. B.) – sú v slovenčine.

Birmovné meno je meno, ktoré dostáva pri sviatosti birmovania birmovanec
v niektorých kresťanských cirkvách. Stručný katolícky teologický slovník (2015,
s. 115) birmovné meno definuje ako meno, ktoré človek prijíma pri sviatosti
birmovania. Odporúča sa na znak toho, že birmovanec nastúpil na novú cestu
života a dostal nový sviatostný znak, že je Kristovým svedkom.

Birmovné meno sa podobne ako krstné meno vyznačuje pozitívnymi séman-
tickými príznakmi s poukazom na mužskú alebo ženskú osobu [+ mužský/ženský
nositeľ], [+ jednotlivec bez vzťahu k iným (príbuzným – nepříbuzným) osobám,
osoba ako taká], negatívnymi sémantickými príznakmi [- dedičnosť]
a [- lokalizačný vzťah] (lokalizačný vzťah tak, ako sa chápe u toponým). Ďalej
sa z hľadiska ustálenosti vyznačuje negatívnymi príznakmi [- užší spoločenský
úzus] a [- administratívno-právny úzus] a pozitívnym príznakom [+ cirkevno-
administratívny úzus] (porov. Kazík, 2015a, s. 164). Vzhľadom na istú motivá-
ciu sa uskutočňuje konkrétny výber birmovného mena. V jednom birmovnom
mene sa môže spájať aj viacero spôsobov motivácie. Konkrétna jazyková rea-
lizácia závisí aj od administratívno-právnych noriem, cirkevno-administratívnych
noríem, od miestnych zvyklostí, od zvyku daného farára, ktorý viedol (vedie)
birmovnú matriku. Obsahový model sa realizuje v komunikačnej situácii ako

istá jazyková forma, konkrétne birmovné meno podľa rozmanitých pomenovacích motívov (Blanár, 1990, s. 114). O určenie funkcií birmovných mien sme sa pokúsili na XIX. medzinárodnej a celopoľskej onomastickej konferencii v Hniezdne (Kazík, 2015b).

Dôležitú charakteristickú črtu antroponyma ako prvku príslušného súboru predstavuje jeho využitie v istej dobe, na istom území a v daných spoločenských podmienkach (Blanár, 1996, s. 147). Dimenzie priestoru, času a frekvencie (produktivity) vzájomne súvisia. Onymický systém birmovných mien sa navonok prejavuje rozložením v sociálnom areáli (birmovné mená sú viazané na pomenované objekty sociálnymi vzťahmi) (Blanár, 1996, s. 148). Časový faktor sprevádza proprium od procesu onymizácie (od vzniku mena) po spôsoby jeho používania v spoločenskej komunikácii za viac-menej zmenenej onymickej situácie (Blanár, 1996, s. 149). Podľa V. Blanára (1996, s. 150) dôležitým prejavom vnútorných štruktúrnych vzťahov onymického systému je kategória frekvencie a produktivnosti. Vo frekvencii onymických javov sa prejavuje kategória ich produktivnosti. Produktivita postihuje kvalitatívnu stránku systému vzhľadom na jeho dynamické schopnosti, kvantitatívnu realizáciu produktivity je frekvencia (Šrámek podľa Blanár, 1996, s. 150). Na základe analýzy prameňa, ktorým bola birmovná matrika vedená od r. 1994 pre farnosť Moravany nad Váhom, môžeme charakterizovať spôsob pomenúvania birmovancov birmovnými menami v rokoch 1994, 1998, 2003 a 2007 vo farnosti Moravany nad Váhom celkovo a z jednotlivých obcí zvlášť, pričom sa nemusíme obmedziť len na opis výberu konkrétnych birmovných mien, ich frekvenciu a produktivitu, ale (do istej miery) môžeme zistiť i rozličné pomenovacie postupy a mieru ich využitia, motiváciu výberu birmovných mien.

Birmovka 1994

V roku 1994 sa v Moravanoch nad Váhom zúčastnilo na birmovke 163 birmovancov (84 chlapcov, 79 dievčat). 56 birmovancov bolo z Banky (28 chlapcov, 28 dievčat), 20 z Ducového (11 chlapcov, 9 dievčat), 15 z Hubiny (8 chlapcov, 7 dievčat), 71 z Moravian n. V. (37 chlapcov, 34 dievčat) a jedno dievča z Piešťan.

	Banka		Ducové		Hubina		Moravany	
Rok nar.	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1969	-	-	-	-	-	-	-	1
1971	-	1	-	-	-	-	-	-
1972	-	-	1	1	-	-	-	-
1973	-	-	-	1	-	-	-	2
1974	-	-	-	-	-	1	-	-
1975	-	-	-	-	-	-	1	-
1976	1	-	-	-	1	-	2	-
1977	-	2	-	-	-	1	1	2

1978	2	2	4	-	-	1	8	5
1979	11	9	3	2	2	2	6	12
1980	10	8	1	4	3	1	14	9
1981	4	6	2	1	2	1	5	3

Tabuľka č. 1. Veková štruktúra birmovancov v r. 1994

Okrem toho jedno dievča z Piešťan narodené v r. 1979.

U dievčat z Banky bolo 16 birmovných mien motivovaných menom birmovnej matky (*Andrea, Anna, Catharina, Daniela, Eva, 2x Helena, Magdalena, 7x Maria, Martha*), z toho jeden prípad bol, keď bolo meno upravené (meno birmovnej matky *Elena*, birmovné meno birmovanky *Helena* /variant mena/), 2 birmovné mená boli motivované menom matky (*Anna, Maria*), pri 10 menách bola iná (neznáma) motivácia (*Anna-Maria, Bernadeta, Eva, 5x Maria, 2x Veronica*). U chlapcov v Banke bolo 15 mien motivovaných menom birmovného otca (*Antonius, Eduardus, 5x Joseph, Ludovicus, Paulus, 2x Petrus, Stanislaus, Stephanus, 2x Vladimír*), 3 birmovné mená boli motivované menom otca (*Dominicus, Joseph, Paulus*), pri 10 bola iná (neznáma) motivácia (*Cyrilus, Joannes, Martinus, Paulus, 5x Petrus, Silvester*).

U chlapcov v Ducovom bolo 5 birmovných mien motivovaných menom birmovného otca (*Emil, Joannes, Ladislaus, Paulus, Petrus*) (z toho jedno mohlo byť zároveň motivované aj menom matky – *Emil < Emília*), 4 birmovné mená motivované menom otca (*Joannes, Joseph, Rudolphus, Stephanus*) a 2 mali inú, neznámu motiváciu (*Franciscus, Paulus*). U dievčat v Ducovom bolo 6 birmovných mien podľa birmovnej matky (*Anna, Catharina, Daniela, Joanna, Magdalena, Martina*) a 3 mali inú, neznámu motiváciu (2x *Catharina, Veronica*).

U chlapcov v Hubine boli 2 birmovné. mená motivované menom birmovného otca (*Joseph, Michael*), 1 podľa mena otca (*Joannes*) a 5 malo inú, nejasnú motiváciu (*Joannes, Martinus, Paulus, 2x Petrus*). Dievčatá mali 3 birmovné mená motivované menom birmovnej. matky (*Anna, Maria, Stephanía*) a 4 mali inú, nejasnú motiváciu (*Anna, Barbora, Maria, Teresia*).

20 dievčat v Moravancoch n. V. malo birmovné mená podľa birmovných matiek (2x *Anna, Clara, Daniela, 3x Eva, 2x Joanna, Magdalena, 4x Maria, Martha, Oľga, Ružena, Susanna, 2x Teresia*), 4 podľa matiek (*Anna, Gabriela, Helena, Maria*) a 10 podľa inej, neznámej motivácie (*Anna, 2x Barbora, Eva, Helena, 5x Maria*). 24 chlapcov v Moravancoch malo b birmovní mená podľa bir birmovných otcov (2x *Antonius, Carolus, Franciscus, Joannes, 6x Joseph, 2x Marian, Martinus, Michael, 2x Paulus, 2x Petrus, Richardus, Stanislav, 2x Stephanus, Viliam*), 6 podľa otcov (2x *Joseph, Ladislav, Petrus, Victor, Viliam*), jeden podľa vlastného priezviska, ktoré vzniklo z krstného mena (priezvisko *Marek* a birmovné meno *Marcus*), 6 birmovných mien malo inú, neznámu motiváciu (z toho jedno by sa dalo považovať za meno motivované menom matky – *Antonius < Antonia*) (*Antonius, Joseph, Mattheus, 2x Paulus, Petrus*).

Jedno dievča z Piešťan malo birmovné meno motivované menom birmovnej matky (*Josephina*).

Celkom mali na birmovke v Moravanoch v r. 1994 birmovanci 46 mien motivovaných birmovným otcom, 14 motivovaných menom otca, 1 podľa priezviska a 23 birmovných mien s nejasnou motiváciou, birmovanky 46 mien motivovaných birmovnou matkou, 6 motivovaných menom matky a 27 birmovných mien s nejasnou motiváciou.

S inou motiváciou sa u mužov vyskytli tieto birmovné mená: *Antonius, Cyrilus, Franciscus, Joannes 2x, Joseph, Martinus 2x, Mattheus, Paulus 5x, Petrus 8x, Silvester*, s inou motiváciou sa u žien: *Anna 2x, Anna-Maria, Barbora 3x, Bernadeta, Catharina 2x, Eva 2x, Helena, Maria 11x, Teresia, Veronica 3x*.

BM: *Andrea, Anna 5x, Catharina 2x, Clara, Daniela 3x, Eva 4x, Helena 2x, Joanna 3x, Josephina, Magdalena 3x, Maria 12x, Martha 2x, Martina, Olga, Ružena, Stephania, Susanna, Teresia 2x*.

BO: *Antonius 3x, Carolus, Eduardus, Emil, Franciscus, Joannes 2x, Joseph 12x, Ladislaus, Ludovicus, Marian 2x, Martinus, Michael 2x, Paulus 4x, Petrus 5x, Richardus, Stanislaus 2x, Stephanus 3x, Viliam, Vladimir 2x*.

M: *Anna 2x, Gabriela, Helena, Maria 2x*.

O: *Dominicus, Joannes 2x, Joseph 4x, Ladislav, Paulus, Petrus, Rudolphus, Stephanus, Victor, Viliam*.

P: *Marcus (Marek)*

Mužských birmovných mien bolo 26, z toho 12 malo frekvenciu 1. 46,15 % zo všetkých birmovných mien chlapcov tvorili birmovné mená s frekvenciou 1. Ženských birmovných mien bolo 23, z toho 11 malo frekvenciu 1. 47, 83 % zo všetkých birmovných mien dievčat tvorili birmovné mená s frekvenciou 1.

Najčastejšie birmovné mená	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľov bir. mien	Najčastejšie birmovné mená	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľov bir. mien
<i>Joseph</i>	17	20,24 %	<i>Maria</i>	25	31,65 %
<i>Petrus</i>	14	16,67 %	<i>Anna</i>	9	11,39 %
<i>Paulus</i>	10	11,90 %	<i>Eva</i>	6	7,59 %
<i>Joannes</i>	6	7,14 %	<i>Catharina</i>	4	5,06 %
<i>Antonius</i>	4	4,76 %	<i>Helena</i>	4	5,06 %
<i>Stephanus</i>	4	4,76 %	<i>Barbora</i>	3	3,80 %
<i>Martinus</i>	3	3,57 %	<i>Daniela</i>	3	3,80 %
<i>Franciscus</i>	2	2,38 %	<i>Joanna</i>	3	3,80 %
<i>Ladislaus</i>	2	2,38 %	<i>Magdalena</i>	3	3,80 %
<i>Marian</i>	2	2,38 %	<i>Teresia</i>	3	3,80 %

<i>Michael</i>	2	2,38 %	<i>Veronica</i>	3	3,80 %
<i>Stanislaus</i>	2	2,38 %	<i>Martha</i>	2	2,53 %
<i>Viliam</i>	2	2,38 %	<i>Andrea</i>	1	1,27 %
<i>Vladimir</i>	2	2,38 %	<i>Anna-Maria</i>	1	1,27 %
<i>Carolus</i>	1	1,19 %	<i>Bernadeta</i>	1	1,27 %
<i>Cyrilus</i>	1	1,19 %	<i>Clara</i>	1	1,27 %
<i>Dominicus</i>	1	1,19 %	<i>Gabriela</i>	1	1,27 %
<i>Eduardus</i>	1	1,19 %	<i>Josephina</i>	1	1,27 %
<i>Emil</i>	1	1,19 %	<i>Martina</i>	1	1,27 %
<i>Ludovicus</i>	1	1,19 %	<i>Ol'ga</i>	1	1,27 %
<i>Marcus</i>	1	1,19 %	<i>Ružena</i>	1	1,27 %
<i>Mattheus</i>	1	1,19 %	<i>Stephania</i>	1	1,27 %
<i>Richardus</i>	1	1,19 %	<i>Susanna</i>	1	1,27 %
<i>Rudolphus</i>	1	1,19 %			
<i>Silvester</i>	1	1,19 %			
<i>Victor</i>	1	1,19 %			

Tabuľka č. 2. Birmovné mená na birmovke v r. 1994

Birmovka 1998

V roku 1998 sa v Moravianoch nad Váhom zúčastnilo na birmovke 198 birmovancov (110 chlapcov, 88 dievčat). 63 birmovancov bolo z Banky (29 dievčat a 34 chlapcov), 13 z Ducového (6 chlapcov a 7 dievčat), 25 z Hubiny (14 chlapcov, 11 dievčat), 91 z Moravian n. V. (56 chlapcov, 35 dievčat), ďalej jedno dievča z Nového Mesta n. Váhom (nar. 1981), dve dievčatá z Piešťan (jedna nar. 1982, dve nar. 1983), jedno dievča z Považian (nar. 1982) a jedno dievča z Trnavy (nar. 1984).

Rok nar.	Banka		Ducové		Hubina		Moravany	
	muži	ženy	Muži	ženy	muži	Ženy	muži	ženy
1971	-	1	-	-	-	-	-	-
1975	1	-	-	-	-	-	-	-
1976	-	-	-	-	-	-	1	-
1978	1	-	-	-	-	-	-	-
1979	-	-	-	-	-	-	1	-
1980	-	-	-	-	1	-	1	-
1981	5	1	1	-	4	4	3	4
1982	6	6	-	1	1	-	21	12
1983	8	8	4	4	4	4	10	3
1984	9	6	1	2	3	2	14	9
1985	4	7	-	-	1	1	5	7

Tabuľka č. 3. Veková štruktúra birmovancov v r. 1998

U dievčat v Banke bolo 9 birmovných mien motivovaných menom birmovnej matky (*Jana* 3x, *Zuzana* 2x, *Daniela*, *Eva*, *Mária*, *Marta* po 1x), 1 birmovné meno bolo motivované menom matky (*Pavčina*), pri 18 menách bola iná (neznáma) motivácia (*Katarína* 3x, *Veronika* 2x, *Alexandra*, *Barbora*, *Eva*, *Felicita Gema*, *Helena*, *Klaudia*, *Lucia*, *Mária*, *Monika*, *Nikol*, *Rút*, *Terézia*, *Viktória* po 1x). Jedna birmovanka z Banky si ďalej zvolila dve mená, pričom jedno malo nejasnú (inú) motiváciu a druhé bolo podľa birmovnej matky (*Tatiana Mária*). U chlapcov v Banke bolo 19 mien motivovaných menom birmovného otca (*Jozef* 5x, *Peter* 3x, *Eduard* 2x, *Ján*, *Jaroslav*, *Ladislav*, *Marián*, *Milan*, *Norbert*, *Rudolf*, *Tibor*, *Vladimír* po 1x), 2 birmovné mená boli motivované menom otca (*Štefan*, *Rudolf*), pri 11 bola iná (neznáma) motivácia (*Peter* 3x, *Marek* 2x, *Anton*, *Jozef*, *Juraj*, *Martin*, *Ondrej*, *Štefan* po 1x). Jeden birmovanec si vybral ako birmovné meno svoje krstné meno (*Ján*). Ďalej si jeden birmovanec vybral dve mená, jedno malo inú (neznámu) motiváciu, druhé bolo podľa birmovného otca (*Lukáš Gabriel*). U dievčat v Ducovom boli 4 birmovné mená motivované menom birmovnej matky (*Darina*, *Mária*, *Martina*, *Ružena*), 3 birmovné mená mali inú (neznámu) motiváciu (*Ingrid*, *Katarína*, *Terézia*). U chlapcov v Ducovom 3 birmovné mená boli motivované menom birmovného otca (*Jaroslav*, *Peter*, *Vendelín*), 3 birmovné mená mali inú (neznámu) motiváciu (*Ján*, *Matúš*, *Michal*). U dievčat v Hubine bolo 5 birmovných mien motivovaných menom birmovnej matky (*Helena*, *Jana*, *Katarína*, *Kornélia*, *Lenka*), 6 birmovných mien malo inú (neznámu) motiváciu (*Mária* 3x, *Jarmila*, *Juliana*, *Zuzana* po 1x). U chlapcov 5 birmovných mien bolo podľa mena birmovného otca (*Jozef* 2x, *Martin*, *Pavol*, *Rudolf*), z toho jedno meno bolo vhodné aj s krstným menom, ktoré mal birmovanec (*Martin*). Jedno birmovné meno bolo podľa krstného mena birmovanca (*Peter*). Inú (neznámu) motiváciu malo 8 birmovných mien (*Pavol* 2x, *Peter* 2x, *Tomáš* 2x, *Ján*, *Jozef* po 1x). 18 dievčat z Moravian si zvolilo birmovné meno podľa mena birmovnej matky (*Mária* 6x, *Tatiana* 2x, *Anna*, *Barbora*, *Božena*, *Darina*, *Iveta*, *Jana*, *Kvetoslava*, *Ludmila*, *Margaréta*, *Slávka* po 1x), z toho dva prípady boli také, že sa toto meno zhodovalo aj s menom matky (*Kvetoslava*, *Mária*). Jedno birmovné meno (*Jarmila*) mala birmovanka podľa svojej matky. 16 birmovných mien malo inú (neznámu) motiváciu (*Mária* 3x, *Valéria* 2x, *Veronika* 2x, *Agnesa*, *Alexandra*, *Alžbeta*, *Barbora*, *Bernadeta*, *Katarína*, *Klaudia*, *Lucia*, *Viktória* po 1x). 29 chlapcov z Moravian malo birmovné meno podľa birmovného otca (*Marián* 5x, *Jozef* 2x, *Ladislav* 2x, *Pavol* 2x, *Vladimír* 2x, *Ján*, *Jaroslav*, *Július*, *Karol*, *Marek*, *Michal*, *Milan*, *Miloslav*, *Miroslav*, *Ondrej*, *Peter*, *Rudolf*, *Stanislav*, *Štefan*, *Tibor*, *Viliam*), z toho raz bola hláskoslovná zmena v mene – meno birmovného rodiča bolo *Pavel*, birmovanec mal zapísané birmovné meno *Pavol*. Traja chlapci si zvolili meno podľa svojho otca (*Jozef* 2x, *Stanislav*). Jeden birmovanec mal birmovné meno vhodné so svojim krstným menom (*Tomáš*). 23 birmovancov – chlapcov malo birmovné mená s inou (neznámou) motiváciou (*Martin* 5x, *Jakub* 3x, *Dávid* 2x, *Jozef* 2x, *Michal* 2x, *Peter* 2x, *Ondrej*, *Patrik*, *Pavol*, *Radovan*, *Štefan*, *Tomáš*, *Vojtech* po 1x), z toho pri jednom birmovancovi nebol uvedený

birmovný rodič. Dievča z Nového Mesta n. V. malo bir. meno s neznámou (inou) motiváciou (*Alexandra*). Menom birmovnej matky mali birmovné mená motivované birmovanky z Považian (*Veronika*) a Trnavy (*Marta*). Dve dievčatá z Piešťan mali mená podľa birmovnej matky (*Alexandra, Georgia*). Meno birmovanky bolo zapísané ako *Georgia* a meno birmovnej matky ako *Jurina*, ide však o variant ženského rodného mena, ktoré je ženskou podobou mužského mena *Juraj*. Birmovné meno *Patricia* birmovanky z Piešťan malo inú (nejasnú) motiváciu.

Celkom mali na birmovke v Moravoch v r. 1998 birmovanci 56 mien motivovaných birmovným otcom (z toho jedno bolo aj vlastné krstné meno birmovanca – *Martin* a v jednom prípade mal birmovný otec meno *Pavel* a birmovanec *Pavol*) (*Eduard* 2x, *Ján* 2x, *Jaroslav* 3x, *Jozef* 9x, *Július, Karol, Ladislav* 3x, *Marek, Marián* 6x, *Martin, Michal, Milan* 2x, *Miloslav, Miroslav, Norbert, Ondrej, Pavol* 3x, *Peter* 5x, *Rudolf* 3x, *Stanislav, Štefan, Tibor* 2x, *Vendelin, Viliam, Vladimír* 3x), 5 motivovaných menom otca (*Jozef* 2x, *Rudolf, Stanislav, Štefan*), 3 podľa vlastného krstného mena (*Ján, Peter, Tomáš*) a 45 birmovných mien s nejasnou motiváciou (*Anton, Dávid* 2x, *Jakub* 3x, *Ján* 2x, *Jozef* 4x, *Juraj, Marek* 2x, *Martin* 6x, *Matúš, Michal* 3x, *Ondrej* 2x, *Patrik, Pavol* 3x, *Peter* 7x, *Radovan, Štefan* 2x, *Tomáš* 3x, *Vojtech*), 1 prípad bol taký, že birmovanec mal dve mená – jedno s nejasnou motiváciou (*Lukáš*) a druhé motivované birmovným otcom (*Gabriel*), birmovanky mali 38 mien motivovaných birmovnou matkou (*Alexandra, Anna, Barbora, Božena, Daniela, Darina* 2x, *Eva, Helena, Iveta, Jana* 5x, *Katarína, Kornélia, Lenka, Ludmila, Margareta, Mária* 7x, *Marta* 2x, *Martina, Ružena, Slávka, Tatiana* 2x, *Veronika, Zuzana* 2x, *Georgia*), 2 mená boli motivované birmovnou matkou a zároveň matkou (*Kvetoslava, Mária*), 2 mená boli motivované menom matky (*Jarmila, Pavlína*), 45 birmovných mien bolo s nejasnou motiváciou (*Agnesa, Alexandra* 3x, *Alžbeta, Barbora* 2x, *Bernadeta, Eva, Felicita Gema, Helena, Ingrid, Jarmila, Juliana, Katarína* 5x, *Klaudia* 2x, *Lucia* 2x, *Mária* 7x, *Monika, Nikol, Patricia, Rút, Terézia* 2x, *Valéria* 2x, *Veronika* 4x, *Viktória* 2x, *Zuzana*), jeden prípad bol taký, že birmovanka mala dve mená – jedno s nejasnou motiváciou (*Tatiana*) a druhé motivované birmovnou matkou (*Mária*).

Celkovo mali birmovanci – chlapci na birmovke v Moravoch nad Váhom 35 rozličných birmovných mien. 14 malo frekvenciu 1, čo bolo 40 %. Dievčatá mali 43 rozličných birmovných mien. 25 malo frekvenciu 1, čo bolo 58 %.

Najčastejšie birmovné mená chlapcov	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľov bir. mien	Najčastejšie birmovné mená dievčat	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľiek bir. mien
<i>Jozef</i>	15	13,64 %	<i>Mária</i>	15	17,05 %
<i>Peter</i>	13	11,82 %	<i>Katarína</i>	6	6,82 %
<i>Martin</i>	7	6,36 %	<i>Jana</i>	5	5,68 %
<i>Marián</i>	6	5,45 %	<i>Veronika</i>	5	5,68 %

<i>Pavol</i>	6	5,45 %	<i>Alexandra</i>	4	4,55 %
<i>Ján</i>	5	4,55 %	<i>Barbora</i>	3	3,41 %
<i>Michal</i>	4	3,64 %	<i>Zuzana</i>	3	3,41 %
<i>Rudolf</i>	4	3,64 %	<i>Darina</i>	2	2,27 %
<i>Štefan</i>	4	3,64 %	<i>Eva</i>	2	2,27 %
<i>Tomáš</i>	4	3,64 %	<i>Helena</i>	2	2,27 %
<i>Jakub</i>	3	2,73 %	<i>Jarmila</i>	2	2,27 %
<i>Jaroslav</i>	3	2,73 %	<i>Klaudia</i>	2	2,27 %
<i>Ladislav</i>	3	2,73 %	<i>Lucia</i>	2	2,27 %
<i>Marek</i>	3	2,73 %	<i>Marta</i>	2	2,27 %
<i>Ondrej</i>	3	2,73 %	<i>Tatiana</i>	2	2,27 %
<i>Vladimír</i>	3	2,73 %	<i>Terézia</i>	2	2,27 %
<i>Dávid</i>	2	1,82 %	<i>Valéria</i>	2	2,27 %
<i>Eduard</i>	2	1,82 %	<i>Viktória</i>	2	2,27 %
<i>Milan</i>	2	1,82 %	<i>Agnesa</i>	1	1,14 %
<i>Stanislav</i>	2	1,82 %	<i>Alžbeta</i>	1	1,14 %
<i>Tibor</i>	2	1,82 %	<i>Anna</i>	1	1,14 %
<i>Anton</i>	1	0,91 %	<i>Bernadeta</i>	1	1,14 %
<i>Július</i>	1	0,91 %	<i>Božena</i>	1	1,14 %
<i>Juraj</i>	1	0,91 %	<i>Daniela</i>	1	1,14 %
<i>Karol</i>	1	0,91 %	<i>Felicita Gema</i>	1	1,14 %
<i>Lukáš Gabriel</i>	1	0,91 %	<i>Georgia</i>	1	1,14 %
<i>Matúš</i>	1	0,91 %	<i>Ingrid</i>	1	1,14 %
<i>Miloslav</i>	1	0,91 %	<i>Iveta</i>	1	1,14 %
<i>Miroslav</i>	1	0,91 %	<i>Juliana</i>	1	1,14 %
<i>Norbert</i>	1	0,91 %	<i>Kornélia</i>	1	1,14 %
<i>Patrik</i>	1	0,91 %	<i>Kvetoslava</i>	1	1,14 %
<i>Radovan</i>	1	0,91 %	<i>Lenka</i>	1	1,14 %
<i>Vendelín</i>	1	0,91 %	<i>Ludmila</i>	1	1,14 %
<i>Viliam</i>	1	0,91 %	<i>Margaréta</i>	1	1,14 %
<i>Vojtech</i>	1	0,91 %	<i>Martina</i>	1	1,14 %
			<i>Monika</i>	1	1,14 %
			<i>Nikol</i>	1	1,14 %
			<i>Patrícia</i>	1	1,14 %
			<i>Pavčina</i>	1	1,14 %
			<i>Rút</i>	1	1,14 %
			<i>Ružena</i>	1	1,14 %
			<i>Slávka</i>	1	1,14 %
			<i>Tatiana Mária</i>	1	1,14 %

Tabuľka č. 4. Birmovné mená na birmovke v r. 1998

Birmovka 2003

V roku 2003 sa v Moravancoch nad Váhom zúčastnilo na birmovke 134 birmovancov (66 chlapcov, 68 dievčat), 49 bolo z Banky (24 dievčat, 25 chlapcov), 19 z Ducového (9 dievčat, 10 chlapcov), 14 z Hubiny (8 dievčat, 6 chlapcov), 44 z Moravian (24 dievčat, 20 chlapcov), 3 z Bratislavy (1 dievča /nar. 1986/, 2 chlapci /nar. 1984, 1988/), 4 z Piešťan (1 dievča /nar. 1986/, 3 chlapci /nar. 1970, 1977, 1978/) a 1 dievča z Lúky /nar. 1981/.

Rok nar.	Banka		Ducové		Hubina		Moravany	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1968	1	-	-	-	-	-	-	-
1983	-	-	-	-	-	-	-	1
1984	-	-	-	-	-	1	-	-
1985	4	2	1	2	-	-	2	3
1986	8	4	2	2	1	3	8	9
1987	9	9	2	4	3	3	8	4
1988	2	9	5	1	2	1	2	7
1989	1	-	-	-	-	-	-	-

Tabuľka č. 5. Veková štruktúra birmovancov v r. 2003

V obci Banka mali dievčatá menom birmovnej matky motivované birmovné mená *Jana, Monika*, menom matky meno *Jaroslava*, inú (nejasnú) motiváciu malo 21 mien (*Agnesa, Alžbeta, Anna, Barbora, Bernadeta, Ema* (2x), *Laura-Daniella, Lucia, Lujza* (2x) *Mária Magdaléna, Monika, Sára, Simona, Sofia* (2x), *Terézia* (2x), *Veronika, Viktória*), chlapci mali menom birmovného otca motivované birmovné mená *Dušan, Ivan, Jozef, Juraj, Peter, Rudolf, Tomáš*, menom otca mená *Jozef* (2x), *Peter, Štefan*, priezviskom meno *Marek*. Inú (nejasnú) motiváciu malo 13 birmovných mien birmovancov (*Gabriel, Lukáš, Martin* (2x), *Norbert, Pavol* (2x), *Peter* (3x), *Peter Pavol, Tomáš* (2x)). V obci Ducové mali dievčatá menom birmovnej matky motivované mená *Elena, Alexandra*, inú (nejasnú) motiváciu mali mená *Ema, Karolína, Kristína* (2x), *Ludmila, Silvia, Terézia*, chlapci mali podľa krstného mena birmovného otca mená *Vladimír* (2x), *Jozef* (2x), *Jaroslav*, podľa priezviska birmovného otca meno *Augustín*, birmovné meno podľa vlastného krstného mena si zvolil birmovanec s menom *Lukáš*, inú (nejasnú) motiváciu mali mená *Marek, Mário, Michal*. Z obce Hubina mali dievčatá menom birmovnej matky motivované birmovné mená *Eva, Helena, Iveta*, inú (nejasnú) motiváciu mali mená *Anastázia, Júlia, Laura, Silvia, Timea*, chlapci mali len mená motivované menom birmovného otca (*Branislav, Ján, Jaroslav, Martin, Pavel, Tibor*). Z obce Moravany mali dievčatá menom birmovnej matky motivované birmovné mená *Jana, Magdaléna, Miroslava, Slávka*, birmovné mená s inou (nejasnou) motiváciou malo 20 birmovaniek (*Alexandra, Alžbeta, Gianna, Ingrid*,

Jana, Júlia (2x), Klára (2x), Kristína (2x), Laura, Mária, Mária Magdaléna, Monika (2x), Sandra, Veronika, Viktória (2x)), chlapci mali menom birmovného otca motivované birmovné mená *Drahomír, Dušan, Jozef, Ľuboš, Martin, Miloš, Peter, Stanislav, Zdenko*, menom birmovného otca a zároveň otca birmovné meno *Pavol*, vlastné krstné meno si za birmovné meno zvolil birmovanec s menom *Filip*, nejasnú (inú) motiváciu malo 8 birmovných mien (*Dávid, Martin (4x), Michal, Tomáš, Valentín*). Z Piešťan malo jedno dievča birmovné meno motivované menom matky (*Gabriela*), dvaja chlapci mali mená motivované menom birmovného otca (*Viliam, Ján*) a jeden chlapec mal birmovné meno s inou (nejasnou) motiváciou (*Tomáš*). Z obce Lúka malo jedno dievča birmovné meno motivované menom birmovnej matky (*Beata*). Z Bratislavy malo jedno dievča birmovné meno motivované menom birmovnej matky (*Anetta*), jeden chlapec mal birmovné meno motivované menom birmovného otca (*René*) a jeden chlapec mal meno s nejasnou motiváciou (*Anton*).

Celkom mali na birmovke v Moravanoch v r. 2003 birmovanci 30 mien motivovaných menom birmovného otca (*Branislav, Drahomír, Dušan 2x, Ivan, Ján 2x, Jaroslav 2x, Jozef 4x, Juraj, Ľuboš, Martin 2x, Miloš, Pavel, Peter 2x, René, Rudolf, Stanislav, Tibor, Tomáš, Viliam, Vladimír 2x, Zdenko*), 4 mená motivované menom otca (*Jozef 2x, Peter, Štefan*), jedno meno motivované menom birmovného otca a otca (*Pavol*), 2 mená boli motivované vlastným krstným menom birmovanca (*Lukáš, Filip*), jedno birmovné meno motivované priezviskom birmovanca (*Marek*), jedno birmovné meno motivované priezviskom birmovného otca (*Augustín*), 27 birmovných mien u chlapcov malo inú (nejasnú) motiváciu (*Adam, Anton, Dávid, Gabriel, Lukáš, Marek, Mária, Martin 6x, Michal 2x, Norbert, Pavol 2x, Peter 3x, Peter Pavol, Tomáš 4x, Valentín*), 13 mien bolo motivovaných menom birmovnej matky (*Alexandra, Anetta, Beata, Elena, Eva, Helena, Iveta, Jana 2x, Magdaléna, Miroslava, Monika, Slávka*), 2 mená motivované menom matky (*Gabriela, Jaroslava*), v 53 prípadoch bola u dievčat iná (nejasná) motivácia (*Agnesa, Alexandra, Alžbeta 2x, Anastázia, Anna, Barbora, Bernadeta, Ema 3x, Gianna, Ingrid, Jana, Júlia 3x, Karolína, Klára 2x, Kristína 4x, Laura 2x, Laura-Daniela, Lucia, Ľudmila, Ľujza 2x, Mária, Mária Magdaléna 2x, Monika 3x, Sandra, Sára, Silvia 2x, Simona, Sofia 2x, Terézia 3x, Timea, Veronika 2x, Viktória 3x*). Vysoká frekvencia birmovného mena *Martin* môže súvisieť s patrocíniom kostolov a obcí. Na birmovke v r. 2003 je relatívne častý počet mena *Martin*, ktorý má inú (nejasnú) motiváciu než motivácia podľa birmovného otca. V obci Banka je kostol s patrocíniom sv. Martina, v obci Moravany nad Váhom má starší kostol tiež patrocíniom sv. Martina z Tours. Obe obce majú navyše erb so sv. Martinom a patróna sv. Martina.

Chlapci na birmovke v r. 2003 mali 36 rozličných birmovných mien. 24 mužských birmovných mien malo frekvenciu 1 (66,7 %). Dievčatá mali 43 mien. 27 z nich malo frekvenciu 1 (62,8 %).

Najčastejšie birmovné mená chlapcov	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľov bir. mien	Najčastejšie birmovné mená dievčat	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľiek bir. mien
<i>Martin</i>	8	12,12 %	<i>Kristína</i>	4	5,88 %
<i>Jozef</i>	6	9,09 %	<i>Monika</i>	4	5,88 %
<i>Peter</i>	6	9,09 %	<i>Ema</i>	3	4,41 %
<i>Tomáš</i>	5	7,58 %	<i>Jana</i>	3	4,41 %
<i>Pavol</i>	3	4,55 %	<i>Júlia</i>	3	4,41 %
<i>Dušan</i>	2	3,03 %	<i>Terézia</i>	3	4,41 %
<i>Ján</i>	2	3,03 %	<i>Viktória</i>	3	4,41 %
<i>Jaroslav</i>	2	3,03 %	<i>Alexandra</i>	2	2,94 %
<i>Lukáš</i>	2	3,03 %	<i>Alžbeta</i>	2	2,94 %
<i>Marek</i>	2	3,03 %	<i>Klára</i>	2	2,94 %
<i>Michal</i>	2	3,03 %	<i>Laura</i>	2	2,94 %
<i>Vladimír</i>	2	3,03 %	<i>Lujza</i>	2	2,94 %
<i>Adam</i>	1	1,52 %	<i>Mária Magdaléna</i>	2	2,94 %
<i>Anton</i>	1	1,52 %	<i>Silvia</i>	2	2,94 %
<i>Augustín</i>	1	1,52 %	<i>Sofia</i>	2	2,94 %
<i>Branislav</i>	1	1,52 %	<i>Veronika</i>	2	2,94 %
<i>Dávid</i>	1	1,52 %	<i>Agnesa</i>	1	1,47 %
<i>Drahomír</i>	1	1,52 %	<i>Anastázia</i>	1	1,47 %
<i>Filip</i>	1	1,52 %	<i>Anetta</i>	1	1,47 %
<i>Gabriel</i>	1	1,52 %	<i>Anna</i>	1	1,47 %
<i>Ivan</i>	1	1,52 %	<i>Barbora</i>	1	1,47 %
<i>Juraj</i>	1	1,52 %	<i>Beata</i>	1	1,47 %
<i>Luboš</i>	1	1,52 %	<i>Bernadeta</i>	1	1,47 %
<i>Mário</i>	1	1,52 %	<i>Elena</i>	1	1,47 %
<i>Miloš</i>	1	1,52 %	<i>Eva</i>	1	1,47 %
<i>Norbert</i>	1	1,52 %	<i>Gabriela</i>	1	1,47 %
<i>Pavel</i>	1	1,52 %	<i>Gianna</i>	1	1,47 %
<i>Peter Pavol</i>	1	1,52 %	<i>Helena</i>	1	1,47 %
<i>René</i>	1	1,52 %	<i>Ingrid</i>	1	1,47 %
<i>Rudolf</i>	1	1,52 %	<i>Iveta</i>	1	1,47 %
<i>Stanislav</i>	1	1,52 %	<i>Jaroslava</i>	1	1,47 %
<i>Štefan</i>	1	1,52 %	<i>Karolína</i>	1	1,47 %
<i>Tibor</i>	1	1,52 %	<i>Laura-Daniella</i>	1	1,47 %
<i>Valentín</i>	1	1,52 %	<i>Lucia</i>	1	1,47 %
<i>Viliam</i>	1	1,52 %	<i>Ludmila</i>	1	1,47 %
<i>Zdenko</i>	1	1,52 %	<i>Magdaléna</i>	1	1,47 %

			<i>Mária</i>	1	1,47 %
			<i>Miroslava</i>	1	1,47 %
			<i>Sandra</i>	1	1,47 %
			<i>Sára</i>	1	1,47 %
			<i>Simona</i>	1	1,47 %
			<i>Slávka</i>	1	1,47 %
			<i>Timea</i>	1	1,47 %

Tabuľka č. 6. Birmovné mená na birmovke v r. 2003

Birmovka 2007

V r. 2007 sa v Moravanoch n. Váhom zúčastnilo na birmovke 107 birmovancov. V nasledujúcej tabuľke je prehľad obcí, z ktorých birmovanci pochádzali, aj s ich počtom.

	Chlapci	Dievčatá	Spolu
Moravany n. V.	29	32	61
Hubina	14	8	22
Ducové	9	10	19
Banka	-	2	2
Borovce	-	1	1
Piešťany	1	-	1
Modrová	-	1	1
Spolu	53	54	107

Tabuľka č. 7. Prehľad športu

	Ducové		Hubina		Moravany	
Rok nar.	muži	ženy	muži	ženy	muži	Ženy
1983	1	-	-	-	-	-
1987	-	-	-	-	-	-
1988	-	-	1	1	2	3
1989	3	2	4	4	8	7
1990	2	3	4	1	11	11
1991	2	3	4	1	6	6
1992	1	2	1	1	2	5

Tabuľka č. 8. Veková štruktúra birmovancov v r. 2007

V r. 2007 sa na birmovke zúčastnili okrem birmovancov z moravianskej farnosti aj jeden chlapec z Piešťan (nar. 1992), jedno dievča z Boroviec (nar. 1987), jedno dievča z Modrovej (nar. 1990) a dve dievčatá z Banky (nar. 1991). Chlapec z Piešťan mal birmovné meno motivované svojím priezviskom (*Šimon*), dievča z Boroviec malo birmovné meno s nejasnou motiváciou (*Karolína*), dievča z Modrovej si zvolilo birmovné meno s nejasnou motiváciou (*Mária*)

a dievčatá z Banky prijali birmovné mená motivované menom birmovnej matky (*Zita, Katarína*).

V Ducovom mali dievčatá menom birmovnej matky motivované birmovné mená *Daniela, Eva*, nejasnú (inú) motiváciu mali mená *Mária* (2x), *Stella, Tereza, Terézia* (2x), *Veronika* (2x), chlapci mali podľa birmovného otca motivované mená *Vladimír, Peter, Milan, Ferdinand*, podľa otca meno *Peter*, nejasnú motiváciu mali mená *Florián, Ján, Michal, Tadeáš*. V Hubine malo jedno dievča birmovné meno motivované menom birmovnej matky (*Jana*), ostatné dievčatá mali mená s nejasnou motiváciou (*Eva, Gabriela, Jana, Lucia, Ludmila, Monika, Veronika*), u chlapcov boli birmovným otcom motivované birmovné mená *Daniel, Jaroslav, Jozef, Michal, Miloš, Miroslav, Peter, Rudolf*, nejasnú motiváciu mali mená *Igor, Lukáš, Marek, Martin, Michal* (2x). V Moravanoch mali dievčatá podľa birmovnej matky motivované mená *Alena, Anna* (2x), *Eva, Mária, Viola, Zuzana*, podľa matky mená *Anna, Katarína, Margaréta*, podľa otca *Daniela* (z *Daniel*), podľa sestry meno *Mária*, nejasnú motiváciu mali mená *Anna* (2x), *Emma, Eulália, Eva, Felisita, Gabriela, Laura, Lucia, Mária* (3x), *Natália, Olívia, Sylvia, Tereza* (2x), *Terézia* (3x). Chlapci v Moravanoch mali menom birmovného otca motivované mená *Aleš, Dušan, Jozef* (2x), *Marek, Peter* (2x), *Roman, Tomáš*, podľa otca mená *Ján, Jozef, Pavol, Peter, Miroslav* (z toho raz je meno *Miroslav* zároveň aj krstným menom birmovanca), nejasnú motiváciu malo 15 mien – *Anton, Dávid, Eugen, Gregor, Hubert, Ján, Johan, Jozef, Lukáš, Mauricius, Michal* (2x), *Peter* (2x), *Tomáš*.

Celkovo si na birmovke v Moravanoch nad Váhom v r. 2007 zvolilo podľa birmovnej matky birmovné meno 12 dievčat, čo je 22, 22 % z birmovaných dievčat (birmovaných bolo 54 dievčat). Mená birmovných matiek, podľa ktorých si vybrali dievčatá birmovné mená, sú *Anna* (2), *Eva* (2), *Alena, Daniela, Jana, Katarína, Mária, Viola, Zita, Zuzana* (po jednom). Pravdepodobná motivácia krstným menom matky je pri birmovných menách troch dievčat *Anna, Katarína, Margaréta*. Pri jednom birmovnom mene (*Daniela*) je možná motivácia krstným menom nebohého otca (*Daniel*). Z birmovných mien, ktoré nie sú motivované birmovnými rodičmi a rodičkami, sa najčastejšie vyskytujú *Mária* (7), *Terézia* (5), *Tereza* (3), *Veronika* (3). Frekvenciu 2 majú birmovné mená *Anna, Eva, Gabriela, Lucia*, po jednom sa vyskytujú mená *Emma, Eulália, Felisita, Jana, Karolína, Laura, Ludmila, Monika, Natália, Olívia, Stella, Sylvia*. Tradičná motivácia podľa birmovných rodičov a motivácia podľa rodičov nebola u 70,37 % birmovaných dievčat (38). Pri najčastejšom birmovnom mene *Mária* je motivácia len raz krstným menom birmovnej matky, v ostatných siedmich prípadoch je motivácia iná (nejde ani o motiváciu krstným menom matky), vieme, že z toho je jedno birmovné meno zhodné s rodným menom staršej sestry. Pri birmovnom mene *Anna* je motivácia dvakrát krstným menom birmovnej matky, raz krstným menom matky a dvakrát je motivácia iná, nejasná. Pri birmovnom mene *Terézia*, ale aj pri jej variante *Tereza* je motivácia nejasná. Výber birmovných mien *Mária* a *Anna* môže súvisieť s celkovou tradíciou krstných mien. V Moravanoch

patria krstné mená *Mária, Anna* medzi najfrekventovanejšie. Výber mena *Mária* podporuje kult Panny Márie. Mená *Anna* a *Eva* patria medzi najznámejšie biblické mená. Na mená *Terézia* a *Tereza* môže mať vplyv postava nebohej Matky Terézie. Menom birmovného otca bolo motivovaných 39,62 % birmovných mien birmovancov: *Aleš, Daniel, Dušan, Ferdinand, Jaroslav, Jozef* (3x), *Marek, Michal, Milan, Miloš, Miroslav, Peter* (4x), *Roman, Rudolf, Tomáš, Vladimír*. Birmovné mená *Ján, Jozef, Pavol, Peter* (2x), *Miroslav* (meno *Miroslav* je zároveň aj krstným menom birmovanca) mali birmovanci podľa otca. Jedno meno bolo podľa priezviska (*Šimon*). Inú (nejasnú) motiváciu malo 47,17 % birmovných mien: *Anton, Dávid, Eugen, Florián, Gregor, Hubert, Igor, Ján* (2x), *Johan, Jozef, Lukáš* (2x), *Marek, Martin, Maurícius, Michal* (5x), *Peter* (2x), *Tadeáš, Tomáš*.

V materiáli birmovky z r. 2007 sa vyskytlo u 54 dievčat 27 birmovných mien. 16 mien malo frekvenciu 1, čo bolo 59,26 %. 53 chlapcov malo 31 mužských birmovných mien. 23 malo frekvenciu 1, čo je 74,19 %.

Najčastejšie birmovné mená chlapcov	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľov bir. mien	Najčastejšie birmovné mená dievčat	Počet	Percentuálne zastúpenie u nositeľiek bir. mien
<i>Peter</i>	8	15,09 %	<i>Mária</i>	8	14,81 %
<i>Michal</i>	6	11,32 %	<i>Anna</i>	5	9,26 %
<i>Jozef</i>	5	9,43 %	<i>Terézia</i>	5	9,26 %
<i>Ján</i>	3	5,66 %	<i>Eva</i>	4	7,41 %
<i>Lukáš</i>	2	3,77 %	<i>Tereza</i>	3	5,56 %
<i>Marek</i>	2	3,77 %	<i>Veronika</i>	3	5,56 %
<i>Miroslav</i>	2	3,77 %	<i>Daniela</i>	2	3,70 %
<i>Tomáš</i>	2	3,77 %	<i>Gabriela</i>	2	3,70 %
<i>Aleš</i>	1	1,89 %	<i>Jana</i>	2	3,70 %
<i>Anton</i>	1	1,89 %	<i>Katarína</i>	2	3,70 %
<i>Daniel</i>	1	1,89 %	<i>Lucia</i>	2	3,70 %
<i>Dávid</i>	1	1,89 %	<i>Alena</i>	1	1,85 %
<i>Dušan</i>	1	1,89 %	<i>Emma</i>	1	1,85 %
<i>Eugen</i>	1	1,89 %	<i>Eulália</i>	1	1,85 %
<i>Ferdinand</i>	1	1,89 %	<i>Felisita</i>	1	1,85 %
<i>Florián</i>	1	1,89 %	<i>Karolína</i>	1	1,85 %
<i>Gregor</i>	1	1,89 %	<i>Laura</i>	1	1,85 %
<i>Hubert</i>	1	1,89 %	<i>Ludmila</i>	1	1,85 %
<i>Igor</i>	1	1,89 %	<i>Margaréta</i>	1	1,85 %
<i>Jaroslav</i>	1	1,89 %	<i>Monika</i>	1	1,85 %
<i>Johan</i>	1	1,89 %	<i>Natália</i>	1	1,85 %
<i>Martin</i>	1	1,89 %	<i>Olivia</i>	1	1,85 %

<i>Maurícius</i>	1	1,89 %	<i>Stella</i>	1	1,85 %
<i>Milan</i>	1	1,89 %	<i>Sylvia</i>	1	1,85 %
<i>Miloš</i>	1	1,89 %	<i>Viola</i>	1	1,85 %
<i>Pavol</i>	1	1,89 %	<i>Zita</i>	1	1,85 %
<i>Roman</i>	1	1,89 %	<i>Zuzana</i>	1	1,85 %
<i>Rudolf</i>	1	1,89 %	-		
<i>Šimon</i>	1	1,89 %	-		
<i>Tadeáš</i>	1	1,89 %	-		
<i>Vladimír</i>	1	1,89 %	-		

Tabuľka č. 9. Birmovné mená na birmovke v r. 2007

Zhrnutie a záver

1. Najfrekvencovanejšie birmovné mená a percento ich výskytu
1994

<i>Jozef</i>	17	20,24 %	<i>Mária</i>	25	31,65 %
--------------	----	---------	--------------	----	---------

1998

<i>Jozef</i>	15	13,64 %	<i>Mária</i>	15	17,05 %
--------------	----	---------	--------------	----	---------

2003

<i>Martin</i>	8	12,12 %	<i>Kristína</i>	4	5,88 %
<i>Jozef</i>	6	9,09 %	<i>Monika</i>	4	5,88 %
<i>Peter</i>	6	9,09 %	<i>Ema</i>	3	4,41 %

2007

<i>Peter</i>	8	15,09 %	<i>Mária</i>	8	14,81 %
<i>Michal</i>	6	11,32 %	<i>Anna</i>	5	9,26 %
<i>Jozef</i>	5	9,43 %	<i>Terézia</i>	5	9,26 %

2. Počet birmovancov na 1 birmovné meno; percentuálny podiel birmovných mien s frekvenciou 1

1994: 84 chlapcov a 26 mien, na jedno meno tak pripadalo 3,23 birmovancov, 46,15 % zo všetkých birmovných mien chlapcov tvoria birmovné mená s frekvenciou 1. 79 dievčat, 23 mien, na jedno meno tak pripadalo 3,43 birmovaniiek, 47, 83 % zo všetkých birmovných mien dievčat tvoria birmovné mená s frekvenciou 1.

1998: 110 chlapcov, 35 birmovných mien, na jedno meno tak pripadalo 3,14 birmovancov, 14 mien malo frekvenciu 1, čo bolo 40 %. 88 dievčat, 43 rozličných birmovných mien, na jedno meno tak pripadalo 2,05 birmovaniiek, 25 mien malo frekvenciu 1, čo bolo 58 %.

2003: 66 chlapcov, 36 rozličných birmovných mien, na jedno meno tak pripadalo 1,83 birmovancov, 24 mužských birmovných mien malo frekvenciu

1 (66,7 %). 68 dievčat, 43 mien, na jedno meno tak pripadalo 1,58 birmovaniek, 27 mien malo frekvenciu 1 (62,8 %).

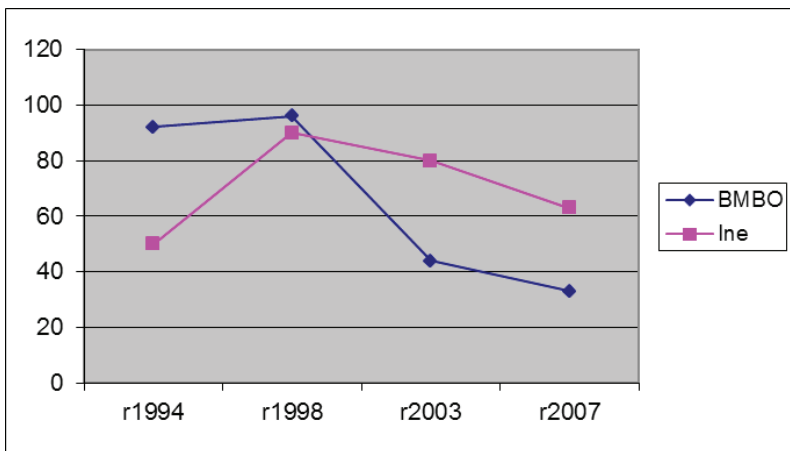
2007: 53 chlapcov, 31 mužských birmovných mien, na jedno meno tak pripadalo 1,71 birmovancov, 23 mien malo frekvenciu 1, čo je 74,19 %. 54 dievčat, 27 birmovných mien, na jedno meno tak pripadali 2 birmovanky, 16 mien malo frekvenciu 1, čo bolo 59,26 %.

S postupom času narastá počet birmovných mien, je väčšia variabilita, menej osôb na jednej birmovke má rovnaké birmovné meno.

3. Motivácia birmovných mien

	r. 1994	r. 1998	r. 2003	r. 2007
BM/BO	92	96	44	33
Iná motivácia	50	90	80	63

Tabuľka č. 10 – Motivácia birmovných mien v Moravoch n. Váhom
v absolútnych číslach

Graf č. 1 – Motivácia birmovných mien v Moravoch nad Váhom

Motivácia výberu birmovných mien podľa birmovných rodičov od roku 1994 po rok 2007 klesala oproti iným (nejasným) motiváciám.

Počas všetkých birmoviek dominovali tradičné kresťanské mená, ktoré zodpovedajú vysokému výskytu krstných mien v populácii (obce i Slovenska). Výnimku tvorí birmovka v r. 2003, keď nedominovalo ženské meno *Mária*. Vyskytlo sa len raz a prekvapivo vysokú frekvenciu vtedy malo birmovné meno *Kristína*, odvodené z mena Kristus a vnímané skôr ako evanjelické krstné meno. Išlo o jedinú birmovku zo skúmaných birmoviek, keď bola príprava birmovan-

cov delegovaná na animátorov. Mužské meno *Jozef*, ktoré je frekventované v populácii, sa v skúmaných birmovkách vyskytlo ako birmovné meno, avšak jeho obľúbenosť výberu s postupom času klesá, od 20,24 % v r. 1994 cez 13,64 % v r. 1998 až po 9,09 % v r. 2003 a 9,43 % v r. 2007. K výskytu mena *Martin* v r. 2003 mohli dopomôcť i miestne patrocíniá, výskyt mena *Peter* v r. 2003 (na 3. mieste) a v r. 2007 (na 1. mieste) iste v katolíckej cirkvi súvisí so zdôrazňovaním sv. Petra (ako prvého pápeža).

V závere príspevku je potrebné upozorniť, že motivácie, ktoré sme hodnotili ako motivácie birmovných mien podľa mien birmovných rodičov, sme predpokladali na základe zápisov mien v birmovnej matrike, ale do malej miery možno pripustiť i fakt, že dané birmovné meno si mohol birmovanec zvoliť aj na základe iného motívu a meno je len zhodné s menom birmovného rodiča (resp. rodiča). Tu však treba brať do úvahy skutočnosť, že najmä v minulosti bola tradícia vyberať si birmovné meno podľa birmovného rodiča. V súčasnosti sa viac zdôrazňuje, že birmovné meno si birmovanec nevyberá podľa príbuzného, ale má si ho vybrať podľa niektorého svätého (svätej), ktorého (ktorej) život birmovanec pozná a je preňho vzorom kresťanského života. Keďže motivácie výberu birmovných mien podľa birmovných rodičov klesajú a narastá počet nejasných motivácií, je tieto potrebné v budúcnosti zisťovať hlavne prostredníctvom dotazníka alebo interview, na čo sme upozornili už v začiatkoch nášho výskumu birmovných mien.

LITERATÚRA

- BLANÁR, Vincent: Motivačný model v onomastike. In: *Jazykovedný časopis*, 1990, roč. 41, č. 2, s. 113 – 120.
- BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.)* Bratislava: Veda 1996. 250 s.
- BLANÁR, Vincent: *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV.* Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra 2008. 77 s.
- KAZÍK, Miroslav: Birmovné mená z obce Dabaš-Šára. In: *Acta onomastica 2012*, 2013, roč. 54, s. 108 – 122.
- KAZÍK, Miroslav: Mená z cirkevného prostredia. In: *19. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 28. – 30. apríla 2014. Zborník referátov.* Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2015a, s. 161 – 168.
- KAZÍK, Miroslav: Funkcie birmovných mien. In: *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji.* Red. I. Sarnowska – M. Balowski – M. Graf. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział filologii polskiej i klasycznej 2015b, s. 235 – 246.
- Stručný katolícky teologický slovník.* Ed. J. Ďurica. Trnava: Dobrá kniha 2015. 1039 s.

České krídlo proti štúrovej spisovnej slovenčine v zborníku *Hlasové*

Ivana Klabníková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
iva.klabnikova@gmail.com

1 Úvod

Po zavedení štúrovej spisovnej slovenčiny sa objavilo viacero jej odporcov. Vznikali viaceré state odmietajúce štúrovskú podobu spisovného jazyka, často nadobúdajúce až pamfletický charakter. Oproti nim sa objavovali obranné príspevky zástancov novej slovenčiny.

V príspevku sa venujeme polemikám o Štúrovej spisovnej slovenčine, konkrétne polemike Čechov – F. Palackého a J. Jungmanna – proti štúrovcom a ich novej podobe spisovného jazyka v zborníku *Hlasové o potrebe spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*.

Najskôr rozoberieme články českých autorov v zborníku *Hlasové* a následne analyzujeme stanovisko štúrovcov, ktorých zastupuje J. M. Hurban.

2 Českí autori proti Štúrovej slovenčine v zborníku *Hlasové*

Za českých autorov, ktorí písali v zborníku *Hlasové* proti Štúrovej spisovnej slovenčine, možno označiť troch autorov – F. Palackého, J. Jungmanna a J. Dobrovského. V príspevku sa venujeme a bližšie rozoberáme postoj prvých dvoch uvedených autorov k Štúrovej slovenčine.

František Palacký bol český historik, politik, kultúrny činiteľ, autor prvej syntézy českých národných dejín a spolu s P. J. Šafárikom napísali dielo *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*. Josef Jungmann bol český filológ, lexikograf, spisovateľ a prekladateľ.

Obaja sa v značnej miere zaslúžili o rozvoj českého jazyka.

2.1 F. Palacký proti Štúrovej slovenčine v zborníku *Hlasové*

Článok F. Palackého v zborníku *Hlasové* je prevzatý z *Časopisu společnosti Vlastenského Musea v Čechách*. Skladá sa z dvoch častí: *O národech uherských, zvláště Slowanech a Posudek*.

Úvod Palackého článku začína históriou, kde prvotnou myšlienkou je, že Česi, Moravania a Slováci boli pred vpádom Maďarov do uhorskej zeme pred 9. storočím jeden národ. Spomína Svätopluka, Cyrila a Metoda. Najstaršie pamäti literatúry českej dokazujú, že kedysi bola slovenčina bližšia češtine ako dnes (r. 1846). Česi od tej doby svoju reč zdokonaľovali. Keby však bolo literárne spojenie Čechov a Slovákov trvalejšie, vošli by do českých kníh i slová, ako napr. *járek, stužka, knisati* a pre Slovákov by nebolo toľko českých slov neznámych.

Spomína obdobie, keď boli Slováci pod maďarskou nadvládou, a obdobia, keď sa k Slovákom dostávala česká literatúra. Keby sa podľa F. Palackého pokračovalo v tomto šírení reči a literatúry českej medzi Slovákmi i naďalej (ako to bolo do čias Márie Terézie a Jozefa II.), určite by katolícki Slováci rozumeli češtine (biblickej češtine) tak dobre ako evanjelickí (Palacký, 1846, s. 25 – 27).

Pokračuje Bernolákovou kodifikáciou a prechádza k Štúrovej kodifikácii.

Proti myšlienke vytvorenia novej spisovnej reči slovenskej A. Bernolákom uvádza F. Palacký viaceré argumenty, napr. ľudia nepoznajú svoju vlastnú reč ani reč českú, A. Bernolák použil len jedno podnärečie, a to trnavské, „berno-lačina i co do forem swých newábna a nejemná, i co do látky nedostatečná jest, nemůže se ono straněni za než za zbytečné a za škodné pokládati“ (tamže, s. 28). Slováci v každej stolici hovoria inak, preto podľa neho nie je možné, aby vznikla jednotná všeobecná reč slovenská. Bernolákovčina sa nepáči Nitranom i podľa katolíkov sa zdá byť čeština krajšia a vraj podľa J. Hollého i bernolákovci sa utiekajú k češtine. Podľa F. Palackého už A. Bernolák oddelil Slovákov od českej literatúry.

Vyzdvihuje Slovákov, ktorí sa v rámci uhorského národa priznávajú k augsburskému vierovyznaniu a ktorí používajú biblickú češtinu, ako napr. „znameníti spisovatelja“ Kollár, Leška, Palkovič, Tablic, Šařarik a i. (tamže, s. 30 – 31).

Štúrovské obdobie a novú slovenčinu F. Palacký bližšie rozoberá v *Prípisku r. 1846*.

„Několik mladších spisowatelů slowenských počali wloni, proti radě a prosbám všech swých starších, zakládati opět nowau literaturu slowenskau, kterabychom snad, pro rozdíl od jiných, jménem ‚Tatranské‘ označiti mohli.“ (Palacký, 1846, s. 31) Podľa F. Palackého boli štúrovci k novej reči vedení dobrým úmyslom, chceli totiž u väčšiny ľudu, avšak najmä u katolíkov, vzkriesiť slovanský život.

Cieľom novej spisovnej reči a literatúry slovenskej bolo najmä odolať útoku maďarizácie. F. Palacký však štúrovcov označuje ako neskúsených mužov, ktorí seba a svojich nasledovníkov vedú len do priepasti a záhuby.

Jeho základným argumentom je to, že slovenský jazyk nikdy nebol jazyk snemov, a preto sa majú Slováci prikloniť k češtine. Slovenská literatúra nemá základ v minulosti, slovenský snem a zákony sú nové, nemajú žiadne predpoklady do budúcnosti. Maďarčina víťazí i z dôvodu nejednotnosti slovenského národa. K spásu podľa neho pomôže len entuziazmus a svornosť celého národa. Ako príklad uvádza Chorvátov (tamže, s. 32).

Podľa F. Palackého v dôsledku horenia proti Maďarom sa Slováci obrátili proti svojim najvernejším priateľom – Čechom. Zavedenie novej podoby spisovného jazyka nazýva prevratom (tamže, s. 33).

V časti *Posudek* hovorí F. Palacký o českom spisovnom jazyku. Spomína dvoch českých autorov Trnku a pána Ž. (Žáka/Žiaka), ktorí predostierajú svoje návrhy na akúsi modernizáciu českého spisovného jazyka. Podľa F. Palackého

však ide o nedorozumenie, že títo dvaja moravskí spisovatelia chcú zdokonaľiť reč a literatúru českú (tamže, s. 35).

„Hlavní a základní omyl této nové školy w tom záleží, že ona – ne slowem sice, ale skutkem – rozum a theorii za pramen pokládá, ze kteréhož prý nutno jest jazyku čerpati pravidla vzdělání swého: kdežto vša jazyk a weškera vzdělanost jeho, ačkoli vzdělanost rozumu následují, však předce z přírody swé, čili samy w sobě, nejsau skutek a dílo rozumu, čili theorie, alebrž dějinného podání (tradicie)“ (tamže, s. 35).

Dôkazom toho, že rozumom sa jazyk netvorí, je rozmanitosť jazykov. Jazyk sa rodí a rastie v pôde (cite národa) a rastie podobne ako stromy a kvety. Rozum teda nie je tvorcom ani zákonodarcom, ale správcom v jazyku (tamže, s. 35 – 36).

Spisovný jazyk český má podľa neho svoju dávnu a bohatú históriu, ktorý je prijatý od starodávna a používaný dodnes. Nie je pochyby, že ktokoľvek, kto chce a vie, môže vytvoriť nový jazyk – krásny, ľubozvučný, dokonalý, ale už to nebude jazyk národný, ale osobný jazyk toho, kto ho vytvoril (tamže, s. 36).

Národ český (Čechy, Morava a Horné Uhorsko) rozpráva od starodávna jednou rečou rozdelenou na nárečia. Reč, ktorá sa odpradávna používala v spisoch, je česká, nie moravská ani slovenská. Jednota spisovného českého jazyka je teda veľmi stará. Kedysi si bolo české nárečie v Čechách, na Morave a v Uhorsku bližšie ako teraz, avšak žiadať, aby sa český jazyk vrátil svojou podobou o päťsto rokov späť, je podľa F. Palackého nerozumné (tamže, s. 37 – 38).

Pri zdokonaľovaní jazyka treba brať ohľad najmä na matériu (formu) jazyka, t. j. na slová, ako na látku a ich vnútornú väzbu. Každý živý jazyk sa dá zdokonaľiť – zásoba slov sa rozširuje a mení, staré slová zanikajú a vznikajú nové. Treba však postupovať do budúcnosti, nie vracieť sa do minulosti (tamže, s. 39).

Pán Trnka a p. Ž. (Žiak/Žák) dávajú radu českému národu, aby sa zriekol dedičstva a doteraz platného a uznávaného kánonu českého jazyka, lebo stvorili nový jazyk český.

Podľa vyššie uvedených českých autorov je český jazyk nedokonalý a nepáči sa ani Moravanom, ani Slovákom. Tieto národy vraj navrhujú, aby sa z jazyka vyhodili všetky nedokonalosti a vniesli sa doň formy reči moravskej a slovenskej, čím by sa vytvoril príjemný jazyk i pre nich. Jeden z autorov (p. Trnka) vraví, že spisovný jazyk národa má byť dokonalý, má sa vyznačovať určitosťou, rozoznaním a dobrozvučnosťou (tamže, s. 41 – 42).

„... přijmeli spisowný jazyk český morawsko-slowenské formy řeči, bude všemožně dokonalým.“ (tamže, s. 42)

F. Palacký sa pýta, ktoré slovenské a moravské nárečia konkrétne sa majú prijať do spisovnej češtiny, ktoré sú najľubozvučnejšie. Jazyk český nemôže byť úplne dokonalý, nie je to jazyk anjelský, ale ľudský.

Moravania nie sú určite proti češtine a ani Slováci. Čo sa týka Slovákov, treba rozoznať dve strany – katolíkov a evanjelikov. Evanjelickí Slováci používajú biblickú češtinu. Katolíci majú zásluhou A. Bernoláka slovenský spisovný jazyk (tamže, s. 43 – 46).

P. Trnka a p. Žiak/Žák nežiadajú len opravy niekoľkých slov (tvorených nepravidelne), chcú revíziu celej vnútornej jazykovej štruktúry češtiny, teda radikálne úpravy a zásahy do českého jazyka podľa rozumových pravidiel (tamže, s. 48).

Spisovná čeština je spoločným jazykom pre všetkých, obsahuje bohemizmy, moravizmy i slovakizmy – ide o predpoklad pána Trnku a pána Ž. Podľa F. Palackého by však zmiešaním rôznych nárečí dohromady boli Česi obvinení z úsilia zjednotiť slovanské národy po jazykovej stránke. Od praotcov zdedili jazyk hojný a spanilý, ale pole literatúry leží spustené. Národ túži po čítaní a vzdelávaní sa, vznikajú však rôzne hádky o písmenách a slabikách – podľa odporcov je starý český jazyk len radlom a cítiť ho pedantstvom. Spis p. Trnku, v ktorom zjednocuje české, moravské a slovenské nárečie, je však podľa F. Palackého reč Trnkova – ide o akúsi zmes všetkých troch nárečí (tamže, s. 49 – 50).

2.2 J. Jungmann proti Štúrovej slovenčine v Hlasové

Článok J. Jungmanna je takisto prevzatý z *Časopisu společnosti Vlastenského Musea v Čechách*. Nazýva sa *O různění českého spisovného jazyka*.

Podľa autora má čeština milovníkov, ale i odporcov. J. Jungmann rozlišuje dva tábory, ktoré majú negatívny postoj voči spisovnej češtine. Jeden tábor považuje za najdokonalejšiu formu spisovného českého jazyka tzv. zlatý vek. Snažia sa zachovať čistotu a presnosť českého jazyka, pričom zabúdajú na vyššie vzdelanie a napredovanie. Druhý tábor zavádza nové nárečia do písanej podoby českého jazyka. (Jungmann, 1846, s. 54) Zarádzuje sem najmä „cudzozemcov“, ktorí si od češtiny buď odvykli, alebo sa ju nenaučili zo starej literatúry, a ľudí, ktorým sa nepáči zvuk ani skladba českého jazyka. Využívajú iné jazyky (napr. nemecký), ktorý im tvorí ľubozvučnejší dialekt. Avšak týmto utváraním novej podoby jazyka zo starého jazyka podľa J. Jungmanna završujú len pohoršenie u ľudí. Podľa neho ide o akési prznenie jazyka, keďže títo autori nepoznajú pravidlá cudzích jazykov, z ktorých čerpajú, je i ich skloňovanie nevydarené a scestné (tamže, s. 54).

Nový písomný spisovný jazyk úplne odlišný od českého tvoria podľa neho autori na Morave a Slovania v Uhorsku. Vyzdvihuje úsilie J. Kollára, P. J. Šafárika a B. Tablica a zatracuje horlivosť na Morave a v Uhorsku, ktorú pokladá za samovražedné úsilie. Ako príklad uvádza nemecký národ, ktorý má rôzne dialekty, ale spisovný písomný jazyk jeden. Podľa J. Jungmanna teda táto skupina ľudí, ktorá chce zaviesť nové spisovné jazyky na základe podnárečí, si prináša len skazu (tamže, s. 55 – 56). Tento čin ich privádza k radosti nepriateľov hubiteľov slovančiny. Národ sa tak sám oslabuje, čo vedie k jeho rozpadu a zničeniu (tamže, s. 56).

Český jazyk bol známy a používal sa od 14. do 17. storočia i v okolitých zemiach – na Morave, v Sliezsku i na Slovensku. Živý jazyk je však podrobený počas rokov existencie rôznym premenám. Písať, ako sa kde hovorí, by bolo podľa J. Jungmanna nerozumné, lebo národný jazyk by sa tak rozdrobil na

mnoho dialektov. Jazyk ako nástroj literatúry musí byť založený na určitých pravidlách, aby mala i národná literatúra nejakú jednotu. Za hlavnú školu písomnej podoby jazyka sa považuje stará literatúra (najmä Kralická biblia) (tamže, s. 56 – 57). Velebí J. Kollára a P. J. Šafárika, ktorí písali biblickou češtinou a aj keď poznali nedostatky českého jazyka v písanej podobe, vážili si ho a nechceli ho meniť (tamže, s. 57 – 58).

Sú však aj ľudia, ktorým sa spisovný jazyk český nepáči a radšej vytvoria nový s použitím rusizmov, polonizmov, bernolakizmov a bohemizmov, čím dokazujú, že nepoznajú poriadne ani české, ani slovenské dialekty (tamže, s. 58).

Spytuje sa podobne ako F. Palacký: keby sa mal český jazyk priblížiť slovenčine alebo moravčine, ktorému podnárečiu konkrétne. Navrhuje, že ak by len slovenčine, mal by sa priblížiť nitrianskemu podnárečiu. Prijímanie inoslovenských slov do jazyka obohacuje nárečie a zdokonaľuje ho, avšak prijímanie foriem z iných krajov ho narúša a ničí. J. Jungmann zastáva názor existencie čistého starého českého jazyka bez inojazyčných vplyvov, ktorému sa možno učiť prostredníctvom čítania starých českých kníh (tamže, s. 59 – 61).

J. Jungmann však nechce haníť snahu o jazyk a literatúru slovenskú, teší sa, že i na Slovensku sa medzi kresťanmi prebudila láska k národnému jazyku a literatúre. Vyzdvihuje najmä A. Bernoláka a jeho snahu o novú podobu domáceho národného jazyka.

3 Štúrovci – J. M. Hurban proti českým autorom v Slovenských pohľadoch

Hurbanove príspevky v Slovenských pohľadoch sú odpoveďou na články českých autorov v zborníku *Hlasové*.

3. 1 J. M. Hurban proti F. Palackému

Rovnako ako F. Palacký i J. M. Hurban spomína najprv bernolákovské obdobie, z ktorého prechádza na štúrovské obdobie, konkrétne od roku 1846.

Podľa J. M. Hurbana má F. Palacký pravdu v tom, že sú (štúrovci) mladí, ale určite nie neskúsení. Vrávi, že mu vedia veľmi ľahko dokázať, že čo sa týka Slovenska a slovenských záležitostí, majú viac skúseností ako on (Hurban, 1846, s. 38). „... nám tuná, ktorí sme, bár ako mladí, ale predca už skutočne prekročili tú mhlitú čjaru toho púheho literátorstva, a chceme ľud náš k dačomu viššjemu privjesť; mi vjeme, čo je to za darobná práca chceť do ludu vnášať to, čo je ňje jeho“ (tamže, s. 39). Podľa J. M. Hurbana sa môže F. Palackému a podobným zdať ich myšlienka nového spisovného jazyka – táto cesta záhubnou, keď doteraz bol len naučený počúvať o jednote Čechov a Slovákov bez toho, aby sa na niečo pýtal alebo rozmýšľal o nej. Spytuje sa: „Keď ale takto záhubu veští, čože nám ňeukázau znaki a symptomi tohoto leťeňja do prjepastí?“ (tamže, s. 39). Štúrovci podľa J. M. Hurbana ukazujú znaky života „hrmivejšie“ od času, keď začali písať po slovensky. Ako vyšiel druhý ročník Almanachu Nitra v novej slovenčine, strhli sa živšie záujmy súkmeňovcov štúrovských. Našli sa,

samozrejme, ale i odporcovia. Spomína spolok Tatrín. Proti článkom odporcov vznikali rôzne spisy, ktoré dokazovali lásku a oddanosť slovenskému národu, vlasti a novej podobe jazyka. J. M. Hurban spomína, že odporcami novej reči/nového jazyka boli ľudia zo strany cudzích, českých bratov, ale aj z domácej strany (tamže, s. 39).

Podľa J. M. Hurbana len najväčšia zlosť a neskúsenosť môže toto pekné zapálenie pre nový jazyk nazvať záhubou. Vďaka novému spisovnému jazyku sa prelomili dve hrádze, ktoré delili slovenský kmeň, a to hrádza, ktorá delila spisovateľov od ľudu, a vzťah náš k zemanstvu a katolíkom. I Slovenské národné noviny sú preto národné, lebo ich číta celý národ (tamže, s. 39).

Príčinu potlačenia slovenskej reči v Uhorsku vidí J. M. Hurban v tom, že prebudenejšia strana slovenského kmeňa uspokojila činnosť svojho ducha českými modlitbami, pričom nezatúžila po kmeňovom, národno-politickom živote a po „otcovskej reči“ (tamže, s. 39). Snívala len o jednote Čechov a Slovákov, ale nikdy nie o vlastnom kmeni. Strana druhá len spala, ani nesnívala.

Podľa J. M. Hurbana však snemy a diplomatickosť netvorila literatúry. Ako príklad uvádza Maďarov. F. Palacký tým nič nedokázal, keď povedal, že za to, že sa nesnemuje po slovensky, nesmie sa ani slovenčina povýšiť na literárny jazyk. V Čechách sa tiež ešte málo diplomatizuje a snemuje po česky, a predsa česká literatúra sa vzmáha (tamže, s. 40).

F. Palacký má vraj štúrovské dôvody za „pouhé pedantické žvástani“ (tamže, s. 40).

J. M. Hurban sa pýta: Čože budú ale tie teórie o československom národe? (ktorého nikde inde niet ako v Čechách) Kdeže je životnosť češtiny pre Slovákov? Vari v tom 300-ročnom spisovaní modlitieb a českých gramatik? Viac učeného pedantizmu je v teórii, že Česi sú Slováci a Slováci Česi ako v tom štúrovskom, že Slováci majú písať po slovensky.

Zisťuje, kto je teda väčší pedant – štúrovci, ktorí chcú vytrhnúť ľud z biedy, opierajúc sa o silu a život svojho kmeňa, či F. Palacký, ktorý v Prahe píše o čechoslovanskej jednote a nepozná potreby slovenského národa. Dopytuje sa, kto je väčší pedant – štúrovci, ktorí ukazujú, že čeština len zahatala a rozdelila ich ľud, nadula slovenských spisovateľov.

„... čomu všetkemu mi Slovenčinou pomáhať chceme, či p. Palackí, ktorí s tým hotovím pochopom, že sme jedno, aj ďalej chce nechávať kmen náš v tej istej psotě a bjede literárno-národnej, v akej doteraz bou?“ (tamže, s. 41).

Snemovanie slovenské je podľa Hurbana rovnako zabudnuté ako české.

Slováci majú pevnú jednotu odkedy píšu po slovensky, lebo práve čeština rozdeľovala Slovákov. Majú i rôzne centrá osvety. Snažili sa pozdvihnúť svoj kmeň novým spisovným jazykom, za čo boli len ohováraní a hanení zo všetkých strán. Jednota slovenského kmeňa je liek pre slovenské rany (tamže, s. 41).

F. Palacký ako vzor pre Slovákov udáva Chorvátov. J. M. Hurban súhlasí, že sú múdrejší a slovanskejší ako Česi a taktiež sa do nich nenavážajú toľko ako národ český (tamže, s. 42).

J. M. Hurban hovorí o satire na entuziazmus, nie o entuziazme ako F. Palacký. Ak je to entuziazmus, nemôže ho inak nazvať ako česko-literárskym. Slováci, ktorí sa zaujímajú o národnosť slovenskú, sa podľa J. M. Hurbana priučili českému nárečiu a poznajú i český pravopis.

„Náš enthusiasmus je takím činom trochu odchodní od toho česko-literárského a že náš bjedni lud za nami něvládu, ně je d'ivu, keď sami českí spisovatelja z tohto ohladu němohli více ako k českoliterárskému enthusiasmu přinšt!“ (tamže, s. 42).

F. Palacký sa o slovenskom národe vyjadruje podľa Hurbana veľmi nespravodlivo.

J. M. Hurban sa pýta – Čože by bolo bývalo pohodlnejšie pre Slovákov – kráčať po utlačenej ceste a prevádzať literárny diletantizmus alebo sa zarezať do bied kmeňa, vytvoriť si nový nástroj k dvíhaniu zabudnutého ľudu a pretŕhať ním letargické sny celého kmeňa?

Zažiadalo sa im už prekotiť tú satanskú kolísku, v ktorej drichmal Slovák bez akovej činnosti, bez ohliadania sa na najbližšie jeho potreby, rany a biedy! (tamže, s. 42 – 43).

Politické práva podľa J. M. Hurbana kmeňovitosť neurčujú. Slováci sú samostatným kmeňom v slovanstve, sú uhorským kmeňom (tamže, s. 43).

Podľa J. M. Hurbana Slováci (štúrovci) neboli podlí, slabí a bezcharakterní, neborili sa na Čechov a neustupovali tým, ktorí ich utláčali. Potrebovali sa však brániť. Tých, čo píšu proti nim a ich novej podobe jazyka má za ľudí bez cti, pokiaľ nebudú chcieť uznať ich poctivé, zákonné, verné a lojálne úmysly. Nemajú ich prečo upodozrievať z hriechov alebo obviňovať, nič zlé nespravili (tamže, s. 44). Slovenský národ potrebuje osvetu ducha. Česi podľa neho ohrdli slovenskou češtinou a českou slovenčinou. Vyzýva Čechov, aby sa prichytili slovenčiny, je to čistý a krásny jazyk (tamže, s. 44).

3.2 J. M. Hurban proti J. Jungmannovi

J. M. Hurban nazýva J. Jungmanna „veteránom statočným“ a „ošedivým v bojoch literárnych géniom“ (tamže, s. 45). Od čias, keď vyšiel Jungmannov článok v *Časopise společnosti Vlastenského Musea v Čechách*, nepridal jeho autor nič nové (tamže, s. 45).

Slováci podľa J. Jungmanna nemajú nárok na svoj vlastný kmeň, nemajú kmeňový charakter, a teda sú povinní písať po česky. Lútuje, že to neurobil A. Bernolák a jeho nasledovníci. Podľa J. M. Hurbana musí J. Jungmann smútiť nad faktom, že štúrovci sú si bližší so Slováckmi ako s Čechmi (tamže, s. 45).

Hoci bol J. Jungmann proti samostatnému novému spisovnému jazyku, jediný z „odporcov“ vyzdvihol a pochválil úsilie A. Bernoláka. Hovorí, že konečne sa aj na Slovensku prebudila láska a vernosť k národnému jazyku a domácej literatúre. Chváli A. Bernoláka a zároveň ho udivuje jeho vytrvalosť, ako i v nepriaznivých časoch vedel vzbudiť u svojich krajanov zápal pre jazyk a literatúru a venoval im i dar – obširny a na tú dobu dokonalý slovník. Prekva-

puje ho Bernolákov pokus o vyššie básnictvo, ktorý bol úspešný. A. Bernolák podľa J. Jungmanna obohatil slovenskú literatúru, z ktorej môžu čerpať i Česi.

J. Jungmann píše o A. Bernolákovi spravodlivo ako jediný z *Hlasov*. (tamže, s. 45)

J. M. Hurban vyzýva J. Jungmanna, aby uveril, že kmeň slovenský sa vyvíja tak, že si sám tvorí géniov. Žil a bude žiť podľa vlastných vnútorných potrieb (tamže, s. 45).

4 Zhrnutie

V uvedenom príspevku sme sa pokúsili priblížiť pohľad dvoch českých autorov – F. Palackého a J. Jungmanna na nový spisovný jazyk Slovákov a následne analyzovať odpoveď zo strany štúrovcov, konkrétne J. M. Hurbana.

Ako bolo spomenuté vyššie, články oboch českých autorov už raz vyšli v *Časopise společnosti Vlastenského Musea v Čechách*. Obaja autori boli za jednotnosť českého národa so slovenským, teda Slováci nemali podľa nich žiadne právo na vlastný spisovný jazyk. Treba však poznamenať, že zostavovateľ zborníka *Hlasové* J. Kollár upravoval príspevky pre svoje potreby tak, aby boli zamerané proti Štúrovej spisovnej slovenčine.

Prípisek z roku 1846 dopísal F. Palacký neskôr, až keď sa vedelo o novom „pokuse“ štúrovcov o spisovný jazyk Slovákov, pôvodná verzia vznikla už r. 1829.

Vo svojom článku vychádza F. Palacký už z dávnych čias, keď si boli Česi a Slováci veľmi blízki jazykom a rečou. Spomína dve významné obdobia pre Slovákov – bernolákovské a štúrovské, snahu o nový spisovný jazyk. Nový spisovný jazyk Slovákov (či už bernolákovčinu alebo štúrovčinu) hodnotí negatívne, pričom svoju kritiku podkladá argumentmi a historickými udalosťami, aby znel presvedčivejšie.

V druhej časti svojho článku hovorí o dvoch českých autoroch, ktorí sa pokúsili o vytvorenie nového spisovného jazyka českého. Podľa neho by však ich úsilie zničilo toľko rokov budovaný český jazyk, ktorý už má bohatú históriu a svoju vnútornú štruktúru.

Tento prevrat by podľa neho priviedol Čechov do záhuby a ničoty rovnako ako Slovákov ich nový spisovný jazyk. Česi i Slováci by mali teda používať spoločný jazyk, biblickú češtinu. Vznik nového jazyka na základe jedného nárečia podľa neho nemá budúcnosť, lebo nárečí v jazyku je veľa a nie všetci ľudia rozprávajú týmto nárečím.

Chváli J. Kollára, P. J. Šafárika, B. Tablica a iných slovenských autorov, ktorí sa nepokúsili o nový jazyk slovenského národa, ale písali biblickou češtinou.

J. Jungmann podobne ako F. Palacký zatracuje všetkých, ktorí by sa pokúsili o nový spisovný jazyk na základe nejakého jedného nárečia. Uvádza rovnaký dôvod ako F. Palacký.

K snahe Slovákov vytvoriť nový spisovný jazyk slovenský sa však stavia odlišne ako F. Palacký. Je rád, že i na Slovensku sa konečne prebudila láska k národnému jazyku a literatúre. Vyzdvihuje úsilie A. Bernoláka.

Predstaviteľ štúrovskej strany, J. M. Hurban, obraňuje Štúrov nový spisovný jazyk. Pýta sa, kde boli Česi, keď Slováci potrebovali pomoc – Česi im nepomohli, keď to najviac potrebovali. Obhajuje Slovákov, že jednoducho chcú urobiť krok ďalej.

Vyvracia Palackého hlavný argument, že Slováci nie sú súčasťou snemov, rovnako ako jeho všetky ostatné argumenty.

K J. Jungmannovi sa J. M. Hurban stavia kladne. Hoci J. Jungmann predstavuje spisovateľa z čechoslovakistického krídla, nekrivdí Slovákom tak ako F. Palacký. Keďže sa J. Jungmann snažil nájsť na úsilí Slovákov to dobré a prospešné i pre Čechov a nezatracovať ho, i J. M. Hurban sa o ňom vyjadroval zmierlivejšie. J. Jungmann vzdal poctu A. Bernolákovi a aj J. M. Hurban sa zachoval čestne, nazval ho slávnym spisovateľom a géniom.

LITERATÚRA

PALACKÝ, František: O národech uherských, zvláště Slowanech., Posudek. In: *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. Ed. J. Kollár. W Praze: W Kommissi U Kronbergra I Řiwnáče 1846, s. 25 – 53.

JUNGMAN, Josef: O různění českého spisovného jazyka. In: *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. Ed. J. Kollár. W Praze: W Kommissi U Kronbergra I Řiwnáče 1846, s. 53 – 65.

HURBAN, Jozef Miloslav: F. Palacký. In: *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literaturu*. 1846, Ďjel I., Svazok I., s. 37 – 44. (vyd. Z 1851).

HURBAN, Jozef Miloslav: J. Jungmann: In: *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literaturu*, 1846, Ďjel I., Svazok I., s. 44 – 46. (vyd. Z 1851).

Pomenovanie príbuzenských vzťahov v slovenských nárečiach¹

Petra Kollárová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
kollarova184@gmail.com

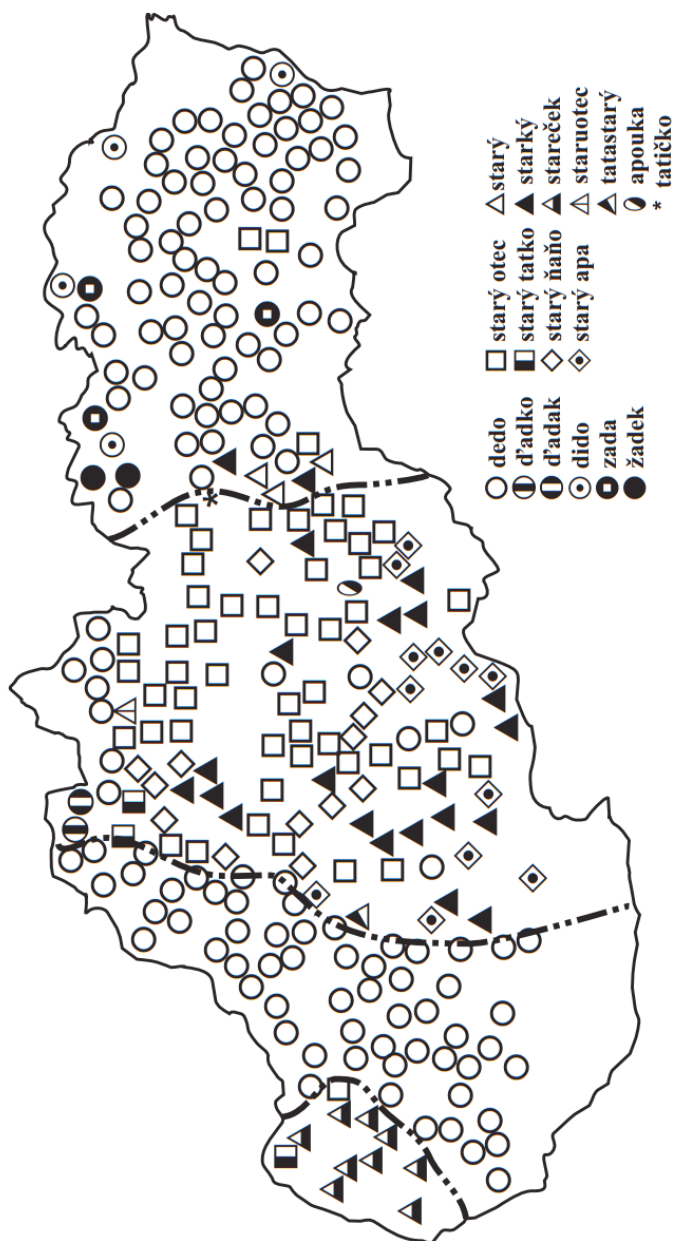
Týmto príspevkom nadväzujeme na predošlý výskum, v ktorom sme analyzovali pokrvné rodinné vzťahy² – nomina consanguinitatis (javy 104/993 *svák, báči*; 103/987 *strýko*; 104/989 *matkina sestra*), ale tiež nepokrvné, novonadobudnuté vzťahy – nomina afinitatis (jav 103/988 *stryná*)³. V príspevku *Pomenovanie príbuzenských vzťahov po rodičoch v slovenských nárečiach* (Kollárová, 2016) sa zo všeobecnojęazykovedného hľadiska venujeme rodinným názvom v rámci tej istej generácie, oboch pohlaví, interpretujeme a analyzujeme vývin týchto pomenovaní na území slovenských nárečí dnešného Slovenska. V tomto príspevku budeme pokračovať touto metodológiou, avšak zameriame sa na odlišné výberové kritériá, a to primárne na nie tú istú generáciu (ďalšie opozície „tá istá generácia – nie tá istá generácia“, „rovnaké pohlavie – nerovnaké pohlavie“, „rozdiel o generačný stupeň – rozdiel o viac ako generačný stupeň“, „starší – nie starší“, „mužské pohlavie – nie mužské pohlavie“, „tesný vzťah – nie tesný vzťah“ zohľadňujeme taktiež, ale bližšie ich budeme charakterizovať konkrétne pri jednotlivých javoch, pozri Krupa, 1980, s. 130). V tomto príspevku budeme analyzovať odpovede na dotazníkové otázky k štvrtej, lexikálnej časti Atlasu slovenského jazyka: 103/980 *dedo*, 103/981 *stará matka* a 103/983 *svokor*, ktoré sú deponované v Nárečovom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave v rukopisnej podobe.

¹ Príspevok je výstupom z riešenia grantu mladých Univerzity Komenského v Bratislave G-16-059-00.

² *Pomenovanie príbuzenských vzťahov po rodičoch v slovenských nárečiach*. Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. Łódź 2016. V tlači.

³ Analyzovaný materiál je z podkladov Dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, mapový archív, na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí. II. od autorov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964, otázky č. 993, 987, 989, 988.

103/980 dedo

Obrázok č. 1. Dotazníková otázka 103/980 Ako sa volá otcov otec?

Podľa kritérií V. Krupu (1980, s. 130) sémantický význam lexémy označuje nie tú istú generáciu, rozdiel o viac ako o jeden generačný stupeň, staršieho, mužské pohlavie a tesný vzťah. Pomenovanie pre otcovho otca má v slovenských nárečiach bohaté lexikálne zastúpenie. „Významné postavenie v tejto hierarchii slov malo z významového aspektu slovo *ded*, lebo sa ním umocňovala spoločná držba a vlastníctvo majetku, založené na rodovom princípe, odvíjajúce sa od spoločného predka a prechodu majetku od neho na potomkov“ (Žigo, 2015, s. 332). Pravdepodobne najstarší pôvod má koreň *deD*⁴, ktorý sa vyvinul „z praslovanskej podoby **dēdъ* (záznamy sú približne z 12. storočia). Táto podoba slova sa dáva do vzťahu s gréckym *tēthē* „stará matka“, litovským *dėdė* „matkin alebo otcov brat“ a iné, východiskom je azda už indoeurópske **dhē-dh(ē)-*, slovo detskej reči (so zdvojením koreňa podobne ako *baba*), označujúce starších rodinných príslušníkov“ (Králík, 2015, s. 113). Z rôznych významov v cudzích jazykoch, ktoré označujú rodinného príslušníka („stará matka“, „matkin alebo otcov brat“ – teda ujo alebo strýko), sa v slovenčine ustálila táto lexéma vo význame „otcov otec“. Ako vidíme na obrázku č. 1, areálová distribúcia lexémy *dedo* je rozšírená v nárečiach na celom území dnešného Slovenska, najviac však v západnej časti (s výnimkou záhorských nárečí) a vo východoslovenských nárečiach; najmenej sa vyskytuje v stredoslovenských nárečiach. V severnom areáli slovenských nárečí – v hornokysuckých nárečiach hraničiacich s goralskými nárečiami – sú zaznamenané deminutívne tvary slova *dedo* v adekvátnych hláskových variantoch, a to *d'adko* a *d'adak*. V goralských nárečiach, ale aj vo východoslovenských nárečiach, sú tvary *dido*, *zada* a *žadek*, pričom lexéma *dido* sa vplyvom kontaktných javov viac vyskytuje v ukrajinských nárečiach, menej v goralských, ktoré sú zasa zastúpené lexémami *zada* a *žadek* pod kontaktným vplyvom poľštiny (*dziadek*). Ako vidíme na obrázku č. 1, pre stredoslovenský areál je typický skôr analytický tvar – adjektívno-substantívne spojenie *starý otec*, ktoré sa vyskytuje vo zvolenských, gemerských, ale aj liptovských a oravských nárečiach, minimálne v abovskom nárečí. Adjektívno-substantívna kombinácia *starý tatko* sa vyskytuje v areáli kysuckých nárečí. Definícia lexémy *tata* v Stručnom etymologickom slovníku (Králík, 2015, s. 605) je nasledujúca: „*Tata, tato* hypokoristikum „otec“ (od *16. stor.). Pôvodne slovo detskej reči, utvorené zdvojením slabiky.“ Ďalší analytický tvar, ktorý sa vyskytol v analyzovanom materiáli, je *starý ňäño* – areálová distribúcia tejto lexémy je najmä v abovských a zvolenských nárečiach. Lexéma *ňäño* sa v Slovníku slovenského jazyka uvádza s významom: „otec, familiárne; ňäňko, ňaničko, ňaniček i ňäňuško, zdrobnenina, hypokoristikum“ (Peciar, 1960, zv. II., s. 259). *Starý apa* vznikol kontaktným javom s maďarčinou, jeho distribúcia je v hontianskych a novohradských nárečiach. „Apo hovorovo „otec“, staršie i *apa* (od 18. stor.). Z maďarského *apa*, pôvodne asi slovo detskej reči“ (Králík, 2015, s. 48). Areál stredoslovenských nárečí je lexikálne najbohatší, vyskytujú

⁴ *Velké písmeno naznačuje rozličný hláskoslovný vývin.*

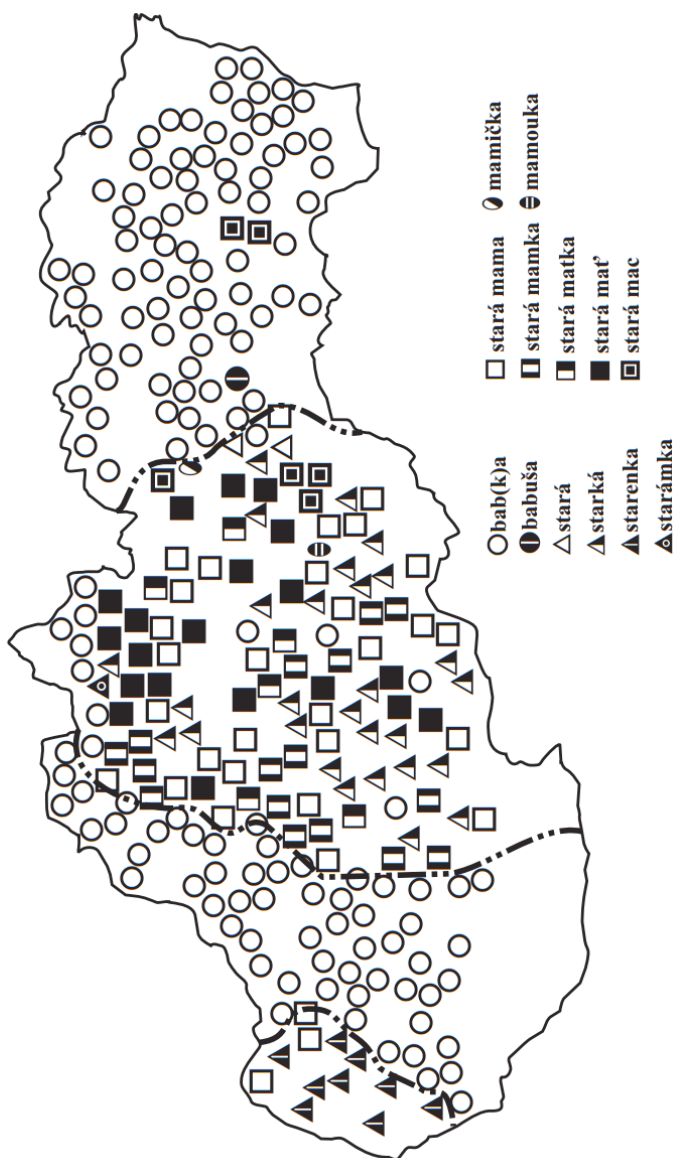
sa tu adjektívne tvary *starý* a deminutívna podoba *starký*. V Historickom slovníku slovenského jazyka sa uvádza pod heslom *starý* niekoľko definícií, avšak pre nás je relevantná nasledujúca: „otec otca alebo matky, dedo (pretože gehu stary otiec k teg puol cztwrtine nemal zadneho prawa a mocyz prodawaty)“ (HSSJ V., 2000, s. 450). Areálová distribúcia lexém *starý* a *starký* je v turčianskych, hontianskych, novohradských a gemerských nárečiach. V materiáli sú zachytené aj jednotlivosti v podobe kompozít *staruotec* v stredo-oravskom nárečí a *tatastarý* v hornoteckovskom nárečí. Substantivizáciou lexémy *starý* vznikla ďalšia podoba, lexikálna jednotka *stareček* typická pre záhorské nárečie. V skúmanom materiáli je tiež zaznamenaný výskyt lexémy *apouka*, v oblasti Gemera, je to „starý neslovanský kontaktný jav s maďarčinou – lexéma *apa* v slovákizovaných podobách *apko/apouka* < *apuka*“ (Žigo, 2015, s. 333). Posledným javom, ktorý sa vyskytol v materiáli, je deminutívny variant lexémy *tata* – *tatičko*. Ako sme spomenuli vyššie, sémantický význam je „otec“, v materiáli sa vyskytuje iba jediný doložený prípad výskytu, predpokladáme preto, že tento záznam nemusí byť z explorátorského hľadiska korektný, pre nás je nerelevantný, pravdepodobne spôsobený sociologickým faktorom, nedorozumením s informátorom.

Do skupiny rodinných vzťahov charakterizujúcich nie tú istú generáciu, rozdiel o viac ako o jeden generačný stupeň, staršieho, nie mužské pohlavie a tesný vzťah zaraďujeme aj pomenovanie pre otcovu/matkinu matku. Analyzovaný jav 103/981 *stará matka* z lexikálnej časti Dotazníka Atlasu slovenského jazyka má veľmi podobné črty ako vyššie analyzovaný jav 103/980 *dedo*. Ide o celkom prirodzený jav, pretože skúmané dva výrazy fungujú v rovnakom vzťahu so signifikantným rozdielom prirodzeného rodu, t. j. pohlavia. V tomto materiáli je taktiež príznakový výskyt javov v dvoch kompaktných areáloch – východoslovenskom a západoslovenskom (okrem záhorskej oblasti, rovnako, ako v predošlom jave) oproti stredoslovenskému areálu. V západoslovenskej a východoslovenskej nárečovej oblasti je markantná distribúcia koreňa **baB*. *Baba* je „hovorovo ‚(stará) žena‘ (od *13. stor.). Praslovanský tvar **baba*, slovo detskej reči, utvorené zdvojením slabiky (*ba-*). Podobne ako pri iných slovách tohto typu (*ded*, *mama*, *tata*, *teta*) išlo najskôr azda o „označenie príbuzenského vzťahu, z toho súčasný význam“ (Králík, 2015, s. 57). *Babka* je hypokoristikom k substantívu *baba*, s významom „stará žena, starenka, babička; krajovo stará mat“ (Peciar, zv. I., 1959, s. 61). Podoba *babuša* je taktiež hypokoristikom aj krajovým označením pre „starenku, babku“ (tamže, s. 62). Tento lexikálny variant sa vyskytuje v oblasti, kde sú menšie územné celky ukrajinských nárečí, je teda možné, že zdobenina vznikla pod vplyvom tohto jazyka.

Rovnako ako na obrázku č. 1 i na tomto jave 103/981 *stará matka* si môžeme všimnúť, že pre stredoslovenský areál je typický analytický spôsob pomenovania – napríklad areálová distribúcia lexémy *stará mama* je typická pre liptovské, turčianske, zvolenské a gemerské nárečia, avšak na areáli novohrad-

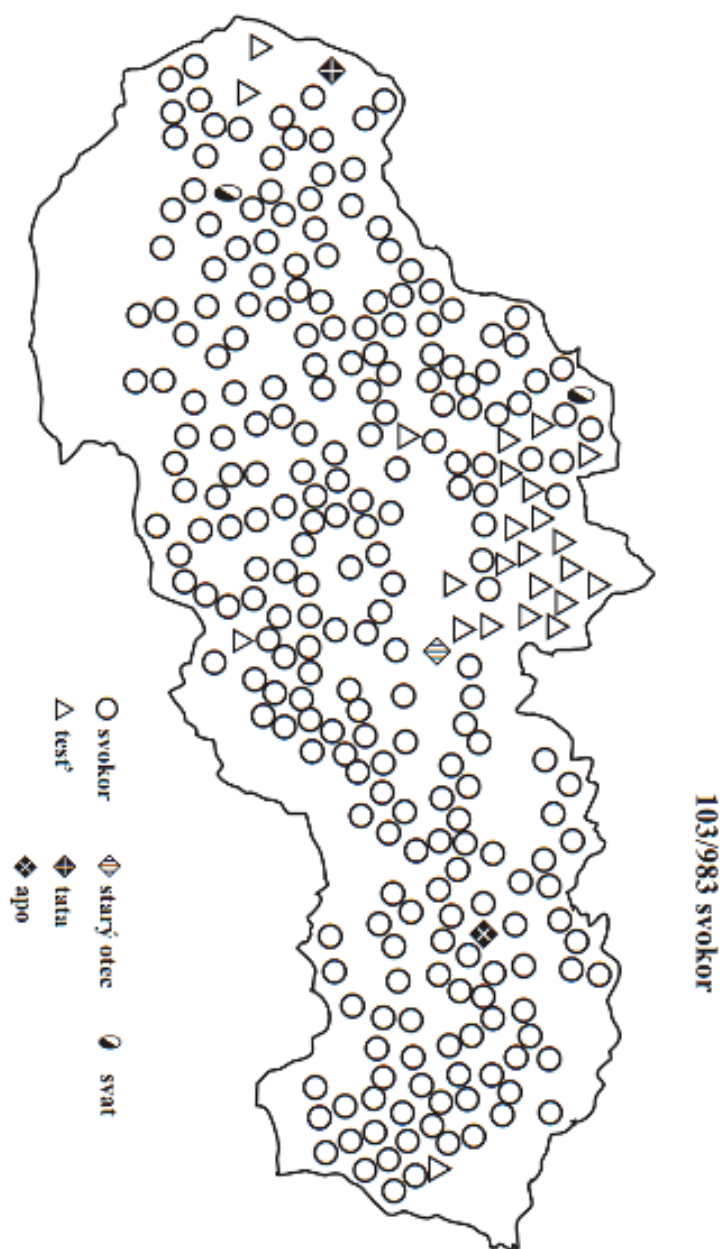
ských, hontianskych, tekovských a kysuckých nárečí sa prelína s deminutívnou podobou *stará mamka*. Analytická deminutívna podoba z koreňa *mat- stará matka* je distribuovaná najmä vo zvolenských nárečiach, menej v turčianskych. Lexikálna distribúcia lexémy *stará mat'* je najviac zastúpená v liptovských nárečiach, ale vyskytuje sa aj v ostatných už spomenutých stredoslovenských nárečiach. Asibiláciou *t' > c* vznikla podoba *stará mac*, ktorá sa vyskytuje v Above a v nárečiach stredného Gemera. Ako sme uviedli, areál stredoslovenských nárečí je najdiferencovanejší, je tu najbohatšia báza pomenovaní pre otcovu/matkinu matku, tiež sa tu vyskytuje adjektívna podoba lexéma *stará* v Gemeri, hoci častejšia je distribúcia deminutívnej podoby *starká*, a to vo zvolenských, turčianskych nárečiach a v Tekove a Honte. Deriváciou z adjektívneho základu vznikla lexéma *starenka* s výskytom v oblasti záhorských nárečí (rovnako ako jav *stareček*; podoba *starenka* je jeho prechýlenou podobou). Na analyzovanom materiáli sa vyskytuje jav *starámka*, táto lexéma pravdepodobne vznikla univerbizáciou lexém *stará* a *mama*, vyskytuje sa v kysuckých nárečiach. Ostatné dva javy, ktoré sa vyskytli v danom materiáli, sú lexikálne jednotky *mamouka* a *mamička*. Pri lexéme *mamouka* môžeme predpokladať, že ide pravdepodobne o rovnaký jav, ako nastal pri lexikálnej jednotke *apouka*, je to starý neslovanský kontaktný jav s maďarčinou. Posledný jav, ktorý sa vyskytol v materiáli, je deminutívny variant lexémy *mama* – *mamička*. V Slovníku slovenského jazyka sa pod heslom *mamička* uvádzajú dva významy: „1. matka; 2. familiárne manželka; familiárne testiná alebo svokra“ (Peciar, zv. II. 1960, s. 90). Pomenovanie *mamička* teda v tomto skúmanom jave nie je relevantné, pretože nepomenúva rodinného člena o dve generácie staršieho, ale iba o jednu generáciu, a taktiež nemusí spĺňať ani kritérium pokrvný rodinný vzťah – nomina consanguinitatis, pretože *svokru/testinú* charakterizuje opačné kritérium, a to nepokrvný, novonadobudnutý vzťah – nomina afinitatis. Na základe uvedenej analýzy lexému *mamička* zo sémantického hľadiska v tomto materiáli neberieme do úvahy.

103/981 stará matka

Obrázok č. 2. Dotazníková otázka 103/981 *Ako sa volá otcova/matkina matka?*

Ďalší jav, ktorý budeme analyzovať, je otázka číslo 103/983 *svokor* Dotazníka lexikálnej časti Atlasu slovenského jazyka.

Obrázok č. 3. Dotazníková otázka 103/983 *Ako sa volá manželov otec?*

Pomenovanie zaradujeme do kategórie skupiny rodinných vzťahov s rozdielom o jeden generačný stupeň, staršieho, mužské pohlavie a nie tesný vzťah. V porovnaní s ostatnými analyzovanými javmi v tomto materiáli nie je ani taká výrazná areálová diferenciácia, ani taký rozsiahly výrazový aparát na pomenovanie manželovho/manželkinho otca. Areálová distribúcia lexémy *svokor* je rozšírená na celom území Slovenska, menej však v liptovských nárečiach. V Stručnom etymologickom slovníku sa pod heslom *svokor* uvádza, že: „sa používa od 16. stor.; vyskytuje sa tiež s obmenou (s asimiláciou *e-o- > o-o-*) staršieho *svekor*, ktorého východiskom je praslovanské **svekorъ*, súvisiace so stind. *švášurah*, [...] lat. *socer* svokor“ (Králík, 2015, s. 570). Východiská tejto lexémy sú rôzne a nie je celkom jasné, ktorá z možných interpretácií charakterizuje pôvodný význam, uvažuje sa však, že „východiskom je indoeurópske **suekuro-*, pravdepodobne zloženina, ktorej prvú časť tvorí azda indoeurópske **sue-* (*svoj*) a druhá časť nie je jasná – uvažovalo sa o indoeurópskom **kūro-*, pán, resp. o indoeurópske **ker-*, **kerə-* hlava či o ide. **kreu(ə)-/*krū-* (*krv*; pôvodne označenie pokrvného príbuzného?“ (tamže, s. 570). Hoci, ako vidíme, etymológia pri vysvetľovaní tohto slova nie je úplne jednoznačná, analýza ponúka najpravdepodobnejší význam zloženín – semém. *Svokor* totiž mohol byť pán – v zmysle „kto v istom prostredí rozkazuje, má moc“ (KSSJ, 2003, s. 729), hlava (rodiny), teda patrí k „svojim“, pričom pôvodne označoval pokrvného príbuzného. V súčasnosti táto seméma stratila platnosť, pretože *svokor* je charakteristický práve tým, že označuje nepokrvný, nie tesný rodinný vzťah, je teda získaný, novonadobudnutý vydajom alebo ženbou. Slovník slovenského jazyka (Peciar, zv. IV., 1964, s. 376) uvádza, že *svokor* je „manželov otec“, súčasné slovníky slovenského jazyka uvádzajú aj druhý význam, napr. KSSJ: „2. hovor. manželkin otec, test“ (2003, s. 729) alebo SSS: „manželov otec, hovor. i manželkin otec • test' (manželkin otec)“ (2004, s. 708). Z toho vyplýva, že *svokor* primárne označuje manželovho otca a až sekundárne manželkinho, určujúce je teda to, v akom vzájomnom vzťahu sú subjekty. Ďalšia lexikálna jednotka vyskytujúca sa v skúmanom materiáli je *test'*. Areálová distribúcia tejto lexémy je v severnej časti stredoslovenského nárečového makroareálu – v liptovských nárečiach a kysuckých nárečiach, menej v západnej časti (v okolí Bratislavy) a zriedkavý výskyt je v novohradských a užských nárečiach. Podľa Stručného etymologického slovníka je lexéma *test'* pôvodom staršia ako *svokor*, vyskytuje sa „od 15. storočia vo význame ‚manželkin otec‘. Praslovanská podoba **tbstb* porovnávalo sa (pri rekonštrukcii **tbstb* < **tīk-tī-*) s gr. *tiktō* < **ti-tk-ō* ‚rodím, plodím‘, *tek-non* ‚dieťa‘; v takom prípade od ide. **tek-* ‚plodiť, rodiť‘ – t. j. z významového hľadiska ‚rodič‘ > manželkin otec“. Iný výklad vychádza z pôvodného **tbt-tb*, od koreňa **tbt* ako variantu koreňa zachovaného v psl. **tet-a* (*teta*), pôvodom z detskej reči“ (Králík, 2015, s. 611). Ako vidíme, ani pri tomto prípade nie je pôvodný význam jednoznačný, ale v SSJ je definícia *test'a*: „otec manželky vo vzťahu k manželovi“ (Peciar, zv. IV., 1964, s. 519) a v KSSJ: „manželkin otec“ (2003, s. 770). *Test'* (manželkin otec) teda komplementárne dopĺňa *svokra* (manželovho otca). V skúmanom materiáli sa dvakrát vyskytla aj jednotka *svat* v stredonitrianskych a v hornotrenčianskych

nárečiach. *Svat* je „test“ a svokor medzi sebou a vo vzťahu jedného z nich k manželke druhého, staršie aj „starší svadobný host“; starejší; pytač (od 17. stor.) • Psl. **svatb*; obyčajne sa odvodzuje od ide. **seue-*, **sue-* (*svoj*) – pôvodne azda „svoj, vlastný“, odtiaľ „patriaci k svojmu, vlastnému rodu, príbuzný“ (s ďalším vývinom v smere „spríbuznený sobášom“, resp. „podieľajúci sa na príprave svadby“)“ (Králík, 2015, s. 568). Slovníky, napr. novší KSSJ (2003, s. 725), ale aj starší Slovník slovenského jazyka (Peciar, zv. IV., 1964, s. 353) uvádzajú totožnú definíciu: „test“ a svokor medzi sebou a vo vzťahu jedného z nich k manželke druhého“. Ako vyplýva z uvedených slovníkových definícií, *svat* nespĺňa kritériá, ktoré sme si definovali v úvode, pretože neoznačuje staršiu generáciu, ale tú istú, z logických dôvodov teda *svat* nemôže byť *svokrom*. Zvyšné lexémy, ktoré sa vyskytujú v tomto materiáli, by sme mohli zaradiť do jednej skupiny, všetky tri slová *starý otec*, *tata*, *apo* sme pomocou slovníkov definovali vyššie v materiáli 103/980 *dedo*. Na základe uvedenej definície rovnako ako pri *svatovi* vyplýva, že toto pomenovanie nie je relevantné, pretože *tata* a nárečové hypokoristikum *apo* označuje osobu staršiu o generáciu, avšak priamo pokrve príbuznú. *Starý otec* pomenúva rodinného príslušníka staršieho o dve generácie, ktorý je taktiež v tesnom vzťahu. Hoci sú tieto pomenovania z logického hľadiska irelevantné, chybné, zo sociologického hľadiska sú pochopiteľné. Rodina je základná inštitúcia spoločnosti, tvorí jej základnú stavebnú jednotku, takže je pre ňu typické, že jej členovia sú v úzkom kontakte. Podstatným faktorom, ktorý mohol ovplyvniť výskyt týchto jednotiek v skúmanom materiáli, je ten, že pri zadávaní dotazníkových otázok sa nezohľadňovalo postavenie, resp. vzťah informátora ku skúmanému javu. Takýmto spôsobom sa do materiálu mohli dostať irelevantné jednotky. Ďalším faktorom, ktorý taktiež treba zohľadniť, je ten, že typická slovenská *rodina* mala v minulom storočí iné zloženie (najmä čo sa týka počtu členov) ako v súčasnosti. V minulosti boli na území Slovenska najmä viacgeneračné rodiny, ktoré žili v spoločnej domácnosti. „Mladomanželia nemusia mať po sobáši samostatnú domácnosť, ale môžu žiť s rodinou, väčšinou rodičovskou, ako jej členovia. [...] Manžel mával v rodičovskej rodine synovské práva väčšieho rozsahu ako dcéry, ktoré odchádzali do mužovej (manželovej) rodiny „za nevesty“. Syn bol pokračovateľom rodinného mena a iných spojív po mužskej línii...“ (Botíková – Švecová – Jakubíková, 1997, s. 10). Takto teda mohli žiť v jednej domácnosti aj nepokrvní príbuzní, ktorí prichádzali do každodenného kontaktu, a pravdepodobne na základe pozitívnych vzájomných vzťahov sa oslovovali aj iným spôsobom, než ktorý bol bežne zaužívaný (*tata*, *apo*). Rovnako analogicky sa do analyzovaného materiálu mohlo dostať pomenovanie *starý otec*, ktoré *svokor* dostal od svojich vnukov/vnučiek a ktoré sa zaužívalo aj v reči ich rodičov (teda nevesty a zaťa). Hoci sú teda tieto tri lexikálne jednotky (*tata*, *apo*, *starý otec*) z logického hľadiska nerelevantné, zo sociologického hľadiska je vysvetliteľné, prečo sa v danom materiáli vyskytli.

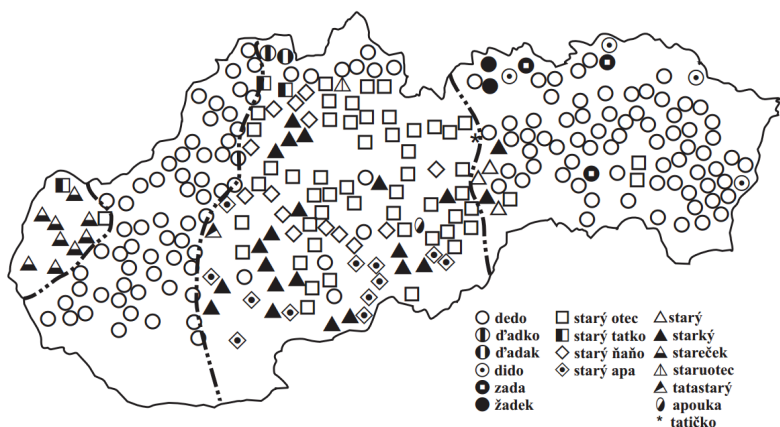
Mapy, ktoré sme uviedli v tomto príspevku, vznikli spracovaním a digitalizáciou dotazníkových odpovedí dialektologického výskumu v rámci prípravy *Atlasu slovenského jazyka* v druhej polovici 20. storočia. Náš materiál je excerptovaný

z dotazníkového výskumu, ktorý sa zameriaval na lexiku a zostavovali a spracovali ho F. Buffa a A. Habovštiak. Vybrané javy boli rozdelené do tematických celkov, avšak celý získaný materiál nevyšiel v rámci 3. a 4. zväzku Atlasu slovenského jazyka a v súčasnosti je uchovaný v archíve Dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. V priebehu tých desiatok rokov, odkedy výskum prebiehal, pokročila úroveň vedy aj techniky a metódy spracovania by dnes boli na inej úrovni. V dôsledku istých nedôsledností pri zadávaní dotazníkových otázok sa preto dnes musíme s týmto faktom vyrovnáť. Párový variant k otázke 103/983 *svokor* – *svokra* nie je spracovaný, zaznamenané sú iba čiastkové informácie, ktoré boli zozbierané pri skúmaní javu č. 103/983, a tie sú zapísané na kartotecných lístkoch v Dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Prechýlená podoba *svokra* je podľa kartotecných lístkov analogicky komplementárna s maskulinom *svokrom* a areálová distribúcia prechýlených lexém je totožná.

Záver

Kartografickým spracovaním javov 103/980 a 130/981 sa z hľadiska vyjadrovania pokrvného príbuzenstva – predkov druhého stupňa – **dědъ* a **baba* – vyčlenili signifikantné oblasti: 1. *makroareál východoslovenských a západoslovenských nárečí* okrem záhorských nárečí dokazuje stabilitu pôvodného praslovanského východiska interpretovaných lexém v syntetickej podobe, ako sa zachovali v južnoslovenských a východoslovenských jazykoch a v časti západoslovenských jazykov (porov. *Český jazykový atlas I.*, 2012, s. 77, 79). Tento typ zahrňuje v jednej lexikálnej báze sémy dvojgeneračného odstupu aj pohľavia; 2. *makroareál stredoslovenských nárečí* sa typologicky vyčleňuje tendenciou, ktorej východiskom je analytický spôsob vyjadrovania dvojgeneračného odstupu.

103/980 dedo

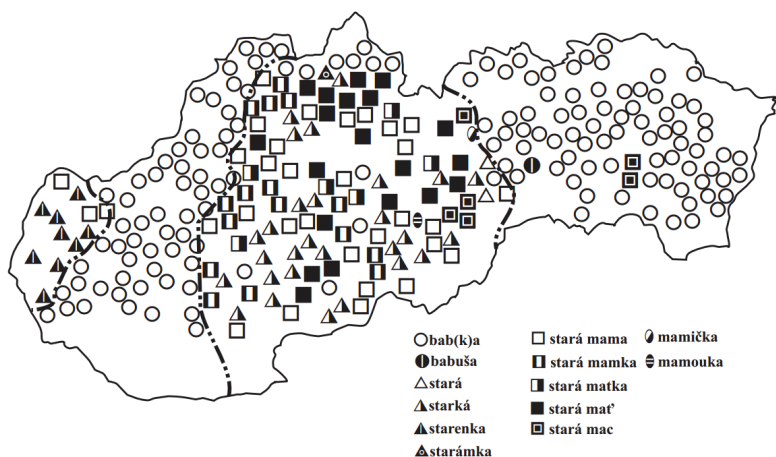

Obrázok č. 4. Makroareály 103/980 *dedo*

Adjektívum *starý* sému dvojgeneračného odstupu nadobúda len v spojení so substantívami *otec*, *mama* (ide o proces analogický s frazeologizáciou typu *strelit' capa*, *hádzat' hrach o stenu*, ale miera abstrakcie je v tomto prípade nižšia). Toto dvojčlenné vyjadrenie sa stalo východiskom univerbizovaných podôb v areáloch s výskytom podôb *starý*, *starký*, *stareček* / *stará*, *starká*, *starenka*. Predpokladom týchto typologických zmien môžu byť intenzívnejšie kontakty s jazykmi iného pôvodu či typu – v rámci včasnofeudálneho Uhorského štátu s nemčinou a maďarčinou. Tieto naše predpoklady majú oporu v kompozitách vyjadrujúcich skúmané rodinné vzťahy v maďarčine: *nagy-apa* / *nagy-mama*, resp. v nemčine: *Groß-vater* / *Groß-mutter*. Kontakty o prirodzených vplyvoch maďarčiny dokazuje napr. výskyt adaptovaných podôb *apouka*, *mamouka* v južnostredoslovenskej kontaktovej oblasti, resp. výskyt hungarizmov typu *valal* vo východoslovenských nárečiach. Rovnako významný je intenzívny vplyv nemčiny na túto oblasť nielen v dôsledku najstaršej christianizačnej lexiky z 9. – 11. storočia, ale najmä pre spoločenský, ekonomický a duchovný vplyv nemeckej banskej kolonizácie na oblasť stredoslovenských banských miest a Spiša.

Vďaka takejto identifikácii jednotiek sa nám v jazyku odhaľuje niečo také, čo by sme mohli charakterizovať ako makrotypy (na pozadí apelatívnej slovnej zásoby), ktorá tvorí paralelu s propriálnou sférou, resp. paralelu s geneticky identifikovanými makroareálmi slovenského jazykového územia. Cieľom nášho výskumu nie je len interpretácia materiálu,

103/981 stará matka

Obrázok č. 5. Makroareály 103/981 *stará matka*

ale najmä pokus o nájdenie východiska a prostriedkov na identifikáciu vzťahov. Zmysel interpretácie je v tom, aby sme našli väzbu medzi známym územným

členením a argumentovali jeho stabilitu na vlastnom výskumnom pozadí lexikálnych a slovotvorných javov. Interpretácie nárečového pramenného materiálu nesvedčia len o areálovej distribúcii jednotlivých lexém, ale sú podkladom kultúrohistorickej, interkultúrnej, interlingválnej interpretácie prvkov, ktoré ovplyvnili niekedy skryté, ale prítomné a vedeckou syntézou identifikované spontánne jazykové zmeny a typologické posuny v jazyku. Tým sa nárečový materiál stáva spoľahlivým identifikátorom prirodzeného jazykového vývinu. Materiál navyše obsahuje aj sociálny aspekt, jednotlivé lexikálne jednotky nie je možné v rámci areálov ľubovoľne zamieňať, pretože takýto prenos typu z jedného areálu na druhý areál (či už univerbátu, alebo multiverbátu) je sociálne signifikantným fenoménom a ich prenos by bol príznakový.

LITERATÚRA

- BALHAR, Jan: *Český jazykový atlas*. Brno: Akademie věd České republiky. 427 s.
- BOTÍKOVÁ, Marta – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia – ŠVECOVÁ, Soňa: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda 1997. 242 s.
- HABOVŠTIAK, Anton: *Atlas slovenského jazyka*. zv. 4. Bratislava: Veda 1984, s. 356 – 378.
- HABOVŠTIAK, Anton: Slová cudzieho pôvodu v slovenských nárečiach. In: *Studia Academica Slovaca*. 10. Bratislava: Alfa 1981, s. 115 – 133.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Charakteristika slovnej zásoby štúrovčiny v širšom vývinovom kontexte. In: *Slovenská reč*, 1993, roč. 58, č. 4, s. 207 – 215.
- KOLLÁROVÁ, Petra: Pomenovanie príbuzenských vzťahov po rodičoch v slovenských nárečiach. In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. Łódź 2016. V tlači.
- KRÁLIK, Ľubor: *Stručný etymologický slovník*. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- KRUPA, Viktor: *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava: Veda 1980. 130 s.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 866 s.
- Slovník slovenského jazyka. II. L – O*. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s.
- Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.
- ŽIGO, Pavol: Medzinárodný slavistický projekt Slovansky jazykový atlas. In: *Studia Academica Slovaca*. 35. Bratislava: Stimul 2006, s. 423 – 434.
- ŽIGO, Pavol: O pôvode a význame slov ves a dedina. In: *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 1, s. 119 – 125.
- ŽIGO, Pavol: Slovansky jazykový atlas – vzťah jazyka a historicko-spoločenských fenoménov. In: *Slavica Slovaca*. 2009, č. 1, s. 5 – 12.
- ŽIGO, Pavol: Slovansky jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku v (stredo)európskom slovanskom kontexte. In: *Studia Academica Slovaca*. 37. Bratislava: Stimul, 2008, s. 89 – 96.

Zoonimy versus inne onimy

Agnieszka Kołodziej

Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
agnieszka.kolodziej@uwr.edu.pl

Niniejszy artykuł poświęcony został konfrontacji komponentów onimicznej sfery języka, mianowicie zoonimów z innymi kategoriami nazw własnych: antroponimami, toponimami, chrematonimami.

Porównanie elementów onimicznej płaszczyzny języka przeprowadzono przy uwzględnieniu wyznaczników, takich jak: podstawa nazwotwórcza, źródła motywacji, zaplecze wykładników formalnych, za pomocą których tworzone są te nazwy, pełnione przez nie funkcje oraz metoda ich badań.

Ze względu na ramy objętościowe artykułu, zasygnalizowano jedynie najważniejsze analogie i dyferencje między poddanymi analizie kategoriami nazw własnych.

W obrębie onimicznej płaszczyzny języka wyróżnić można jej trzy konstytutywne plany: bionimiczny, geonimiczny oraz chrematonimiczny (Šrámek, 1999, s. 16). Każdy z powyżej wspomnianych planów obejmuje swym zakresem różne kategorie nazw własnych. W przypadku bionimicznego planu języka są to kategorie istot żywych, czyli antroponimy – nazwy własne osób, takie jak: imiona, nazwiska, przezwiska, przydomki, pseudonimy, etnonimy, nazwy dynastyczne i heraldyczne, oraz tytułowe zoonimy – nazwy własne zwierząt, wśród których wymienić można: rurozoonimy, urbozoonimy, nazwy zwierząt żyjących w ogrodach zoologicznych, zoonimy literackie, jak również nazwy zwierząt rodowodowych. Geonimiczny plan języka tworzą: ojkonimy, anojkonimy, oronimy, hydronimy, urbanonimy. Z kolei komponentami planu chrematonimicznego są: instytucjonimy, nazwy rzeczywistości kulturowych, unikatonimy czy też pragmatonimy.

Przechodząc do ogólnej charakterystyki wspomnianych kategorii nazw własnych, należy zwrócić uwagę na ich status w onimicznym systemie języka. Determinuje on bowiem obraną metodę badań onimów, o czym zostanie wspomniane w dalszej części rozważań. Warto również zaznaczyć, iż pojęcie systemowości stosowane jest przede wszystkim w odniesieniu do kategorii onimicznych ugruntowanych w tradycji badawczej, takich jak antroponimia i toponimia, natomiast w przypadku zoonimii najbardziej stosowne wydaje się używanie terminu mikrosystem zoonimiczny (zob. Janković, 2010; por. Mrózek, 1994, 1996).

Robert Mrózek wspomina o badaniach dwóch zasadniczych obszarów onimicznych:

„Jeden z nich tworzą zasoby nazewnicze ustalone i uzupełnianie w dziejowych nawarstwieniach w obrębie poszczególnych kategorii, głównie antroponimicznej i toponimicznej, pozostające w obiegu komunikacyj-

nym o wyznaczonym zasięgu funkcjonalnym i społeczno-środowiskowym, podlegające w określonym stopniu odpowiednim zasadom normatywnym [...]. Drugi zaś obszar, zmienny zakresowo, jest nieukształtowany ostatecznie ani co do stosowanych wzorców derywacyjnych, ani co do ich efektów ilościowych. [...] Obszar ten reprezentują zróżnicowane wewnętrznie zbiory chrematonimów, nietrwałych zoonimów (tworzonych głównie w obrębie tzw. zoonimii miejskiej), nieoficjalnych antroponimów przezwiskowych czy też tworów związanych z rozwojem najnowszych technik komunikacyjnych, w tym komputerowo-internetowych“ (Mrózek, 2003, s. 12).

Tytułowe zoonimy to w większości nazwy ulotne, nieoficjalne, niekodyfikowane, wyjątek tu stanowią nazwy zwierząt rodowodowych i niektóre imiona zwierząt żyjących w ogrodach zoologicznych. Podobnymi cechami odznaczają się również antroponimy, takie jak przezwiska, nicki internetowe, także elementy chrematonimicznego planu języka. Wymienione powyżej typy onimów stoją w opozycji do innych antroponimów, przede wszystkim imion i nazwisk, nazw dynastycznych i heraldycznych, oraz geonimów, w obrębie których mamy do czynienia z nazwami oficjalnymi, w dużej mierze podlegającymi kodyfikacji.

Dwa powyżej wspomniane obszary badawcze determinują także morfologiczny i leksykalny charakter zbiorów onimicznych. Zarówno urbozoonimy, przezwiska, chrematonimy należy rozumieć jako morfologicznie i leksykalnie otwarte kategorie, w odróżnieniu od imion, nazwisk, przydomków, etnonimów, nazw dynastycznych i heraldycznych czy też nazw geograficznych. Dzięki leksykalnej i morfologicznej otwartości, owe zbiory nazewnicze mogą być wciąż poszerzane, rozwijane (por. Warchoł – Strutyński, 2004; Jakus-Borkowa, 1996 etc.). Brak ogólnych reguł, stanowiących dyrektywy procesu nominacji daje kreatorom imion swobodę zarówno pod względem semantycznej, jak i formalnej struktury nazwy. Możliwości kreatora nazwy:

„są wprost nieograniczone i pozwalają zarówno wykorzystać wyrazy (apelatywy i nazwy własne) istniejące w języku rodzimym lub w językach obcych, jak i tworzyć pewne nietypowe, nieznane dotąd struktury, np. oparte na sympatycznie brzmiącym dla autora nazwy zestawie głosek“ (Jakus-Borkowa, 1996, s. 203).

Zoonimy oraz przezwiska to nazwy, które z reguły nie są dziedziczone¹, w przeciwieństwie np. do przydomków, nazwisk. Niektóre imiona ludzi, zwierząt i przezwiska to jednostki o charakterze wartościującym i oceniającym,

¹ Jedynie w odniesieniu do klasy zoonimów (głównie imion zwierząt rodowodowych, urbozoonimów, czasami i imion zwierząt żyjących w ogrodach zoologicznych) można mówić o „dziedziczeniu” imienia. Proces ten potwierdzają źródła motywacji o charakterze patro- i matronimicznym.

w odróżnieniu od innych antroponimów oraz elementów kategorii toponimicznej w przeważającej większości występujących w formie neutralnej, oficjalnej. Zoonimy, chrematonimy oraz antroponimiczną kategorię przezwiska cechuje zmienność i fakultatywność, co w mniejszym stopniu charakterystyczne jest dla pozostałych nazw osobowych i geograficznych, onimów ugruntowanych w tradycji, przekazywanych w rozmaitych spisach, księgach i dokumentach prawnych, nad którymi pieczę sprawują komitety i komisje językoznawcze. Stabilność przede wszystkim imion i nazwisk, nazw terenowych, hydronimów czy też oronimów wskazuje na dyferencję pomiędzy wyróżniającymi się zmiennością nazwami zwierząt i nazwami wytworów ludzkich rąk.

Podstawy nazwotwórcze oraz źródła motywacyjne należą chyba do najciekawszych czynników wpływających na postać kreowanych jednostek onimicznych.

Bazy nazwotwórcze nazw własnych mogą występować w postaci nomen proprium lub nomen appellativum. Podstawy te mogą być kreacjami odrzeczownikowymi, odprzymiotnikowymi, odczasownikowymi, rzadziej występować w formie zaimkowej czy liczebnikowej. Wyróżnić więc można dwa mechanizmy tworzenia nowych jednostek onimicznych: powstają one bowiem albo w procesie onimizacji, czyli przejścia nazwy apelatywnej do klasy nazw własnych, albo są rezultatem procesu transonimizacji, w którym to nazwa własna zmienia swoją kategorię w obrębie płaszczyzny onimicznej.

Zaplecze baz nazwotwórczych jest zróżnicowane dla każdej kategorii nazw własnych, w jednych klasach bardziej produktywne są podstawy apelatywne, w drugih zaś proprialne.

Do cech wspólnych między zoonimami i antroponimami zaliczyć można podstawę apelatywną, w tym wypadku przede wszystkim klasy ruozoonimów, ale i urbozoonimów, oraz osobowych imion własnych z motywacją pośrednią lub bezpośrednią. Zjawisko to nie dotyczy oczywiście wszystkich jednostek zoonimicznych. Jeśli weźmie się pod uwagę podobną podstawę apelatywną dla kategorii zoonimicznej i antroponimicznej, trafne wydaje się stwierdzenie Stefana Warchoła, iż pierwotne nazwy osób i zwierząt wiejskich przypominały przezwiska ludowe (zob. Warchoł, 1996, s. 161 – 162). Wśród podstaw nazwotwórczych dla zoonimów wymienić należy przede wszystkich apelatywne formy rzeczownikowe i przymiotnikowe (np. *Burek* „ponieważ jest koloru burego”), rzadziej czasownikowe (np. *Gapcio* „lubi się gapić w sufit”), zaimkowe (np. *Tutty* „Izpeljano iz italijanskega izraza tutto-vse, ker mi psička pomeni vse” czy też dźwiękonaśladowcze (np. *Mrumru* „ponieważ wydaje takie dźwięki”). Podstawy te charakteryzują zewnętrzny wygląd zwierzęcia bądź jego zachowanie.

W kategoriach antroponimicznych, takich jak nazwiska czy przezwiska, wyróżnić można, oprócz podstaw rzeczownikowych, również podstawy adjektywne i czasownikowe, np.: *Pański* (Tomczak, 2003, s. 195), *Gadaj* (tamże, s. 72).

Zróżnicowanie baz nazwotwórczych towarzyszy także toponimom. Wśród formacji produktywnych dla onimów wymienić należy formacje przymiotnikowe, które przeważają nad rzeczownikowymi (zob. Rzetelska-Feleszko, 2003a, s. 7), podobnie zresztą jak w przypadku hydronimów (zob. Rymut, 2003, s. 229). W anojkonimii, oronimii czy też urbanonimii często odnotowywane są struktury dwu- lub wieloskładnikowe, w których forma rzeczownikowa opatrzona jest kwalifikatorem przymiotnikowym. Istotna w tej kwestii wydaje się uwaga R. Mrózka, że w tego typu nazwach:

„Człony wyróżniające w zestawieniach nazewniczych są [...] stereotypowo ograniczone do kilku składników apelatywnych (środkowy, wschodni, zachodni; mały, niski, średni, wysoki i in.) i utworzonych od nazw własnych (głównie od nazw miast: *Maków Podhalański*, *Stary i Nowy Sącz*, *Żywiec*“ (Mrózek, 2003b, s. 199).

Porównywanie źródeł motywacji semantycznych w procesie nazwotwórczym ludzi i zwierząt ukazuje oczywiście bardzo wiele kolejnych podobieństw. W literaturze przedmiotu spotykamy się z różnymi klasyfikacjami semantycznymi, tymi podstawowymi, jak i rozbudowanymi, odnoszącymi się do omawianych kategorii onimicznych. Repertuar motywacji jest bardzo szeroki, a w odniesieniu do imion zwierzęcych i chrematonimów w dużej mierze zależny od wyobraźni kreatora nazwy. Jak wspomina S. Warchoł, nawiązując do badań przeprowadzonych przez Stanisława Rosponda, a dotyczących antroponimii śląskiej z 15 grup leksykalno-semantycznych wydzielonych przez badacza jedynie 6 grup stanowi bazę motywacyjną dla powstających zoonimicznych. Są to następujące rodzaje motywacji: 1. cechy zewnętrzne, 2. cechy wewnętrzne, 3. rośliny, 4. zwierzęta, 5. częściowo zjawiska przyrody oraz 6. nazwy temporalne (zob. Warchoł, 2003, s. 70). W samej klasyfikacji S. Rospond proponuje 15 grup motywacyjnych, są to: przedmioty, wytwory ręki, 2. zawód, stanowisko, 3. zwierzęta, 4. cecha zewnętrzna, 5. cecha wewnętrzna (też abstracta), 6. rośliny, 7. pokarmy, napoje, 8. określenia topograficzne, 9. stopnie pokrewieństwa, 10. zjawiska przyrody, pory roku, miesiące, dni tygodnia, 11. choroby, 12. pieniądze, 14. minerały, 15. inne pozostałe nazwiska (Rospond, 1967, s. 15 – 17). Współcześnie wszystkie wspomniane źródła motywacyjne wykorzystywane w tworzeniu nazwisk stanowią również zaplecze semantyczne dla zoonimów, zwłaszcza urbozoonimów. Oprócz wspomnianej klasyfikacji S. Rosponda podziały prezentujące źródła motywacji dla antroponimicznej kategorii nazwiska proponują m.in. Antonín Kotík (1897), Josef Beneš (1962), Dobrava Moldanová (2004) etc., w przypadku przezwoisk bazy motywacyjne, jak również wykładniki formalne, opisują Romana Łobodzińska i Lucyna Tomczak (Łobodzińska – Tomczak, 1988). Podstawową klasyfikację dla zoonimów zaproponował pod koniec lat 50. XX wieku Hubert Górnowicz (Górnowicz, 1959), a podział ten, z pewnymi modyfikacjami, został przyjęty również przez innych badaczy. Jednak z rozbudowanymi klasyfikacjami semantycznymi dla

tej klasy bionimów spotykamy się głównie w pracach nowszych. Szczegółowe podziały w swoich monografiach proponują Janusz Strutyński (dla urbozoonimów; Strutyński, 1996), Svetlana Kowtiuch i Olga Kyryluk (dla kynonimów; Kowtiuch – Kyryluk, 2010), podobne klasyfikacje możemy znaleźć również w krótkich pracach w formie artykułów (zob. np. Kowaczew, 1987; Decyk, 1996; Nowakowska, 2001 etc.). Rozwinięte schematy motywacyjne w przeważającej większości dotyczą nazewnictwa zwierząt wiejskich i miejskich, natomiast w obrębie zoonimii ogrodów zoologicznych czy też zwierząt rodowodowych proponowanych klasyfikacji nie cechuje już taka różnorodność. W odniesieniu do dwóch ostatnich klas zoonimów stosowane są podstawowe podziały, np. na imiona, których źródłem motywacji są nazwy własne (przeważnie antroponimy, toponimy), nazwy apelatywne, nazwy niejasne (zob. np. Tomaszewska, 1979; Jakus-Borkowa 1996; por. Ewald, Klager, 2008). Wśród już znanych źródeł motywacji spotykanych w nazwiskach, np. w postaci nazw ze świata fauny i flory, określeń topograficznych, nazw zawodów, nazw charakteryzujących obiekt nominowany pod względem jego cech wewnętrznych i zewnętrznych, w zoonimach pojawiają się motywacje o charakterze pamiątkowym, imiona motywowane nazwami pragmatycznymi, hobbystycznymi, nazwami będącymi wyrazem snobizmu samego kreatora onimu, nazwami specjalistycznymi (leksyka medyczna, farmaceutyczna, wojskowa), nazwami związanymi z działalnością wydawniczą, nazwami kalendarzowymi, nazwami instrumentów muzycznych, nazwami związanymi z wierzeniami i religiami, z grami komputerowymi, hazardowymi, nazwami używek, czy nawet nazwami narkotyków (zob. np. Nowakowska, 2001). Bazę motywacyjną dla zoonimów, przede wszystkim zoonimów miejskich, ale i czasami ruozoonimów i zoonimów ogrodów zoologicznych, tworzą, oprócz wspomnianych źródeł apelatywnych, antroponimy znane z telewizji, filmów, literatury, polityki itp., w których procesie nazewniczym motywacja nadana przez kreatora może mieć zarówno charakter pośredni, jak i bezpośredni. W urbozoonimach zaświadczone są także jednostki inspirowane imionami lub nazwiskami krewnych i znajomych, rzadziej z motywacją o charakterze patro- i matronimicznym (charakterystyczna jest ona dla imion zwierząt rodowodowych). Warto zauważyć, że analogicznie jak w przypadku imion, podkreślany jest magiczny i rytualny charakter zoonimów (zob. Bojadzew, 1996; Brozović Rončević – Čilaš Šimpraga, 2008).

O ile nazewnictwo ruo- i urbozoonimiczne cechuje duża dowolność w obieganu źródeł inspiracji, o tyle dowolność ta bywa ograniczona w przypadku imion zwierząt rasowych, rodowodowych oraz tych żyjących w ogrodach zoologicznych². Bardziej restrykcyjny jest sposób nazewnictwa zwierząt rodowodowych: koni, psów, również kotów, który jest szczegółowo sprecyzowany przez związki hodowców. W przypadku koni zazwyczaj mamy dwie możliwo-

² Imiona zwierząt żyjących w ogrodach zoologicznych bardzo często wylaniane są drogą konkursów. Zdarza się, że zwierzę, w wyniku transferu między ogrodami, przechodzi do nowego ZOO wraz z imieniem lub imię nadawane jest przez pracowników ogrodu i opiekunów zwierzęcia.

ści nazewnictwa: od imienia ojca lub od imienia matki (kmeňový, rodový). Przy imionach powstałych od imion ojca używane są cyfry rzymskie, określające potomka. Tego typu nazewnictwo stanowi system zamknięty, w przeciwieństwie do drugiego, w którym wybiera się jedynie początkowe litery imienia matki (zob. np. Rajčanová, 1996; Imrichová, 1996).

Zoonimy nie stanowią bazy motywacyjnej dla antroponimów, podobnie jak i hydronimów, chociaż nazwy wodne odnotowywane są w podstawach zoonimicznych (zob. np. Budziszewska, 1989; Králik, 1993). W odróżnieniu od antroponimów źródło inspiracji dla jednostek zoonimicznych mogą stanowić inne nazwy własne, toponimy, hydronimy, a przede wszystkim chrematonimy, np.: *Adi, Bud'a z Budišova, Gobi, Kiri, Luna, Odra, Sefora, Zaga, Zetka* etc. Te ostatnie są szczególnie widoczne w imionach zwierząt pokojowych, np.: *Carry, Coma, Kofola, Ferrynek, Cotinka, Toyota* etc.

Źródła motywacyjne dla kategorii toponimicznej wydają się bardziej ograniczone. Oprócz obecnych w tej klasie onimów nazw osobowych, spotykamy się chociażby w ojkonimii z nazwami patronimicznymi, rodowymi, dzierżawczymi, służebnymi, etnicznymi, topograficznymi, kulturowymi, zdrobniałymi (zob. np. Rzetelska-Feleszko, 2003a, s. 5 – 6). Nazwy miejscowe w funkcji baz motywacyjnych charakterystyczne są dla nazewnictwa hydronimicznego (zob. Rymut, 2003, s. 229 – 230). W procesie kreacji urbanonimów pojawia się kategoria nazw osobowych, np. *ulica Józefa Piłsudskiego, ulica Juliusza Słowackiego*, najczęściej prezentująca imiona i nazwiska znanych postaci historycznych, współczesnych, literackich etc. Istotne jest, że podobnie jak nazwiska i zoonimy, toponimy również posiadają bazy apelatywne prezentowane przez leksykę faunistyczną i florystyczną (por. np. Pulević, 2012; Lech-Kirstein, 2012).

Przechodząc do omówienia budowy formalnej analizowanych onimów, podkreślić należy, iż mamy do czynienia z różnorodnością struktur onimicznych: z nazwami prostymi, złożonymi, wieloskładnikowymi. Co istotne jednak, wśród jednostek antroponimicznych i toponimicznych nie pojawiają się struktury o charakterze hybrydalnym lub struktury o charakterze pragmatycznym, krótkie, jedno- lub dwusylabowe, miłe w brzmieniu, odnotowywane z reguły w klasie zoonimów, rzadziej chrematonimów, np. *Bo, Pipi, Max*.

Od pradziejów nazwy osobowe i zoonimy ludowe były imionami prostymi, przejrzystymi, tworzonymi głównie od podstaw apelatywnych, pierwotnie w swej formie stanowiły jednostki bezsufiksalne. Jak pisał S. Rospond:

„Te nazwiska mogły się obejść bez derywacji słowotwórczej, gdyż charakterystyka osobnika była już wystarczająca od strony wyrazistego treściowego i emocjonalnie przede wszystkim rzeczownika, a także przymiotnika“ (Warchoł, 2003, s. 70 cyt. za Rospond, 1967, s. 27).

Z biegiem czasu w antroponimii pojawiały się nazwy nie tylko jednoczłonowe, ale i wieloczłonowe, w końcu także nazwy komponowane, które wśród

zoonimów nie występują bądź są rzadkością, np. *Dragoljub*, *Mrucysława*, *Mini-me*. Jeśli weźmiemy pod uwagę struktury derywowane, szczególnie podobieństwa, na które już wiele lat temu wskazywał Witold Taszycki, zachodzą między imionami kobiet i imionami krów, za sprawą wykładników formalnych towarzyszących procesowi derywacji, np. *-ucha*, *-icha*, *-ocha*. Można też wspomnieć o innych sufiksach używanych również w odniesieniu do zoonimów współczesnych, takich jak: *-as*, *-ak*, *-uś*, *-ek*, *-ik*, *-ik*, *-uško* etc. (por. np. Krško, 2012, s. 146, cyt. za Grešková, 2011, s. 63). Występowanie wspólnego zaplecza wykładników formalnych, stosowanych zarówno przy tworzeniu struktur antroponimicznych i zoonimicznych, podkreśla podobieństwa panujące między antroponimią i zoonimią. Ojkonimy posiadające struktury złożone, dwuczłonowe charakterystyczne są dla czasów współczesnych (zob. Rzetelska-Feleszko, 2003a, s. 7). W anojkonimii derywaty semantyczne przeważają nad nazwami derywowanymi słowotwórczo (zob. Mrózek 2003b, s. 127). Struktury dwuczłonowe spotykane są także nazwach miejskich, w których jeden z członów pełni funkcję członu utożsamiającego, drugi zaś odróżniającego. Nowsze nazewnictwo hydronimiczne oraz chrematonimiczne cechuje rozbudowany system słowotwórczy (zob. Rymut, 2003, s. 230), a same jednostki onimiczne mogą występować w formie nazw prostych oraz reprezentować struktury złożone np. *Zielona budka*, *Na dobre i na złe*³, *Pasaż pod błękitnym słońcem*.

Nazwy własne winny być rozpatrywane zarówno jako elementy systemu języka, jak i w ujęciu kontekstowym (zob. np. Bláнар, 1976, s. 5). Dopiero ta dychotomiczna perspektywa pozwala na pełną ich analizę, jako jednostek będących odzwierciedleniem kultury, historii, specyfiki danego narodu. Onimy posiadają referencję jednostkową, dzięki której mogą wyznaczać, wyróżniać określony obiekt w rzeczywistości pozajęzykowej (zob. Kaleta, 1998, s. 34). Podstawowymi funkcjami realizowanymi przez nazwy własne są funkcje: nominacyjna, dyferencyjna i identyfikacyjna, które kolejno nazywają, odróżniają i identyfikują. W literaturze przedmiotu spotykamy się z różnymi propozycjami „podziału” funkcji nazw własnych. Dla przykładu podajemy dwie z nich.

Jurij A. Karpenko wyróżnia funkcje aktywne, wśród których lokuje funkcje: główną, informacyjną, oraz pasywne, będące rezultatem funkcji aktywnych: poznawczą i kumulatywną (Karpenko, 1980). Interesujący podział prezentuje M. Knappová, proponując pięć grup funkcji: 1) nominacyjną, indywidualizującą, dyferencyjną, 2) asocjacyjną, ewokacyjną, konotatywną, 3) socjalne, 4) deskrypcyjną, charakteryzującą oraz 5) ekspresywną, emocjonalną, psychologiczną, estetyczną i poetycką (Knappová 1992). To szczegółowe rozróżnienie sugeruje, iż rodzaj funkcji determinowany jest przez okoliczności, w jakich występuje nazwa własna, jak również cel, któremu ma służyć (por. np. Cieślíkowa 2015).

³ Wspomnieć tu należy, iż dość często frazeologizmy przechodzą do klasy nazw własnych, tworząc głównie komponenty chrematonimicznego planu języka.

Nazwy własne zwierząt, podobnie jak inne jednostki onimiczne, posiadają funkcje nominacyjną, dyferencyjną i identyfikacyjną. Onimom niekiedy towarzyszy zabarwienie emocjonalne. Użycie nazwy osobowej (w komunikacji nieoficjalnej) czy też imienia zwierzęcia w formie deminutywnej lub augmentatywnej sugeruje zatem uzupełnienie wymienionych powyżej funkcji o dwie kolejne, a mianowicie funkcję informacyjną i emocjonalną, o których wspomina J. A. Karpenko.

Jako funkcję dyferencjonującą kategorię zoonimiczną od kategorii antroponimicznej, toponimicznej oraz chrematonimicznej wskazać należy funkcję posesywną, która symbolizuje przynależność nosiciela imienia do jego właściciela (zob. Strutyński, 1996). U antroponimów, ale także toponimów, brak tej funkcji rekompensowany jest funkcją symboliczną. Z kolei funkcji korporatywnej, która, jak twierdzi Natalia Ananiewa (zob. Ananiewa, 1998), charakterystyczna jest dla przezwisk i sygnalizuje przynależność do określonej grupy, nie można już przypisywać nazwom przezwiskowym odnoszącym się do zwierząt.

Funkcją realizowaną przez większość nazw własnych jest funkcja kumulatywna, będąca funkcją sekundarną, polegająca na gromadzeniu oraz kumulowaniu różnorodnych informacji. Zdaniem Marii Biolik funkcja kumulatywna „łączy funkcję kulturotwórczą z funkcją socjalizującą i [...] ma charakter pragmatyczny” (Biolik, 2015, s. 52, por. np. Balowski 2015).

W przypadku kategorii toponimicznej głównymi funkcjami są funkcje: identyfikacyjna, deskrypcyjna, czyli lokalizująca, ideologiczna. Szczegółowy podział w obrębie funkcji charakterystycznych dla mikrotoponimów wprowadza Mariusz Rutkowski, wyróżniając funkcje: deskrypcyjną, pamiątkową i aluzyjną, ekspresywną, impresywną i poetycką (zob. Rutkowski, 2001).

Uwzględniając dychotomiczny podział komponentów kategorii chrematonimicznej, determinowany relacjami zachodzący pomiędzy nazwą a obiektem, na nazwy motywowane cechami jakościowymi lub relacyjnymi wyrobu oraz nazwy motywowane konwencjonalnie (zob. Kosyl, 2003, s. 373), dla pierwszej grupy jako podstawową wskazać należy funkcję informacyjną, natomiast dla grupy drugiej funkcję marketingową (zob. np. Gałkowski 2015).

Ostatnim z punktów omawianych w niniejszym artykule jest metoda badań onimów.

Wybór perspektywy badawczej, która stanowi podstawę do podjęcia dalszych analiz, zależy od przedmiotu naszych rozważań. Czynnikiem determinującym ten wybór są: postać onimu (jego cechy) oraz towarzyszący mu kontekst. Wspomniane na początku artykułu obszary analizy onimów, narzucają również metodę stosowaną podczas ich opisu. W inny sposób bowiem prowadzona jest analiza w ramach kategorii ugruntowanych w tradycji, nazw kodyfikowanych, takich jak antroponimy (przede wszystkim imiona i nazwiska) oraz geonimy, innymi zaś kryteriami należy się kierować, analizując jednostki o charakterze ulotnym, niestałe, jednostki nieskodyfikowane, np. przezwiska czy urbozoonimy. Sama funkcja jednostek onimicznych zależy także od metody ich

analizy: obierając diachroniczną perspektywę badań, funkcją prymarną w odniesieniu do nazw własnych jest apelatywna funkcja oznaczająca, perspektywa synchroniczna natomiast jako prymarną narzuca funkcję propriálną. Odpowiednio więc kategorie antroponimiczne i geonimiczne powinny analizować się w aspekcie zarówno diachronicznym, jak i synchronicznym, pozostałe zaś klasy onimów, takie jak zoonimy i chrematonimy w aspekcie synchronicznym (szczególnie urbozoonimy i niektóre imiona zwierząt żyjących w ogrodach zoologicznych).

Metody wykorzystywane w badaniach omawianych kategorii onimicznych, z uwzględnieniem ich właściwości, opisuje w swoim artykule Aleksandra Cieślíkova. Wśród najważniejszych cech, wpływających na kategoryzację onimów badaczka wymienia: trwałość obiektów i charakterystykę nazw, liczebność, przestrzeń geograficzną, w której pozostaje obiekt, zaistnienie w systemie nazywania rodzimej czy obcej nazwy (jako wynik rozmaitych sytuacji), cechy fizyczne obiektów odbitych w nazwach (Cieślíkova, 1996, s. 8 – 12). Lingwistka bardzo trafnie opisuje relacje zachodzące między obiektem a nazwą, wskazując na: 1) trwanie nazwy razem z obiektem, charakterystyczne dla części zbiorów hydronimów i oronimów, 2) zmienność postaci gramatycznej nazwy przy trwaniu obiektu dla klasy nazw miejscowych, 3) zmiany leksykalne nazwy dla kategorii geonimicznych: nazw miejscowych, terenowych, nazw ulic, również dla antroponimicznej kategorii przezwiska, oraz 4) zmienność obiektu przy trwaniu nazwy, charakterystyczne dla antroponimów, zoonimów i nazw literackich (zob. tamże: 8). W obrębie samej kategorii zoonimicznej, uwzględniając trwanie nazwy przy zmiennym obiekcie, można by zaproponować podział dychtomiczny. Pierwszą grupę stanowiłyby nazwy zaświadczone w przeszłości, nazwy kodyfikowane, zawarte w różnych spisach, księgach rodowych, niektóre z nich utarte w kulturze bądź literaturze. Przy analizie tego typu bionimów bardzo często wymagana jest znajomości ich etymologii, terenu geograficznego, na którym zostały zaświadczone, historii języka oraz gramatyki historycznej (np. niektóre zoonimy ludowe, również nazwy zwierząt pojawiające się w literaturze). Drugą grupę stanowiłyby współczesne imiona zwierząt, głównie urbozoonimy, w których analizie już nie jest istotna rzeczywista etymologia, ale motywacja imienia nadana przez kreatora nazwy.⁴

Rozpatrując analizowane onimy w aspekcie drugiego wyznacznika jakim jest liczebność, można mówić o dużej powtarzalności nazw własnych zwierząt, podobnie jak w wypadku antroponimów, czasami i chrematonimów. Uwarunkowane jest to wielością obiektów nominowanych. Geonimy są kategorią, którą cechuje mniejsza powtarzalność nazw. Dwie kolejne właściwości onimów, przestrzeń geograficzna oraz zaistnienie rodzimej czy obcej nazwy w systemie nazywania,

⁴ Źródło motywacji zostaje ujawnione poprzez wypełnienie ankiety, wywiad bądź zaświadczone jest w materiale źródłowym w postaci kartotek, spisów, list z imionami zwierząt.

korelują ze sobą. Przenikanie onimów z języków obcych do rodzimej leksyki współcześnie ulega nasileniu. Są to przede wszystkim jednostki angielskie, czasami niemieckie i francuskie. Wysoką frekwencję nazw obcych należy tłumaczyć przede wszystkim „wszechobecnością” mediów, ale również nowymi przekładami książek lub innymi źródłami literackimi, gram komputerowymi etc. Ostatnia z wymienionych wyżej cech wydaje się najczęściej zaświadczana w przezwiskach oraz imionach zwierzęcych, motywowanych zarówno przez apelatywy oznaczające cechy fizyczne, leksykę ze świata fauny i flory, jak i przez inne onimy.

Konkludując: zaprezentowany powyżej przegląd kategorii onimicznych oczywiście w pełni nie wyczerpuje tematu, jednak może stać się przyczynkiem do podjęcia bardziej szczegółowych porównań poszczególnych klas onimów.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, każda z omówionych kategorii onimicznych posiada cechy charakterystyczne, na podstawie których wskazać można analogie i dyferencje w ich procesie nazewniczym. Najwięcej jednak podobieństw widać pomiędzy kategoriami należącymi do bionimicznego planu języka, czyli zoonimami i antroponimami. Również wiele analogii pojawia się między zoonimami i chrematonimami, przede wszystkim pod względem źródeł motywacji. Najmniej punktów wspólnych odnaleźć można wśród zoonimów i geonimów, komponentów dwu różnych planów onimicznych, w których opiera się inne metody badawcze, sięga po odmienne narzędzia analizy, jak również w dużej mierze korzysta się ze zróżnicowanego repertuaru baz motywacyjnych i wykładników formalnych.

BIBLIOGRAFIA

- ANANIEWA, Natalia: Miejsce i funkcje przezwisk w słowiańskich systemach onomastycznych: na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego. In: *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*. Ed. S. Warchoł. cz. 1. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1998, s. 27 – 37.
- BALOWSKI, Mieczysław: O funkcji kumulatywnej czeskich egzonimów. In: *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*. Eds. I. Sarnowska-Gieffing – M. Bałowski – M. Graf. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Maiuscula” 2015, s. 27 – 36.
- BENEŠ, Josef: *O českých přijmeních*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 356 s.
- BIOLIK, Maria: Funkcja kumulatywna nazw własnych a etniczne stereotypy językowe. In: *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*. Eds. I. Sarnowska-Gieffing – M. Bałowski – M. Graf. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Maiuscula” 2015, s. 51 – 62.
- BLANÁR, Vincent: Lingvistický a onomastický status vlastného mena. In: *Onomastica*, 1976, č. 21, s. 5 – 18.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Dunja – ČILAŠ ŠIMPRAGA, Ankica: Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru imena konja). In: *Folia Onomastica Croatica*, 2008, č. 17, s. 37 – 58.
- BUDZISZEWSKA, Wanda: Nazwy rzek w funkcji psich imion. In: *Onomastica*, 1989, č. 33, s. 235 – 237.
- CIEŚLIKOWA, Aleksandra: Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych. In: *Onomastica*, 1996, č. 41, s. 5 – 19.

- CIEŚLIKOWA, Aleksandra: Tradycja i innowacje w nazwach własnych na przełomie wieków. In: *Nazwy mówią*. Eds. M. Pająkowska-Kensik – M. Czachorowska. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej 2004, s. 32 – 39.
- CIEŚLIKOWA, Aleksandra: Jeszcze o zmianie funkcji nazw własnych na wybranych przykładach. In: *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*. Eds. I. Sarnowska-Giefing – M. Balowski – M. Graf. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Maiuscula” 2015, s. 111 – 118.
- DECYK, Wanda: Kształtowanie się nazw zwierząt domowych w gospodarstwach wiejskich. In: *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola”*. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Eds. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: Pedagogická Fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1996, s. 271 – 277.
- EWALD, Petra – KLAGER Christian: Namen von Zootieren. Zum Wesen und Gebrauch einer vernachlässigten Namenklasse. In: *Beiträge zur Namenforschung*, 2007, č. 42, s. 325 – 345.
- IMRICHOVÁ, Mária: Mená koní v žrebčinci vo Veľkom Šariši. In: *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola”*. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Eds. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: Pedagogická Fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1996, s. 307 – 309.
- GAŁKOWSKI, Artur: *Chrematonimia w funkcji kulturowo użytkowej. Onomastyczne studia porównawcze na materiale polskim, włoskim i francuskim*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2011. 388 s.
- GAŁKOWSKI, Artur: Funkcja marketingowa chrematonimów w przestrzeni gospodarczej. In: *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*. Eds. I. Sarnowska-Giefing – M. Balowski – M. Graf. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Maiuscula” 2015, s. 171 – 194.
- GŁOWACKI, Jerzy: Imiona własne zwierząt w Ogrodzie Fauny Polskiej w Bydgoszczy. In: *Język Polski*, 1992, č. 77, s. 151 – 154.
- GÓRNOWICZ, Hubert: Zawołania zwierząt domowych w Sztumskim. Osiągnięcia i postulaty w dziedzinie badań zoonomastycznych w Polsce. In: *Onomastica*, 1959, č. 5, s. 451 – 462.
- JAKUS-BORKOWA, Ewa: Nazwy własne zwierząt ogrodów zoologicznych w Opolu i we Wrocławiu. In: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich. Rozprawy slawistyczne* 11. Ed. S. Warchoń. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1996, s. 199 – 215.
- KALETA, Zofia: Teoria nazw własnych. In: *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Ed. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 1998, s. 15 – 36.
- KARPENKO, Jurij A.: O funkcjach sobstvennych imen. In: *Společenské fungovanie vlastných mien*. Ed. M. Majtán. Bratislava: Veda 1980, s. 9 – 15.
- KNAPPOVÁ, Miroslava: K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen. In: *Slovo a slovesnost*, 1992, roč. 53, č. 3, s. 211 – 214.
- KOSYL, Czesław: Chrematonimia. In: *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Eds. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy. T. 2. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2003, s. 370 – 375.
- KOTÍK, Antonín: *Naše příjmení*. Praha: Nákladem Jana Kotíka 1897. 248 s.
- KRÁLÍK, Ľubor: Hydronymia versus zoonymia (O pôvode niektorých zooným). In: *Slovenská reč*, 1993, roč. 58, č. 3, s. 156 – 164.
- KRŠKO, Jaromír: Podoby zooným v spoločenskej komunikácii. In: *Jednotlivé a všeobecné 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12. – 14. septembra 2011*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 144 – 148.

- LECH-KIRSTEIN, Danuta: Nazwy ziół w polskiej toponimii. In: *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12. – 14. septembra 2011*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 156 – 167.
- ŁOBODZIŃSKA, Romana – TOMCZAK, Lucyna: *Współczesne przezwiska polskie. Analiza formalna i znaczeniowa*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1988. 132 s.
- MAJTÁN, Milan: Klasifikácia chrématonymie. In: *Chrématonyma z hľadiska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátného seminára „Onomastika a škola“ Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1986*. Eds. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Geografický ústav ČSAV 1989, s. 7 – 13.
- MALEC, Maria: Nazwy osobowe – ich rodzaje, pochodzenie i funkcje. In: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Ed. R. Mrózek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2004, s. 47 – 63.
- MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. Praha: Agentura Pankrác 2004. 231 s.
- MRÓZEK, Robert: Właściwości systemowe zoonimii. In: *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov*. Ed. E. Krošláková. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 183 – 188.
- MRÓZEK, Robert: Miejsce zoonimii w proprialnej sferze języka (o pojęciu systemu zoonimicznego). In: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich. Rozprawy slawistyczne 11*. Ed. S. Warchoń. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1996, s. 75 – 83.
- MRÓZEK, Robert (a): Metodologiczno-terminologiczne aspekty rozwoju onomastyki. In: *Metodologia badań onomastycznych*. Ed. M. Biolik. Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 2003, s. 11 – 19.
- MRÓZEK, Robert (b): Nazwy terenowe (mikrotoponimia, anojkonimia). In: *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Eds. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy. T. 2. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2003, s. 12 – 129.
- MRÓZEK, Robert (c): Nazwy górskie (oronimia). Eds. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy. T. 2. Warszawa-Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2003, s. 198 – 200.
- NOWAKOWSKA, Maria Magdalena: O Amikach, Czikach i innych imionach psów nie tylko rasowych. In: *Współczesna leksyka. cz. 2*. Ed. T. Michalewski. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2001, s. 49 – 51.
- PULEVIĆ, Vukić: *Crnogorske onomastičke studije*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost 2012. 239 s.
- RAJČANOVÁ, A.: Mená koní v Žrebčine v Topoľčiankach. In: *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“*. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Eds. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov: Pedagogická Fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1996, s. 304 – 306.
- ROSPOND, Stanisław: *Słownik nazwisk śląskich. cz. 1*. Wrocław: Ossolineum 1967. 265 s.
- RUTKOWSKI, Mariusz: *Mikrotoponimia przestrzeni wspinaczkowej. Studium socjoonomastyczne*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Pomorskiego 2001. 169 s.
- RUTKOWSKI, Mariusz: Problem funkcji nazw własnych w onomastyce. Przegląd stanowisk. In: *Conversatoria Linguistica*, 2011, č. 4, s. 54 – 65.
- RYMUT, Kazimierz: Nazwy wodne (hydronimia). In: *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Eds. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy. T. 2. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2003, s. 228 – 232.

- RZETELSKA-FELESZKO, Ewa (a): Nazwy miejskie (urbanonimia / urbonimia). In: *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. Eds. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy. T. 2. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2003, s. 294 – 298.
- RZETELSKA-FELESZKO, Ewa (b): Nazwy wsi i miast (ojkonimia). Eds. E. Rzetelska-Feleszko – A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy. T. 2. Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 2003, s. 2 – 9.
- SOSNOWSKA, Natalia: Postawa wartościująca w onomastyce na przykładzie przezwisk motywowanych przez nazwy zwierząt. In: *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*. Ed. S. Warchoń. cz. 2. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1999, s. 133 – 140.
- STRUTYŃSKI, Janusz: *Urbozoonimia polska*. Kraków: Wydawnictwo Tomasz Strutyński 1996. 146 s.
- STRUTYŃSKI, Janusz: Metoda inspiracyjno-semantyczna w badaniach onomastycznych. In: *Collectanea Linguistica in honorem Casimiri Polański*. Eds. M. Brzezina – H. Kurek. Kraków: Księgarnia Akademicka 1999, s. 255 – 267.
- STRUTYŃSKI, Janusz – WARCHOŃ, Stefan: Nazewnictwo zoonimiczne w środowiskach wiejskich i miejskich. In: *Nazwy własne w języku, kulturze, komunikacji społecznej*. Ed. R. Mrózek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2004, s. 99 – 129.
- ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita 1999.
- WARCHOŃ, Stefan: Tradycja i współczesność w polskiej zoonimii ludowej (na tle słowiańskim). In: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich. Rozprawy slawistyczne* 11. Ed. S. Warchoń. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1996, s. 159 – 170.
- TOMCZAK, Lucyna: *Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2003. 308 s.
- WARCHOŃ, Stefan: Genetyczne i strukturalno-semantyczne związki między antroponią śląską i zoonimią ludową. In: *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*. Ed. R. Łobodzińska. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2003, s. 69 – 76.
- TOMASZEWSKA, Sławomira: Nazwy własne zwierząt łódzkiego Ogrodu Zoologicznego. In: *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, 1979, č. 25, s. 109 – 122.
- БОЯДЖИЕВ, Тодор: Зооними в българските диалекти и топонимията. In: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich. Rozprawy slawistyczne* 11. Ed. S. Warchoń. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1996, s. 29 – 35.
- ЈАНКОВИЋ, Јелена: Називи и имена домаћих животиња од прасловенског корена *BĚL – у српском језику. In: *Славистика*, 2010, č. 14, s. 260 – 274.
- КОВАЧЕВ, Николај: Зоонимия – имена на домашни животни. In: *Българска онимастика*. Ed. Н. Ковачев. София: Наука и изкуство 1987. 230 s.
- КОВТЮХ, Світлана – КИРИЛЮК, Ольга: *Кінонімія в сучасній українській мові: принципи номінації та способи творення*. Кіровоград: Міністерство Освіти і Науки України Кіровоградський Державний Педагогічний Університет імені Володимира Винниченка 2010. 167 s.

Analýza vokální kvality a kvantity moderátorů televizního zpravodajství ČT 1

Michaela Kopečková

Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci
misakopeckova1@gmail.com

Úvod

Mluvený projev moderátorů televizního zpravodajství má stále prestižní funkci, proto je stále aktuálním tématem i v lingvistice. Publikum předpokládá, že mluvčí tohoto typu žánru patří k „jazykovým profesionálům“ a plní funkci tzv. řečového vzoru. (Palková, 2008, s. 20).

Jedním z lingvistů zabývajících se dlouhodobě jazykovou stránkou hlavního i sportovního zpravodajství je Jaroslav Bartošek, jenž zkoumal jazyk zpravodajství z hlediska tvarosloví, syntax a také ortoepie (Bartošek, 1995; Bartošek, 2008). V letech 1999 a 2003 byly provedeny fonetické sondy mluvního projevu moderátorů večerního televizního zpravodajství (Janíková, 2001; Janoušková – Veroňková, 2008). Výsledky těchto výzkumů byly založeny jednak na poslechových testech, jednak na fonetické analýze několika fonetických jevů segmentální i suprasegmentální roviny.

V letech 2011 a 2014 byly provedeny další fonetické analýzy v rámci mé bakalářské a magisterské diplomové práce, jež měly za cíl mj. pozorovat mluvený projev moderátorů na pozadí ortoepické normy češtiny. Jelikož obě práce vycházely zejména z předchozích sond, pozorované jevy se často shodovaly, což umožnilo komparaci jednotlivých výzkumů (Kopečková, 2001; Kopečková, 2014).

Současná analýza prezentuje dílčí výzkum k disertační práci s názvem *Mluvní vzory v hlavním a sportovním televizním zpravodajství* a k téměř dokončenému projektu katedry bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci *Jazyková a literární komunikace v 21. století*. Sonda je zaměřena na vokální kvalitu a kvantitu u studiových moderátorů večerního televizního zpravodajství veřejnoprávní stanice ČT 1 a slouží zejména jako podkladový materiál, na jehož základě bude možné stanovit hypotézy pro další výzkum.

Cílem analýzy je pozorovat, zda je výslovnost krátkých i dlouhých vokálů kvalitativně korektní, v češtině tedy neutrální, a také vyhodnotit kvantitativní poměr mezi krátkými a dlouhými vokály. Dílčím cílem je pozorovat vliv okolních hlásek a pozice vokálů v slově na kvalitu i kvantitu vokálů.

1 Metodologie výzkumu

1.1 Materiál k analýze

Základním materiálem k analýze byly videozáznamy televizních novin, které jsou k dispozici v archivu televizní stanice ČT 1. Tyto videozáznamy byly

pro fonetickou analýzu sestříhány a konvertovány do audio souborů. Záznamy byly pro poslech dostatečně kvalitní bez výrazných šumů.

Nahrávky byly pořizovány z období leden – březen/duben 2016 a to tím způsobem, že z každého 14-denního období byly vybrány dvě nahrávky pro každého moderátora. V tříměsíčním období tak na každého moderátora připadá dvanáct relací. Měsíc duben je do analýzy zahrnut z důvodů částečné absence moderátorky Marcely Augustové jako hlavní moderátorky zpravodajství v předcházejících měsících.

Pro výzkum byl zvolen časový úsek trvající tři minuty pro každého moderátora. Jelikož jednotlivé vstupy moderátorů trvají průměrně kolem 15 – 20 sekund, bylo možné vybrat z každé relace jeden vstup, tj. $12 \times 15 - 20 \text{ s} \rightarrow$ cca tři minuty.

Zvolené úseky nahrávek byly poté foneticky přepsány s využitím transkripčního systému IPA¹.

Analyzováni byli čtyři studioví moderátoři hlavního televizního zpravodajství ČT 1 – Marcela Augustová, Daniela Písařovicová, Jakub Železný a Michal Kubal.

1.2 Postup při analýze

Při analýze se primárně vycházelo z fonetických transkripcí audionahrávek. Jelikož bylo k dispozici dvanáct různých vstupů, byl zvolen i stejný počet jednotlivých zkoumaných vokálů, tj. $12 \times /a/$, $12 \times /á/$, $12 \times /e/$, $12 \times /é/$ atd. Výjimku tvoří pouze dvojice vokálů $/o/$ a $/ó/$, jelikož dlouhá varianta tohoto vokálu se téměř nevyskytovala a hodnocení by v tomto případě nebylo zcela objektivní. U každého moderátora tedy bylo analyzováno celkem 108 vokálů.

Vokály byly vybírány takovým způsobem, aby bylo z každého vstupu pro analýzu k dispozici všech devět vokálů (bez $/ó/$). Pokud to nebylo možné, byly chybějící vokály dohledány v jiných vstupech.

Dalším kritériem pro výběr vokálů byla jejich pozice ve slově. Cílem bylo vybrat vokály rovnoměrně v pozicích na začátku slova (případně předložku nebo spojku), uprostřed slova a na konci slova. U dlouhých vokálů tento postup možný nebyl, proto jsou některé pozice zastoupeny více.

V analýze jsou vždy nejdříve stručně uvedena základní ortoepická pravidla, popř. další teoretický podklad. Ve druhé části jsou hodnoceny obecné výsledky, popř. odchylky od normativních hodnot, daného jevu u všech čtyř moderátorů. Třetí část výzkumu je již zaměřena na konkrétní mluvčí a jejich specifické odchylky od normy.

1.2.1 Měření kvality a kvantity vokálů

K měření kvality vokálů byl použit program Praat. Při analýze byly měřeny hodnoty formantů² F1 a F2. Pro získání optimálních hodnot byla vždy u daného

¹ <http://www.internationalphoneticalphabet.org/>

² Formant – některý z vyšších tónů, který tvoří akustickou podstatu hlásky a dodává jí charakteristické zabarvení (Lotko, 2005, s. 37).

vokálu vybírána část s nejvyšší intenzitou (většinou střed vokálu). Následně bylo k dispozici několik hodnot (minimálně 5) obou formantů, jež byly zpřůměrovány a jejich výsledná hodnota zaznamenána. U velmi krátkých vokálů bylo nutné vycházet z menšího počtu formantových hodnot. Při měření byly patrné nápadné odchylky v hodnotách formantů u některých vokálů. V takových případech byl vokál změřen ještě jednou, pokud možno s vyšším počtem formantových hodnot, aby byla průměrná hodnota založena na více datech.

Ze získaných hodnot byly pro všechny moderátory vytvořeny tzv. vokalicke trojúhelníky, zvlášť pro krátké a dlouhé vokály, které byly následně komentovány. Hodnocení bylo zaměřeno na možnou redukci vokálů z důvodu jejich krácení nebo vlivu okolních hlásek.

Kvantita jednotlivých vokálů byla rovněž měřena v programu Praat v milisekundách (ms). Při segmentaci byla snaha vybrat vždy plné znění zvoleného vokálu. Využity byly grafy oscilogramu i spektrogramu. V některých případech byla segmentace obtížná, proto bylo nutné vokál segmentovat i na základě poslechu.

Měřeny byly zvlášť krátké a dlouhé vokály. Na základě jejich průměrných hodnot byly vytvořeny grafy pro jednotlivé mluvčí a byly hodnoceny poměry v kvantitě mezi dlouhými a krátkými realizacemi vokálů.

Dále byla hodnocena možná redukce krátkých i dlouhých vokálů z hlediska jejich pozice ve slově a vlivu okolních hlásek.

2 Analýza

2.1 Kvalita vokálů

Charakteristika českých vokálů je zpravidla určena prvním a druhým, popř. třetím formantem (F1, F2, F3), jejichž hodnoty se uvádí v Hz. Tabulka níže, jež byla vytvořena na základě údajů z jednotlivých výzkumů (Hála, 1962; Romportl, 1963; Mluvnice češtiny 1, 1986), zobrazuje konkrétní hodnoty, resp. frekvenční rozsah, v jehož rámci by se měl mluvčí při výslovnosti pohybovat (Palková, 1994, s. 174).

Vokály	F1 (Hz)	F2 (Hz)
i, i:	300 – 500	2000 – 2800
e, e:	480 – 700	1560 – 2100
a, a:	700 – 1100	1100 – 1500
o, o:	500 – 700	850 – 1200
u, u:	300 – 500	600 – 1000

Tab. 1. Frekvenční pásma (F1, F2) pro krátké i dlouhé vokály (Palková 1994)

Z výsledků novější analýzy frekvenčních hodnot více než 4 000 samohlásek u 75 mluvčích (studenti FF UK) již provedli Radek Skarnitzl a Jan Volín, je patrné, že vokalistická kvalita je téměř totožná u dvojic /a/ – /á/, /e/ – /ě/, /o/ – /ó/, u dvojice /u/ – /ú/ se formantová pole jen částečně překrývají a předních vokálů /i/ – /í/ se pole téměř nepřekrývají. I z toho důvodu je ve fonetické transkripci pro krátký přední vysoký vokál užíván odlišný znak [ɪ] než pro jeho dlouhou variantu [i:]. Rozdíl byl pozorován v kvalitě vokálů mužských a ženských mluvčích – formanty ženských mluvčích jsou asi o 15–20 % vyšší (Skarnitzl – Volín, 2012, s. 8). U analyzovaných mluvčích se také projevila tendence k výrazně otevřenější výslovnosti e-ových vokálů (Skarnitzl – Šturm – Volín, 2016, s. 50).

Dle pravidel ortoepie by tvoření vokálů mělo být v češtině neutrální, jejich artikulace z hlediska kvality tak není příliš otevřená ani příliš zavřená. Obě tyto odchylky mohou vést až ke změně slova, např. u slova *hele* – správná výslovnost [ɦeɦe] × nesprávná otevřená výslovnost [ɦaɦa], a znesnadnit tak porozumění (Hůrková, 1995, s. 18 – 19).

Vzhledem k uvedenému pravidlu se v současné analýze vycházelo zejména ze základních uvedených frekvenčních pásem (viz Tab. 1). Pro srovnání byly využity i novější údaje frekvenčních hodnot také byl zkoumán rozdíl ve frekvenčních hodnotách u mužských a ženských moderátorů.

2.1.1 Obecné hodnocení

U pozorovaných moderátorů byla patrná tendence ke snižování hodnoty formantu F2 vokálu [ɪ], u moderátora Michala Kubala byla hodnota dokonce nižší téměř o 300 Hz (vzhledem k hraniční nejnižší hodnotě F2). Pravidelně se také objevovaly vyšší hodnoty formantu F2 vokálu [u] u tří moderátorů (výjimkou byl Michal Kubal). Hodnoty tohoto formantu tak byly srovnatelné s F2 vokálu [o], což lze pokládat za nežádoucí. U mužů se také vyskytovaly nižší hodnoty F2 vokálu [ɛ].

U tří ze čtyř moderátorů se konkrétní odchylky od normy objevovaly zejména u zkrácených krátkých vokálů. Zkrácené vokály tak mají evidentní vliv na kvalitu jejich artikulace.

Při výslovnosti dlouhých vokálů pouze ženy mírně překračovaly hraniční hodnoty F1 vokálu [ɛ:] a F2 vokálu [a:]. S délkou vokálů tyto odchylky ale nesouvisely.

Formantová pásma jednotlivých dlouhých vokálů byla u všech moderátorů lépe rozmístěna než u těch krátkých – častěji kvalitativně redukovanych.

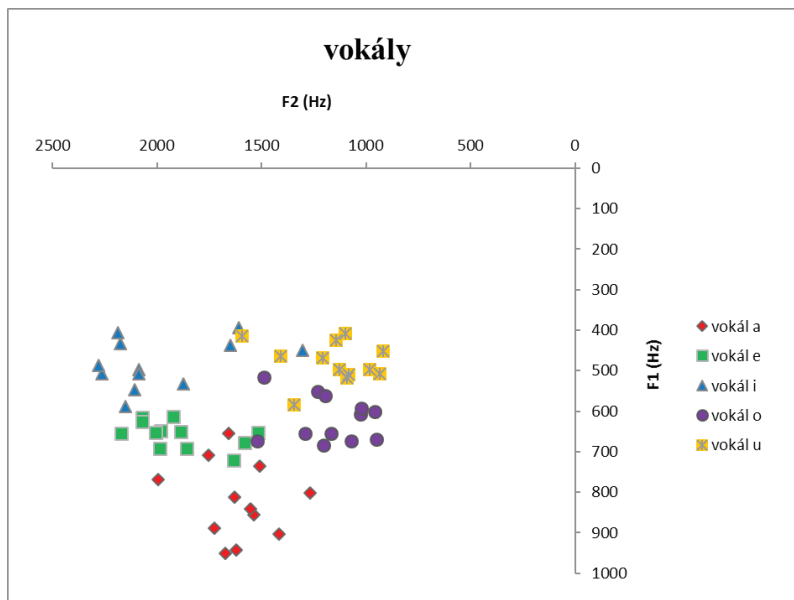
Údaje formantů potvrdily teorii a výzkum R. Skarnitzla a J. Volína (viz výše), jenž poukazuje na menší rozdíl ve výšce vokálů u mužských a ženských mluvčích. U žen byly zaznamenány více či méně vyšší hodnoty formantů F1 a F2 u všech zkoumaných vokálů.

Naopak ženy v této analýze nepotvrdily teorii o rozdílu v kvalitě vysokých předních vokálů [ɪ] a [i:]. Oba vokály jsou v případě ženských mluvčích téměř

na stejné úrovni, zvláště v hodnotách formantu F2. U mužských mluvčích je patrný rozdíl u formantu F2, méně pak u formantu F1. Podobně lze hovořit o dvojici zadních vokálů [u] a [u:], kde byl menší rozdíl v jejich kvalitě pozorován pouze u moderátora Jakuba Železného. Důvodem „splývání“ zejména dvojice předních vysokých vokálů může být jejich kvantitativní redukce. Jejich krátká a dlouhá realizace byla totiž z hlediska kvantity jen nepatrně odlišná.

2.1.2 Hodnocení jednotlivých moderátorů

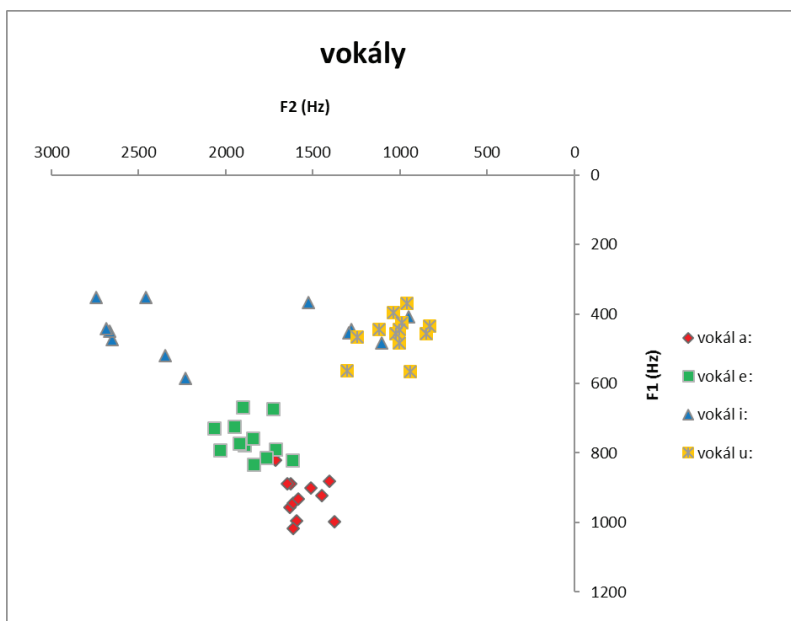
Marcela Augustová

Graf 1. Vokální trojúhelník zobrazující kvalitu krátkých vokálů Marcely Augustové

U Marcely Augustové jsou frekvenční pásma většinou poměrně dobře rozmístěna. Výjimku tvoří vokál [a] – jeho hodnota F2 je v devíti případech z dvanácti vyšší než hodnota normativní a zasahuje do frekvenčního pásma vokálu [ε].

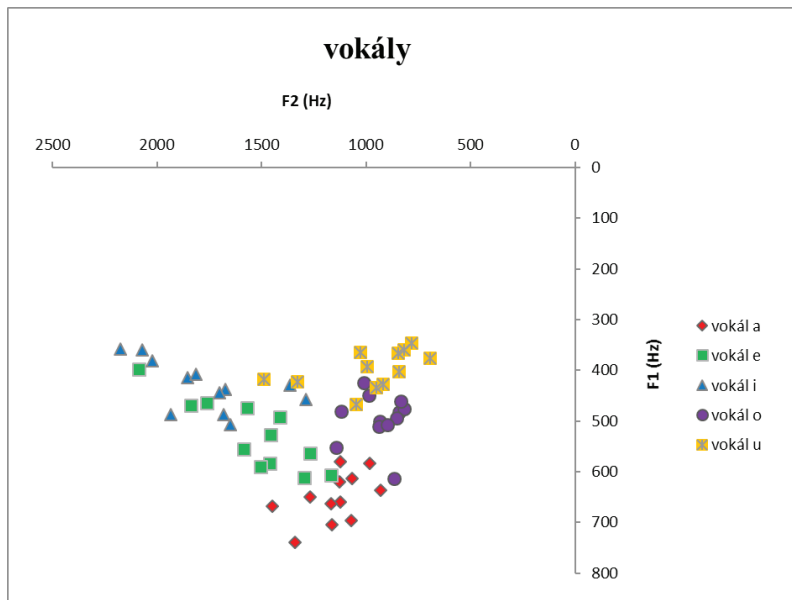
Odchytky ve výslovnosti jednotlivých vokálů se většinou projevují umístěním ve středu trojúhelníku, jsou tedy vysloveny jako střední středová hláska [ə]. Kromě již zmíněných vokálů [i] a [u] však není pravidlem, že jsou tyto vokály způsobeny redukcí jejich kvantity, popř. pozicí ve slově nebo hláskovým okolím.

Graf 2. Vokálický trojúhelník zobrazující kvalitu dlouhých vokálů Marcely Augustové

Frekvenční pásma dlouhých vokálů jsou kromě vokálu [i:] velmi dobře rozmístěna, ačkoliv moderátorka mírně překračuje hodnoty F2 u vokálů [a:] a [u:] a také F1 u [ε:].

U vokálu [i:] můžeme pozorovat rozmístění F1 v rozmezí od 353 Hz do 585 Hz. Formanty F2 se pohybují v mnohem vyšším rozmezí, což naznačuje i vysoká směrodatná odchylka (701,2). Čtyři vokály [i:] se pohybují ve frekvenčním pásmu vokálu [u:]. Ve třech případech byla předchozí hláska nazální (z toho dvakrát palatální), tedy [n], [ɲ] ve čtvrtém případě šlo o hlásku neznělou, orální palatální [ç].

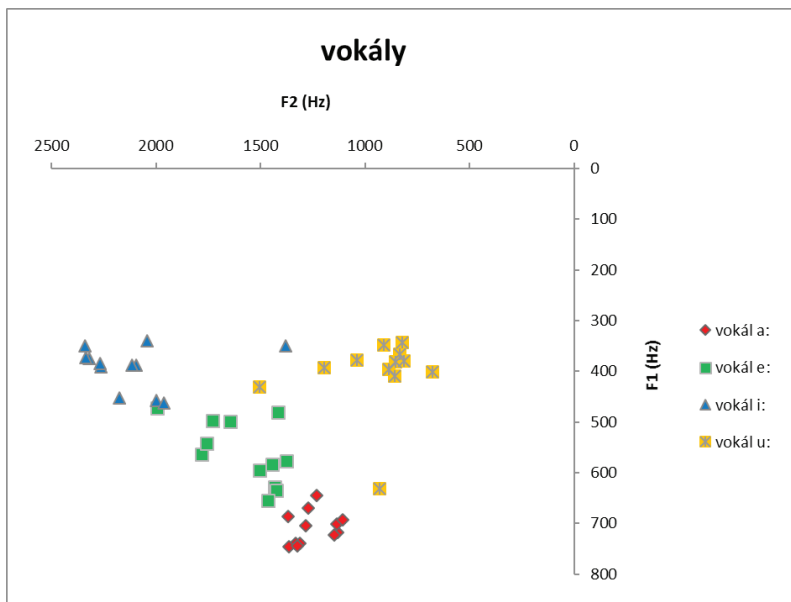
Graf 3. Vokální trojúhelník zobrazující kvalitu krátkých vokálů Michala Kubala

U moderátora M. Kubala můžeme pozorovat tendenci ke snižování hodnot formantů téměř u všech vokálů. V případě vokálu [i] je hodnota F2 velmi nízká, proto v některých případech dochází k prolnání frekvenčních pásem F2 s vokálem [ε] i [a]. Nerovnoměrně jsou rozmístěny vokály [ε]. Hodnota F1 se totiž pohybuje v rozmezí 464 Hz – 611 Hz a F2 od 1162 Hz do 2087 Hz. Vokál [ε] se tak dostává do frekvenčních pásem vokálů [i] i [a], popř. do místa střední středové hlásky [ə].

U vokálu [a] můžeme sledovat zejména snížené hodnoty F1, které vokál posouvají na úroveň střední středové hlásky [ə].

Vokály [u] a [o] mají srovnatelné hodnoty F2, proto se v grafu zobrazují nad sebou. Příčinou je nižší hodnota F2 u vokálu [o] a vyšší F2 u vokálu [u], ačkoliv jsou obě hodnoty normativní.

Krácení vokálů se projevilo zejména v kvalitě vysokého vokálu [i], v ostatních případech tento jev pravidelný nebyl. Vzhledem k rozmanitosti frekvencí jednotlivých vokálů stejného typu je také obtížné nalézt systém ve vlivu hláskového okolí nebo pozice ve slově.

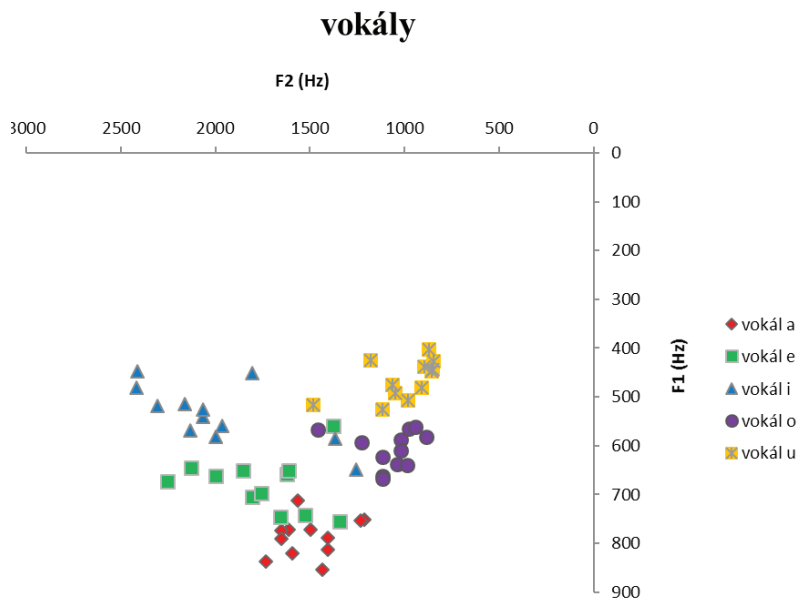
Graf 4. Vokální trojúhelník zobrazující kvalitu dlouhých vokálů Michala Kubala

Stejně jako u moderátorky M. Augustové lze sledovat rozdíl v krátkých a dlouhých vokálech. V případě dlouhých vokálů jsou frekvenční pásma jednotlivých vokálů až na výjimky poměrně dobře rozmístěna.

Zajímavé je posunutí vokálu [a:] opět blíže ke středu trojúhelníku. Hodnota F1 u tohoto vokálu je téměř na hranici F1 vokálu [e:].

Odchyly u vokálu [u:] můžeme pozorovat u formantu F2 i F1. V případě posunu F2 u tohoto vokálu blíže ke středu trojúhelníku nelze najít žádný systém. Každý vokál má jinou kvantitativní hodnotu, jinou pozici i hláskové okolí. V případě vysoké hodnoty F1 sice jde o zkrácený dlouhý vokál, ale jedná se pouze o jeden případ.

Vokál [e:] se podle grafu pohybuje téměř ve dvou frekvenčních pásmech na základě hodnoty F1, ale ani zde nebyla nalezena žádná pravidelnost s ohledem na kvantitu, pozici ve slově nebo hláskové okolí.

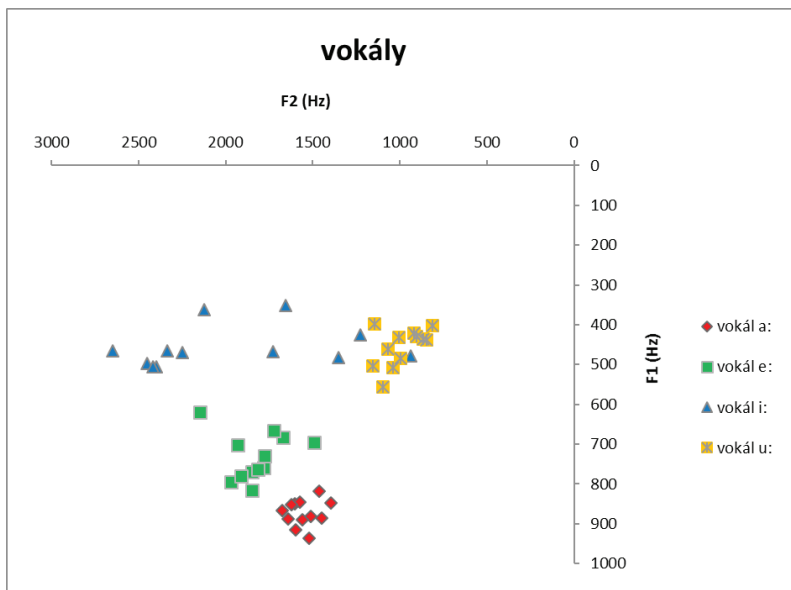

Graf 5. Vokální trojúhelník zobrazující kvalitu krátkých vokálů Daniely Písařovicové

Frekvenční pásma krátkých vokálů jsou u moderátorky D. Písařovicové velmi dobře rozlišena. Odchyly u vysokých vokálů jsou zmíněny výše a jejich příčinou je redukce jejich kvantity.

U vokálu [ε] lze pozorovat rozmanité rozmístění, a to v hodnotách obou formantů. U vyššího formantu F1 jde u dvou ze čtyř případů o zkrácené vokály. Nižší hodnota F2 u tohoto vokálu je u dvou ze čtyř případů je také způsobena krácením vokálu. Vyšší hodnota F2 je patrně způsobena předcházejícími palatálními hláskami [j] a [ɲ].

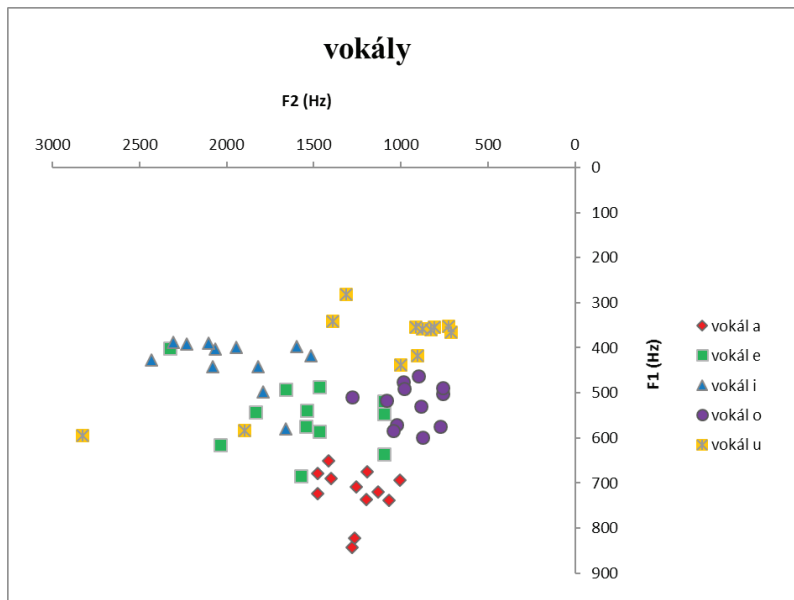
Kvalita krátkých vokálů této moderátorky také potvrzuje tendenci k větší míře otevřenosti vokálu [ε] ve srovnání s vokálem [o], kterou zmiňují R. Skarnitzl a kol.

Graf 6. Vokální trojúhelník zobrazující kvalitu dlouhých vokálů Daniely Písařovicové

Výše byla zmíněna tendence ženských mluvčích k mírně vyšším hodnotám F1 u vokálu [e:] a F2 u vokálu [a:], což je i důvod poměrně velké vzdálenosti vysokých vokálů.

U vysokého vokálu [i:] můžeme pozorovat podobný jev jako u moderátorky M. Augustové, kdy se hodnoty F2 některých vokálů pohybují ve středu trojúhelníku, popř. ve frekvenčních pásmech vokálu [u:]. Z pěti případů odchylek byla ve čtyřech případech předchozí hláska palatální, z toho třikrát se jednalo o palatální nazální hlásku [ɲ] a jednou o orální palatální hlásku [ç]. Vzhledem k tomu, že nejde o náhodný případ, lze předpokládat, že minimálně u žen mohou mít palatální hlásky vliv na kvalitu předního vysokého dlouhého vokálu.

Graf 7. Vokálický trojúhelník zobrazující kvalitu krátkých vokálů Jakuba Železného

Podobně jako u ostatních moderátorů dochází u J. Železného ke snižování hodnot F2 vokálu [i] a naopak zvyšování hodnot F2 vokálu [u]. Dále lze pozorovat nižší hodnoty F2 vokálu [ε], stejně jako u M. Kubala.

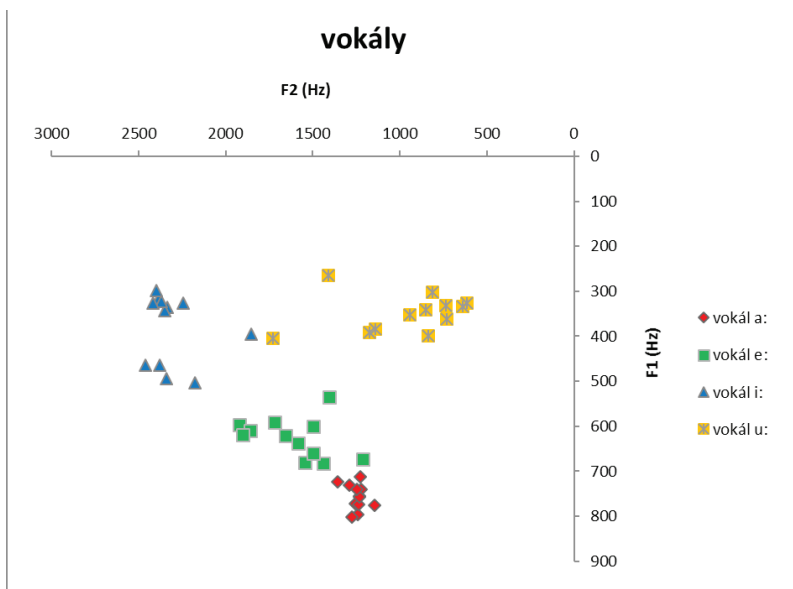
Poměrně typickým jevem je u tohoto mluvčího tendence ke snižování hodnot obou formantů téměř u všech vokálů. Výjimku tvoří již zmíněný vysoký zadní vokál [u].

Rozmístění předních vokálů [i] a [ε] je velmi rozmanité.

Odchytky o správné výslovnosti jsou v případech vysokého vokálu nejasné, možný je vliv hláskového okolí, jelikož v případě dvou vokálů se před nimi nachází boková frikativa [l], u které byla častěji při poslechu zaznamenána otevřenější, popř. redukováná výslovnost. V jednom případě přecházela vokálu znělá labiodentální frikativa [v].

U vokálu [ε] lze téměř s určitostí říct, že vliv na jeho kvalitu má právě hláskové okolí. Ve všech třech případech s nejnižší hodnotou F2 byla přechází hláskou znělá labiodentální frikativa [v].

Také byly detekovány velmi podobné hodnoty formantů F2 u vokálů [a], [o], [u], přičemž hodnota F2 [o] byla nejnižší. Některé vokály tak jsou v grafu téměř nad sebou.

Graf 8. Vokálický trojúhelník zobrazující kvalitu dlouhých vokálů Jakuba Železného

Dlouhé vokály jsou stejně jako u předchozích moderátorů kvalitativně méně redukovány a jejich frekvenční pásma jsou tedy i lépe odlišena. Průměrné hodnoty formantů všech vokálů spadají do normativních frekvenčních pásem.

Odchylka od správné výslovnosti u předního vysokého vokálu [i:] je způsobená ztrátou kvantity, u vysokého zadního vokálu [u:] je důvod chybné výslovnosti nejasný. V případě vokálu [ɛ:] byla detekována příčina zejména v okolních hláskách, a to stejných, které způsobily ztrátu kvality krátkých vokálů (viz výše). Konkrétně se jedná o bokovou frikativu [l] a znělou labiodentální frikativu [v].

2.2 Kvantita vokálů

Vokálická kvantita má v češtině zejména distinktivní funkci. Rozlišuje tedy význam slova, např. *dal* × *dál* (Skarnitzl – Šturm – Volín, 2016, s. 51). Tradičně se uvádí, že poměr krátkého a dlouhého vokálu je 1:2. Tomuto poměru odpovídají starší výzkumy českých samohlásek (Chlumský, 1928; Mluvnice češtiny, 1986 atd.).

Novější výzkumy přináší další informace. V případě a-vých, e-ových a o-ových vokálů jsou dlouhé vokály v průměru o 70 – 80 % delší, u vysokých vokálů je situace odlišná. Dlouhý vokál /ú/ je asi o 60 % delší než krátký vokál /u/ a u vysokých předních vokálů /i/ a /i/ je rozdíl v kvantitě pouhých 30 % (Skarnitzl – Volín, 2012, s. 9).

Pravidla ortoepie z hlediska kvantity požadují přesné rozlišování vokálů dlouhých a krátkých. Nepřípustné je zejména krácení dlouhých vokálů a také dloužení krátkých vokálů (Hůrková, 1995, s. 20).

V analýze je přihlíženo zejména k pravidlu ortoepie. Profesionální mluvčí by měli být schopni ve výslovnosti jasně odlišit krátké a dlouhé vokály. Nové údaje pak slouží ke srovnání poměrů trvání dlouhých a krátkých vokálů.

2.2.1 Poměr kvantity krátkých a dlouhých vokálů

Na základě průměrných hodnot rozlišují analyzovaní moderátoři poměrně dobře kvantitu u všech dvojic vokálů kromě dvojice [ɪ] a [i:]. Rozdíl v kvantitě této dvojice činí pouhých 11 %. Největší rozdíl v kvantitě těchto vokálů lze s odhlédnutím od výrazné odchylky pozorovat u moderátorky Marcely Augustové (30 %). Nejlépe bývá rozlišena dvojice vokálů [a] a [a:]. Moderátoři vyslovují jeho dlouhou variantu téměř dvakrát déle, rozdíl činí 93 % (výjimku tvoří Michal Kubal s hodnotou 77 %).

U dvojice vokálů [ɛ] a [ɛ:] byl detekován rozdíl mezi ženskými a mužskými mluvčími. Průměrná hodnota všech moderátorů je 66 %. U žen je však rozdíl 80 %, zatímco u mužských mluvčích jen 50 %.

Dvojice vokálů [u] a [u:] je kvantitativně také poměrně dobře odlišena. Průměrně je dlouhá varianta realizována o 60 % déle. Tuto průměrnou hodnotu však zkracuje rozdíl v kvantitě u moderátora Jakuba Železného (téměř 90 %). Ostatní moderátoři se pohybují spíše kolem 50 %.

2.2.2 Vliv pozice a hláskového okolí vokálů

U mluvčích dochází k redukci krátkých vokálů nejčastěji v pozici na začátku slova bez ohledu na jejich hláskové okolí, méně často pak na konci a uvnitř slov. Pouze vokál [u] je pravidelně krácen ve všech pozicích. Délka redukovaných vokálů se zejména v předních pozicích pohybuje kolem 30 ms, což lze považovat téměř za polodélku. Častější hodnota krácených vokálů je však cca 40 ms.

Dlouhé vokály se v analýze až na výjimky vyskytovaly pouze uvnitř a na konci slov a k jejich krácení i dloužení docházelo v obou pozicích.

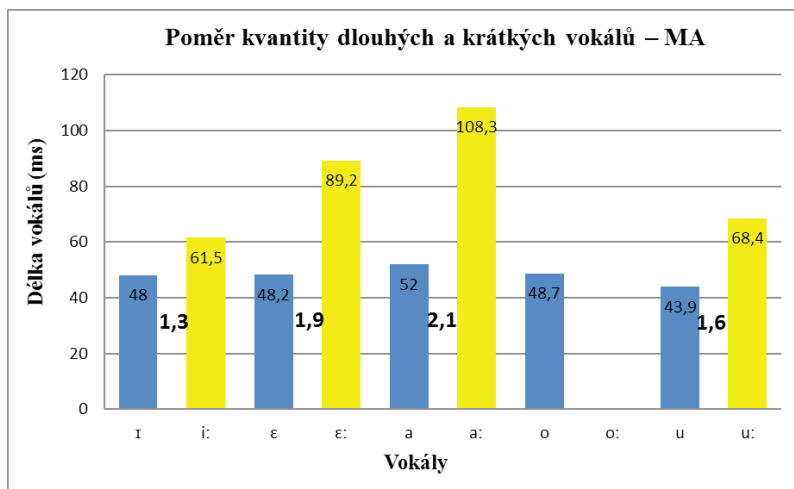
Hodnoty dlouhých vokálů se při krácení většinou pohybovaly v rozmezí 60 – 80 ms s ohledem na typ vokálu a lze je rovněž považovat za polodélky. U vysokých vokálů se čísla dokonce pohybovala v hodnotách vokálů krátkých, ve výjimečných případech i v hodnotách redukovaných krátkých vokálů. U všech mluvčích bylo detekováno krácení vokálu [u:] ve slově [kvu:lɪ]. Na redukci dlouhého vokálu [i:] mohou mít vliv palatální hlásky (podobně jako ve vokalizé kvalitě u žen), zejména nazální hlásky [ɲ] a aproximanta [j], jež se nacházejí v pozici před vokálem.

Při dloužení dlouhých vokálů se hodnoty pohybovaly v rozmezí zhruba 120 – 150 ms. Menšího rozdílu si lze všimnout u mužských a ženských mluvčích při dloužení vokálu [a:]. Ženy mají tendenci tento vokál dloužit spíše uvnitř slov,

zatímco muži pravidelně na konci slov. Ke dloužení vokálu [u:] naopak pravidelně docházelo pouze na konci slov.

2.2.3 Hodnocení jednotlivých moderátorů

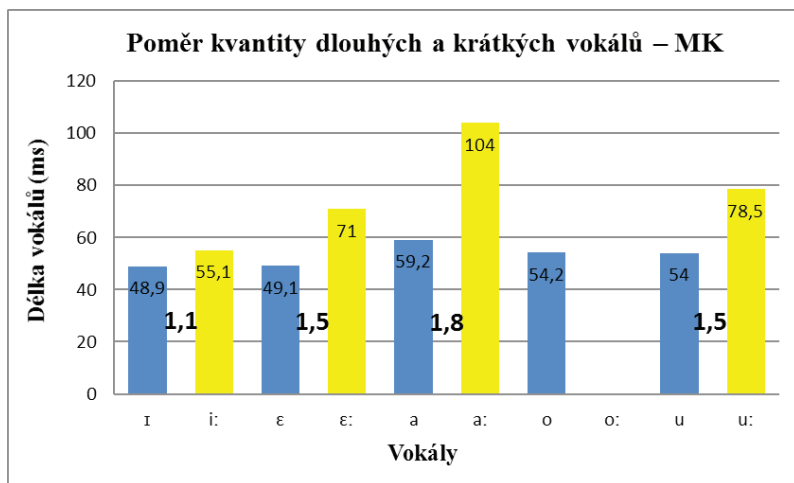
Marcela Augustová

Graf 9. Poměr kvantity krátkých a dlouhých vokálů Marcely Augustové

Poměry kvantit vokálů jsou u tří ze čtyř analyzovaných vokálů dobře rozlišeny, ačkoliv u vokálů [u] a [u:] jde pouze o necelých 60 %. Tento poměr je vzhledem k novějším výsledkům běžný (viz výše).

Výjimku tvoří dvojice vokálů [i] a [i:]. U moderátorky došlo v jednom případě k více než trojnásobnému prodloužení koncového krátkého vokálu ve slově [volbr], a to až na 190 ms. Pokud by bylo odhlédnuto od tohoto údaje, byl by kvantitativní rozdíl mezi předními vysokými vokály přibližně 30 %, což už odpovídá novějším výzkumům. Z konkrétních dat je pak ale patrné, že jednotlivé hodnoty u dlouhé i krátké varianty vokálu jsou velmi podobné, což lze považovat za nenormativní, např. délka krátkého vokálu ve slově [zabrl] – 45,1 ms × délka dlouhého vokálu ve slově [ji:] (dat. sg. fem.) – 45,5 ms.

Graf 9. Poměr kvantity krátkých a dlouhých vokálů Michala Kubala

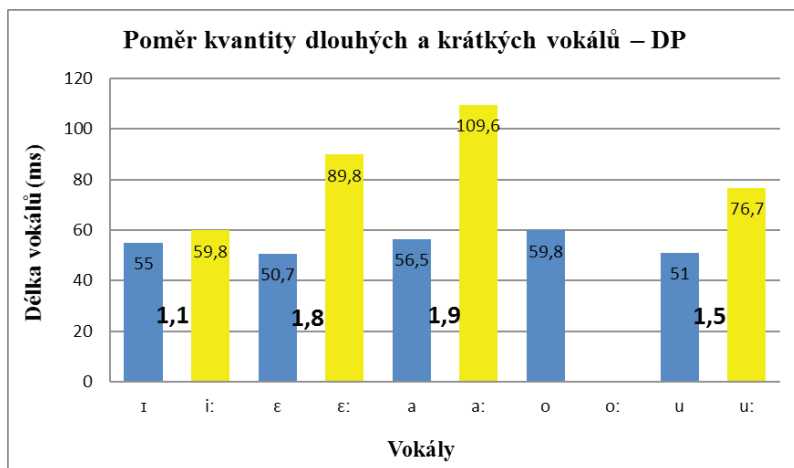
U moderátora Michala Kubala se ve srovnání s průměrnými hodnotami vyskytují obecně nižší kvantitativní rozdíly krátkých a dlouhých vokálů.

V případě předních středových vokálů [ε], [ε:] a zadních vysokých vokálů [u], [u:] je rozdíl v kvantitě jen necelých 50 %. U dlouhého vokálu [u:] navíc v jednom případě došlo k jeho prodloužení na 153 ms ve slově [verfu:]. Pokud by bylo odhlédnuto od této odchylky, byl by kvantitativní poměr menší – 33 %.

Poměr vysokých předních vokálů [i] a [i:] je jen 13 %. K žádným extrémním odchylkám u těchto vokálů nedochází a stejně jako v případě Marcely Augustové se hodnoty krátké a dlouhé varianty příliš neliší, např. délka krátkého vokálu ve slově [komisi] – 38,2 ms × dlouhý vokál ve slově [mezina:rojní:fo] – 38,3 ms.

V případě všech třech vokálů jsou vzhledem k normě, jež požaduje jednoznačné rozlišování krátkých a dlouhých vokálů, tyto kvantitativní poměry nepřipustné.

U moderátora bylo při výzkumu detekováno vyšší mluvní tempo, jež může být důvodem redukce vokálů.

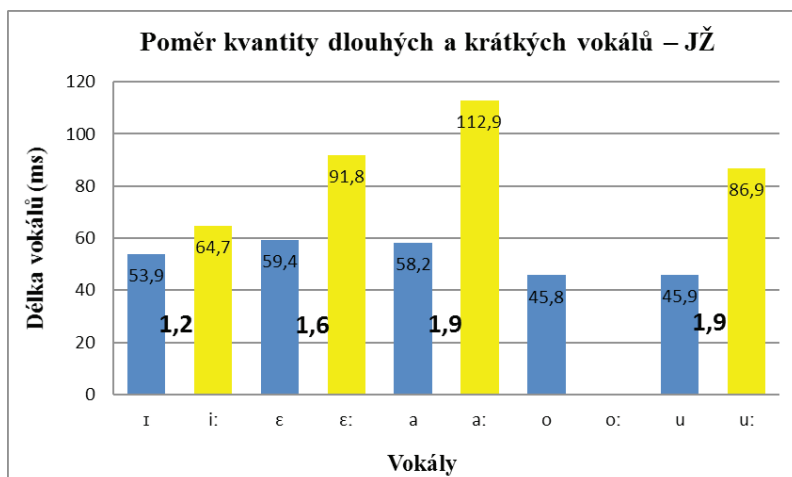

Graf 10. Poměr kvantity krátkých a dlouhých vokálů Daniely Písařovicové

Daniela Písařovicová velmi dobře odlišuje kvantitu krátkých a dlouhých vokálů [a], [a:] i [ε], [ε:].

Rozdíl v kvantitě vokálů [u] a [u:] činí 50 %, ale v tomto případě došlo k výrazné odchylce – prodloužení krátkého vokálu ve slově [roku] – 96 ms. Bez této odchylky by byl kvantitativní rozdíl 62 %, což již odpovídá novějším výzkumům.

Stejně jako u ostatních moderátorů byl pozorován jen malý rozdíl v kvantitě předních vysokých vokálů [i] a [i:]. V případě Daniely Písařovicové se jedná o rozdíl pouhých 9 %. K žádné výraznější odchylce nedošlo a podobně jako v předchozích případech se hodnoty krátké i dlouhé varianty mnohdy shodují, např. délka krátkého vokálu ve slově [firmi] – 49,9 ms × délka dlouhého vokálu ve slově [dalji:] – 49,4 ms, což lze z ortoepického hlediska považovat za nepřipustné.

Graf 11. Poměr kvantity krátkých a dlouhých vokálů Jakuba Železného

Jakub Železný velmi dobře rozlišuje kvantitu u vokálů [a], [a:] i [u], [u:]. V případě obou variant vokálu [a], [a:] sice docházelo k jejich dloužení, ale poměr se ani tak téměř nezměnil.

Poměr kvantity u vokálů [ε] a [ε:] činí 55 % a pokud by bylo opět odhlédnuto od odchylek, způsobených dloužením obou variant, např. délka krátkého vokálu ve slově [dompε] – 120,4 ms × délka dlouhého vokálu ve slově [takε:] – 168,3 ms, hodnota kvantitativního poměru by se změnila na pouhých 47 %.

Kvantitativní poměr vokálů [i] a [i:] činí 20 % a stejně jako u dalších mluvčích se jednotlivé hodnoty obou variant často neliší, např. délka krátkého vokálu ve slově [testi] – 43,7 ms × délka dlouhého vokálu ve slově [vi:ceskōu] – 42,8 ms.

Závěr

Prezentovaná analýza je dílčím výzkumem, slouží jako podklad pro disertační práci a další projekt a jejím cílem je si na základě výsledků stanovit hypotézy pro příští výzkum.

Počet analyzovaných vokálů byl poněkud omezen (108 vokálů pro každého moderátora) a u každého mluvčího byla detekována jistá specifika, přesto lze je již teď některé výsledky zobecnit.

Z výzkumu je například zřejmé, že krácení vokálů bývá nejčastější příčinou redukce jejich kvality. Okolní hlásky mají vliv na kvalitu zejména předních vokálů. Odchytky vysokého předního dlouhého vokálu je u žen často ovlivněn palatálními hláskami. U mužských a ženských mluvčích se liší hodnoty jednotlivých formantů, přičemž u žen jsou pravidelně vyšší.

Ani jeden z analyzovaných moderátorů zcela nepotvrzuje teorii o rozdílu v kvalitě vokálů [i], [i:], [u], [u:] s ohledem na jejich kvantitu. Krátké i dlouhé varianty se zejména u žen pohybovaly téměř ve stejných formantových pásmech.

Poměr kvantity je velmi nízký u předních vysokých vokálů, u mužů je nižší poměr také u předních středových vokálů. Vliv na kvantitu vokálů má pozice vokálu ve slově a také okolní hlásky, nejčastěji palatální [c], [ɲ] a [j].

Pro příští analýzu je nutné zvýšit počet zkoumaných moderátorů i analyzovaných vokálů, zejména k zajištění pravidelného zastoupení jednotlivých pozic a okolních hlásek a také k získání objektivnějších dat.

Již teď je ale zřejmé, že moderátoři zpravodajství ve větší či menší míře porušují pravidla ortoepie, mohou tak posluchači znesnadnit porozumění a narušit požadovanou neutralitu tohoto mediálního žánru.

LITERATURA

- ASHBY, Michael – MAIDMENT, John: *Úvod do obecné fonetiky* Praha: Karolinum 2015. 194 s.
- DANEŠ, František a kol.: *O mluveném slově*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1954. 121 s.
- DOKULIL, Miloš a kol.: *Mluvnice češtiny (1): Fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvoření slov*. Praha: Academia 1986. 568 s.
- HÁLA, Bohuslav: *Uvedení do fonetiky češtiny na obecné fonetickém základě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 459 s.
- HÁLA, Bohuslav: *Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla: výslovnost slov českých*. Praha: Academia 1967. 99 s.
- HEDBÁVNÁ, Barbora – LANDGRÁFOVÁ, Renata: Poznatelnost českých samohlásek v izolovaných slovech. In: *Čeština doma a ve světě*, 2001, č. 3 – 4, s. 130 – 138.
- HŮRKOVÁ, Jiřina: *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia 1995. 74 s.
- CHLUMSKÝ, Josef: *Česká kvantita, melodie a přízvuk*. Praha: Česká akademie věd a umění 1928. 240 s.
- JANÍKOVÁ, Jitka: Moderátoři televizního zpravodajství (ze série poslechových testů „Řečový vzor“). In: *Čeština doma a ve světě*, 2001, č. 3 – 4, s. 178 – 203.
- JANOŠKOVÁ, Jana – VEROŇKOVÁ, Jitka: Moderátoři večerního televizního zpravodajství 2003. In: *Čeština doma a ve světě*, 2008, č. 1 – 2, s. 53 – 80.
- KOPEČKOVÁ, Michaela: *Analýza mluvených projevů moderátorů televizních novin – Prima, Nova, ČT* (nepublikovaná bakalářská diplomová práce, vedoucí práce: PhDr. Petr Pořízka, Ph.D.). Olomouc 2011. 66 s.
- KOPEČKOVÁ, Michaela: *Mluvní vzory v televizním zpravodajství* (nepublikovaná magisterská diplomová práce, vedoucí práce: PhDr. Petr Pořízka, Ph.D.). Olomouc 2014. 98 s.
- KRČMOVÁ, Marie: *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty*. Ostrava: OU v Ostravě 2007. 196 s.
- LOTKO, Edvard: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého 2005. 128 s.
- MACHAČ, Pavel – SKARNITZL, Radek: *Fonetická segmentace hlásek*. Praha: Nakladatelství Epocha 2009. 152 s.

- PALKOVÁ, Zdena: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum 1994. 366 s.
- PALKOVÁ, Zdena: Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. In: *Čeština doma a ve světě*, 2008, č. 1 – 2, s. 19 – 21.
- SKARNITZL, Radek – ŠTURL, Pavel – VOLÍN, Jan: *Zvuková báze řečové komunikace: fonetický a fonologický popis řeči*. Praha: Karolinum 2016. 172 s.
- SKARNITZL, Radek – VOLÍN, Jan: Referenční hodnoty vokálních formantů pro mladé dospělé mluvčí standardní češtiny. In: *Akustické listy*, 2012, č. 18, s. 7 – 11.
- STRAHL, Vlastimil: *Novinář před mikrofonem: o mluveném slovu*. Praha: Karolinum 1993. 118 s.

Смотреть краем глаза и слушать краем уха: инструментальная валентность глаголов восприятия в русскоми немецком языках

Дарья Корзникова

Humboldt-Universität zu Berlin
daria.korznikova@gmail.com

1 Понятие валентности в современной лингвистике

Центральным понятием в данной статье является понятие **сочетаемости** или **валентности**, поэтому, прежде чем перейти непосредственно к результатам проведенного исследования, хотелось бы кратко рассказать об истории возникновения этого термина в лингвистике.

Несмотря на то, что в научной литературе теория валентности стала активно развиваться лишь чуть более полувека назад, понятие «валентность» сразу же получило несколько определений, скрывающих за собой разные точки зрения на это явление.

В основе теории валентности лежит так называемый «принцип валентности», суть которого состоит в том, что «каждый языковой элемент не может быть изолированным, - он наполнен всевозможными смысловыми отношениями с другими элементами языка и, следовательно, понимается строго динамически». (Влавацкая, 2012, р. 46)

Термин «валентность» в отечественном языкознании впервые употребил в 1948 году С. Д. Кацнельсон, понимая под ней «свойство слова определённым образом реализовываться в предложении и вступать в определённые комбинации с другими словами». (Кацнельсон, 1948, р. 126)

Подробно теорию валентности разрабатывает Л. Теньер в своей книге *Основы структурного синтаксиса* (Теньер, 1988) и определяет валентность как «способность глагола требовать заполнения других позиций в предложении».

Как уже упоминалось выше, в советском языкознании понятие валентности разрабатывает прежде всего С. Д. Кацнельсон. Он выводит более подробную классификацию, опираясь не только на количественный признак (т. е. различая, как и Теньер, авалентные, одно-, двух-, трехвалентные глаголы), но и разделяя активную и пассивную валентность, в зависимости от того, способно ли слово присоединять зависимый элемент или присоединяться к господствующему компоненту сочетания; факультативную и обязательную валентность, а также субъектную, объектную, обстоятельственную и предикативную – в соответствии с синтаксической функцией дополняющего члена при глаголе. С. Д. Кацнельсон также стоит на вербоцентрической позиции.

Следующим шагом в развитии теории валентности стало признание наличия её у каждой части речи, а не исключительно у глагола.

В 1969 году выходит книга, давшая новый виток развитию теории валентности и позволившая уйти от чисто синтаксического толкования этого понятия – *Словарь валентности и дистрибуции немецких глаголов* под редакцией Г. Хельбига и В. Шенкеля. (Helbig – Schenkel, 1975) Новшество в теории валентности заключается в том, что её данные относятся уже не к синтаксическому, а к лексико-семантическому уровню языка, что даёт основания говорить о новом, более широком понимании валентности. Важными становятся не только формальные признаки, например, падеж слова, но и семантика слов.

В дальнейшем наблюдается все большее расширение понятия «валентность». Часто её понимают как просто как способность слов сочетаться друг с другом в предложении или синтагме.

Таким образом, понятие «валентность», возникшее в лингвистике сравнительно недавно, может трактоваться по-разному. Часть ученых понимает валентность как чисто формальное наличие у слова (изначально – только у глагола) дополнений или актантов, не акцентируя внимания ни на их морфологических признаках, ни на их семантике и характеризуя их только по количественному признаку. Другими же учёными валентность понимается в более широком смысле как способность одного слова сочетаться с другим, при этом главенствующую роль играет именно семантика, как доминирующего, так и зависимого слова. Такие разночтения возникли из-за того, что изначально было неясно, к какому уровню языка относить понятие валентности. Дальнейшие исследования в этой области привели к выделению учёными различных уровней валентности в соответствии с различными уровнями языка.

2 Характеристика процесса восприятия

В данном исследовании рассматривается лексико-семантическая группа глаголов восприятия. Процесс восприятия как один из наиболее основных процессов жизнедеятельности человека неоднократно исследовался учёными-лингвистами (Крюкова, 2003; Рузин, 1994; Ломоносова, 2008). На данный момент можно выделить следующие основные черты процесса восприятия:

1) Многими учёными выделяется отчётливое противопоставление между так называемыми глаголами активного восприятия и глаголами пассивного восприятия. Ярким примером являются такие глаголы, как *слышать* и *слушать*, *видеть* и *смотреть*. А. Р. Арутюнова и М. Ш. Измайловский замечают, что в случае с глаголами *слышать* и *видеть* речь идёт о «простом акте слухового и зрительного восприятия», в то время как глаголы *слышать* и *смотреть* представляются им «сознательными актами интерпретации услышанного и увиденного» (Арутюнова – Измайловский, 1974, р. 9). Особенно ярко семантическое различие между глаголами проявляется в таких предложениях, как:

Он слышал музыку, но не слушал ее (сколько-нибудь внимательно).

Он видел фильм, но не смотрел его (сколько-нибудь внимательно).

Важно отметить, что, используя в своих исследованиях в качестве материала русский и немецкий языки, А. Р. Арутюнова и М. Ш. Измайловский не находят немецких эквивалентов глаголам *слышать* и *смотреть*. Вместо этого они говорят о двух значениях глаголов *hören* и *sehen* – активном (*hören1*, *sehen1*) и пассивном (*hören2*, *sehen2*).

Тем не менее, хотя парность глаголов по активности – пассивности является распространённой закономерностью, она не является правилом. Многие глаголы являются непарными, напр., *обозревать*, *подслушивать*, *разглядеть*. Однако даже при отсутствии у глагола восприятия пары является возможной характеристика этого глагола с точки зрения активности/пассивности.

2) Другое возможное противопоставление в ситуации восприятия – противопоставление процесса и результата. Оно было отмечено ещё А. М. Пешковским: «*смотрю* обозначает процесс зрительного восприятия, а *вижу* – результат этого процесса» (Пешковский, 1956, р. 285).

3) Что касается актантной структуры ситуации восприятия, то всеми исследователями обязательно выделяются субъектный и объектный актанты: «...восприятие предполагает обязательное наличие воспринимающего, воспринимаемого и связывающего их отношения – процесса восприятия» (Примова, 1983, р. 2).

3 Принципы отбора материала для сопоставительного анализа

Всего для исследования было отобрано 40 глаголов в русском языке, которым было найдено 43 соответствующих глагола в немецком языке (конечно, мы учитываем, что приводимые эквиваленты нельзя рассматривать как единственно возможные для любого контекста). К некоторым русским глаголам даётся не один, а несколько немецким синонимичных эквивалентов. Отобранные глаголы были разделены на подгруппы «глаголы с общим значением восприятия», «глаголы зрительного восприятия», «глаголы слухового восприятия», «глаголы обоняния», «глаголы осязания». Именно такие подгруппы традиционно выделяются при описании ЛСГ восприятия (Васильев, 1981, pp. 17 – 31).

Случаи употребления каждого глагола иллюстрируются примерами из Национального корпуса русского языка и немецкоязычных корпусов Wortschatzlexikon der Universität Leipzig и Schweizer Textkorpus der Universität Basel, Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache и др.

4 Характеристика инструментальной семантической валентности глаголов восприятия в русском и немецком языках

Прежде, чем приступить к описанию инструментальной валентности глаголов восприятия, необходимо обратить внимание на её важнейшие

особенности: инструментальная валентность имеется не у всех глаголов и часто является факультативной.

В самой категории инструмента применительно к глаголам восприятия можно выделить два подкласса: собственно инструмента и средства. Инструмент – это органы восприятия человека (органы зрения, слуха, обоняния и т. д. – в зависимости от типа восприятия), средство – различные приборы и приспособления, помогающие восприятию или улучшающие его (*очки, бинокль, наушники* и т. д.).

4.1 Характеристика инструментального актанта глаголов общего восприятия в русском и немецком языках

Глаголы общего восприятия – это единственный подтип, которому не соответствовал бы какой-либо орган восприятия. Вследствие этого инструментами часто становятся органы восприятия всех четырёх остальных подтипов.

Анализ инструментальной сочетаемости глаголов общего восприятия в русском языке в сопоставлении с немецким показал, что:

1) Наличие в толковании инструментального актанта более характерно для русских глаголов общего восприятия, чем для немецких. Так, она присутствует у русских глаголов *заметить, приметить, чувствовать* и отсутствует у немецких *merken и bemerken и fühlen*.

Глаголы *заметить, приметить*, которые на основе их объектной валентности могут быть отнесены к глаголам общего восприятия, сочетаются, тем не менее, исключительно с органами зрения в позиции инструмента:

Источники в мире моды уверяют, что Кейт не хотела спешить с этим заявлением, и сделала его лишь тогда, когда беременность можно было уже *заметить и невооружённым глазом*. («Домовой»)

– Двести, — повторил ловец, игривым *краем слезного глаза приметив*, что сзади тормознула и выжидает другая машинка. (Сергей Шаргунов)

Для лексем *заметить, приметить* не характерна валентность средства. Это находит объяснение в их семантике: в их значении содержится элемент «краткость восприятия», в то время как использование средств для восприятия более характерно для длительного восприятия. Ещё одна причина была указана Е. Ф. Косицыной: данные лексемы обозначают восприятие ненамеренное, случайное, а использование оптических (или каких-либо иных) приборов не возможно без установки на восприятие (Косицына, 2001, р. 49).

У немецких глаголов *merken и bemerken* инструментальная валентность отсутствует. Вероятно, это вызвано теми же причинами, которые объясняют отсутствие валентности средства у русских глаголов *заметить, приметить*, а также тем, что в значении *merken и bemerken* акцент сделан на сам факт перцепции, безотносительно способа восприятия.

Глагол *чувствовать*, который, как и глаголы *заметить* и *приметить*, может быть отнесён к глаголам общего восприятия на основе его объектной валентности, сочетается, тем не менее, с инструментами, более характерными для глаголов осязания. Инструментальные актанты при глаголе *чувствовать* – это, как правило, существительные, образующие ЛСГ «тело человека»:

Я взял в руки черпак, нагнулся и, *чувствуя* одним коленом холодную сырость земли, сунул его в отверстие. (Фазиль Искандер)

Сквозь закрытые глаза я *чувствовал* лицом пыление огня и даже как бы видел кожей то сильней, то слабей полыхавшие струи. (Фазиль Искандер)

Глагол *чують* сочетается с тремя типами инструментальных актантов: 1) органы обоняния; 2) слова из ЛСГ «тело человека», из которых особенно распространены такие слова, как *спина*, *затылок*; 3) группа слов, которые можно условно назвать «органы внутреннего восприятия» – это такие слова, как *нутро*, *сердце*, *ум*:

Поживу они *чуяли* не *носом*, а бледно-розовой *кожей спины*, лопатками, икрами ног, пушком верхней губы. (Анатолий Азольский)

Я так и остался солдатом, притопал сюда в белой рубашке и прожил с натянутой улыбкой, не зная: примут или нет, и никогда не *чуял* ногами дно, вытягивая сеть (Александр Терехов)

Глебов и сам *чуял* это *нутром*, ему самому не хотелось бывать в большом доме, и, однако, он шёл туда всякий раз, когда звали, а то и без приглашения. (Юрий Трифонов)

Как у глагола *чувствовать*, так и у глагола *чують* отсутствует валентность средства, что объединяет их с глаголом *воспринимать*.

У немецкого глагола *fühlen* инструментальная валентность отсутствует. Глагол *spüren* в отдельных случаях сочетается с инструментальными актантами, выраженными словами из ЛСГ «тело человека», однако более распространены случаи сочетания его с т. н. «органами внутреннего восприятия»:

Hier kann man selbst in die Pedale treten und *am eigenen Leib spüren*, wie viel Energie es braucht, um eine Glühbirne zu erleuchten oder eine Tasse Kaffee warm zu machen. (Die Zeit)

Ihn zu *spüren*, mit jeder Faser meines Körpers. (Svende Merian)

Und mit einem jähen schmerzhaften Stich (das *spürst du am Herz*): Dass nichts bleibt und wir auch nicht. (Die Zeit)

2) Даже при наличии валентности инструмента у глаголов в обоих языках количество подклассов её может не совпадать. Например, как русский глагол *улавливать*, так и немецкий глагол *auffangen* обладают инструментальной валентностью, однако валентность средства есть только у глагола в русском языке.

Глагол *улавливать*, как и глагол *воспринимать* сочетается с инструментальными актантами, обозначающими органы чувств других подтипов восприятия, а также с различными способами восприятия:

И всё же только проницательная Дарья Фикельмон...высказала то, что, быть может, мучительно и безотчетно ощущали близкие друзья Пушкина, *улавливая краем глаза* в кутерьме житейских событий почерк Провидения. (Владислав Отрошенко)

Мальчик долго держал пальцы в хлопке, дул на него, прикладывал к щеке, что-то шептал в него и *улавливал верхней губой* его, хлопка, шевеление, шекотку... (Александр Иличевский)

Зависнув, он подымает лопату в правой руке, то есть над головой, — движение кистью, и он выбрасывает лопату наружу и даже *улавливает слухом*, как она там упала, несильно скрежетнув. (Владимир Маканин)

Часто инструмент восприятия относится не к физической сфере, а к ментальной:

Однако именно то, что пестрая толпа, следовавшая за Шамилем по пятам, *улавливала слепым инстинктом*, выходило за пределы понимания самого имама. (Владимир Дегоев)

Всё это я вижу и *улавливаю детским чутьём*, хотя, конечно, объяснить и понять не могу. (Фазиль Искандер)

Для глагола *улавливать* характерна также валентность средства. Средствами обычно служат всевозможные приборы, аппараты, датчики:

Но главным разрушителем здоровья населения будут мельчайшие (меньше 10 микрон в диаметре) частицы угля и золы, не *улавливаемые* никакими *фильтрами*. (Борис Жуков)

На самом деле резонансная частота этого «контура» не совпадает с частотами волн сантиметровой длины, *улавливаемыми антенной-рефлектором*. (В. Меркулов)

Немецкими эквивалентами глагола *улавливать* являются глаголы *auffangen* и *erfassen*. В них заложена валентность средства, которым, как в русском языке, часто становится какой-нибудь прибор, аппарат:

Das Signal wird *von einer Antenne aufgefangen* und an einen Vermittlungsrechner weitergeleitet. (Berliner Zeitung)

Da Raketen schmal und kompakt gebaut sind, können sie *vom Radar* nur schwer *erfasst werden*. (Der Tagesspiegel)

Однако семантическая валентность инструмента имеется только у глагола *erfassen*. В роли инструментов выступают органы чувств; встречается также указания на способы восприятия:

Zugegeben, wie die in vielen technischen Details aussieht, kann man *mit den Augen nicht erfassen*. (Der Tagesspiegel)

Das ganzzahlige Schwingungsverhältnis ist *mit den Ohren* leichter zu *erfassen* als mit dem Verstand. (Dietrich Schwanitz)

Вероятно, отсутствие у глагола *auffangen* семантической валентности средства объясняется тем, что для этого глагола важен только сам факт восприятия, а не его тип.

4.2. Характеристика инструментального актанта глаголов зрительного восприятия в русском и немецком языках

В предложениях с глаголами зрительного восприятия в позиции инструментов, как правило, оказываются слова, обозначающие органы зрения, а также слова, входящие в ЛСГ «взгляд». С подобными инструментальными актантами сочетаются такие глаголы как *видеть*, *смотреть*, *глядеть*, *обозревать*, *разглядывать*, *созерцать*, *осматривать*, *взглядывать*, *высматривать*, *подсматривать*, *подглядывать* и *наблюдать*. Однако ввиду того, что сема «орган зрения» уже заложена в значение глаголов, данная позиция становится избыточной, своеобразным повтором:

Понимал он тех людей, которых *видел глазами*. (Александр Солженицын)

Предложения, подобные представленному выше, встречаются довольно редко. Чаще всего в предложении инструмент не просто указывается, но ещё и каким-то образом характеризуется:

О том, что мы слышали, (...) что *видели своими глазами*, что рассматривали, и что осязали руки наши (...), возвещаем вам (митрополит Антоний Блум)

Вожакком комсомольцев была Маруся Шкапина; она ходила в «юнгштурмовке», *глядела* на нас *сжигающим взором* небывало голубых глаз и с нами не разговаривала. (И. М. Дьяконов)

Ольга лежала в своей палате перебинтованная, заклеенная лентами лейкопластыря и *разглядывала* потолок *глазами мученицы первых лет христианства*. (Екатерина Романова, Николай Романов)

Старуха Попова прямо сидит в машине и, медленно поворачивая голову, *осматривает* все *суровым зорким взглядом*. (В. Ф. Панова)

В отдельных случаях в качестве инструмента могут выступать органы других типов восприятия, либо органы т. н. «внутреннего восприятия»:

Сквозь закрытые глаза я чувствовал лицом пылание огня и даже как бы *видел кожей* то сильней, то слабей полыхавшие струи. (Фазиль Искандер)

А что, вполне возможно, отец *видел* его будущее *странным прозрением*, свойственным, говорят, умирающим. (И. Грекова)

Заложив за голову тонкие нагие руки, молодая княгиня *смотрела мысленным взором* сквозь бревенчатые стены горницы. (А. П. Ладинский)

Глаголы *видеть*, *смотреть*, *глядеть*, *созерцать*, *осматривать*, *взглядывать*, *наблюдать* и *разглядывать* имеют также и валентность средства. Средства можно условно разделить на два типа: 1) приборы, с помощью которых возможности зрительного восприятия могут быть расширены (*бинокль*, *микроскоп*, *лупа*); 2) приборы, с помощью которых могут быть компенсированы недостатки зрительного восприятия (*очки*, *линзы*):

Он до сих пор и звезду любую отыскать может из тех, что другие *видят* только в *телескоп*... (Анатолий Хруцкий)

Теперь «шокированная округа» могла *разглядывать* нас только *через бинокль*. (Иржи Грошек)

С обычной умной сдержанностью *смотрели* его глаза *сквозь поблескивающее пенсне*. (Александр Солженицын)

Шушик горестно покачал головой, холодно *глядя* на меня *сквозь очки*. (Олег Гладов)

Фея удивленно *взглядывает* на него *через лорнет*. (Е. Л. Шварц)

Нет, например, нужды *высматривать* *через линзу* герценовское в публицистике Л.К. Чуковской, в ее знаменитых открытых письмах. (Юлия Сычёва)

Морфологи и гистологи *наблюдали в окуляры примитивных микроскопов* за растущими деревцами капилляров мозга... (Людмила Улицкая)

С инструментальными актантами сочетаются такие немецкие глаголы зрительного восприятия как *sehen, blicken, gucken, überschauen, überblicken, betrachten, besehen, mustern, belauern, beobachten, aufpassen, anblicken* и *erspähen*. В роли актантов, как правило, выступают слова *Auge/Augen* (глаза) и *Blick* (взгляд):

Kann man die *mit bloßem Auge* sehen? (Die Zeit)

Mit ihren großen Augen blickt sie ruhig in das Klassenzimmer... (Die Zeit)

Der...*schaut mit festem Blick* in die Augen des Gegenübers. (Die Zeit)

Der Eisbär *guckte* sie *mit seinen schwarzen Glasaugen* verliebt an. (Kerstin Jentzsch)

Hinterm Fenster des Speisesaals stehend, hatten die absolutistischen Herrscher ihre Gärten *mit bloßem Auge überblicken* wollen, vermessen und kontrollieren können... (Die Zeit)

Die selbst erkannte „Gnade der amerikanischen Geburt“ half ihm zusätzlich dabei...seine *Objekte mit kühlem Reporterblick zu betrachten*. (Die Zeit)

Selbst das Wundereris gleich beim Hotel Diana schrumpft *mit heutigen Augen besehen* zu ganz banalen Tüteneisdimensionen. (Der Tagespiegel)

Spencer *musterte* seine Schwester *aus den Augenwinkeln*. (C't)

Mit halbem Auge belauert sie die Szene, während sie einen Fragebogen in Marie Claire ausfüllt. (Die Zeit)

Aus den Augenwinkeln beobachtete ich die Piloten. (Die Zeit)

Wenn die anderthalbjährige Frida auf dem Spielplatz ist, *passt* ihre Mutter *mit Argusaugen auf*. (Berliner Zeitung)

Er *erspäht* auch *mit bloßem Auge* das Jahnstadion, in dem Thunder seine Heimspiele austrägt. (Der Tagespiegel)

Как и в русском языке, сема «орган зрения» уже заложена в значение глаголов, поэтому эксплицитное указание на орган восприятия становится излишним. Во всех представленных выше предложениях орган зрения не просто указывается, но и характеризуется: *mit ihren großen Augen, mit seinen schwarzen Glasaugen, mit kühlem Reporterblick* и т. д. Исключение составляет глагол *überschauen*: в предложениях с ним инструментальный актант может сопровождаться лишь неопределённым артиклем *ein*, дальнейшие же характеристики могут отсутствовать:

Mit einem Blick überschaute er Waffen und Geräte, die hier zurückgelassen worden waren. (Dieter Noll)

Нам кажется, что в предложениях с этим глаголом на первый план выходит факт единичности процесса восприятия; важно, что субъект восприятия ограничился *одним* взглядом. Эта же ситуация встречается в следующем предложении, где инструментальный актант характеризуется прилагательным *einzig* (единственный):

„Ich möchte nicht so sehr mein Leben rekonstruieren...sondern es vielmehr beherrschen und *mit einem einzigen Blick übersehen*.“ (Die Zeit)

У глаголов *sehen, blicken, gucken, betrachten, besehen, mustern, belauern, beobachten, anblicken* и *erspähen* присутствует также актант средства, который, как и в русском, выражается существительными, обозначающими приборы, улучшающие зрительное восприятие или компенсирующие его недостатки (*Brille, Fernglas, Mikroskop* и т. д.):

Sie *sehen* diese Welt bisweilen immer noch *durch ihre DDR-Brille*. (Die Zeit)

Ich muß darauf hinweisen, daß ich gewöhnlich über den Scharfblick eines Adlers verfüge, der *durch ein Elektronenmikroskop blickt...* (Walter Moers)

Danach besuchte er Gelehrte und Wissenschaftler in ihren Werkstätten, *schaute* bei Leeuwenhoek *durch das Mikroskop*. (Dietrich Schwanitz)

Nein, nein, er *guckt* nur erst mal *durch den Sucher*. (Berliner Zeitung)

Er leuchtet im Moment *durchs Teleskop betrachtet* weniger hell, als er es noch tat, bevor er an der Sonne vorbeigegangen ist. (Die Zeit)

Ein bedächtiger Mensch, den Birkenstock-Sandalen durch das NOC tragen und der sich die Welt *durch die Gläser seiner schwarz gerandeten Brille* *besieht*. (Der Tagespiegel)

Nachdem sie *durch den Türspion gemustert* worden waren, wurden sie gefragt, wer sie denn seien und was sie wollten. (Berliner Zeitung)

Hier *blicken* Nord und Süd, Kommunismus und Kapitalismus einander starr in die Augen, *belauern* einander *durch Ferngläser* und *mit unzähligen Kameras*. (Die Zeit)

Einmal hat sich ein Lehrer in unserem Klassenraum versteckt und *mit einem Fernglas* Leute auf dem Hof *beobachtet*, die rauchten. (Die Zeit)

Die Reporter *hatten mit ihren Ferngläsern* Hunderte von Schweinen *erspäht...* (Die Zeit)

Глаголы *приглядывать, присматривать, проглядывать, просматривать, недоглядеть* не имеют в своём значении семантической валентности инструмента.

Из немецких глаголов семантической валентности инструмента лишены только глагол *übersehen* и выражение *ohne Aufsicht lassen*.

Таким образом, анализ инструментальной сочетаемости глаголов зрительного восприятия в русском языке в сопоставлении с немецким показал, что:

1. И для русских, и для немецких глаголов типичными инструментальными актантами являются слова, обозначающие органы зрения и слова входящие в ЛСГ «взгляд». Типичными актантами средства в обоих языках являются существительные, обозначающие приборы, улучшающие зрительное восприятие или компенсирующие его недостатки. Русский язык, однако, характеризуется большим разнообразием среди представленных существительных. Так, среди инструментов встречаются синонимы слов *взгляд* и *глаза* – *взор*, *очи*, а среди средств имеется большее количество вариантов: *очки*, *лорнет*, *пенсне*, *линза*, *микроскоп*, *телескоп*, *бинокль*, *окуляр* и др. Для немецкого же характерны лишь такие слова как *Auge/Augen*, *Blick* и *Brille*, *Fernglas*, *Teleskop*, *Mikroskop*.
2. В обоих языках сема «орган зрения» уже заложена в значение глаголов зрительного восприятия, что делает в предложении указание на инструмент избыточным. Вследствие этого органы зрения не просто упоминаются, а ещё и каким-либо образом характеризуются: *глядела сжигающим взором*, *осматривает суровым зорким взглядом*, *mit ihren großen Augen blicken*, *mit festem Blick schauen* и т. д.
3. В русском языке в качестве инструмента могут выступать органы других типов восприятия, либо органы т. н. «внутреннего восприятия»: *видел странным прозрением*, *видел кожей*. В немецком такая инструментальная сочетаемость отсутствует.
4. Наличие в толковании инструментального актанта более характерно для немецких глаголов, чем для русских. Так, она присутствует у немецкого глагола *aufpassen* и отсутствует у русских *приглядывать* и *присматривать*.
5. Инструментальная валентность отсутствует как у русских глаголов *проглядывать*, *просматривать*, *недоглядеть*, так и у их немецких эквивалентов *übersehen* и *ohne Aufsicht lassen*.

4.3 Характеристика инструментального актанта глаголов слухового восприятия в русском и немецком языках

У глаголов *слышать* и *слушать* в позиции инструмента, как правило, выступают слова *слух* или *ухо* (или выражения *краем уха*, *одним ухом* и т. п.):

Ну я *слушаю* его *одним ухом*, а сам лошадь развѣиваю. (Фазиль Искандер)

Моя жена видела всё это собственными глазами и *слышала собственными ушами*. (Анатолий Рыбаков)

Интонация была та самая, которую Каменский, должно быть, ясно *слышал внутренним слухом*, но не сразу сумел облечь в слова. (Леонид Юзефович)

Как и в случае с глаголами зрительного восприятия, орган перцепции уже заложен в значение глагола, поэтому он не просто указывается в пред-

ложении, но и характеризуется, определяется: *слышала собственными ушами, слышал внутренним слухом* и т. д. Определение может отсутствовать только в тех случаях, когда орган слуха противопоставляется другим органам восприятия:

И меня ошеломляет, что люди сейчас фактически слушают музыку *не ушами, а глазами*. (Иэн Гиллан, Макс Хаген)

Мы слышим и помним; *слышим слухом* и помним головной памятью; но доходит ли это слово до нашего сердца? (митрополит Антоний (Блум))

У глаголов *слушать* и *слышать* присутствует также семантика средства. В качестве средств могут выступать различные приборы, устройства, обеспечивающие слуховое восприятие:

Тут все были вместе, но одновременно автономно: *слушали* музыку *через наушники*, смотрели кино на панели во всю стену... (Алексей Славовский)

Но оперу нельзя *слушать при помощи динамиков* — получается не живое восприятие музыки, а обыкновенная трансляция. (Татьяна Шмыга)

Часто, снимая телефонную трубку, я *слышала по параллельному проводу* резкий, высокий голос Виталия и голубиное воркование Гали. (И. Грекова)

Немецкие глаголы *hören* и *zuhören*, как и их русские эквиваленты, сочетаются с инструментальным актантом, выраженным существительным, обозначающим органы слуха (*Ohren*), и с актантом средства, выраженным существительными, обозначающими различные приборы и устройства:

Mutter *hörte* wohl bereitwillig zu, aber nur *mit halbem Ohr* und verstand noch weniger als die Hälfte. (Die Zeit)

Er folgt ihren Worten geduldiger als zuvor, *hört ihr mit hochgestellten Ohren* zu. (Die Zeit)

Als Sehbehinderter kann ich besser *am Telefon zuhören*. (Berliner Zeitung)

Aus Lautsprechern hörten wir das Krächzen des Funkverkehrs. (Die Zeit)

У глаголов *выслушивать*, *прослушивать* в их основных значениях инструментальная валентность отсутствует. Зато выступая в значении «определять состояние внутренних органов больного на слух, путем слушания» они сочетаются с актантом инструмента и актантом средства:

Он знал, что ещё древние, Гиппократ например, умели *выслушивать ухом* некоторые болезненные проявления в организме человека. (А. К. Сухотин)

Затем подробная диагностика — вас осматривают от пяток до макушки, «*выслушивают*» тело *руками*, пытаясь выяснить, где произошли нарушения, найти проблемную зону и научить ее правильно работать. (Анна Варшавская)

Николай сопровождал ее и сидел в коридоре, пока пожилая врач, похожая на мышь в очках, ощупывала ее живот, *прослушивала стетоскопом* с обеих сторон. (Яна Жемойтелите)

Валентность инструмента и валентность средства присутствует у глаголов *anhören, horchen* и *lauschen*:

Mit unsern eigenen Ohren mußten wir *anhören*, was für junge, gebenedeite Menschen wir wären... (Die Zeit)

Es klettert...die Bäume auf und ab und *horcht mit seinen fledermausgroßen Ohren* nach Krabbelgeräuschen von Insektenlarven. (Die Zeit)

Mit großen, großen Ohren lauschten wir dem Schicksal dieser Wölfe, und uns war klar. (Die Zeit)

Man kann sie sich *über Kopfhörer anhören*. (Die Zeit)

Ihr dürft zum Beispiel mal *mit einem Unterwassermikro* in die Tiefen des antarktischen Ozeans *horchen*. (www.radiobremen.de)

Hier kann man einer Frauenstimme *aus einem Lautsprecher lauschen*, die acht Geschichten von Wehrmachtsangehörigen erzählt. (Die Zeit)

У глагола *überhören* имеется только валентность инструмента:

20 Jahre später war es auch *für ungeschulte Ohren* nicht mehr zu *überhören*. (Die Zeit)

У глаголов *прислушиваться, подслушивать* и *недослышать* инструментальная валентность отсутствует.

Таким образом, анализ инструментальной сочетаемости глаголов слухового восприятия в русском языке в сопоставлении с немецким показал, что:

1. И для русских, и для немецких глаголов типичными инструментальными актантами являются слова, обозначающие органы слухового восприятия.
2. Типичными актантами средства в обоих языках являются существительные, обозначающие различные приборы, устройства, обеспечивающие слуховое восприятие.
3. Как и в случае с глаголами зрительного восприятия, орган перцепции уже заложен в значение глагола, поэтому он не просто указывается в предложении, но и характеризуется, определяется: *слышала собственными ушами, слышал внутренним слухом, mit halbem Ohr zuhören* и т. д.
4. Наличие в толковании инструментального актанта более характерно для немецких глаголов, чем для русских. Так, она присутствует у немецких глаголов *horchen, lauschen* и *überhören* и отсутствует у их русских эквивалентов *прислушиваться, подслушивать* и *недослышать*.

4.4 Характеристика инструментального актанта глаголов осязания в русском и немецком языках

Как правило, глаголы осязания сочетаются с инструментальными объектами, выраженными существительными, объединяемыми в ЛСГ «тело человека». Поскольку при глаголах осязания возможны разные органы восприятия, их семантика не заложена в значение самого глагола. В связи

с этим экспликация органа восприятия в предложении не выглядит избыточной, и орган восприятия не требует обязательного определения, описания:

Я чувствовала на своем лице прохладный поток воздуха от множества крыльев, *осязала кожей* их губительное приближение. (Екатерина Маркова)

Апостол Иоанн говорит: мы свидетельствуем о том, что наши глаза видели, что наши уши слышали, что мы *осязали собственными руками*. (митрополит Антоний (Блум))

Контролерша была строгая и бдительная: на ее носу сидело две пары очков, билеты она подносила к самому носу и еще *прощупывала их руками*. (Ефим Чеповецкий)

Глагол *осязать* сочетается ещё и с инструментами, условно называемыми нами «органы внутреннего восприятия»:

Его надо *осязать сердцем*, всем существом внутреннего бытия. (монахиня Игнатия (Петровская))

Я поняла, что не хочу никаких лермонтоведов и никого другого, кроме Егора, которого я хотела видеть, слышать, *осязать всеми клетками своего тела* или, если это окажется невозможным, попросту умереть. (Владимир Войнович)

Для глаголов осязания характерна также сочетаемость с инструментальными актантами, представленными существительными, обозначающими органы зрения. В таких предложениях эти глаголы употребляются в переносном значении:

Всё составил на тумбочку подле койки. Лейтенант забылся, *осязая глазами* только еду. (Олег Павлов)

— Заходите, — пригласил старик, тревожно *прощупывая взглядом* лестницу. (Евгений Прошкин)

Решад *щупал* Ольгу *взглядом* с головы до ног и непрерывно улыбался. (Екатерина Романова, Николай Романов)

У глаголов *щупать* и *прощупывать* наличествует семантическая валентность средства. Средствами могут быть различные аппараты, приборы:

«Кайра», направляемая лазерным теодолитом, будет ходить галсами, *прощупывать* грунт *гидролокатором*. (Василий Захарченко)

Геологи изучают землетрясения и *прощупывают* землю *сейсмическим зондированием*. (Н. Ногина)

Пошел вслед за товарищами, *щупая* землю *миноискателем*, шевеля растресканными губами, читая придуманную им самим молитву «о спасении от мин». (Александр Проханов)

Глаголам *betasten* и *befühlen* присуща инструментальная валентность. Инструменты чаще всего выражены такими словами, как *Hand*, *Finger*, *Fingerspitze* и т. д. Как и в русском языке, инструменты не требуют при себе обязательного определения:

Oder, als sein Frankfurter Verteidiger Egon Geis das Plädoyer hielt, spielte er aufgeregt mit seiner Brille, setzte sie auf und ab, *betastete mit den Fingern* sein Gesicht, als wollte er sich den Schweiß абтупfen. (Die Zeit)

Er hatte sich beide Krücken unter einen Arm geschoben und *betastete mit der freien Hand* die Hand von Schwester Brigitte. (Nicolas Born)

Immer wieder greift sich Herr Bruscon (hektisch, aber doch sachte) ins eigene Gesicht, *befühlt sich mit den Fingerspitzen...* (Die Zeit)

Mit ihren perlmuttfarbenen Nägeln befühlte Frau Rothe ihre feste Haarwelle. (Julia Franck)

Валентность средства у глаголов осязания в немецком языке отсутствует.

Таким образом, анализ инструментальной сочетаемости глаголов осязания в русском языке в сопоставлении с немецким показал, что:

1. И для русских, и для немецких глаголов типичными инструментальными актантами являются слова, обозначающие органы осязания.
2. В русском языке инструментом при глаголах осязания часто становятся органы зрительного восприятия: *щупать взглядом, осязать глазами* и т. д. У немецких глаголов осязания такой инструментальной сочетаемости нет.
3. Валентность средства присутствует только у русских глаголов *щупать, прощупывать* и полностью отсутствует у немецких глаголов.

4.5 Характеристика инструментального актанта глаголов обоняния в русском и немецком языках

Для глаголов обоняния типичным является инструмент, выраженный существительными, обозначающими органы обоняния. Такой инструмент, будучи включенным в значение самого глагола, в предложении, как правило, дополнительно характеризуется, поясняется:

— После войны, — заметил Дицман, *нюхая сигарету расширенными ноздрями*, — он был так напуган, выйдя из концлагеря, что сделал пластическую операцию носа. (Юрий Бондарев)

И это существо все время точно *принюхивается шевелящимся кончиком носа*. (Нина Катерли)

Зверёк не дрожал от испуга, не пытался вырваться и убежать, а спокойно, с некоторой долей любопытства и деликатной осторожностью *обнюхивал своим подвижным носиком* мои пальцы. (Василий Вишневский)

Однако в предложениях с глаголами *обнюхивать, принюхиваться* субъектом часто является не человек, а животное. В связи с этим в позиции инструмента оказываются существительные, обозначающие органы обоняния животных: *хобот, пяточок* и т. д. Такие инструментальные актанты могут не иметь определений:

Шла куда-то, не торопясь, раскачиваясь, похлопывая ушами, *обнюхивая хоботом* мостовую и рельсы, вздымая вихри пуха. (Михаил Шишкин)

Иногда в качестве инструмента выступает орган перцепции, связанный с другим типом восприятия. Очевидно, что в таких случаях автор стремится к созданию образности:

Аромат людской следует *нюхать не носом, а сердцем*, тогда становится ясно: у иных запахи сильные, стойкие, но приветливый, а у других слабый, зато прекрасно отпугивает соплеменников, чужеземцев.... (Улья Нова)

И скорее всего все это с духом, ибо иной раз красноречивую картинку *нюхаешь глазами* сквозь бесстрастное стекло. (Дарья Симонова)

Глагол *обонять* лишён инструментальной валентности. У всех глаголов обоняния в русском языке отсутствует валентность средства.

В немецком языке инструментальная валентность присуща глаголам *schnüffeln* и *beriechen*:

Gottesknecht *schnüffelte mit erhobener Nase*. (Dieter Noll)

Er stellt Versuchspersonen in eine zwei Meter hohe Glasröhre und „*beriecht*“ den durch diese Flasche hindurchgepumpten Luftstrom *mit einer künstlichen Hundenase*, einem empfindlichen chemischen Detektor. (Die Zeit)

В немецком языке нами не было замечено предложений, в которых субъектами становились бы животные, а инструментами – органы восприятия животных.

Глагол *riechen* лишён инструментальной валентности. У всех глаголов обоняния в немецком языке отсутствует валентность средства.

Таким образом, анализ инструментальной сочетаемости глаголов обоняния в русском языке в сопоставлении с немецким показал, что:

1. И для русских, и для немецких глаголов типичными инструментальными актантами являются слова, обозначающие органы обоняния.
2. У двух центральных глаголов – глагола *обонять* в русском языке и глагола *riechen* в немецком – инструментальная валентность полностью отсутствует.
3. Орган перцепции уже заложен в значение глагола, поэтому он не просто указывается в предложении, но и характеризуется, определяется: *обнюхивал своим подвижным носиком, schnüffelte mit erhobener Nase*. Исключения составляют органы обоняния животных в русском языке.
4. У глаголов обоняния в обоих языках отсутствует валентность средства.

5 Заключение

Проведённое исследование инструментальной валентности глаголов восприятия в русском языке в сопоставлении с немецким позволяет сделать следующие выводы:

1. И в русском, и в немецком языках инструментальная валентность является факультативной. Часто она может отсутствовать у русского глагола и иметься у его немецкого соответствия, и наоборот. Так, она присутствует у русских глаголов *замечать, заметить, чувствовать* и отсутствует у немецких *merken u bemerken* и *fühlen*; присутствует

у немецких глаголов *hорchen*, *lauschen* и *überhören* и отсутствует у их русских эквивалентов *прислушиваться*, *подслушивать* и *недослышать* и т. д.

2. Типичными инструментальными актантами в обоих языках являются органы восприятия, соответствующие определенному типу восприятия: для глаголов зрительного восприятия – органы зрения, для глаголов слухового восприятия – органы слуха и т. д. В русском языке, однако, глаголы восприятия могут развивать переносные значения, в связи с чем в качестве инструмента выступают органы других типов восприятия: либо органы т. н. «внутреннего восприятия»: *видел странным прозрением*, *видел кожей*, *прощупывал глазами* и т. д. В немецком такая инструментальная сочетаемость отсутствует.
3. Сема «орган перцепции» уже заложена в значение у глаголов зрительного восприятия, слухового восприятия и обоняния, что делает в предложении указание на инструмент избыточным. Вследствие этого органы восприятия не просто упоминаются, а ещё и каким-либо образом характеризуются: *глядела сжигающим взором*, *mit ihren großen Augen blicken*, обнюхивал своим подвижным носиком, *schnüffelte mit erhobener Nase* слышала собственными ушами, *mit halbem Ohr zuhören* и т. д.
4. Актанты средства в русском и языках присутствуют у глаголов всех видов восприятия, кроме глаголов обоняния; в немецком – у всех видов восприятия, кроме глаголов обоняния и осязания. Типичными актантами средства являются приборы и устройства, улучшающие восприятие/компенсирующие его недостатки: *очки*, *лорнет*, *пенсне*, *микроскоп*, *наушники*, *цуп*, *датчик*, *Brille*, *Fernglas*, *Radar*.

Таким образом, анализ объектной и инструментальной валентности глаголов восприятия показал, что в их сочетаемости с объектными и инструментальными актантами существуют как сходства, так и различия, что отражается на значении этих глаголов. Всё это необходимо учитывать при составлении словарей и выполнении переводов.

ЛИТЕРАТУРА

- АРУТЮНОВА, А.Р. – ИЗМАЙЛОВКИЙ, М.Ш.: Глаголы слухового и зрительного восприятия (о симметрии между ними в русском и немецком языках). In: *Вопросы лексики, грамматики и фонетики немецкого языка*. Москва: 1974, pp. 3 – 24.
- ВАСИЛЬЕВ, Л.М.: Семантика русского глагола. Москва: Высшая школа 1981.
- ВЛАВАЦКАЯ, М.В.: Валентность как потенциал языковой синтагматики: лексикографический аспект. In: *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2012. № 1 (12), pp. 46 – 51.
- КАЦНЁЛЬСОН, С.Д.: О грамматической категории. In: *Вестник ЛГУ*, 1948. № 2, pp. 114 – 134.

- КОСИЦЫНА, Е. Ф.: *Семантические валентности глаголов зрения и способы их выражения*. Москва: МГИУ 2008.
- КРЮКОВА, Л.Б.: *Ситуация восприятия и способы ее репрезентации в поэтическом тексте*. На материале поэзии «Серебряного века»: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Томск, 2003.
- ЛОМОНОСОВА, А.Л.: *Семантико-синтаксическая организация высказываний со значением восприятия и их функционирование в художественном тексте*: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург: 2008.
- ПЕШКОВСКИЙ, А.М.: *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Языки славянской культуры 2001.
- ПРИМОВА, М.Б.: *Предложения, обозначающие ситуации слухового и зрительного восприятия, в современном русском языке*: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва: 1983.
- РУЗИН, И.Г.: Когнитивные стратегии именования. Модусы перцепции (зрение, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке. In: *Вопросы языкознания*, №6, 1994, p. 79-100; .
- ТЕНЬЕР, Л.: *Основы структурного синтаксиса*. Москва: Прогресс 1988.
- Толковый словарь русских глаголов: идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы. Под общ. ред. Л. Г. Бабенко*. Москва: Аст-Пресс 2009.
- HELBIG, Gerhard, SCHENKEL, Wolfgang: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: de Gruyter 1975.

РЕСУРСЫ

- [1] Национальный корпус русского языка. Available at WWW: <http://ruscorpora.ru> .
- [2] Wortschatzlexikon der Universität Leipzig. Available at WWW: <http://wortschatz.uni-leipzig.de/>.
- [3] Schweizer Textkorpus der Universität Basel Available at WWW: <https://www.schweizer-textkorpus.ch/index.php/de/>.
- [4] Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. Available at WWW: <https://www.dwds.de/>.

Internacjonalizacja w polskiej i słoweńskiej terminologii językoznawczej

Paweł Kowalski

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
kowalion@wp.pl

1. Nasilająca się od drugiej połowy XX w. globalizacja prowadząca do integracji elementów otaczającej rzeczywistości, w tym językowej, nierozzerwalnie wiąże się z tendencją do internacjonalizacji europejskich i pozaeuropejskich systemów językowych. Katalizatorem tych zmian, w dużej mierze za sprawą dynamicznej w ostatnim czasie saturacji medialnej, jest dominujący w przestrzeni globalnej język angielski. Wiaże się to z silnym oddziaływaniem na społeczeństwa światowe kultury anglo-amerykańskiej.

Terminologia stanowi podstawowy element komunikacji naukowej, która jest częścią naukowej działalności człowieka opartej na działaniach językowych. Wpisuje się w procesy poznawczo-komunikacyjne, które stanowią integralną część naukowych zachowań ludzkich (zob. Gajda, 2001, s. 183). O pogłębiającej się internacjonalizacji w zakresie terminologii różnych dyscyplin można mówić w kontekście upowszechniania się nauki w XIX w. i działań botaników, chemików i zoologów. Badacze nauk humanistycznych do połowy XX w. nie podejmowali badań nad terminologią, tworzącą się na gruncie działań praktycznych, które zmierzały do rozwiązywania problemów kognitywno-komunikacyjnych (zob. Tomaszczyk, 2014, s. 26 – 27).

Przyjmuje się, że tendencja do internacjonalizacji jest główną tendencją rozwojową współczesnych języków europejskich, mającą wpływ na szereg innych tendencji językowych systemowych, typologicznych i pragmatycznych (Ohnheiser, 2003, s. 47; Waszakowa, 2009, s. 11). Obejmuje ona również komunikację naukową, w tym naukowe i techniczne systemy (podsystemy) terminologiczne poszczególnych języków naturalnych. Umieźdzyarodowienie komunikacji naukowej może sprzyjać wymianie myśli i integracji nauki (por. Sitarski, 1991, s. 172), może jednak stanowić przeszkodę w widzeniu i językoznawczym opisie języka (por. Topolińska, 2010, s. 299 – 300).

Obecnie zauważalne są dwie tendencje w zakresie internacjonalizacji terminologii językoznawczej. Z jednej strony kontynuowana jest, trwająca w zasadzie od początków kształtowania się terminologii językoznawczej, tendencja do wykorzystywania elementów greckich i łacińskich. O jej nasileniu można mówić w połowie XX w. (Klemensiewicz, 1985, s. 644), z drugiej zaś strony dochodzi do rozprzestrzeniania się i upowszechniania wyrazów międzynarodowych o zbliżonych wariantach w wielu językach europejskich; w pierwszej połowie XX w. zwłaszcza pod wpływem języków niemieckiego i francuskiego, w ostatnich dziesięcioleciach pod rosnącym wpływem angielszczyzny.

Internacjonalizację należy rozumieć więc jako zachodzące współcześnie dynamiczne procesy związane z przyswajaniem przez dane języki elementów obcych różnego typu i pochodzenia, funkcjonujące w obiegu międzynarodowym oraz rezultaty tych procesów (Waszakowa, 2009, s. 12; Maćkiewicz, 2001, s. 555 – 556). Internacjonalizacja jest zjawiskiem dynamicznym i żywym, a świadczą o tym zwłaszcza zmiany leksykalno-słowotwórcze (zob. Waszakowa, 2009, s. 11). Skutkiem tendencji do internacjonalizacji w zakresie terminologii językoznawczej jest ciągły przyrost jednostek terminologicznych o określonych zakresach i funkcjach w poszczególnych podsystemach słownictwa specjalistycznego języków naturalnych (por. Koriakowcewa, 2014). W przypadku terminologii językoznawczej funkcja ta sprowadza się do tworzenia skutecznego, spójnego i zrozumiałego narzędzia prowadzenia badań naukowych i jego funkcjonowania w międzynarodowym dyskursie naukowym.

Kategoria internacjonalizmów w językach słowiańskich jest kategorią zróżnicowaną. W jej zakres wchodzi przejęte całe jednostki, np. cytaty, kalki, a także jednostki motywowane słowotwórczo na gruncie konkretnych języków, np. derywaty utworzone od przejętych podstaw międzynarodowych i utworzone formantem rodzimym (pol.: *auktorialny*, *anaforyczność*, *modalność*, *predykatywność*, *temporalność*; słowen.: *avktorialnost*, *afektivnost*, *anaforičnost*, *modalnost*, *predikativnost*, *temporalnost*), bądź też jednostki z formantami międzynarodowymi bardzo często w całości przejęte z innych języków (pol. *predyktor*, *modulant*, *detematyzacja*; słowen. *anglizem*, *barbarizacija*, *frazologizem*).

Bogactwo kategorii pozwala wyróżnić w obrębie jednostek międzynarodowych terminy internacjonalne pełne i częściowe (tzw. hybrydy terminologiczne). Internacjonalizmy terminologiczne pełne to takie, których wszystkie elementy są częstkami międzynarodowymi (często tego typu jednostki są w całości przejęte z języka-dawcy) pol. *determinologizacja*, *leksykalizacja*, *neosemantyzm*, *perfektywizacja*; *lingwistyka korpusowa*, *metoda lingwistyczna*, *metafora konceptualna*, *semantyka kognitywna*; słowen.: *determinologizacija*, *leksykalizacija*, *neosemantizacija*, *perfektivizacija*; *kognitivna semantika*, *kognitivna sintaksa*, *korpusna lingvistika*, *leksikalna semantika*. Internacjonalizmy terminologiczne częściowe zaś to te, które w swojej strukturze formalnej zawierają elementy rodzime i elementy międzynarodowe pol. *perfektywność*, *semantyka poznawcza*; słowen. *jezikoslovna metoda*, *perfektivnost*, *stavčna semantika*. W obrębie tych dwóch podkategorii wyróżnić można zarówno jednostki syntetyczne proste (jednoelementowe), jak i jednostki analityczne (dwu- i wieloelementowe). W obrębie analitycznych hybryd terminologicznych można wyróżnić także strukturę, w której mogą wystąpić jako elementy składowe obok siebie wyrazy rodzime, internacjonalizmy pełne lub hybrydy, por. pol. *derywat adwerbialny*, *językoznawstwo genderowe*, *słownik frazeologiczny*; słowen.: *dependenčna slovnica*, *frazeološki slovar*, *korpusna lingvistika*.

2. W artykule zasygnalizowane zostaną pewne wspólne tendencje do internacjonalizacji w terminologii językoznawczej. Korpus tekstowy stanowią prace językoznawcze (gramatyki, słowniki, tezaury, encyklopedie) z okresu od lat 90 XX w. do dziś. Jako dodatkowe źródło ekscerpcji materiału wykorzystana została również *Bibliograficzna baza językoznawstwa slawistycznego iSybislaw* (www.isybislaw.ispan.waw.pl), zawierająca m.in. opisy czasopism, monografii i artykułów slawistycznych, w której terminologia językoznawcza wykorzystywana jest w funkcji słów kluczowych: głównego języka informacyjno-wyszukiwawczego systemu. Taki zbiór słów kluczowych może być traktowany jako swoisty tezaurus jednostek terminologicznych (por. Rudnik-Karwatowa – Karpieńska 1999). W celu zobrazowania omawianej tendencji wybrany został materiał z dwóch języków słowiańskich, należących do dwóch grup językowych: języka polskiego z grupy języków zachodniosłowiańskich i języka słoweńskiego z grupy języków południowsłowiańskich. Tendencja do internacjonalizacji stanowi więc w artykule tertium comparationis dwóch podsystemów terminologicznych obydwu języków. Opisane w artykule jednostki terminologiczne należą do terminologii przedmiotowej i ogólnonaukowej; realizują system pojęciowy dyscypliny językoznawstwa slawistycznego (polonistycznego i słowenistycznego). Zasygnalizowane wybrane zagadnienia związane z tendencją do internacjonalizacji na poziomie morfologicznym, leksykalnym i składniowym stanowić mogą wstępną propozycję syntetycznej konfrontacji słowiańskich językoznawczych podsystemów terminologicznych.

3. W obydwu opisywanych językach wysoką produktywnością wyróżniają się grecko-lacińskie elementy (afiksy, części struktur złożeniowych), których znaczny wzrost aktywności w tworzeniu terminologii językoznawczej przypada na połowę XX w. Pobieżny przegląd zebranego materiału poświadcza, że ważną rolę w terminologii językoznawczej pełnią rzeczowniki odczasownikowe i odprzymiotnikowe, choć w materiale polskim formacje rzeczownikowe są liczniej poświadczone niż w zbiorze słoweńskim por. pol. *adjektywizacja*, *adverbializacja* (brak w zasadzie polskich form czasownikowych tych jednostek); słoweń. *adjektivizirati*, *adverbializirati*. Sugerować to może różnice w reifikacji między użytkownikami języków polskiego i słoweńskiego, a tym samym częstsze w środowisku polskich językoznawców ujmowanie abstraktu w kategoriach obiektu.

Opis rzeczowników polskich wyekscerpowanych ze *Słownika słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, w którym zgromadzono terminy językoznawcze z zakresu slawistyki pokazał, że derywaty zawierające internacjonalne sufiksy *-acja*, *-izacja* *-yzacja*, *-izm* *-yzm* stanowią 59 % zbioru (w tym derywaty na *-acja* 39 %) (Banasiak, 2017). Liczba słoweńskich formacji z tymi sufiksami w *Encyklopedii języka słoweńskiego* (*Enciklopedija slovenskega jezika* (*-acija*, *-izacija*, *-izem*)) w zebranych materiale jest zbliżona. Wymienione sufiksy w terminologii językoznawczej tworzą przede wszystkim nazwy czynności (*dewerbalizacja*, *pronominalizacja*), a także nazwy procesów (*analizym*, *konsonantyzm*).

W przybliżonych formach te internacjonalne sufiksy występują w większości języków europejsko-amerykańskiej wspólnoty słownikowej: ros. *артикуляция, агглютинация, делексикализация*; franc. *articulation, agglutination, delexicalisation, lexicalisation, morphologisation, accentuation* ang. *delexicalization, articulation, agglutination, delexicalization, lexicalization, morphologization, accentuation*; niem. *Artikulation, Agglutination, Lexikalisierung, Morphologisation, Akzentuation*¹.

Nieco mniej rozpowszechnione są w terminologii językoznawczej internacjonalne sufiksy: *-ant, -ator, -er, -itum*. Spośród nich większą frekwencję wykazuje *-ator*, który może tworzyć nazwy środków czynności lub nosicieli cech (pol. *intensyfikator, modalizator, predyktor*; słoweń. *aktualizator, modulator, predikator, kvalifikator*).

Cechą charakterystyczną współczesnych słowiańskich systemów językowych wynikającą z internacjonalizacji systemów słowotwórczych poszczególnych języków jest wzrost analityzmu i aglutynacji w przysparzania nowych jednostek leksykalnych i terminologicznych. W derywacji rzeczownikowej aktywność elementów obcych mających charakter prefiksu lub składnika złożenia była do niedawna incydentalna. Obecnie coraz częściej zaobserwować można szerzenie się tej tendencji (zob. Gramatyka, 1982, s. 332). Tworzone są całe gniazda słowotwórcze z takimi elementami internacjonalnymi, jak polskie: *anti-, de-, post-, pseudo-, re-, meta-, mikro-, multi-, neo-*; słoweńskie: *anti-, de-, kvazi, post-, pseudo-, re-, meta-, mikro-, multi-*², pol.: *antyteza, deadiektywizacja, deapelatywizacja, deleksykalizacja, determinologizacja, desemantyzacja, depatalizacja, makrotoponimia, metajęzyk, metatekst, metaterminologia mikrotoponimia, multilingwalny, neosemantyzm, paleosemantyzm, pseudo-synonim, pseudoanglicyzm, reduplikacja*; słoweń.: *antiopozycyjność, deleksikalizacja, determinologizacja, desemantizacja, metabesedilo, metajezik, multilingavlen, psevdolanglizem, redefinicija*.

Dynamicznie rozwijającą się w ostatnim czasie klasą w terminologii językoznawczej są nazwy dyscyplin (poddyscyplin) językoznawczych (Rudnik-Karwatowa, 2012, s. 313). W zasadzie bez żadnych ograniczeń przejmowane są w całości lub lawinowo tworzone formacje z członem rzeczownikowym *-lingwistyka* (obecne są w tej klasie formacje dobrze zakorzenione w podsystemie terminologicznym jednego i drugiego języka, jak i formacje nowe, niektóre nawet incydentalne): pol. *psycholingwistyka, ekolingwistyka, eurolingwistyka, geolingwistyka*; słoweń.: *etnolingvistika, interlingvistika, psiholingvistia, ekolingvistika*. W zebranim materiale człon *-lingwistyka* łączy się z następującymi częstkami internacjonalnymi: *antropo-, eko-, etno-, euro- geo-, glotto-*,

¹ Przykłady z pracy Sitarski 1991.

² Literatura poświęcona tym zagadnieniom we wszystkich językach słowiańskich jest bardzo bogata. Przytoczyć można tutaj międzynarodowe prace, jak: *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti* 1999; *Przejawy internacjonalizacji języków słowiańskich* 2009. Tam także znajduje się dalsza liczna na ten temat bibliografia.

inter-, jurs-, neuro-, pedo-, socjo-, psycho-. Tego typu formacje można traktować jako rezultaty procesów uniwerbizacyjnych, w których internacjonalny termin analityczny pełny lub internacjonalny termin analityczny o charakterze hybrydy zastępowany jest internacjonalną jednostką uniwerbalną, por. pol. *psycholingwistyka* – *psychologia lingwistyczna*, *socjolingwistyka* – *socjologia języka*, *ekolingwistyka* – *ekologia lingwistyczna* – *ekologia języka*, *geolingwistyka* – *geografia lingwistyczna*, *juryslingwistyka* – *lingwistyka prawnicza*; słowen. *antropolingvistika* – *lingvistična antropologija*.

Model ten jest także obecny w terminologii ogólnonaukowej w obrębie nazw poszczególnych dyscyplin naukowych tworzonych z postpozycyjnym elementem *-logia/-logija* (por. Stramlić Breznik, 2005), pol. słowen.: *aeroarheologija*, *agrometeorologija*, *aksjologija*, *alkohologija*, *demonologija*, *ekotechnologija*, *entomologija*, *evrologija*, *muzikologija*.

Struktura semantyczna tego typu formacji wydaje się przejrzysta. Człon w prepozycji określa lub doprecyzowuje zakres tematyczny danej dyscypliny (poddyscypliny), człon w postpozycji informuje o ogólnej klasie. W dużej mierze produktywność tych typów wynika z czynników pozajęzykowych i związana jest z niezwykle dynamicznym poszerzaniem, wydzielaniem się nowych, odrębnych dyscyplin naukowych. Interesujące mogą być, i oddzielnego opracowania wymagają, przesunięcia semantyczne w obrębie takich par (por. *ekolingwistyka* – *ekologia lingwistyczna*, *psycholingwistyka* – *lingwistyka psychologiczna*).

4. Tendencja do internacjonalizacji w zakresie terminologii językoznawczej uwidacznia się także na poziomie składni wewnętrznej terminów w omawianych językach. W zebranych materiale w obrębie jednostek analitycznych przeważają terminy dwuelementowe, które mają postać syntagm rzeczownikowo-przymiotnikowych (przymiotnikowo-rzeczownikowych) o modelu polskim N Adj i słoweńskim Adj N, pol. *słownik bilingwalny*, *derywat odczasownikowy*; słowen. *etimološki slovar*, *determinativno zlaganje*, *eksperimentalna fonetika*. Znacznie rzadziej występują jednostki o modelu rzeczownikowo-rzeczownikowym (NN) pol. *aktualizacja metafor*, *akwizycja języka*, *przelączenie kodów*, *studia płci*. Często stanowią one internacjonalizmy ukryte (międzynarodowe kalki strukturalne), por. ang.: *language acquisition*, *metaphor actualization*, *code switching*. Być może niektóre tego typu jednostki można interpretować jako etap przejściowy w procesie przejmowania, zapożyczania jednostki międzynarodowej (w adaptacji danej jednostki), por. np. pol. *akwizycja językowa*, *przelączenie kodów*.

5. Występowanie obok siebie terminów internacjonalnych i rodzimych jest jednym ze źródeł synonimii terminologicznej, charakterystycznej nie tylko dla terminologii językoznawczej, ale także innych terminologii naukowych i technicznych (por. np. Mazurkiewicz-Sułkowska, 2013). Silna tendencja do internacjonalizacji terminologii powoduje powstawanie w podsystemie terminologicznym obydwu języków terminologicznych par, a nawet trójek synonimicznych. Zjawisko to obejmuje zarówno jednostki syntetyczne (jednoczłonowe),

jak i jednostki analityczne (wieloczłonowe), pol. *akronim* – *skrótowiec*, *afrykanta* – *spółgłoska zwarto-szczelinowa*, *bilingwizm* – *dwujęzyczność*, *brewis* – *znak krótkości*, *interiekcja* – *wykrzyknik*, *leksyka* – *słownictwo*, *lingwistyka* – *językoznawstwo*, *syntaksa* – *składnia*; słoweń. *akronim* – *kratica*, *bilingvizem* – *dvojezičnost*, *brevis* – *krativec*, *dialekt* – *narečje*, *fonetika* – *glasoslovje*, *interjekcija* – *medmet*, *leksika* – *besedje*, *leksikografija* – *slovaropisje*, *lingvistika* – *jezikoslovje*, *morfologija* – *oblikoslovje*, *semantika* – *pomenoslovje*, *sintaksa* – *skladnja*, *tekstna lingvistika* – *besediloslovje*. W przypadku jednostek syntetycznych charakterystyczna jest wariantywność tematów lub afiksów: pol. *poddysciplina* – *subdysciplina*, *aglutynacja* – *aglutynatywność*, *adjektywizacja* – *adjektywizowanie*, *polaryzacja* – *polaryzowanie*, *adwerbializacja* – *adwerbializowanie*; słoweń. *slovenizirati* – *sloveniti*, *perfekcionizirati* – *perfekcionirati*³.

Wymienione pary synonimiczne wykazują pełną lub częściową synonimię. Na płaszczyźnie formalnej najczęściej internacjonalnej jednostce prostej (jednoelementowej) odpowiada rodzima jednostka jednoelementowa pol. *syntaksa* – *składnia*, słoweń. *terminologija* – *izrazoslovje* (Kowalski, 2016, s. 102). Bliższe przyjrzenie się zebranemu materiałowi pozwala w jego obrębie na wydzielenie różnych klas relacji między danymi jednostkami terminologicznymi, np. klasę, w której występuje para: *dwuelementowy internacjonalizm częściowy* – *dwuelementowy internacjonalizm pełny*: pol. *korpus dwujęzyczny* – *korpus bilingwalny*, *leksykografia dwujęzyczna* – *leksykografia bilingwalna*, *lingwistyka poznawcza* – *lingwistyka kognitywna* – *językoznawstwo kognitywne*, *semantyka poznawcza* – *semantyka kognitywna*, *metafora pojęciowa* – *metafora konceptualna*, *metoda lingwistyczna* – *metoda językoznawcza*; słoweń. *dvojezični korpus* – *bilingvalen korpus*, *kognitivno jezikoslovje* – *kognitivna lingvistika*.

Przedstawione powyżej przykłady pozwalają wysunąć opinię, że w zakresie polskiego i słoweńskiego podsystemu terminologicznego możemy mówić w zasadzie o dwóch zbiorach w obrębie jednego języka, w których obok siebie funkcjonują terminy rodzime i terminy internacjonalne (w tym także hybrydy). Te zbiory nie muszą być i najczęściej nie są symetryczne w ramach nawet jednego języka. Różnią się pod względem zasobów i charakterystyki, a między poszczególnymi jednostkami zachodzi szereg relacji paradygmatycznych, np. antonimia, synonimia, hiponimia i inne. Z jednej strony terminy rodzime odzwierciedlają tradycję narodową, wpisują się w lokalną historię językoznawstwa, niekiedy mogą być wiązane z puryzmem językowym. Zbiór terminologii internacjonalnej kształtuje się natomiast w procesie upodabniania się poszczególnych systemów językowych. Jego jednostki tworzą więc swoisty metajęzyk lingwistyki mogący z jednej strony usprawniać naukowy dyskurs międzynarodowy i przepływ informacji. Wydaje się z drugiej strony, że nie można z pełną stanowczością stwierdzić, że wszystkie takie formacje internacjonalne cechuje

³ Przykłady słoweńskie za Andreja Žele 2010.

przejrzystość struktury semantycznej i że spełniają one postulat jednoznaczności, por. np. pol. *prefiksoid*, słoweń. *internacionalizem*. Należy, tak jak w przypadku również terminów rodzimych, rozumienie każdej jednostki oddzielnie

Występowanie obok siebie terminów rodzimych i międzynarodowych przyczynia się do stawiania pytań o pierwszeństwo w użyciu danych jednostek. Jak zauważa Andrzej Sitarski, jednym z aktualnych problemów, dotyczących słownictwa naukowego, jest odpowiedź na pytanie: jakie w dobie współczesnej cywilizacji należy preferować terminy – czy ściśle narodowe, czy też raczej międzynarodowe (Sitarski, 1991, s. 171). Odpowiedź na to pytanie dzieli środowiska polskich i słoweńskich językoznawców, a także ulega zmianom na przestrzeni lat. Wydaje się, że polskie środowisko językoznawcze chętniej stosuje terminy międzynarodowe. Już bowiem w połowie XX w. polski językoznawca Witold Doroszewski pisał, że *terminologia naukowa powinna mieć charakter międzynarodowy w możliwie najrozleglejszej skali* (Doroszewski, 1950, s. 24). Powszechniejsze stosowanie w pracach słoweńskich językoznawców terminów rodzimych wynika najprawdopodobniej z dążeń do kształtowania terminologii narodowej, wynikających ze słoweńskiej polityki językowej i językoznawczej (Žele, 2010, s. 130 – 131). Niewątpliwie na upowszechnianie się terminów rodzimych w słoweńskich pracach językoznawczych silny wpływ miały poglądy słoweńskiego językoznawcy Jože Toporišiča, który pisał, że: „vsak jezik ima v izrazju sopomenke, zlasti pogosto domače, pri nas pa zlasti slovensko in prevzeto (prim. pridevnik adjektiv). Sam sem se odločil predvsem za domače podstave in obrazila; če smo imeli domačih več, sem se odločil le za eno, po možnosti pa drugo rabil za soroden pojem: naglas ko gre za besedo, poudarek ko gre za stavčno izrazitost besede” (Toporišič, 2006, s. IX).

5. Współwystępowanie rodzimych i międzynarodowych jednostek w systemach terminologicznych pokazuje pewne tendencje do rozbudowywania podzbiorów międzynarodowych, zwłaszcza pod wpływem zewnątrzjęzykowym: rozwojem językoznawstwa jako dyscypliny naukowej i usprawnieniem komunikacji międzynarodowej. Tendencja do internacjonalizacji dotyka w zasadzie wszystkich płaszczyzn języka, co odzwierciedla się w terminologii językoznawczej. Wpływa na obecność i frekwencje terminów rodzimych w pracach językoznawczych. Wydaje się, że terminy międzynarodowe szybciej zakorzeniają się w polskim środowisku naukowym, co wynikać może z nieco odmiennych założeń polityki językowej w Polsce i Słowenii. Należy jednak podkreślić, że zjawisko to w dużej mierze zależy także od indywidualnych wyborów poszczególnych badaczy i od ich naukowych idiolektów.

Jak podkreśla Zofia Rudnik-Karwatowa: „nie istnieje jeden zunifikowany podsystem terminologiczny językoznawstwa, a każdy język ma swój system terminologii związany z tradycją narodową, preferencjami słotwórczymi i uregulowaniami normatywnymi” (Rudnik-Karwatowa, 2012, s. 312). Przedstawione powyżej rozważania pokazują, że kształtuje się także pewien uniwersalny system terminologii międzynarodowej. Aby mógł on być skutecznie

stosowany jako narzędzie badań przez różnorodnych badaczy każdy termin wchodzący w zakres takiego systemu powinien zostać precyzyjnie zdefiniowany i uwzględniać także językoznawcze tradycje narodowe poszczególnych krajów. Wydaje się to bardzo trudne do spełnienia. Zasygnalizowane zagadnienia dotyczące internacjonalizacji współczesnej terminologii językoznawczej w ujęciu konfrontatywnym mają jedynie charakter wstępny i wymagają odrębnego, obszernego opracowania.

LITERATURA

- BANASIAK, Jakub: *Procesy nominalizacyjne w tekstach językoznawczych na materiale języka polskiego i bułgarskiego* [w druku].
- DOROSZEWSKI, Witold: *Kryteria poprawności językowej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych 1950. 123 s.
- GAJDA, Stanisław: Styl naukowy. In: *Współczesny język polski*. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2001, s. 183 – 199.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Morfologia. Red. R. Grzegorzczakowa – R. Laskowski – H. Wróbel. Warszawa: PWN 1984.
- Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti*. Red. J. Bosák. Bratislava: Veda 1999.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon: *Historia języka polskiego*. Warszawa: PWN 1985. 210 s.
- KORIAKOWCEWA, Elena: Słotwotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich. In: *LingVaria* 2, 2014, r. 9, nr 1, s. 9 – 33.
- KOWALSKI, Paweł: Synonimia w polskiej i słowiańskiej terminologii językoznawczej. In: Toporišičeva Obdobja. Eds. E. Kržišnik – M. Hladnik. Ljubljana: Filozofska Fakulteta 2016, s. 99 – 106.
- LUKSZYŃ, Jerzy – ZMARZER, Wanda: *Teoretyczne podstawy terminologii*. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych UW 2006. 189 s.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta: Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim. In: *Współczesny język polski*. Ed. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2001, s. 555 – 562.
- MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA, Julia: *Słowiańska terminologia techniczna (na materiale polskim, rosyjskim i bułgarskim)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014. 303 s.
- OHNEISER, Ingeborg: *Komparacja współczesnych języków słowiańskich. Słotwotwórstwo, nominacja*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2003. 541 s.
- Przejawy internacjonalizacji języków słowiańskich*. Ed. E. Koriakowcewa. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej 2009.
- RUDNIK-KARWATOWA, Zofia – KAPIŃSKA, Hanna: *Słotwnik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego*. Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy 1999. 109 s.
- RUDNIK-KARWATOWA, Zofia: O najnowszych tendencjach w słotwotwórstwie słowiańskim (na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego). In: *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich*. Ed. Z. Rudnik-Karwatowa. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy 2003, s. 199 – 210.
- RUDNIK-KARWATOWA, Zofia: Rola słotwotwórstwa w słowiańskiej terminologii językoznawczej (na materiale języka polskiego, czeskiego i rosyjskiego). In: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: зборник радова са четрнаесте*

- међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта. Eds. Б. Ђорић – Р. Драгићевић. Београд : Филолошки факултет Универзитета у Београду 2012, s. 311 – 318.
- SATOŁA-STAŠKOWIAK, Joanna: *Najmlodsza leksyka polska i bułgarska*. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN 2013. 278 s.
- SITARSKI, Andrzej: Internacjonalizacja w zakresie polskiej i rosyjskiej terminologii językoznawczej. In: *Studia Rossica Posnaniensia*, 1991, r. 22, s. 171 – 177.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena: Prevzete in domače prvine v slovenskih zloženkah. In: *Jezikoslovni zapiski*, 2005, nr 2, s. 7 – 30.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena: Hibridizacija novjših slovenskih tvorjenk. In: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Ed. E. Koriakowcewa. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej 2009, s. 165 – 178.
- TOMASZCZYK, Jacek: *Model systemu informacji terminologicznej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014. 220 s.
- TOPOLIŃSKA, Zuzanna: Patrząc przez cudze okulary (infinitivus ~ subiunctivus). In: *Slavia Meridionalis*, 2010, nr 10, s. 299 – 305.
- TOPORIŠIČ, Jože: *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša 2006. 667 s.
- WASZAKOWA, Krystyna: Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość. In: *Przejawy internacjonalizacji języków słowiańskich*. Ed. E. Koriakowcewa. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej 2009, s. 11 – 28.
- ŽELE, Andreja: Pomenotvorne možnosti z vidika /de/terminologizacije (v slovenščini). In: *Terminologija in sodobna terminografija*. Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2010, s. 125 – 139.

ŹRÓDŁA

- Bibliograficzna baza danych językoznawstwa slawistycznego – iSybisław. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN. Dostępny w www.isybislaw.ispan.waw.pl.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2003.
- Enciklopedija slovenskega jezika*. J. Toporišič. Ljubljana: Cankarjeva založba 1992.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Morfologia. Red. R. Grzegorzczkowska – R. Laskowski – H. Wróbel. Warszawa: PWN 1984.
- NAGÓRKO, Alicja: *Podręczna gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.
- Korpus slovenskega jezika – Nova beseda*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Dostępny w http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html.
- Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Z. Rudnik-Karwatowa, H. Karpińska. Warszawa: SOW 1999.
- Termania*. Dostęp na: www.termania.net.
- TOPORIŠIČ, Jože: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja 2004. 923 s.

Slovesa cizího původu v současné češtině se zřetelem k jejich lexikografickému zpracování¹

Magdalena Kroupová

Oddělení současné lexikologie a lexikografie,
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha
kroupova@ujc.cas.cz

1. V příspěvku se věnuji některým aspektům adaptace sloves z cizích základů do jazykového systému češtiny. První část je založená na materiálu korpusu SYN2015 [1] a soustředí se na adaptaci a derivaci sloves. V druhá část je zaměřena na adaptaci sloves s cizími základy z hlediska uplatnění kategorie vidu. Prezentovány jsou také některé aspekty lexikografického zpracování cizích sloves v *Akademickém slovníku současné češtiny* (dále ASSČ² [2]).

Při přípravě příspěvku byly využity také další zdroje, zejména korpusy SYN verze 3 (dále SYN v3) [3], Araneum Bohemicum Maximum (Czech, 15,04) (dále ABM) [4], dále mediální archiv společnosti Newton Media, a. s., (dále NW) [5], lexikografická databáze ASSČ a akademické slovníky češtiny *Akademický slovník cizích slov* (dále ASCS) [6], *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ) [7], *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ) [8].

2. Přejímání cizích slov je jedním z prostředků obohacování lexikální zásoby každého jazyka. Mezi slovními druhy jsou nejvíce zastoupena substantiva, adjektiva, slovesa a adverbia, další slovní druhy se přejímají v menší míře. V rámci adaptačně-integračních procesů dochází k přizpůsobení lexému novému jazykovému prostředí, jednotlivé přejímky se v různé míře adaptují zvukově, graficky, morfologicky, slootovně, sémanticky a stylisticky.

Aby mohlo být sloveso začleněno do jazykového systému češtiny, musí dojít k slootovné adaptaci – připojení slootovného formantu s flektivizační funkcí k slovesnému základu (viz Furdík, 1993, s. 113), srov. např. angl. *to book* → *bukovat/bookovat* (hotel) ‚rezervovat‘, *to deal* → *dealovat/dýlovat* (zboží) ‚distribuuovat‘, *to terraform* → *terraformovat/teraformovat* (planetu) ‚transformovat planetu, aby byla obyvatelná pro člověka‘. V tom se slovesa liší od substantiv a adjektiv, která mohou zůstat neskloňná, popř. mohou koexistovat skloňné i neskloňné varianty.

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) *Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny* (DF13P01OVV011).

² Informace o typu slovníku a koncepci jeho zpracování viz *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny* (Kochová – Opavská, 2016).

Při tvoření sloves s cizími základy se předpokládají dva způsoby vzniku: slovesa jsou od přejímek tvořena derivací nebo je k přejatému slovesnému základu připojen adaptační sufix. O. Martincová si v nové vrstvě lexikální zásoby všímá, že způsob vzniku sloves nemusí být zcela jednoznačný, není vždy možné s jistotou určit, na kterém z těchto nominačních procesů je vznik slovesa založen (Martincová, 2005, s. 120). Autorka uvádí příklad slovesa *bikovat* 'jezdit na (horském) kole', které mohlo vzniknout adaptací anglického slovesa *to bike* nebo derivací od přejatého substantiva *bike* 'horské kolo'. Domnívám se, že o nejednoznačné motivaci (resp. paralelní motivaci) lze uvažovat také v případě slovesa *googlovat/gůglovat/gúglovat*³, tj. mohlo vzniknout jak derivací od propria Google, tak adaptací anglického slovesa *to google*⁴.

2.1 Přejatá slovesa se do lexikální zásoby začleňují prostřednictvím produktivních slovotvorných sufixů. Slovesa s cizími základy jsou nejčastěji ztvárněna sufixem -ova(t), další sufixy jsou podstatně méně zastoupeny. Distribuci těchto sufixů při tvoření sloves s cizími základy a jejich charakter jsem sledovala na materiálu korpusu SYN2015.

Vygenerovaný frekvenční seznam sloves korpusu SYN2015 obsahuje celkem 20 554 sloves, z nichž jsem vyfídila 3 804⁵ sloves s cizími základy. Tato slovesa jsem následně rozdělila do dvou skupin, první tvoří neprefigovaná slovesa (1940 jednotek) a druhou prefigovaná slovesa (1864 jednotek).

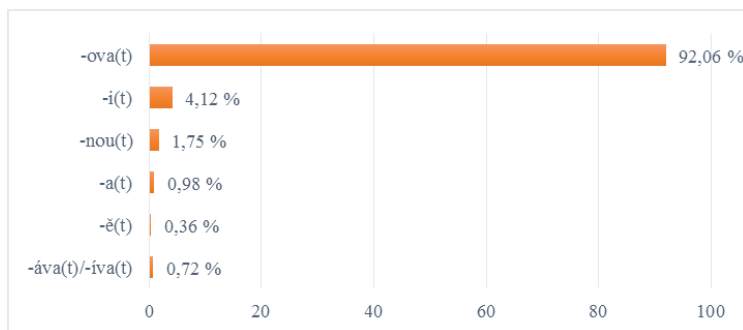
Z hlediska původu převažují ve vzorku lexémy latinského a řeckého původu (např. *armovat, asfaltovat, civilizovat, degenerovat, existovat, legalizovat, ostrakizovat, studovat, respektovat, trepanovat*). Dále jsou početně zastoupené přejímky z němčiny (např. *bonzovat, fásovat, krachovat, pucovat, rukovat, somrovat, štrikovat*) – často jde o zastarávající nebo jinak stylově příznakové lexémy. Výrazný podíl tvoří také přejímky původem z francouzštiny (např. *abonovat, balancovat, bombardovat, fritovat, krémovat, randit, šoférovat*), angličtiny (např. *čutat, dabovat, dopovat, chatovat, e-mailovat, finišovat, forčekovat, outsourcovat, skenovat, spamovat, zoomovat*), italštiny (např. *bankrotovat, falírovat, pastovat*). Méně početně zastoupené jsou přejímky z dalších jazyků, např. *saunovat* finského původu, *bagrovat* holandského, včetně mimoevropských jazyků, např. *kandovat* arabského původu, *batikovat* malajského, *lazurovat* perského, *tetovat* polynéského atd. Značnou část sloves ve zvoleném vzorku tvoří internacionalizmy.

³ Uvedené pořadí variant *googlovat/gůglovat/gúglovat* je založeno na jejich frekvenci v korpusu ABM: *googlovat* (959), *gůglovat* (67), *gúglovat* (6).

⁴ V angličtině je sloveso *to google* lexikograficky zachyceno, slovník *Merriam-Webster dictionary* (online) [9] uvádí první výskyt slovesa v roce 2000, v *Oxford dictionaries* (online) [10] jsou jako datace prvního výskytu slovesa uvedena 90. léta. V českých zdrojích (SYN v3, NW, databáze *Neomat* [11]) jsem dohledala první výskyty tohoto slovesa (a jeho derivátů) až v roce 2002.

⁵ Do tohoto počtu nejsou zahrnuty hláskové varianty, tj. např. *jammovat, džemovat a jamovat, kompenzovat a kompensovat* či *metastazovat a metastázovat*, ani diferencované formy lexému vzniklé ortografickými chybami. Tyto jednotky jsou počítány jako jedna položka.

2.1.1 V rámci množiny neprefigovaných sloves jsem zjišťovala početní zastoupení jednotlivých sufixů při tvoření sloves s cizími základy. Procentuální přehled distribuce slovotvorných sufixů ve zvoleném vzorku představuje následující graf:

Graf 1. Distribuce sufixů v procentech

Slovesa s cizími základy jsou tvořena v převážné většině sufixem **-ova(t)** (např. *bobovat*, *bojkotovat*, *distribuuovat*, *propasírovat*, *ratifikovat*, *signalizovat*, *skórovat*). Ve zvoleném vzorku představují 92,06 % všech sloves. Sufix **-ova(t)** je v současné češtině obecně považován za jeden z nejproduktivnějších sufixů s takřka neomezenou potencialitou tvoření, zejména při verbalizování substantiv, např. *auditovat* ← *audit*, *blogovat* ← *blog*, *drogovat* ← *droga*, *gilotinovat* ← *gilotina*, *koalovat* ← *koalice*, *rapovat* ← *rap*, *sondovat* ← *sonda*, *šéfovat* ← *šéf*, *pinglovat* ← *pingl*, a formována jsou jím také deadjektiva, s rozšířeným sufixem **-izova(t)** např. *alergizovat* ← *alergický*, *banalizovat* ← *banální*, *digitalizovat* ← *digitální*, *ironizovat* ← *ironický*, *mechanizovat* ← *mechanický*.

Ve zvoleném vzorku sloves se vyskytovaly také lexémy s rozšířeným sufixem **-írova(t)/-ýrova(t)**. Komponent **-ír/-ýr-** začal pronikat do češtiny koncem 16. století vlivem němčiny (sufixu **-ieren**), vyskytuje se zejména u přejímek z latiny a románských jazyků (Kamiš, 1981, s. 162). Slovesa tvořená tímto sufixem jsou často stylově a komunikačně příznaková, např. *citírovat*, *execírovat*, *forsírovat*, *kurýrovat*; v některých případech k nim existuje neutrální podoba slovesa bez komponentu **-ír/-ýr-**, např. *fixírovat* – *fixovat*, *pauzírovat* – *pauzovat*, *vizitýrovat* – *vizitovat*, jen některé z nich jsou stylově neutrální, např. *fantazírovat*, *kopírovat*, *masírovat*, *servírovat* (srov. MČ 2, s. 463).

Slovotvorný formant **-ova(t)** mnohonásobně frekvenčně převyšuje další slovesné formanty při derivaci a adaptaci sloves s cizími základy. D. Šlosar ve *Slovesném vývoji českého slovesa* uvádí, že k adaptaci cizích verb se začal užívat v rané staré češtině – jako nejstarší doložené adaptované sloveso s tímto sufixem podává sloveso *ofěrovati*⁶ – a o jeho centrálním postavení při

⁶ Ve staré češtině šlo o polysémní lexém s primárním významem ‚obětovat, konat oběť‘ (*Staročeský slovník* [12]). Podle dokladů ze *Staročeské textové banky* [13]

adaptaci sloves v češtině svědčí nejen stav staršího jazyka, ale také současný jazyk i teritoriální dialekty (Šlosar, 1981, s. 38, 40 – 41). Také O. Martinčová v nejnovější vrstvě lexikální zásoby zaznamenává, že mezi slovesy převažují slovesa s cizími základy tvořená sufixem -ova(t) (Martinčová, 2005, s. 120).

Další sufixy mají při tvoření sloves s cizími základy výrazně nižší zastoupení, což se potvrzuje i na použitém vzorku sloves z frekvenčního seznamu korpusu SYN2015.

Sufixem **-i(t)** jsou tvořena desubstantiva, např. *brigádníčit, fandit, farmařit, fotit, kamarádit, randit, trůnit, pepřit, panikařit*. V našem vzorku je tento sufix zastoupen u 4,12 % sloves a představuje tak druhý nejfrekventovanější sufix, přesto je jeho výskyt ve srovnání se sufixem -ova(t) nízký.

Sufix **-nou(t)** je ve zvoleném vzorku zastoupen u 1,75 %, jsou jím tvořena dokonavá okamžitá slovesa (semelfaktiva), k nimž často existují souvztažná imperfektiva se shodným základem, např. *čutnout – čutat, kliknout – klikat, bloknout – blokovat, koštnout – koštovat, trumfnout – trumfovat, stopnout – stopovat* (auto). Z komunikačního hlediska jsou tato slovesa často stylově příznaková – expresivní, popř. hovorová nebo slangová (srov. MČ 2, s. 444), např. *mailnout, helfnout, kiksout, lajznout si*. A vnímána jako příznaková bývají i ve vztahu k neutrálním imperfektivům shodného základu, tak jsou např. hodnoceny dvojice sloves *tipnout – tipovat, risknout – riskovat* v SSJČ a SSČ.

Mezi méně zastoupené sufixy při formování sloves s cizími základy patří sufixy **-a(t)** a **-ě(t)** (ve vybraném vzorku mají doloženost pod 1%: **-a(t)** 0,98 %, **-ě(t)** 0,36 %). Sufixem **-a(t)** jsou tvořena zejména slovesa s původem v germánských jazycích, němčině a angličtině, např. *blikat, klikat*. Často jde o slovesa expresivní nebo jinak stylově příznaková, např. *čutat, fárat, kiksát*. Sufix **-ě(t)** se ve vytvořeném seznamu vyskytuje u deadjektivních a desubstantivních sloves vyjadřujících význam ‚nabývat nějaký rys‘, např. *fialověť, cvokatět*.

Ve zvoleném vzorku se v menší míře (0,72 %) vyskytují také iterativa tvořená sufixy **-áva(t)** i **-íva(t)**, např. *komentovávat, fotívat*. Vyšší výskyt iterativ jsem zaznamenala u prefigovaných sloves. Rozdíl je poměrně výrazný, u neprefigovaných sloves je ve vzorku doloženo 14 lexémů, v případě prefigovaných sloves 167 lexémů.

2.1.2 Ve zvoleném materiálu jsou téměř polovinou z celkového počtu sloves zastoupeny prefigáty tvořené slovesnými prefixy, jde o 1864 sloves (včetně 167 iterativ). Distribuci jednotlivých prefixů ukazuje tabulka:

dostupné na stránkách *Vokabuláře webového* pochází nejstarší staročeské doklady z 2. poloviny 14. století (např. *Radosti svatě Marie*; 60. léta 14. století). V slovnících současné češtiny je sloveso vymezeno na církevní oblast s významem ‚dát, dávat jako oběť‘ (→ *oběra*, poskytování darů věřícími na církevní účely) (ASCS).

prefix	počet sloves s daným prefixem	příklad	prefix	počet sloves s daným prefixem	příklad
z(e)-	353	<i>zkontrolovat</i>	po-	61	<i>pogratulovat</i>
za-	283	<i>zareagovat</i>	při-	38	<i>přimontovat</i>
vy-	242	<i>vystudovat</i>	s(e)-	33	<i>srolovat</i>
na-	189	<i>naplánovat</i>	u-	31	<i>ufinancovat</i>
pře-	142	<i>přeorientovat</i>	v-	25	<i>vsugerovat</i>
od-	111	<i>odstartovat</i>	pod-	12	<i>podbetonovat</i>
pro-	93	<i>prodiskutovat</i>	před-	11	<i>předdefinovat</i>
do-	78	<i>dotankovat</i>	ob-	10	<i>obtelefonovat</i>
o-	69	<i>otestovat</i>	nad-	1	<i>naddimenzovat</i>
roz-	62	<i>rozmixovat</i>			

Tab. 1. Distribuce prefixů

Ve zvoleném vzorku sloves z korpusu SYN2015 není ze slovesných prefixů zastoupen jen prefix **vz-**, který v češtině tvoří méně početné slovtvorné typy (AGSČ, s. 269), prefix **nad-** se v něm vyskytuje pouze jedenkrát, u slovesa *naddimenzovat*.⁷ Pouze v jednom případě jsem zaznamenala tvoření zdvojeným prefixem, **přina-** u slovesa *přinatrefit*. V omezené míře se objevuje také spojování s domácími komponenty: **spolu-** (11), např. *spoluorganizovat*, **samo-** (4), např. *samofinancovat*, a **sebe-** (3), např. *seberealizovat*.

Prefixace sloves má funkci vidotvornou a funkci slovtvornou: (a) tzv. čisté (prostě) vidovými, resp. subsumpčními prefixy jsou tvořeny vidové koreláty k imperfektivním nebo biaspektuálním motivujícím slovesům, např. (z-) *zamerikanizovat*, *zkontrolovat*, (za-) *zablokovat*, (vy-) *vyeliminovat*, (na-) *nainstalovat*, (b) prefixy nesoucími lexikální význam jsou tvořena derivovaná slovesa sémanticky odlišná od základových sloves, např. (pře-) *překontrolovat*, (od-) *odinstalovat*, (pro-) *prostudovat*, (do-) *dotelefonovat*, (roz-) *roztančit*, (po-) *potrénovat*.

Možná kompatibilita slovesa s prefixem je z formálního i sémantického hlediska nepravidelná a asymetrická (AGSČ, s. 443), u sloves s cizími základy může být volba prefixu motivovaná i analogií s domácím synonymem (viz Smiešková, 1961, s. 226) a nelze vyloučit ani náhodnost volby prefixu vycházející z intuitivního tvoření mluvčími češtiny, jelikož prefixace sloves vychá-

⁷ V prezentovaném materiálu není zohledněn prefix **ne-** a ponecháno stranou byla také reflexiva.

zí z nespisovných vrstev jazyka (Lebeďová, 1984, s. 119 – 120). Některé slovesné základy se pojí s jedním, popř. dvěma prefixy, ve zvoleném vzorku např. *aktualizovat* – *zaktualizovat*, *entrovat* – *odentrovat*, *fingovat* – *nařingovat*, *zřingovat*, jiné se pojí s širokou škálou slovesných prefixů, ve zvoleném vzorku např. *kliknout*, *klikat* – *naklikat*, *odkliknout*, *proklikat*, *prokliknout*, *překliknout*, *rozklikat*, *rozkliknout*, *uklikat*, *ukliknout*, *vyklikat*, *zaklikat*, *zakliknout*, *kopírovat* – *nakopírovat*, *okopírovat*, *prokopírovat*, *překopírovat*, *příkopírovat*, *rozkopírovat*, *vkopírovat*, *vykopírovat*, *zkopírovat*. V některých případech prefigáty frekvenčně převyšují motivanty (frekv. údaje SYN2015), např. *zabukovat/zabookovat* (7) – *bukovat/bookovat* (3), *nabootovat* (13) – *bootovat* (3), *příkurtovat* (37) – *kurtovat* (7), *vygooglovat* (41) – *googlovat* (19), *vygooglit* (10) – *googlit* (3).⁸

Zastoupena jsou také deadjektivní a desubstantivní verba tvořená prefixálně-sufixálním způsobem, k nimž zpravidla neexistuje neprefigovaná forma, např. *poameričtit*, *zabsolutňovat*, *zatraktivnit*.

3. Adaptace sloves spočívá také v uplatnění kategorie vidu a vzniku vidových korelací.⁹ U přejatých sloves tvořených sufixem -ova(t) se zpravidla hovoří o několika etapách nebo fázích adaptačního procesu, a to zejména v souvislosti s odstraňováním biaspektuálnosti sloves (viz např. Jindra, 2008; Lebeďová, 1984; Smiešková, 1961). Biaspektuální forma slovesa je považována za mezistupeň mezi imperfektivy tantum, popř. perfektivy tantum a vytvořením vidových korelací (Sokolová, 2009a, s. 103; srov. Lebeďová, 1984; Smiešková, 1961 aj.). Koexistence biaspektuálního slovesa a vidového korelátu by měla být jen přechodnou fází, protože pokud se používání sekundární perfektivní formy zvyšuje, ztrácí obouvidovost primární formy svou funkčnost (Sokolová, 2009a, s. 106). Podle V. Jindry je proces ztráty obouvidovosti zapříčiněný převahou vidově jednoznačných domácích verb reprezentovaných vidovými korelacemi, motivací může být tendence vyjadřovat vid jednoznačně konkrétní slovesnou formou, exaktně vyjadřovat budoucnost i tendence k odstraňování knižnosti (Jindra, 2008, s. 208). Ztráta biaspektuálnosti je u některých sloves dlouhodobý, neukončený proces – poslední fáze adaptace, tedy situace, kdy základové sloveso vyjadřuje nedokonavost a dokonavost je vyjádřena vidovým korelátem, nemusí nezbytně nastat (Jindra, 2008, s. 196).

⁸ Při srovnání dat z dalších rozsáhlejších korpusů jsou frekvenční rozdíly u uvedených sloves ještě patrnější, např. *zabukovat/zabookovat* (SYN v3 222, ABM 553) – *bukovat/bookovat* (SYN v3 54, ABM 228), *nabootovat* (SYN v3 12, ABM 927) – *bootovat* (SYN v3 11, ABM 606), *vygooglovat* (SYN v3 109, ABM 1092) – *googlovat* (SYN v3 71, ABM 595), *vygooglit* (SYN v3 16, ABM 1216) – *googlit* (SYN v3 1, ABM 370), *příkurtovat* (SYN v3 282, ABM 306) – *kurtovat* (SYN v3 50, ABM 86).

⁹ Podle M. Sokolové má na vidovou formu sloves i vznik vidových korelací vliv stupeň adaptace sloves podmíněný frekvencí, jejich sémantika a morfemická, derivační a valenční struktura (viz Sokolová, 2009a).

M. Sokolová, která zkoumala pohyb spojený s adaptací přejatých sloves z hlediska slovesného vidu ve slovenštině, také s využitím lexikografického zachycení sloves jako ukazatele míry jejich adaptace v různých obdobích, stanovila několika stupňů adaptace sloves. Na počátku adaptačních procesů jsou přejatá slovesa imperfektiva tantum, v omezenější míře perfektiva tantum nebo jsou biaspektuální; na druhém stupni adaptace stojí biaspektuální slovesa, která vznikla z původních imperfektiv tantum a perfektiv tantum; třetí stupeň je charakterizován vytvářením aspektových korelací prefixací a v případě biaspektuálních sloves případnou ztrátou biaspektuálnosti ve prospěch imperfektivnosti (Sokolová, 2009a).

Tyto stupně ilustruji na několika vybraných příkladech sloves od písmene A v akademických slovnících češtiny (ASCS, ASSČ, PSJČ, SSČ, SSJČ).¹⁰

Např. imperfektiva *adresovat*, *akcentovat*, *aklamovat*, *akreditovat*, *amerikanizovat*, *analyzovat*, *anoncovat*, *aportovat*, *apostrofovat*, *arestovat*, *armovat*, *aromatizovat*, *artikulovat*, *asanovat*, *atakovat* (PSJČ; 1935–1957) → biaspektuální slovesa: *adresovat*, *akreditovat*, *amerikanizovat*, *apostrofovat*, *arestovat*, *armovat*, *asanovat*, *atakovat* (už v SSJČ; 1960–1971), *akcentovat*, *aklamovat*, *analyzovat*, *anoncovat*, *aportovat*, *aromatizovat*, *artikulovat* (ASCS; 1999). Jako biaspektuální jsou tato slovesa vyhodnocena také v ASSČ.

V hesláři písmene A PSJČ (1935 – 1957), také SSJČ (1960 – 1971) jsou vyhodnocena jako perfektiva pouze tři slovesa: *absolvovat*, *adoptovat* a *aretovat*. Posun k biaspektuálnosti v případě *absolvovat* zaznamenává SSČ (1994), u *absolvovat* a *aretovat* ASCS (1999). Nejdále je v lexikografickém zpracování hodnoceno jako perfektivum sloveso *adoptovat*. V korpusových zdrojích je však možné zaznamenat indikátory nedokonavosti (a to pro celou sémantickou strukturu tohoto polysémního slovesa), např. tvar zpřídavnělého aktivního participia prezentu *adoptující* (SYN v3 19 výskytů), např. *...nevidí nic zvláštního na manželství osob stejného pohlaví, na párech dvou mužů či dvou žen adoptujících dítě*. (ABM); tvoření analytického futura (SYN v3 45 výskytů), např. *Za pár týdnů budu adoptovat druhého syna*. (ABM); spojení s fázovými slovesy (SYN v3 3 výskyty), např. *Když jí vyrostli vlastní potomci, začala adoptovat*. (SYN v3) atd. Na základě těchto indikátorů nedokonavosti bylo sloveso *adoptovat* v ASSČ (2017) přehodnoceno na obouvidé.

Ve srovnávaném vzorku sloves jsem zaznamenala i slovesa, jež jsou z hlediska vidu poměrně stabilní, a také případy dlouhodobé koexistence vidové korelace a zachování obouvidovosti slovesa, např. PSJČ zachycuje prefigovaná slovesa *vyabstrahovat*, *zaklimatizovat*, *zaktivovat*, *zautomatizovat*, která jsou v ASSČ považována za vidové koreláty biaspektuálních sloves *abstrahovat*,

¹⁰ Ke srovnání jednotlivých fází adaptačních procesů mohou sloužit jednotlivé slovníky, protože zachycují stav z různých období (viz Sokolová, 2009a). Ale i k těmto zdrojům je třeba přistupovat obezřetně, protože nelze vyloučit, že vid v nich byl stanoven chybně, což může být způsobeno např. obtížemi při identifikaci perfektivního paradigmatu u biaspektuálního slovesa (viz Veselý, 2014, s. 33–34; srov. Janočková, 2011).

aklimatizovat, aktivovat, automatizovat (jako biaspektuální jsou tato slovesa označena ve všech sledovaných slovnících).

Trojstupňový pohyb (tedy pohyb imperfektivum → biaspektuální sloveso → vidová korelace) považuje M. Sokolová ve slovenštině za okrajový jev (Sokolová, 2009a, s. 105).¹¹ Ve srovnávaném výběru sloves jsem ho zaznamenala jen u slovesa *aretovat*, kde je zmapován pohyb: perfektivum (PSJČ; 1935–1957, SSJČ; 1960–1971) → biaspektuální sloveso (ASCS; 1999) → vidová korelace *aretovat – zaaretovat* (ASSČ; 2017).

4. V následující části příspěvku bych chtěla prezentovat některé aspekty zpracování sloves s cizími základy v ASSČ. Částečně jsem už některá řešení představila v předcházející části v rámci ilustrace adaptace sloves s cizími základy z hlediska kategorie vidu. Dále se zaměřím na otázku vidu a vidových korelací. Budu pracovat s materiálem zveřejněného úseku slovníku, slovesy od písmene A¹², představím ale také některé obecné otázky zpracování sloves v ASSČ.

Heslář písmene A obsahuje 110 sloves s cizími základy. Jde o slovesa tvořená slovotvorným sufiksem -ova(t), popř. rozšířeným sufiksem -izova(t). Značnou část těchto sloves tvoří biaspektuální slovesa (95) a v menší míře jsou zastoupena imperfektiva (15). Vidová korelace je zachycena ve 28 případech.

V ASSČ jsou imperfektiva označována zkratkou ned., perfektiva zkratkou dok. a biaspektuální slovesa zkratkou ned. i dok. v jednotném pořadí. V lexikografickém zpracování slouží informace o vidu také k slovnědruhovému zařazení hesla – nese informaci, že se jedná o sloveso.¹³

Na konci heslové statě je uveden odkaz na vidově souvztažné sloveso,¹⁴ u imperfektiv a perfektiv po zkratce ned., popř. dok., např. asfaltovat ned. ... dok. k 1, 2 → vyasfaltovat. U biaspektuálních sloves má odkaz na vidový korelát podobu dok. → i, např. aklimatizovat ned. i dok. ... dok. → i zaklimatizovat, čímž je poukázáno na skutečnost, že je dokonavost vyjadřována dvěma různými slovesnými formami.

¹¹ Jednotlivé adaptační stupně, tak jak je postuluje M. Sokolová (2009a), nemusí tedy nevyhnutelně představovat po sobě následující, realizované fáze adaptačního procesu.

¹² Jde o pracovní verzi hesláře slovníku, zveřejněnou před recenzním řízením. Uvedená řešení tedy nemusí představovat konečný stav ve slovníku.

¹³ V ASSČ je při identifikaci slovesného vidu vycházeno z formálních, gramatických aj. indikátorů konkrétního vidu (viz např. Sokolová, 2009a, Veselý, 2014), zejména v otázce vymezení biaspektuálnosti je využíván také algoritmus pro zjišťování vidového paradigmatu slovesa L. Veselého (Veselý, 2014, s. 41 – 44). Velmi přínosné jsou také analýzy zaměřené na slovesný vid a vidové korelace ve slovenštině A. Jarošové (např. 2013a, b) a N. Janočkové (např. 2011).

¹⁴ Odkaz je uváděn na rovině jednotlivých lexíí, přičemž lexie polysémního lexému mohou vstupovat do vidové korelace s jinými vidovými protějšky (resp. lexemi polysémního lexému), např. **aranžovat** ned. ... dok. k 1, 3, 4 → **naaranžovat**, dok. k 2–4 → **zaranžovat**.

V ASSČ jsou zachyceny tyto typy vidových korelátů: slovesa tvořená změnou kmenotvorného sufixu (*zkuľturnit* – *zkuľturnňovat*) a slovesa prefigovaná vidovými prefixy (*amerikanizovat* – *zamerikanizovat*).¹⁵ Shodným způsobem jsou v ASSČ provázána také okamžitá slovesa a s nimi souvztažná imperfektiva (*bonznout* – *bonzovat*).

Oba vidové koreláty jsou zpracovány jako samostatná hesla, opatřená plným výkladem, a to i přesto, že se výklad významu korelátů liší jen ve vidu, srov. např. *amerikanizovat* ned. i dok. ‚dodávat, dodat něčemu americký ráz • přizpůsobovat, přizpůsobit někoho americkému způsobu života‘ a *zamerikanizovat* dok. ‚dodat něčemu americký ráz • přizpůsobit někoho americkému způsobu života‘.

Přestože neexistuje prefix, který by měl všeobecně prostě vidovou funkci, je možné vymezit určitý repertoár prefixů, které mívají ve spojení s některými slovesnými základy takovou funkci (MČ 2, s. 182). Centrálním prostředkem při tvoření vidových korelátů je prefix **z(e)-**,¹⁶ jenž bývá zpravidla brán jako prostě či čistě vidový prefix (např. Poldauf, 1954, s. 64), popř. jako subsumpční prefix (Veselý, 2014, s. 16 – 17).¹⁷ Tento prefix není uplatňován u všech sloves a v některých případech plní funkci vidových prefixů další prefixy, v ASSČ jsou to zejména prefixy **za-**, **vy-**, **na-**, popř. některé další prefixy: **o-**, **s(e)-**, **u-** aj.¹⁸ U některých sloves, resp. lexii polysémních lexémů, se uplatňují vidové koreláty tvořené různými prefixy, jež mohou koexistovat v konkurenčním vztahu a zpravidla se liší frekvenčním zastoupením v úzu (viz Lebed'ová, 1984, s. 120 – 121), srov. např. **aranžovat** ned. ... dok. k 1, 3, 4 → **naaranžovat**, dok. k 2–4 → **zaranžovat** (SYN v3 *naaranžovat* 1503, *zaranžovat* 667), **archivovat** ned. i dok. ... dok. k 1, 2 → i **zaarchivovat**, dok. k 1, 2 → i **zarchivovat** (SYN v3 *zaarchivovat* 25, *zarchivovat* 37).

Při vyhodnocování vidového korelátu v ASSČ je brána v potaz zejména sémantika slovesa, a také jeho frekvence ve zdrojích (i v poměru k základovému slovesu), ustálenost i stylová příznakovost. Vzhledem k tomu, že oba vidové

¹⁵ Předpokladem pro tvoření vidové korelace je mutační význam slovesa (Veselý, 2014, s. 30), a do vidových korelací proto vstupují ve značné míře deadjektiva tvořená sufixem *-izova(t)*, který mutačnost indikuje (Sokolová, 2009, s. 97). Kritérii při vymezování vidových korelací jsou zejména významová totožnost, shodná valence a výskyt obou sloves ve shodných kontextech (Poldauf, 1954, s. 52; další kritéria viz Sokolová, 2009b, s. 7).

¹⁶ U sloves s cizími základy jde o nejčastěji zastoupený prefix (viz Tabulka 1 výše; srov. např. Lebed'ová, 1984).

¹⁷ Prostě (čistě) vidové prefixy jsou považovány za tvarotvorné morfémy nemající lexikální význam (jsou lexikálně prázdné, vyprázdněné), nesou tedy pouze význam vidu a připojením ke slovesu nemění jeho lexikální význam; subsumpční prefixy jsou považovány za slovotvorné formanty mající totožný význam, který je obsažen i v základovém slovese, výsledný prefigát má tedy totožný význam jako základové sloveso (viz např. Veselý, 2014).

¹⁸ Za čistě (prostě) vidový nebo subsumpční nebývají považovány např. prefixy s lokálním významem před-, nad-, pod-, v-, od- aj. (viz MČ 2, s. 182).

koreláty jsou v ASSČ vždy zpracovány jako samostatná hesla, musí vidový korelát splňovat frekvenční aj. podmínky pro zařazení do hesláře slovníku (více k tomu viz Kochová – Opavská, 2016).

Z těchto hledisek vyhovují zejména frekventovanější prefigáty (frekv. údaje SYN v3): *naakumulovat*, *naakumulovat se* (110), *naaranžovat* (1503), *vyasfaltovat* (652), *adaptovat*, *zadaptovat se* (406), *zaktivizovat*, *zaktivizovat se* (559), *zaktivovat*, *zaktivovat se* (318), *zaktualizovat*, *zaktualizovat se* (407), *zalarmovat* (3392), *zanalyzovat* (967), *zaranžovat* (667), *zautomatizovat*, *zautomatizovat se* (386). Za dostatečnou frekvenci pro zařazení korelátu do hesláře je považována také frekvence v řádu desítek (frekv. údaje SYN v3): *vyabstrahovat* (43), *zaaretovat* (36), *zadministrovat* (33), *zaklimatizovat*, *zaklimatizovat se* (61), *zarchivovat* (37), *zasanovat* (56). Ne všechna slovesa ale splňují sémantická kritéria a nebyla tedy vyhodnocena jako vidové koreláty k motivujícím slovesům, např. *zaangažovat*, *zaangažovat se* (485), *vyargumentovat* (209), *zargumentovat* (37).

Z hlediska zařazení se pak jeví jako problematičtější slovesa s nižší frekvencí (9 až 20 výskytů v SYN v3), např. *zaarchivovat* (25), *zabsolutizovat* (19), *zagitovat* (18), *zalkalizovat* (10), *zamerikanizovat*, *zamerikanizovat se* (20), *zangažovat* (24), *zanimovat* (9), *zarizovat* (12), *zauditovat* (9) – u nichž je při vyhodnocování nezbytné zohlednit i další zdroje, výskyt dějových jmen, také poměr k základovým slovesům aj. Z uvedených sloves stanovená kritéria splňují jen slovesa *zaarchivovat*, *zamerikanizovat*, *zamerikanizovat se*, *zauditovat*.

5. V příspěvku jsem se pokusila představit některé aspekty adaptace a derivace sloves s cizími základy v současné češtině. Slovesa s cizími základy jsou do jazykového systému češtiny začleňována prostřednictvím slovotvorných prostředků – sufixací a prefixací.

Z hlediska lexikografického zpracování těchto sloves jsem se zaměřila na slovesný vid a vidové korelace. Vzhledem k tomu, že ASSČ reflektuje aktuální stav jazyka, aktuální stupeň adaptačního procesu, přináší přehodnocení vidu u některých sloves oproti stávajícím slovníkům češtiny. Zároveň přináší nové zpracování sloves, samostatné a nezávislé zpracování obou vidových korelátů a jejich vzájemné usouvztažnění prostřednictvím odkazů umístěných na konci heslové statě.

LITERATURA

- FURDÍK, Juraj: Slovtvorba – hybná sila lexikálnej dynamiky. In: *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter 1993, s. 109 – 114.
- JANOČKOVÁ, Nicol: Gramatika v slovníku a slovník (aj) pre gramatiku (na príklade spracovania biaspektuálnych slovies v Slovníku súčasného slovenského jazyka). In: *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 91 – 103.

- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problém rozsahu vidovej korelácie: zisťovanie možností za hranicami imperfektivizácie a mutácie. In: *Slovo a slovesnosť*, 2013a, roč. 74, č. 4, s. 243 – 268.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Vidová opozícia a vidová korelácia v slovenčine. In: *Jazyko-vedný časopis*, 2013b, roč. 64, č. 1, s. 5 – 45.
- JIDRA, Vojtěch: Vývojová dynamika obouvidých sloves cizího původu na základě korpusových dat. In: *Slovo a slovesnosť*, 2008, roč. 69, č. 3, s. 192 – 210.
- LEBEĐOVÁ, Světlana: Spojování sloves cizího původu s českými předponami. In: *Naše řeč*, 1984, roč. 67, č. 3, s. 117 – 121.
- KAMIŠ, Adolf: Citovat × citýrovat, pauzovat × pauzírovat. In: *Naše řeč*, 1981, roč. 64, č. 3, s. 162 – 163.
- KOCHOVÁ, Pavla – OPAVSKÁ, Zdeňka (eds.): *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2016. 239 s.
- MARTINCOVÁ, Olga: Nová slovesná pojmenování. In: MARTINCOVÁ, O. a kol.: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005, s. 119 – 133.
- POLDAUF, Ivan: Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. In: *Slovo a slovesnosť*, 1954, roč. 15, č. 2, s. 49 – 65.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: Dvojvidové slovesá cudzieho pôvodu v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1961, roč. 26, č. 4, s. 225 – 230.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2. vyd. Red. J. Filipec et al. Praha: Academia 1994. (SSČ)
- PETR, Jan a kol.: *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia 1986. 536 s. (MČ 2)
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Adaptácia prevzatých slovík v slovenčine. In: *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Ed. M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2009a, s. 96 – 110.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Verbálny aspekt v slovenčině – bilancia doterajšieho výskumu. In: *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Ed. M. Ivanová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2009b, s. 6 – 21.
- ŠLOSAR, Dušan: *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1981. 161 s.
- ŠTÍCHA, František a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia 2013. 976 s. (AGSČ)
- VESELÝ, Luboš: *Gramatické studie I. Příspěvky k české aspektologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2014. 110 s.

ZDROJE

- [1] *Český národní korpus – SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK 2015. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [Cit. 2017-01-12] (SYN2015).
- [2] *Akademický slovník současné češtiny*. Red. P. Kochová – Z. Opavská. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2017. Dostupný z WWW: <http://www.slovníkcestiny.cz> [Cit. 2017-01-12] (ASSČ).
- [3] *Český národní korpus – SYN, verze 3 z 27. 1. 2014*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK 2014. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [Cit. 2017-01-12] (SYN v3).
- [4] *Srovnatelné webové korpusy Aranea*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK 2015. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [Cit. 2017-01-12] (ABM).

- [5] *Mediasearch – mediální archiv*. Praha: NEWTON Media, a. s. 2017. Dostupný z WWW: <http://mediasearch.newtonit.cz> [Cit. 2017-01-12] (NW).
- [6] *Akademický slovník cizích slov*. Red. J. Kraus – V. Petráčková. Praha: Academia 1999. Elektronická verze: Praha: LEDA. Dostupný z WWW: <http://deb.fi.muni.cz/debdict> [Cit. 2017-01-12] (ASCS).
- [7] *Příruční slovník jazyka českého*. 1. vyd. Red. B. Havránek et al. Praha: SPN 1935 – 1957. Elektronická verze: Ústav pro jazyk český AV ČR – Fakulta informatiky Masarykovy univerzity v Brně. Dostupný z WWW: <http://deb.fi.muni.cz/debdict> [Cit. 2017-01-12] (PSJČ).
- [8] *Slovník spisovného jazyka českého*. 1. vyd. Red. B. Havránek et al. Praha: Academia 1960–1971. Elektronická verze: Ústav pro jazyk český AV ČR – Fakulta informatiky Masarykovy univerzity v Brně. Dostupný z WWW: <http://deb.fi.muni.cz/debdict> [Cit. 2017-01-12] (SSJČ).
- [9] *Merriam-Webster Online Dictionary*. Merriam-Webster, Incorporated. Dostupný z WWW: <https://www.merriam-webster.com> [Cit. 2017-01-12].
- [10] *Oxford Dictionaries*. Oxford: Oxford University Press. Dostupný z WWW: <https://en.oxforddictionaries.com> [Cit. 2017-01-12].
- [11] *Databáze excerpčního materiálu Neomat. Verze 3.0*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2015. Dostupný z WWW: <http://www.neologismy.cz> [Cit. 2017-01-12].
- [12] *Staročeský slovník*. Red. I. Němec – J. Pečirková. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 1968 – 2008. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [Cit. 2017-01-12].
- [13] *Staročeská textová banka. Verze z 28. 3. 2008*. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR 2008. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx> [Cit. 2017-01-12].

Hypotypóza ako myšlienková figúra v diele Kruté poviedky (Contes cruels) od Auguste de Villiers de L'Isle-Adam

Veronika Labancová

Katedra romanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
veronika.labancova@ukf.sk

Zbierka *Kruté Poviedky*

Slovenský čitateľ sa stretáva s *Krutými poviedkami* (vo francúzštine Contes Cruels, vydané v 1883) od autora Jean-Marie-Mathias-Philippe-Auguste, comte de Villiers de l'Isle-Adam (ďalej len Villiers) v preklade Eleny Krššákovej v roku 1988. Š. Povchanič v doslove približuje pramene autorovej poetiky. Tvrdí, že jednou z línií francúzskej literatúry 19. storočia bol smer *paseizmus*, ktorý sa premieta do Villiersovej tvorby. Villiers (1838 – 1889) patrí do obdobia, ktoré A. Musset označuje ako „nulový stupeň“ spoločnosti – obdobie, v ktorom sa spoločnosť pretvára a „všetko, čo bolo, už nie je, a všetko, čo bude, ešte nie je“ (Povchanič, 1988, s. 250). Zaniká feudalizmus a aristokracia je nútená rýchlo sa prispôbiť markantným zmenám. Keďže revolúcia pripravuje feudálov o privilégia a majetok, sú nútení prehodnotiť svoje životné smerovanie. Prichádza k nutnosti zaradiť sa do novej, rodiacej sa spoločnosti, ktorá vyzýva odlišné hodnoty ako spoločnosť, v ktorej ešte mladá aristokracia vyrastala.

Villiers sám patrí k predstaviteľom aristokracie a požíva titul *comte* (Povchanič, 1988, prekladá ako gróf). Jeho tvorba odráža precitovanie spoločenskej zmeny, zároveň je ovplyvnená romantickými líniami a sama ovplyvňuje symbolizmus. Villiers stojí na okraji vtedajšej spoločnosti a nedokáže si v nej definovať miesto – práve preto z jeho diel cítiť samotu, nostalgiu a smútok. Svet mu nerozumie a vyčleňuje ho (Povchanič, 1988).

Ako člen aristokracie sa Villiers pohybuje v kruhoch známych a bohatých postáv francúzskej spoločnosti. V dôsledku toho, že jeho rodina schudobnie, je nútený pracovať a dostáva sa tak do styku aj s ďalšími vrstvami spoločnosti. Š. Povchanič tvrdí, že si „pestuje ideál duševnej i mravnej ušľachtilosti pohľadajúcej prospechárstvom“ (1988, s. 251). V dielach si vyberá postavy z aristokracie, ktorým sa vysmieva. Humor a komika, irónia, nadprirodzeno prechádzajúce do reality sú nástrojmi, ktorými môže pranierovať spoločnosť. Predovšetkým jej neduhu – túžbu po bohatstve, dohodnuté sobáša a faloš.

Medzi ďalšie výrazné vplyvy na Villiersovo dielo patrí tvorba jeho predchodcov a súčasníkov. Literárna tvorba 19. storočia vo Francúzsku je poznačená vznikom a rozmachom *gothic novel* žánru a nesie so sebou literárne dedičstvo markíza de Sade (Glinoe, 2009). V 1856 vychádza francúzsky preklad poviedok od E. A. Poe, ktorého autorom je Ch. Baudelaire. Preklad ovplyvní tvorbu samotného Ch. Baudelaira a ďalších generácií umelcov, medzi nimi aj Villiersa.

Horor vzbudí záujem predovšetkým v kruhoch dekadencie, ktorá je v danom období nositeľom umeleckých hodnôt a A. Glinoyer (2009) ju označuje za umeleckú aristokraciu. Tajomno, horor, strach a snovosť prenikajú do literárneho priestoru a vytvorí sa „čierna literatúra“.

Charles Nodier (1780 – 1844), autor diela *Smarra*, sa snaží vytýčiť pravidlá frenetizmu, jednu z línií čiernej literatúry. Tvrdí, že za frenetické dielo sa považuje dielo: 1. ktoré fantastikou útočí na čitateľove pocity, 2. ktoré zodpovedá tendenciám doby zbaviť sa úzkosti prostredníctvom obrazovej formy (Grebečníková, 1966). Villiers nie je výnimkou, podobne ako mnohí osamotení autori hľadá útočisko mimo reality, pritom ju však nespochybňuje (Povchanič, 1988).

Krutosť vo Villiersovej zbierke nie je vždy fyzická na rozdiel od krutosti spracovanej vo frenetickej literatúre plnej netvorov, vrahov a násilia. V *Krutých poviedkach* je síce zreteľne hmatateľná snovosť, nadprirodzenosť a násilie, prevládajú však poviedky, v ktorých je krutosť psychická – citové pohnutia zapríčinené osobnou tragédiou – mnoho ráz je to strata milovanej osoby. Vo Villiersových poviedkach má svoje pevné miesto aj téma lásky.

Zbierka *Kruté poviedky* predstavuje heterogénne poviedky z hľadiska témy i výstavby (Povchanič, 1988). Čitateľ sa stretáva s príbehmi nenaplnenej lásky, výsmechu pokrytectva, nadprirodzených úkazov až po politicky ladenú kritiku alebo vecné konštatovanie spoločenských javov. Okrem postáv z kruhov aristokracie sa stretávame aj s postavami spoločensky neprijateľnými. Sú odsunuté na okraj spoločnosti z dvoch dôvodov – alebo pre charakter práce, ktorú vykonávajú, alebo pre svoje neprijateľné správanie. Spisovateľ v diele snúbi záhadnosť s morálnym káraním, pričom sa však snaží zachovať si určitý odstup a nechať čitateľovi priestor na interpretáciu. Nie je však možné nespomenúť, že výber tém a spôsob podania svedectva je tendenčný – čitateľ bude preto niektorými postavami opovrhovať. Právo kárať nadobúda autor nie pre svoj urodzený pôvod, ale pre morálnu nadradenosť, ktorú sa snaží uchovať si (Povchanič, 1988).

Poviedka sa v tomto období teší obľube. A. Glinoyer (2009) tvrdí, že práve tlač umožňovala spisovateľom uverejňovať kratšie prozaické útvary na svojich stránkach. Druhým dôvodom, prečo spisovatelia volia väčšinou poviedku, je ten, že im umožňuje sústrediť sa prevažne alebo výlučne na naratívnu stránku. Dejovosť je nadradená nad opisy a spisovatelia si teda kladú za cieľ udržať čitateľa v napätí, čo je pri dlhších útvaroch ťažšie. Na druhej strane však výstavba poviedky skonštruovanej výlučne s cieľom vyrozprávať dej a zapôsobiť na čitateľa neprikladá opisu dôležitosť. Kritika autorom vyčíta, že texty sú práve pre nedostatok opisu prvoplánové a autori sa snažia dobovému čitateľovi zapáčiť a zavďačiť. Spisovatelia, v snahe uspokojiť očakávania čitateľov, od-súvajú opis do úzadia. Villiersovej tvorby sa však kritika nedotýka. Opisy a dejovosť vystupujú v symbióze. Opis atmosféry, prostredia a postáv prezrádza toľko, aby podčiarkol, vystihol alebo naznačil dej, nie však toľko, aby bol vyčerpávajúci a detailný. Dej sa vo Villiersových poviedkach stotožňuje s atmosférou alebo atmosféra, ako v článku načrtujeme, predpovedá tragédiu.

Hypotypóza

Hypotypóza, ku ktorej v článku spejeme, je myšlienkovou figúrou komplikovanou na definovanie. U. Eco v *Esejách* (2004) tvrdí, že doposiaľ neexistuje jednotná a ucelená definícia hypotypózy. Akokoľvek sa ju odborníci snažia opísať, vždy im unikne jeden jej aspekt. B. M. Garavelli (1991) zovšeobecňuje, že všetky myšlienkové figúry sú postavené na vágnych základoch, nedostatočných definíciách a ich identifikovanie je skôr intuitívne. Hypotypóza bola najčastejšie identifikovaná ako opis alebo ako metafora.

Tažkosti pri identifikovaní hypotypózy v texte spočívajú v tom, že nie je založená na žiadnom explicitnom pravidle a spolieha sa na čitateľovu spoluprácu s textom (Eco, 2004).

„Hypotypózis¹ používa slová, aby adresáta podnietil ku konštrukcii vizuálneho znázornenia“ (Eco, 2004, s. 187). U. Eco uvádza 5 techník, ktorými môže spisovateľ hypotypózu dosiahnuť. Uvádzame, že spisovateľ *môže* hypotypózu vytvoriť, v skutočnosti je však jej existencia založená na čitateľovej interpretácii. Na druhej strane je však možné, že hypotypóza niekedy vznikne náhodou – bez autorovej intencie, v prípade, ak čitateľ subjektívne interpretuje text živšie.

Problematická časť pri identifikovaní hypotypózy spočíva v tom, že hypotypóza pôsobí na interpretačnú stránku textu a pokiaľ čitateľ pri interpretácii nespolupracuje s východiskovým textom, hypotypóza neexistuje alebo nie je identifikovateľná. Je to preto veľmi subjektívna figúra, ktorá vyplýva z čitateľových skúseností, predstavivosti, percepčného filtra a osobnej estetiky.

Hypotypóza opisuje predmety a veci živým a energickým spôsobom, kladie ich pred oči a robí z opisu živú scénu (Fontanier v Louvel, 2011). Z preštudovaného vyplýva, že je paralelou medzi literatúrou a vizuálnym umením, pretože obe sa snažia na recipienta zapôsobiť a zapôsobiť aj na jeho afektívnu stránku. Ak je čitateľ zaangažovaný v texte citovo, text je presvedčivejší a prítomnejší. Hypotypóza stimuluje vzťah medzi obrazom a slovom. Jej úspech tkvie v tom, že pôsobí na obrazy, ktoré už čitateľ pozná, ktoré zažil a ktoré vie asociovať s tým, čo číta. Mobilizuje teda čitateľove spomienky a pocity (Eco, 2004). Výsledkom je, že čitateľ si nielen dokáže živo predstaviť to, čo číta, ale nadviaže k tomu aj emocionálny vzťah.

U. Eco (2004) tvrdí, že hypotypóza je dôkazom spoločnej ľudskej črty – tendencie zhmotňovať myšlienky. Rozoznáva nasledujúce techniky, ktorými spisovatelia môžu dosiahnuť vznik hypotypózy:

1. Denotácia – doslovný, nahý opis. Zaraďujeme sem napríklad presne uvedenú vzdialenosť 2 bodov vyjadrenú v metroch, presne určený čas potrebný na prechod z jedného miesta na druhý.
2. Podrobný opis – „každý popis viditeľných objektov je sám osebe hypoty-

¹ U. Eco v *Esejách* (2004) uvádza figúru ako *hypotypósis*. Po konzultácii problematiky s PhDr. Dušanom Teplanom, PhD., sme však zvolili mimo citácií tvar *hypotypóza*.

pózny“ (Eco, 2004, s. 176). Vystáva otázka – nakoľko podrobný opis je možné považovať za hypotypózu? Príliš podrobný opis nemusí aktivovať a sprítomňovať predmety pred čitateľove oči, práve naopak. Podobný účinok má obálka časopisu, na ktorej je sústredených príliš veľa objektov. Pozorovateľ sa nedokáže sústrediť iba na jeden aspekt vizuálneho podkladu, pretože jeho pozornosť je naštrbená a nedokáže obsiahnuť všetky zobrazené elementy.

3. Vypočítanie – vymenovanie predmetov, kde sú jedny zdôraznené na úkor iných.
4. Hromadenie – „poburujúce hromadenie udalostí“ (Eco, 2004, s. 182). Sem U. Eco radí aj zvukové elementy.
5. Opis s odkazom na osobnú skúsenosť adresáta – nazdávame sa, že to je najťažšie identifikovateľný typ hypotypózy. Táto technika požaduje od čitateľa, aby si premietol vlastné skúsenosti alebo emócie, ktoré zažil. Necháva myslieť na prežitú udalosť, ktoré vystupujú z podvedomia na povrch. Práve preto, že pôsobí na osobné, jedinečné a celkom individuálne spomienky čitateľa, je najviac subjektívna.

Čitateľ môže mať osobnú skúsenosť alebo môže *predstierať*, že ju má. Hypotypóza má moc presvedčiť čitateľa, aby *predstieral*, že niečo videl, zažil alebo cítil, aby sa lepšie stotožnil s textom. Predstieranie je za hranicami interpretácie textu, za hranicami sémantiky a štýlovej výstavby textu. Závisí výlučne od čitateľa, či zareaguje na autorovu výzvu stotožniť sa s textom a predstierať.

Hypotypóza v Krutých poviedkach

Napriek tomu, že teoretici nedokážu hypotypózu uchopiť v jej podstate ani ju úplne opísať, je možné nájsť ju v texte. Sami autori podávajú výstižné príklady na miestach, kde hypotypózu nedokážu definovať (Eco, 2004). Nasledujúcu časť sme rozdelili podľa toho, s akým cieľom bola hypotypóza vytvorená. Nemôžeme nespomenúť aspekt prekladu, ktorý zohráva svoju úlohu. Slovenský text môže ponúkať hypotypózu na miestach, kde francúzsky nie a naopak. Napriek tomu sme sa snažili nájsť také ukážky, ktoré by boli hypotypózne v slovenčine aj vo francúzštine. Všetky ukážky v slovenskom jazyku sú z publikácie Kruté poviedky (1988) v preklade Eleny Krššákovovej, za citáciou uvádzame číslo strany. Všetky ukážky vo francúzskom jazyku sú z diela *Contes Cruels [1]*, ktoré sprístupnila *Bibliothèque Nationale de France* na internete, za ukážkou uvádzame číslo strany.

Azda najznámejšou poviedkou zo zbierky je *Véra* (Véra), v ktorej mladému grófovi umrie jeho milovaná žena a on sa s jej smrťou nedokáže zmieriť. V poviedke dominujú opisy a abscentuje priama reč, keďže ide o deskripciu osobnej tragédie. Zvolené slová, figúry a trópy odkazujú na hlboký smútok, ktorý gróf, hlavný hrdina poviedky, prežíva:

„Les lourds battants s'écarterent. Un homme de trente à trente-cinq ans, en deuil, au visage mortellement pâle, descendit. Sur le perron, de taciturnes serviteurs élevaient des flambeaux. Sans les voir, il gravit les marches et entra“ (s. 11).

„Ťažké dvere koča sa pootvorili. Vystúpil z neho muž v smútku, azda tridsať či tridsaťpäťročný, so smrteľne bledou tvárou. Na schodišti ho privítali tichí sluhovníci s fákľami. Muž prešiel okolo nich s nevidomým pohľadom a vošiel do paláca“ (s. 14).

Hypotypóza spôsobuje, že čitateľ si dokáže premietnuť pred očami grófov strnulý a nešťastný výraz, ako v tme sám a zachmúrený vstupuje do prepychového zámku. Všetko v týchto vetách odkazuje na opis atmosféry a na grófov smútok. Zaujímavým sa, okrem hypotypóz v texte, javí, že dôležitým nie je to, čo v poviedke *je*, ale to, čo v nej *nie je*. Absencia sa stáva dôležitým faktorom, samotná poviedka nesie názov *Véra*, teda ide o meno postavy, ktorá v texte nevystupuje. Vystupuje iba v grófových spomienkach a stále, napriek svojej absencii, ovplyvňuje dej a vývin situácií. Rovnako hypotypózne pôsobí aj opis grófovej izby, o ktorú sa s manželkou delil. Opis predmetov, ktoré ešte pred chvíľou niekomu patrili, no teraz sú len spomienkou, akýmsi symbolom človeka, ktorý už nie je, evokuje živú predstavu o Vérinom vkuse a o opustenej, smutnej izbe. Detailný opis a vymenúvanie predmetov, ktoré vždy sprevádza ich krátka charakteristika, sa sústreďí na zdôraznenie nedokončenosti. Zdôrazňuje grófov bôľ a neschopnosť racionálne si uvedomiť, že Véra zomrela.

„...la robe jetée, la veille, sur un fauteuil ; sur la cheminée, les bijoux, le collier de perles, l'éventail à demi fermé, les lourds flacons de parfums qu'Elle ne respirerait plus. Sur le lit d'ébène aux colonnes tordues, resté défait, auprès de l'oreiller où la place de la tête adorée et divine était visible encore au milieu des dentelles, il aperçut le mouchoir rougi de gouttes de sang (...); le piano ouvert, supportant une mélodie inachevée à jamais ; les fleurs indiennes cueillies par elle, dans la serre, et qui se mouraient dans de vieux vases de Saxe ; et, au pied du lit, sur une fourrure noire, les petites mules de velours oriental, sur lesquelles une devise rieuse de Véra brillait, brodée en perles (...)" (s. 12).

„...z jednej veci na druhú, na kresle ležali šaty, ktoré si včera vyzliekla, na kozube zas klenoty, perlový náhrdelník a napoly rozostretý vejár, masívne flakóny s voňavkami, ku ktorým ona už nikdy neprivonia. Na ebenovej posteli s točitými stĺpkami, ktorá zostala neustlaná, na mieste, kde sa v čipkách ešte uchovávala stopa po zbožňovanej hlave, odrazu zbadal vreckovku, na ktorej sa zaskvelo niekoľko kvapiek krvi (...) na otvorenom klavíry, kde už nedohrá prerušenú pieseň, na indických kvetoch, ktoré natrhala v skleníku a ktoré teraz vädli v starých vázach zo saského porcelánu, na drobných papučkách z orientálneho zamatú, zaborených do čiernej kožušiny pri posteli, kde sa ligotalo perlami vyšíte motto (...)“ (s. 15).

V poviedke *Virginie a Paul* (Virginie et Paul) Villiers sugestívne pôsobí na čitateľovu predstavivosť, miestami používa prítomný čas na dôraznejšie spri-

tomnenie deja. Prestáva sa schovávať za vševidiaceho rozprávača, je angažovaný a prezrádza svoju prítomnosť:

„Une robe de mousseline blanche, une ceinture bleue ont flotté, un instant, près de ce pilier. Une jeune fille semble parfois une apparition. Celle-ci est descendue maintenant. C'est l'une d'entre elles ; je vois la pèlerine du pensionnat et la croix d'argent du cou. Je vois son visage“ (s. 45).

„Šaty z bieleho mušelínu, prepásané belasým opaskom, sa mihli, akoby strepotali krídla popri pilieri. Dievčatá niekedy dokážu pôsobiť ako zjavenie. Teraz schádza po schodoch. Je to jedna z nich, vidím pelerínu, akú nosia chovanice z penzionátu, a strieborný krížik okolo krku. Vidím jej tvár. (...)“ (s. 70).

Hypotypózy spomaľujúce dej

Hypotypóza, ktorá slúži na spomalenie deja a rozbitie narácie, je v zbierke zastúpená v početnom množstve. Sleduje dva ciele – estetický a funkčný. Zámer spisovateľa je nechať na chvíľu čitateľa vydýchnuť od napätia tým, že upriamuje pozornosť na detaily. Často ponúka detailný záber na jednu časť obrazu a od detailu postupuje k celku. Vzbudzuje zvedavosť a vŕaha čitateľa do opisu. V poviedke *Túžba stať sa človekom* (Le désir d'être un homme) ponúka Villiers podrobný opis postavy, ktorý postupuje od jedného konkrétnemu detailu k celku:

„...ganté de noir sur une canne à tête d'ivoire et enveloppé d'une vieille houppelande bleu de roi, fourrée de douteux astrakan, s'était arrêté comme s'il eût machinalement hésité à franchir la chaussée qui le séparait du boulevard Bonne-Nouvelle“ (s. 85).

„Ruka v čiernej rukavici spočívala na paličke so slonovinovou rúčkou a muž zahalený do obnosenej modrej peleríny, zdobenej pochybným astrachánom, stál, akoby váhal, či má prejsť kúsok cesty, ktorý ho oddeľoval od bulváru Bonne-Nouvelle“ (s. 127 – 128).

V nasledujúcej ukážke z poviedky *Antonie* (Antonie) má čitateľ pred očami ženskú postavu, ako stojí pri stole, dvíha čašu, pôvabne ju plní trochou vody a kladie do nej fialky. Opis nielenže vykresľuje činy postavy, ale dopĺňa aj jej charakter, jej noblesu a gráciu, s ktorou sa pohybuje:

„Antonie se versa de l'eau glacée et mit son bouquet de violettes de Parme dans son verre“ (s. 31). / „Antonie naliala do svojej čaše slzu ľadovej vody a vložila do nej kytičku parmských fialiek“ (s. 45).

„Elle sépara, de son ongle fin, les fermoirs du mystérieux bijou : le médaillon s'ouvrit. Une sombre fleur d'amour, une pensée, y dormait, artistement tressée en cheveux noirs“ (s. 31). / „Jemnými nechtíkmi stisla sponu záhadného šperku a medailónik sa roztvoril. Spala v ňom sirôtka, temný kvet lásky, nádherne prepletená s pramienkom vlasov,“ (s. 45).

„Et, se penchant vers un candélabre, elle alluma, souriante, un papelito roulé sur une pincée de phèresli; ce mouvement fit étinceler ses cheveux, noirs comme du charbon de terre“ (s. 31). / „Naklonila sa k svietniku a s úsmevom si zapálila papelito s primesou phèresli. Jej vlasy, čierne ako žužol, pri tomto pohybe zasiskrili“ (s. 45).

Atmosféra

V nasledujúcej časti ponúkame hypotypózy, ktoré podčiarkujú atmosféru alebo udávajú tón poviedky. Nakoľko sa čitateľ nachádza v prostredí tajomstiev a nadprirodzena, najčastejšie sa v poviedkach stretáva s atmosférou strachu a so zlým počasím alebo počasím, ktoré umožňuje prejav nadprirodzenosti alebo nešťastia. V početnom množstve sa tu teda stretávame s hmlou, nocou, dažďom a vetrom. Čitateľ má vďaka hromadeniu výrazových prostriedkov odkazujúcich na rovnaké sémantické pole možnosť nielen sa duševne vcítiť do deja a predstaviť si počasie alebo náladu, ale aj ich vnímať, akoby sa pozeral na obraz. Opisy sú predzvest'ou deja a zápletky. Keďže sa nachádzame vo svete fantastična, hrôzy a strachu, je očakávané, že najväčšie zastúpenie budú mať hypotypózy odkazujúce na zlé počasie – zimu, šero, tmu a chlad. Počasie v poviedkach vystupuje v symbióze s dejom a udalosťami alebo citovými pohnútkami postáv. V poviedke *Véra* počasie odkazuje na prítomnosť smrti (bledý úsvit) a na tragédiu v grófovom živote.

„Le pâle petit jour du matin, – d'un matin banal, grisâtre et pluvieux –, filtra dans la chambre par les interstices des rideaux“ (s. 16).

„Bledý úsvit – banálne sivastého a daždivého rána – prenikol do izby cez škáry v závesoch“ (s. 22).

Nasledujúca ukážka je z poviedky *Duke of Portland* (Duke of Portland), v ktorom sa žena posledný raz stretne s mužom, ktorého nadovšetko miluje, no pre nepriazeň osudu sú okamžité odlúčení. Čitateľ si dokáže predstaviť britské pobrežie v hmle, z ktorého vystupujú nejasné obrysy, a pociťuje samotu, sklúčenosť a strach:

„La nuit, ces statues, – dont les figures, maintenant effacées par les lourdes pluies d'orage et les frimas de plusieurs centaines d'hivers, sont d'expressions maintes fois changées par les retouches de la foudre, – offrent un aspect vague qui se prête aux plus superstitieuses visions. Et, lorsque, soulevés en masses multiformes par une tempête, les flots se ruent, dans l'obscurité, contre le promontoire de Portland, l'imagination du passant perdu qui se hâte sur les grèves, – aidée, surtout, des flammes versées par la lune à ces ombres granitiques, – peut songer, en face de ce castel, à quelque éternel assaut soutenu par une héroïque garnison d'hommes d'armes fantômes contre une légion de mauvais esprits“ (s. 40 – 41).

„Hmlisté obrysy sôch, ktorých črty zmylo niekoľko storočí prudkých lejakov, ktoré pokryla inovať nespočetných zím a zasiahli tisíce bleskov, v noci pôso-

bila ako prízračné vidiny. A keď sa v búrke a v temnote vzpína vlna za vlnou a naráža na portlandský mys, náhliaci sa chodec, ktorý sa zabudol na pobreží, najmä keď mesačný svit vrhá svoje odlesky na žulové prízraky, sa za pomoci svojej predstavivosti môže stať svedkom toho, ako hrdinská posádka strašidelných bojovníkov odráža večné nájazdy légii zlých duchov“ (s. 62 – 63).

V *Krutých poviedkach* je možné nájsť hypotypózu odkazujúcu na nepriaznivé počasie a strach, no je možné všimnúť si i predzvesť lásky a šťastia. V poviedke *Virginie a Paul* (Virginie et Paul) autor používa hypotypózu na spomalenie deja, ktorý sprítomňuje čitateľovi dej pred očami a akcentuje ho použitím prítomného času. Poviedka poukazuje na dvoch naivných mladých ľudí a ich prvú lásku (k poviedke sa vrátíme ešte v ďalšej časti našej práce) a začína slovami:

„C'est la grille des vieux jardins du pensionnat. Dix heures sonnent dans le lointain. Il fait une nuit d'avril, claire, bleue et profonde. Les étoiles semblent d'argent. Les vagues du vent, faibles, ont passé sur les jeunes roses ; les feuillages bruissent, le jet d'eau retombe neigeux, au bout de cette grande allée d'acacias. Au milieu du grand silence, un rossignol, âme de la nuit, fait scintiller une pluie de notes magiques“ (s. 45).

„Mreže starej záhrady pensionátu. V diaľke odbíja desať hodín. Je jasná aprílová noc, modrá a hlboká. Hviezdy vyzerajú ako zo striebra. Slabučký závan vetra rozochvel mladé ruže, lístie šuchoce, spenená voda padá ako sneh z vodometu na konci veľkej agátovej aleje. Uprostred širošieho ticha odrazu slávik, táto duša noci zaplaví všetko perlivým dažďom čarovných tónov“ (s. 69).

Výber lexiky vo francúzštine aj v slovenčine naznačuje, že čitateľ bude svedkom niečoho čistého, jemného a veľmi milého a od začiatku dokáže precítiť zaľúbenú atmosféru, ktorá ho bude obklopovať. Poviedka, napriek romantickému tónu, ktorý sa ňou od začiatku nesie, sa vyznačuje 2 rovinami. V rovine explicitnosti je témou láska a všetko odkazuje na mladistvú, úprimnú, nevinnú zamilovanosť – vrátane opisov a hypotypóz. V implicitnej rovine však dáva do kontrastu zaľúbenú atmosféru s mamónárstvom, povrchnosťou a dohodnutými sobášmi.

Ďalším typom hypotypózy na podčiarknutie atmosféry sú hypotypózy, ktoré evokujú zvuky. V poviedke *Vox Populi* (Vox Populi) sa stretávame s nasledujúcim opisom a hromadením slov odkazujúcich na zvuk:

„...des piétinements de cavalerie, et, par éclats, des sonneries aux champs, des acclamations mêlées aux salves des Invalides, aux cris fiers des commandements, des bruissements d'acier, des tonnerres de tambours scandant des défilés interminables d'infanterie, toute une rumeur de gloire lui arrivait ! Son ouïe suraiguë percevait jusqu'à des flottements d'étendards aux lourdes franges frôlant des cuirasses“ (s. 17).

„...sa ozýval dupot jazdy, hlaholili trúbky, krik jasajúcich zástupov sa miešal so salvami z Invalidovne, hrdými povelmi, rinčaním ocele, hrmotom bubnov, spre-vádzajúc nekonečnú prehliadku pechoty, všetok ten slávnostný hluk k nemu doliehal. Jeho vycvičený sluch zachytil aj plieskanie zástav s ťažkými strapcami, ktoré sa kde-tu otreli o brnenie“ (s. 25).

V poviedke *Antonie* (Antonie) sa čitateľ stretáva s rozšafnou, krásnou dámou s krutou záľubou v trápení mužov a Villiers opisuje jej smiech nasledujúcim spôsobom:

„Antonie partit d'un éclat de rire si perlé, si joyeux, qu'elle fut obligée de boire, précipitamment, parmi ses violettes, pour ne point se faire mal“ (s. 31) / „Antonie sa rozosmiala takým perlivým a radostným smiechom, že sa musela z čaše s parmskými fialkami rýchlo napiť vody, aby jej nezabehlo“ (s. 46).

V poviedke *Stroj na slávu* (La Machine à gloire) sa čitateľ stretáva s výsmechom niektorých spoločenských udalostí a správania. Čitateľ si dokáže predsta-viť a precítiť trápnosť situácie, ku ktorej v podobných chvíľach dochádza:

„...un monsieur, parfaitement bien mis, le carreau de vitre à l'oeil, se penche en avant d'une loge, jette un bouquet sur la scène, puis, les deux mains étendues et longues, applaudit avec bruit et lenteur, sans se préoccuper du silence général ni de la tirade qu'il interrompt“ (s. 35).

„...sa zrazu akýsi dokonale oblečený pán s monoklom vykloní zo svojej lôže, hodí na javisko kyticu a potom bez ohľadu na mŕtvu ticho a tirádu, ktorú prerušil, začne nápadne hlučne tleskať“ (s. 53).

Nasledujúca ukážka z poviedky *Stroj na slávu* (La Machine à gloire) je tiež príkladom zvukovej hypotypózy, v ktorej spisovateľ hromadí situácie, ktoré divák v divadle zažíva:

„... les dramas à émotions, les Cris de femmes effrayées, les Sanglots étouffés, les Vraies Larmes communicatives, les Petits Rires brusques, et aussitôt contenus, du spectateur qui comprend après les autres (...) – les Grincements de tabatières aux généreuses profondeurs desquelles l'homme ému a recours, les Hurllements, Suffocations, Bis, Rappels, Larmes silencieuses, Menaces, Rappels avec Hurllements en sus, Marques d'approbation, Opinions émises, Couronnes, Principes, Convictions, Tendances morales, Attaques d'épilepsie, Accouchements, Soufflets, Suicides, Bruits de discussions (...)“ (s. 36).

„...drámy plné citov, výkriky vystrašených žien, potláčané vzlyky, slzy, ktoré sú takmer nákazlivé, potlačený výbuch smiechu diváka, ktorý má dlhé vedenie (...), otváranie a sklapnutie rozmernej tabatierky dojatého diváka, dusenie sa, výkriky „opakovať“, vyvolávanie hercov, tiché slzy, vyhrážky, dôrazné a hlasné vyvolávanie hercov, pochvalné výkriky, takzvané diskusie o svojich názoroch, zásadách, presvedčeniach a morálnych tendenciách, kytice, záchvaty

padúcnice, pôrody, zauchá, samovraždy, hlučné výmeny názorov na určité témy (...)“ (s. 53 – 54).

Statickosť

V *Krutých poviedkach* nachádzame hypotypózu, ktorá zámerne znehybňuje dej a konanie postáv pred očami čitateľa. Hoci je v poviedke *Spoločník pri poslednej večery* (Le convive des dernières fêtes) prítomných viacero postáv a čitateľovi by mohlo uniknúť konanie tej-ktorej z nich, Villiers zachytáva dej, náladu v miestnosti nasledujúcim spôsobom:

„Le café fumait dans les tasses transparentes : C*** consommait doucereusement un havane et s'enveloppait de flocons de fumée blanche, comme un demi-dieu dans un nuage. Le baron de H***, les yeux demi-fermés, étendu sur un sofa, l'air un peu banal, un verre de champagne dans sa main pâle qui pendait sur le tapis, paraissait écouter, avec attention (...)“ (s. 53).

„Z kávy v priehľadných šálkach stúpala para: C. slastne fajčil cigaru, vypúšťal kúdoly bieleho dymu, až v nich bol zahalený ako dáky poloboh vo svojom oblaku. Barón H. ležal s polozavretými očami na pohovke, mal mierne banálny výraz a s pohárom šampanského v bledej ovisajúcej ruke pôsobil, ako keby pozorne počúval (...)“ (s. 80).

V poviedke *Na nerozoznanie* (A s'y méprendre) Villiers vnára čitateľa do vonkajšieho pozorovania hráčov hazardných hier. Muži sú pohrúžení do hry, uniká im, ako pôsobia navonok. Obraz je úplne statický a nehybný:

„Plusieurs individus, les jambes allongées, la tête élevée, les yeux fixes, l'air positif, paraissaient méditer. Et les regards étaient sans pensée, les visages couleur du temps. Il y avait des portefeuilles ouverts, des papiers dépliés auprès de chacun d'eux“ (s. 63).

„V sále bolo niekoľko solidne vyzeraúcich osôb s natiiahnutými nohami, nadvihnutou hlavou a s nehybným pohľadom. Zdalo sa, že sú ponorení do hlbokých úvah. Ich pohľady boli načisto prázdne, ich tváre mali farbu našich čias. Každý z nich mal pred sebou rozložené papiere a otvorenú peňaženku“ (s. 97).

Hypotypóza vyvolávajúca spomienku

Hypotypóza dokáže vyvolať v čitateľovi *predstavu*, že niečo zažil alebo cítil. Čitateľ teda predstiera spomienku, zážitok alebo dokonca aj názor. Hypotypóza v takomto prípade prechádza etapami, v ktorých čitateľ spolupracuje s textom, predstiera, že niečo zažil a následne si k imaginárnej spomienke, ktorá mu nepatrí, vytvára emocionálny vzťah. Nakoľko tu hypotypóza útočí predovšetkým na afektívnu stránku, čitateľ dokáže text prežiť a stotožniť sa s čítaným.

Hypotypóza citovo zafarbuje opis a čitateľa necháva zamýšľať sa nad takými aspektmi života alebo spoločnosti, ktorých svedkom bol, ale nemusel byť.

Nasledujúca ukážka z poviedky *Nebeská reklama* (L'affichage céleste) vzbudzuje lútosť nad tým, že doba unikla a že viac nie je možné vrátiť sa k nej. Čitateľ pociťuje však lútosť nad niečím, nad čím sa nikdy nezamýšľal a čo sa ho priamo nedotklo, je to iba hypotetická, imaginárna a nereálna lútosť, ktorá nepramení z čitateľových skúseností:

„Plus de ces petits papiers bleus, jaunes, tricolores, qui abîment les murs et nous redisent sans cesse le même nom, avec l'obsession d'un tintouin“ (s. 29). / „Už nikdy neuvidíme tie modré, žlté či trojfarebné papieriky, čo hyzdia steny a s neodbytnou posadnosťou (...)“ (s. 43).

Najpresvedčivejšou hypotypózou, ktorú sme v *Krutých poviedkach* našli, je nasledujúca ukážka z poviedky *Virginie a Paul* (Virginie et Paul):

„Alors que les seize ans vous enveloppaient de leur ciel d'illusions, avez-vous aimé une toute jeune fille ? Vous souvenez-vous de ce gant oublié sur une chaise, dans la tonnelle ? Avez-vous éprouvé le trouble d'une présence inespérée, subite ? Avez-vous senti vos joues brûler, lorsque, pendant les vacances, les parents souriaient de votre timidité l'un près de l'autre ? Avez-vous connu le doux infini de deux yeux purs qui vous regardaient avec une tendresse pensive ? Avez-vous touché, de vos lèvres, les lèvres d'un enfant tremblante et brusquement pâle, dont le sein battait contre votre coeur oppressé de joie ? Les avez-vous gardées, au fond du reliquaire, les fleurs bleues cueillies le soir, près de la rivière, en revenant ensemble?“ (s. 45).

„Keď vás ako 16-ročných mladost' zahaľovala plášťom ilúzií, neboli ste náhodou aj vy zaľúbení? Spomínate si ešte na jej rukavičku zabudnutú v besiedke? Pamätáte sa na zmätok, ktorý ste pociťovali pri nečakanom stretnutí? Spomínate si, ako vám horeli lica, keď sa rodičia cez prázdniny usmievali nad tým, akí ste voči sebe nesmelí? Spoznali ste aj vy sladké nekonečno dvoch čistých očí, ktoré na vás hľadeli so zamyslenou nežnosťou? Dotkli ste sa svojimi ústami pier dievčaťa, ktoré sa odrazu rozochvelo a pobledlo, ktorého srdce bilo na vašom srdci zovretom od radosti? Iež ste si nebudaj odložili celkom naspodok medzi svoje poklady modré kvety, ktoré ste spolu odtrhli raz večer pri rieke?“ (s. 69).

Text je adresovaný priamo čitateľovi, prihovára sa mu a snaží sa ponoriť ho do svojho kontextu. Od začiatku poviedky *Virginie a Paul* (Virginie et Paul) sa čitateľ nachádza uprostred citového rozpoloženia, ktorým je láska. Nie je to len abstraktná, všeobecná láska, ale presne definovaná láska mladých ľudí, naivná prvá láska chlapca a dievčaťa. I keď (hoci je to málo pravdepodobné) by čitateľ nemal skúsenosti s prvou láskou v detských časoch, platonickou a hanblivou, je schopný dokonale si ju predstaviť pod vplyvom hypotypózy. Oklame sám seba, že takú lásku prežil, napriek faktu, že sa to nikdy nestalo. Ak čitateľ prežil prvú lásku, spomenie si na ňu, a môže ju precítiť. Na druhej strane však málokto z čitateľov zbieral so svojou prvou milou/milým práve modré kvety a práve pri rieke a ešte si ich odložil pod vankúš. Vďaka hypo-

typóze však môže čitateľ *predstierať*, že všetko to, čo sa ho autor pýta, prežil sám a úplne s ním súhlasí.

Nasledujúca ukážka sa odlišuje od predchádzajúcich, pretože nátlak na predstavivosť a city je zakomponovaný jemne a je teda ťažko identifikovateľný. Na to, čo autor konštatuje, používa kratšie úderné vety, s ktorými čitateľ nemôže nesúhlasiť, pretože pôsobia ako všeobecne platné informácie. Napriek tomu, že nie všetci adresáti textu majú skúsenosti s lovom, vybaví si prebdené noci a s autorom súhlasia:

„L’une des singularités d’une extrême fatigue est l’impossibilité du sommeil immédiat. Tous les chasseurs ont éprouvé ceci. C’est un point de notoriété“ (L’Intersigne, s. 116). / „Jedným zo zvláštnych sprievodných znakov mimoriadnej únavy je neschopnosť rýchlo zaspať. Každý poľovník dobre pozná tento stav. Je to všeobecne známy úkaz“ (Znamenie, s. 177).

Posledným príkladom hypotypózy odkazujúcej na čitateľove spomienky je ukážka z poviedky *Na nerozoznanie* (*A s’y méprendre*), ktorá evokuje trápnu situáciu spojenú s prechádzkou v zlom počasi:

„La Seine jaunie charriait ses bateaux marchands pareils à des hannetons démesurés. Sur les ponts, le vent cinglait brusquement les chapeaux, que leurs possesseurs disputaient à l’espace avec ces attitudes et ces contorsions dont le spectacle est toujours si pénible pour l’artiste“ (s. 63).

„Prudký vietor na moste strhával chodcom klobúky, majitelia o ne zápasili, ich pohyby a grimasy boli také nešikovné, ťažkopádne a smiešne, že nezainteresovaného diváka sa nevdojak zmocnil pocit trápnosti“ (s. 96).

Záver

V príspevku sme aplikovali teoretické poznatky o hypotypóze na analýzu Villiersových poviedok. V diele *Kruté poviedky* je možné postrehnúť niekoľko cieľov, s ktorými bola hypotypóza použitá. Väčšinou ide o sugestívny opis atmosféry navodzujúcej strach, no stretávame sa i s hypotypózou, ktorej cieľom je komika či absolútna statickosť, predstieranie alebo apel na pocity.

Villiers bol v novovznikajúcej spoločnosti ako osamelý pútnik, ktorý si v nej hľadal svoje miesto. Z jeho diela vyznieva samota, snivosť a nostalgia, ľútosť, že staré časy sa pominuli, no miešajú sa v ňom aj tendencie doby vyrozprávať čitateľovi atraktívny príbeh plný hrôz. Villiers však neostáva pri prvom pláne – uspokojiť čitateľove očakávania, preniká hlbšie, aby podal obraz doby, v ktorej žil, a aby sa vysmial zo spoločenských mravov.

Hypotypóza je myšlienkovou figúrou, ktorá má moc zhmotniť slová. Ťažisko problematiky pri jej identifikovaní spočíva v tom, že je subjektívna – pokiaľ čitateľ neinterpretuje autorov zámer, opis, vypočítanie alebo apel na mobilizáciu jeho spomienok – hypotypóza neexistuje. Hypotypóza má moc primäť čitateľa,

aby predstieral, že niečo zažil alebo cítil. Nezodpovedanou stále ostáva otázka definovania hypotypózy a otázka, či je skutočne možné považovať ju za figúru a či skutočne existuje.

LITERATÚRA

GARAVELLI, Bice Mortara: *Manuale di retorica*. Milano: Gruppo editoriale Fabbrri 1991. 368 s.

GLINOER, Anthony: *La littérature frénétique*. Paris: Presses Universitaires de France 2009. 275 s.

GREBEČNÍKOVÁ, Ružena: Frenetická literatúra a roman-feuilleton. In: *Dejiny francouzské literatury 19. a 20. století. sv. I*. Ed. O. Belič. Praha: Nakladatelství československé akademie ved 1966, s. 301 – 310.

LOUVEL, Liliane: *Poetics of the Iconotext*. Farnham: Ashgate 2011. 206 s.

POVCHANIČ, Štefan: K prameňom Villiersovej poetiky (Doslov). In: *Kruté poviedky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1988, s. 249 – 254.

TEPLAN, Dušan: Hypotypóza a/ako perspektíva videnia. In: *V siločiarach schematizmu*:

Kognitívny obraz konceptov závist' a škodoradosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom spoločenstve¹

Mária Matiová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
maria.matiova89@gmail.com

Ak chceme komunikovať o *závistí* či o *škodoradosti*, t. j. o abstraktných pojmoch, pokúšame sa o niečo, čo nie je možné bez aplikácie kognitívnej metafory. Jej východiskom je tzv. konceptuálna metafora, ktorá štruktúruje naše poznanie. Pohľad na tento prostriedok ako súčasť jazyka, myslenia, poznania a vnímania reality hovoriacich sa do popredia dostáva až v 20. storočí. Metaforické myslenie a následné metaforické koncipovanie výpovede sa ocitlo v centre pozornosti kognitívneho výskumu najmä zásluhou G. P. Lakoffa (profesora lingvistiky na University of California, Berkeley, CA, USA – *Women, Fire, and Dangerous Things*) a M. L. Johnsona (profesora filozofie na University of Oregon, Eugene, OK, USA – /spolu s G. P. Lakoffom *Metaphors We Live By*).

Primárnym východiskom teórie konceptuálnej metafory je téza, že pojmový systém (myslenie človeka) má metaforickú povahu. Pojmy výrazne determinujú spôsob myslenia a štruktúrujú všetko, čo percipujeme. V dôsledku toho: „... metafora prešľachuje celý náš život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 15).

Predmetom kognitívninglingvistického výskumu sa stáva najmä bežná komunikácia, ktorej súčasťou sú konvencionalizované spojenia metaforického charakteru, použité bez účasti nášho vedomia. Absencia zámernej produkcie metaforických výrazov umožňuje odhaliť spôsob, akým je štruktúrované myslenie a organizovaný konceptuálny systém ľudskej kognície.

Z uvedeného vyplýva, že metafora nie je primárne jazykovým javom, ale najmä mentálnym. Prestupuje celý konceptuálny systém tvoriaci bázu ľudského myslenia a konania. Východiskom jej tvorby je antropocentrizmus, telesná a duševná skúsenosť formujúca a štruktúrujúca kognitívne procesy. Konceptuálna metafora je významným prostriedkom, ktorý nám umožňuje myšlienkovú aj lingválne uchopiť abstraktné pojmy. Bázou komunikácie o abstraktných entitách je v dôsledku toho odkaz na fyzickú skúsenosť. Vychádzajúc z poznania zdrojových domén ukotvených v antropocentrizme, dokážu hovoriaci pochopiť význam kognitívnych metafor v danom jazyku.

Imanentnou súčasťou konceptualizácie pojmov je istá univerzálnosť (pluralita) zdrojových oblastí, ktoré v mnohých prípadoch predstavujú bázu konceptua-

¹ Príspevok je súčasťou grantovej úlohy projektu UGA FF UKF v Nitre číslo III/10/2016 s názvom *Analýza lingválnych a extralingválnych prostriedkov podielajúcich sa na realizácii princípu bulvárnosti v slovenských printových masmédiách*.

lizácie viacerých cieľových domén, napríklad fyzická skúsenosť s prekonávaním vzdialenosti, cesty je prameňom štruktúrnych metafor vzťahu, lásky, života atď.

Keďže ľudské organizmy fungujú bez ohľadu na kultúrne diferencie rovnakým spôsobom, konceptuálnym metaforám, ktorých bázou je daný druh skúsenosti, prisudzujeme atribút „univerzálne“. Príkladom je uvažovanie o čase v intenciách pohybu v priestore (Lakoff – Johnson, 1999, s. 140). Imanentnou súčasťou interpretácie sveta sú však aj kultúrne podmienené koncepty, ktoré implikujú odtlačok kultúrne a sociálne determinovaného prežívania sveta, charakteristického pre dané jazykovo-kultúrne spoločenstvo, napríklad konceptualizácia myšlienok, času ako peňazí či vzácného tovaru, po ktorom je veľký dopyt, prípadne uvažovanie o živote ako o dare, hazardnej hre, boji atď.

Primárnym cieľom príspevku je kognitívninglingvistická analýza konceptuálnych metafor pojmov *závisť* a *škodoradosť* v slovenskom jazyku. Jazykový materiál čerpáme zo Slovenského národného korpusu (verzia *prim-6.1-public-all*; ďalej len SNK). Analýza „profilácie“ konceptov zároveň implikuje pohľad na vymedzené pojmy zo širšieho kultúrneho aspektu.

1 Deskripcia sémantiky lexémy *závisť*

Sémantika slova *závisť* je vo výkladových slovníkoch opísaná na základe psychických stavov, ktoré danú emóciu sprevádzajú, stimulov vyvolávajúcich *závisť*, ako aj príznakov indikujúcich prežívanie intenzívnej emócie. Jednotlivé príklady aplikácie daného slova ilustrujú situácie, v ktorých analyzovanú emóciu prežívame.

- *Slovník slovenského jazyka V. (1965): závisť* – „pocit nespokojnosti pri úspechu, napredovaní, šťastí ap. niekoho iného, nežičlivosť, neprajníctvo: *cítiť, pociťovať* z. voči niekomu; *hľadiet’ na niekoho so z-ou, rozprávať o niekom (o niečom) so z-ou; ide puknúť (div nepukne), ide ho rozpučiť (div ho nerozpučí), ide ho poraziť (div ho neporazí) od z-i* veľmi závidí“ (Slovník slovenského jazyka V., 1965, s. 848).
- *Krátky slovník slovenského jazyka (2003): závisť* – „pocit nespokojnosti pri úspechu, šťastí ap. druhého, nežičlivosť: *hľadiet’ na niekoho so z-ou; ozele nieť, zblednúť od z-i*“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 933).
- *Psychologický slovník (2004): závisť* – „zvláštni druh úzkosti zal. na nevraživých úvahách o osobách, kt. prialo štěstí“ (Hartl – Hartlová, 2004, s. 201).

Každá z uvedených definícií slova *závisť* obsahuje už v úvode stimul, podnet, ktorý vyvoláva danú emóciu: úspech, napredovanie, šťastie, výhody, majetok, zdravie iných osôb. Lexikografický výklad implikuje opis psychického stavu sprevádzajúceho *závisť* a tým je pocit nespokojnosti a úzkosti založenej na nevraživých úvahách. Keďže pojem *závisť* je abstraktného charakteru, ak o ňom chceme komunikovať, nevyhneme sa metaforickej konceptualizácii. Dôkazom toho sú príklady, ktoré nám poskytujú slovníky, napríklad *puknúť od závisťi, ide ho rozpučiť od závisťi, ide ho poraziť od závisťi*. Tieto príklady poukazujú na vnímanie *závisťi* ako DEFORMAČNÉHO ČINITELA.

Kognitívna metafora *šťastie budí závisť* pramení v konceptuálnej metafore ZÁVISŤ JE ŽIVÁ BYTOSŤ. Zaujímavé je spojenie danej emócie s farbami, napríklad *zblednúť*, *ozelenieť od závisťi*, *bledá závisť*. Zelená a bledá farba sú symptómom choroby, prognózujú negatívny zdravotný stav. Prostredníctvom telesnej skúsenosti v kognícii produkujeme predstavu o reakcii duše na danú emóciu. Uvedená kognitívna metafora indikuje zmenu nielen fyzického, ale najmä psychického stavu v negatívnom zmysle.

2 Konceptuálne metafory pojmu *závisť*

Závisť sa v psychologickej literatúre zaraďuje medzi hlavné negatívne emócie (city) „...ve vzťahu k dobrej situácii alebo k dobrému osudu druhých ľudí“ (Stuchlíková, 2007, s. 164). Stále sa dotýka dvoch osôb: ja vs. ty. Jednou z najčastejších konceptualizácií pojmu *závisť*, ktorá sa vyskytla v SNK, bola konceptuálna metafora ZÁVISŤ JE PROTIVNÍK. V rámci danej metafory o *závisťi* nielen hovoríme, ale prežívame ju, uvažujeme o nej ako o nebezpečnej osobe, ľudskej bytosti, ktorá s nami súperí, bojuje, chce nás chytiť, vyhrať nad nami. Ide o súperenie dvoch osôb. *Závisť* sa v tomto zmysle chápe ako vonkajšia sila, ktorá na nás pôsobí, chce sa zmocniť duše aj tela človeka, chce mu vládnuť: *jeho srdca sa zmocnila závisť*, *schytila/pochytila ho závisť*, *lomcuje ním závisť*, *panuje mu závisť*, *striehne na neho závisť*, *vyhráva ľudská závisť*, *útočil na závisť*, *kam nás môže dohnať závisť*, *prevládajúca závisť*, *premáha nás závisť*, *závisť nás ohrozuje*, *zasiahla ho závisť*. *Závisť* vnímame ako veľmi silného protivníka s negatívnymi vlastnosťami, napríklad *pomstychtivá*, *neovládateľná*, *zničujúca*, *smrtiaca*, *bolestivá*. Avšak (vnútorne) silný človek ju dokáže prekonať: *premohol závisť*, *potlačil závisť*, *zahnal závisť*, *prekonal závisť*.

Z nízkej frekvencie výskytu metafor, ktoré poukazujú na prevahu človeka, je zrejmé, že daná emócia je konceptualizovaná ako silná a ťažko premožiteľná. Človeku spôsobuje bolesť a postupný zánik. Zväčša sa jej nedokážeme ubrániť, čo dokazuje pomerne bohaté zastúpenie nasledujúcich kognitívnych metafor: *pichla ho závisť*, *závisť mu pôsobí bolesť*, *bodla ho závisť*, *trápi ho závisť*, *ubližila mu závisť*, *škodí mu závisť*, *zraňuje ho závisť*, *mučí ho závisť*.

Konceptuálna metafora ZÁVISŤ JE DEFOMAČNÝ/DEŠTRUKČNÝ ČINITEL sa spája s negatívnymi konotáciami. Čerpá z fyzickej skúsenosti s porušením tvaru, podoby, so znetvorením hmotných entít alebo ľudského tela. Uvedený zásah môže viesť až k deštrukcii, t. j. k rozvratu, rozkladu či skaze deformovaného predmetu. V SNK evidujeme nasledujúce kognitívne metafory s uvedenou štruktúrou: *div mu oči nevypadli od závisťi*/*div si oči nevyočil od závisťi*, *rozliat sa od závisťi*, *takmer umrel od závisťi*, *skoro ho porazilo od závisťi*.

ZÁVISŤ sa v tomto smere konceptualizuje aj ako ROZPÍNÁVÁ LÁTKA, ktorá má deformačnú až deštrukčnú silu: *ide ho roztrhnúť od závisťi*, *ide ho rozpučiť od závisťi*, *srdce mu pukne od závisťi*, *nafúkne sa od závisťi*, *rozhodí ho od závisťi*.

Závisť pôsobí deformujúco aj na prejavy ľudského správania, uvažovania či vzhľadu. Dokazujú to štandardizované jazykové metafory: *škrípe zubami od závisťi, zachveje sa od závisťi, slina mu tečie od závisťi, plače od závisťi, hádže sa o zem od závisťi, zhikla od závisťi, poje si nechty od závisťi, spadla mu sánka od závisťi, šalie od závisťi*. Uvedené koncepty potvrdzujú atribúty, ktoré sme zaznamenali pri lexéme *závisť*, a to *zničujúca, deštruktívna*.

Výrazne negatívne konotácie sa spájajú s konceptuálnou metaforou ZÁVISŤ JE ZVIERA. Východiskom danej konceptualizácie je fyzická, zmyslová skúsenosť s faunou, konkrétne s dravým krvilačným zverom, pre ktorého je človek (jeho duša) potravou. Postupne ho pojedá, čo mu spôsobuje veľké útrapy: *zhrýza ho, zožiera ho/jeho srdce, hľodá ho závisť*.

Doposiaľ sme uviedli viacero konceptualizácií, ktoré čerpali zo skúseností s negatívnymi javmi ohrozujúcimi zdravie a existenciu človeka. Do tejto kategórie môžeme zaradiť konceptuálnu metaforu ZÁVISŤ JE CHOROBA/JED, ktorá vedie k postupnému zničeniu ľudskej bytosti. Každý človek má aspoň malú skúsenosť so stavom choroby, keď je jeho telo napadnuté nákazou (prenesene aj duševná choroba). Ide o nezdravý abnormálny stav, ktorý sa v tomto prípade týka najmä ľudskej mysle a duše. V mnohých prípadoch uvažujeme o *závisťi* ako o veľmi nebezpečnej, až ničivej chorobe. Výnimkou nie je ani jej konceptualizácia ako jedu, látky poškodzujúcej, ničiacej organizmus: *chorobná závisť, zhubná závisť, závisť je rakovina spoločnosti, závisť je národná choroba, patologická závisť, závisť mu otráвила srdce, naočkoval mu závisť*. Na túto chorobu však existuje aj liek: *láska je liek na závisť*.

Pri konceptuálnej metafore ZÁVISŤ JE HORÚCA ENTITA/OHEŇ znova čerpáme zo skúsenosti s fyzickým svetom, ktorý má deštruktívnu silu. Človeka spaľuje, pohlcuje, postupne ho bolestivo ničí. Všetky doposiaľ uvedené konceptualizácie vedúce k nivočeniu človeka vyjadrujú vysokú intenzitu analyzovanej emócie: *závisť ho rozpaľuje/spaľuje, závisť blčí, spáli ho neuhasiteľná závisť, zhorí od závisťi*. Uvedené kognitívne metafory naznačujú konceptualizáciu pojmu ako vonkajšieho činiteľa, živlu mimo človeka.

V mnohých prípadoch sme však zaevidovali konceptualizáciu, v rámci ktorej je *závisť* entita v nádobe, respektíve oheň, horúca entita v nádobe. Skúsenostným prameňom pre uvedenú konceptualizáciu je ľudské telo: *rozhára sa v ňom závisť*. Konkrétnejšie je to srdce a oči ako fundamentálne časti ľudského tela, ktoré predstavujú centrum emócií: *v očiach mu horí závisť, zapáliť závisť v srdci, v srdci mu roznecuje závisť*. Prepozícia „v“ indikuje, že ide o schému „nádoba“, t. j. miesto, priestor, vnútri ktorého prebieha nejaký dej (horenie – emocionálne prežívanie).

Závisť konceptualizujeme podobne ako hnev, t. j. ako zahrievanú kvapalinu v nádobe (v ľudskom srdci): *závisť mu vri v srdci*. Zodpovedá tomu konceptuálna metafora ZÁVISŤ JE HORÚCA KVAPALINA. Ak so *závisťou* úspešne bojujeme, môže sa *schladzovať*, či dokonca úplne *zhasnúť* (oheň). Pojem *závisť* sa v slovenčine interpretuje aj ako tekutina bez atribútov „teplý“, „horúci“.

Konceptuálna metafora ZÁVISŤ JE TEKUTINA sa v SNK jazykovo realizovala v kognitívnych metaforách: *zaplavila ho závisť* (nie je tu explicitne vyjadrená schéma nádoba), *rozlieva sa v ňom závisť*.

Skúsenosť so svetlom je zvyčajne v kognícii hovoriacich bázou pre metaforické zastúpenie poznania/vedenia ako výsledku myšlienkových procesov. Napríklad metafora *vidieť niečo v pravom svetle, rozsvietilo sa mu, je mu to jasné* poukazujú na schopnosť poznať skutočnú pravdu. Naopak svetlo môže byť spojené aj s negatívnymi konotáciami, napríklad *vrhnúť na niekoho zlé svetlo*. Napokon sa svetlo metaforicky spája aj s vierou. Príkladom sú slová Ježiša Krista: *Ja som svetlo sveta, svetlo v temnotách*.

V rámci výskumu pojmu *závisť* sme zaevidovali konceptualizácie, ktorých mentálnou bázou je pojmová metafora ZÁVISŤ JE ZDROJ SVETLA. Spojenie *závisť* (t. j. negatívnej emócie, ktorá neprináša poznanie, ale naopak zatemnenie mysle i duše – *srdce mu zatemnila závisť*) so svetom je málo frekventovaným javom. Kognitívna metafora *rozsvietiť závisť* sa nestotožňuje s preneseným významom slova *rozsvietiť*: „pôsobením svetla stať sa jasným... r-lo sa mu v hlave“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 641), t. j. pochopil, spoznal niečo. Evokuje význam: aktivovať, vyvolať závisť v niekom. Spojenie *závisť*, ktorá zväčša konotuje temnotu, so svetlom (poznaním) je ojedinelé.

Zrak je primárnym ľudským zmyslom, „... v našom konceptuálnom systéme zastupuje všetky smysly ostatné, a navyš i poznánie „ne-smyslové“, t. j. emocionálne i intelektuálne, príp. tiež mimo- či nad-smyslové“ (Vaňková a kol., 2005, s. 109). Slepý človek nemá schopnosť vidieť. Z tejto fyzickej skúsenosti čerpá aj konceptuálna metafora ZÁVISŤ JE PREKÁŽKA VO VIDENÍ, t. j. v poznaní. Verbom *vidieť* metaforicky zastupuje rozmanité kognitívne procesy, napríklad chápať, poznať, uvedomiť si atď.

Konceptualizácia abstraktných javov prostredníctvom odkazu na zrkovú skúsenosť má univerzálnu platnosť. Spojenie videnia s poznaním a vedením však podlieha kultúrnej determinácii. Táto konceptualizácia je vlastná indoeurópskym jazykom (napríklad aj anglické *I see what you mean./Viem, čo máš na mysli.*). Kultúry, ktoré nadväzujú na grécku tradíciu, sú orientované vizuálne, t. j. videnie je poznanie. Audiálne zamerané kultúry spájajú poznanie s počutím (kultúra Židov, austrálskych domorodcov, napríklad veta pôvodných austrálskych obyvateľov: *Be a person with good ears./Byť bystrým chlapíkom.*) (Ciprianová, 2013, s. 58). Uvedená skúsenostná báza je východiskom tvorby kognitívnych metafor: *oči mu zaslepuje závisť, pre závisť nevidí* (prípadne personifikačná metafora *slepá závisť*). „Zpravidla si už ani neuvedomujeme, že s vidieť etymologicky souvisí i nenávidět a závidět...“ (Vaňková a kol., 2005, s. 133).

Človek – *hominis* nie je len spoločenská bytosť. Je to aj bytosť prírodná. Korene ľudstva sú od prvopočiatku pevne spojené so zemou, s flórou a faunou. Na začiatku nebol industriálny svet, typický pre našu konzumnú spoločnosť. Bola tu len príroda a my. Kontakty s ňou sa postupne strácajú, ale napriek tomu s ňou máme fyzickú, zmyslovú skúsenosť. Vidíme rásť a kvitnúť kvety. Vieme,

že niekde v zemi sú ukryté korene rastlín, že stromy majú plody. Práve uvedené skúsenosti sú bázou konceptuálnej metafory ZÁVIST' JE RASTLINA. Jazykovými dokladmi sú kognitívne metafory: *závist' má hlboké korene, hlboko zakorenená závist', závist' plodí bolesť, rozsievať závist', je to vhodná pôda pre závist', podhubie závisti, kvitne mu v srdci závist', závist' prekvitá, pestuje v sebe závist', dozrieva v ňom závist', kto seje úspech, žne závist', bohatstvo plodí závist', chudoba plodí závist'.*

V slovenskom jazykovom obraze je bázou konceptualizácie emócií aj zmyslová skúsenosť s percepciou chutí. R. L. Atkinsonová uvádza, že ľudský organizmus rozlišuje elementárne chute, a to sladkú, slanú, kyslú, horkú (Atkinsonová a kol., 1995, s. 165). V SNK sme pri leme „závist'/od závisti“ zaevidovali len jej spojenie s trpkou a horkou chuťou: *trpká závist', horká závist'.* Dané výrazy konotujú pocit nespravodlivosti, krivdy, niečo, čo človeka bolestivo zasahuje. Výsledkom štruktúracie fyzickej skúsenosti je konceptuálna metafora ZÁVIST' JE POTRAVA: *vychutnať si závist', okúsiť závist'.* „... pocity hořkosti a trpkosti spojujeme s nějakým psychickým poraněním (jde o nelibost „oprávněnou“), zatímco kyselost spíše se závistí, záští (spíše nelibost „neoprávněná“) (Vaňková a kol., 2005, s. 162). V SNK sme však podobné spojenie *závisti* s kyslou chuťou nenašli.

3 Metaforické konceptualizácie *závisti*, ktorých bázou je senzorická skúsenosť s farebným spektrom

V rámci analýzy konceptuálnych metafor pojmu *závist'* je veľmi zaujímavá sémantická ANALÝZA FARIEB. Výskum aplikácie farieb v jazykových výrazoch môže priniesť zaujímavé zistenia o spôsobe nášho myslenia, vnímania, prežívania sveta, o konotáciách determinovaných konkrétnym kultúrnym spoločenstvom, o axiologickom systéme danej kultúry a podobne.

Primárna práca vo sfére výskumu farieb z kognitívno-kultúrneho aspektu nesie názov Basic color terms (Berlin – Kay, 1969). Ich výskum bol zameraný na vytvorenie inventára farieb a ich názvov zhruba v stovke jazykov. Jedným zo zistení bolo vymedzenie jedenástich základných farieb (Vaňková a kol., 2005, s. 41). Ich výskyt v metaforických výrazoch nám môže mnoho vypovedať o spôsobe konceptualizácie emócií charakteristickej pre naše jazykovo-kultúrne spoločenstvo. „... jednotlivé farby nesú kultúrne konotácie a metonymické významy. Prostredníctvom farieb sa na základe telesných skúseností, pozorovania prírodných javov či iných kultúrou podmienených znalostí vyjadrujú rôzne abstraktné koncepty“ (Ciprianová, 2013, s. 51 – 52).

V SNK sa s pojmom *závist'* najčastejšie spája BLEDÁ, ZELENÁ, prípadne ŽLTÁ FARBA. Uvedené farby indikujú zlý zdravotný stav, t. j. v súvislosti s ľudským telom sa spájajú s negatívnymi konotáciami. Ak má niekto bledú farbu pleti, signalizuje to oslabenie zdravia, chorobu. Zelená a žltá vyjadruje väčší stupeň bledosti (choroby), a to tak fyzickej, ako aj duševnej.

BLEDÁ FARBA indikuje stratu energie, slabosť, bolesť. Kognitívne metafory *bledá závist', poblednutá závist', zblednúť od závisti* sémanticky súvisia

s konceptualizáciou *závisť* ako choroby. Šandardizovanosť spojenia adjektíva *bledý* s danou emóciou dokazuje aj jeho výskyt v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003): *bledý závisťou, od závisť*. (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 69) E. Ciprianová uvádza ustálené vyjadrenia v anglickom jazyku, v ktorých sa biela farba spája s hnevom a strachom, nie so *závisťou*: to be white with fury – *biely od hnevu*, to be as white as a sheet – *byť biely ako stena od strachu* (Ciprianová, 2013, s. 52).

Ďalšou farbou je ZELENÁ. Vyskytla sa v kognitívnych metaforách *zelená závisť, ozelenieť/zozelenieť od závisť, zelený omdlieval od závisť*. Zelená farba najčastejšie asocjuje flóru, rastlinstvo. Je typickou farbou signalizujúcou zdravie rastlín. V prípade, že ju dávame do súvislosti s ľudskou bytosťou, vytvára negatívne konotácie. Ak niekomu povieme, že je zelený, naznačuje to stav choroby, únavy, nevoľnosti a podobne. Rovnako ako v predošlom prípade aj táto farba je v slovenskom jazykovom obraze ustálená spájaná so *závisťou*. Krátky slovník slovenského jazyka (2003) pri hesle *zelenieť* uvádza spojenie: *zelenieť od závisť*, t. j. veľmi závidieť (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 941). Daný výraz je imanentnou súčasťou vyjadrovania aj v anglickom jazyku: to be green with envy – *zelený od závisť* (Ciprianová, 2013, s. 52).

Viaceré šandardizované výrazy v SNK obsahovali ŽLTÚ farbu, napríklad *žltnúť od závisť, žltá závisť, oči jej od závisť ožltli ako koze*. Žltá farba sa zväčša spája s jeseňou, s vysychaním rastlinstva, t. j. aj v rámci vegetatívneho života signalizuje chorobu, zánik. Na druhej strane je to farba slnka, svetla, evokuje teplo, a preto sa spája aj s pozitívnymi konotáciami, s kvetmi, s veľkonočnými kuriatkami, s emóciou radosti.

V súvislosti s ľudskou existenciou asocjuje jeseň ľudského života, žltnutie pokožky v dôsledku starnutia i pribúdajúcich chorôb. Žltá pleť sa aj v mladom veku považuje za príznak výraznej zmeny smerujúcej k horšiemu zdravotnému stavu. V tomto smere sa spája výhradne s negatívnymi konotáciami. Táto fyzická skúsenosť je bázou konceptualizácie uvedených metafor *závisť*. Napriek výskytu daných výrazov v SNK, t. j. v živom jazyku, v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) sme podobné spojenie pri heslách *žltý/žltnúť/žltieť* nenašli. Ich ustálenosť v českom jazyku potvrdzuje I. Vaňková: „Pokud nás nějaká emoce dokáže „odkrviť“, pak je to dlouhodobě šířající zlost, žárlivost a nenávisť, spojované v češtině s adjektivy zelený a zejména žlutý, a také ovšem univerzálně použitelné bledý (bledý závisť...)“ (Vaňková a kol., 2005, s. 209). Spojenie žltej so *závisťou* sa vyskytuje aj v anglickom jazykovom obraze sveta: to be yellow with envy – *žltý od závisť* (Ciprianová, 2013, s. 52).

Menej frekventovane sme v SNK zaevidovali výskyt jazykových výrazov obsahujúcich ČERVENÚ, SIVÚ/POPOLAVÚ, ČIERNU a FIALOVÚ FARBU. ČERVENÁ farba tvorí opozíciu bledej farbe. Asocjuje život, krv, energiu, lásku, ale aj negatívne javy – agresivitu, zlosť, zranenie. Je hlboko prepojená s fyziológiou ľudského tela, čo sa odráža v našej bohatej skúsenosti s červeňou. V prípade prežívania intenzívnych emócií sa krv, ktorá má červenú farbu, často

koncentruje v hlave. Uvedená farba sa preto stala súčasťou štandardizovaných výrazov spojených s emóciami. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) sa zväčša spája s hnevom a hanbou: *červenat' sa od hanby, od zlosti* (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 96). Spojenie *červenat' sa od závisťi* sme v slovníku nezaznamenali. Naopak v SNK sa vyskytli metafory *červenie od závisťi, od závisťi je červený ako paprika*. Daná farba evokuje silnú intenzitu emócie. E. Ciprianová uvádza anglické príklady, v ktorých tiež absentuje konceptualizácia *závisťi* na báze senzorickej skúsenosti s červenou farbou: to be red with anger – *červený od hnevu*, to go as red as a beetroot – *sčervenieť ako cvikla/zahanbiť sa* (Ciprianová, 2013, s. 52). FIALOVÁ farba, podobne ako modrá, evokuje v súvislosti s ľudským telom veľmi vážny stav choroby, ohrozenie života. Je to najvyššia miera bledosti človeka. Zároveň asociuje podchladenie, hypoxiu alebo prítomnosť podliatin. V SNK sme zaznamenali spojenia: *fialový od závisťi, jeho závisť fialovela*. Fyzická, zmyslová skúsenosť s daným zafarbením ľudskej kože je bázou vyjadrenia veľmi vysokej intenzity závisťi. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) podobné spojenie absentuje. V anglickom jazyku sa modrá farba zvyčajne spája so zlosťou: to be blue in the face – *byť modrý od zlosti* (Ciprianová, 2013, s. 52).

Výskyt metafor *osívieť od závisťi, popolavel v tvári od závisťi* je zriedkavý. Lexéma *osívieť* v súvislosti s človekom zvyčajne konotuje starobu. V tomto prípade signalizuje sprievodné javy závisťi a to stres, napätie, únavu, problémy atď. Ich zvýšený výskyt v živote človeka môže zapríčiniť urýchlenie procesu starnutia. SIVÁ (achromatická) farba sa prenesene spája so smútkom, s nudou, všednosťou. Spojenia *ČIERNA závisť, najčiernejšia závisť* konotujú jej silnú intenzitu, výrazne negatívny charakter, spojenie so zlobou. Čierna je farba sadze, uhlia, smútku, nečistosti, zla a podobne.

Analyzované výrazy (obsahujúce pomenovania farieb) odrážajú spôsob uvažovania o *závisťi* v slovenskom jazykovom obraze sveta – spôsob, akým čerpáme zo skúsenosti s našou telesnosťou, s fyziológiou tela, so zafarbením pokožky pri jazykovom zachytávaní abstraktných pojmov (*závisťi*) prostredníctvom kognitívnych metafor.

Na záver kognitívnoľingvistickej analýzy pojmu *závisť* uvádzame metaforické konceptualizácie, ktoré sa v SNK vyskytli menej frekventovane: *ZÁVISŤ JE ÚZEMIE/POZEMOK (bezhraničná závisť)*, *ZÁVISŤ JE PLYNNÁ LÁTKA (závisť z neho vyprchala)*, *ZÁVISŤ JE FYZIKÁLNA SILA (priťahuje ich závisť)*, *ZÁVISŤ JE SPOJENIE (pripojila sa k tomu závisť, pokope ich drží len závisť)*, *ZÁVISŤ JE ZVUK (tichá závisť)*, *ZÁVISŤ JE ZÁPACH (smrdí tu závisť)*, *ZÁVISŤ JE ENTITA V NÁDOBE (nosiť v srdci závisť, je v tom závisť)*, *ZÁVISŤ JE BUDOVA (odbúrat závisť)*, *ZÁVISŤ JE STROJ (závisť funguje)*, *ZÁVISŤ JE PRODUKT (úspech produkuje závisť)*, *ZÁVISŤ JE TOVAR (za závisť zaplatil draho)*, *ZÁVISŤ JE SLOVO (závisť sa v ňom dala prečítať)*, *ZÁVISŤ JE PREDMET/ÚČASTNÍK HRY (vsadil na závisť, závisť je v hre)*.

V jednom prípade sa vyskytla ORIENTAČNÁ METAFORA (POZITÍVNE CITY SÚ HORE/NEGATÍVNE CITY SÚ DOLE): *závisť ho dostala na dno*. Východiskom je skúsenosť s fyzickou orientáciou nášho tela. To, čo je orientované hore, je dobré – vzpriamený fyzický postoj, zdravie, vitalita. Čo je zlé, je umiestnené dole – chorý, ležiaci človek bez sily. Uvedená metafora jednoznačne poukazuje na krajné negatívne dôsledky závesti, ktorá môže človeka úplne zničiť.

Každá z uvedených konceptualizácií zdôrazňuje len vymedzené aspekty pojmu, iné zostávajú v úzadí. Napríklad metafora ZÁVISŤ JE CHOROBA zvyrazňuje skutočnosť, že závisť má na človeka (na jeho psychiku) podobný účinok, aký má choroba na ľudské telo. Metafora ZÁVISŤ JE TOVAR vyzdvihuje materiálnu, hmotnú stránku emócie, o ktorej uvažujeme ako o obchodnom predmete.

Konceptuálne metafory pojmu <i>závisť</i>	Kognitívne metafory ako jazykové realizácie konceptuálnych metafor pojmu <i>závisť</i>
ZÁVISŤ JE PROTIVNÍK	„ <i>premáha nás závisť</i> “
ZÁVISŤ JE DEFORMAČNÝ/ DEŠTRUKČNÝ ČINITEL	„ <i>div mu oči nevypadli od závesti/skoro ho porazilo od závesti</i> “
ZÁVISŤ JE ŽIVÁ BYTOŠŤ	„ <i>závisť za ním kráča</i> “
ZÁVISŤ JE CHOROBA/JED	„ <i>zhubná závisť/naočkoval mu závisť</i> “
ZÁVISŤ JE PACIENT	„ <i>chorá závisť</i> “
ZÁVISŤ JE HORÚCA ENTITA/OHEŇ	„ <i>závisť ho spaľuje</i> “
ZÁVISŤ JE ZVIERA	„ <i>zožiera ho závisť</i> “
ZÁVISŤ JE RASTLINA	„ <i>kvitne mu v srdci závisť</i> “
ZÁVISŤ JE HORÚCA KVAPALINA	„ <i>závisť mu vrije v srdci</i> “
ZÁVISŤ JE TEKUTINA (ŠÍRIACA SA)	„ <i>rozlieva sa v ňom závisť</i> “
ZÁVISŤ JE ZVUK	„ <i>počuť závisť</i> “
ZÁVISŤ JE ZÁPACH	„ <i>srdí tu závisť</i> “
ZÁVISŤ JE POTRAVA	„ <i>vychutnať si závisť</i> “
ZÁVISŤ JE ZDROJ SVETLA	„ <i>z tváre mu vyžarovala závisť</i> “
ZÁVISŤ JE TOVAR	„ <i>zaplatil draho za závisť</i> “
ZÁVISŤ JE ENTITA	„ <i>je to veľká/malá závisť</i> “
ZÁVISŤ JE ENTITA/SUBSTANCIA V NÁDOBE	„ <i>nosil v srdci závisť</i> “
ZÁVISŤ JE ROZPÍNAVÁ LÁTKA	„ <i>nafúkne sa od závesti</i> “
ZÁVISŤ JE FYZIKÁLNA SILA	„ <i>priťahuje ich závisť</i> “
ZÁVISŤ JE SPOJENIE	„ <i>pokope ich drží len závisť</i> “
ZÁVISŤ JE PLYNNÁ LÁTKA	„ <i>závisť z neho vyprchala</i> “
ZÁVISŤ JE PREKÁŽKA VO VIDENÍ	„ <i>pre závisť nevidí</i> “
ZÁVISŤ JE ÚZEMIE/POZEMOK	„ <i>závisť nemá hraníc</i> “
ZÁVISŤ JE PREDMET/ÚČASTNÍK HRY	„ <i>vsadil na závisť</i> “

ZÁVISŤ JE BUDOVA	„odbúrat' závisť“
ZÁVISŤ JE STROJ	„závisť funguje“
ZÁVISŤ JE PRODUKT	„úspech produkuje závisť“
ZÁVISŤ JE SLOVO	„závisť sa v ňom dala prečítať“
ZÁVISŤ JE DOLE (ORIENTAČNÁ METAFORA)	„závisť ho dostala na dno“

Tab. 1. Prehľad konceptuálnych metafor pojmu závisť

* Farebne zvýraznené metaforické konceptualizácie závisť sa prelínajú s pojmovými metaforami konceptu škodoradosť.

Pomenovanie farby	Kognitívne metaforý pojmu závisť
Bledá (biela)	„bledá závisť, zblednúť od závisť“
Zelená	„zelená závisť, zozelenieť/ozelenieť od závisť“
Žltá	„žltá závisť, žltnúť od závisť“
Červená	„červenieť od závisť“
Fialová	„fialovieť od závisť, závisť fialovela“
Sivá (popolavá)	„osivieť od závisť, popolavieť od závisť“
Čierna	„čierna závisť“

Tab. 2. Prehľad kognitívnych metafor pojmu závisť, ktorých bázou je zmyslová skúsenosť s percepciou farieb

4 Deskripcia sémantiky lexémy škodoradosť

Napriek univerzálnej biologickej báze sú emócie vo veľkej miere determinované aj kultúrou daného jazykového spoločenstva, t. j. istými, pre danú kultúru špecifickými štandardizáciami, ktoré prenikajú aj do jazyka. Prostredníctvom sociálnych interakcií sa tak bázový koncept *škodoradosť* obohacuje o ďalší systém znalostí ukrytý v ustálených jazykových výrazoch.

Lexému *škodoradosť* v slovenskom jazyku chápeme ako príjemný duševný pocit, ktorý pociťujeme z hmotnej alebo inej straty či poškodenia niečoho, čo patrí iným. Podobne ako pri slove *závisť* aj v tomto prípade je súčasťou lexikografickej deskripcie sémantiky lexémy *škodoradosť* opis stavu, ktorý danú emóciu správa, ako aj explicitných fyzických indikátorov poukazujúcich na jej prežívanie. Výklad lexémy dopĺňa opis impulzov stimulujúcich pociťovanie škodoradosť.

Na rozdiel od slova *závisť*, ktoré je vo výkladových slovníkoch spracované pomerne obsiahle, lexikografický opis *škodoradosť* je omnoho chudobnejší. O menšej miere ukotvenosti danej lexémy v slovenskom jazykovom a kultúrnom spoločenstve svedčí aj výrazne nižšia frekvencia jej výskytu v SNK (Výskyt lemy v SNK – *závisť* : *škodoradosť* 6 160 : 740).

Vybrané slovníky vymedzujú sémantiku analyzovaného slova takto:

– *Slovník slovenského jazyka IV. (1964): škodoradosť* – „... zlomyseľná radosť zo škody, z nešťastia, ťažkostí ap. iného: *Oči svietia jej škodoradosťou.* (Tim.)...“ (Slovník slovenského jazyka IV., 1964, s. 416).

– *Krátky slovník slovenského jazyka (2003): škodoradosť* – „zlomyselná radosť zo škody, z nešťastia ap. iného: ľudská š.; oči mu svietili od š-i” (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 740).

Deskripcia sémantiky slova *škodoradosť* v Psychologickom slovníku (2004) absentuje. I. Stuchlíková, odborníčka v problematike negatívnej emocionality a motivácie, ju zaraďuje do kategórie emócií „ja” verzus „ty” (podobne ako závisť), ktorá je determinovaná vzťahom k iným ľuďom. Zatiaľ čo závisť v nás podnecuje dobrý osud iných ľudí, bázou škodoradosti je pozitívne hodnotenie ich neúspechu (Stuchlíková, 2007, s. 165). Elementárnym konštituentom obidvoch emócií je teda evalvácia, ktorá je implicitnou súčasťou ustálených jazykových spojení. Vzhľadom na to, že východiskom konceptualizácie *škodoradosti* je rovnaká skúsenostná báza ako pri pojme *závisť*, jednotlivé konceptualizácie uvádzame len v zhrňujúcej tabuľke.

Konceptuálne metafory pojmu <i>škodoradosť</i>	Kognitívne metafory ako jazykové realizácie konceptuálnych metafor pojmu <i>škodoradosť</i>
ŠKODORADOSŤ JE PROTIVNÍK	„nemôže sa ubrániť škodoradosti”
ŠKODORADOSŤ JE ŽIVÁ BYTOŠŤ	„často sa stretáva so škodoradosťou”
ŠKODORADOSŤ JE DEFORMAČNÝ/DEŠTRUKČNÝ ČINITEĽ	„zlomila ho škodoradosť/škodoradosť mu znetvorila črty tváre”
ŠKODORADOSŤ JE CHOROBA	„nakazil ho škodoradosťou”
ŠKODORADOSŤ JE PACIENT	„chorá škodoradosť”
ŠKODORADOSŤ JE HORÚCA ENTITA/OHEŇ	„blčí v ňom škodoradosť”
ŠKODORADOSŤ JE ZVIERA	„popustil uzdu škodoradosti”
ŠKODORADOSŤ JE RASTLINA	„rastie v ňom škodoradosť”
ŠKODORADOSŤ JE ZÁPALNÁ LÁTKA	„výbuch škodoradosti”
ŠKODORADOSŤ JE HORÚCA KVAPALINA	„chcel potlačiť náhle vyvretú škodoradosť”
ŠKODORADOSŤ JE TEKUTINA (ŠÍRIACA SA)	„dviha sa v ňom vlna škodoradosti”
ŠKODORADOSŤ JE ZVUK	„v jeho hlase počujem škodoradosť”
ŠKODORADOSŤ JE PACH	„jeho postoj zaváňa škodoradosťou”
ŠKODORADOSŤ JE POTRAVA	„trpká škodoradosť”
ŠKODORADOSŤ JE ZDROJ SVETLA	„škodoradosť mu svieti z očí”
ŠKODORADOSŤ JE TOVAR	„škodoradosť je žiadaný tovar”
ŠKODORADOSŤ JE ENTITA	„vrátil mu škodoradosť”
ŠKODORADOSŤ JE ENTITA/SUBSTANCIA V NÁDOBE	„je naplnený škodoradosťou”
ŠKODORADOSŤ JE NÁDOBA	„otvorená škodoradosť”
ORIENTAČNÁ METAFORA	absentuje

Tab. 3. Prehľad konceptuálnych metafor pojmu *škodoradosť*

5 Zhrnutie

Z kognitívnoľingvistickej analýzy vyplýva, že v slovenskom jazykovom a kultúrnom spoločenstve sa *závisť* konceptualizuje predovšetkým ako vonkajší činiteľ uchvacujúci ľudskú bytosť. Je umiestnený v človeku, prípadne do neho vchádza a zvnútra ho ovláda, manipuluje ním. *Závisť* a jej účinok sa zväčša spája s negatívnymi konotáciami. V SNK sa vyskytli mnohé adjektíva zvýrazňujúce negatívne aspekty pojmu *závisť*: *planá, znepokojujúca, strašná, čudná, hnusná, nezmieriteľná, nepríjemná*. Nasledujúce adjektíva priamo poukazujú na zdroj/dôvod *závisť*: *sociálna, kariérna, rivalská, majetková, susedská, závisť šoubiznisu*.

Napriek tomu, že z biologického aspektu (aktivita mozgových centier) má škodoradosť na človeka pozitívny účinok (pocit fyzického uspokojenia) (Takahashi, 2009, s. 937 – 939), jej kognitívne a jazykové uchopenie v slovenskom jazykovom a kultúrnom spoločenstve dokazuje, že v kognícii sa spája primárne s negatívnymi konotáciami. Mentálne štruktúry zrkadliace sa v konceptuálnych metaforách implikujú vnímanie *škodoradosti* ako uchvacujúceho externého živlu, nepriateľa, zraňujúcej či deformačnej entity. Jej negatívnu evalváciu (predovšetkým z morálneho aspektu) potvrdzujú aj atribúty vyexcerpované zo SNK: *škodoradosť – zákerná, perfídna, cynická, vulgárna, krutá/ukrutná, odporná, oplzlá, zvrátená, divá, hlúpa, farizejská, nepriateľská, sadistická, závisťlivá, zlomyseľná*.

Na rozdiel od bohatého súboru metaforických konceptualizácií *závisť* so zdrojovou oblasťou farieb (*zblednúť/ozelenieť/žltnúť/červenieť/fialovieť/osivieť od závisť, čierna závisť*) podobné štandardizované spojenia, v ktorých je zahrnutý koncept *škodoradosti*, v SNK absentovali. Zaevidovali sme len jednu kognitívnu metaforu, v ktorej je obsiahnuté verbum *podfarbiť* s významom: „... dodať niečomu istý nádych, ráz...” (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 492): *citlivosť Mexičanov je podfarbená škodoradosťou*. Abstraktný koncept *škodoradosti* sa v slovenskom jazyku nespája s farebným spektrom.

Mentálnym prameňom jazykového uchopenia daného konceptu v slovenskom jazyku nie je ani skúsenosť s orientáciou v priestore na vertikálnej osi. V SNK sme nezaznamenali ani jednu orientačnú metaforu, v ktorej by bol daný pojem implikovaný. (V rámci kognitívnej analýzy *závisť* sme zaevidovali len jeden prípad výskytu – *závisť ho dostala na dno*).

Komparácia výsledkov kognitívnoľingvistickej analýzy emócií ukázala, že väčšina konceptuálnych metafor *závisť* sa prelína s metaforami pojmu *škodoradosť*, t. j. čerpajúc z rovnakej fyzickej, sociálnej a kultúrnej skúsenosti, majú univerzálny charakter. Menšiu diskrepanciu sme zaevidovali pri koncepte *závisť*, ktorý implikuje viacero okrajových, málo frekventovaných konceptualizácií, absentujúcich pri pojme *škodoradosť*: *ZÁVISŤ JE PLYNNÁ LÁTKA/ROZPÍNAVÁ LÁTKA/ÚZEMIE/PREDMET, ÚČASTNÍK HRY/FYZIKÁLNA SILA/SPOJENIE/BUDOVA/STROJ/PRODUKT/SLOVO/PREKÁŽKA VO VIDENÍ*.

LITERATÚRA

- ATKINSONOVÁ, R. L. a kol.: *Psychologie*. Praha: Victoria Publishing 1995. 864 s.
- CIPRIANOVÁ, Elena: *Metafora ako kognitívny, jazykový a kultúrny fenomén v angličtine*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2013. 109 s.
- DÉMUTH, Andrej: *Čo je to farba?* Bratislava: Iris 2005. 179 s.
- GROSSMANN, Klaus E.: Universalismus und kultureller Relativismus psychologischer Erkenntnisse. In: *Kulturvergleichende Psychologie*. Ed. A. Thomas. Göttingen 1993, s. 53 – 80.
- HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena: *Psychologický slovník*. Praha: Portál 2004. 776 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- LAKOFF, George: *Ženy, oheň a nebezpečné veci*. Praha: Triáda 2006. 655s.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host 2002. 282 s.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books 1999. 624 s.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Emoce*. Praha: Triton 2012. 501 s.
- Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.
- Slovník slovenského jazyka. V. V – Ž*. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.
- STUHLÍKOVÁ, Iva: *Základy psychologie emocí*. Praha: Portál 2007. 232 s.
- TAKAHASHI, Hidehiko a kol.: When Your Gain Is My Pain and Your Pain Is My Gain: Neral Correlates of Envy and Schadenfreude. In: *Science*, 2009, Vol. 323, No. 3, s. 937 – 939.
- VAŇKOVÁ, Irena a kol.: *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum 2005. 342 s.

ZDROJ

- Slovenský národný korpus* – prim-6.1-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk> [Cit. 2015-03-10].

Dynamik der Entwicklung der aktiven Sprachkompetenz beim Kind im Vorschulalter

Miriam Matulová

Lehrstuhl für Germanistik, Philosophische Fakultät,
Universität der hl. Cyril und Method in Trnava
miriammtlv@gmail.com

Diese Studie ist ein Teil der Dissertationsarbeit, die sich mit dem Thema der Entwicklung der Mehrsprachigkeit im Vorschulalter beschäftigt. Erste Phase ist die Phase des Einflusses des audiovisuellen Mediums auf ein Kind zwischen dem 3 und 6 Lebensjahr. darauf folgt die Phase der Entwicklung von rein passiven zu aktiven Sprachkompetenzen des Kindes, die durch die Kommunikation in der fremden Sprache mit der Mutter des Kindes gefördert wird. Letztendlich kommt die Phase der Analyse der transkribierten Kommunikation mit der Mutter, die in einem Zeitraum von 9 Monaten auf ein Diktaphon aufgenommen worden ist. Neurobiologische Befunde (Penfield – Roberts, 1959; Lenneberg, 1967; Brown – Hopkins – Keynes, 1991; Dawson – Fischer, 1994; Huttenlocher, 1994; Rakic, 1995) bestätigen, dass die günstigste Periode die erste Fremdsprache zu lernen zwischen den 2. und 6. Lebensjahr liegt. Zwar sind die Mechanismen zur Phonemwahrnehmung der fremden Sprache nicht mehr aktiv, können aber bei Training (mögliche Weise bei ausreichendem Input) wieder aktiviert werden (Zangl, 1996, S. 31).

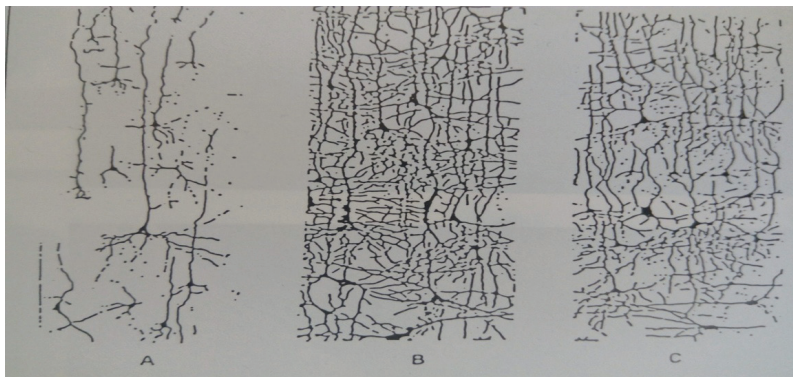

Abb. 2. Stadien der Gehirnmreifung bei Kindern: A: kurz nach der Geburt, B: mit 6 Jahren, C: mit 14 Jahren (Huttenlocher, 1979 in *New York Science Times*, zit. nach Peltzer-Karpf, 1998, S. 15).

Der Einfluss des visuellen Mediums auf die Entwicklung der Muttersprache ist zwar negativ (Cooper, 2009; Christakis, 2009; Crawley, 1999), wie aber Kirch (Kirch, 2009) in seiner Studie nachwies, bietet es einen ausreichenden Input für

das Fremdsprachen lernen. Der Einfluss der fremden Sprache auf kleine Kinder via Fernseher untersuchte auch Patricia Kuhl, die 9 Monate alten amerikanischen Babies mit einer fremden Sprache (mandarin chinesisch) konfrontierte. Einer Gruppe der Babies wurde die Sprache durch einen realen mandarin sprechenden Menschen vermittelt. Die andere Gruppe wurde über das Fernsehgerät mit der mandarinischen Sprache konfrontiert. Die Ergebnisse der studie fasste Kuhl zusammen: „infants are apparently not computational automatons—rather; they might need a social tutor when learning a natural language“ (Kuhl, 2004). Somit hat sie die Wichtigkeit einer lebenden Person in dem Prozess der Zweitspracherwerb bewiesen. Die Möglichkeit es als langzeitiges unterstützendes Element bei frühem Zweitspracherwerb zu nutzen wurde noch nicht untersucht. Ich versuche mit meiner Arbeit diese Lücke auf dem Forschungsgebiet zu erfüllen.

Zweitspracherwerb wird als Aneignung einer weiteren Sprache charakterisiert, die entweder als ungesteuert oder gesteuert charakterisiert werden kann. Im Falle von Dominik handelt es sich bei dem Wortschatzerwerb um ungesteuerten Erwerb, da er den Wortschatz aus den, im visuellen Medium dargestellten natürlichen Situationen, erwarb. Die folgende Entwicklung des passiven Wortschatzes zu aktiven Wortschatz verläuft dank der natürlichen täglichen Kommunikation mit mir auch auf einer natürlichen Weise. Nicht außer Acht zu lassen ist der psychologische Aspekt, der am Anfang der fremdsprachlichen Kommunikation durch ein psychologisches Gutachten belegt wird und nach zwei Jahren wiederholt und verglichen wird. Ich erwarte, dass der Vergleich eine Steigerung der kognitiven Fähigkeiten des Kindes bestätigt. Die aufgestellten Hypothesen sind zusammenfassend:

- der Fremdspracherwerb, der durch den medialen Konsum bedingt und durch die folgende Kommunikation mit der Mutter unterstützt wird, ist dem Erstspracherwerb gleich, bzw. ähnlich
- die Entwicklung der kommunikativen Kompetenzen bei dem Probanden wird dank des, durch den medialen gebrauch ausgebauten Wortschatzes, mit sehr große Dynamik verlaufen
- die Entwicklung der kommunikativen Kompetenzen des Kindes wird keine negativen Folgen an den psychischen Zustand des Kindes haben, vielmehr werden positive Einwirkungen auf die kognitiven Fähigkeiten erwartet.

Da es sich im Rahmen dieser Studie um ein qualitatives Verfahren handelt, das auf relativ neuem Forschungsgebiet arbeitet, wird hier das einzelne Individuum und auch seine subjektiven Interpretationen und Erfahrungen betrachtet. Im Fokus steht hier die Entwicklung des Kindes bezüglich seiner kommunikativen fremdsprachlichen Kompetenzen. Aus den qualitativen Methoden, die benutzt worden sind ist vor allem Interview zu nennen, da die Kommunikation in der Form des Dialoges verläuft. Um Objektivität in dieser Studie zu gewährleisten, da ich als Mutter an ihr aktiv Teilnehme, sind Teile der Dialoge bzw. einzelne Dialoge durch Diktaphon aufgenommen worden. Auf dieser Weise entstünden bis zu 500 Minuten Aufnahmen der Kommunikation zwischen mir und Dominik,

die in weiteren Schritten analysiert werden, um die Hypothese der Ähnlichkeit bzw. Gleichheit mit dem Mutterspracherwerb zu bestätigen oder wiederzulegen. Die Aufnahmen entstünden kontinuierlich in einem Zeitraum von 8 Monaten. Nach der Transkription der Aufnahmen wurde die Methode der Textanalyse benutzt um die Erscheinungen des Fremdspracherwerbs zu dokumentieren und zu untersuchen. Die Methode der Beobachtung wurde besonders genutzt um festzustellen, bei welchen Tätigkeiten des Kindes die Fremdsprache überwiegt und bei welchen sie vermieden wird. Als Vergleichsgruppe dient eine Gruppe von Kindern, die einen bilingualen Kindergarten besuchen. Da es mir unmöglich war einen deutschen bilingualen Kindergarten, das bereit wäre mit mir zu kooperieren, zu finden, muss ich mich im Rahmen meiner Studie auf den Vergleich der Dynamik der fremdsprachlichen kommunikativen Entwicklung der Kinder beschränken und nicht auf den Vergleich der Entwicklung des Wortschatzes der fremden Sprache selbst, da Dominik die deutsche Sprache als Zweitsprache erwirbt und die Kinder im Kindergarten englische Sprache als Zweitsprache erwerben. Wie oben angedeutet, ist für die Bestätigung der Hypothesen nötig, sich den einzelnen Stufen des Erstspracherwerbs näher zu widmen um Vergleichsrasster zu verschaffen. Wie lernen Kinder also ihre Erst- bzw. Muttersprache? Der Sprachnativismus vermutet bei dem Kind ein angeborenes Spracherwerbsmechanismus (Chomsky). Nach dem Kognitivismus ist der Spracherwerb von der kognitiven Entwicklung des Kindes abhängig (Piaget). Interaktionistische Ansätze betonen die frühe Interaktion zwischen dem Kind und der Bezugsperson (Burner). Die integrative Spracherwerbstheorie (Zollinger, Motsch) verbindet alle angeführten Theorien und abhängig davon, mit welcher Entwicklungsphase und Spracherwerbsstufe sich man beschäftigt, stehen verschiedene Prozesse im Vordergrund. Kinder lernen ihre Erstsprache in bestimmten Stadien, die aufeinander folgen und für alle Kinder der Welt anscheinend gleich sind. Nach Patricia Kuhl sind Kinder sogenannte „Bürger der Welt“, da sie „jegliche Laute aller Sprachen auseinanderhalten unabhängig von Herkunft und der Sprache, die wir benutzen“ können. Innerhalb des ersten Lebensjahres verlieren die Kinder diese Fähigkeit, und können nur Laute ihrer eigenen Sprache auseinander halten (Kuhl, 2010). Der Spracherwerb vollzieht sich scheinbar von selbst – inzidentell – quasi nebenbei ohne ausdrückliche Bemühung, ist immun gegen erzieherische Anstrengungen oder Nachlässigkeiten. Der Erstspracherwerb verläuft ungesteuert, bzw. selbstgesteuert, selbstorganisiert und diskontinuierlich. Entscheidend für den Erstspracherwerb scheint die These zu sein, dass Kinder viel Sprache hören und selbst viel sprechen. Erstaunlich ist die Schnelligkeit des Erwerbs der Erstsprache. Im Alter von ca. 1 Jahr bringt das Kind die ersten wortartigen Gebilde heraus, was durch die physiologische Entwicklung des Vokaltraktes ab dem dritten Lebensmonat des Kindes bedingt ist (Klann-Delius, 1999, S. 23). Dann folgen schnell mit etwa 15 Monaten die Zweitwort-Äußerungen, danach werden die Äußerungen länger und komplexer. Zu beachten ist allerdings der große Unterschied zwischen dem aktiven und passiven Wortschatz.

„Die Entwicklung der kindlichen Sprache wird [...] zu einem in sich selbstständigen Prozess. Dessen Verläufe werden tendenziell zu einem biologisch determinierten Entfaltungsprozess einer natürlichen Anlage. Diese wurde zunächst als Sprachaneignungsmuster oder –mechanismus (Language Acquisition Device, LAD) konzipiert, um anschließend immer stärker mit neurophysiologischen Erkenntnissen und Modellen gekoppelt und als Naturausstattung des Menschen biologisiert zu werden.“ (Ehlich, 2005, S. 17)

Diese Prozesse kommen autonom im Gang, wobei die Umgebung des lernenden Kindes eine große Rolle spielt. Es ist die Umgebung, mit der das Kind Kontakt aufnehmen will, insbesondere seine „unmittelbaren Bezugspersonen“.

„Sprachlicher Kompetenzzuwachs ist das Resultat der eigenaktiven Auseinandersetzung mit der umgebenden sprachlichen und nicht –sprachlichen Wirklichkeit. Die Aneignung und Verfügbarkeit sprachlicher Kompetenzen ist im hohem Maße Ergebnis der Selbststeuerung, die nicht der Formel „Input“=“Output“ unterliegt. Die Aneignung der (Mutter-)Sprache ist ein eigenaktiver Prozess, in den genetische, kognitive und interaktive Ressourcen kumulativ eingebunden sind: Kinder gewinnen aus der Struktur des „Inputs“ aus der Umgebung (einzelsprachliche Eigenschaften) geeignete Parametrisierungen der Sprachanlagen (genetisch). Sie extrahieren aus dem aktiven Umgang mit der gegenständlichen Umwelt semantische und konzeptuelle Relationen zwischen Gegenständen und Sachverhalten, die den „Rohstoff“ für den Aufbau semantischer Konzepte bilden (kognitiv) Sie filtern aus den Interaktionsverläufen, in die sie als Handelnde eingespannt sind, die Funktionalität sprachlicher Mittel, kommunikative Ablaufstrukturen sprachlichen Handelns sowie zentrale Rollenkonfigurationen aus (interaktiv).“ (Ehlich, 2005, S. 24f)

Der Spracherwerb kann als Aneignung und Entfaltung sprachlicher Kompetenzen charakterisiert werden, die aus einer Reihe Einzelfähigkeiten bestehen, deren Verbund jene allgemeine kommunikative Befähigung, die als Grundausstattung für das Handeln in der Gesellschaft verlangt wird, bildet.

Innerhalb meiner Arbeit versuche ich die Gleichheit, bzw. Ähnlichkeit zwischen dem frühen Fremdspracherwerb/Zweitspracherwerb¹ (gesteuert durch das visuelle Medium und die darauf folgende Kommunikation mit der Mutter) und dem natürlichen Erstspracherwerb zu bestätigen. Aus dieser Sicht ist es notwendig sich näher mit den einzelnen Phasen des Erstspracherwerbs zu beschäftigen. Demnächst beschreibe ich die einzelnen Phasen um die Relevanten herauszuheben und die Verbindung zu meiner Arbeit herzustellen. Da die Phase das kindliche Lautsystem nach Woode erst mit 7 Jahren und nach Templinn mit vier Jahren abgeschlossen ist, ist diese Phase des Erstspracherwerbs für meine Arbeit von keiner Bedeutung, da die Lautentwicklung von Dominik in der Zeit des Projekts weitgehend abgeschlossen ist.

¹ weiter Zweitspracherwerb

Nach dem Erwerb des ersten Wortes mit ungefähr 12 Monaten, steigt die Anzahl der erworbenen Wörter innerhalb von ungefähr 6 Monaten auf 40 – 50 (Wode, 1988). Ab dem 21 Monat wird der Wortschatz des Kindes sprunghaft erweitert in einer Phase, die zirka bis drei und halb Jahre dauert. Nach dieser Periode verlangsamt sich das Tempo der Wortschatzerweiterung. Die Altersangaben variieren von Kind zu Kind und die Wissenschaftler sind sich nicht einig bezüglich des Zeitpunkts des Auftretens des ersten Wortes und des „vocabulary spurts“² bei den Kindern, generell läßt sich aber konstatieren, dass das erste Wort um den 12 Monat von den meisten Kindern hervorgebracht wird, die ersten 50 Worte bis Ende des zweiten Jahres erworben werden und dass dann die Phase der sprunghaften Ausweitung des Wortschatzes folgt, die sich mit 4 Jahren verlangsamt. In wesentlichen ist der Wortschatzerwerb mit 12 Jahren abgeschlossen, doch auch nach dieser Zeit werden neue Wörter erworben. Hand in Hand mit dem Wortschatzerwerb geht die Wortproduktion der Kinder, also die produktive Fähigkeit des Sprechens. Kinder weisen ein Wortverständnis vor, der größer ist als die eigene Wortproduktion. Bei Wortverständnis von zirka 100 Worten gebrauchen Kinder aktiv nur ungefähr 50 Worte. Semantisch gesehen, werden nach Stern/Stern (Klann-Delius, 1999, S. 36f) in der ersten Phase der Sprachproduktion die Dingworte, die visuell sichtbare Gegenstände, benannt. Das Kind bezeichnet Familienmitglieder, Spielsachen, Tiere etc., Handlungen, Wahrnehmungen in die das Kind involviert ist. Den Zustand von Objekten bezeichnen relationale Wörter. Des weiterem folgt in der Sprachproduktion die Phase der Benennung von Aktionen – Tätigkeiten und Vorgänge, die mit und durch die „Dinge“ passieren. Auch in dieser Phase ist die eigene Wortproduktion kleiner als das Wortverständnis. Ab dem dritten Lebensjahr erfolgt die Phase der lexikalischen Strukturierung in die Wortfelder, in der das Kind die Relationen zwischen den Gegenständen herzustellen beginnt, und der Wortschatzerwerb ist durch den Erwerb von Adjektiven, Adverbien, Präpositionen und Konjunktionen bereichert (Augst et al. 1977, S. 25). Die Phase des Wortschatzerwerbs ist für meine Arbeit relevant, da ich vermute, dass der Wortschatzerwerb von Dominik in dem Zeitraum des mediovisuellen Konsums (zwischen dem 3. und 6. Lebensjahr) aufgebaut worden ist. So werde ich meine Aufmerksamkeit innerhalb der I. Phase seiner sprachlich-kommunikativer Entwicklung dem passiven Wortschatz widmen. Ich werde innerhalb dieser Phase auch die Wortproduktion untersuchen, die dank den Aufnahmen zurück verfolgt werden kann und die folgend mit der Wortproduktion der II. und III. Phase verglichen wird.

Nach Wode (1988) und Szagun (1983) lässt sich der Syntaxerwerb des Deutschen in vier Stadien aufteilen:

² Dieser Begriff ist nicht fest definiert, da es von verschiedenen Wissenschaftlern unterschiedlich verwendet wird. In allgemeinen kann gesagt werden, dass es um Verlauf des Wortschatzerwerbs bei Kindern geht, wobei z.B. nach Bloom ein vocabulary spurt vorliegt, wenn das Kind mindestens 3 neue Worte pro Woche lernt (Stenzel, 1997, S. 98).

- Einwortäußerungen, oder Holophrasen – diese Phase fängt mit 10 bis 12 Monaten an und dauert ungefähr 6 – 8 Monate. Kinder gebrauchen einzelne Wörter (Nomen, Verben, Verbpartikel, Adverbien, Adjektive, Demonstrativa). Die Benutzung der Holophrasen deutet darauf hin, dass Kinder zwar ganze Sätze im Kopf haben, diese aber noch nicht ausdrücken können. Wen ein Erwachsener z.B. fragt: *Was hat der Vogel getan?* und das Kind antwortet *weg* im Sinne *er ist weg geflogen*, so liegt eine vertikale Konstruktion vor, der rasch eine horizontale Konstruktion folgt. Horizontale Konstruktionen sind durch längere Pausen abgesetzte Wortketten, die durch eine spezifische Intonationskontur als zusammengehörig markiert sind.
- Zweiwortäußerung – diese Phase wird zwischen dem 18. und 24. Monat gesetzt. Kinder benutzen einige Pluralformen und ab und zu die Markierung des Genitivs mit -s. Die Wortstellung variiert individuell und in dieser Phase gibt es keine Flexion. Bei dem Satzverständnis sind Kinder in der Lage Subjekt und Prädikat in einfachen Sätzen zu erkennen, wodurch sie die Verbbedeutung erschließen können.
- Drei – und Mehrwortäußerungen – ist die dritte Phase der Klassifikation nach Szagun, die von Wode nochmal unterteilt wurde. Zwischen dem 24. und 30. Monat spricht er von dem Stadium der einfachen Syntax (der Erwerb erster hierarchischer Strukturierungen je nach Zielsprache und der Beginn der Flexion); das Stadium zwischen dem 30. bis 48. Monat ist durch den Ausbau der komplexeren Syntax mit Relativsätzen, Konjunktionalsätzen und Inversion gekennzeichnet.
- Stadium der komplexen Syntax wird von Wode (1988) zwischen den 4. und 12. Lebensjahr datiert. Passivsätze werden ab den 9 Jahr produziert (Klann-Delius, 1999, S. 39).

Diese Phase des Erwerbs ist für meine Untersuchung außer des letzten Stadiums relevant und wird auch in die Analysen, zum feststellen der Ähnlichkeit zum Erstspracherwerb, mit reingezogen. Die Aufnahmen werden nach produzierten Sätzen untersucht, und es wird festgestellt, welche syntaktischen Stadien in den Äußerungen von Dominik innerhalb den drei Phasen des Zweitspracherwerbs zu identifizieren sind.

Mit konversationellen, pragmatischen Fähigkeiten sind die Fähigkeiten des Dialogführens oder eine komplexe sprachliche Handlung wie Erzählung auszuführen, gemeint. Die Fähigkeit, komplexe Diskurse zu organisieren wird aber erst in der späteren Kindheit entwickelt. Die Entwicklung der Erzählkompetenz verläuft zwischen dem 4. und 9. Lebensjahr und entwickelt sich von verbalisieren der Bilgeschichten als Reihung von Einzelereignissen, das keines thematischen Subjekt aufweist über den Erwerb des Kohärenzkonstituierenden Verfahrens bis zu der, in der Muttersprache typischen Verfahren der Herstellung von Textkohäsion (Klann-Delius, 1999, S. 43f). Da sich meine Arbeit auf das Alter zwischen dem 6. und 7. Lebensjahr konzentriert, wo Dominik seine Entwicklung der konversationellen Fähigkeit in der Erstsprache noch nicht abgeschlossen

hat, vermute ich bei ihm nur wenige Anzeichen von der komplexen Erzählkompetenz in der Zweitsprache.

Insgesamt wurde die Periode der aktiven Kommunikation mit mir und Dominik in drei Phasen aufgeteilt. Diese Aufteilung ist nötig, um einen Vergleichsraster der aktiv/passiv benutzten Wörter zu schaffen. Zweitens decken sich die jeweiligen Perioden mit den Besuchen der Vergleichsgruppe, die von Kindern, die einen bilingualen Kindergarten besuchen, gebildet wird. So wird es möglich seine Vorschritte mit denen der Vergleichsgruppe zu konfrontieren. Die Analyse der I. Phase – ersten drei Monate der aktiven Kommunikation mit mir – bestätigte meine Annahme, dass das fremdsprachige visuelle Medium – Fernseher, mit seinem Angebot an fremdspracheigen Kinderprogramme – eine entscheidende Rolle bei dem Anstieg in die Fremdsprachenaneignung im frühen Kinderalter im Fall von Dominik spielt. Ähnlich wie bei der Aneignung der Muttersprache, bieten die fremdsprachigen Fernseherserien einen ausreichenden Input um einen passiven Wortschatz in der fremden Sprache aufzubauen. An diesen Wortschatz konnte Dominik bei der aktiven Kommunikation zurück greifen, was ihm einen problemlosen Übergang von der Kommunikation in der Erst- zu der Zweitsprache in der I. Phase ermöglichte. Als erste wurde innerhalb der I. Phase des Übergangs von rein passiven zu aktiven Sprachkompetenzen die Analyse der verstandenen und nichtverstandene Ausdrücke ausgeführt. Als verstanden wurden Ausdrücke eingeordnet, wo aus der Kommunikation deutlich war, dass er sie verstanden hat, wie folgend:

D: *ta, tak, tak tú malú kartičku dávame...*

M: *ee..., die lassen wir drin*

D: *už na vždy? /'für immer?'* (Phase I/Seite 1 /Zeilen 5,6)³

Aus dem Teildialog ist deutlich, dass Worte „lassen“, „drin“ von Dominik verstanden wurden, da eine logische Gegenfrage „už navždy?/für immer?“ folgte.

M: *das kannst du behalten...*

D: *to si môžem nechat? /'das kann ich behalten?'* (I/1/9,10)

Hier übersetzt er in seiner Gegenfrage die ihm zugeteilte Information – „to si môžem nechat?/ das kann ich behalten*?“

M: *den muss du ausschalten, den blauen muss du ausschalten*

D: *a jak, touto šípockou?/’und wie, mit diesem pfeil?'*

M: *ja das drückst du mal, nein, nein, nein da oben ist so eine..., auf der anderen seite, da, so o.k. lass sie auf dem tisch liegen* (I/3/10-14)

Das Verstehen der Aufweisung „ausschalten“ und „blauen“ bestätigt er mit dem weiterleiten des Dialogs – a jak, touto šípockou?/ und wie, mit diesem Pfeil?

³ Im Weiteren werden nur die Zahlen angeführt.

M: genug?

D: genug

M: geh die hände waschen... und mund...

D: ja, ja... (man hört wasser laufen) (I/6/42-45)

Das ähnliche gilt für die Worte „genug“, „geh“, „Hände“, waschen“, „mund“, da aus seiner Reaktion – er geht ins Badezimmer und macht was ihm angeordnet wurde – abzuleiten ist, dass er meine Forderung verstanden hat.

M: welcher buchstabe ist das hier...hm?...was ist das für ein buchstabe

D: mami...ž...

M: ...ž...super... und das hier

D: ...v... (I/12/34-37)

Aus diesem Beispiel ist auch deutlich, dass er die Worte „welcher“, „buchstabe“, „das“ und „hier“ versteht.

Als nicht verstanden wurden die Ausdrücke eingestuft, bei denen deutlich war, dass Dominik sie innerhalb der Kommunikation nicht erkannte.

M: magst du auch fleisch?

D: was ist das fleisch? (I/6/4,5)

M: ist auf dem bild ein grünes, grüner lutscher?...nein...

D: lutscher? (I/9/12,13)

M: welche farbe hat das getränk in dem glas?

D: čo sú to tränk? / 'was sind das tränk'⁴? (I/9/23,24)

M: was möchtest du mir erzählen heute? Was hast du gestern gemacht?

D: was ist das gestern? (I/13/16,17)

Aus den Dialogen ist deutlich zu erkennen, dass Dominik die Worte „Fleisch“, „Lutscher“, „Getränk“ und „gestern“ nicht versteht, da er nach Bedeutung diese Wörter fragt.

Sicherlich muss man bedenken, dass der aus den Aufnahmen ermittelte Wortschatz nur eine Stichprobe aus dem eigentlichen, von Dominik passiv verstandenen Wortschatz darstellt. Es war nicht möglich alle seine Äußerungen aufzunehmen und analysieren. Aus diesem Grund sind die Ergebnisse der Analysen in Prozenten angeführt. Die Analyse des passiven Wortschatzes bestätigte den enormen Einfluss des visuellen Mediums auf das Verstehenspotenzial von Dominik. Der Vergleich der Menge der verstandenen und nicht verstandenen Ausdrücke ergab, dass Dominik in der I. Phase der Entwicklung von der passiven zu der aktiven Zweitsprachkompetenz fähig war 92% der, von mir vermittelten Informationen und/oder Anweisungen zu Verstehen. Dies ist nur und allein dem täglichen Fernsehkonsum der vorangehenden Jahre zuzuschreiben, da Dominik sonst keinerlei Kontakt mit der deutschen Sprache hatte. Wichtig hierbei ist die Tatsache, dass die autosemantischen Ausdrücke

⁴ Gemeint ist getränk

84% der verstandenen Ausdrücke bilden und die synsemantischen nur 16%. Da zu den aufgestellten Hypothesen auch die, bezüglich der Ähnlichkeit des Zweitspracherwerb, der durch den medialen Konsum bedingt und durch die folgende Kommunikation mit der Mutter unterstützt wird, mit dem Erstspracherwerb gehört, sehe ich es als sinnvoll diesen Vergleich durchzuziehen um diese Hypothese zu bestätigen oder wiederzulegen. Der aktive Wortschatz – Wortproduktion – von Dominik in der ersten Phase der Kommunikation war wesentlich kleiner als der passive Wortschatz, was nicht überraschend ist, da Kinder auch beim Mutterspracherwerb ein Wortverständnis vorweisen, der größer ist als die eigene Wortproduktion. Bei Wortverständnis von zirka 100 Worten gebrauchen Kinder aktiv nur ungefähr 50 Worte. Wie auch bei dem passivem Wortschatz muss beachtet werden, dass es sich in den Analysen nur um ein Teil der Menge der aktiv gebrauchten Wörter handelt. Die aktiv gebrauchten Wörter wurden zweierlei analysiert: 1. ob die von Dominik benutzten Wörter Bedeutungsträger sind (autosemantisch/synsemantisch) und 2. ob es sich um eine Selbstäußerung oder Wiederholung handelt. Die erste Analyse ist wichtig beim Vergleich mit dem Mutterspracherwerb, wie schon oben erwähnt wurde. Die zweite Analyse ist bei dem Vergleich den folgenden Phasen II und III von Bedeutung, da es möglich wird den Zuwachs an selbstgeäußerten Worten in dem aktiven Wortschatz zu beobachten und die Dynamik des Erwerbs zu skizzieren. Als Selbstäußerung wurden Wörter eingestuft, die von Dominik selbst, ohne vorangehende Erwähnung, ausgesprochen wurden. Als Wiederholungen die Wörter, die Dominik aussprach und die in der vorangehenden Kommunikation vorgekommen sind. Als Selbstäußerungen/ Wiederholungen wurden Wörter eingestuft, die in den Dialogen einmal als Selbstäußerung und andersmal als Wiederholungen vorgekommen sind. In den Beispielen sind die Selbstäußerungen unterstrichen und fettgedruckt und die Wiederholungen nur unterstrichen.

M: na klar mit hugo, mit wem den sonst, der schläft irgendwo, der versteckt sich, dein hugo hund

D: mein hugo hund? ... das ist fingerabdruck

M: *wo ist ein fingerabdruck? da drin in der schachtel?* (I/4/28-30)

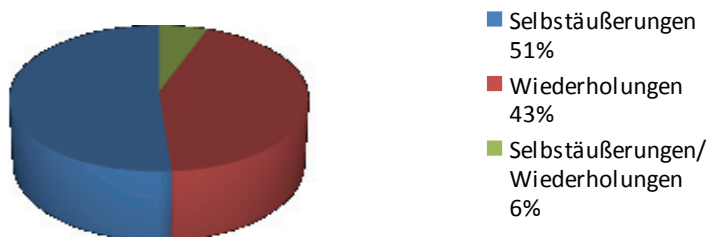
M: du? und die pyjama hier? warum ist sie auf dem boden? räum auf!

D: aufräumen (I/7/9,10)

M: *ist das genug zum spielen?*

D: genug (I/20/15,16)

Folgend eine grafische Darstellung der % Beteiligung aller Selbstäußerungen, Wiederholungen und Selbstäußerungen/ Wiederholungen in dem aktiven Wortschatz von Dominik.

Graf 1. % Beteiligung aller Selbstäußerungen, Wiederholungen und Selbstäußerungen/Wiederholungen in dem aktiven Wortschatz von Dominik.

Wiederholungen bilden insgesamt 49% aller Äußerungen von Dominik. Raasch kategorisiert das Nachsprechen als erste der drei Stufen zum freien Sprechen, zu Äußern der eigenen Vorstellungen, Meinungen und Gedanken (Raasch, 1986:48). Zu beachten ist die Tatsache, dass der aktive Wortschatz zu 76% aus bedeutungstragenden und nur zu 24% aus den synsemantischen Wörtern besteht. Zusammenfassend lässt sich aus den Analysen der Ersten Phase der Aneignung der fremdsprachigen Sprachkompetenzen von Dominik schließen, das auch bei ihm, vergleichend mit dem muttersprachlichen Erwerb „die Dinge, die visuell sichtbare Gegenstände ... Handlungen, Wahrnehmungen in die das Kind involviert ist, aber auch der Zustand von Objekten“ (Klann-Delius, 1999, S. 36f) und des weiterem die Benennung von Aktionen – Tätigkeiten und Vorgänge, die mit und durch die „Dinge“ passieren, überwiegen. Der aktive Wortschatz von Dominik wird zu 39% aus Substantiven (Dingwörtern) gebildet. Die Bedeutungstragenden Ausdrücke bilden $\frac{3}{4}$ seines Wortschatzes. Zwar ist die Relation zwischen seinem Sprachverständnis und seiner Sprachproduktion 4:1 (im Vergleich beim muttersprachlichem Erwerb 2:1, bei 18 Monate alten Kindern), was jedoch seinem Alter und sprachlicher Reife zuzuschreiben ist. So ist aus den Analysen voraussichtlich zu schließen, dass die Sprachentwicklung von Dominik in der ersten Phase seines Zweitspracherwerbs mit der ersten Phase des Erstspracherwerbs vergleichbar ist. Das aktive Sprechen (im Betracht wurden nur die autosemantischen Ausdrücke der Fremd-und Muttersprache von Dominik gezogen)⁵ in der Zweitsprache bildete in der ersten Phase nur 6%, im Gegensatz zum aktiven Sprechen in der Muttersprache, das 94% bildete.

⁵ Um die Hypothese Nm. 1 zu bestätigen, oder wiederzulegen, muss der Wortschatz einer semantischen Analyse unterzogen werden, da für den Mutterspracherwerb charakteristisch ist, dass semantisch gesehen, werden nach Stern/Stern (Klann-Delius, 1999, S. 36f) in der ersten Phase der Sprachproduktion die Dingwörter, die visuell sichtbare Gegenstände, benannt. Das Kind bezeichnet Familienmitglieder, Spielsachen, Tiere etc., des weiterem sind es Handlungen, Wahrnehmungen in die das Kind involviert ist. Den Zustand von Objekten bezeichnen relationale Wörter. Später folgt in der Sprachproduktion die Phase der Benennung von Aktionen – Tätigkeiten und Vorgänge, die mit und durch die „Dinge“ passieren. So ist in dieser Phase die Gruppe der Autosemantika die größte.

Die Analyse der II. Phase ergab, dass die Repräsentanz der verstandenen Informationen/Ausdrücke in der II. Phase der Untersuchungen nur um 2% höher als in der I. Phase der Untersuchung ist. Da es sich nur um minimale Verbesserung bezüglich des Verstehens handelt, gehe ich davon aus, dass die Kommunikation mit mir keine großen Veränderungen in dem passiven Wortschatz von Dominik verursachte. Im Vergleich zu der I. Phase sank aber der Anteil an den Wiederholungen und Selbstäußerungen/Wiederholungen zu Gunsten der Selbstäußerungen, deren Anteil um 41% stieg. Diese Werte bestätigen meine Annahme, dass der Zweitspracherwerb mit enormer Dynamik verläuft. Diese Entwicklung spiegelt auch die wachsende Sprachbewußtheit von Dominik in der deutschen Sprache wieder. Des weiteren werden wir uns näher das Verhältnis zwischen der Zweitsprache und der Erstsprache ansehen. In der I. Phase habe ich aufgrund der Aufnahmen konstatieren können, dass die autosemantischen Ausdrücke, die der zweiten Sprache zuzuordnen sind, nur 6% aller autosemantischen Ausdrücke bildeten. In der II. Phase ist ein enormer Anstieg der fremdsprachigen Autosemantika im Verhältnis zu muttersprachlichen Autosemantika zu beobachten. Der Anteil auf Deutsch ausgesprochener autosemantischer Ausdrücke steigt von 6% in der I. Phase auf 49,5% in der II. Phase. Parallel dazu sinkt der Anteil an slowakischen autosemantischen Ausdrücken in den Gesprächen von den 94% in der I. Phase auf die 50,5% in der II. Phase.⁶ Auch diese Teilergebnisse deuten darauf hin, dass die Entwicklung der kommunikativen Kompetenzen in der Fremdsprache bei Dominik dank des, durch den medialen Gebrauch ausgebauten Wortschatzes, mit sehr große Dynamik verläuft.

Die dritte Phase stellt die letzte der 9 Monate dauerten Untersuchungen der Entwicklung von passiven zur aktiven Sprachkompetenz im Vorschulalter bei Dominik dar. Die III. Phase verlief von Anfang Mai bis Ende Juni 2015. Die III. Phase zeigt, dass sich sein passiver Wortschatz soweit ausbreitete, dass er nur bei den Äußerungen *Türkei* (III/11/13), *Kennzeichen* (III/16/25) und *Honig* (III/32/25) nach der Bedeutung der Wörter fragte. Alle restlichen Äußerungen von mir verstand er.

Wortart	I. Phase	II. Phase	III. Phase
Substantiv	37%	36% -1%	36% -
Verb	33%	33% -	29 % -4%
Adjektiv	7%	11% +4%	13% +2%
Adverb	7%	7% -	10% +3%
Pronomen	7%	6% -1%	5% -1%
Numerale	5%	4% -1%	2% -2%
Präposition	3%	3% -	3% -
Partikel	1%	0% -1%	1% +1%

Tab. 1. Übersicht der Entwicklung des passiven Wortschatzes von Dominik nach der I., II. und III. Phase

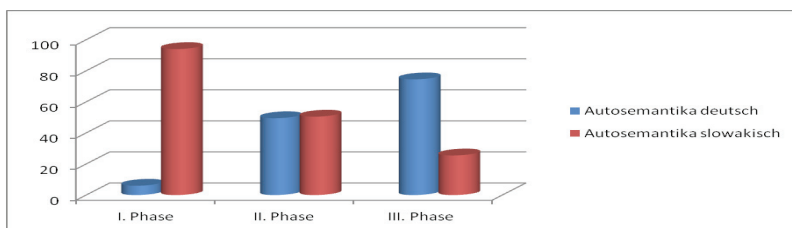
⁶ In Betracht wurden alle gesagten Wörter gezogen, auch wenn es sich um mehrfache Wiederholungen handelte.

Der Tabelle zu entnehmen ist, dass der passive Wortschatz von Dominik von Anfang an sehr stabil ist. Die Unterschiede nach den einzelnen Phasen bewegen sich unterhalb der Grenze von 5%. Meiner Meinung nach ist es dem Einfluss des audiovisuellen Mediums zuzuschreiben, da Dominik innerhalb der drei Jahre des passiven Aussetzens des Fernseheinflusses ausreichend Zeit und Möglichkeit bekommen hat, seinen passiven Wortschatz aufzubauen. In der dritten Phase hat Dominik konnten anhand der Aufnahmen 182 neue Wörter in seinem aktiven Wortschatz ermittelt werden. Selbstäußerungen bildeten die größte Gruppe 94%, Selbstäußerungen/Wiederholungen 3% und Wiederholungen 3% der Neuerscheinungen in dem aktiven Wortschatz von Dominik.

Neuerscheinungen	I. Phase	II. Phase	III. Phase
Selbstäußerungen	51%	92% +41%	94% +2%
Wiederholungen	43%	8% -35%	3% -5%
Selbstäußerungen/Wiederholungen	6%	2% -4%	3% +1%

Tab. 2. Entwicklung der Selbstäußerungen und Wiederholungen in aktiven Wortschatz von Dominik in allen drei Phasen.

Aus der Tabelle ist ersichtlich, dass der Anteil an Selbstäußerungen in der III. Phase um weitere 2% gestiegen ist, der Anteil an Wiederholungen um 5% gesunken ist und der Anteil an Wiederholungen/Selbstäußerungen um 1% gestiegen ist. Die Gewinne bzw. Verluste in den Äußerungen von Dominik in der III. Phase der Entwicklung des Zweitspracherwerbs sind nicht so markant, wie in der II. Phase, wo in Vergleich zu der I. Phase der Anteil an Selbstäußerungen um 41% gestiegen ist und der Anteil an Wiederholungen um 35% gesunken ist und der Anteil an Selbstäußerungen/Wiederholungen um 4% gesunken ist. Diese Entwicklung zeigt die Sprachbewußtheit von Dominik in der deutschen Sprache. Das Vertrauen in die deutsche Sprache wird deutlich auch aus dem Vergleich des Verhältnisses zwischen dem benutzen der deutschen und Muttersprache. Während der I. Phase bildeten die autosemantischen deutschen Ausdrücke nur 6% aller autosemantischen Ausdrücke. In der II. Phase stieg der Anteil an deutschen Autosemantika auf 49,5%. Wie sich das Verhältnis zwischen der deutschen und slowakischen Sprache nach der III. Phase im Vergleich zu der I. und II. Phase entwickelt hat, zeigt uns folgende graphische Darstellung.

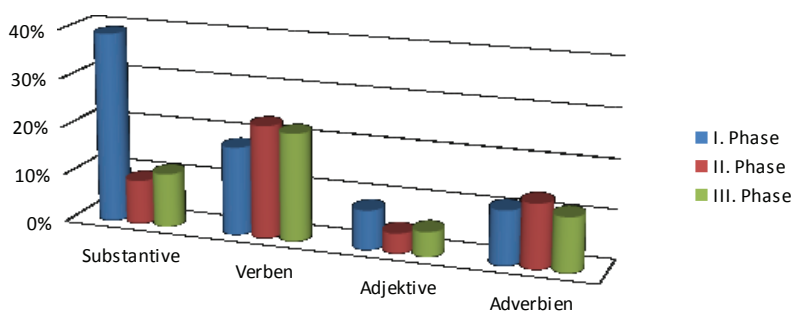

Graf 2. Prozentueller Überblick aller benutzten autosemantischen Ausdrücke der I. II. und III. Phase

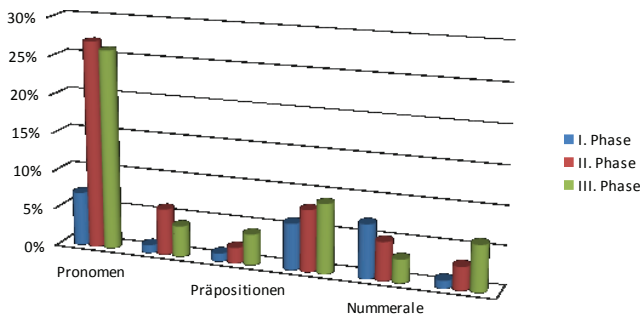
Dem Graf zu entnehmen wird deutlich, dass der Anteil der, auf Deutsch ausgesprochenen autosemantischen Ausdrücke im Vergleich zu der II. Phase um weitere 25% gestiegen ist; parallel dazu sank der Anteil an slowakisch benutzten autosemantischen Ausdrücken. Wie schon die Ergebnisse der Analyse der II. Phase angedeutet haben, verläuft die Entwicklung der kommunikativen Kompetenzen in der deutschen Sprache bei Dominik, dank des, durch den medialen gebrauch ausgebauten Wortschatzes mit sehr große Dynamik. Innerhalb von 9 Monaten steigt sein Sprachbewusstsein soweit, dass er fähig ist zu 75% deutsche Bedeutungsträger zu benutzen im Vergleich zu der Anfangsphase, wo er fähig war nur 6% der Autosemantika in der deutschen Sprache zu benutzen. Außerdem wurden diese 6% nur aus der Hälfte aus Selbstäußerungen gebildet im Vergleich zu den 75% die zu 94% aus Selbstäußerungen gebildet sind. Die enorme Dynamik seines Vorschlusses schreibe ich der Vorphase zu, in der er genügend passiven Wortschatz aufbaute und sich passiv und unbewusst auch einige grammatischen Muster der deutsche Sprache aneignete, die ihm das Verstehen und die aktive Kommunikation, das Benutzen verschiedene Wortformen, erleichterte.

Der, aus den Aufnahmen ermittelter aktiver Wortschatz von Dominik beträgt nach 9 Monaten 412 unterschiedliche Worte. Der ermittelte Wortschatz enthält 150 Substantive, 88 Verben, 55 Adjektive, 44 Adverbien, 32 Pronomina, 10 Konjunktionen, 9 Präpositionen, 8 Partikeln, 22 Zahlwörter und 6 Artikel, die mit unterschiedlicher Frequenz benutzt worden sind.

Des weiterem skizziere ich in der Form eines Grafs die Entwicklung des Benutzens der einzelnen Wortarten des aktiven Wortschatzes der deutschen Sprache innerhalb aller drei Phasen. Um bessere Anschaulichkeit zu gewährleisten sind die Wortarten autosemantisch/synsemantisch aufgeteilt.

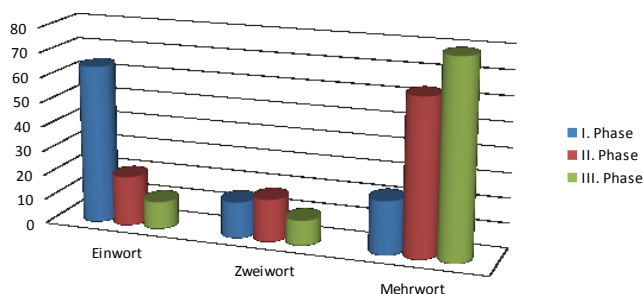
Graf 3. Entwicklung des Benutzens der einzelnen autosemantischen Wortarten des aktiven deutschen Wortschatzes innerhalb der III. Phasen

Graf 4. Entwicklung des Benutzens der einzelnen synsemantischen Wortarten des aktiven deutschen Wortschatzes innerhalb aller Phasen

Deutlich wird der große Anteil des Benutzens der Substantive innerhalb der I. Phase, die der Phase der Benennungen der Gegenstände in dem Erstspracherwerb entspricht. Pronomina wurden von Dominik in der I. Phase seltener benutzt, da er das Sprachbewusstsein in der deutschen Sprache nicht auf dem Niveau besaß wie in der II. und III. Phase, wo der Anteil an Pronomina um 20% gestiegen ist. Der Anteil an Verben ist innerhalb der II. und III. Phase relativ stabil und bewegt sich um die 20%, der Anteil an Adjektive überschreitet in keiner Phase 10% und der Anteil an Adjektiven bewegt sich stabil zwischen 11% und 13%. Diese Angaben signalisieren, dass die Strukturierung in die Wortfelder zwar begann, aber immer noch verläuft und noch nicht abgeschlossen ist. Diese Behauptung wird auch durch die Entwicklung der synsemantischen Wortarten unterstützt, wo wir kontinuierlichen Zuwachs an Benutzung der Präpositionen, Partikeln und Artikel beobachten können. Da wir sich in einer Zeitspanne von 9 Monaten bewegen, kann von einer dynamischen Entwicklung des aktiven Wortschatzes im Fall von Dominik gesprochen werden.

Innerhalb der syntaktischen Analyse der Äußerungen von Dominik wurden diese bezüglich der Struktur untersucht.

Graf 5. Entwicklung aller Äußerungen in allen drei Phasen des Zweitspracherwerbs von Dominik

Der Graf zeigt prozentuelle Entwicklung aller Äußerungen in allen drei Phasen des Zweitspracherwerbs von Dominik. Charakteristisch für die III. Phase ist, dass die Gruppe der Mehrwortäußerungen ihren Höhepunkt erreicht hat. Die Einwort-, Zweiwort- und Mehrwortäußerungen der III. Phase stehen zu einander in einer Relation 1:0,83:7,14; es signalisiert einen Zuwachs an Mehrwortäußerungen, da die Relation der II. Phase 1:0,85:3,09 und der I. Phase 1:0,22:0,34 war. Da das Benutzen der Einwortäußerungen ihren Höhepunkt in der I. Phase des Zweitspracherwerbs erreicht, spricht das für die Ähnlichkeit mit dem Erstspracherwerb. Dass das Benutzen der Mehrwortäußerungen in der II. und III. Phase an Volumen gewinnt, spricht ebenfalls dafür. Ein kontinuierlicher Zuwachs an komplexeren satzartigen Strukturen innerhalb der Mehrwortäußerungen in der I. (0%) II. (6%) und III. Phase (13%) kann auch als Beweis der Ähnlichkeit mit dem Erstspracherwerb gesehen werden, da nach Clahsen die wichtigsten Stufen grundlegenden Grammatikerwerbs sind:

1. Vorläufer der Syntax, d.h. Einwortäußerungen
2. Erwerb des syntaktischen Prinzips, d.h. Kombination von 2, manchmal 3 Wörtern
3. Vorläufer der einzelsprachigen Grammatik, d.h. Kombination von drei und mehr Konstituenten und deutlicher Anstieg der durchschnittlichen Äußerungslänge
4. Erwerb einzelsprachlicher syntaktischer Besonderheiten, d.h. einfaches Kongruenzsystem und Form des Einfachen Hauptsatzes
5. Komplexe Syntax (Dannenbauer, 1994)⁷

Bei Zweitspracherwerb von Dominik können wir 1. – 4. oben beschriebene Stufen mit den Phasen seines Erwerbs identifizieren. Die 1. Stufe entspricht der I. Phase mit der größten Anzahl an Einwortäußerungen, die 2. Stufe entspricht der II. Phase, da die Zwei- und Dreiwortäußerungen 40% aller Äußerungen bilden⁸ und die 3. und 4. Stufe mit der III. Phase, da hier die Äußerungslänge deutlich an Volumen gewinnt. Der Fakt, dass er die 4 der 5 Stufen innerhalb von 9 Monaten erreichte, spricht auch für eine besondere Dynamik des Zweitspracherwerbs.

LITERATURVERZEICHNIS

Augst, G. – Bauer, A. – Stein, A.: *Grundwortschatz und Idiolekt. Empirische Untersuchungen zur semantischen und lexikalischen Struktur des Kindlichen Wortschatzes*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1977.

⁷ vgl. auch Wode (1988) und Szagun (1993)

⁸ Die eindeutlichen Dreiwortäußerungen sind innerhalb der Mehrwortäußerungen zu finden.

⁹ Die Einwortäußerungen bilden innerhalb der II. Phase 20% die Zwei- und eindeutliche Dreiwortäußerungen 41% und die Mehrwortäußerungen 39%. Innerhalb der Mehrwortäußerungen sind noch mehrfache Kombinationen von zwei, bzw. drei Wörtern eingegliedert, da diese innerhalb einer Äußerung vorkommen (z. B.: *ich weiß...na komm... ich habe... II/21/24; mama was werden das...nur langsam II/20/23 etc.*).

- Brown, M. C. – Hopkins, W. G. – Keynes R. J.: *Essentials of neural development*. Cambridge: Cambridge University Press 1991.
- Cooper, N. R. – Uller, C. – Pettifer, J. – Stolc, F. C.: Conditioning attentional skills: examining the effects of the pace of television editing on children's attention. In: *Acta Paediatr*, 2009, Jg. 98, Nr. 10, S. 1651 – 1655.
- Christakis, D. A. – Gilkerson, J. – Richards, J. A – Zimmerman, F. J. – Garrison, M. M. – Xu, D. – Gray, S. – Yapanel, U.: Audible Television and Decreased Adult Words, Infant Vocalizations, and Conversational Turns: A Population-Based Study. In: *Arch Pediatr Adolesc Med*, 2009, Jg. 163, Nr. 6, S. 554 – 558.
- Crawley, A. M. – Anderson, D. R. – Wilder, A. – Williams, M. – Santomero, A.: Effects of repeated exposures to a single episode of the television program Blue's Clues on the viewing behaviors and comprehension of preschool children. In: *Journal of Educational Psychology*, 1999, Jg. 91, Nr. 4, S. 630 – 638.
- Dawson, G. – Fischer K. W.: *Human behavior and the developing brain*. New York & London: Guilford Press 1994.
- Huttenlocher, P. R. – Courten Ch. de: The development of synapses in striate cortex of man. In: *Human Neurobiology*, 1987, Jg. 6, Nr. 1, S. 1 – 9.
- Kirch, M.: *Englisch lernen mit dem Fernseher*, Münster/New York – München/Berlin: Waxmann 2009.
- Klann-Delius, G.: *Spracherwerb*. Stuttgart: J. B. Metzler 1999.
- Kuhl, P.: Early language acquisition: Cracking the speech code. In: *Nature Neuroscience* 2004, Nr. 5, S. 831 – 843.
- Kuhl, P.: The linguistic genius of babies. TEDxRainier 2010. unter WWW: http://www.ted.com/talks/patricia_kuhl_the_linguistic_genius_of_babies/transcript?language=en#t-177000 [Stand 2016-12-10].
- Lenneberg, E. H: *Biological Foundations of Language*. Wiley 1967.
- Penfield, W. – Roberts, L: *Speech and Brain Mechanism*, Princeton: Princeton University Press 1959.
- Peltzer-Karpf, A.: *Die Dynamik des frühen Fremdspracherwerbs*, Tübingen: Narr Verlag 1998.
- Raasch, A.: *Fremdsprachen lernen, aber wie?* München: Max Hueber Verlag 1986.
- Rakic, P.: Corticogenesis in human and nonhuman primates. In: *Gazzaniga MS. Cognitive neuroscience*. Boston (MA): MIT Press. 1995, S. 127 – 145.
- Szagon, G.: *Bedeutungsentwicklung beim Kind: wie Kinder Wörter entdecken*. München: Urban & Schwarzenberg 1983.
- Wode, H.: *Einführung in die Psycholinguistik, Theorien, Methoden, Ergebnisse*. Ismaning: Hueber Verlag 1988.
- Zangl, R.: *Dynamische Muster in der sprachlichen Ontogenese. Bilingualismus, Erst- und Fremdspracherwerb*. Tübingen: Narr Verlag 1995.

Význam slovesa a procesy metaforizácie

Lucia Miháliková

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
luci.mihalikova@gmail.com

1 Úvod

Príspevok sa venuje otázke vzájomnej podmienenosti jazykového systému a jazykovej periférie v oblasti valencie slovesa. Jazyková periféria v našom chápaní zahŕňa potenciálnu verbo-nominálnu kombinatoriku, ktorá je výsledkom konkrétneho kontextuálneho začlenenia slovesa. Valenciu slovesa možno z tejto perspektívy chápať ako kombinatorický jazykový fenomén (porov. R. Kozmová (2013)), ktorý v sebe spája aspekty systémovosti a kontextuálnosti. Atribút systémovosti predstavuje pre valenciu slovesa akúsi východiskovú bázu, ktorá reprezentuje isté kombinatoricky zaužívané pravidlo, ktoré je súčasne vzorom, resp. nástrojom na vznik ďalších valenčných štruktúr. Na úrovni lexikálnej sémantiky ide o potenciál základnej syntakticko-sémantickej kombinatoriky slovesa, ktorý možno v kontexte podľa typu slovesa rozširovať. Rozširovanie syntaktickej a sémantickej valencie slovesa je späté s kognitívnymi procesmi, na ktorých pozadí sa utvárajú sémantické a gramatické modely prirodzeného jazyka. Kognitívna lingvistika zahŕňa rôzne koncepcie zamerané na konštituovanie významových a gramatických štruktúr; v príspevku sa orientujeme na vybrané aspekty teórie konceptuálnej metafory a teórie frame-sémantiky. Spoločným menovateľom týchto teórií je konceptuálnosť a empirickosť významových a gramatických štruktúr, ktoré sú predpokladom na rozširovanie valencie slovesa. Potenciál kontextuálneho rozširovania základnej valencie slovesa je v slovníkoch zachytený často len veľmi úlomkovite a vyžaduje si doplnenie o ďalšie relevantné kontexty, ku ktorým patrí predovšetkým metaforické použitie slovesa. Centrálnou časťou príspevku je preto analýza kontextuálnej distribúcie monovalentného slovesa *rauschen*, ktorá zachytáva nielen prototypové, ale aj metaforické syntagmy.

2 Teoretické východiská

2.1 Teória konceptuálnej metafory

Metafora sa v kognitívnej lingvistike charakterizuje ako konceptuálny fenomén, pretože odzrkadľuje vzťah medzi východiskovým a cieľovým konceptom, pričom metafora môže podľa Mac Cormaca (u Rolf, 2005, s. 188) identifikovať navzájom podobné, čím poukazuje na analógiu, alebo identifikovať navzájom nepodobné, čím poukazuje na sémantickú anomáliu. Sémantická anomália je v oblasti metaforizácie významu slovesa prejavom sémantickej inkompatibility sémantických príznakov slovesa so sémantickými príznakmi podstatného mena, ktorá spôsobuje reinterpretáciu významu slovesa,

pričom typ metaforizácie významu slovesa je určený konkrétnym substantívnym doplnením, s ktorým sa sloveso v kontexte spája. Metaforu možno označiť za kombinatorický jazykový fenomén, pri ktorom sa postupuje od starého k novému, resp. od známejšieho k menej známemu (Krupa, 1990), pričom sa zohľadňujú a doslova vyberajú a kombinujú konštitutívne sémantické vlastnosti východiskového konceptu, ktoré sa metaforicky prenášajú na nový sémantický koncept.

Teóriu konceptuálnej metafory prezentujú vo svojej práci *Metaphors We Live By* G. Lakoff a M. Johnson (2000). Hlavnú tézu tejto kognitívnej teórie možno s Richardsom (u Rolf, ibid.) formulovať takto: „Myslenie je metaforické a postupuje porovnávajúco; z toho sa odvodzujú metafory jazyka“ (u Rolf, 2005, s. 235). G. Lakoff a M. Johnson zastávajú v tejto súvislosti názor, že metafora nie je len otázkou jazyka, ale aj otázkou nášho konceptuálneho systému¹, presnejšie povedané, „metafora ako jazykový výraz je možná práve preto, že ľudský konceptuálny systém obsahuje metafory“ (Lakoff – Johnson cit. podľa Rolf, ibid., s. 237n.). Konceptuálna metafora sa tým vzťahuje na spôsob vnímania a spracovávanía konceptov a predstavuje kognitívnu transakciu medzi konceptmi a to tým, že veľká časť nášho konceptuálneho systému je metaforicky štruktúrovaná, to znamená, že „väčšinu konceptov pochopíme čiastočne z ďalších konceptov“ (Lakoff – Johnson cit. podľa Rolf, ibid., s. 235n.). Práve moment konceptualizácie ľudskej skúsenosti je v teórii G. Lakoffa a M. Johnsona rozhodujúci. Autori sa venujú otázke, „ako ľudia nájdu prístup k nejakému konceptu, ako ho pochopia a akým spôsobom podľa neho konajú“ (Lakoff – Johnson cit. podľa Rolf, ibid., s. 239). Vzťah medzi dvoma konceptmi reflektuje forma konceptuálnej metafory. Konceptuálna metafora pozostáva z dvoch konceptuálnych domén, pričom jedna doména sa chápe so zreteľom na druhú. Konceptuálna doména, z ktorej možno odvodiť metaforické vzory a slúži na pochopenie druhej konceptuálnej domény, sa nazýva východisková/zdrojová doména (sourcedomain). Konceptuálna doména, ktorá má metaforický charakter, je oproti tomu cieľová doména (targetdomain)².

Metafora sa podľa G. Lakoffa a M. Johnsona (Lakoff – Johnson cit. podľa Rolf, ibid., s. 236n.) prejavuje v „našej každodennej skúsenosti“ a to tým, že „konáme podľa spôsobu, akým si predstavujeme veci“. Na vysvetlenie toho, čo to pre nejaký koncept znamená, byť metaforický a okrem toho štruktúrovať všedné dianie, možno porovnať konceptuálnu metaforu *Das Leben ist eine Reise* (Život je cesta), ktorá odzrkadľuje nasledujúci vzťah podobnosti (Kövecses, 2002, s. 7 u Geeraerts, ibid., s. 206):

¹ Porovnaj k tomu D. Geeraerts (2010, s. 204): „Kognitívna povaha metafory implikuje skutočnosť, že metafora nie je len čisto lexikálny fenomén, nachádzajúci sa povrchne na úrovni jazyka, ale je to hlboko uložený konceptuálny fenomén, ktorý formuje spôsob, akým myslíme (a nie len spôsob, akým hovoríme).“

² Porovnaj k tomu Rolf (ibid.).

Východisková doména (source domain)
 the travellers
 the means of transport
 the journey
 the obstacles encountered
 decisions about which way to go
 the destination of the journey

Cieľová doména (target domain)
 the lovers
 the relationship itself
 the evolution of the relationship
 the difficulties experienced
 choices about what to do
 the goals of the relationship

Príklad naznačuje, že život možno chápať ako druh cesty (*Reise*), pričom si predstavujeme všetko, čo je pre tento koncept príznačné. S touto predstavou sa spája spôsob konania v tom zmysle, že mnohé z našich vlastných životných konaní sú štruktúrované podľa konceptu cesty (Reisekonzept)³.

Teóriu konceptuálnej metafory G. Lakoffa a M. Johnsona súhrnne charakterizujú tri základné princípy: a) metafory sú skôr kognitívnej ako čisto lexikálnej povahy, b) metafory pozostávajú z dvoch domén; z tohto hľadiska by sa mali analyzovať, c) metafory sa zakladajú na skúsenosti.

2.2 Teória frame-sémantiky

Jazykové fenomény možno vysvetliť prostredníctvom kognitívnych procesov, ktoré sú dokladom toho, ako sa prirodzený jazyk používa. Pri procesoch vnímania a spracovávaní informácií sa popri jazykových znalostiach uplatňujú aj znalosti mimojazykovej povahy, vzťahujúce sa na znalosti o svete a skúsenosti⁴. Vnímanie a spracovávanie modelov prirodzeného jazyka predpokladá podmienenosť medzi výrazmi prirodzeného jazyka a významami, ktoré reprezentujú⁵. Vo výrazovej stránke jazykového pojmu je obsiahnutá kognitívna predstava o tom, na čo výraz slúži a kde sa typicky používa. Ide o celý, konvenčne podmienený súvis znalostí, prostredníctvom čoho možno uchopiť význam jazykového výrazu: „No to, aby sme vedeli, čo výraz znamená a ako možno výraz chápať, musíme disponovať určitou kognitívnou štruktúrou, ktorá je s výrazom konvenčne spätá“ a „umožňuje, predstaviť si kontext, ktorý motivuje použitie a pochopenie výrazu“ (Ziem, 2008, s. 2, 8). To, čo tento proces umožňuje, je schopnosť kategorizácie a konceptualizácie, teda schopnosť „automaticky produkovať vzťahy rozličného druhu“ (Ziem, ibid. s. 190). Množstvo výrazovo-významových jednotiek jazyka tvorí podľa A. Ziema (2008, s. 189, odvolávajúc sa na W. Crofta – D. A. Cruseho, 2004, s. 262) „štruktúrovaný

³ Porovnaj k tomu konceptuálnu metaforu *Argumentieren ist Krieg* (Argumentovanie je vojna) u G. Lakoffa a M. Johnsona (Lakoff – Johnson cit. podľa Rolfa, ibid., s. 237): Argumentovanie možno chápať ako druh bojového diania. „Pri argumentovaní môžeme získať a aj stratiť. Osobu, s ktorou argumentuje, považujeme za súpera. Útočíme na jeho pozície a obraňujeme tie naše. Plánujeme a nasadzujeme stratégie.“ „O argumentovaní hovoríme takýmto spôsobom preto, pretože si ho takýmto spôsobom predstavujeme.“

⁴ Porovnaj k tomu J. Dolník (1993).

⁵ Porovnaj k tomu J. Dolník (1993, s. 5n.).

inventár“ o tom, čo používateľa jazyka vedia o konvenciách v jazyku. Konceptuálna predstava vyvolaná jazykovým výrazom má istú predikatívnu štruktúru v podobe navzájom súvisiacich kontextuálne podmienených informácií. Tieto informácie predstavujú konceptuálnu schému, ktorá sa odvolávajúca na Ch. J. Fillmore (u Ziem, *ibid.*, s. 14) nazýva frame. Termín frame sa vzťahuje na Fillmoreve štúdie k verbálnej valencii a na takzvanú teóriu pádových rámcov (Kasusrahmen-Theorie), ktorú možno vnímať ako predchodcu jeho neskoršej frame sémantiky (porov. Ziem, *ibid.*, s. 14n). Dôvodom na uplatnenie pádových rámcov v oblasti valencie slovesa je to, že „syntaktická funkcia jednotlivých prvkov vo vete sa nerozumie len na základe tých prvkov, ktoré sú vo vete realizované, ale rovnako dôležitá úloha prislúcha tým prvkom, ktoré nie sú realizované, ale sú uložené v zodpovedajúcom pádovom rámci“ (Ziem, *ibid.*, s. 15). Pádové rámce tým popisujú sémantickú valenciu slovesa nezávisle od toho, ktoré doplnenia vyžadované slovesom sa vo vete skutočne realizujú. Ako príklad môže poslúžiť sloveso *kaufen* (kúpiť) vo vete *Er kauft das Haus* (Kúpi dom.). V tejto vete sú realizované len dva hĺbkové pády (Tiefenkasus) slovesa *kaufen*, a to subjektové doplnenie (agentívny hĺbkový pád) a akuzatívne doplnenie (objektívny hĺbkový pád). Takáto informačná báza je síce postačujúca na predstavenie si danej komunikačnej situácie, na druhej strane sa však táto predstava javí komplexnejšie. Na komplexnejšie zachytenie obsahu tohto slovesa sú rovnako relevantné aj ďalšie hĺbkové pády ako inštrumentál (peniaze [das Geld], ktorými sa platí) a datív (predajca [der Verkäufer] domu) (Ziem, *ibid.*). Príkladová veta znázorňuje, že konceptuálna schéma sa vzťahuje na typickosť danej jazykovej situácie. Sloveso *kaufen* tak aktivovalo súvis, resp. rámec znalostí (Wissensrahmen), ktorý sa vytvoril na základe znalostí o svete a skúsenosti. Vieme, že s konceptom kúpy sa štandardne spájajú také frame-elementy ako kupujúci (ein Käufer), predajca (ein Verkäufer), tovar (eine Ware), cena/peniaze (ein Preis/Geld). Aktivovaný rámec znalostí v podobe určenia všetkých hĺbkových pádov slovesa má svoju hierarchizáciu, prostredníctvom ktorej možno sprostredkovať „syntaktickú organizačnú štruktúru viet“ (Ziem, *ibid.*).

Frame pozostáva z troch štruktúrnych elementov. Prvým z nich sú konceptuálne prázdne miesta, ktoré sa identifikujú na základe zmysluplne kladených otázok (Ziem, 2005, s. 4), t.j. otázok zameraných na to, prostredníctvom ktorých predikácií možno výraz kontextuálne špecifikovať. Predikácie špecifikujúce frame sú takzvané hodnoty, ktoré obsadzujú prázdne miesta a tým predstavujú druhý štruktúrny element frame. A. Ziem (2008, s. 12 f.) tvrdí, že „používatelia jazyka kategorizujú hodnoty do určitých prázdnych miest aktivovaného rámca, aby konkretizovali jednotku predstavivosti“, a rozlišuje dva typy hodnôt:

- a) Konkrétne hodnoty zodpovedajúce „množstvu informačných jednotiek (povedané, videné, hovorené)“ (Ziem, 2005, s. *ibid.*), ktoré sú obsiahnuté v aktuálnom kontexte (v danej dátovej báze).
- b) Štandardné hodnoty reprezentujúce „predpokladané a prototypovo očakávané prvky zaplňajúce prázdne miesta“ (Ziem, 2005, s. *ibid.*). Hoci sa v aktuálnom

kontexte (v danej dátovej báze) nevyskytujú, sú pre porozumenie relevantné a tvoria tretí štruktúrny element frame.

V súvislosti s princípmi frame-sémantiky možno jazykovým významom pripísať nasledujúce charakteristiky (Ziem, 2008, s. 12):

- i. Formálna stránka jazykového znaku tvorí východiskový bod kognitívneho konceptualizačného procesu obsahovej dimenzie toho istého jazykového znaku.
- ii. To, ktoré znalosti (v podobe predikácií) sa do obsahovej dimenzie dostanú, je síce variabilné a kontextuálne podmienené, nie však ľubovoľné, pretože tu musia platiť isté jazykové konvencie.
- iii. Štandardné informácie sa javia pre interpretáciu jazykového výrazu dovtedy ako relevantné, kým sa neobjavia opačné údaje, ktoré štandardné informácie nahradia.
- iv. Veľká časť významovo relevantných znalostí sa zakladá na skúsenosti používateľa jazyka.
- v. Konceptuálny významový obsah jazykových výrazov je výsledkom kognitívno-inferenčných procesov ako konceptuálnych interpretácií, reinterpretácií a modifikácií.

3 Empirické východiská

3.1 Analýza konceptuálnej štruktúry slovesa *rauschen*

Princípy teórie konceptuálnej metafory a teórie frame-sémantiky budú v tejto časti príspevku exemplifikované na príklade nemeckého slovesa zvuku *rauschen* a jeho ekvivalentov v slovenčine. Zostaveniu konceptuálnej štruktúry tohto slovesa predchádzala analýza početného korpusového materiálu, na základe ktorej sa vyselektovali relevantné syntagmy, ktoré sa následne klasifikovali podľa typu syntaktickej a sémantickej valencie. V prípade slovesa *rauschen* pôjde o základné monovalentné nedirekcionálne syntagmy a rozšírené bivalentné direkcionálne syntagmy, pričom obe tieto skupiny sú triedené podľa sémantických príznakov slovesa a jeho doplnenia, ktoré určuje typ metaforizácie významu slovesa. Špecifickosť slovesa *rauschen* ako slovesa zvuku sa prejavila aj v kvantitatívne menšom množstve dokladov v korpusoch⁶; predovšetkým v paralelných korpusoch⁷, čo výrazným spôsobom sťažilo hľadanie správnej ekvivalencie, ktorá musela byť overovaná v dostupných slovníkoch⁸. Významová štruktúra slovesa je analyzovaná hierarchicky a to znamená, že sa postupuje od základného, východiskového významu k odvodeným, metaforickým významom. Predkladaná analýza zachytáva však len vybranú časť predikačného potenciálu slovesa *rauschen*, ktorá sa sústreďuje na direkcionálne predložkové doplnenia ako na jeden z prostriedkov rozširovania valencie tohto slovesa.

⁶ Pracovali sme s nasledujúcimi nemeckými zdrojmi: Dwds-korpus, deTenTen-korpus v rámci projektu Sketch Engine, Cosmas II-korpus, Kookurenčná databáza Cyrila Belicu, slovníky: Duden, Anglicko-nemecký slovník, The Free Dictionary, Leo, Pons.

⁷ Slovensko-nemecký paralelný korpus.

⁸ Elektronické zdroje JÚLŠ SAV.

Jazykový výraz v podobe slovesa *rauschen* môže implikovať nasledujúce kontextuálne významy:

Základný, východiskový význam

Vetná štruktúra 1:	etw. rauscht ~ niečo šuští/šumí/žblnká/žblnkoce/zurčí
Sémantické príznaky:	[prírodný jav] [menšia intenzita zvuku]
Kontextuálny význam:	vydávať zvuk podobný zvuku pomaly sa pohybujúcej vody alebo zvuku listov, ktoré sa jemne hýbu vo vetre
Valenčné syntagmy:	(1) Der Wind pfeift, die Blätter rauschen. (1a) Vietor písa, listy šuštia. (2) In den Bäumen um sie herum rauschte der Regen. (2a) V stromoch vókol nich šušťal dážď. (3) Der Weg stieg nicht mehr, und der Bach rauschte jetzt neben ihnen. (3a) Cesta prestala stúpať a potok šumel/žblnkal/žblnkotal/zurčal vedľa nich.
Vetná štruktúra 2:	etw. rauscht ~ niečo hučí
Sémantické príznaky:	[prírodný jav] [väčšia intenzita zvuku]
Kontextuálny význam:	vydávať hlboký zvuk
Valenčné syntagmy:	(4) Hinter ihnen rauschte in der Tiefe der Fluss. (4a) Kdesi v hĺbke za nimi hučala rieka. (5) Verzweifelt blickte sie hinunter, wo das Meer rauschte und schäumte. (5a) Zúfalo sa zahľadela dolu, kde hučalo spenené more.

3.1.2 Metaforizácia základného významu

3.1.2.1 Od zvuku prírodného javu k zvuku materiálu

Vetná štruktúra 3:	etw. rauscht ~ niečo šuští
Sémantické príznaky:	[materiál] [menšia intenzita zvuku]
Kontextuálny význam:	vydávať šušťavý/šuštiaci zvuk vznikajúci trením ľahkého materiálu
Valenčné syntagmy:	(6) Im prachtvollen Marmorsaal rauschen dann die Roben, auch Touristen können Eintrittskarten für den Ball erwerben. (6a) V nádhernej mramorovej sále šuštia róby, aj turisti môžu získať vstupenky na ples.

3.1.2.2 Od zvuku prírodného javu k zvuku prístroja

Vetná štruktúra 4:	etw. rauscht ~ niečo šuští
Sémantické príznaky:	[prístroj] [menšia intenzita zvuku]

Kontextuálny význam:	vydávať šuštiaci zvuk pri nepriaznivom signáli
Valenčné syntagmy:	(7) Viele neuere Fernseher brummen oder rauschen erstaunlicherweise, selbst wenn die Lautstärke auf den kleinstmöglichen Wert gestellt wurde. (7a) Mnoho nových televízorov hučí alebo šuští napodiv aj vtedy, keď je hlasitosť nastavená na najmenšiu možnú hodnotu.
Vetná štruktúra 5:	etw. rauscht ~ niečo hučí/rachotí
Sémantické príznaky:	[prístroj] [väčšia intenzita zvuku]
Kontextuálny význam:	vydávať rachotiaci zvuk (vzťahujúce sa na technické zariadenia a ich prevádzku)
Valenčné syntagmy:	(8) Der Kran surrt, die Motoren rauschen, die Bauarbeiter schicken Rufe hin und her, der Kranführer empfängt Befehle über Funk. (8a) Žeriav vrčí, motory hučia/rachotia, robotníci kričia sem a tam, žeriavnik prijíma príkazy cez vysielaciu.

3.1.2.3 Od zvuku prírodného javu k zvuku abstraktného pomenovania

Vetná štruktúra 6:	etw. rauscht ~ niečo buráca
Sémantické príznaky:	[udalosť vytvorená človekom] [väčšia intenzita zvuku]
Kontextuelle Bedeutung:	vydávať burácajúci zvuk (vzťahujúci sa na človeka alebo hudbu)
Valenzsyntagmen:	(9) Draußen rauschte der Regen, drinnen ein Fest. (9a) Vonku burácal dážď, vnútri oslava.

3.1.3 Rozšírený význam v rámci direkcionálnych predložkových syntagiem

3.1.3.1 Syntagmy s direkcionálnou predložkou *aus*

Vetná štruktúra 11:	jmd. rauscht aus etw. ~ niekto vybehne/vyleti/vyrúti sa/vypláva z niečoho
Sémantické príznaky:	[osoba] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	odobrať sa niekam nápadným správaním
Valenčné syntagmy:	(14) Er rauschte wütend aus dem Zimmer. (14a) Rozzúrene vybehol z izby. (15) Er rauschte mit überhöhter Geschwindigkeit aus der Kurve. (15a) Prekročenou rýchlosťou vybehol/vyletel/vyrútil sa zo zatáčky. (15b) Vyletel zo zatáčky prekročiac povolenú rýchlosť. (16) erhobenen Hauptes rauschte sie aus dem Saal (16a) So vztýčenou hlavou vyplávala zo sály.

3.1.3.2 Syntagmy s *direkcionálnou predložkou durch*

Vetná štruktúra 12:	etw. rauscht durch etw. ~ niečo hrkoce po niečom
Sémantické príznaky:	[vozidlo] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	po niečom sa pohybovať a vydávať pritom hrkotajúci zvuk
Valenčné syntagmy:	(17) Straßenbahnen rauschen durch die Ludwigstraße. (17a) Električky hrkocú po Ludwigovej ulici.
Vetná štruktúra 13:	etw. rauscht durch etw. ~ niečo preletí cez niečo
Sémantické príznaky:	[predmet] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	rýchlo sa cez niečo pohybovať
Valenčné syntagmy:	(18) Ohne Ringberührung rauschte der Ball durch den Korb. (18a) Lopta preletela košom, bez toho, aby sa dotkla kruhu.
Vetná štruktúra 14:	etw. rauscht durch etw. ~ niečo vyšumí/vyletí z niečoho
Sémantické príznaky:	[abstraktum] [metaforizácia direkcionálneho pohybu]
Kontextuálny význam:	rýchlo vymiznúť
Valenčné syntagmy:	(19) Sofort rauschen besorgte Gedanken durch meinen Vater-Kopf. (19a) Ustarostené myšlienky vyšumeli/vyleteli ihneď z mojej otcovskej hlavy. (19b) Rýchlo som sa zbavil ťaživých myšlienok/vyšumeli mi z hlavy.
Vetná štruktúra 15:	jmd. rauscht durch etw. ~ niekto vyletí z niečoho
Sémantické príznaky:	[osoba] [metaforizácia direkcionálneho pohybu]
Kontextuálny význam:	neurobiť skúšku
Valenčné syntagmy:	(20) Der Student, der durchs Examen gerauscht ist, telegraphiert seinem Bruder: „Nicht bestanden - stop - bereite Vater vor - stop!“ Der Bruder telegraphiert zurück: „Vater vorbereitet - stop - bereite Dich vor - stop!“ (20a) Študent, ktorý vyletel zo skúšky (prepadol), telegrafuje svojmu bratovi: „Nespravil som – stop – priprav otca – stop!“ Brat odpíše späť: „Otec pripravený – stop – priprav sa Ty – stop!“
Vetná štruktúra 16:	etw. rauscht durch etw. ~ niečo vyletí cez niečo
Sémantické príznaky:	[abstraktum] [metaforizácia direkcionálneho pohybu]
Kontextuálny význam:	ocitnúť sa vo finančnej strate

Valenčné syntagmy:	(21) Im Zusammenhang mit der neuen Ökonomie sind innerhalb von 18 Monaten auf dem deutschen Kapitalmarkt 600 Milliarden durch den Kamin gerauscht. (21a) V súvislosti s novou ekonomikou vyletelo v priebehu 18 mesiacov na nemeckej burze 600 miliárd hore komínom.
Vetná štruktúra 17:	etw. rauscht durch etw. ~ niečo zaznie niečim
Sémantické príznaky:	[abstraktum] [metaforizácia direkcionálneho pohybu]
Kontextuálny význam:	počuť/vydávať burácajúci zvuk
Valenčné syntagmy:	(22) Eine allgemeine Verwunderung rauschte durch den Saal. (22a) Všeobecné prekvapenie/Všeobecný údiv zarezonoval/zaznel v sále. (23) Donnernder Applaus rauschte durch den Saal. (23a) Búrlivý potlesk zaznel v sále.

3.1.3.3 Syntagmy s direkcionálnou predložkou *über*

Vetná štruktúra 18:	etw. rauscht über etw. ~ niečo sa valí cez niečo
Sémantické príznaky:	[prírodný jav] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	rýchlo a vo veľkom množstve sa niekam pohybovať
Valenčné syntagmy:	(24) Das Wasser ist über die Straße gerauscht. (24a) Voda sa valila ulicou.
Vetná štruktúra 19:	etw. rauscht über etw. ~ niečo sa rúti po niečom
Sémantické príznaky:	[vozidlo] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	rýchlo a hlasno sa pohybovať
Valenčné syntagmy:	(25) Bei hohem Tempo rauscht der 911 Turbo deutlich lauter über die Bahn, spürt jede Bodenwelle auf. (25a) Pri vysokej rýchlosti sa Turbo 911 rúti po dráhe hlasnejšie, človek zacíti každú nerovnosť vozovky.

3.1.3.4 Syntagmy s direkcionálnou predložkou *in*

Vetná štruktúra 20:	etw. rauscht in etw. ~ niečo sa valí do niečoho
Sémantické príznaky:	[prírodný jav] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	rýchlo a hlasno sa niekam pohybovať
Valenčné syntagmy:	(26) Das Wasser rauschte dampfend in die Wanne. (26a) Voda sa valila pariac do vane. (26b) Pariaca voda sa valila do vane.
Vetná štruktúra 21:	etw. rauscht in etw. ~ niečo klesá

Sémantické príznaky:	[abstraktum] [metaforizácia direkcionálneho pohybu]
Kontextuálny význam:	pokles finančnej hodnoty
Valenčné syntagmy:	(27) Als der Kurs in den Keller rauschte und die Banken die Kredite fällig stellten, waren die einst Wohlhabenden schnell überschuldet. (27a) Keď kurz klesol a banky zrušili úvery, kedysi bohatí ľudia sa rýchlo zadlžili.

3.1.3.5 Syntagmy s direkcionálnou predložkou *gegen*

Vetná štruktúra 22:	etw. rauscht gegen etw. ~ niečo naráža do niečoho
Sémantické príznaky:	[prírodný jav] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	rýchlo sa pohybovať a vydávať pritom burácajúci zvuk
Valenčné syntagmy:	(28) Brettsichere Surfer zieht es jedoch weiter in den Osten: Hier rauschen die Wogen des Atlantik wesentlich rauer gegen die Küste als das Karibische Meer auf der anderen Seite. (28a) Ostrieľaných surférov to však ťahá/láka ďalej na východ: Tu vlny Atlantiku narážajú do brehu oveľa drsnejšie ako vlny Karibského mora na druhej strane.

3.1.3.6 Syntagmy s direkcionálnou predložkou *zu*

Vetná štruktúra 23:	etw. rauscht zu etw. ~ niečo sa valí do niečoho/cez niečo
Sémantické príznaky:	[prírodný jav] [direkcionálny pohyb]
Kontextuálny význam:	rýchlo a hlasno sa pohybovať
Valenčné syntagmy:	(29) Der Bach rauscht zu Tal. (29a) Potok sa valí dole do údolia. (29b) Potok sa valí údolím.

4 Zhrnutie

Pre kontextuálne rozširovanie významu slovesa prostredníctvom metaforizácie je potrebná špecifická trieda slovies. Tento atribút je v prípade slovesa zvuku *rauschen* splnený, pretože slovesá zvuku vďaka svojej sémantickej špecifikácii povoľujú kontextuálne varírovanie nielen ich sémantickej, ale aj ich syntaktickej valencie. Modifikácia alebo zmena významu slovesa je podmienená pôsobením vetného celku, teda syntagmatickými vzťahmi, ktoré sa premietajú do sémantiky slovesa.

LITERATÚRA

DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná lingvistika: Sémantika a pragmatika*. Bratislava: Univerzita Komenského 1993. 161 s.

- GEERAERTS, Dirk: *Theorie of Lexical Semantics*. Oxford: University Press 2010. 341 s.
- KOZMOVÁ, Ružena: *Von der Funktion zur Bedeutung: Verbvalenz kontrastiv*. Berlin: LIT 2013. 166 s.
- KRUPA, Viktor: *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*. Bratislava: Tatran 1990. 184 s.
- ROLF, Eckard: *Metaphertheorien. Typologie, Darstellung, Bibliographie*. Berlin: der Gruyter 2005. 305 s.
- ZIEM, Alexander: Frame-Semantik und Diskursanalyse. Zur Verwandtschaft zweier Wissensanalysen. Paper für die Konferenz Diskursanalyse in Deutschland und Frankreich. *Aktuelle Tendenzen in den Sozial- und Sprachwissenschaften*. 30. Juni – 2. Juli 2005, Paris: Université Val-de-Marne.
- ZIEM, Alexander: *Frames und sprachliches Wissen. Kognitive Aspekte der semantischen Kompetenz*. Berlin: de Gruyter 2008. 485 s.

ZDROJE

- Digitálny slovník nemeckého jazyka. Dostupný z WWW: <http://www.dwds.de/>.
- Korpus deTenTen13. 2013. Dostupný z WWW: <http://www.sketchengine.co.uk/>.
- Cosmas II. Dostupný z WWW: <http://www.ids-mannheim.de/cosmas2/>.
- Kookurenčná databáza Cyrila Belicu. Dostupná z WWW: <http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/>.
- Slovenský národný korpus – par-skde-all-2.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2016. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Duden online slovník. Dostupný z WWW: <http://www.duden.de/>.
- Anglicko-nemecký slovník. Dostupný z WWW: <http://www.dict.cc/>.
- The Free Dictionary. Dostupný z WWW: <http://de.thefreedictionary.com/>.
- Leo online slovník. Dostupný z WWW: http://www.leo.org/ende/index_en.html.
- Pons online slovník. Dostupný z WWW: <http://de.pons.com/>.
- Elektronické zdroje Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Dostupné z WWW: <http://slovníky.juls.savba.sk/>.

***Tak rob, ako ti d'aka!* Slovenský slovník Boženy Němcovej**

Mira Nábělková

Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha
nabelkovam@gmail.com

*Ach, bola som ja usilovná včielka:
dva národy som brala na krídelká
a rozprávkový včelín spoločný.
Rukopis rástol, medokýš sa pil.
Len času bolo málo. Málo síl.
A dostavník sa blížil polnočný.*

Valentín Beniak

Verše Valentína Beniaka z básnickej skladby *Naša priateľka (Sonety pre Boženu Němcovú)* poeticky začierajú – komplementárne k českým básňam Františka Halasa a Jaroslava Seiferta inšpirovaným životom a tvorbou Boženy Němcovej – do všetkého, čo táto okrídlená bytosť predstavuje v slovenskom či česko-slovenskom pohľade.

Možnosť vystúpiť na našom Kolokviu som prijala ako príležitosť vysloviť fascináciu osobnosťou Boženy Němcovej a pristiť sa, skôr v podobe fragmentárnych impresií než komplexnejšej hĺbkovej analýzy, pri jej slovenských lexikálnych záujmoch a ich priemete v mnohohrstevnom diele. Zvláštnou hrou osudu dostala sa mi cestou na Kolokvium z roztrúsenej rodinnej knižnice do ruky kniha Vincenca Vávru z r. 1895 *Božena Němcová: Pokus životopisný a literárny*, v ktorej sa s ešte nedlhým časovým odstupom podáva aj obraz jej ciest na Slovensko a s nimi spätých diel, do ktorých sa ukladá aj využitie a zachytenie slovenčiny. Pre mňa bolo a je toto stretnutie s knihou, ktorú si inak možno nájsť v knižniciach (či dnes už aj digitalizovanú na internete), výnimočné tým, že má na titulnom liste podpis mojej starkej, jej podpis dievčenským menom. Tento vyblednutý podpis, ktorý celkom nečakane zasvietil z knižnej stránky, je našim jediným rozhovorom o Božene Němcovej. Dlho už nemám možnosť pýtať sa na nič – no sám podpis je dokladom toho, že aj „sekundárna literatúra“ tohto typu mala miesto medzi knihami konkrétnej mladej ženy v slovenskej vzdelaneckej rodine na začiatku 20. storočia.

Božena Němcová, ktorá v prvom desaťročí druhej polovice 19. storočia (s priemetom do ďalších rokov) v českom prostredí s prevažne rezervovaným vzťahom k „slovenskému“, ktorý vyplynul najmä zo štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny, predstavovala postoj smerujúci proti tomuto prúdu a poznala slovenské prostredie z autopsie. Na Slovensku bola štyri razy, jej cesty sa uskutočnili v rokoch 1851 – 1855, najdlhšia, späť s liečením na Sliači, v r. 1855.

Tieto cesty v dotyku s prostredím, slovenským ľudom aj slovenskými vzdelancami (z „lexikologického hľadiska“ osobitne Samom Chalupkom a Gustávom Zechenterom-Laskomerským) priniesli zážitky a poznanie, ktoré v mnohom ovplyvnili a nasmerovali jej ďalšiu tvorbu. Výsledkom pretavenia tejto skúsenosti v rozličných podobách sú jej *Slovenské pohádky a pověsti* (1857), (rozprávka *O dvanácti měsíčkách* vyšla v almanachu Lada-Niöla v r. 1854), vlastné prózy *Pohorská věsnice* (1855), *Chyže pod horami. Obrázek ze Slovenska* (1858), cestopisné a národopisné práce *Obrazy ze života slovenského* (1859), *Kraje a lesy na Zvolensku* (1859), *Uherské město Ďarmoty* (1858). Na vydanie v českom prostredí pripravila a preložila text Gustáva Reussa *Slovenské starožitnosti*, do ktorého vložila vlastnú časť *Hrádek hornolehotský* (1858), inšpirovala vydanie a pre tlač preložila prózu Gustáva Zechentera-Laskomerského *Medvědí polovačka na Slovensku* (1867), spája sa s vydaním prózy *Obrazy ze života Slováků* (1858), pri ktorej sa predpokladalo jej autorstvo, no v našom čase sa s ním už nepočíta – bola však zrejme editorkou textu. Slovenské či slovakistické texty Boženy Němcovej nie nepodstatným spôsobom dopĺňa korešpondencia s českými aj slovenskými adresátmi, sprostredkujúca rozličné aspekty jej vnímania „slovenského“ a vo veľkej miere dopĺňajúca aj jej „slovenský slovník“.

Všetky spomenuté práce možno v špecifickom lexikologickom pohľade považovať za existenčný priestor širokého spektra slovnej zásoby slovenčiny, uvádzanej do textu rozličným spôsobom – sprevádzanej metajazykovými komentármi typu „jak říkají Slováci“, vnútrotextovým výkladom alebo prekladom (frekventovane pomocou aj širšie, t. j. tradične a aj u iných autorov uplatňovaného modelu zdvojovania – uvádzania českého ekvivalentu v zátvorke, niekedy i v opačnom poradí, porov. Nábělková, 2015), uvádzaním ekvivalentov v poznámkach pod čiarou, ale aj slovenskej lexiky začlenennej do textu bez výkladu, s grafickým upozornením na konkrétne lexémy kurzívou alebo bez akéhokoľvek vyznačenia. Komplementárne k netematizovanému a tematizovanému funkčnému textovému uplatneniu slovenskej lexiky pracovala Božena Němcová aj na lexikografickom diele spracúvajúcom slovnú zásobu slovenčiny. Za jej života nevyšlo, až v r. 1930 ho v XIII. zväzku diela Boženy Němcovej – *Putovanie po Slovensku II* na základe zachovaného rukopisu publikoval Miloslav Novotný. Slovník obsahuje okolo 1500 hesiel, pričom medzi slovenskou lexikou spracovanou v slovníku a uplatnenou v textoch rozličných spomínaných typov existujú zaujímavé filiácie, dosiaľ podrobnejšie nespracované, hoci existencii a charakteristike slovníka a aj naznačeným súvislostiam bola už venovaná pozornosť a práce, v ktorých sa *Slovenský slovník* Boženy Němcovej v širšom kontexte spomína, prinášajú mnohé originálne a dôležité postrehy (pozri napr. Macurová – Janáčková, 1999, 2001; Gajdošová, 2014; zo starších textov osobitne Haluzický, 1952). Nemáme ani predbežne vyčíslené, zrátané, koľko výrazových prostriedkov slovenčiny v ich tematických vzťahoch a syntaktickom uložení zachytila v súhrne svojich textov Božena Němcová a koľko ich uviedla prostredníctvom publikovaných diel do dobového českého literárneho kontextu.

V tomto zmysle možno *Slovenskému slovníku* v nadpise, ktorý som dala svojmu vystúpeniu, rozumieť aj tak, že ide – a v perspektívnom výskumnom pohľade by malo ísť – o „slovenský slovník“ Boženy Němcovej, ako sa on ukazuje v celku jej tvorby, o vnútorné väzby medzi jednotlivými textami, zhody a rozdiely v zachytení a výklade slov (v textovom i mimotextovom, lexikografickom spracovaní). Ide však súčasne aj o jeho širšie dobové vzťahy, nadväznosti na to, čo už existovalo na slovenskej aj na českej strane (osobitne treba spomenúť úzku prepojenosť národopisno-cestopisných textov a slovníkov Boženy Němcovej a Viléma Dušana Lambla, kde vo vzťahu k Slovensku Lambl zohrával úlohu inšpirátora, Gajdošová, 2014), aj inšpiratívnosť predstavenia slovenskej lexiky v rozličných kontextoch pre to, čo malo prísť po Němcovej (od prác českých slovafílov 19. storočia z okruhu májovcov po odborné lexikografické spracovanie slovákizmov vo výkladových slovníkoch češtiny). Z lexikologického hľadiska je prítomnosť, uchopenie a spracovanie slovenskej lexiky v diele Boženy Němcovej veľká téma, do ktorej sa zatiaľ len začrelo.

V analytických štúdiách posledného času zameraných na otázky prítomnosti slovenčiny v slovenských rozprávkach Boženy Němcovej, v jej vlastných prozaických dielach či v korešpondencii bolo už povedané, že spoznávanie jazyka sústavne spájala s poznávaním kultúry (tak napr. Macurová – Janáčková, 2001, s. 108). Slovenské jazykové prvky (jednotlivé lexikálne prostriedky, frazémy, dialogické repliky zachytávajúce syntaktické osobitosti slovenského písaného slova a najmä hovoreného prejavu, tak, ako ho, putujúc po Slovensku, počula okolo seba) predstavovali vo svojom čase špecifickú cestu spoznávania „slovenského“, zachytenie slovenského jazykového obrazu sveta, blízkeho aj odlišného. Predstavovali súčasť toho, čo v r. 1857 formulovala v liste A. V. Šemberovi: „...my potrebujem jeden druhého, dobre tedy, abychom se poznávali, jeden druhého laskavě podporovali a k vzájemnému cíli pracovali“. To, čo bolo v jej českom pohľade dôležité vtedy, je v inom (slovenskom i českom) pohľade dôležité aj dnes pre nás. Prístup k spracovaniu slovenskej lexiky s etnografickými a encyklopedickými poznámkami rozličného typu v „slovenskom slovníku“ Boženy Němcovej (a podobne i u Dušana Lambla) možno usúvzťažniť so súčasným etnolingvistickým výskumným smerovaním. Zachytenie živej slovenskej lexiky späté s osobitosťami slovenského života v danom komparatívnom dobovom českom pohľade predstavuje zrkadlo, v ktorom sa slovná zásoba slovenčiny špecifickým spôsobom „vidí“ – to, čo je v nej stále živé a „iné“, aj to, čo medzičasom postupne ustúpilo z používania, antikvarizovalo sa, uložilo do lexikálneho depozitu alebo zaniklo.

Do názvu svojho vystúpenia som ako príklad zo *Slovenského slovníka* zvolila doklad z hesla *d'aka* – „výzvu“ či „dovolenie“ *Tak rob, ako ti d'aka!* Nevieť, možno sa mi to, čo som v *Slovenskom slovníku* stretla, žiadalo takto Božene Němcovej cez priepasť času vrátiť. Myslím, že sama mám nie samo slovo, ale frazeologizované spojenie *ked' ti d'aka* vo svojej nielen pasívnej, ale aj aktívnej slovnej zásobe, hoci spätne ťažko pátrať po tom, či som ho naozaj, a ak, tak kde

a kedy použila. Považujem ho za jeden z tých jazykových prostriedkov, ktoré mi dali rozprávky, tak si ho vnímam a má pre mňa pôvab vyplývajúci práve z tejto spätosti. Vari som slovo *d'aka* mohla ešte začuť v prostredí, odkiaľ pochádza moja mama – v hesle *d'aka* v *Slovníku slovenských nárečí* pri prvom význame slova s výkladom ,chuť, vôľa' (a teritoriálnym určením výskytu or, zvol, gem, vsl) je medzi dokladmi aj jeden klenovský: *Paľovi ne d'aka robiť* Klenovec RS – nechce sa. Vo vedomí sa mi však spája s rozprávkami. S Dobšinského rozprávkami – Némcovej spracovanie slovenských rozprávok som v čase aktívneho vnímania a prežívania rozprávok nepoznala. Možno aj preto, zato, že mám slovo *d'aka* vo svojom jazykovom vedomí uložené v takom špecifickom priečinku, niekde pri slovách ako *tátoš a paripa, stvorička i dievčička* či pozdrave *pamodaj šťastia*, bolo mi stretnutie s ním v *Slovenskom slovníku* Boženy Némcovej také pekné.¹ Iný literárny text, s ktorým je zviazané slovo *d'aka*, presnejšie väzba *z d'aky* predstavuje významný precedenčný text v slovenskom prostredí, báseň Sama Chalupku *Mor ho!* – konkrétne vo veršoch: *Tieto dary božie sú priazne našej znaky; / z d'aky ti ich dávame: ber ich aj ty z d'aky*.

Osobitosť slova *d'aka*, ktoré zo súčasných výkladových slovníkov zachytáva – ako archaizmus – len *Slovník slovenského jazyka*,² máme dnes možnosť uvidieť najmä vďaka *Stručnému etymologickému slovníku slovenčiny* Ľubora Kráľika (2016, s. 110), ktorý ho predstavuje v hesle slovesa *d'akovať* a usúvzťažňuje s ďalšími derivátmi živými v súčasnom jazyku:

d'akovať (od 15. stor.) • Odvodenina od *d'aka* (dial. ,chuť, vôľa; nálada' < **děka*, čo je staré prevzatie nem. pôvodu (porov. sthnem., nem. *denken* ,myslieť'). Pôvodným významom slk. *d'aka* bolo asi ,myslenie,; myseľ'; odtiaľ mohli vzniknúť významy 1. ,chuť, vôľa' (t. j. ,mať niečo na myslí' > ,mať v úmysle, zamýšľať, mať vôľu, chuť niečo urobiť'), 2. ,nálada' (porov. *mať veselú myseľ* ,byť vo veselej nálade'), ale aj predpokladané 3. ,vd'aka, vd'ačnosť' ako východisko pre ,d'akovať' – t. j. azda ,uchovávať v myslí, pamätať na niečo' > ,byť za niečo zaviazaný, vd'ačný'

¹ K špecifikám lexiky v slovenských rozprávkach porov. napr. monografiu J. Doruľu *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke* (2012).

² *Slovník slovenského jazyka* však pritom lexému *d'aka* klasifikuje ako predikatívnu príslovku (hoci druhý z uvedených dokladov pritom interpretáciu nepodporuje): **d'aka** prisl. (len v prísudku) arch. chuť, dobrá vôľa: *Tu nám nebolo d'aka ostávať*. (Vans.) *Sadni, keď ti taká d'aka*. (Taj.).

Ako samostatné heslo s odkazom k slovenským textom nájdeme substantívum *d'aka* spracované v 6. zväzku Kottovho slovníka: **Ďaka**, y, f. = díka, vděk. Na Slov. lietaj si len, lietaj, keď ti taká d. Lipa II. 266. Ten čakať môže dokiaľkoľvek, až d'aka príjde vyššej vôle ku práci. Phld. IV. 9. (<http://kott.ujc.cas.cz/index.php?vstup=%CFaka&idHeslo=36217&zpusob=heslo&Zvyraznit=%CFaka&hledat=fulltext&popis=&heslo=checked>). Napokon treba spomenúť aj spracovanie samostatného hesla v káľalovskom slovníku: **d'aka** (*B, Chal*) 1) dík, 2) libost, vůle (*z d'aky rád(a), Chal; urob, ak ti je d'aka je-li ti libo, b*).

(...) Odvozené **vd'aka** (od neho ďalej **vd'ačiť**, **(ne)vd'ačný**, **nevďak**) vzniklo pravdepodobne na základe nejakého spojenia s predložkou *v* – azda **mat' niekoho v d'ake* „na myslí“, resp. *robiť niekomu v d'aku*, *v (jeho) chuť*, *vôľu* > „jemu po vôľi“?

Nasledujúca tabuľka približuje opakovaný výskyt slova *d'aka* v slovenských dialogických replikách textov rozprávok Boženy Němcovej a jeho spracovanie v jej *Slovenskom slovníku*.³

Božena Němcová Slovenské pohádky a pověsti	Božena Němcová Slovenský slovník
<i>Růžový puk</i> V tom okamžení zámek se zatřásl, háved' zmizela a u děvčete stál překrásný mládenec, ruce jí líbaje. Když si trochu oddechla, pravil jí krásný mládenec, že je on syn knížecí, pán toho zámku i celé té krajiny, ale že byl již mnoho let od jedné zlé ježibaby ze msty zakletý v ošklivé zvíře, na tak dlouho, dokud by ho čistá panna nevysvobodila, snášíc pro něho, ošklivé zvíře, trápení a bolesti trpělivě a mlčíc. Když jí to vše mladý kníže vypověděl, doložil: „Ty, krásne diouča, si mňa vyslobodilo a za to budeš mojou ženou a paňou v mojom zámku, keď ti d'aka?“ — Jisto, že děvčeti vděk přišlo dostati se za krásného mládence a státi se paní na zámku — než žíti s ošklivým zvířetem. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5044/Nemcova_Slovenske-pohadky-a-povesti-II/26#ixzz50yvQwUHc	<i>d'aka, vd'aka</i> – vůle; „<i>tak rob, ako ti d'aka!</i>“ „Keď ti vd'aka, choj za diovčaťom“, Wenn es dir gefällig ist. – <i>vd'aka</i> viz d'aka
<i>O ptáku Ohniváku a o mořské panně</i> Nebyla to ale kachnička, byla to zlatá lodička a v ní seděla mořská panna se svými pannami, které veslovaly stříbrnými veslami. — Když poznal Janko, že to mořská panna, začal utěšeně na fujaru hráti. — I zaslechla píseň jeho mořská panna, a chtěíc zvědět, kdo to tak líbezně hraje, obrátila	

³ Využitá je podoba textu rozprávok na stránkach Zlatého fondu (<http://zlatyfond.sme.sk>) – ide o sprístupnenie ich vydania z r. 1952 a 1953 v edičnej úprave Františka Váhalu pri jazykovej spolupráci Bohuslava Havránka a Jozefa Štolca; zvýraznenie v textoch je moje.

lodičku k břehu. Tu viděla seděti Janka před zlatoskvoucím stanem. Když připlula ke kraji, Janko k ní přistoupil, pěkně se jí poklonil a na její otázku, odkud a kdo je a kam jede, pravil: „Kupec som z ďalekej zeme, krásna panno. **Keď ti d'aka,** id' dnu do šiatra a opáč muoj tovar^[1]. Pekné, drahé mám veci, ažda sa ti voľačo zapáči^[2]“ — pobízal Janko lahodnými slovy morskou pannu. — Nedala se dlouho pobízeti a vstoupila se svými pannami do stanu.

^[1] Zboží

^[2] Zalíbí

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5044/Nemcova_Slovenske-pohadky-a-povesti-II/29#ixzz50ywlGoE

Iný porovnávaci pohľad možno získať pri pohľade na texty rozprávok Boženy Němcovej a Pavla Dobšinského (v daných prípadoch ide o špecifický Dobšinského adaptačný preklad do slovenčiny – P. Dobšinský v záhlaviach rozprávok na B. Němcovú aj odkazuje).⁴ Na rozdiel od predchádzajúcich prípadov textov bez osobitnej tematizácie slova, resp. slovného spojenia, v rozprávke *O Vít'azkovi* uviedla B. Němcová v poznámke pod čiarou českú ekvivalentáciu *Když ti libo* v poznámke pod čiarou (v *Slovenskom slovníku* tomu zodpovedá nemecký výklad Wenn es dir gefällt ist).⁵

Božena Němcová Slovenské pohádky a pověsti	Pavol Dobšinský Prostonárodní slovenské povesti
<i>O Vít'azkovi</i>	<i>O Vít'azkovi</i> Podala Božena Němcová z Hornej Lehoty
„Čo tu chceš, ty vrah mojich bratou!“ zareval šarkan.	Čo tu chceš ty, čo si mojich drakov pobil a moje veci i prasa i vodu i vtáka velikána odobral?“ zareval naňho šarkan.
„Idem si pre zlaté jablká s tohoto stromu,“ řekl Vít'azko neohroženě.	„Idem si pre zlaté jablká,“ rečie smelo náš Vít'azko.
„Eh, nebudeš ty těch zlatých jablák ránať, ^[1] ale sa budeš so mnou pasovať,“ ^[2] zvolal šarkan rozjedněn.	„Eh, nebudeš ty těch jablák ránať, ale sa budeš so mnou pasovať!“ zvolal rozpajedený šarkan.
„ Keď ti d'aka, ^[3] budem. Choj!“ řekl Vít'azko, obrátil prstenem na pravé ruce,	

⁴ K osobitostiam vzájomných vzťahov jednotlivých vydání slovenských rozprávok pozri bližšie v monografii Jany Pácalovej *Metamorfózy rozprávky* (2011).

⁵ Uvádzané číslovanie ekvivalentov tu v poznámkach pod čiarou nezodpovedá ich číslovaniu v celku rozprávok – prispôbujem ho rámcu úryvkov.

vzpomněl na svatou Nedělkou, rozpěl nohy^[4] a začali se pasovat. Na první raz šarkan s Víťazkem trochu pohnul, ale Víťazko zapel šarkana ponad členky^[5] do země. — Tu zašumí nad nimi křídla, a kde se vzal, tu se vzal, přiletěl černý havran, volaje dolů: „Komuže mám pomáhať, či těbe, šarkaně, či těbe, Víťazko?“ — „Mně pomáhaj!“ křičí naň šarkan. — „A čože mně dáš?“ — „Dám ti zlata, kol'ko ti d'aka!“ — „Mně pomáhaj,“ volal Víťazko, „dám ti všecy koně, čo sa tamto na lúke pasú!“ „Těbe budem pomáhať,“ volal havran, „ale akože ti mám pomáhať?“ ^[1] Trást. ^[2] Bít, upasit. ^[3] Když ti libo. ^[4] Rozpjal, rozkročil. ^[5] Nad kotníky u nohou. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5044/Nemcova_Slovenske-pohadky-a-povesti-11/15#ixzz50yIV6dQy	„Keď ti d'aka, budem, pod!“ riekol Víťazko. Pomyslel si na svätú Nedieľku a skrútol prsteňom na pravej ruke; rozpál nohy a začali pasovať sa. Na prvý raz šarkan Víťazka z miesta pohol; ale Víťazko zapál šarkana po členky do zeme. Tu zašumia nad nimi kriedla v povetří, a kde sa vzal, tam sa vzal, priletel čierny havran a volal: „Komuže mám pomáhať, či tebe, šarkan, a či tebe Víťazko?“ „Mne pomáhaj!“ kričal šarkan. „Dám ti zlata, kol'ko d'aka.“ „Mne pomáhaj!“ volal Víťazko. „Pobijem ti všetky kone, čo tamto na lúke pasú sa. „Tebe budem pomáhať, ale ako?“ zvolal havran. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/389/Dob-sinsky_Prostonarodne-slovenske-povesti-Treti-zvazok/32#ixzz50yIDJM7g
<i>O jednom starém psu a vlku</i> Vskutku vlk přišel, namlsán; ale tenkrátě musel utřítí hubu. — „Čože ty chceš?“ vyjel naň Bodrik, když se ku košiaru blížil. „Nuž, čo chcem, oucu chcem,“ odpověděl vlk. „Choj, oplan, ja ti oucu nědám,“ řekl mu Bodrik. „No, len mi jednu daj, muožeme ju mať do spolku.“ „Ja žiadnych spolkou s těbou něchcem mať; včera mňa gazda něnachoval, bol som lačný a slabý, nuž som ti oucu dal, ale dněs mňa gazda dobre nachoval, som mocný dost' a oucu ti nědám.“	<i>Starý Bodrik a vlk</i> Rozprávali B. Nemcovej Janko a Miko Sochoríkovci, Juro Šulek a Štefan Márton z Trenčianskej. Vlk si aj prišiel, ako na bezpečné. Ale tu postavil sa Bodrik proti nemu: „Čože ty tu chceš?“ „Nuž, čo chcem, ovcu chcem!“ povie vlk. „Chod', oplan, ja ti ovce nedám!“ zavrchal na neho Bodrik. „No, len mi ju daj, bude nám do spolku; jednak ťa gazda nechová.“ S vlkom spolky – čert berie ovce i volky!“ odpovedá mu starý Bodrik. „Mňa včera gazda nenachoval, bol som lačný a slabý, nuž tebe ľahko bolo ovcu odniesť; ale ma dnes gazda nachoval

„No, len mi jednu daj, muožeme ju mať do spolku.“ „Ja žiadnych spolku s tēbou nēhcem mať; včera mňa gazda nēnachoval, bol som lačný a slabý, nuž som ti oucu dal, ale dnēs mňa gazda dobre nachoval, som mocný dost' a oucu ti nēdám.“ „Keď mně oucu nēdáš, puojdēme spolu na potýčku!“ „No, keď ti d'aka, puojdēme, len čakaj, kým si odbavím postriežku^[1], potom prídēm do hory a budēme sa potýkať,“ řekl starý pes. – Vlk, když viděl, že ovci nedostane, odešel, ale umínil si na psu se pomstíti; – i pozval si medvěda a lišku, aby mu pomáhali. ^[1] Hlídání. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5044/Nemcova_Slovenske-pohadky-a-povesti-II/22#ixzz50ykp6fTv	dobre, zase som mocný dost', a ovcu ti nedám.“ „Keď mne ty ovcu nedáš, hotuj sa so mnou na potýčku! Či vieš, čo je to?“ duril sa vlk. „A veď, keď ti také d'aka, hotuj sa ty sám. Čím odbavím si postriežku okolo košiara, hneď za rána postavím sa ti tamto v hore a budeme potýkať sa! Či vieš?“ Vlk na to iba zavrčal a bežal do hory pomoc zháňať, lebo chcel vyvršiť sa^[1] už teraz na starom Bodríkovi. Vyhľadal si medveďa a lišku, aby mu pomáhali. ^[1] Vypomstíť sa. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/389/Dobsinsky_Prostonarodne-slovenske-povesti-Treti-zvazok/45#ftn.d56e8231
--	--

Na doplnenie obrazu ponúkam ešte úryvky z básní Sama Chalupku, pre zaujímavosť najskôr v osobitnom – ním propagovanom a odôvodňovanom – pravopise vydania z r. 1868. V našej súvislosti možno upozorniť na skutočnosť, že už v danom čase sa zrejme pociťovala potreba, resp. považovalo sa za odôvodnené vysvetliť slovo *d'aka* aj vyjadrenie *z d'aky* (kniha má v závere stručný *Slovník*). Vo vydaní z r. 1912 je už zmenený pravopis, vysvetlenie v *Slovníku* ostáva nezmenené, výklad sa podáva pomocou nemčiny – najbližšie slovenské ekvivalenty slov *gern*, *willig* by tu okrem chalupkovského *z d'aky* boli *vd'ačne*, *ochotne*.⁶

Samo Chalupka <i>Spevy</i> 1868 <i>Mor ho!</i> ...	<i>Spevy</i> 1868 <i>Slovník</i> (na konci knihy) Dæka = Dank. Z dæky = gern, willig s. 205
---	---

⁶ Na okraj ešte poznamenávam, že v literárnych textoch som sa u iného autora ako Sama Chalupku s využitím príslovkového výrazu *z d'aky* nestretla – on sám ho okrem básnickej skladby *Mor ho!* použil aj v ďalších svojich básňach (*Starý väzeň*, *Kozák*, *Bombura*). S odkazom na S. Chalupku ho nájdeme zachytený aj v káľalovskom slovníku (porov. tu pozn. 1). V básni uverejnenej z rukopisu vo vydaní Chalupkových *Spevov* z r. 1912 (s. 154 – 155) možno vidieť funkčné využitie obidvoch vyjadrení (*ak ti d'aka* – *z d'aky*): *Ku nám sa, junáče, / Čez tú horu tmavú, / Ak ti d'aka dati / Za svoj národ hlavu. (...) Zaspieval si junák / Čez dolinu tmavú: / Za môj milý národ / Z d'aky ja dám hlavu.*

Tyeto dary božie sú priazni našej znaky; Z dæky ti ich dávame: ber ich aj ty z dæky. s. 6 <i>Starý væzeň</i> ... Žit' – aby verne žil Každý svojmu rodu: Mriet' – aby z dæky mrel Za jeho svobodu. s. 40	
Samo Chalupka <i>Spevy</i> 1912 <i>Mor ho!</i> ... Této dary božie sú priazne našej znaky; Z d'aky ti ich dávame: ber ich aj ty z d'aky. s. 10 <i>Starý vāzeň</i> ... Žit' – aby verne žil Každý svojmu rodu: Mriet' – aby z d'aky mrel Za jeho svobodu. s. 33	<i>Spevy</i> 1912 <i>Slovník</i> (na konci knihy) Ďaka = Dank. Z d'aky = gern, willig s. 140

Pri pohľade na slovenské literárne texty je zrejmé, že slovo *d'aka* bolo ešte relatívne frekvencované u autorov realizmu, ako to napokon demonštrujú aj doklady v SSJ (T. Vansová, J. G. Tajovský), stretávame sa s ním u P. O. Hviezdoslava, M. Kukučina a mnohých ďalších. Zo súčasnej literatúry dokladá Slovenský národný korpus jeho využitie len u Ladislava Balleka (*No darmo mali d'aku a um, darmo sa snažili...*). Je teda slovo *d'aka*, ku ktorému nás priviedol *Slovenský slovník* Boženy Němcovej, vskutku primerané považovať za archaizmus, ktorý je deponovaný v rozprávkových a starších literárnych textoch. Na pochopenie týchto textov ho treba (s)poznať – neprekvapí potom, že ho nájdeme napr. aj v slovníku v závere knihy *Slovenské rozprávky* (1845 – 1883), vydanej v r. 2012 vo vydavateľstve Kaligram v spolupráci s Ústavom slovenskej literatúry SAV (*d'aka* – vôľa, chuť, želanie; „A veď, ak ti len taká *d'aka*, bež za ním!“).

Čo povedať na záver. Božena Němcová svoj *Slovenský slovník* pripravovala do tlače, ale vydať ho už nestihla – nevieme preto, či rukopis už predstavuje podobu textu, ktorý by bola pustila do sveta. Uvedomovala si praktickú dôleži-

tosť slovníka, ktorý môžeme v dnešnom pohľade vnímať prevažne ako slovensko-český slovník, hoci nie každé slovenské heslo má český ekvivalent, čiastočne ako slovenský výkladový, resp. aj encyklopedický slovník, neraz s pomocným nemeckým výkladom. Nebola sama, kto si v danom čase – aj so zreteľom na české prostredie – uvedomoval potrebu slovenského aj diferenčného česko-slovenského / slovensko- českého slovníka (porov. Nábělková, 2015),⁷ – viacerí zo slovenských vzdelancov v danom období pracovali na slovníkoch či súpisoch slov. Faktom však je, že tieto práce ostali nedokončené, resp. „publikačne nerealizované“ – ešte v r. 1895 sa A. P. Záturecký (pod pseudonymom Borovohájsky) v *Národných novinách* v danej súvislosti pýta „...kde sú slovníčné hotovizne Kalinčáka, Chalupky, Hodžu a iných. Znáť o valnej zásobe S. Hroboňa...“ (porov. Palkovič, 1995, s. 222). Sama Chalupku Božena Němcová sama povzbudzovala vydať jeho slovník, ktorý poznala a z ktorého aj (podobne ako D. Lambl či I. Sreznevskij) čerpala. Ako dokladajú jej listy, dohovárala jeho vydanie v českom prostredí. Chalupkove listy sa žiaľ nezachovali, a preto nevieme, ako presne (a či vôbec) zdôvodnil to, že v ústrety týmto jej návrhom napokon nevyšiel. *Slovenský slovník* Boženy Němcovej a aj jej „slovenský slovník“ vo vyššie naznačenom chápaní nadobúda špecifickú hodnotu aj v tomto kontexte. Popri opore o slovníkové materiály a výklady Sama Chalupku treba ešte pripomenúť pomoc, ktorú jej osobitne pri príprave textu *Kraje a lesy na Zvolensku* aj so zreteľom na výklady slov, ktoré stretla v študovanej literatúre, poskytol Gustáv Zechenter-Laskomerský. Ako v pozadí slovenských rozprávok Boženy Němcovej možno vidieť jej vlastnú zberateľskú prácu spolu s využitím aj existujúcich rukopisných zbierok aj vydaného súboru rozprávok Jána Francisciho, podobne sa do jej lexikologických „výstupov“ premieta jej vlastné poznanie vychádzajúce z vlastných pozorovaní (ide napokon už aj o sám výber zachytenej „diferenčnej lexiky“) precizované v spolupráci s kompetentnými slovenskými informátormi. Je tu však ešte aj úzky okruh jej najbližších českých ľudí, z ktorého okrem Dušana Lambla nemožno zabudnúť spomenúť Josefa Němca, ktorý sa tiež okrem slovenského života zaujímal aj o osobitosti slovenskej slovnej zásoby a zo svojho uhorského pôsobiska posielal manželke do Prahy súbory slovenských slov (Sojková, 2003).

Na „slovenskom slovníku“ Boženy Němcovej ako „výstupe“ vnímania slovenčiny a jej osobitosti zo strany poučenej a vnímavej nositeľky českého jazyka v špecifickej medzijazykovej česko-slovenskej aj vnútrojazykovej slovenskej situácii je dnes pre nás zaujímavé vlastne všetko. Súbor zachytenej slovenskej lexiky (v ňom aj takej, s ktorou sa nestretneme v žiadnom slovenskom

⁷ Treba pripomenúť, že v danom čase bola slovná zásoba slovenčiny okrem Bernolákovho slovníka v nemalom rozsahu zachytená aj v Palkovičovom a Jungmannovom slovníku (Nábělková, 2015; 2017) – bola však na jednej strane, aj napriek osobitnému označovaniu značkou slc, z hľadiska praktického využívania predsa príliš „skrytá“ v rozsiahlom spracovaní celku českej slovnej zásoby a na druhej strane sa ani rozsah jej spracovania, ako to formuloval napr. Ctiboh Zoch, nevnímal ako dostatočný (Zoch, 1958).

slovníku), jej výklad, české (aj nemecké) ekvivalenty, doklady či sprievodné charakteristiky korešpondujúce s funkciou súčasných lexikografických kvalifikátorov – a súbežne spôsob využitia (a explikácia) slovenskej lexiky v textoch, aj s nepresnosťami a chybami, odrážajúcimi na jednej strane individuálne schopnosti autorky preniknúť v krátkom čase k osobitostiam slovenčiny a zachytiť ich vo vlastnom diele, na druhej strane komplikovanú dobovú jazykovú situáciu slovenčiny s koexistenciou nárečových variet a niekoľkých podôb spisovného jazyka (porov. Váhala, 1953).

Popri všetkom tom, čo znamená Božena Němcová pre českú literatúru, vývoj českého spisovného jazyka, národopisné výskumy a celú širokú kultúrnu sféru, predstavuje spektrum jej slovákistických prác a beletria so slovenskými motívmi ďalší zo zázračných prínosov do českej aj slovenskej kultúrnej pokladnice. Ako už bolo opakovane konštatované, ide v jej tvorbe o vzájomne prepojené sféry – napokon, slovenské alúzie možno stretnúť aj v *Babičke* (explicitný odkaz na slovenské zvyky na Luciu či pieseň *Láska, bože, láska*, začlenenú do textu v českom preklade, Havránek, 1951; v inom pohľade porov. napr. slová V. Cíleka: „bez slovenské inspirace bychom neměli českou Babičku“, Cílek, 2010, s. 173). Václav Cílek vôbec venoval Božene Němcovej krásne slová. Pripomínajúc fakt, že v 19. storočí boli svet umenia a svet vedy ešte úzko prepojené, napr. píše: „Ve světě Němcové se ještě setkáme s tak rozmanitými jevy, jako je láska, hrdost, uvědomění, lidové zvyky, celestin ze Španí doliny a lesní porosty na Zvolensku. V tomto ohledu byl svět 19. století sice jednodušší než ten náš, ale v něčem také širší a rozmanitější“ (Cílek, 2010, s. 164).

Dielo Boženy Němcovej prežilo premenlivý čas 20. storočia a v živej podobe a „nevyčerpané“ je tu s nami v 21. storočí. Vo svojich rapsodických poznámkach som chcela ako jeho vzácnu súčasť pripomenúť „slovenský slovník“, ktorému stojí za to venovať pozornosť, už z ktorejkoľvek strany sa kto doň pustí.

LITERATÚRA

- CÍLEK, Václav: Spojené a rozpojené národy. Božena Němcová, prostory vzdělanosti a přírodní vědy. In: *Purkyně, Jan Evangelista – Hermann, Tomáš – Cílek, Václav, Útržky ze zápisníku zemřelého přírodovědce. O duši Země a romantické vědě*. Praha: Academia 2010, s. 161 – 172.
- DORUĽA, Ján: *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*. Bratislava: Goralinga 2012.
- GAJDOŠOVÁ, Katarína: Slovensko-česká a česko-slovenská dvojazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť. Časť I. In: *Slovenská reč*, 2014, roč. 79, č. 5 – 6, s. 304 – 319.
- HALUZICKÝ, Bohumil: *Božena Němcová a Slovensko*. Bratislava: Tatran 1952.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Poznámky ke čtvrtému vydání Babičky v Národní knihovně. In: *Naše řeč*, 1951, roč. 35, č. 7 – 8, s. 154 – 155.
- MACUROVÁ, Alena – JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Vícejazyčnost v korespondenci Boženy Němcové: Sonda druhá: Poznámky ke slovenštině. In: *Česká literatura*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 144 – 161.

- MACUROVÁ, Alena – JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Slovenština v dopisech. In: *Janáčková, Jaroslava a kol.: Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. Praha: ISV 2001, s. 103 – 117.
- MAREŠ, Petr: Adies místo spánembohem. Cizí jazyky v próze Boženy Němcové. In: *Jazyky, rozumění, porozumění. Sborník k životnímu jubileu Aleny Macurové*. Eds. P. Mareš – I. Vaňková. Praha: UK FF 2007, s. 139 – 147.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Porovnávací obraz lexikální zásoby slovenčiny a češtiny v do-terajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie. In: *Slovenská reč*, 2015, roč. 80, č. 5 – 6, s. 276 – 306.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovakismy v češtině. In: Nový encyklopedický slovník češtiny. 2. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017, s. 1650 – 1656. Dostupné z WWW: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVAKISMY%20V%20ČEŠTINĚ>.
- PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky. (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV 2011.
- PALKOVIČ, Konštantín: Príspevky k starším dejinám slovenskej lexikografie. In: *Slovenská reč*, 1995, roč. 60, č. 4, s. 221 – 225.
- SOJKOVÁ, Zdena: První základy české slovakistiky a Božena Němcová. In: *Slovenské jaro*, Praha: Slovensko-český klub 2003, s. 109 – 129.
- VÁHALA, František (1953): Slovenština B. Němcové v Pohorské vesnici. In: *Slovo a slovesnost*, 1953, roč. 14, č. 2, s. 80 – 82.
- ZOCH, Ľubomír: *Slovo za slovenčinu*. Bratislava: SVJL 1958.

Prechod od kmeňovej sústavy k rodovej vo vývine substantívnej deklinácie slovenčiny a češtiny

Timea Nemčeková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
timea.nemcekova@outlook.com

V príspevku sa venujeme otázke substantívnej deklinácie na území západo-slovenského, východomoravského a sliezskeho¹ nárečového areálu s ohľadom na zmenu paradigmy, od formálnej k významovej, v prirodzenom jazyku. Nadväzujeme na výskum P. Žiga a R. Kamenárovej, ktorí v ostatných rokoch obracajú svoju pozornosť na prirodzenú podstatu vývinu tvarov substantívnej deklinácie zasadenú na slavistickom základe. V prvej časti príspevku sa dotkneme nosných bodov výskumu, ako i motivácie výskumu, v druhej časti nás bude zaujímať proces prehodnocovania sústavy (od kmeňovej k rodovej) na konkrétnych príkladoch, ktoré budeme interpretovať.

Východisko starej substantívnej deklinácie sa vyznačuje prevahou formálneho vnímania tvarov (t. j. atribúty, z ktorých substantívum bolo zložené: koreň, téma, koncovka), do ktorého neskôr vstupuje významové kritérium, uvedomenie si prirodzeného rodu, v podobe kategórie menného rodu. Prirodzenosť nového mentálneho klasifikačného prístupu sa prejavila v nerovnomerných a dlhodobých zmenách tvarotvorného základu, najmä vo vývine gramatických koncoviek s prejavmi rozmanitých tendencií: konvergencií, divergencií, unifikácií, analogických zmien a javov, ktoré sa na prvý pohľad javili ako anomálie, no z komunikačného a funkčného hľadiska to boli pre používateľov zmeny prirodzené, spontánne a opodstatnené (Žigo, 2016, s. 553). Proces bol charakterizovaný prehodnotením deklinačných kritérií (špecifické tendencie vo fonologickom vývine, ktoré mali dôsledky pri stabilizácii morfológických štruktúr).

Vývin morfológickej štruktúry od psl. fázy prebiehal v následnosti na fonologickú štruktúru. Jej vývin však nemožno vysvetľovať bezprostredne a priamočiaro štrukturalistickou metódou, akou je vysvetlený vývin fonologických štruktúr (Žigo, 2007, s. 50). Morfológické štruktúry sa formovali v nadväznosti na dozrievajúce hláskové zmeny a boli poznačené nerovnomerným prehodnocovaním klasifikačných kritérií v jednotlivých jazykových makroareáloch. Divergentnú povahu formálneho a významového kritéria, ktoré sa podieľali na vývine slovanských jazykov, môžeme zachytiť najmä v prirodzenom jazykovom útvere, z čoho nám plynie, že pri skúmaní a odhaľovaní prirodzených vývinových, stavebných a funkčných tendencií v jazyku nemožno prehliadať jeho prirodzenú podobu: nárečie.

¹ V príspevku používame terminológiu R. Krajčoviča, ktorý nárečovo rozčleňuje SR na západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský makroareál, a J. Balhara, ktorý rozdeľuje ČR na nárečové skupiny sliezske, východomoravské, stredomoravské, českomoravské, juhozápadočeské, stredočeské a severovýchodočeské nárečia.

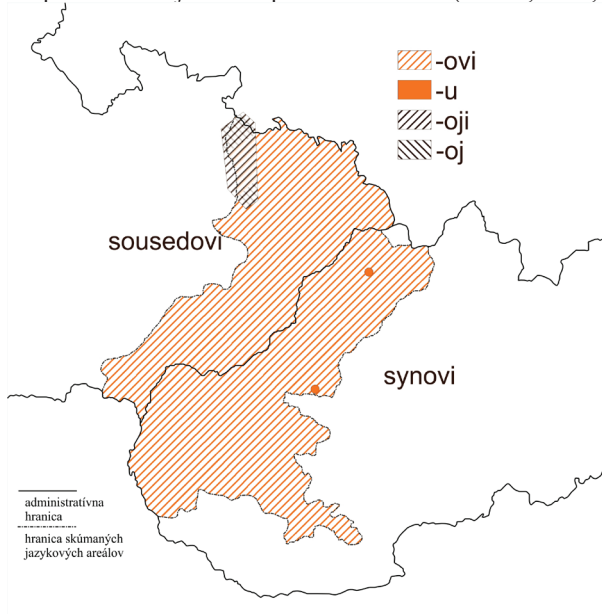
Majúc na pamäti myšlienku L. Ďuroviča: „...Как это ни странно, не существует классификации славянских языков, основывающейся на данных их современного состояния. Разделение на западно- южно- и восточно-славянские, или на южные и северные славянские языки базируется на географических данных и подгоняет языковые факты – *potabene* исторические – под эту заранее созданную схему. Классификация на основании рефлексов определённых праславянских звуковых сочетаний исходит из положения свыше 1000 лет тому назад и *полностью игнорирует* то специфическое, что отдельные славянские языки выработали в течение своего самостоятельного развития“ (Ďurovič, 2004, s. 125 – 139) a v snahe preniknúť za hranice deskripcie a nazrieť na problematiku z pohľadu explanačnej lingvistiky si myslíme, že je produktívne pracovať práve s materiálom, ktorý rešpektuje prirodzenú podobu jazyka. Preto sa v práci zameriavame na nárečie a pracujeme s ním, keďže je útvarom prirodzeným, neregulovaným, nie je kodifikovaným a kompromisným „konštruktom“. Vďaka nemu odhalíme dôkazy spontánnych procesov v jazyku.

Materiálovú časť sme získali z národných jazykových atlasov; javy sme excerpovali z Českého jazykového atlasu z r. 2002, ktorého terénny výskum v oblasti tvaroslovia prebiehal v rokoch 1964 – 1972 minulého storočia a jeho výsledky spracúva 4. zväzok, na slovenskej strane sme pôvodne pracovali s 2. zväzkom Atlasu slovenského jazyku z r. 1981, ktorého pokrytie javov bolo z úsporných dôvodov zúžené, a tak sme siahli po mapách² archivovaných v Dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, ktoré v rozsiahlejšej podobe mapovali terénny výskum prebiehajúci na území Slovenska v 60. – 70. rokoch minulého storočia. V príspevku vychádzame z metódy lingvistickej kartografie, pri ktorej sme zvolili kombinovaný spôsob zakreslenia, metódu šrafovania a izoglosného zobrazenia. Pomocou máp sme uchopili sledované javy v oblasti západoslovenského, východomoravského a sliezkeho nárečového areálu. Pomocou izoglos sme vyznačili ohraničenia jednotlivých nárečových javov a zvýraznili sme dve hlavné línie, hranice administratívne (plná čiara), ktoré oddeľujú skúmané oblasti od seba i od okolitých štátov a ktoré na „slovensko-moravskom pomedzí“ využívame na demonštráciu umelo vytvorených hraníc (nakoľko prirodzený jazyk tieto hranice presahuje), a hranice konkrétnych nárečových oblastí (prerušovaná čiara). Súčasťou mapy sú i kodifikované podoby skúmaných slov (na obrázkoch priamo vypísané) na ukázanie „konfliktu“ medzi kodifikovaným, umelým a nárečovým, prirodzeným stavom v jazyku.

Morfologické javy, ktoré predkladáme na skúmanom úseku, sú výsledkom prirodzených kontaktov genetickej, typologickej a analogickej príbuznosti jazykov. Jedným z výstižných dôkazov spontánnych procesov v jazyku z diachrónneho i synchrónneho hľadiska je uniformná transparentnosť substantívnej paradigmy. Tie sú svedectvom stabilizácie vnútroparadigmatických aj medzipara-

² Mapy sú duchovným vlastníctvom ÚJČ AV ČR a JÚĽŠ SAV.

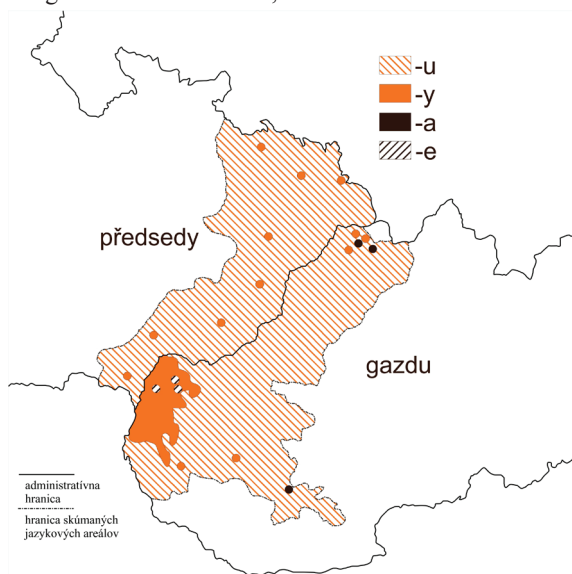
digmatických vzťahov, sú zároveň vhodným prostriedkom na typologickú charakteristiku širších jazykových areálov (Žigo, 2012, s. 31). Azda najmarkantnejším prejavom je preberanie *u*-kmeňových koncoviek *o*-kmeňmi v rámci gramatickej kategórie životnosti v západoslovanských jazykoch (pozri Obr. 1). Tendenciu uniformnej transparentnosti pádovej koncovky *-ovi*, ktorá sa podieľa na stabilizácii vzťahov datív – lokál sg. životných maskulín rozvedieme na príklade slova *syn* a *soused*³. V slove *syn* z pôvodného *u*-kmeňového skloňovania sledujeme v oblasti výskumu kontinuálny vývin, tzn. pokračovanie koncovky *-ovi* pre datív sg. Stará pádová koncovka *-u* sa zachováva len v určitých oblastiach Slovenska (južná stredná časť). Vo východomoravskom nárečí je distribúcia koncovky viazaná jednak na príslušnosť k tvrdému, resp. mäkkému skloňovaciemu typu, jednak na uplatnenie gramatickej kategórie životnosti, príp. osobovosti. Slovo *soused* tak zaradíme medzi životné maskulínium tvrdého typu. Forma *-u* ako dubletná koncovka vystupuje v oblasti západne od skúmaného areálu. Ako klasický dôkaz analógie vystupuje koncovka *-ovi*, ktorá prostredníctvom medziparadigmatickej analógie prechádza z *u*-kmeňov do *o*-kmeňov do tvaru v datíve a potom na úrovni vnútroparadigmatickej analógie i do tvaru v lokáli. Hlásokoslovné obmeny koncovky *-ovi* na *-oj* a *-oji* sa sporadicky vyskytujú na západnom okraji stredoopavského nárečia (Balhar, 2002, s. 106).

Obr. 1. D sg. maskulín (pôvodný *o*-kmeň, *u*-kmeň)

³ Heslo *soused* je spracované v kartografickej podobe v ČJA 4 na s. 107, heslo *syn* spracovala H. Foretániová na karte 40/354.

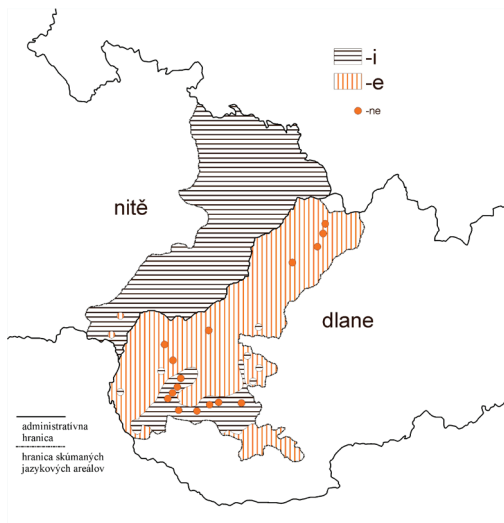
Rozpad pôvodnej deklinačnej sústavy a pôsobenie analógie pri formovaní nových sústav sa vyznačovalo i rozdielmi pri pôvodných *a*-kmeňových substantívach, ktoré označovali živé entity mužského rodu (pozri Obr. 2). Z hľadiska vývinu sa tieto rozdiely vnímali najintenzívnejšie po tom, ako sa dostali do rozporu *se stavem u většiny ostatních typů, které sdružovaly jen substantiva téhož rodu* (Komárek, 2012, s. 170). Vznikol, okrem mäkkého a zmiešaného typu, tvrdý deklinačný typ *sluha* (v súčasnej spisovnej slovenčine vzor *hrdina* a v češtine tvrdý samohláskový typ *předseda*)⁴. Povedomie mužského rodu a výrazný vplyv medziparadigmatickej analógie mali na svedomí preberanie mužských koncoviek z *o*-kmeňov a prostredníctvom nich aj koncoviek z *u*-kmeňov a tesnejšie primkýnanie k substantívam typu *chlap*. Napriek tomu, že pôvodné gramatické koncovky sa udržali len v N a A sg. oboch jazykov (v češtine i v I sg., i keď tento tvar je už na ústupe a paradigma sa prispôsobuje inštrumentálovému tvaru tvrdého spoluhláskového typu *pán*), pozorujeme výskyt *a*-kmeňového zakončenia *-y* (po zmene *y > i*) v západoslovenských nárečiach [...] na Záhori a ďalej na sever až po Trenčín v obciach, ktoré hraničia s Moravou (Pauliny, 1990, s. 43) a v češtine v stredomoravskej oblasti. Ojedinele sa na území južného, resp. severného západného Slovenska objaví koncovka *-a* a na Záhori i osobitý tvar *ja*-kmeňov *-e* (Pauliny, 1990, s. 44). Zvyšok pozorovaného jazykového areálu sa charakterizuje vyrovnávaním tvarov A a G sg., vnútroparadigmatickou analógiou prechádzajúcou z akuzatívu do genitívu zakončenie *-u*, ktoré odráža životnosť maskulín.

Obr. 2. G sg. maskulín (pôvodný *a*-kmeň)

⁴ Mapy sú duchovným vlastníctvom ÚJČ AV ČR a JÚLŠ SAV.

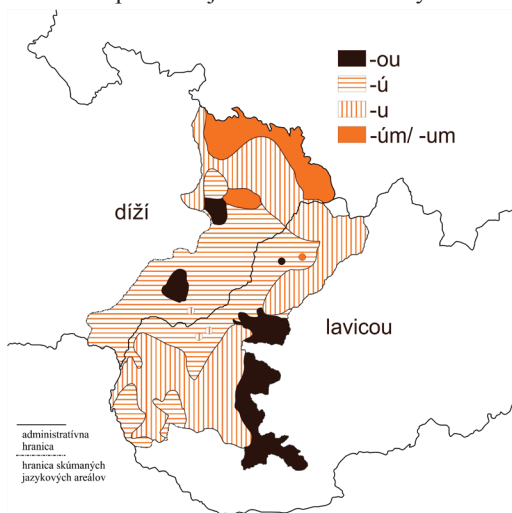
Rôznorodé vývinové pozadie a areálovú distribúciu (pozri Obr. 3) zachytíme na slovách *dlaň* a *nitě*⁵, v ktorých sa odzrkadľuje interakcia dvoch kmeňových deklinácií, *ja*-kmeňového typu *duša* a *i*-kmeňového typu *kost'*. Pre lepšiu obraznosť uvedieme plnú paradigmu (okrem I sg., ktorý bude predmetom ďalšej analýzy) oboch slov: (N) duša, kost'; (G) duše, kosti; (D) duši, kosti; (A) dušu, kost'; (L) duši, kosti. Výsledkom zblížovania bol v češtine nový deklinačný typ *píseň*. Podobne sa v historickom vývine slovenčiny objavuje nový deklinačný typ *dlaň*, ktorý vzniká stratou koncovky v N a A sg. (podľa *ja*-kmeňov by bola podoba slova v N sg. *dlaňa* a v A sg. *dlaňu*, po strate týchto koncoviek má slovo podobu, ktorú si udržalo dodnes: *dlaň* pre N i A sg.), čím sa slovo *ja*-kmeňového pôvodu približuje k *i*-kmeňom. V ostatných pádoch odzrkadľuje staré skloňovanie. V tomto spontánnom procese, ktorý prebiehal nerovnomerne v jednotlivých nárečiach, preto pozorujeme rozdielnú distribúciu koncoviek (Pauliny, 1990, s. 68). Pre podobu G sg. slova *nit* tiež platí, že sa odvíja od staršieho miešania kmeňov; dokumentujú sa na nej územné rozdiely v zaradení podstatného mena buď k typu *kost*, alebo k typu *píseň* (Balhar, 2002, s. 98). Pôvodná koncovka *-ě*, ktorej pokračovaním je *-e*, je najrozšírenejšou podobou v slovenských nárečiach a takisto je charakteristická pre Čechy a severozápadnú časť Moravy (slovo sa radí k typu *píseň*). Pre Moravu a Sliezske je typická koncovka *-i* (typ *kost*), ktorá sa na slovenskom území vyskytuje len v úzkom páse juhozápadných nárečí, čím sa nám vytvára akési „zovretie“ nepôvodného *i*-kmeňového zakončenia pôvodným *ja*-kmeňovým zo slovenskej i českej strany.

Obr. 3. G sg. feminín (pôvodný *ja*-kmeň, *i*-kmeň)

⁵ Heslo *soused* je spracované v kartografickej podobe v ČJA 4 na s. 107, heslo *syn* spracovala H. Foretániová na karte 40/354.

Vývin tvarov I sg. pôvodných *ja*-kmeňov feminín je interaktívnym dôkazom toho, že odlišný vývin môže viesť k rovnakému výsledku (pozri Obr. 4). Obe substantíva, *lavica* a *díže*⁶, sú predstaviteľmi *ja*-kmeňového skloňovania, ktorých pôvodný tvar inštrumentálu, *-ejǫ*, sa v západnej a východnej slovenčine vyvinul takto: *-ejǫ* > *-ǫ* > *-ú*. Takéto zakončenie bolo typické i pre ženské *a*-kmene a vzniklo v priebehu 9. – 10. storočia kontrakciou a denazalizáciou. V západoslovenských nárečiach okrem tejto koncovky nájdeme i krátke zakončenie *-u*, pričom obe možno pokladať za náležitú striednicu tejto (*-ejǫ*) koncovky (Pauliny, 1990, s. 69), a viac-menej lemujú východomoravskú nárečovú oblasť. Taktiež na českej strane je na celom území východomoravských nárečí koncovka *-u*, ktorá sa v sliezskych nárečiach pravidelne skracaie na *-u*. Smerom na východ od skúmaného západoslovenského nárečového areálu sa objavuje spisovné zakončenie pre I sg. feminín, *-ou*. To, podobne ako koncovka *-ú*, prešlo vývinovými zmenami 9. a 10. storočia s tým rozdielom, že pôvodná ohýbacia prípona *-ojǫ* (nezápadoslovanský jav platný pre centrálnu oblasť slovenčiny) najprv prešla denazalizáciou a až potom kontrakciou (*-ojǫ* > *-oju* > *-ou*). Pre časť východomoravských nárečí, *dolská nářečí* a Kelečsko je tiež charakteristická koncovka *-ou*, ktorej výskyt vysvetľujeme vývinovou zmenou *-ú* > *-ou* v priebehu 14. storočia. Navonok tak táto koncovka pôsobí ako jedna a tá istá, v skutočnosti ide o homonymiu dvoch geneticky odlišných koncoviek. V menšej miere sa v skúmanom areáli vyskytujú koncovky *-úm*, *-um*, pravdepodobne pre kontakt s poľským jazykom, v ktorom dodnes pretrvávajú nosové samohlásky.

Obr. 4. I sg. feminín (pôvodný *ja*-kmeň)

⁶ Heslo *předseda* je spracované v kartografickej podobe v ČJA 4 na s. 125, heslo *gazda* je spracované L. Uhljarovou na karte 62/516.

Na niekoľkých príkladoch sme ilustrovali problematiku zmeny paradigmy vo vývine substantívnej deklinácie, ktorú vnímame ako jeden z presvedčivých prostriedkov spoznávania spontánnych procesov v tvarosloví. Keďže našim cieľom bolo postihnúť prirodzenosť morfológického vývinu, siahli sme po prirodzenej podobe jazyka, nárečí, ktoré vychádza za administratívne hranice (vytvorené umelo) a ktoré sa stáva prostriedkom odhalenia fenomenológie jazyka. Materiál sme čerpali z národných jazykových atlasov, ktoré, v porovnaní so Slovánskym jazykovým atlasom, interpretujú mikroštruktúrne javy na hustejšej bodovej sieti. Pri poznávaní príčin súčasného stavu, zisťovania vývinových a funkčných tendencií sme sa opierali o poznatky historickej jazykovedy a v tvorbe kartografickej matrice nám pomohli poznatky z dialektológie. Prirodzenosť nového mentálneho klasifikačného prístupu (prechod od formálneho kritéria k významovému) sa prejavila zmenami v tvarotvornom základe, ako i vo vývine gramatických koncoviek, ktoré prešli rôznymi tendenciami, ktoré boli z hľadiska komunikačného a funkčného prirodzenými, spontánnymi a opodstatnenými zmenami pre používateľov jazyka.

LITERATÚRA

- BALHAR, Jan: *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia 2002. 628 s.
- DOLNÍK, Juraj et al.: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Stimul 1999. 165 s.
- DOLNÍK, Juraj: Analogie und Natürlichkeit. In: *Princípy jazyka a textu*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2000, s. 5 – 15.
- DOLNÍK, Juraj – MLACEK, Jozef – ŽIGO, Pavol: *Princípy jazyka*. Bratislava: Stimul 2003. 137 s.
- ĐUROVIČ, Ľubomír: Типология флективной основы в славянских языках. In: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie. I*. Ed. J. Bosák. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2004, s. 125 – 139.
- DVONČ, Ladislav et al.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois: *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1991. 223 s.
- KOMÁREK, Miroslav: *Historická mluvnice česká I. Hláskoslovi*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962. 196 s.
- KAMENÁROVÁ, Renáta: Paradigmatika maskulín v Slovánskom jazykovom atlase. In: *Jazykovedné štúdie XXVIII. Súradnice súčasnej slovánskej dialektológie*. Ed. K. Balleková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2010, s. 72 – 78.
- KOMÁREK, Miroslav: *Dějiny českého jazyka*. Brno: Nakladatelství Host 2012. 273 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historický vývoj češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1977. 321 s.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1988. 424 s.
- PAULINÝ, Eugen: *Vývin slovenskej deklinácie*. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

- ŠTOLC, Jozef: *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda 1981. 316 s.
- VÁŽNÝ, Václav: *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví. 1. část. Skloňování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1970. 203 s.
- ŽIGO, Pavol: Uniformná transparentnosť verus prirodzenosť. In: *Slovenská reč*, 2006, roč. 71, č. 4, s. 193 – 204.
- ŽIGO, Pavol: Prirodzenosť v morfológii a Slovanský jazykový atlas. In: *Slavica Slovaca*, 2007, roč. 42, č. 1, s. 49 – 57.
- ŽIGO, Pavol: Interpretácia morfológických štruktúr v Slovanskom jazykovom atlase. In: *Jazykovedné štúdie XXVIII. Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie*. Ed. K. Balleková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2010, s. 55 – 71.
- ŽIGO, Pavol: *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov*. Bratislava: Veda 2012. 176 s.
- ŽIGO, Pavol: Vývinové tendencie slovanskej substantívnej deklinácie. In: *In honorem Dagmar Maria Anoca*. Ed. O. Nedelcu. Bukurešť: Editura Universităţii din Bucureşti 2016, s. 552 – 562.
- ŽIGO, Pavol: *Vývin substantívnej deklinácie v slovanských jazykoch*. (V tlači).

Jazykovo-štylistická analýza románu *Rivers of Babylon* od Petra Pišťanka

Maja Novković

Filozofická fakulta Univerzity v Záhrebe
novkovic.m@gmail.com

1 Úvod

Peter Pišťanek (1960 – 2015) je jedným z mála prozaikov, ktorému sa začiatkom deväťdesiatych rokov podarilo prezentovať novú podobu slovenskej umeleckej literatúry. Jeho knižný debut, román *Rivers of Babylon* (1991)¹, vzbudil nebyvalý záujem čitateľov a kritiky a zároveň sa stal jedným z najpredávanejších slovenských románov všetkých čias.

Vo svojom románe P. Pišťanek slovenskú realitu ponovembrového obdobia a nasledujúcej politicko-spoločenskej transformácie zobrazuje, hoci aj hyperbolizovane, ironicky a sarkasticky, ale krajne živo a autenticky, utvárajúc tým obraz sociálnej a spoločenskej autenticity daného času a priestoru. Veľmi explicitne zobrazil primitivizmus, poukázal na dominanciu drzosti a sebeckosti, ktoré fungujú ako spôsob presadzovania sa v súčasnom svete.

Vo svojej práci sa pokúšame na podklade jazykovo-štylistickej analýzy románu *Rivers of Babylon* a so zreteľom na civilizačno-kultúrny kontext jeho vzniku poukázať na špecifické a vo vtedajšej próze nové prvky Pišťankovej poetiky, ale týmto spôsobom aj nepriamo prísť alebo sa aspoň priblížiť k odpovedi na otázku, aké podstatné novum tento román priniesol do slovenskej literatúry deväťdesiatych rokov a následne aj do súčasnej slovenskej literatúry.

V druhej časti svojej štúdie priblížime obsahový koncept a spoločensko-kultúrny kontext vzniku románu. V tretej časti sa venujeme výrazovo-štylistickým osobitostiam tohto románu, ktoré podrobnejšie rozoberáme v nasledujúcich častiach. Samotnú jazykovo-štylistickú analýzu delíme na dve časti. V prvej časti (3.1) skúmame makrokompozíciu, a to rozprávanie (3.1.1) a opis (3.1.2). V druhej časti analýzy (3.2) sa zaoberáme mikrokompozíciou so zreteľom na členenie a glutináciu textu (3.2.1), na reč autora a reč postáv (3.2.2) a v závere venujeme pozornosť aj syntaktickým (3.3) a lexikálnym prostriedkom použitým v texte (3.4).

¹ Debutová knižka je prvou časťou trilógie. Ďalšie dve pokračovania *Rivers of Babylon 2 alebo Drevená dedina* (1994) a *Rivers of Babylon 3 alebo Fredyho koniec* (1999) neboli až natoľko úspešné ani u čitateľov, ani u kritikov. Názorový rozsah kritik bol od úplného odmietnutia až po pochvalné uznania. Samotné názvy týchto pokračovaní, vlastne ich číslovanie, je ironickou alúziou na umelecky nevydarené, ale komerčne úspešné filmy a knihy. O obrovskej pútavosti prvej časti trilógie svedčí aj to, že režisér Vladimír Balco nakrútil v roku 1997 na jej námet celovečerný film.

2 Rivers of Babylon

Vydanie románu *Rivers of Babylon* nazval Ladislav Čúzy „razantným vpádom do štruktúry slovenskej prózy, ako aj veľkou provokáciou čitateľov“ (Hochel – Čúzy – Kákošová, 2007, s. 125). Ako poznamenal Zoltán Rédey, Pišťankov román s určitou rozprávačskou iróniou takpovediac „za horúca“ tematizuje špecifické problémy a atmosféru začiatku deväťdesiatych rokov a obdobia utvárania štruktúry a profilu novej transformujúcej sa spoločnosti na Slovensku a v strednej Európe vôbec (Rédey, 2007, s. 17). Uvedeným románom P. Pišťanek nadobudol neobyčajnú popularitu a vyslúžil si povest' moderného klasika (Rédey, 2007, s. 81).

Tento román bol niečo nové v slovenskej prozaickej tvorbe a zároveň bol dôkazom nových výrazových tendencií slovenskej prózy. Dielo vzbudilo pozornosť tak svojou obsahovou, ako aj svojou formálnou stránkou. Z formálnej stránky ide o „naturalisticky silno preexponovaný štýl“ (Hochel – Čúzy – Kákošová, 2007, s. 127). Autor naturalisticky znázorňuje primitivnosť, vulgaritu, násilie, sexualitu, bezcitnosť a pritom využíva rozličné prvky hovorovej, nespisovnej, expresívnej lexiky. Dá sa povedať, že formálna stránka textu je úplne v súlade s obsahovou stránkou textu. V románe *Rivers of Babylon* autor akoby autenticky zobrazuje a spracúva udalosti z aktuálnej súčasnosti, ale s dávkou paródie, irónie a humoru, aby tá skutočnosť nebola hneď odhalená ako práve naša vlastná. Je možné spoľahlivo určiť čas a miesto konania deja (začiatok deväťdesiatych rokov, Bratislava, vlastne celé Slovensko, ale aj celá stredná Európa, bývalé socialistické krajiny sú možným miestom deja). Autor v tomto románe jazykom a štýlom netradičným pre slovenskú literatúru opisuje rôzne podoby kriminality, vplyv bratislavského podsvetia a mafiánstvo, teda aj témy netradičné pre dovtedajšiu slovenskú literatúru.

3 Jazykovo-štylistická analýza

V tejto práci si budeme všímať jazykovo-štylistické prostriedky použité v texte analyzovaného románu, pričom sa oprieme o odbornú literatúru zameranú na štylistické aspekty slovenského jazyka – *Štylistika* od Márie Ivanovej-Šalingovej (1965) a *Štylistika slovenského jazyka* od Jozefa Mistrika (1970). Hoci ide o staršie publikácie, dosiaľ sú považované za fundamentálny študijný materiál, stále sa vnímajú ako vedecky relevantné, preto predpokladáme, že budú nápomocné i v kontexte našej práce. Samozrejme, do úvahy vezmeme aj novšie diela – *Praktická štylistika* od Dany Slančovej (1996) a dve monografie od Jána Findru *Štylistika slovenčiny* (2004) a *Štylistika súčasnej slovenčiny* (2013).

Román *Rivers of Babylon* sa vyznačuje mnohými výrazovo-štylistickými osobitosťami. Poetiku Pišťankovej prózy charakterizuje príslovečná štylistika jednoduchosti – lakonickosť, stroho, až príkro formulovaná výpoveď, plynulá a priamočiara narácia, t. j. bezprostredné podanie referovaných či opisovaných skutočností v jadrnom, epicky zhustenom vyrozprávaní deja v krátkych, akoby

len v nevyhnutnej miere rozvitých vetách s dôrazom na výpovedný aspekt vecnosti i hovorovosti zároveň (Rédey, 2007, s. 82).

Jazykovo-štylistické prostriedky sú plne späté s tematicko-obsahovou stránkou v úsilí zachytiť charakter postáv a charakter danej doby, v čom jeho poetika pripomína techniku kritického realizmu. Vzťah dedina – mesto a obraz sociálneho a morálneho úpadku sú jednými zo styčných bodov. Takéto témy nachádzame tak v textoch literárneho realizmu, ako aj v románe *Rivers of Babylon*. Autor v románe parodizujúco odkazuje na literárne texty kritického realizmu, čo neznamená, že ironický hrot nesmeruje aj do súčasnosti. V čom sa P. Pišťanek odkláňa od kriticko-realistického kánonu je osobitý spôsob spracúvania reality a prejav autorského postoja v grotesknej podobe. Ten kriticko-realistický kánon predstavuje iba východisko pre ďalšie tematické rozvíjanie príbehu.

Námety pre svoje diela čerpá P. Pišťanek zo svojho bezprostredného okolia. Ide o postsocialistický priestor a súčasnú dobu. Autor v románe vystihuje obdobie ponovembrových zmien a tranzíciu jednej spoločnosti opisuje zo všetkých stránok so zámerom poukázať na zánik dovtedajšej hodnotovej sústavy a nestojovanie nových spoločenských hodnôt. Starý systém hodnôt zmizol preč s vetrom, vlastne so železnou oponou, a obdobie medzi tým a zosilnenie nových mravných hodnôt je akoby ideálne pre mnohých, ktorým celý život zapĺňa jediná myšlienka – ako sa dostať k peniazom a pohodlnejšiemu životu s čo najmenším vynaložením námahy.

Pišťankovi hrdinovia, či skôr antihrdinovia, sú ľudia ovládaní nízkymi vášňami, s prekážkami sa nevysporadúvajú, ale ich vynaliezavo a šikovne obchádzajú. Vvedia sa vynájsť v daných, často obmedzených podmienkach, a občas pôsobia aj smiešne. Jeho postavy prichádzajú z dediny do mesta, ktoré nevedia pochopiť, ktoré je im stále cudzie a nepriateľské. P. Pišťanek stretnutie týchto dvoch celkom odlišných svetov vníma inakšie ako slovenská literárna tradícia kritického realizmu. Možno povedať, že P. Pišťanek sa naozaj vážne zaoberá práve prenikaním rurálneho do urbánneho a jeho dôsledkami (Alajbegović, 2007, s. 181). Všeobecne, v jeho textoch dedina už nie je miestom harmónie prírody a medziľudských vzťahov, miestom, ktoré pestuje vyššie životné hodnoty, na rozdiel od mesta, kde mravné hodnoty neexistujú a človek je človeku vlkom. V Pišťankových dielach sa tento protiklad dedina – mesto vlastne stráca a dedina a mesto nadobúdajú spoločné negatívne vlastnosti. Dedina už nie je miestom úprimných medziľudských vzťahov, aj tam si ľudia chcú čím najviac spríjemniť život, hoci to znamená aj oklamať, zneužiť a dokonca zničiť svojho blížneho.

Všetko uvedené sprevádza osobitý humor, ktorý miestami čitateľov až desí, lebo autor humorne opisuje veci, ktoré by v podstate nemali byť smiešnymi. Ide o to, že týmto spôsobom sa okolnosti hyperbolizujú, prehánajú, aby čitateľ nezistil, že to, čo sa deje, je vlastne súčasťou jeho sveta a života. Mimo kontextu by takto opisované javy naozaj boli skľučujúce, ale takto sú morbidno-grotesknými, prinajlepšom čiernohumornými prvkami, ktoré zapadajú do daného kontextu.

3.1 Makrokompozícia

3.1.1 Rozprávanie

Tento román charakterizuje priamočiarosť rozprávania a dejové línie sa bleskovo rozvíjajú. Je úplne v súlade s opisovanou dobou postsocialistickej, rýchlo sa meniacej spoločnosti. Jeho ústredné vyjadrovacie prostriedky a princípy rozprávačskej techniky sú paródia, hyperbola, groteska a naturalistické rozprávanie.

V tejto próze rozoznávame typ tzv. objektívneho, resp. „objektivizovaného“ rozprávania, aj keď v nej často ide o bizarné, groteskné situácie. Objektivizácia textu vzniká aj ako dôsledok presúvania prevažnej časti textu na postavy, teda autor sa z textu stráca. Rozprávanie je usmernené anonymnému prijímateľovi. Z jazykového hľadiska sa rozprávanie uskutočňuje v tretej osobe (tzv. on-rozprávanie). Z obsahovej stránky je rozprávanie dynamické a humoristické.

P. Pišťanek v románe využil rozprávkové elementy a spracoval ich parodicky. Protagonista, primitívny dedinský *mladík Rácz*, aby získal svoju lásku, mäsiarovu dcéru za manželku, musí najprv odísť do mesta, aby si zarobil peniaze. Necháva svoju milovanú Eržiku Kiššovú, celý svoj majetok („*sviňu, kravu i koňa*“) odovzdáva do rúk jej otca a odchádza do mesta so strachom, aby mu „*jeho veľký nepriateľ ešte zo školských čias*“, Feri Bartaloš, nezobral lásku – tu možno vidieť alúziu na novelu Margity Figuli *Tri gaštanové kone* (1940). Rôznymi vynachádzavými spôsobmi, ale aj nelegálnymi činnosťami rýchlo zbohatne: z kuriča v kotolni hotela sa stane váženým majiteľom toho istého hotela, šéfom bratislavského podsvetia. Nájde si manželku, ktorá na ňom nevidí len peniaze, študentku Lenku. Aluzívnosť je viditeľná aj v tomto – ide o narážku na detskú klasickú rozprávku *Popolvár – Hnusná tvár*. Zo všetkého je viditeľný práve spomínaný rozprávkový moment (prekonávanie prekážok v láske, rýchle získanie bohatstva a konečne aj šťastná láska) a tiež je zreteľná paródia socialistickej etiky (statočná práca ako cesta k šťastiu a blahobytu).

Rúhanie sa poctivej práci vidno aj v osude kuriča Donátha, ktorý zaúchal Rácza do remesla a ktorý mladého Rácza neprestajne varuje – „*len poctivo*“. Po štyridsiatich rokoch svojej stereotypnej, poctivej práce v kotolni hotela *Ambassador*, v jeseni života nemá nič. Stratil ženu a deti, nezabezpečil si bezstarostnú a príjemnú starobu, hoci sa celý život mučil a bez námietok usilovne pracoval.

Rozprávkový až parodizačný element nachádzame aj vo vykreslení postavy bývalého riaditeľa hotela *Ambassador*. Riaditeľ urazil a ponižil kuriča, ktorému potom napadlo zatvoriť ventily v kotolni a trápiť hotelových hostí zimou. Tak sa začal jeho oslepujúci vzostup do pozície „*ultimatívneho a terminálneho šéfa*“. Riaditeľ sa Ráčzovi nechcel ospravedlniť a po tom, ako riadenie hotela prevzal Rácz, zostal vo svojej pracovni bývať. Zo zimy a hladu zošalel, stal sa z neho lovec na menšiu zver („*mačky, psy alebo drobné hlodavce*“) v okolí hotela. Keď sa mu po dvoch pokusoch nepodarilo Rácza udobriť, rozhodol sa odísť ďaleko na sever.²

² Vidno tu aj motivickú spojitosť s osudom bývalého strážcu parkoviska Fredyho Špáršvajna, ktorý v *Rivers of Babylon 3 alebo Fredyho koniec* končí ako vládca vzdialenej fiktívnej krajiny ďaleko na severe, pravlasti pôvodných Slovákov.

3.1.2 Opis

Typ opisu, ktorý nachádzame v románe, je dynamický opis, ktorý nebýva statickou vložkou, ktorá má za úlohu prerušiť plynulý tok rozprávania, ale nadobúda čoraz viac znaky rozprávania a začleňuje sa aktívne do rozprávania, čím sa ostré hranice medzi rozprávaním a opisom stierajú, rozplývajú, utvára sa plynulý prechod medzi nimi (Ivanová-Šalingová, 1965, s. 141, 144). Dynamicnosť opisu potrebuje iné jazykové a vyjadrovacie prostriedky, ako je to v prípade statického opisu (podstatné mená, prídavné mená, menší výskyt plnovýznamových slovies). Jazyková výstavba dynamického opisu, ktorý je blízky rozprávaniu, je v najväčšej miere založená na slovesách (činnostné slovesá, slovesá vyjadrujúce pohyby).

P. Pišťanek sa prikláňa k extrovertnému, nepriamemu spôsobu opisovania. Niekedy sa javy skutočnosti opisujú aj cez osobný postoj postavy a jej pohľad na okolitý svet. Vidno to zvlášť pri opisovaní príznakov časových a priestorových okolností deja, byrokracie a korupcie. Je to „*taká doba, že treba behať po úradoch*“ (s. 248) a zápasíť „*so stupídnu byrokraciou*“ (s. 288), je to obdobie, v ktorom „*privatizácia sa približuje milovými krokmi*“ (s. 277), „*v meste sa utešene rozrastá súkromné podnikanie*“ (s. 299), a čo je najdôležitejšie, všetko sa dá vyriešiť „*vhodne zvolenými prostriedkami osobnej motivácie mizerne platených mestských úradníkov*“ (s. 308). „*A nakoniec, v dnešných pohnutých časoch sú dlhy tou najlepšou a najistejšou investíciou!*“ (s. 291).

Charakteristika postáv je druh opisu, ktorý sa sústreďuje na podávanie ich vonkajších a vnútorných vlastností. V románe prevláda vonkajšia, nekomplexná, objektívna charakterizácia postáv, lebo autor nezaujíma k svojim postavám hodnotiaci postoj, a väčšinou ide zároveň o nepriamu charakteristiku, lebo autor nevymenúva vlastnosti postáv, ale o ich povahových črtách sa prevažne dozvedáme z ich reakcií a konania v daných situáciách, povahové vlastnosti sa podávajú cez konanie, postoje a komunikáciu postáv.

P. Pišťanek necharakterizuje svoje postavy do psychologickej hĺbky, nekladie dôraz na psychologické prežívanie jednotlivých postáv. Postihnutie vnútorného sveta hrdinu, postoje určitej postavy nie sú stredobodom jeho záujmu. Neusiluje sa podať myšlienky svojich postáv, nepreniká do ich vedomia, ale zväčša podáva deskripciu ich činov, konania, komunikácie s inými postavami.

Autor má odosobnený prístup, ale používa veľmi presné, ba až naturalistické opisy. Ide vlastne o výstižné zachytávanie význačných vlastností osoby a utváranie svojráznych typov osôb, ktoré možno rozoznať v takmer každej postsocialistickej spoločnosti. Určitým spôsobom sú tieto osoby reálne. V procese prechodu krajín tzv. socialistického bloku do demokratického usporiadania spoločnosti, spoločensko-politické okolnosti umožnili niektorým jednotlivcom stať sa mimoriadne bohatými a významnými vďaka rôznym nelegálnym aktivitám. Podstata je v tom, že tie postavy sú hyperbolizované, zaobalené do absurda a nepravdepodobnosti. Čitateľ možno môže mať pocit, že sú to vlastne len chodiace karikatúry. Takto autor upozorňuje na určité (predovšetkým zápor-

né) vlastnosti postáv a tiež ich týmto spôsobom odsudzuje. V románe máme do činenia s nepriamou, ironickou a humoristickou karikatúrou. Napríklad hlavná postava, dedinčan a ignorant Rác, ktorý túži po moci a peniazoch, sa v tomto svete presadil a dostal, čo chcel. Takéto spracovanie pôsobí smiešne a pútavo. Ale v tom je podstata: cez smiech, ktorý takéto humorné opisy vyvolávajú, sa čitateľ niekedy ocitne v situácii, že sa mu to všetko zdá prekvapujúco, dokonca desivo známe. Paradoxne, takýto „hyperbolizovaný“ prístup niekedy poskytne čitateľovi presnejší pohľad na svet a zostane v pamäti dlhšie ako pravdivý opis reality. P. Pišťankovi sa podarilo postavu Ráca, v podstate antihrdinu, znázorniť tak, aby ho čitatelia neznenávideli, ale aby sa im dokonca aj určitým spôsobom zapáčil. Je divý, surový a popudlivý, ale aj taký človek má mäkké srdce a túži po láske.

Postava Alfreda Mešťánka je do istej miery autobiografickou. Ide totiž o to, že samotný P. Pišťanek, ktorý v mladosti vystriedal viacero zamestnaní, bol istý čas aj strážcom parkoviska. Samotné Fredyho meno vystihuje aj význačné črty a vlastnosti jeho osoby, on je „výstižne a priliehavo prezývaný *Špáršvajn*“ (z nemeckého *sparen* = šetriť a *Schwein* = sviňa).

Taktiež mená troch tajných, bývalých zamestnancov Štátnej bezpečnosti, sa vždy dôsledne vyskytujú v trochu zvláštnej forme: Mozoň (Mĺkvy), Šolík (Žifčák), Tupý (Mác). Akoby jedno meno bolo ich vlastné a to druhé práve ich tajné meno. Meno, pod ktorým Mozoň (Mĺkvy) vystupuje vo svojom súkromnom živote, je Ščepán, čo by sa určitým spôsobom mohlo vnímať ako postmodernistická odkazovosť. To meno totiž vo veľkom pripomína meno Oskára Čepana (1925 – 1992), popredného slovenského literárneho vedca, teoretika umenia a výtvarníka.

Mimochodom, tiež je zaujímavým postmodernistickým gestom, že v románe sa vyskytlo aj meno spisovateľa Dušana Taragela, ktorý s P. Pišťankom napísal zbierku poviedok *Sekerou a nožom* (1999), ako aj meno spisovateľa L. Krnáča, ale aj meno Tibora Rencés, človeka, ktorému, popri Rudolfovi Slobodovi, P. Pišťanek tento román venoval.

3.2 Mikrokompozícia

3.2.1 Členenie a glutinácia textu

Keď hovoríme o členení textu, J. Mistrík vo svojej *Štylistike* rozoznáva vnútorné (kapitoly) a rámcové zložky prejavu (názov, epilóg). Z hľadiska vnútornej kompozície román pozostáva z nečíslovaných a nemenovaných kapitol, ktoré sa formálne, graficky členia tromi bodkami či tromi hviezdičkami a striedajú sa logicky vzhľadom na udalosť alebo dej, tvoriac viac alebo menej pevnú reťaz dejov, ktoré sa navzájom dotýkajú a sú integrované časovou zložkou, ktorá nie je vždy presne chronologická. Obsah a rozsah kapitol je determinovaný časom, miestom, samostatným príbehom a jednotlivými postavami.

Samotný názov románu nepochybne svedčí o charakte opisovanej doby. Babylon (alebo v Biblii aj Babel) znamená doslova Brána božia a je symbolom

bohatstva, smilstva a zhýralosti. V prenesenom význame znamená aj zmätok, rozruch a neporiadok. Tento názov románu teda možno chápať metaforicky. Miesto deja, Bratislavu, ktorá sa rozprestiera po oboch brehoch rieky (*river*) Dunaj, „odvrátenú stranu tohto mesta“, možno považovať za ten Babylon, symbol postsocialistického chaosu deväťdesiatych rokov, keď sa odohrávajú udalosti v románe. Názov románu utvára paralelu celému textu. V tomto románe ide o veľkomestský babylon, kde je *ad absurdum* privedená nenásytosť jednotlivca v honbe za majetkom, ziskom a peniazmi ako symbolmi šťastia a naplneného života. Okrem toho je *Rivers of Babylon* aj Rácovou obľúbenou pesničkou, ktorá sa nesie „v dôslednom čardášovom rytme a s klarinetovými cifrovačkami“ (s. 219).

Na konci románu je epilóg, ktorý je rámcovou zložkou niektorých tradičných umeleckých žánrov (napríklad antická tragédia a komédia). Je to záverečné slovo autora adresované priamo čitateľovi, v ktorom sa vysvetľujú osudy jednotlivých postáv (Rác, Fredy Špársvajn). Kompozične je vyčlenený do troch krátkych kapitol, ktoré sú funkčne samostatné.

Po tom, ako sme sa zaoberali členením textu, povieme niečo aj o stupni glutinácie, ktorého formálnym ukazovateľom je vetnočlenská príslušnosť výrazu stojaceho na samom začiatku vety (Mistrík, 1970, s. 362). Najnižší stupeň glutinácie na čele novej vety pritom máva podmet (0), ďalej predmet (1), okolnostné určenie (2), potom určité sloveso (3) a najvyšší stupeň medzivetnej glutinácie majú (prirad'ovacie³) spojky (4), ktoré zvyšujú stupeň hustoty prejavu.

V románe sa pomerne často vyskytujú práve vety s vysokým stupňom glutinácie (určité slovesá a spojky na začiatku vety).

Už sa veru kúri všade. I v bare-varieté. Len v samotnom hoteli je chladno. Aj riaditeľovi je zima. Sedí za oroseným písacím stolom v zvrchníku a napína uši. Počúva, čo sa deje s kúrením. (s. 75)

Rác s obľubou halí svoje hranaté telo do voľných sák a nohavíc v štýle Miami Vice. Aj kožené bundy má rád o pár čísel väčšie; čiernu, sivú, hnedú i bordovo-červenú. Je ramenatý. Vlasy mu už za ten čas podrástli a začali sa krútiť. Dal sa ostrihať, no iba vpredu a najmä po stranách, okolo veľkých uší. Nosí účes ako rakúsky futbalista. (s. 206)

Priemerný stupeň glutinácie v hornom príklade je 2.3 a v dolnom 1.6.

Berúc toto do úvahy, všeobecne by sa dalo povedať, že v románe v priemere prevláda nízky stupeň glutinácie textu. Najväčší stupeň glutinácie má, samozrejme, rozprávanie. Čím je stupeň medzivetnej glutinácie menší, tým sú nápadnejšie prerušenia medzi vetami. Keďže je štýl prejavu v románe veľmi podobný hovorovému štýlu, text je väčšinou neplynulý, málo glutinovaný.

³ Podrad'ovacia spojka na čele vety má iba gramatickú funkciu a je inertná voči predchádzajúcej vete, a preto je z hľadiska glutinácie textu na úrovni ostatných gramatických slov, napríklad predložiek (Mistrík, 1970, s. 363).

3.2.2 Reč autora a reč postáv

Reč autora je súčasťou a kostrou rozprávania, vyslovuje ju autor, je v tretej osobe a má spisovnú podobu (Mistrík, 1970, s. 377). Rozprávač v románe *Rivers of Babylon* je autor, ktorý ako neutrálny, nezainteresovaný pozorovateľ opisovaných udalostí nevystupuje ako fyzická osoba, nachádza sa tam vo funkcii nezaujatého, nezáväzného komentátora a nestranného posudzovateľa skutkového stavu vecí, ktorý si zachováva odstup od opisovaných skutočností a „všetko o všetkom vie“. Rozprávač je pasívny, nezasahuje priamo do deja, nevyslovuje svoj postoj k nemu, javy predovšetkým zobrazuje tak, ako ich vníma a chápe postava. Napriek tomu, aj keď je vlastné autorovo stanovisko veľmi zložitou otázkou, ťažko sa vyhnúť konštatovaniu, že autor dakedy využije možnosť vysloviť svoj názor alebo dokonca aj spoločenskú kritiku a kritiku do svojich radov cez niektorú z postáv. Hoci za prvoradý zámer tohto románu nemožno považovať priamu spoločenskú kritiku, v texte nájdeme určitú mieru autentickej reflexie spoločenskej situácie. Toto prozaické dielo svoj spoločenský charakter nadobúda cez kritické komentáre postáv, a to predovšetkým postáv cudzincov, ktorí majú vonkajší a zároveň objektívnejší pohľad na dané slovenské pomery. Napríklad, keď Švéd Hurenssoon hovorí o Slovákoch:

Tento národ je národom nedocenených, zide na um Hurenssoonovi. Mohol svetu priniesť najgeniálnejších umelcov, baletky, vedcov – aspoň sa tak tvári. Prečo nikdy nepriniesol, to je otázka. (...) Nepochybuje o tom, že tento národ netvorí iba paraziti a hlupáci, ale i statočne a inteligentne pracujúci ľudia. Vtip je však v tom, že on, Hurenssoon, sa s nimi ešte nikde nestretol a nestretol sa ani s dákym príznakom ich existencie. (s. 105)

V reči rozprávača sa rozvíjajú hlavné dejové línie, autorská reč tvorí rámec pre prejavy postáv, tvorí pozadie prejavov postáv, stmeluje ich, uvádza, dopĺňa, komentuje (Ivanová-Šalingová, 1965, s. 133). Rozdiel medzi autorskou rečou a rečou postáv je v analyzovanom diele iba zdanlivý. Odlišovanie tých dvoch rovín sa zdá byť problematickým, lebo sa v podstatnej miere používa polopriama reč, nepravá priama reč, jednotné grafické označenie, autorská reč v sebe zahŕňa prejavy postáv a samotné postavy o sebe najčastejšie hovoria v tretej osobe (namiesto v prvej osobe). Napríklad, hlavný hrdina Rác o sebe hovorí výlučne v tretej osobe.

Reč postáv, priama reč, sa diferencuje od autorskej reči z gramatickej, výpovednej, významovej, obsahovej a slohovej stránky. Priama reč má všetky znaky hovorenej reči a obyčajne sa graficky označuje úvodzovkami, pomlčkami a vyčleňuje sa do osobitného odseku. Tradičná priama reč, dvojčlenný, niekedy aj viacčlenný dialóg sa v tomto románe vyskytuje pomerne zriedkavo. V analyzovanom románe sú takéto prejavy zapojené do autorskej reči. Text je tu síce vyčlenený, ale nemá ostatné formálne znaky priamej reči a vyskytuje sa len sprievodná časť priamej reči, uvádzacie slová (slovesá dicendi, sentiendi a pod.). Uvádzacie sloveso je vždy postpozitívne, čo označuje expresívnu, dynamickú priamu reč (Mistrík, 1970, s. 377 – 378).

To je krása, povie Lenka.

Páči sa vám to? spýta sa Rácz.

Áno, povie Lenka.

Tak tu teda bývate? spýta sa Lenka, keď sa ohňostroj skončí a kurič opäť rozsvieti.

Áno, povie Rácz. Ešte šampanské? spýta sa.

Áno, prosím, povie Lenka, ale už len trochu. (s. 214 – 215)

Iný typ dialógu, „dvojitý“ dialóg, je takou formou podávania reči postáv, pri ktorej sa súbežne vyvíjajú jazykový prehovor, teda priama reč, a myšlienky hovoriaceho, ktoré sú adresované poslucháčovi, ale často obsahovo a významovo vzdialené od vyslovených slov. V románe sa vyskytuje len v niekoľkých prípadoch.

Je to najhlúpejší a najobmedzenejší človek, akého som v živote videl, povie napokon. Nemá ani toľko inteligencie ako jeho, Urbanova, ľavá topánka. Ale je úžasne prispôsobivý. A dravý. On, Urban, už vie, čo Rácz chce. Chce všetko. Rácz, to je prírodná katastrofa. Urban pozrie na Lenku. Ten by ti hneď vytrel kocúra, pomyslí si a predstaví si Lenkino krehké biele telo v kuričových paprčiach. Patrílo by ti to! pomyslí si. (s. 186 – 187)

Nepriama reč je prejav, o ktorom sa dozvedáme prostredníctvom ďalšej osoby, ktorá určitý prejav pomerne verne referuje a stojí najbližšie k autorskej reči. Úplne v zhode s konštatáciou M. Ivanovej-Šalingovej, že sa nepriama reč ako osobitný výrazový prostriedok používa pomerne málo (Ivanová-Šalingová, 1965, s. 152), môžeme povedať, že P. Pišťanek nepriamu reč nepoužíva.

V románe sa stierajú presné hranice medzi rečou autora a rečou postáv, prejavy postáv sa nevyjadrujú už iba priamou rečou, dialógmi a monológmi, ale sa zúčastňujú aj na výstavbe tzv. pásma rozprávača (Ivanová-Šalingová, 1965, s. 147) osobitnými spôsobmi (nepravou priamou rečou, polopriamou rečou), prostredníctvom ktorých sa postava stáva spolurozprávačom. Toto si vyžaduje aj iné grafické riešenie. Typ prehovoru postáv, s ktorým sa v románe najčastejšie stretávame, má niektoré znaky nepravnej priamej reči a polopriamej reči.

Nepravá priama reč predstavuje predstieraný prehovor postavy, ktorý reprodukuje rozprávač. V texte sa nijako graficky nevyznačuje (úvodzovky, pomlčky, osobitný odsek) a takto splýva s autorskou rečou a nemožno vždy jasne rozlišovať, či ide o prehovor postavy alebo autora. Môže byť uvedená uvádzacími výrazmi alebo vstupovať do textu priamo. V modernej próze sa nepravá priama reč vhodne využíva na utvorenie hladkého, plynulého, nenápadného prechodu z reči postáv do autorskej reči, a naopak (Ivanová-Šalingová, 1965, s. 153).

Podčiarknuté slová sú prvky reči postavy:

Tak? Geniálny? pýta sa Mozoň (Mlkvy). A vy čo robíte? doloží vyčítavo. Jeho podriadení sa strhnú. Mozoň (Mlkvy) však roztrpčene pokračuje. On, Mozoň (Mlkvy), robí, čo môže. Nebyť jeho, Mozoňa (Mlkveho), mohli by sa ísť pásť.

Lebo ich do žiadnej roboty nevezmú. Majú temnú minulosť. A na druhej strane ani nevedia nič robiť. On, Mozoň (Mlkvy), si to prizná. Nikdy nič nerobil. Z právnickej fakulty ho vyľiali po dvoch semestroch. Potom tri roky šľapal šen-ky. Odvtedy v ŠtB. Ale tie dva semestre jemu, Mozoňovi (Mlkvemu), nik nevezme. Študoval, áno. (s. 157)

Polopriama reč je taká reč alebo myšlienka postáv, ktorú doslovne referuje niekto iný (napríklad rozprávač). Graficky sa neodlišuje od textu rozprávača a vyjadruje sa v tretej osobe (namiesto v prvej osobe). Polopriama reč vyjadruje teda prejav postavy, ale „preťatý“ rovinou rozprávača (Ivanová-Šalingová, 1965, s. 154). Ako v prípade nepravnej priamej reči zaniká protiklad medzi prejavom rozprávača a prejavom postavy. Podobne ako nepravá priama reč, aj polopriama reč je dynamizujúcim prvkom rozprávania. Najvhodnejšie reprezentuje vnútornú reč postáv.

Vie, že kurič sem po ňu nikdy nepríde. Nebojí sa teda, že by sem jedného dňa vtrhol, schmatol ju za ruku a odvliekol k sebe, do hotela Ambassador. Silvia sa bojí seba samej. Vie, že nikdy neodolá peniazom. Sú pre ňu tou najväčšou hodnotou; ešte nikdy ju nesklamali. (s. 97)

V románe teda nájdeme aj vnútorný monológ, vnútornú reč postáv, ktorá slúži na vykreslenie psychických stavov postavy. Tie prejavy však tiež splývajú s autorskou rečou, lebo sú vždy v tretej osobe. Pri výstavbe vnútorného monólu sa často používa práve už spomínaná polopriama reč (samozrejme, je to reč, ktorá sa nerealizovala navonok). Je ťažko rozlišovať roviny autorskej reči a reči postáv, a vlastne je otáznne hovoriť o vnútornom monológu u P. Pišťanka, lebo ako sme predtým zdôraznili, vnútorný svet osoby nie je jeho hlavným záujmom.

Podčiarknuté slová sú prvky reči postavy:

A Eržika? Nemá ani dvadsať. Keď bude mať tridsať, bude dva razy taká tučná, ako je. Porodí jemu, Ráczovi, tri deti, a tým to zhasne. Do smrti bude nosiť dva typy oblečenia: biely plášť predavačky v mäso-údeninách a kvietkovanú šatovú zásteru na doma. A stále bude prežívať slnečnicové jadierka ako jej mater, až jeho, Rácza, bude svrbieť dlaň. On, Rácz, má pred sebou žiarivejšiu budúcnosť! Nie, on, Rácz, nemá na mysli šetky ako Silvia. (s. 174 – 175)

3.3 Syntaktické prostriedky

Gramatický tvar v širšom zmysle, tvar syntaktickej konštrukcie má nepochybne určitú štylistickú hodnotu a je nositeľom určitých štylistických kvalít. Štylistický charakter syntaktickej konštrukcie sa realizuje vo vnútri textu, na rozdiel od štylistického zafarbenia slova, ktoré sa realizuje na povrchu (Mistrík, 1970, s. 291), gramatický tvar je teda menej nápadný štylistický prostriedok ako slovo (Mistrík, 1970, s. 285).

P. Pišťanek kontinuálne používa jednoduchú, krátku vetu podobnú vete v spontánnych prejavoch, v dorozumievacom styku. Hovorený prejav si však

vyžaduje iné druhy viet ako písomný prejav. Konverzačné vety sú krátke, a teda aj dynamickejšie, čo zároveň znamená, že sa v nich vyskytujú slovesá vo väčšej miere, ako je to v prípade dlhších viet v pripravených, písomných prejavoch, ktoré sú preniknuté podstatnými a prídavnými menami. Syntaktické konštrukcie hovorených prejavov sú teda hutné, výstižné a koncízne. Čo sa týka hustoty vetnej stavby, myšlienky v románe sú vyjadrené stručne, vetné konštrukcie sú zomknuté, rozvité len toľko, koľko je to potrebné. Dĺžka vety je jej najzjavnejšou vlastnosťou a nepriamym štylistickým indikátorom syntaktickej konštrukcie. Vety s dĺžkou štyri až desať slov sú štandardnými vo všetkých jazykových prejavoch a nie sú štylisticky zafarbené. Vety v konverzačnom procese sú najkratšie, ich dĺžka je v najväčšom počte prípadov menšia ako desať slov. Rozprávačské a opisné vety sú však o niečo dlhšie.

Ešte jedným výnimočne dôležitým štylistickým prostriedkom je rytmus, hoci je v próze ťažšie badateľný ako v poézii. Najčastejšie vzniká náhodne a nevedome, pričom spomalenie znamená zdôraznenie, upozornenie, vytýčenie a zrýchlenie značí odsunutie, „vzdialenie“, naznačenie nedôležitosti (Mistrík, 1970, s. 288). Bolo by treba ešte poznamenať, že rytmus je kontextový jav, a preto sa vetné typy nedajú štylisticky klasifikovať mimo kontextu (Mistrík, 1970, s. 336). Z hľadiska rytmu, prejavujúceho sa na syntaktických konštrukciách v tomto románe, ide prevažne o pravidelný rytmus, bez prerušenia a spomalení, ktorý sa pociťuje na väčšej časti textu. Prevažujú akceleračné typy vetných konštrukcií, čo vlastne znamená veľký výskyt konštrukcií s uvoľnenou gramatickou stavbou (napríklad uvádzacie a pripájacie slová na začiatku vety, asyndetické pripájanie), pripojené a osamostatnené vetné členy.

Za isté retardačné konštrukcie možno považovať prehovory postáv, v ktorých sa plynulosť vety prerušuje opakovacími vsuvkami zdôrazňujúcimi postoj postavy k sebe samej.

A prečo by mal on, Rácz, byť odkázaný len na kurvy z hotela? Vari je niekde napísané, že on, Rácz, sa nemôže zaľúbiť do slušnej dievčiny? Kto určil, že on, Rácz, nemá nárok na lásku? Kto rozhodol, že preňho, pre Rácza, budú len cigánky a kurvy? Nech mu dá Urban svätý pokoj! (s. 217)

Vyčlenenie výrazu z vety znamená zdôraznenie. Pišťanek ho často používa lámajúc týmto vetu.

Až dodatočne si uvedomil, že je do Lenky zaľúbený. Ale už je neskoro. (s. 223)
Na križovatke záprah zabočí doprava, dohora. Na sever. (s. 263)

(Stupeň glutinácie v prvom prípade je 4 a v druhom 2.)

Najvýraznejšou syntaktickou štylémou v analyzovanom románe sú vety rozbité do menších celkov, čím sa dosahuje totožnosť so syntaktickou výstavbou spontánneho ústneho prejavu.

3.4 Lexikálne prostriedky

Slovo je základným a najvýraznejším štylistickým prostriedkom (Mistrík, 1970, s. 193). Pišťankov štýl je jednoduchý, odľahčený, ale zároveň intenzívny. Používa slová hovorového štýlu, nespisovné slová (familiárne slová, slang/žargón, argot), expresívne slová (dysfemizmy, pejoratíva, vulgarizmy), s cieľom zachytiť práve už spomínaný aspekt hovorovosti a podať tým reálnejší obraz priestoru a času.

Hovorové slová sú súčasťou slovnej zásoby konverzačných, spontánnych ústnych prejavov v súkromných stykoch a sú to spisovné slová.

Hovorové slová: *anton, eštebák, ešus, šuplik, tirák, Tiráčka* (Vanda-Tiráčka). Zastarávajúce hovorové slová: *fajront, buksa a pudilár*.

Nespisovné slová sú výrazne príznakové. Familiárne slová sú slová, ktoré pochádzajú z cudzích, najmä zo susedných jazykov (z nemčiny a z maďarčiny), a postupne sa ich čoraz viac preberá z angličtiny. Familiarizmy sa pravopisne a výslovnosťou prispôbili slovenskému jazyku a niektoré z nich prijali slovenské zakončenia. Takéto slová sú výrazným štylistickým prostriedkom, sú charakteristickým znakom „nižšej kultúrnej úrovne hovoriaceho“ a „pomocou familiárnych slov sa v umeleckom štýle charakterizuje aj nedbalosť a ľahostajnosť v prejave“ (Mistrík, 1970, s. 198). V dnešných slovníkoch sa im skôr pripisuje hodnotenie subštandardné slová. Subštandardné slová sú teda nespisovné slová, ale používané širokou societou používateľov, na rozdiel od slangových slov.

Familiarizmy: *frajľa, frištik, kšeft, kšeftár, kunčaft, šláfdrink, vercajg*.

Subštandardné slová: *aušus, cimra, čurbes, kumbál, pracháč*.

V Mistríkovej *Štylistike* sa slang a žargón považujú za synonymá, pričom sa uprednostňuje názov slang (Mistrík, 1970, s. 199). Kým slang je osobitný, ale všeobecne známy slovník hovorového štýlu, ktorý používa istá sociálna skupina, argot je tajný slovník spoločensky marginalizovaných skupín. Takýchto pochybných osobností je v skúmanom románe určite dosť. V slovenskej próze sa slang značne začal využívať na pomedzí 50. a 60. rokov 20. storočia.

Slangové slová: *flek, pipka, praktikábel*.

Takmer zákonite platí, že všetky expresívne slová patria do skupiny hovorových slov, no nie naopak (Mistrík, 1970, s. 208). Expresívne slová oproti nociónálnym, štylisticky neutrálnym slovám, majú inkorporovanú subjektívnu zložku, ktorou hovoriaci vyjadruje svoju osobnosť a dáva najavo vlastný postoj.⁴ Prechod medzi expresívnosťou a nociónálnosťou je plynulý a závislý od kontextu. Expresíva sa bližšie členia podľa obsahu. Z nášho aspektu sú dôležité dysfemizmy, pejoratíva a vulgarizmy.

Dysfemizmy sú hanlivé slová a často ide o názvy zvierat, ktoré majú obrazne poukazať na záporné vlastnosti osoby (napr. *sviňa*).

⁴ V *Štylistike slovenského jazyka* sa rozlišujú expresívnosť ako „prejav osobnosti vôbec“ a emocionálnosť ako „spôsob prejavu citov“, lebo „nie každá expresíva je emocionálna, ale každý prejav emócie je expresívny“, hoci je tu príliš ťažké viesť jasnú hranicu (Mistrík, 1970, s. 204 – 205).

Na rozdiel od dysfemizmov pejoratíva bezprostredne označujú zlú vlastnosť pomenúvanej veci alebo postavy.

Pejoratíva: *darmožráč, fízel, flákač, chrapún, Jugovič a jugoš, Nemčúr, primitív, vekslák, veksláček, vekslovať*.

Vulgarizmy sú neslušné, nevkusné, spoločensky tabuové slová (napr. *kurva, sráč*).

Ďalšie expresíva: *basa, džob, huncút, kozy* (vo význame „prsia“), *naparovať sa* (vo význame „vystatovať sa), *okále, papuľovať, rozfrckať, rozgajdaný*.

Hrubé slová: *panghart, štetka*.

K reálnejšiemu obrazu stvárňovanej literárnej situácie prispievajú aj kultúrémy v románe.

Kultúrémy: hotely *Ambassador, Saratov, Akropola, Internacionál, Kožatex, Tuzex, Mototechna, Tatrapasáž, Chivas Regal Scotch Whisky*, koňak *Martell* a *Leopoldov*, šampanské *Veuve Cliquot*, *becherovka*, *borovička, čerešnovica, hruškovica, malinovka, pálenka, marlborky, marsky, playersky, sparty, štb, emdážetka, stomarkovka, stošilingovka, tisíckorunáčka, Cigán, Šiptár*.

Ako sme už povedali, Pišťankova lexika je výrazne jednoduchá a obmedzená. Uvedieme zopár príkladov týkajúcich sa prirovnaní pri opisovaní postáv. Opisujúc starého liftboya Torontála používa P. Pišťanek takmer tie isté slová ako pri opise Ráczovho krajčira.

Trasľavý starček kráča opatrne, drobučkými krokmi, pokyvkávajúc vtáčou hlavou na tenkom, vráskavom korytnačom krku. (s. 64 – 65)

Priniesol som váš smoking, pán profesor, povie drobný starček s vtáčou tvárou a zdvihne vešiak so sakom ku kuričovi. (s. 235)

Niektoré postavy, napríklad Feri Bartaloš alebo Rácz, majú stále prívlastky (*epiteton constans*). Feri Bartaloš je vždy „*pyšný Feri Bartaloš*“. Ako stála apozícia Ráczovho mena sa vyskytuje slovo *kurič*, ale len do tej chvíle, kým sa Rácz nestane majiteľom hotela. Odvtedy Rácz už nie je *kuričom*, ale *hotelierom*. Pri opisovaní Rácza sa stále opakuje to isté prirovnanie, ktoré sa stálym opakovaním stáva nápadným: „*znesie ani kôň*“ (s. 19), „*znesie ani hovädo*“ (s. 50, 192).

Lexikálne prostriedky sú využité aj ako spôsob charakterizácie postáv. P. Pišťanek ich používa ako charakterizačný prostriedok, aby znázornil záporného, nevzdelaného človeka alebo aby zosmiešnil postavy. Ide napríklad o zobrazovanie vedľajšej postavy, *Jugoviča* Zdravka G. On hovorí lámanou, veľmi zlou slovenčinou.

Ako sa imaš? spýta sa obligátne. (...) Môžete, da mi dáte opäť sobu broj trinaest? spýta sa Zdravko G. (s. 64)

Urban sa so Švédom Hurensenom rozpráva po anglicky. Urban jediný z postáv (okrem hotelového právnika) ovláda vôbec nejaký iný jazyk okrem

svojho vlastného, vie dobre po anglicky a po nemecky. Jeho meno je tiež príznakové a nápadné. Urban je mestským človekom, „*mestským pandrlákom*“, ako ho Rác nazýva, pozná mesto a jeho zvyky, má „*mestské, ležérne myslenie*“. Týmto spôsobom je Urban Rácovým úplným protikladom. Keďže dlho túžil po kamere, ktorú nakoniec dostal ako darček od Hurenszona, Urban má aj pomenovanie Video-Urban. Dialógy medzi Urbanom a Hurenssonom sú tiež jeden z mála výskytov dialógov aj graficky vyčlenených v texte, lebo vtedy ide o priamu reč, ktorú ako takú P. Pišťanek používa iba sporadicky.

Autor pri znázorňovaní hlavnej postavy, dedičana Rácza, štylisticky využil ako charakterizačný prostriedok aj niekoľko prvkov maďarského hovorového jazyka. Rác totiž často používa ako nadávku maďarské slovo *hétszentségét*, a to v prípadoch, keď sa nevie kontrolovať, keď je citovo vzrušený alebo šťastný, čím sú lexikálne prostriedky použité aj ako spôsob psychologizácie, zobrazenia duševného stavu postavy. Tým ho, popri samotnom mene, autor charakterizoval ako nevzdelaného človeka, pochádzajúceho z juhu Slovenska.

4 Záver

P. Pišťanek drsným a vulgárnym jazykom opisuje pre slovenskú literatúru netradičnú tému z prostredia bratislavského podsvetia a cestu k moci dedinského mladíka, ktorý sa snaží dosiahnuť svoj cieľ všetkými možnými prostriedkami, ktoré ponúka doba. V tomto svojom prozaickom diele presvedčivo zobrazil absurditu sveta a túžbu jednotlivca po moci.

Na makrokompozičnej rovine sa román vyznačuje priamočiarosťou rozprávania, ako aj parodickým spracovaním rozprávkových motívov a charakteristických prvkov kritického realizmu. Na tej istej rovine sme si všimli aj naturalistický, dynamický opis založený na slovesách a blízky rozprávaniu. Z hľadiska mikrokompozície prevláda v románe nízky stupeň glutinácie textu a hranice medzi rečou autora a rečou postáv sa stierajú. Čo sa týka syntaktických prostriedkov, v románe nachádzame jednoduché, krátke, dynamické vety s väčším výskytom slovies. Najvýraznejšou syntaktickou štýlomou sú vety rozbité do menších celkov. Na lexikálnej rovine sa stretávame so slovami hovorového štýlu, nespisovnými a expresívnymi slovami.

Nová tematika, odlišný výber postáv z radov veľkomestskej spodiny – anitihrdinov, nové rozprávačské techniky, nový vzťah k literárnej tradícii predchádzajúcich období a k jazyku literárneho textu tvoria súčasť Pišťankovej poetiky v románe *Rivers of Babylon*. Jazykovo-štylistické a tematicko-koncepčné osobitosti tohto románu presvedčivým spôsobom reflektujú obdobie náhlej premeny v socialistického Slovenska po spoločenskom prelome v roku 1989.

LITERATÚRA

- ALAJBEGOVIĆ, Božidar: *Utočište od riječi: književne kritike*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo 2007.
- FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta 2004.
- FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta 2013.
- HOCHÉL, Igor – ČÚZY, Ladislav – KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Slovenská literatúra po roku 1989*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2007.
- HORECKÝ, Ján: Jazykový obraz (polo)sveta po piatich rokoch. [Pišťanek, P.: *Rivers of Babylon alebo Fredyho koniec*. Bratislava: Fénix, M. Urban 1999.]. In: *Kultúra slova*, 2000, roč. 34, č. 6, s. 365 – 369.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: *Štylistika*. Bratislava: Obzor 1965.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970.
- PIŠŤANEK, Peter: *Rivers of Babylon*. Bratislava: Slovart 2008.
- RÉDEY, Zoltán: *Súčasná slovenská próza v kontexte civilizačno-kultúrnych premien*. Nitra: Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2007.
- SLANČOVÁ, Dana: *Praktická štylistika*. Prešov: Slovacontact 1996.

ZDROJE

- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1087 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Ved. red. A. Jarošová, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015. 1100 s.

Kontrastívny výskum verbálnych kolokácií

Gabriela Orsolya

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
lengabi@yahoo.com

Úvod

Skúmanie spájateľnosti slov je jednou z najaktuálnejších oblastí v rámci lexikálnej sémantiky. Kombinatorické vlastnosti slov sú pre každý jazyk špecifické. Centrálnym fenoménom príspevku sú kolokácie, ktoré sú prirodzenou súčasťou našej každodennej komunikácie a fungujú ako hotové celky. V predložennom príspevku sa zaoberáme verbálnymi kolokáciami z konfrontačného hľadiska v jazykoch nemčina a slovenčina, v rámci vedeckého projektu *Verbálne kolokácie v nemčine a slovenčine*¹. Východiskom analýzy je typológia ekvivalentov podľa P. Ďurča (2010; 2014).

1 Spájateľnosť (kolokabilita) slov a kolokácie

Každá lexikálna jednotka má schopnosť spájateľnosti, ktorá lexémam umožňuje vytvárať väčšie celky až do roviny textu (Kratochvílová, 2011, s. 29)². M. Ološtiak (2015) definuje kolokabilitu (spájateľnosť) ako schopnosť lexikálnej jednotky spájať sa s inými jazykovými jednotkami tak, aby sme dostali zmysluplnú, gramaticky správnu a štylisticky adekvátnu výpoveď. Kolokabilitu teda ovplyvňujú morfológické (valencia), sémantické a štylistické činitele. M. Ološtiak (2015, s. 223) hovorí o kolokabilite aj v užšom zmysle a definuje ju ako sémanticky podmienenú spájateľnosť lexémy, ktorá je podmienkou na vznik kolokácií. Ide tu o prítomnosť spoločného sémantického prvku. Lexikálne jednotky sa môžu kombinovať, ak okrem toho, že sú syntakticky „znášateľné“, sú aj sémanticky kongruentné, teda majú spoločný sémantický komponent (Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 32). Podľa M. Ološtiaka sémantický činiteľ je v rámci kolokability najdôležitejší. P. Ďurčo (1994, s. 16) definuje kolokabilitu ako limitovanú formálnu a sémantickú kapacitu lexikálnej jednotky, čo je podmienkou pre vznik kolokácie. V *Slovníku súčasného slovenského jazyka* z roku 2011 sa kolokácia definuje ako „dve alebo viac samostatných lexikálnych jednotiek, ktoré sa zvyčajne používajú spolu, ustálené slovné spojenie: typické, najbežnejšie používané kolokácie, (...)“³. Nie je ale jednoduché delimitovať kolokácie od ostatných slovných spojení³. Na tento fakt poukazuje aj P. Ďurčo (2007, s. 5), keď píše, že „nie je možné spoľahlivo rozlíšiť kontinuum od voľných, typic-

¹ VEGA projekt 1/0751/14, obdobie riešenia: 1. 1 2014 – 31. 12. 2016

² V slovenskej lingvistike sú v oblasti slovných spojení a kolokácií dôležité práce M. Ološtiaka (2012; 2015), E. Kučerovej (1974), A. Jarošovej (2000; 2007), z konfrontačného hľadiska práce P. Ďurča (2007; 2010; 2013; 2014 – 2016).

³ Viac o delimitácii ustálených slovných spojení u M. Ološtiaka a M. Ivanovej (2012).

kých, bežných, uzuálnych, lexikalizovaných a v rôznej miere frazeologických či idiomatických kolokácií. Kolokačná kompatibilita má charakter škály od pravidelných, uzuálnych, frekventovaných, cez lexikalizované kolokácie až po nepravidelné, nelexikalizované, individuálne a zriedkavé kolokácie⁴.

V predloženom príspevku vychádzame zo širšieho konceptu slovných spojení, ktorý sa zakladá na tzv. „kolokačnom kontinuu kľúčového slova, ktoré sa vygeneruje na základe štatistických zistení z korpusov a vytvára tak kolokačnú paradigmatu slova“ (Ďurčo, 2007, s. 67 – 68). Kolokácie sú definované ako ustálené, relatívne pevné slovné spojenia, ktoré primárne tvoria binárne jednotky, pozostávajúce z bázy a kolokátora⁵ (Hausmann, 1984, s. 399 – 402). Vznik týchto syntagiem je podmienený lexikálnou kolokabilitou a sémantickou kompatibilitou (Čermák, 2006, s. 11). Kolokácie sú morfosyntakticky obmedzené, lebo ich komponenty nemôžeme voľne nahrádzať alebo rozširovať. Aktivujú sa spontánne v podobe slovných asociácií. Kolokácie sú syntagmatické kombinácie slov, ktoré sú charakterizované limitovanou kombinatorickou kapacitou a sú lexikálne determinované.

2 Kolokácia ako jedna prekladová jednotka

Často sa stane, že študent cudzieho jazyka síce vytvorí gramaticky akceptovateľné konštrukcie, ale z lexikálneho hľadiska nie sú tieto spojenia korektné a v danom jazyku uzuálne. Na ovládanie a osvojenie si cudzieho jazyka nestačí „iba“ osvojiť si slová, slovnú zásobu a gramatiku (ako fonetiku, morfológiu a syntax) daného jazyka, ale musíme nadobudnúť aj vedomosti o typickom, bežnom spôsobe vyjadrovania sa – poznať a ovládať kolokácie. Kolokácie spôsobujú problémy hlavne z konfrontačného hľadiska, teda pri hľadaní ekvivalentov v cudzom jazyku, keďže sú na základe svojej sémantiky a kombinatoriky komponentov vo väčšine prípadov idiosynkratické a nepredvídateľné. Z tohto dôvodu je osvojenie si kolokácií jedna z najťažších úloh v procese celkového ovládania cudzieho jazyka. Th. Herbst – M. Klotz (2003, s. 138) definujú ako kolokácie všetky slovné spojenia, pri ktorých je z konfrontačného hľadiska riziko nesprávneho prekladu, z toho dôvodu, že jeden z komponentov v kontexte sa musí preložiť inak, ako sa to predpokladá alebo je to typické.

⁴ Na problematiku vymedzenia kolokácií poukazuje aj A. Jarošová vo svojej štúdií *Problém vymedzenia kolokácií* (2007). Delimitáciou ustálených slovných spojení sa zaoberá aj M. Ološtiak (2011, s. 103 – 118; 2013; 2015), ktorý hovorí o nasledujúcich kritériách: ustálenosť, nominačnosť, reprodukovanosť, dispozičnosť na štruktúrnej a na komunikačno-funkčnej úrovni, frekventovanosť, motivačná priezračnosť (sémantická transponovanosť), ekvivalentnosť s jednoslovným pomenovaním, špecifická zapojenosť do paradigmatických vzťahov, kategoriálnosť nadradeného komponentu, monokolokabilitosť, terminologickosť, onymickosť. Tieto kritéria sú však relatívne a nie sú všeobecne platné.

⁵ Dichotómiu báza – kolokátor zaviedol F. J. Hausmann (1985), pričom báza funguje ako nadriadený a kolokátor ako determinujúci komponent kolokácie.

Súhlasíme s názorom H. Burgera (2004, s. 22), že kolokácie v materinskom jazyku sa väčšinou nevnímajú ako hotové útvary. Až pri porovnaní dvoch jazykov alebo pri učení sa cudzieho jazyka sa stane táto problematika zjavnou. Keď si zoberieme jednoduchý príklad *die Zähne putzen*, vidíme, že výber kolokátora *putzen* je nepredvídateľný. Je to dané ustálenosťou (konvenciou), pričom sú možné tiež iné kombinácie, len nie sú v nemeckom jazyku typické a/alebo ustálené, ako *die Zähne waschen*. Tieto skutočnosti si všímame len v interlingválnom porovnaní. V slovenskom jazyku sa používa totiž kombinácia *umyť si zuby* (= *die Zähne waschen* / *umyť zuby*), v maďarskom jazyku *fogat mosni* (= *die Zähne waschen* / *umyť zuby*), v anglickom jazyku *brush the teeth* (= *die Zähne bürsten* / *vykefovať zuby*).

3 Problémy pri preklade

Kolokácie sa ukladajú v našej pamäti ako celky a aj predpokladajú prekladový celok, teda bázu, ktorá sa dá preložiť len spolu s konkrétnym kolokátorom. Ale nestačí len jednoducho preložiť kolokáciu prostredníctvom paralelných lexikálnych komponentov. Multidimenzionálny charakter kolokácie vyžaduje, aby pri hľadaní ekvivalentov boli zohľadnené rôzne lingvistické roviny. Nestačí zohľadniť iba sémantické aspekty. Dôležité sú tiež štruktúrálna-syntaktické aspekty, distribučné rozdiely, polysémantické diferencie, kultúrno-špecifické, diasystematické rozdiely a aspekty, komunikačný význam slovného spojenia a podanie aj dodatočných informácií ako štýl, modalita (Ďurčo, 2014, s. 50). Okrem týchto kritérií treba zohľadniť aj valenčné rozdiely, fakultatívnosť komponentov kolokácie. Neznalosť alebo nezohľadnenie týchto kritérií môže viesť k chybám pri preklade kolokácií do cudzieho jazyka. V tejto kapitole poukazujeme na niektoré dôležité činitele, ktoré môžu spôsobiť problémy pri preklade kolokácií.

3.1 Otázka rozsahu významu – polysémia

Polysémia má veľmi dôležitú úlohu v hľadaní ekvivalentov. Prikláňame sa k názoru J. Korhonena (2007, s. 575), že pri principiálne rovnakom denotatívnom význame sa môžu vyskytnúť diferencie medzi konfrontačnými jednotkami už len v tom, že rozsah významu a tým aj použiteľnosť daných slovných spojení je v rôznych kontextoch rozdielna, napr. pri slovese *cítiť* a jeho nemeckých ekvivalentoch *fühlen*, *spüren*, *empfinden*, medzi ktorými nie je presne definovaná sémantická hranica. To, že v nemčine existujú tri ekvivalenty pre sloveso *cítiť*, už samo o sebe môže spôsobiť ťažkosti. Automaticky z toho vyplýva otázka: kedy, v akej situácii, v akom kontexte treba použiť konkrétne sloveso? Tabuľka 1 demonštruje opis a rozsah významov slovesa *cítiť* a jeho nemeckých ekvivalentov. Pri porovnaní vychádzame z *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* [1], pri nemeckých slovesách zo slovníka DUDEN [2].

Krátky slovník slovenského jazyka: cítiť	DUDEN: fühlen	DUDEN: spüren	DUDEN: empfinden
1. vnímať zmyslami (najmä hmatom, čuchom), mať telesné pocity, pociťovať cítiť hlad, bolesť, horkosť v ústach cítiť na sebe či pohľad, ako slabne cítiť vôňu, v izbe cítiť dym mŕtvotu už (bolo) cítiť / zapácha(la) cítiť z neho alkohol (nemecky: wahrnehmen mit Sinnesorgane, vor allem mit Tastsinn und Geruchssinn, körperlich empfinden)	1a. mit dem Tastsinn, den Nerven wahrnehmen, körperlich fühlen einen Schmerz fühlen die Wärme der Sonne fühlen er fühlte sein Herz schlagen sie hat ihr Ende kommen fühlen Hunger fühlen (v slovenčine: vnímať hmatom, nervami, telesne cítiť)	1 körperlich empfinden, wahrnehmen, fühlen eine Berührung [auf seiner Haut] spüren einen [leichten] Schmerz im Bein spüren die Kälte kaum spüren sie spürte, wie ihr Puls schneller wurde er spürte Zorn in sich aufsteigen sein Kreuz spüren du wirst es noch am eigenen Leibe spüren, zu spüren bekommen den Alkohol spüren (die Wirkung des Alkohols als körperlich störend empfinden) er soll die Peitsche zu spüren bekommen (mit der Peitsche geschlagen werden) (v slovenčine: telesne cítiť, vnímať)	1 (als einen über die Sinne vermittelten Reiz) wahrnehmen, verspüren Schmerz empfinden (v slovenčine: niečo (prostredníctvom zmyslov sprostredkované, podnet) cítiť, vnímať)
2. mať istý cit, pocit, pociťovať cítiť lásku k niekomu cítiť radosť, žiaľ cítiť strach pred niekým úctu k niekomu cítiť ľútosť nad niečím dať niekomu niečo cítiť ukázať (nemecky: ein Gefühl haben, etwas fühlen, spüren, empfinden)	2. seelisch empfinden etwas instinktiv fühlen, Achtung für jemanden fühlen, Mitleid mit jemandem fühlen er fühlte, dass er auf dem richtigen Weg war sie ließ ihn ihre Verachtung fühlen (zeigte sie ihn) sie fühlte als Franzose (fühlen sich zu den Franzosen gehörig) (v slovenčine: duševne, psychicky cítiť)	2. gefühlsmäßig, instinktiv fühlen, merken jemandes Enttäuschung Verärgerung spüren er spürte sofort, dass etwas nicht stimmte von Kameradschaft war nichts zu spüren (Kameradschaft gab es nicht) er ließ mich seinen Ärger nicht spüren (zeigte ihn nicht) sie ließ ihn [allzu deutlich] spüren (zeigte ihm [allzu deutlich]), dass sie ihn nicht mochte verspüren (v slovenčine: inštinktívne cítiť, vnímať, všímať si, pociťovať)	2. eine bestimmte Gemütsbewegung erfahren, erleiden, in Bezug auf jemanden, etwas von einer bestimmten Emotion erfüllt sein Freude, Angst empfinden, er empfindet nichts für sie (er liebt sie nicht) (v slovenčine: zažiť určitú emóciu, byť naplnený určitou emóciou)

3. mať sociálne, humánne a p. cítenie pociťovať solidaritu mať súcit: cítiť národne, cítiť s chorými (nemecky: sozial oder menschlich fühlen/empfinden)	Slovenskému významu zodpovedá 2. význam: seelisch empfinden sozial fühlen, freiheitlich, u.a. (v slovenčine: duševne, psychicky cítiť)		Slovenskému významu zodpovedá 2. význam: von einer bestimmten Emotion erfüllt sein: national empfinden, u.a. (v slovenčine: zažiť určitú emóciu, byť naplnený určitou emóciou)
4. tušiť, predvídať cítiť nešťastie, koniec vo vzduchu cítiť napätie, jar (nemecky: etwas (voraus)ahnen, voraussehen)		Slovenský význam je v 2. význame zahrnutý: gefühlsmäßig, instinktiv fühlen in den Beispielen: er spürte sofort, dass etwas nicht stimmte s frazeologizmom: etwas im Urin spüren etwas im kleinen Zeh spüren (v slovenčine: inštinkatívne cítiť, vnímať, všímať si, pociťovať)	
	1b. tastend prüfen jemanden den Puls fühlen, man kann die Beule am Kopf fühlen (= tasten etwas/ hmatat' čo) (v slovenčine: niečo hmatom skúšať)		
	3. tastend nach etwas suchen er fühlte sofort, ob seine Brieftasche noch vorhanden sei (v slovenčine: hľadať čo)		
		3. [mithilfe des Geruchssinns] einer Spur (1c) nachgehen, folgen: Jägersprache die Hunde spüren nach Wild (suchen nach den Spuren von Wild) (v slovenčine: stopovať)	
			3. in bestimmter Weise spüren, auffassen, für etwas halten etwas als kränkend empfinden, als (eine) Wohltat empfinden (v slovenčine: vnímať čo ako)

Tab. 1. Význam slovesa *cítiť* a jeho ekvivalenty *fühlen, spüren, empfinden*

Z tabuľky 1 vidíme, že všetky slovesá sú polysémantické. Významy sloves sú rôzne delené a rozlišujú sa do istej miery. Základný význam všetkých sloves v oboch jazykoch je ‚niečo psychicky alebo fyzicky vnímať‘ a sú zhrnuté pod 1. a 2. významom v tabuľke. Napriek spoločnému významu sa nájdu aj diferencie, o ktorých svedčia aj niektoré príklady.

Keď si bližšie pozrieme tabuľku, vidíme, že nemecké slovesá sa líšia v sémantike, čo sa prejaví aj v ich kolokabilite (v spojení s podstatnými menami) ako napr.:

*cítiť horkosť v ústach (chut’): die Bitternis im Munde spüren / *empfinden / *fühlen*

*v izbe cítiť dym (čuch): Rauch im Zimmer spüren (es riecht nach Rauch) / *empfinden / *fühlen*

*cítiť z neho alkohol (čuch): den Alkohol spüren (er riecht nach Alkohol) / *empfinden / *fühlen*

*cítiť na sebe či pohľad: jemandes Blick auf sich spüren / fühlen / *empfinden*

Slovesom *fühlen* môžeme vyjadriť popri procese vnímania pomocou hmatu aj proces hľadania niečoho (presvedčiť sa o výskyte / existencii daného predmetu): *fühlen etwas / fühlen nach etwas* – hmatať po niečom:

- (1) *Ich **fühlte** / *empfund / *spürte nach meinem Schlüssel. – Hmatal som po kľúči. [3]*
- pomocou dotyku nájsť polohu / dopátrať sa (Müller, 2013, Bd1, s. 562): *fühlen nach etwas – siahnuť po niečom*
- (2) *Er rieb ihm das Gesicht mit Schnee und **fühlte nach** seinem Herzen. – Pretrel mu tvár snehom a skúšal/počúval/vnímal jeho srdce. [4]*

Sloveso *spüren* sa používa na vyjadrenie vnímania pomocou chute a čuchu (slovesá *fühlen*, *empfinden* vystupujú v takomto kontexte zriedka):

*etwas auf der Zunge spüren / *fühlen / *empfinden* - cítiť niečo na jazyku
*den/einen Duft spüren / *fühlen / *empfinden* - (za)cítiť vôňu [čuchom]

Druhý význam slovesa *cítiť* (mať istý cit/pocit, pocitovať) nájdeme u všetkých nemeckých sloves:

- (3) *Wenn Du **Liebe fühlst**, fühlst Du sie überall, im geliebten Menschen ebenso wie im Anblick einer Blume [5]. – Keď **pocit’uješ lásku**, cítiš ju všade, (...)*
- (4) *So eine grenzenlose **Liebe spüren**, ist für mich das schönste das ich je erleben durfte! [6] – **Pocit’ovat’/cítiť** bezhraničnú lásku je pre mňa to najkrajšie (...)*
- (5) *Bleiben Sie bei dieser schönen Vorstellung, bis Sie in Ihrem Inneren ganz deutlich die Wärme und **Liebe empfinden**, die Sie weitergeben möchten. [7] – (...), kým vo svojom srdci/vnútri jasne (po)cítite teplo a lásku, (...)*

Pri preklade kolokácii a ustálených slovných spojení je zvlášť dôležité zohľadniť, či sú komponenty polysémantické alebo monosémantické. Súhlasíme s P. Ďurčom (2010, s. 66), že čím viac významov má slovo vo východiskovom jazyku, tým viac ekvivalentov má aj v cieľovom jazyku a tým bohatší je jeho kolokačný profil. Polysémia je v každom jazyku jedinečnou, preto vzniknú multivergentne prepletené vzťahy ekvivalentov (Ďurčo, 2010, s. 68). Sémantické rozdiely vyplývajú z parciálne synonymných sém komponentov v kolokáciách v jazykoch L1 a L2 (Ďurčo, 2015, s. 231). Problematické sú predovšetkým kolokácie, v ktorých sa jeden komponent používa mimo svojho konvenčného/bežného kontextu a jeho význam v cieľovom jazyku sa vyjadruje iným slovom ako jeho bežný preklad, napríklad: *vystopovat'/sledovat' stopy* – *die Spuren spüren* (*spüren* – *cítiť*, *pociťovať*, *vnímať*).

Aktuálny význam slova sa realizuje v kontexte v kombinácii s inými slovami. Z tohto dôvodu slovo nikdy neprekladáme izolovane.

3.2 Distribučné rozdiely

Pri distribučnej analýze sa opierame o G. Helbiga a W. Schenkela, podľa ktorých (1969, s. 60) sémantické vzťahy sú opísateľné práve cez valenčné a distribučné vzťahy. P. Hanks (2011) tiež vyzdvihuje dôležitosť argumentačnej štruktúry slovesa. Prítomnosť alebo neprítomnosť argumentov môže spôsobiť sémantický kontrast a môže ovplyvniť sémantiku slovesa. Pri analýze sú dôležité všetky kontexty, v ktorých sa slovo vyskytuje. Dôležitosť distribučných vzťahov by sme chceli znázorniť na príklade nemeckého slovného spojenia *Angst fühlen*. V okolí slovného spojenia sa môžu vyskytnúť rôzne predložky, ktoré determinujú sémantiku slovného spojenia:

- *Angst fühlen um jemanden* – mať strach o niekoho (*sich Sorgen machen um jemanden*)
- *Angst fühlen vor etwas / jemandem* – cítiť / mať strach pred niečím / niekým (*sich fürchten vor jemandem / etwas*)

Špecifickosť hore uvedených príkladov je práve v ich viazanej distribúcii s predložkami v konkrétnych kolokáciách. Problémy môže spôsobiť teda aj neznalosť distribúcie parciálnych synonym, neznalosť sémantického rozdielu alebo/a neznalosť špecifického kolokátora v cudzom jazyku⁶. Takýmto príkladom je napr. slovné spojenie *cítiť alkohol* (*pociťovať účinky alkoholu* ako fyzicky znepokojujúce), ktoré sa do nemčiny prekladá ako *den Alkohol spüren* (*die Wirkung des Alkohols als körperlich störend empfinden*). Slovesá *fühlen* a *empfinden* sa nepoužívajú.

3.3 Štruktúra komponentov

Prevzatie štruktúr z materinského jazyka na ekvivalentné štruktúry v cieľovom jazyku a naopak môže viesť k chybám, ktoré sa často objavujú pri chybnom

⁶ K téme „príčiny chýb pri preklade kolokácii“ pozri Hromadová – Šajanková – Ďurčo (2015).

porozumení kontextu, kolokácií alebo nízkej vedomosti gramatických, lexikálnych javov a kolokačných vlastností lexém. V prípade kolokácií sú tieto interferenčné chyby spôsobené ich arbitrárnym charakterom. Štruktúra sa týka jednak morfológicko-gramatických aspektov (slovotvorba, vyjadrené fixované alebo variabilné gramatické kategórie ako číslo, čas a pád), jednak syntaktické aspekty, pod ktorými rozumieme vzťahy medzi komponentmi, typické syntaktické väzby, syntaktické reštrikcie, valenčný potenciál, počet a spôsob obligatórnych doplnení (Đurčo, 2015). Fakultatívnosť komponentov môže vyvolať ťažkosti z konfrontačného hľadiska, asymetrie na rovine vytvoreni ekvivalentov.

V prípade slovenského a nemeckého jazyka ide o dva typologicky rozdielne jazyky. Z tohto rozdielu vyplývajú aj formálne osobitosti v morfológii a v syntaxi, ako napr. rozdielny počet pádov. Sú slovesá, ktoré si v nemčine žiadajú iné doplnenia, iné pády ako v slovenskom jazyku. Ďalším problémom sú predložkové väzby a predložky, ktoré môžu disponovať v cudzom jazyku viacerými významami. Na príklade *cítiť odpor / nechúť k niekomu* môžeme ilustrovať tento problém:

- 1. možnosť: *cítiť odpor / nechúť k niekomu*: *Widerwille für jemanden / etwas fühlen / empfinden*“ (doslovne: *Widerwille zu jemandem fühlen / empfinden*), pričom predložka *für* sa väčšinou prekladá do slovenčiny ako *pre niekoho / niečo*
- 2. možnosť: *mať / cítiť odpor k niekomu / niečomu / voči niekomu / niečomu* - *Abscheu vor etwas / jemandem empfinden* (doslovne: *Abscheu haben zu etwas / jemandem, gegen etwas / jemanden*), pričom predložka *vor* sa väčšinou prekladá do slovenčiny ako *pred niekoho / niečo, pred niekým / niečím*.

Keď by chcel slovenský študent preložiť slovenské slovné spojenie *cítiť odpor / nechúť k niekomu* do nemčiny, s veľkou pravdepodobnosťou by preložil predložku *ku (komu)* ako *zu (jemandem)*.

V prípade slovenského jazyka treba hovoriť aj o slovesnom vide, ktorý nemčina nerozlišuje, ale pri preklade kolokácii to musí byť zohľadnené. V prípade slovesa *fühlen* existujú v slovenskom jazyku ekvivalenty *cítiť / pociť* – *pociťovať*. Dej je zachytený v súvislosti s časovou dimenziou, trvaním a opakovaním sa deja:

- *die Gefahr fühlen* – *cítiť* (nedokonavé, duratívne), *pociť nebezpečenstvo* – *pociťovať nebezpečenstvo* (nedokonavé, iteratívne)

Určité rozdiely sa môžu vyskytnúť aj vo vnútornej štruktúre. V nemeckom jazyku sa slovesá *fühlen* a *spüren* môžu vytvárať tzv. Acl-konštrukciu (Akkuzativ s infinitívom), kým v slovenskom jazyku sa tieto konštrukcie väčšinou pretransformujú do vedľajšej vety:

- (1) *Cítil, ako mu bije srdce.* - *Er fühlte sein Herz schlagen.* (*cítil-byť jeho srdce*)

Zriedkavo sa môže použiť popri vedľajšej vete aj Acl-konštrukcia, ako napr. v príklade *Sie fühlte sein Ende kommen*:

Vedľajšia veta: *Cítil, že prichádza jeho koniec.* (*Er fühlte, dass sich sein Ende nähert / kommt.*)

Acl-konstrukcia: **Cítit' pricházat'** svoj koniec. (*Er fühlte sein Ende kommen / annähern.*)

Slovesá *spüren, fühlen, empfinden* môžu byť vyjadrené so slovesom *cítit'* (bez predpony) alebo/a *cítit'* + *rôzne predpony*:

- *jemandes Enttäuschung spüren / fühlen* – **vycítit'** / **cítit'** / **pocítit'** *niekoho sklamanie*
- *Erfolg spüren / fühlen* – **pocítit'** / **cítit'** / **zacítit'** *úspech*
- *einen Geruch spüren* – **zacítit'** / **cítit'** / **pocítit'** (*nejakú*) *vôňu / zápach*, u.a.

Použitie rôznych predpôn môže spôsobiť, že slovné spojenie v slovenskom jazyku disponuje rôznou sémantikou, ako napr.:

einen Geruch spüren:

- **zacítit'** (*nejakú*) *vôňu* – význam: začať vnímať, cítiť⁷
- **cítit'** / **pocítit'** (*nejakú*) *vôňu* - význam: niečo s zmyslovými orgánmi (čuchom) vnímať, mať zmyslový zážitok

3.4 Štylistické „jemnosti“

Kolokácie sa môžu v jednotlivých jazykoch rozlišovať, aj keď vyjadrujú tú istú skutočnosť. Disponujú v každom jazyku obsahovými a štylistickými nuanсами. Sú idiosynkratické, čo sa ukáže hlavne pri medzijazykovom porovnaní. Pri interlingválnej kolokačnej analýze popri štruktúrnom aspekte musíme zohľadniť aj sémantický a pragmatický aspekt, teda pragmatické informácie (informácie o diasituatívnej, dieaevaluatívnej a diatopickej charakteristike kolokácií). Pri preklade sú popri kontexte dôležité aj komunikačná situácia a kontext (Lüger, 2004. s. 56). Konotácie sú v sémantike chápané ako vedľajšie významy, dodatočné sémantické štruktúry lexikálnej jednotky, ktoré sprevádzajú hlavný význam (denotát) danej jednotky a obsahujú štylistické, emocionálne a afektívne významové komponenty, ktoré sa prejavujú buď explicitne alebo implicitne. Konotácie sú závislé od kontextu.

4 Slovníky a kolokácie

Keďže v slovenskej lingvistike nemôžeme hovoriť o tradícii kolokačných slovníkov a doteraz neexistovala kolokačná lexikografia ako samostatná disciplína, sú výskumy v tejto oblasti veľmi dôležité. Vytvorenie dvojazyčného kolokačného slovníka alebo databázy kolokácií v slovenskom a nemeckom jazyku by mohlo podstatne uľahčiť a podporiť proces učenia sa (nemeckého) jazyka. Podľa zistení M. Hornáčkovej Banášovej (2016, s. 301) absentujú v učebniciach kolokácie a terminológia ich označovania je nejednotná. V štátnych vzdelávacích programoch je používanie termínov ako „slovné spojenia“, „ustálené slovné spojenia“ skôr náhodné. Študenti nepracujú s kolokáciami a nemajú k dispozícii žiadne dvojazyčné kolokačné slovníky⁷, ktoré by systematicky opisovali tieto slovné spojenia.

⁷ Jednojazyčné nemecké kolokačné slovníky sú už dnes k dispozícii: Quathoff, U. (2011): *Wörterbuch der Kollokationen im Deutschen*, Häcki Buhofer, A. (2014): et al. *Feste Wortverbindungen des Deutschen*.

„Prvú pomoc“ pri vytváraní textov a hľadani ekvivalentov v cudzom jazyku ponúkajú predovšetkým online slovníky. Tieto slovníky sú skôr všeobecnými slovníkmi, v ktorých sa študent v kvante informácií často nevyzná⁸. Bohužiaľ tieto online slovníky často nie sú správne lexikograficky spracované a/alebo hľadajúci nemá dostatočnú kompetenciu nájsť a použiť ten správny ekvivalent. Často sa používatelia dopúšťajú rôznych chýb: pozrú si len prvý význam/ekvivalent v slovníku, neprečítajú celé heslo v slovníku, nezohľadňujú polysémiu slova a/alebo ignorujú symboly, skratky, gramatické informácie.

Známe a často používané slovníky sú napr. Lingea (<http://slovniky.lingea.sk/>), dict.cc (<http://www.dict.cc/>) či webslovník.sk. Často sa používajú aj prekladače ako napr. Google translator, prekladacviet.sk, a. i. K dispozícii sú aj zbierky paralelných textov ako napr. <http://sk.linguee.com/> a <https://glosbe.com>. Tieto zdroje sú však často nespoľahlivé, často obsahujú lexémy izolovane (bez uvádzania typických, bežných slovných spojení, v ktorých sa slovo vyskytuje) a/alebo podávajú nesprávny preklad, neúplne vysvetlenie o významoch danej lexémy, nedostatočnú diferencovanú polysémiu, nedostatočný opis syntagmatických relácií (valencia, kolokabilita).

Aby sme poukázali na nedostatky dvojazyčných internetových slovníkov, vyhľadali sme sloveso *cítiť*. Boli sme zvedaví na príklady (k slovesu) v jednotlivých slovníkoch:

A B C Ď E F G H I J K L M N O P R S Š T U V Z Ž	
Wörterbuch Slowakisch → Deutsch: <i>cítiť</i>	
Slowakisch ▲	Deutsch
<i>cítiť</i> {verb} [nedok.]	fühlen
<i>cítiť</i> {verb} [nedok.]	empfinden
<i>cítiť</i> {verb} [nedok.]	spüren
2 Wörter	
<i>cítiť</i> sa {verb} [nedok.]	sich fühlen
3 Wörter	
<i>cítiť</i> sa mizeme	sich mies fühlen [ugs.]
<i>cítiť</i> sa hrozne {verb} [nedok.]	jdm. unheimlich zumute sein
<i>cítiť</i> sa poctený {verb}	sich geehrt fühlen
<i>cítiť</i> sa polichotený {verb} [nedok.]	sich geschmeichelt fühlen
<i>cítiť</i> sa slabý {verb} [nedok.]	sich schlapp fühlen
<i>cítiť</i> , že prihára {verb} idióm	Lunte riechen
4 Wörter	
<i>cítiť</i> sa v bezpečí {verb} [nedok.]	sich geborgen fühlen
5+ Wörter	
<i>cítiť</i> sa ako v siedmom nebi idióm	sich pudelwohl fühlen [ugs.]
<i>cítiť</i> sa na vrchole blaha idióm	sich pudelwohl fühlen [ugs.]

Obr. 1. Výsledky pre sloveso *cítiť* v online slovníku dict.cc [8]

⁸ Bližšie k téme pozri P. Ďurčo (2011).

cítiť	» anfühlen » empfinden » fühlen » spüren » verspüren » zu spüren
cítiť bolesti	» Schmerzen empfinden » Schmerzen fühlen » Schmerzen verspüren
cítiť hlad	» Hunger empfinden
cítiť chlad	» Kälte empfinden » Kälte spüren
cítiť niečo v kostiach	» etwas in Urin spüren
cítiť niečo v platničkách	» etwas im Kreuz spüren
cítiť obrat k lepšiemu	» Morgenluft wittern
cítiť radosť z čoho	» über etw. Freude empfinden
cítiť s kým	» nachfühlen
cítiť s niekým	» mit jemandem fühlen

Obr. 2. Výsledky pre sloveso *cítiť* v online slovníku webslovník.sk [9]

cítiť <i>ned.</i>	
1. (vnímať zmyslami) fühlen, spüren	
<i>cítiť bolesti</i> Schmerzen fühlen/spüren	
<i>cítiť na seba či pohľad j-s</i> Blick auf sich spüren	
2. (vnímať čuchom) riechen* , (zvidia) wittern	
<i>byť cítiť čím riechen</i> nach etw.	
3. (podvedome si uvedomovať) fühlen, empfinden*, spüren	
<i>cítiť ľútosť nad kým/čím</i> das Bedauern über j-n/etw. empfinden	
pér	(pren.) <i>cítiť čo všetkými pórmí tela etw.</i> mit allen Poren wahrnehmen
<i>cítiť sa</i>	<i>Necítim sa dobre.</i> Ich fühle mich nicht wohl.
<i>cítiť sa</i>	<i>cítiť sa dotknutý</i> sich getroffen fühlen
doma	<i>cítiť sa kde ako doma</i> sich <i>irgendwo</i> heimisch fühlen
malátny	<i>cítiť sa malátny</i> sich schlaff fühlen
neisto	<i>cítiť sa v prítomnosti toho neisto</i> sich in j-s Anwesenheit unsicher fühlen
osamotený	<i>cítiť sa osamotený</i> sich einsam fühlen
pokorit	<i>Cítiť sa pokorený.</i> Er fühlte sich demütigt.
zatuchlina	Je to <i>cítiť</i> zatuchlinou. Es riecht moderig.
zbytočný	<i>cítiť sa zbytočný</i> sich nutzlos fühlen
<i>cítiť sa</i>	<i>cítiť sa vo svojom živle</i> sich in seinem Element fühlen
košť	<i>cítiť čo v kostiach j-m</i> in den Knochen/Gliedern stecken
allein	sich (sehr) allein fühlen <i>cítiť sa</i> (velmi) osamelo
benachteiligen	sich benachteiligt fühlen <i>cítiť sa</i> ukřivdený/ukřátený
Ende	Er fühlte sein Ende nahen. <i>Cítiť</i> , že sa blíži jeho koniec.
hegen	Abscheu/Abneigung gegen j-n/etw. <i>hegen cítiť</i> odpor voči komu/čomu
hundeelend	sich hundeelend fühlen <i>cítiť sa</i> pod psa
schlapp	sich schlapp fühlen <i>cítiť sa</i> slabý
Berührung	Sie empfindet bei jeder Berührung Schmerzen. Pri každom dotyku <i>cítiť</i> bolesti.
Ehre	sich in seiner Ehre gekränkt fühlen <i>cítiť sa</i> dotknutý
fühlen	Wie fühlen Sie sich? Ako sa <i>cítite</i> ?, Ako sa vám dari?
fühlen	sich <i>für etw.</i> verantwortlich fühlen <i>cítiť sa</i> zodpovedný za čo
Haus	Tun Sie, als ob Sie zu Hause wären! <i>Cítte sa</i> tu ako doma!

Obr. 3. Výsledky pre sloveso *cítiť* v online slovníku lingea.sk [10]

Na prvý pohľad je očividné, že výber príkladov (slovných spojení) v hore uvedených slovníkoch je skôr náhodný a nesystematický. V slovníku **dict.cc** sú síce uvedené všetky tri nemecké ekvivalenty pre sloveso *cítit'*, ale bez komentára a vysvetlenia rozdielov v sémantike. Medzi príkladmi nájdeme len jedno spojenie so slovesom *cítit'* (*cítit'*, *že prihára*), ostatné sú so slovesom *cítit' sa*.

Slovník **webslovník.sk** nám ponúka tiež viac ekvivalentov pre sloveso *cítit'*, ale rozdiel v ich použití, sémantike nie je jasný. Slovné spojenia sú vybrate náhodne.

V slovníku **lingea.sk**⁹ môžeme nájsť najdôkladnejšie členenie a vysvetlenie významov ekvivalentov slovesa *cítit'*, ale v príkladoch (slovné spojenia) sa už táto dôkladnosť stráca a sú v nich miešané spojenia so slovesami *cítit'* a *cítit' sa*.

Tieto chyby a nedostatky poukazujú na potrebu vytvárať dvojazyčné kolokačné slovníky, ktoré ponúkajú systematický prehľad týchto spojení.

5 Ekvivalentné typy v kontrastívnom kolokačnom výskume¹⁰

Podľa A. C. Cedillovej (2004, s. 27) je cieľom každého prekladu funkcionálny a komunikatívny ekvivalent, pričom ekvivalent sa definuje ako „relácia (vzťah) medzi účinkom zdrojového a cieľového textu“. Dve slovné spojenia sú ekvivalentné, keď majú v príslušných systémoch podobné postavenie/pozíciu. Jednotná definícia ale neexistuje. Keďže tu chýba priestor na úplné vymenovanie rôznych názorov a teórií k problematike ekvivalencie¹¹, sústreďme sa na ekvivalentné typy v rámci konfrontačného kolokačného výskumu. V našom príspevku sa opierame o teóriu P. Ďurča (2010; 2014; 2015). Podľa P. Ďurča (2010, s. 68) sa hľadanie ekvivalencie musí uskutočniť na úrovni kolokácie, teda v cieľovom jazyku sa hľadá kolokácia, a to nezávisle od významu bázevej lexémy. Pri hľadaní ekvivalentu sa musí sledovať tak rozsah významu, ako aj formálne dimenzie kolokácie (Ďurčo, 2014, s. 50). Túto myšlienku vyzdvihuje aj lexikograf P. Hanks (2011, s. 485), keď píše, že prítomnosť alebo neprítomnosť argumentov môže spôsobiť sémantický kontrast a môže ovplyvniť sémantiku slovesa.

P. Ďurčo rozlišuje dva hlavné typy ekvivalentných vzťahov: formálno-štruktúrálnu ekvivalenciu a systémovo-lingvistickú ekvivalenciu.

⁹ Webový slovník **lingea.sk** existuje v podobe CD-Romu, ktorý je rozsiahlejší ako online verzia.

¹⁰ V rámci konfrontačného kolokačného výskumu prebiehali viaceré výskumy a vznikli mnohé štúdie, napr. Steinbügl (2005) – kolokácie v nemeckom a anglickom jazyku; Irsula Peňa (1994) kolokácie v nemeckom a španielskom jazyku; taliansky a nemecký jazyk spracúva Konecny (2010); maďarským a nemeckým jazykom sa zaoberajú Reder (2002, 2002), Hollós (2014); Gladysz (2003) sa venuje poľskému a nemeckému jazyku, atď. V nemeckom a slovenskom jazyku sa uskutočnili projekty pod vedením P. Ďurča vo viacerých etapách (výskum verbálnych kolokácií v rokoch 2014 – 2016).

¹¹ Širšie pozri Konecny (2010), Bahns (2010), Bischof (2007), Butina-Koller (2005), Gladysz (2003).

Formálno-štruktúrálna ekvivalencia P. Ďurčo (2010, s. 67; 2013, s. 50; 2014, s. 156) člení ďalej na:

- kvantitatívna ekvivalencia: mono-, poly-, semi- a nulová ekvivalencia;
- kvalitatívna ekvivalencia: symetrická, asymetrická, symetricko-asymetrická ekvivalencia
- **Monoekvivalencia** znamená **zhodu** 1:1 pri monosémnych aj pri polysémnych ustálených slovných spojeniach. To znamená, že určité slovné spojenie vo východiskovom jazyku má jedno-jednoznačné ekvivalenty v cieľovom jazyku, ako napríklad nemecké spojenie *Staub in Augen fühlen* – *cítiť prach v očiach*.
- **Polyekvivalencia** znamená 1: viac ako 1 zhodu. Kolokácia vo východiskovom jazyku má dva alebo viaceré ekvivalenty v cieľovom jazyku, napríklad kolokácia *Bedürfnis nach etwas fühlen* sa do slovenčiny prekladá ako *cítiť potrebu* / *mať potrebu* / *cítiť túžbu po niečom* / *túžiť po niečom* alebo slovenské slovné spojenie *cítiť bolesť* sa v nemčine používa ako *Schmerz spüren* / *Schmerz fühlen* / *Schmerz empfinden*.
- **Nulová ekvivalencia** znamená, že v cieľovom jazyku nemáme k dispozícii priamy ekvivalent, iba opis kolokácie, ako v prípade slovného spojenia *sich pelzig fühlen*: *etwas fühlt sich pelzig an*, ktoré sa v slovenčine vyjadruje slovným spojením *niečo je na dotyk chlpaté*.

Keď viac variácií kolokácií vo východiskovom jazyku zodpovedá viacerým variantným kolokáciám v cieľovom jazyku, diferenciácia je nejednoznačná a hovoríme o **semiekvivalencii**. Podľa P. Ďurča (2014, s. 158) je to prepletenec variantov, polysémie a symetricko-asymetrických vzťahov, pri ktorých sa vyskytujú (jemné) odlišnosti vo význame a štruktúre, ktoré sa bez obširnejšieho kontextu nedajú rozlíšiť, napr.:

- *etwas am eigenen Leib* / *Leibe* / *auf eigener Haut fühlen* / *spüren* / *erfahren* / *erleben* – (s)poznať, cítiť, pociť, skúsiť, zakúsiť, zažiť niečo na vlastnej koži
- *jemandes Angelegenheiten* / *Interesse* / *Belange wahrnehmen* – niekoho záujmy/záležitosti/obchody zastupovať/chrániť/ochraňovať

Pod kvalitatívnymi typmi rozumie P. Ďurčo (2013, s. 50) symetrickú, asymetrickú a symetricko-asymetrickú ekvivalenciu.

- **Symetrická ekvivalencia** znamená, že pri rovnakom význame (sémantike kolokácie) má slovné spojenie identickú štruktúru komponentov, ako v prípade *Angst fühlen/spüren/empfinden* – *cítiť strach* (*Verb* + *Obj_{Akk}*)
- V prípade **symetricko-asymetrickej ekvivalencie** ide o sémanticky identické ekvivalencie s čiastočne rozdielnou štruktúrou komponentov. Príklady na tento typ sú:

über die Ohren wahrnehmen – vnímať čo **ušami**

cítiť niečo na vlastnej koži: *etwas am eigenen Leib/ Leibe erfahren/ spüren/ fühlen* (*Leib* - telo)

pocítiť zodpovednosť za čo: Verantwortung für etwas fühlen
etwas hautnah fühlen (príslovka + sloveso) – *cítiť niečo na vlastnej koži*

- **Asymetrická ekvivalencia** znamená sémanticky identické ekvivalenty s inou štruktúrou komponentov, ako v prípade slovného spojenia *etwas fühlt sich pelzig an* – *niečo je na dotyk chlpaté, das Wild spüren* – *vystopovať zver / divinu*.

Druhý prístup vychádza zo systémovo-lingvistickej ekvivalencie, keď sa (idiomatické) slovné spojenia porovnávajú z aspektu identity, inklúzie, graduálnosti a disjunkcie formálnej a sémantickej stránky (Ďurčo, 2013). Slovné spojenia medzijazykovo môžu byť vo vzťahu formálnej a sémantickej identity, disjunkcie, privatívnej, ekvipolentnej, graduálnej opozície a disjunkcie. Skúmali sme, či sa tieto vzťahy vyskytujú aj medzi kolokáciami¹². Medzi nemeckými a slovenskými slovnými spojeniami so slovesami *fühlen, spüren, empfinden* a *cítiť* sme objavili nasledujúce vzťahy:

- FI: SI (formálna identita : sémantická identita), to znamená úplnú symetriu medzi slovenským a nemeckým slovným spojením:
die Wärme der Sonne fühlen (priamy predmet + sloveso) – *cítiť teplo slnka* (priamy predmet + sloveso)
alle Knochen fühlen (priamy predmet + sloveso) – *cítiť všetky kosti* (priamy predmet + sloveso)
- FP: SI (formálna privatívna opozícia : sémantická identita). Tento vzťah nazýva P. Ďurčo interlingválna variabilita. Ide o sémanticky identické jednotky, ktoré sa líšia vo forme komponentov, ako v príklade:
die Bitterkeit (an jemandes Worten) durchfühlen – *cítiť zatrpknutosť (z niekoho slov)*

Sloveso *durchfühlen* sa v slovenskom spojení prekladá ako *cítiť*, bez prefixu.

- FE: SI (formálna ekvipolentná opozícia : sémantická identita): tento binárny vzťah znamená, že dve sémanticky identické slovné spojenia popri identických komponentoch obsahujú aj rozličné komponenty.
etwas am eigenen Leib fühlen – *cítiť niečo na vlastnej koži* (podstatné meno *Leib* v slovenskom jazyku znamená *telo*)
- FP: SP (formálna privatívna opozícia : sémantická privatívna opozícia): tento vzťah vyjadruje, že slovné spojenia sa líšia sémanticky a formálne iba v jednom komponente. Podľa J. Dolníka (1987, s. 132) ide v prípade lexikálnych jednotiek napr. o derivačnú reláciu deminutívnosti, napr.: vzťah medzi bazovým slovesom a slovesom s prefixom (*fühlen: herausfühlen; cítiť: vycítiť*)

Príklad na tento binárny vzťah sme objavili v slovnom spojení *jemandes Enttäuschung spüren / fühlen* (niečo cítiť, vnímať) – *vycítiť niekoho sklamanie* (niečo citom postrehnúť, tušiť)

¹² Podľa P. Ďurča (2013, s. 53) treba analyzovať všetky binárne opozície medzi formou a významom, v ktorých sa slovné spojenia môžu nachádzať.

- FD: SI (formálna disjunkcia: sémantická identita): tieto slovné spojenia majú pri sémantickej identite inú štruktúru komponentov:
etwas fühlt sich irgendwie an – na dotyk je niečo nejaké

6 Možnosti prekladu nemeckých sloviess *fühlen* / *spüren* / *empfinden*

Sloveso *fühlen*:

Význam: telesne, vnímať zmyslami

- **cítiť/zacítiť** **niečo**: *Schmerz fühlen – cítiť bolesť*
- **zacítiť** **niečo**: *jemandes Berührung fühlen – zacítiť niečí dotyk*

Význam: mať pocit, niečo telesne alebo/a psychicky niečo pocítiť / pociťovať / cítiť / vnímať, získať nejaký zmyslový, citový zážitok

- **cítiť** / **pocítiť** / **pociťovať** **niečo**: *Hunger fühlen – cítiť / pocítiť / pociťovať hlad, Druck fühlen – cítiť / pocítiť / pociťovať tlak*
- **pocítiť** **niečo** = skúsiť sám: *am eigenen Leib fühlen – pocítil to na vlastnej koži*
- **cítiť** **niečo** = tušiť: *jemand fühlt, dass er auf der richtigen Spur ist – niekto cíti, že je na správnej stope*
- **pocítiť** **niečo** = uvedomiť si: *Verantwortlichkeit / Verantwortung für etwas / jemanden fühlen – pocítiť zodpovednosť za niečo / niekoho*
- **pociťovať** **niečo** = zniesť na sebe, zakúsiť: *er fühlt die schweren Folgen des Krieges – pociťuje ťažké následky vojny*
- **cítiť** **niečo cez niečo, z niečoho**: *Bei ihren Worten fühlte man die Bitterkeit durch. – Z jej slov bolo cítiť zatrpknutosť. Durch die dünnen Schuhsohlen fühlte sie jeden Stein durch. – Cez tenké podrážky cítila každý kameň.*
- **vycítiť** **niečo** = citom postrehnúť, tušiť: *die Gefahr [heraus]fühlen – vycítiť nebezpečenstvo*
- **zacítiť** **niečo** = začať alebo krátky čas cítiť: *Angst fühlen – zacítiť strach*
- **zacítiť** = vytušiť: *das Geld bei jemandem fühlen – zacítiť u nikoho peniaze, die Gefahr fühlen – zacítiť nebezpečenstvo*
- **precítiť/precítiť** **niečo** = citovo hlboko prežiť: *Schmerz fühlen – bolesť precítiť*
- **cítiť ako** = niekoho pocit zodpovedá úplne tomu menovanému: *ich fühle als Italiener – cítim ako Talian, ich fühle wie Peter – cítim ako Peter*
- **cítiť s niekým**: *ich fühle mit den Kranken – cítim s chorými*

Význam: niečo dotykom vnímať, zachytiť hmatom, nahmatať niečo / hľadať niečo

- **zacítiť** **niečo** = zachytiť hmatom: *ich fühlte die Erde unter meinen Füßen – zacítil som zem pod nohami*
- **siahnuť po niečom**: *nach dem Lichtschalter fühlen – siahnuť po vypínači (svetla)*
- **nahmatať** **niečo**: *die Beule am Kopf fühlen – hrču nahmatať*

- **na dotyk je niečo nejaké:** *dieser Stoff fühlt sich rau an – na dotyk je táto látka drsná*

Sloveso spüren:

Význam: vnímať niečo telesne, zmyslami

- **cítiť/zacítiť niečo:** *Schmerz spüren – cítiť bolesť, den Alkohol spüren – cítiť alkohol*

Význam: mať pocit, niečo telesne alebo/a psychicky niečo pocítiť / pociťovať / cítiť / vnímať, získať nejaký zmyslový, citový zážitok

- **cítiť / pocítiť / pociťovať niečo** = mať pocity, psychicky cítiť stav, nálady: *Hunger fühlen – cítiť / pocítiť / pociťovať hlad, Druck spüren – cítiť / pocítiť / tlak / nátlak*
- **cítiť niečo / pocítiť / pociťovať** = niečo si všímať / všimnúť si (v obchodnom a ekonomickom svete): *Wirtschaftskrise spüren – cítiť / pocítiť / pociťovať hospodársku krízu, von etwas nichts spüren – necítiť niečo*
- **nemôť ani cítiť niekoho / niečo pre niečo** = nenávidieť niekoho: *Ich konnte euch für eures Land nicht spüren. – Nemohla som vás ani len cítiť pre tú vašu krajinu.*
- **vycítiť / cítiť niečo** = niečo si všimnúť: *Er spürte sofort, dass etwas nicht stimmte. – Hneď (vy)cítil, že niečo nie je v poriadku.*

Význam: **vystopovať niečo** (v poľovníctve): *Die Hunde spüren nach Wild. – Psy stopujú / sledujú zver.*

Sloveso empfinden:

Význam: niečo pocítiť / pociťovať / cítiť zmyslami, telesne vnímať (ako, kedy, kde)

cítiť / zacítiť niečo nejaké: *die Schmerzen (intensiv) empfinden – cítiť / zacítiť bolesti (intenzívne)*

Význam: vnímať niečo psychicky, cítiť / pocítiť / pociťovať niečo

cítiť / pociťovať niečo: *Angst vor jemanden / etwas empfinden – mať strach / cítiť / pociťovať strach pred niekým / niečím, Gefühl für jemanden empfinden – mať pre niekoho cit, atď.*

Význam: chápať / pochopiť niečo ako niečo

- **niečo (proces, výsledok, práca, udalosť, atď.) chápať / vnímať ako niečo:** *etwas als Bedrohung empfinden – chápať / vnímať niečo ako ohrozenie*
- **niečo (proces, výsledok, práca, udalosť, atď.) chápať / vnímať ako nejaké:** *etwas als (un)gerecht empfinden – vnímať niečo ako (ne)spravodlivé*
- **považovať niečo za niečo / nejaké:** *etwas für gut empfinden – niečo považovať za dobré*

Zhrnutie

Súhlasíme s M. Stubbsovou (1997), že miera ovládania kolokácií v cudzom jazyku poukazuje na vedomosť používateľa daného jazyka vedieť sa adekvátne vyjadriť a komunikovať. Kolokácie tvoria aktívnu časť slovnej zásoby a používajú sa v každodennej komunikácii v materinskom jazyku spontánne a väčšinou nevedome. Pre študenta cudzieho jazyka je však väčšina kolokácií problematická, predovšetkým v produktívnych procesoch, lebo sa nevytvárajú kreatívne, ale sú uložené v našej pamäti ako ustálené / bežné spojenia slov. Študentom často chýbajú tzv. „kolokačné vedomosti“ (Steyer, 2004, s. 92). Z tohto dôvodu je dôležité, aby nácvik kolokácií bol systematicky zavádzaný do vyučovania cudzieho jazyka a aby boli vypracované didaktické zásady a metodické postupy, ktoré by pomáhali rozvíjať schopnosti a kompetencie učiacich sa cudzí jazyk.

Korpusový výskum má pre kontrastívnu interlingválnu analýzu kolokácií veľký význam, lebo umožňuje pomocou rozsiahlych dát overiť doterajšie lexicografické spracovanie slovies a znázorniť spoluvýskyt slovies s inými lexikálnymi jednotkami v reálnych vetách. Tým môže byť aj základom na spracovanie kolokácií v didaktickom procese. V posledných rokoch narástol počet tak jednojazyčných, ako aj dvojjazyčných konfrontačných analýz kolokácií s cieľom vytvoriť kolokačné jednojazyčné i dvojjazyčné slovníky. Úspech budúcich (kolokačných) slovníkov vidíme v tom, že pri základných významoch lexikálnych jednotiek sa v týchto slovníkoch poskytnú aj informácie o typických, ustálených, idiomatických a kolokačných kombinatorických vlastnostiach danej lexémy.

LITERATÚRA

- BISCHOF, Beatrice-Barbara: *Französische Kollokationen diachron. Eine korpusbasierte Analyse*. Stuttgart: Universität Stuttgart 2007. (Dissertation).
- BURGER, Harald: Phraseologie – Kräuter und Rüben? Traditionen und Perspektiven der Forschung. In: *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*. Ed. K. Steyer. Institut für deutsche Sprache. Jahrbuch 2003. Berlin – New York: de Gruyter 2004, s. 19 – 40.
- BUTINA-KOLLER, Ekaterina: *Kollokationen im zweisprachigen Wörterbuch. Zur Behandlung lexikalischer Kollokationen in allgemeinsprachlichen Wörterbüchern des Sprachenpaares Französisch/Russisch. Lexicographica. Series Maior 124*. Niemeyer: Tübingen 2005. 198 s.
- CEDILLO, Ana Caro: *Fachsprachliche Kollokationen: ein übersetzungsorientiertes Datenbankmodell Deutsch-Spanisch*. Forum für Fachsprachen-Forschung – Bd. 63. Tübingen: Günter Narr Verlag 2004. 366 s.
- ČERMÁK, František: Kolokáce v lingvistice. In: *Kolokace. Studie z korpusové lingvistiky*. Eds. F. Čermák – M. Šulc. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav Českého národního korpusu 2006, s. 9 – 16.
- ĎURČO, Peter – BANÁŠOVÁ, Monika – HANZLÍČKOVÁ, Astrid: *Feste Wortverbindungen im Kontrast*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2010. 126 s.
- ĎURČO, Peter: *Probleme der allgemeinen und kontrastiven Phraseologie. Am Beispiel Deutsch und Slowakisch*. Heidelberg: Julius Groos Verlag 1994. 219 s.

- ĐURČO, Peter: Modellbeschreibung für Kollokationen mit Basiswort Verb. In: *Deutsche Sprache in der Slowakei*. Eds. P. Ďurčo – R. Kozmová – D. Drinková. Trnava: Universität der Hl. Cyrill und Method. Lehrstuhl für Germanistik 2007, s. 67 – 79.
- ĐURČO, Peter: Deutsch-slowakische Lexikografie: Allgemeine D-S/S-D-Wörterbücher vor und nach der Wende. In: *Slowakische Zeitschrift für Germanistik*, 2011, roč. 3, č. 2, s. 66 – 76.
- ĐURČO, Peter: Extensionale und intensionale Äquivalenz in der Phraseologie am Beispiel von deutschen und slowakischen Sprichwörtern. In: *Parémiologie. Proverbs et formes voisines*. Tome 2. Eds. J. M. Benayoun – N. Kübler – J. P. Zouogbo. Presses Universitaires de Sainte Gemme 2013, s. 49 – 64.
- ĐURČO, Peter: Feste Wortverbindungen mit Adjektiven. Korpuslinguistischer Ansatz als Grundlage für bilinguale Lexikographie. In: *Valenz und Kookkurrenz. Grammatische und lexikologische Ansätze*. Ed. P. Ďurčo. Wien – Berlin: LIT Verlag 2014, s. 147 – 160.
- ĐURČO, Peter: Gebrauch der Kollokationen und Probleme der zweisprachigen Kollokationslexikographie für Lerner. In: *Sprachgebrauch und Sprachbewusstsein*. Eds. R. Schmidlin – H. Behrens – H. Bickel. Berlin – Boston: Walter de Gruyter 2015, s. 221 – 237.
- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. [online]. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s. Dostupné z WWW: http://www.olostiak.webz.cz/Publikovane/TLM_2008_final.pdf [cit. 2016-08-10].
- GIADYSZ, Marek: *Lexikalische Kollokationen in deutsch-polnischer Konfrontation. (Danziger Beiträge zur Germanistik; 11)*. Frankfurt am Main: Lang 2003. 190 s.
- HANKS, Patrik: Wie man aus Wörtern Bedeutungen macht: semantische Typen treffen Valenzen. In: *Sprachliches Wissen zwischen Lexikon und Grammatik*. Eds. S. Engelberg – A. Holler – K. Proost. IDS Berlin – Boston: de Gruyter 2011, s. 483 – 505.
- HAUSMANN, Franz Jozef: Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. In: *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*, 1984, roč. 31, č. 1, s. 395 – 406.
- HÄCKI BUHOFFER, Annelies, et al.: *Wortverbindungen des Deutschen: Kollokationen – Wörterbuch für den Alltag*. Tübingen: Narr 2014. 1001 s.
- HELBIG, Gerhard – SCHENKEL, Wolfgang: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. 1. Aufl. Leipzig: Veb Bibliographisches Institut 1969. 456 s.
- HERBST, Thomas – KLOTZ, Michael: *Lexikografie: Eine Einführung*. Paderborn: Schöningh 2003. 320 s.
- HORNÁČKOVÁ BANÁŠOVÁ, Monika: Výskum kolokácií a súčasný stav implementácie kolokácií vo vzdelávacích štandardoch nemeckého jazyka. In: *International Journal on Language, Literature and Culture in Education*, 2016, č. 3, s. 297 – 308. Dostupné aj z WWW: files.jolace.webnode.sk/200003022-0cc7f0dc00/LLCE_2016_special_edition1.pdf [cit. 2016-11-30].
- HROMADOVÁ, Katarína – ŠAJANKOVÁ, Monika – ĐURČO, Peter: Evaluation des Testverfahrens zum Projekt „Kontrastive Analyse der festen Wortverbindungen im Deutschen und Slowakischen“. In: *Slowakische Zeitschrift für Germanistik*, 2015, roč. 7, č. 1, s. 90 – 106.
- KONECNY, Christine: *Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele*. Frankfurt: Lang Peter 2010. 724 s.
- KORHONEN, Jarmo: Probleme der kontrastiven Phraseologie. In: *Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Ed. H. Burger – D. Dobrovolski – P. Kühn – N. J. Norrick. 1. Hb. Berlin – New York: de Gruyter 2007, s. 574 – 589.

- KRATOCHVÍLOVÁ, Iva: *Kollokationen im Lexikon und im Text*. Berlin – Münster: LIT-Verlag 2011. 315 s.
- LÜGER, Heinz-Helmut: Kollokationen – Zwischen Arbitrarität und Kompositionalität. In: *Stabilität und Flexibilität in der Semantik. Series Sprache, System und Tätigkeit*. Bd. 52. Eds. I. Pohl – K.-P. Konerding. Frankfurt a M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang 2004, s. 45 – 66.
- MÜLLER, Wolfgang: *Das Wörterbuch deutscher Präpositionen: die Verwendung als Anschluss an Verben, Substantive, Adjektive und Adverbien*. 3 Bände. Berlin: Walter de Gruyter 2012. 6223 s.
- OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.
- OLOŠTIAK, Martin: *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Monographia č. 202 (AFPh UP498/529). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015. 513 s.
- OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina: *Kapitoly z lexikológie (Lexikálna syntagma a viacslovné pomenovania)*. Vysokoškolská učebnica. č. 64. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 247 s.
- QUASTHOFF, Uwe: *Wörterbuch der Kollokationen im Deutschen*. Berlin, New York: Walter de Gruyter 2011. 551 s.
- STEYER, Kathrin: Kookkurrenz. Korpusmethodik, linguistisches Modell, lexikographische Perspektiven. In: *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest. Jahrbuch 2003*. Ed. K. Steyer. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2004, s. 87 – 116.
- STUBBS, Michael: *Eine Sprache idiomatisch sprechen. Computer, Korpora, Kommunikative Kompetenz und Kultur*. In: *Norm und Variation*. Ed. K. J. Mattheier. Frankfurt a. M.: Lang 1997, s. 151 – 167.

ZDROJE

- [1] Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. Dostupný z WWW: <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=kssj4> [Cit. 2016-11-30].
- [2] Nemecký slovník DUDEN. Dostupný z WWW: <http://www.duden.de> [cit. 2016-11-30].
- [3] Digitálny slovník: Deutsch – Slowakisches Wörterbuch. Version Lexicon Platinum 5. 2009.
- [4] Digitálny slovník: Deutsch – Slowakisches Wörterbuch: Version Lexicon Platinum 5. 2009.
- [5] Korpus deTenTen13. Dostupný z WWW: <https://www.sketchengine.co.uk>, príklad zo stránky: http://www.inta-meditation.de/index.php?article_id=6 [cit. 2016-11-30].
- [6] Korpus deTenTen13. Dostupný z WWW: <https://www.sketchengine.co.uk>, príklad zo stránky: <http://www.gott-in-dir.de/channel.htm> [cit. 2016-11-30].
- [7] Korpus deTenTen13. Dostupný z WWW: <https://www.sketchengine.co.uk>, príklad zo stránky: <https://www.palverlag.de/inneren-frieden-finden.html> [cit. 2016-11-30].
- [8] Obr. 1. Výsledky pre sloveso *cítiť* v online slovníku dict.cc. Dostupný z WWW: <http://desk.dict.cc/?s=citit> [cit. 2016-12-16].
- [9] Obr. 2. Výsledky pre sloveso *cítiť* v online slovníku webslovník.sk. Dostupný na: <http://desk.dict.cc/?s=citit> [cit. 2016-12-16].
- [10] Obr. 3. Výsledky pre sloveso *cítiť* v online slovníku lingea.sk. Dostupný z WWW: <https://slovníky.lingea.sk/Nemecko-slovensky/c%C3%ADtit?> [cit. 2016-12-16].

Funkcia dôrazu v súčasnom televíznom spravodajstve¹

Patrik Petráš

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
ppetras@ukf.sk

Úvod

V príspevku sa snažíme poukázať na funkciu dôrazu v súčasnom televíznom spravodajstve. Ako je známe, dôraz sa používa na vyzdvihnutie obsahovo najzávažnejšej časti výpovede. V dnešnom televíznom spravodajstve sa však stretávame aj s určitou dramatizáciou, a to nielen pri dramatických či tragických udalostiach, ale napríklad aj pri témach spoločensko-politického charakteru. Hlavným prostriedkom takejto dramatizácie je tu práve dôraz. Keďže je však uplatnenie dôrazu v televíznom spravodajstve široké, zameriame sa v tomto príspevku na tematicky vymedzenú oblasť príspevkov, kde je dôraz dominujúci, a to sú spravodajské prejavy o dramatických a tragických udalostiach, príp. spomínané dramatizované príspevky.

1 Dôraz

Dôraz spolu s intenzitou hlasu, prízvukom a emfázou tvoria silové prostriedky modulácie reči (Sabol – Zimmermann, 1978, s. 63). Kým vetný prízvuk sa prejavuje podľa Á. Kráľa (2009, s. 88) ako nevýrazný intonačný zdvih a možno ním meniť objektívne (východisko – jadro), resp. subjektívne poradie výpovede (jadro – východisko), dôrazom možno zasa meniť zmysel výpovede. Dôraz sa na rozdiel od vetného prízvuku hodnotí ako „výrazné melodicko-dynamické vyzdvihnutie niektorej časti výpovede“ (Kráľ, s. 360. In: Kráľ – Sabol, 1989). Dôrazom sa vylučuje možnosť inej interpretácie platnosti vypovedaného v porovnaní s tým, aký zámer mal hovoriaci. Dôrazové slovo sa vyzdvihuje prudkým melodicko-dynamickým zdvihom a veľkým intervalom zmeny na zdôraznenej časti (tamže, s. 360). H. Čertíková (2012, s. 22 – 23) upozorňuje, že dôraz je záležitosťou vlastnej interpretácie textu. Podľa autorky ide o neobyčajne silný modulačný prostriedok. Oživuje interpretáciu textu a zbavuje ju strohého, neosobného charakteru.

B. Hála (1975, s. 260) uvádza, že dôraz je vyjadrením subjektívneho postoja hovoriaceho k obsahu výpovede. Z fonetického hľadiska sa dôraz líši od prízvuku vynaložením väčšej sily, a to hlavne na prízvučnej slabike zdôrazňovaného slova, pritom sa stávajú nápadnejšími aj ďalšie zložky prízvuku, najmä jeho tónová výška. Podľa O. Schulzovej (1970, s. 94) nejde len o rozdiel v sile, ale aj vo funkcii. Prízvuk považuje autorka za silové spájadlo medzi slabikami, dôraz za element upozorňujúci na dané slovo. M. Krčmová (1984, s. 38) uvádza, že na realizácii dôrazu sa podieľa i zvýraznenie artikulácie, niekedy aj spomalenie tempa reči.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantu UGA UKF v Nitre č. III/12/2016 *Funkcia dôrazu v televíznom spravodajstve*.

Pravidlá slovenskej výslovnosti (Kráľ, 2009, s. 89) uvádzajú, že vetný prízvuk aj dôraz bývajú často na hodnotiacich slovách (adjektívach a adverbiách) a číslovkách. Takéto slová totiž vyjadrujú určitú mieru (obyčajne veľmi vysokú) kvality danej vlastnosti. Túto tendenciu sa budeme snažiť dokázať aj v materiálovej časti tohto príspevku.

1.1 Dôraz a vetný prízvuk

Nie každý autor však osobitne rozlišuje medzi slovným a vetným prízvukom, resp. medzi vetným prízvukom a dôrazom. J. Sabol (1975, s. 385) chápe dôraz ako vetnú aktualizáciu prízvuku. J. Mistrik (1997, s. 253) považuje dôraz za „univerzálny“ pojem, predstavujúci prostriedok silovej modulácie hlasu. V slove sa potom tento prostriedok podľa autora nazýva prízvukom a vo vete dôrazom.

V prospech toho, že vetný prízvuk a dôraz sa môžu chápať synonymne, hovorí fakt, že podľa J. Mistrika práve dôraz súvisí s členením výpovede na východisko a jadro, kým podľa Á. Kráľa (2009, s. 88; op. cit.) je to práve vetný prízvuk, ktorým sa môže meniť objektívne a subjektívne poradie výpovede. J. Mistrik hovorí, že centrálné slovo jadra výpovede sa musí zdôrazniť, aby sa naň upozornilo. V tejto súvislosti sa podľa J. Mistrika hovorí o dôraze (autor zdôrazňuje, že nie o prízvuku), pričom silové zdôraznenie sa realizuje povýšením slovného prízvuku jadra výpovede nad ostatné, potenciálne, resp. relatívne skryté prízvuky (Mistrik, 1997, s. 254).

V intenciách uvedených názorov však nepokladáme za protirečivé, ak sa na rozlíšenie vetného prízvuku a dôrazu použije kritérium miery, resp. intenzity melodicko-dynamického zvýraznenia, hoci takéto kritérium v sebe skrýva – podľa nášho názoru – istú mieru relatívnosti.

1.2 Spolupráca pauzy pri zdôrazňovaní

Za dôležitú považujeme spoluprácu pauzy pri zdôrazňovaní istých úsekov výpovedí. Súčinnosť pauzy a dôrazu považujú J. Sabol a J. Zimmermann (1978, s. 82) za veľmi úzku. Vysielateľ jazykového prejavu totiž dlhšou pauzou upozorňuje prijímateľa na zdôraznené slovo. Táto pauza má však význam aj pre samotného odosielaťľa, pretože vďaka nej sa pripravuje na väčšie artikulačné úsilie pri výslovnosti zdôrazneného slova. Autorom z experimentálneho overovania dĺžky pauzy pred zdôrazneným slovom a po ňom, ako aj pred nezďôrazneným slovom a po ňom vyplynuli nasledujúce dĺžky pauzy.

Pozícia pauzy	Trvanie pauzy (v ms)
pred dôrazovým slovom	543
pred nedôrazovým slovom	465
po dôrazovom slove	466
po nedôrazovom slove	496

Tab. 1. Dĺžka pauzy v publicistickom štýle vo vzťahu k dôrazu
(Sabol – Zimmermann, 1978, s. 83)

Podľa J. Sabola a J. Zimmermanna výsledky potvrdzujú, že komunikačne dôležitejšia je pauza pred dôrazovým slovom ako po ňom, pretože táto prestávka pripravuje percipienta na prijatie najzávažnejšieho úseku výpovede. Autorom tiež z výsledkov vyplýva, že vo všetkých skúmaných štýloch spisovnej slovenčiny (pre zameranie nášho výskumu uvádzame iba publicistický štýl) je pauza pred zdôrazneným slovom dlhšia než pauza pred nezďôrazneným slovom, okrem voľného verša, ktorý je však osobitným útvarom v rámci umeleckého štýlu (tamže, s. 83).

2 Materiálová časť

V nasledujúcej časti poukážeme prostredníctvom konkrétnych ukážok z televízneho spravodajstva na to, ktoré skupiny slov bývajú najčastejšie zdôrazňované. Zároveň si všimame, akú funkciu v týchto prípadoch dôraz má. V rámci dôrazu tiež analyzujeme, ktoré suprasegmentálne prostriedky s dôrazom najužšie spolupracujú. Osobitné postavenie má dôraz najmä v spravodajských príspevkoch informujúcich o tragických či dramatických udalostiach, preto sme si na analýzu vybrali práve ukážky z tejto tematickej oblasti.

Ukážka č. 1: Správy RTVS 3. 6. 2013²

EB: Juh západného Slovenska sa pripravuje na¹²² boj¹⁵⁰ s vy¹¹²⁻¹⁶⁰so¹⁹⁸kou¹⁷⁸ vo¹⁵⁵dou¹³³⁻⁸⁵.

JŠ: Dolu Dunajom sa²³⁹ z Ne²⁰²⁻²⁴¹mec²⁵¹ka²⁸⁰ a²¹⁸ Ra²¹⁴kús²²³ka²³⁰ va¹⁹⁴l²⁰³vl²²⁹na²³¹, ktorá by ma¹⁸⁰la¹⁷⁵ zdvih²⁴⁸nút²⁴⁰ hla²¹⁰di²²⁶nu²¹⁰ve¹²²¹to²³⁴ku²⁰⁰na²⁵⁰kri²⁷⁷tie²⁴⁵kú²²⁷ú²¹³ro²²²veň¹⁹⁷⁻¹⁷⁶. [310 ms] Od²⁹⁹piat³⁰⁷ku²²⁸ stúpla hladina Dunaja v Bra²¹¹tis²²⁸la²¹⁶ve¹⁸⁸ [73 ms] o³²⁸šty²⁵⁴ri²³⁶met¹⁹⁸re²¹⁰⁻¹⁶⁸. [269 ms] Momentálne do¹⁶⁷siah¹⁸¹la¹⁶⁸ dru²⁵³hy²⁵⁷stu¹⁸⁷peň¹⁹⁹po¹⁷⁷vod¹⁶²ňo¹⁶¹vej¹⁷⁶ak¹⁷⁴ti¹⁸⁰vi¹⁶⁴ty¹⁷⁸⁻¹⁵⁰.

EB: Aj¹⁷¹Mo¹⁶⁷ra¹⁶⁹va¹⁴⁷ pri Devínskej Novej Vsi stú¹²⁷pa¹²¹kaž¹⁴⁴dú¹⁴³ho¹⁴²di¹⁴¹nu¹²⁹⁻¹¹² a¹¹²tiež¹²⁴je¹²²tam¹⁰⁷dru¹³⁰hy¹³¹stu¹⁵⁰peň¹³⁹⁻¹⁰² [74 ms] – od¹⁷²troj²²⁷ky¹⁰⁸ju⁹⁷de¹²⁴li¹²⁵len¹⁰²⁻¹⁶³nie¹⁵²kol¹⁴⁷ko¹⁵⁹cen¹⁵⁰ti¹²⁶met¹⁰⁰rov⁹⁸⁻⁷⁷.

² Kľúčové časti ukážky uvádzame rozdelené na slabiky, pričom pri každej slabike uvádzame formou horného indexu jej frekvenciu v hertzoch (Hz) na vytvorenie obrazu o melodickom priebehu danej časti ukážky. Pri slabikách, kde bol pozorovateľný výraznejší melodický pohyb (stúpanie či klesanie melódie), uvádzame pomocou pomlčky rozsah hodnôt, v rámci ktorých sa frekvencia na slabike pohybovala. Medzi zvislými čiarami uvádzame trvanie páuz v milisekundách (ms) na tých miestach, kde sa tieto pauzy vyskytli. Zdôraznené, resp. inak intonačne vyzdvihnuté úseky vo výpovediach vyznačujeme tučným písmom. Môžeme si všimnúť, že jazykový prejav striedavo čítali dvaja moderátori (ich prehovory označujeme iniciálami EB a JŠ). Striedanie sa moderátorov pri čítaní jedného spravodajského prejavu je pre súčasné televízne spravodajstvo typické najmä v súkromných televíznych stanicích. V roku 2013, z ktorého je analyzovaná ukážka zo Správ RTVS, sa pri čítaní spravodajského prejavu striedali aj moderátori tejto televízie (i keď v porovnaní so súkromnými televíziami v menšej miere). V súčasnosti však už spravodajstvo RTVS moderuje len jeden moderátor, ktorý číta celé spravodajské príspevky. Na analýzu akustického signálu sme použili počítačový program Praat.

Ukážka č. 1 zo spravodajstva verejnoprávnej inštitúcie Rozhlas a televízia Slovenska (z dôvodu konzistentnosti výskumu sme analyzovali len príspevky z televízneho spravodajstva) obsahuje prejav informujúci o povodniach na Slovensku v roku 2013. Povodne predstavujú pomerne dramatické udalosti, čo sa snažili moderátori aj dramaticky prezentovať.

Pokiaľ ide o výstavbu tohto prejavu, môžeme si všimnúť, že v úvodnom prehovore moderátor ĽB uvádza jednou výpoveďou akoby vstupnú informáciu, čím zorientuje diváka, o čom bude daný príspevok (*Juh západného Slovenska sa pripravuje na boj s vysokou vodou.*). V nasledujúcich dvoch prehovoroch sa už uvádzajú základné fakty o vývoji povodňovej situácie na Slovensku. Moderátorka JŠ prezentuje informácie o vývoji situácie na Dunaji, moderátor ĽB v záverečnom prehovore podáva správu o situácii na rieke Morava.

Z hľadiska intonačného zdôrazňovania je tu zaujímavých niekoľko úsekov. V prvom prehovore ĽB sme ako intonačne zdôraznený vyhodnotili obsahový celok *boj s vysokou vodou*. V prípade zdôrazneného jednoslabičného slova *boj* (150 Hz) sa frekvencia zvýšila v porovnaní s predchádzajúcou slabikou *na* (122 Hz) o 28 Hz. Na prvej slabike adjektíva *vysokou* sme uviedli celý frekvenčný interval slabiky, t. j. zvýšenie frekvencie z minimálnej hodnoty (112 Hz) na maximálnu hodnotu 160 Hz, aby dobre vyniklo aj zvýraznenie tohto slova oproti predchádzajúcemu, pretože v porovnaní so slovom *boj* sa frekvencia na slabike *vy* zvýšila len o 10 Hz. Okrem toho si možno všimnúť, že nasledujúca slabika *so* bola ešte vyššie (198 Hz). Rovnako aj intenzita dosiahla vrchol práve na druhej slabike slova *vysokou* (*vy*: 54,4 dB; *so*: 60,9 dB; *kou*: 60,4 dB).³ Možno zhodnotiť, že z hľadiska významovej výstavby prehovoru tu skutočne bolo zdôraznená obsahovo najzávažnejšia časť výpovede, jej jadro.

Pri intonačnom vyzdvihnutí slov v prehovore moderátorky JŠ (z) *Nemecka a Rakúska* uvádzame na slabike *Ne* rovnako celý frekvenčný interval (202 – 241 Hz) z dôvodu vyniknutia zdôraznenia, pretože predchádzajúca slabika *sa* mala frekvenciu len o 2 Hz nižšiu (239 Hz) ako frekvenčný vrchol slabiky *Ne*. Zaujímavý bol aj melodický priebeh na oboch zdôraznených slovách (*Nemecka* a *Rakúska*), pretože melódia na nich stúpala zo slabiky na slabiku: *z Ne*^{202 – 241}*mec*²⁵¹*ka*²⁸⁰ *a*²¹⁸ *Ra*²¹⁴*kús*²²³*ka*²³⁰. Na slove *Nemecka* sme okrem toho zaznamenali aj rastúcu intenzitu (*Ne*: 59,6 dB; *mec*: 59,9 dB; *ka*: 60,7 dB).

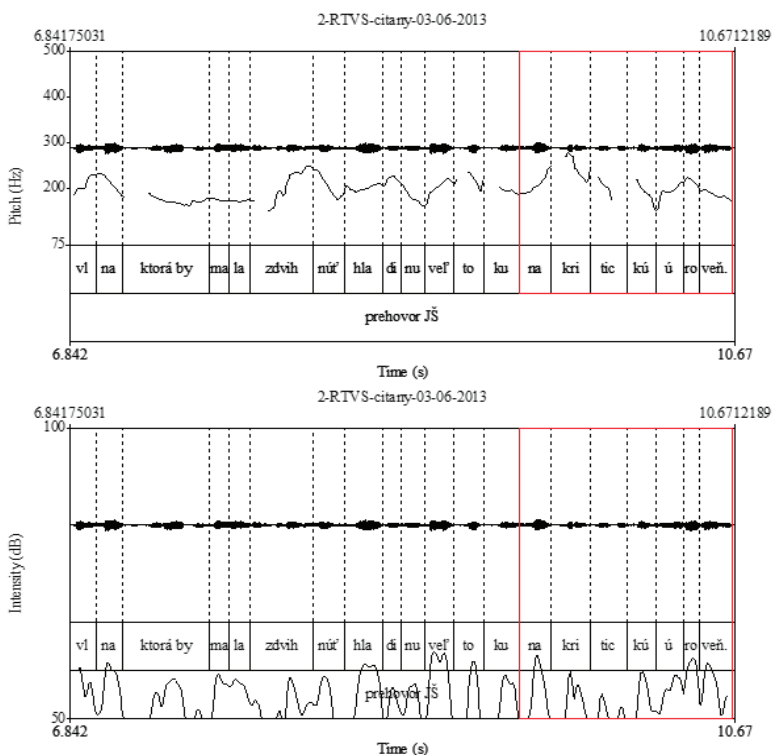
³ Uvedomujeme si, že hodnoty intenzity mohli byť ovplyvnené aj artikulačno-akustickými vlastnosťami konkrétnych hlások, predovšetkým vokálov, aby však bolo možné porovnať hodnoty frekvencie a intenzity, uvádzame vo viacerých prípadoch aj hodnoty intenzity. Vychádzame z definície dôrazu ako výrazného melodicko-dynamického vyzdvihnutia niektorej časti výpovede (Král', s. 360. In: Král' – Sabol, 1989; op. cit.), pritom však za hlavný ukazovateľ dôrazu považujeme melódiu, resp. priebeh frekvencie jednotlivých slabík. Musíme tiež uviesť, že vo väčšine prípadov priebeh intenzity korešpondoval aj s akustickým dojmom pri percepcii výpovede.

Slovo *Rakúska* malo tiež na poslednej slabike okrem frekvencie najvyššiu i intenzitu, druhá slabika však bola intenzitne nižšie ako prvá (*Ra*: 60 dB; *kús*: 56,7 dB; *ka*: 61,5 dB). Možno spomenúť, že v rámci výskumu intonácie v televíznom spravodajstve sme stúpajúcu melódiu na niektorých slovách zaznamenali aj pri príspevkoch s kladnými témami, resp. prejavoch s tzv. odľahčujúcimi témami. Pri takýchto prejavoch však boli tieto melodické zmeny sprevádzané aj osobitným zafarbením hlasu, čím sa moderátori snažili projektovať pozitívne ladenú tému a navodiť tým určitú pozitívnu atmosféru. V tomto prípade sa však stúpanie melódie na slovách *Nemecka* a *Rakúska* akusticky tak výrazne nepociťuje ani nemá takú funkciu ako pri pozitívne ladených témach.

Ďalšie intonačné zvýraznenie sme zaznamenali na slove *vlna*: Prvá slabika slova (229 Hz) bola oproti predchádzajúcej slabike (203 Hz) frekvenčne vyššie o 26 Hz. Popri minimálnemu frekvenčnému zvýšeniu druhej slabiky o 2 Hz oproti prvej slabike (porov. frekvencie slabík v ukážke č. 1) sme na nej zaznamenali tiež zvýšenú intenzitu (*vl*: 59,0 dB; *na*: 59,7 dB).

Ako výraz dramatickosti rovnako vnímame aj výraznejšie intonačné zvýšenie slova *zdvihnúť*, ako to ukazujú frekvencie na slabikách: ... *ma*¹⁸⁰*la*¹⁷⁵ *zdvih*²⁴⁸ *núť*²⁴⁰ *hla*²¹⁰ *di*²²⁶ *nu*²¹⁰ *veľ*²²¹ *to*²³⁴ *ku*²⁰⁰...

Môžeme skonštatovať, že pomerne výrazný dôraz sa nachádzal na záverečnom úseku *na kritickú úroveň*. Ide tu práve o zdôraznenie hodnotiaceho adjektíva, o ktorom hovorí Á. Kráľ (2009, s. 89; op. cit.). Dokonca v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (tamže, s. 89) sa dodáva, že v istej situácii môže byť nositeľom dôrazu aj slabičná predložka. Práve v tomto prípade sa zdôraznenie začínalo už na slabičnej predložke *na* (250 Hz), ktorá bola frekvenčne vyššie v porovnaní s predchádzajúcou slabikou (200 Hz) o 50 Hz. Predložka *na* sa tu ale tak výrazne vníma najmä vďaka vyššej intenzite (61,2 dB) v porovnaní s predchádzajúcou slabikou (57,6 dB). Frekvencia prvej slabiky slova *kritickú* bola však ešte vyššia ako frekvencia predložky *na*. Melodický priebeh zdôrazneného úseku bol teda takýto: *na*²⁵⁰ *kri*²⁷⁷ *tic*²⁴⁵ *kú*²²⁷ *ú*²¹³ *ro*²²² *veň*^{197 – 176}. Najvyššiu intenzitu mala prvá slabika zdôrazneného úseku, teda predložka *na*, ako to dokazuje intenzitný priebeh tejto časti výpovede: *na* (61,2 dB); *kri* (58,3 dB); *tic* (54,4 dB); *kú* (58,2 dB); *ú* (57,7 dB); *ro* (60,5 dB); *veň* (59,7 dB). Melodický a intenzitný priebeh časti ... *vlna, ktorá by mala zdvihnúť hladinu veľtoku na kritickú úroveň* z analyzovanej výpovede moderátorky JŠ uvádzame na obr. 1 (zdôraznený úsek *na kritickú úroveň* vyznačujeme červenými rámkami).

Obr. 1. Melogram (hore) a intenzitogram (dole) záverečnej časti prvej výpovede z prehovor JŠ

Ďalší prípad začiatku dôrazu na slabičnej predložke sme zaznamenali pri kvantitatívnom údaji o štyri metre: *Od²⁹⁹ piat³⁰⁷ku²²⁸ stúpla hladina Dunaja v Bra²¹¹tis²²⁸la²¹⁶ve¹⁸⁸ | 73 ms | o³²⁸ šty²⁵⁴ri²³⁶ met¹⁹⁸re²¹⁰⁻¹⁶⁸*. Aké výrazné bolo toto zdôraznenie, dokazuje jednak vysoká diferencia 140 Hz medzi predchádzajúcou slabikou (188 Hz) a zdôraznenou slabičnou predložkou *o* (328 Hz), jednak krátka pauza 73 ms pred predložkou *o*, ktorú hodnotíme ako artikuláciu prípravu moderátorky na dôrazné vyslovenie slabiky.

V poslednej výpovedi prehovoru JŠ nachádzame v zhode s významom zdôraznenú časť *druhý povodňový stupeň*, ako to dokazujú frekvencie slabík (zvýrazňujeme zdôraznený celý významový celok: *Momentálne do¹⁶⁷siah¹⁸¹la¹⁶⁸ dru²⁵³hý²⁵⁷stu¹⁸⁷peň¹⁹⁹po¹⁷⁷vod¹⁶²ňo¹⁶¹vej¹⁷⁶ak¹⁷⁴ti¹⁸⁰vi¹⁶⁴ty¹⁷⁸⁻¹⁵⁰*. Upozorňujeme tu na stúpanie melódie na slove *druhý*, ktoré síce bolo mierne, ale bolo aj akusticky rozpoznateľné. Opäť aj tento príklad dokazuje tendenciu zdôrazňovať kvantitatívne údaje, keďže sa tu zdôrazňuje konkrétny stupeň povodňovej aktivity (*druhý*).

V poslednom prehovore LB nachádzame z funkčnej stránky podobné zdôraznené časti. Ide o zdôraznenie frekvenčných, resp. kvantitatívnych údajov: *Aj¹⁷¹ Mo¹⁶⁷ra¹⁶⁹va¹⁴⁷ pri Devínskej Novej Vsi stú¹²⁷pa¹²¹ka¹⁴⁴dú¹⁴³ho¹⁴²dí¹⁴¹nu¹²⁹ – 112 a¹¹²tiež¹²⁴je¹²²tam¹⁰⁷dru¹³⁰hy¹³¹stu¹⁵⁰peň^{139 – 102} [74 ms] – od¹⁷²troj²²⁷ky¹⁰⁸ju⁹⁷de¹²⁴lí¹²⁵len^{102 – 163}nie¹⁵²kol¹⁴⁷ko¹⁵⁹cen¹⁵⁰ti¹²⁶met¹⁰⁰rov^{98 – 77}.*

Je tu teda intonačne vyzdvihnuté spojenie *každú hodinu*, ktorým sa vlastne zdôrazňuje dramatickosť situácie, frekvencia stúpania rieky. Rovnako je tu intonačne zvýraznená úroveň povodňovej situácie, t. j. *druhý stupeň*. Môžeme si všimnúť, že slovo *stupeň* sa melodicky nachádza ešte vyššie ako slovo *druhý*. Vzhľadom na to, že tu ide v podstate aj o koniec výpovede (ako to signalizuje aj intonácia; časť *od trojky ju delí len niekoľko centimetrov* je iba voľne pripojená a mohla by tvoriť aj samostatnú výpoveď), dala by sa tu vidieť aj analógia s kritizovanou chybou televíznych hlásateľiek, ktoré pri predpovedi očakávanej teploty bez ohľadu na význam zdôrazňujú slovo *stupňov*, a nie hodnotu, teda *koľko* stupňov bude (Král, 2009, s. 89). Na porovnanie, v predchádzajúcom prehovore JŠ bolo slovo *stupeň* melodicky nižšie ako predchádzajúce slovo *druhý*.

V pripojenej časti *od trojky ju delí len niekoľko centimetrov* sme ako intonačne zvýraznené zaznamenali hneď úvodné spojenie *od trojky*, pričom melodicky (*od¹⁷²troj²²⁷ky¹⁰⁸*) i intenzitne bolo vyššie najmä spojenie *trojky*: *od* (60,8 dB); *troj* (61,1 dB); *ky* (52,1 dB).

Ako posledný bol intonačne vyzdvihnutý záverečný úsek, ktorý je opäť kvantitatívneho charakteru – *len niekoľko centimetrov: de¹²⁴lí¹²⁵len^{102 – 163}nie¹⁵²kol¹⁴⁷ko¹⁵⁹cen¹⁵⁰ti¹²⁶met¹⁰⁰rov^{98 – 77}*. Rovnako sa tu začína zdôrazňovať už slovo uvádzajúce kvantitatívny údaj (v prehovore JŠ to bola predložka *o*, v tomto prípade je to zdôrazňovacia častica *len*). Kým v predchádzajúcom prehovore JŠ sa zdôrazňoval kvantitatívny údaj prezentujúci výšku, o akú sa zdvihla hladina rieky (*o štyri metre*), v prehovore LB sa zdôrazňuje kvantitatívny údaj, koľko chýba, aby sa vyhlásil vyšší stupeň povodňovej aktivity (*od trojky ju delí len niekoľko centimetrov*).

Nazdávame sa, že analýza tejto ukážky dostatočne preukázala tendenciu zdôrazňovať kvantitatívne údaje v prejave (či už ide priamo o určité alebo neurčité číselky, resp. o slová vyjadrujúce rozličnú mieru intenzity daného javu – napr. stupeň povodňovej aktivity), pričom ak sa nachádza pred týmto údajom slovo, ktoré je s ním bezprostredne späté (predložka, častica), môže sa zdôrazniť už toto uvádzajúce slovo.

Ukážka č. 2 reprezentuje tému, ktorú môžeme tiež charakterizovať ako dramatickú, pretože sa tu informuje o autonehode člena vlády Slovenskej republiky.

Ukážka č. 2: Správy RTVS 11. 6. 2013

VS: Mi¹⁸⁴nis¹⁸³ter¹⁷⁷prá¹⁵⁸ce^{147 – 139}, so¹⁶⁰ci¹⁴⁹ál¹⁴⁵ných¹³⁵ve¹²⁹ci^{142 – 131}a¹³¹ro¹²⁵dí¹²⁷ny¹²⁷Ján¹²²Rich¹²⁴ter¹³³mal¹¹⁷au¹²⁰to¹²⁹ne¹²⁴ho¹²²du^{122 – 107}. [107 ms] Jeho

vládna limuzína vy¹¹²le¹¹⁶te¹²²la¹⁰⁹ z ces¹¹⁹ty¹¹⁴ na¹⁰⁶ rých¹¹⁵los¹¹⁹tnej¹²³ ko¹²⁰mu-
¹¹¹ni¹¹⁰ká¹¹⁹ci¹²²er¹¹⁵je¹²¹den¹²²pri⁹⁸ob⁹⁵ci¹⁰⁶Pa¹²⁰ta¹⁰⁸, me⁹⁹dzi⁹⁵Tr¹⁰⁷na-
¹¹¹vou¹⁰⁷a¹⁰⁷Nit¹¹⁰rou¹¹⁹ – 75.
 JK: Pri²⁵⁶vo²³³la²⁷⁶ná²⁸⁹zách²⁵⁶ran²⁸⁹ka²¹⁴pre²¹²viez²¹⁷la²¹⁵mi¹⁸² – 219nis²⁵³tra³¹²
 – 187a¹⁹⁷šo²⁶⁰fē²⁹⁹ra²⁵⁶do²⁰⁴ru²³¹ži²⁵⁷nov²⁴⁸skej²⁶⁹ne²⁰⁴moc¹⁹⁸ni²³⁹ce²⁵²vBra²⁰⁸ti-
 s²⁷⁶la²²³ve¹⁷⁵ – 170. [318 ms] O²⁶⁰ba²⁹³ja²⁹⁰sú³⁰²mi²²⁵ – 269mo²⁷²o¹⁹¹hro¹⁹⁹ze²¹⁷nia²²⁰
 ži²³⁸vo²¹⁷ta¹⁹⁹ – 159.

V prehovore VS môžeme vyhodnotiť melódiu ako postupne klesavú. Intonačne vyzdvihnutie slova *autonehodu* vzhľadom na nevýrazné diferencie (mierne vyššia tu bola najmä frekvencia druhej slabiky) hodnotíme ako vetný prízvuk.

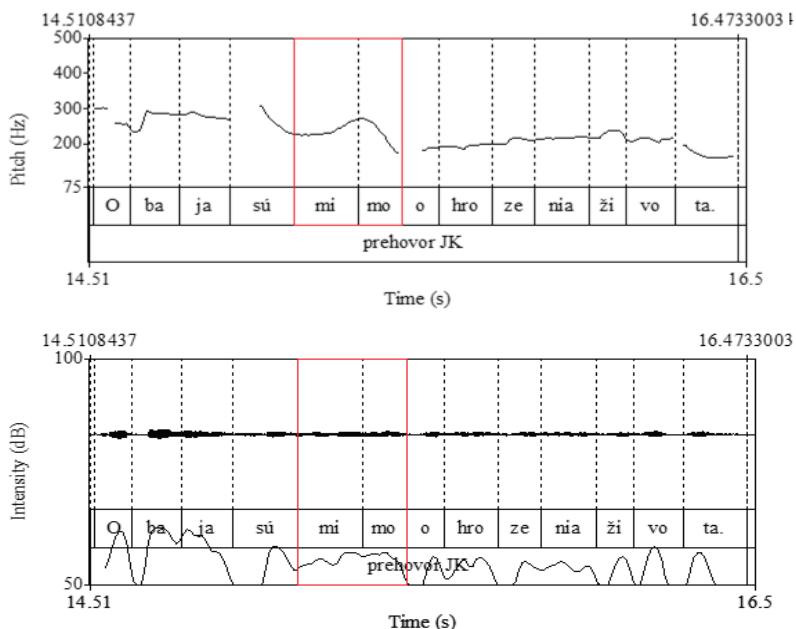
V druhej výpovedi za intonačne zdôraznené považujeme označenie komunikácie, t. j. *R1* [fon. *er jeden*], z tohto spojenia bolo vyzdvihnuté najmä slovo *jeden*. Intenzita spojenia *er jeden* bola nasledujúca: *er* (57,3 dB); *je* (60,3 dB); *den* (60,6 dB). Ako intonačne zvýraznenú možno ďalej vyhodnotiť bližšiu špecifikáciu miesta nehody, porov. frekvencie: *pri*⁹⁸ *ob*⁹⁵ *ci*¹⁰⁶ *Pa*¹²⁰ *ta*¹⁰⁸, *me*⁹⁹ *dzi*⁹⁵ *Tr*¹⁰⁷ *na*¹¹¹ *vou*¹⁰⁷ *a*¹⁰⁷ *Nit*¹¹⁰ *rou*¹¹⁹ – 75.

Výraznejšie dôrazy nachádzame v prehovore moderátorky JK. Ako intonačne výrazný možno označiť hneď začiatok prehovoru (*privolaná záchranka*), pričom na posledných dvoch slabikách slova *privolaná* sme identifikovali stúpajúcu melódiu (*pri*²⁵⁶ *vo*²³³ *la*²⁷⁶ *ná*²⁸⁹). V ďalšej časti výpovede sme zaznamenali zaujímavý melodický priebeh, a to výraznejšie melodické stúpanie buď celých slov (*ministra*), alebo ich začiatočných častí (časti s výraznejšie stúpanou melódiou vyznačujeme tučným písmom): *Pri*²⁵⁶ *vo*²³³ *la*²⁷⁶ *ná*²⁸⁹ *zách*²⁵⁶ *ran*²⁸⁹ *ka*²¹⁴ *pre*²¹² *viez*²¹⁷ *la*²¹⁵ *mi*¹⁸² – 219 *nis*²⁵³ *tra*³¹² – 187 *a*¹⁹⁷ *šo*²⁶⁰ *fē*²⁹⁹ *ra*²⁵⁶ *do*²⁰⁴ *ru*²³¹ *ži*²⁵⁷ *nov*²⁴⁸ *skej*²⁶⁹ *ne*²⁰⁴ *moc*¹⁹⁸ *ni*²³⁹ *ce*²⁵² *v Bra*²⁰⁸ *tis*²⁷⁶ *la*²²³ *ve*¹⁷⁵ – 170. Ako vyplýva z frekvencií jednotlivých slabík výpovede, vyskytujú sa tu početnejšie melodické variácie. Dôvody takéhoto priebehu podľa nášho názoru treba hľadať najmä v intonačných návykoch moderátorky. Po výpovedi nasledovala pauza, ktorá v porovnaní s predchádzajúcimi prestávkami mala relatívne dlhšie trvanie – 318 ms. Takúto pauzu na základe jej trvania už môžeme podľa klasifikácie J. Sabola a J. Zimmermanna charakterizovať ako normálnu.⁴

Za dôležité považujeme v druhej výpovedi pomerne výrazné intonačné zdôraznenie predložky *mimo*, ktorým sa vylučuje možnosť chybej, resp. inej interpretácie informácie (teda *nie sú* v ohrození života). V tejto súvislosti Á. Kráľ o dôraze píše: „Vylučuje sa ním potenciálna alebo reálna možnosť inej interpretácie platnosti vypovedaného, než je to v zámere hovoriaceho“ (Kráľ, s. 360. In: Kráľ – Sabol, 1989; op. cit.). Frekvencie jednotlivých slabík na úse-

⁴ J. Sabol a J. Zimmermann (1984, s. 227 – 228) vymedzili na základe experimentálneho merania sedem typov páуз podľa ich trvania: nulová: menej ako 50 ms; príliš krátka: 50 – 100 ms; krátka: 100 – 300 ms; normálna: 300 – 1350 ms; dlhá: 1350 – 2200 ms; príliš dlhá: 2200 – 2800 ms; pauza deformujúca, rozbiťajúca text: 2800 ms a dlhšia.

ku ... *sú mimo ohrozenia života* boli nasledovné: *sú*³⁰² *mi*^{225–269} *mo*²⁷² *o*¹⁹¹ *hro*¹⁹⁹ *ze*²¹⁷ *nia*²²⁰ *ži*²³⁸ *vo*²¹⁷ *ta*^{199–159}. Hoci sa frekvenčný vrchol slova *mimo* stále nachádza nižšie ako predchádzajúce slabičné slovo *sú*, samotná predložka bola tak výrazne vyslovená, že aj stúpnutie frekvencie na nej bolo rozpoznateľné, preto uvádzame pri slabike *mi* celý frekvenčný interval. O minimálnu hodnotu sa ešte zvýšila druhá slabika slova *mimo*. Melodický a intenzitný priebeh tejto výpovede zobrazuje obr. 2 (intonačné vyzdvihnutie predložky *mimo* je zvýraznené červenými rámkami).

Obr. 2. Melogram (hore) a intenzitogram (dole) poslednej výpovede z prehovoru JK (Oscilogram v hornej časti neuvádzame, aby sa neprekrýval s melogramom.)

Hoci ukážka č. 3 reprezentuje skôr tému hospodársko-ekonomického charakteru, je tu prítomná výrazná dramatizácia témy, ktorá sa realizuje spoluprácou lexikálnej výstavby prejavu a intonácie. Dôvod tejto dramatizácie možno vidieť najmä v tom, že ide o negatívne ladenú udalosť významného charakteru – informuje sa tu o hospodárskych problémoch jedného z najväčších producentov vajec na Slovensku aj v strednej Európe.

Ukážka č. 3: Správy RTVS 5. 6. 2013⁵

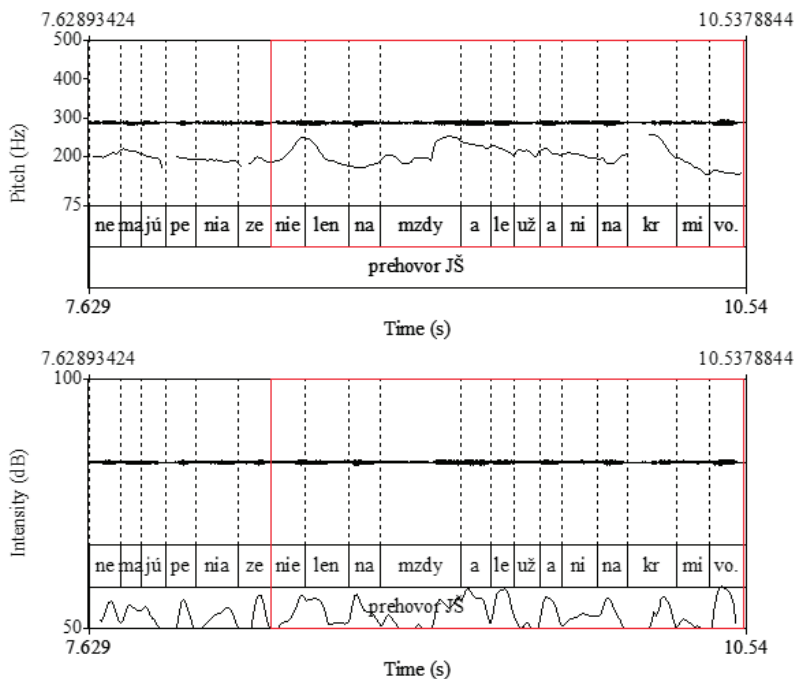
JŠ: Je²⁹⁵den²⁹⁴ z naj²⁶⁰váč²⁵²ších²⁴² pro²³¹du²³⁴cen²⁴⁸to²³⁵va²⁰⁹jec²⁰⁹na²¹⁵Slo²⁴⁶ven-
²⁰¹sku²⁰⁵aj¹⁹⁰v stred²²⁰nej²²²Eu²⁰⁶ro¹⁹⁶pe²¹³-153 |130 ms| pa²²⁶dol²⁰³na¹⁸⁸ko²⁴¹le-
¹⁹⁸na¹⁸⁸-166. |252 ms| Hydinárske farmy v o²⁰⁰kre²²⁴se²²⁰Vel¹⁷⁶-237ky²⁴⁴Kr²¹⁸tiš²⁰⁹
²¹⁸ma²²²ju²⁰⁷pe¹⁹⁹nia¹⁹⁵ze²⁰⁰nie²⁵⁰len²⁴⁸na¹⁹¹mzdy¹⁸²-253, a²⁴²le²³⁰už²²⁰a²²²ni²¹¹
²⁰⁶kr²⁵⁸mi¹⁹⁷vo¹⁶⁶-154. |287 ms| Ve¹⁹⁹de²¹²nie²⁰⁷fir²²⁴my²⁰⁹-186 (h)|52 ms|e²⁰⁷ko-
²²⁷no²⁰⁵mic¹⁹²ke²²⁵prob²⁰¹le¹⁹³my¹⁹⁴ne¹⁸⁶-229ta²⁸⁰ji¹⁹¹-137, |86 ms|o¹⁶⁹hlá¹⁷⁸si¹⁸⁸lo¹⁶⁰
^{hro}²¹⁰mad²²¹né¹⁶⁸pre¹⁵⁵púš¹⁵⁸ta¹⁸²nie¹⁵⁷-131.

Ako sme uviedli, v tejto téme možno pozorovať výraznú spoluprácu význa-
 movej a intonačnej výstavby prejavu. Uplatňuje sa tu tiež určitá expresivizácia
 prostredníctvom frazémy *padol na kolená*, ktorá bola navyše zdôraznená: ...
 v stred²²⁰nej²²²Eu²⁰⁶ro¹⁹⁶pe²¹³-153 |130 ms| pa²²⁶dol²⁰³na¹⁸⁸ko²⁴¹le¹⁹⁸na¹⁸⁸-166. Dôraz
 bol ešte viac zvýraznený aj pauzou pred slovom *padol* v trvaní 130 ms. Táto
 pauza vznikla vlastne predĺžením záverovej fázy artikulácie konsonantu *p*.

V druhej výpovedi sme ako zdôraznený identifikovali názov okresu, t. j.
Veľký Krtíš, toto intonačné vyzdvihnutie pôsobilo takisto veľmi rázne, najmä
 na prvej slabike *Veľ* (porov. frekvencie tohto úseku v ukážke č. 3).

Určitá dramatickosť tejto situácie sa zvýraznila aj gradačným vzťahom ...
 ne²¹⁸ma²²²ju²⁰⁷pe¹⁹⁹nia¹⁹⁵ze²⁰⁰nie²⁵⁰len²⁴⁸na¹⁹¹mzdy¹⁸²-253, a²⁴²le²³⁰už²²⁰a²²²ni²¹¹
^{na}²⁰⁶kr²⁵⁸mi¹⁹⁷vo¹⁶⁶-154, ktorý bol takisto intonačne podporený, a to melodickým
 vyzdvihnutím prvej časti dvojčlennej spojky *nielen* – *ale ani*. Okrem toho ako
 osobitne intonačne vyzdvihnutú v spojení *nielen na mzdy* možno vnímať aj
 predložku na (napriek jej nižšej frekvencii v porovnaní s predchádzajúcim
 slovom), a to vďaka intenzite, ktorá mala vyššiu hodnotu ako na slove *nielen*
 (porov. ďalej intenzitný pomer na tomto úseku). Melodický interval na slove
mzdy bol 182 – 253 Hz, stúpajúca melódia na tomto slove bola aj akusticky
 zaznamenateľná. Melodické stúpanie na slove *mzdy* je logické, pretože ide o prvý
 člen gradačnej dvojice, po ktorom nasleduje druhá časť spojky *nielen* – *ale ani*,
 rozšírená o včlenenú časticu *už*, čím sa ešte viac zdôrazňuje významová závaž-
 nosť druhého člena gradácie – na krmivo. Intenzita úseku *nielen na mzdy*; *ale*
už ani na krmivo bola teda nasledujúca: *nie* (56,7 dB); *len* (56 dB); *na* (57 dB);
mzdy (56,2 dB); *a* (58,1 dB); *le* (58 dB); *už* (51,9 dB); *a* (56,4 dB); *ni* (53 dB);
na (56,3 dB); *kr* (56,6 dB); *mi* (51,9 dB); *vo* (58,5 dB). Melogram a intenzitogram
 úseku *nemajú peniaze nielen na mzdy, ale už ani na krmivo* zobrazuje obr. 3
 (úsek *nielen na mzdy, ale už ani na krmivo* vyznačujeme červenými rámkami).

⁵ Ukážka č. 3 sa skladala len z jedného prehovoru moderátorky JŠ, to znamená,
 že moderátori sa pri čítaní tohto spravodajského príspevku nestriedali, ako to môžeme
 pozorovať v ostatných ukážkach. V tejto ukážke sa v tretej výpovedi po spojení *vedenie*
firmy vyskytol akoby hlasný výdych moderátorky (resp. bol priamo súčasťou tohto
 spojenia), ktorý sa zvukom ponášal na variant spoluhlásky *h* (v prepise ho uvádzame
 ako *h* v zátvorke).

Obr. 3. Melogram (hore) a intenzitogram (dole) časti *nemajú peniaze nielen na mzdy, ale už ani na krmivo* z ukážky č. 3

Ako ďalšiu zdôraznenú časť vo výpovedi možno označiť záverečné slovo prvej vety súvetia, výraz *netají* (porov. frekvencie slabík v ukážke č. 3). Po tomto slove nasledovala aj krátka pauza 86 ms, oddeľujúca ďalšiu časť súvetia, v ktorom bolo (znova pomerne výrazne) zdôraznené spojenie *hromadné prepúšťanie* (porov. frekvencie slabík v ukážke č. 3). Možno zhodnotiť, že zdôraznenie častí *netají* a *hromadné prepúšťanie* bolo v zhode s významovou výstavbou výpovede.

Myslíme si, že analýza tejto ukážky poukázala na to, že aj samotné politické či hospodárske témy, ak majú výrazný negatívny charakter, môžu byť intonačne i obsahovo dramatizované, čo dokázal jednak výber expresívnych prostriedkov (*padol na kolená*), ako aj spolupráca gradácie a intonácie (*nemajú peniaze nielen na mzdy, ale už ani na krmivo*).

Témou nasledujúcej ukážky bolo počasie, konkrétne intenzívna búrka, ktorá narobila škody obyvateľom na severe Slovenska.

Ukážka č. 4: Televízne noviny TV Markíza 7. 5. 2015⁶

PŠ: Po¹⁴⁷⁻¹⁷⁸ča¹⁸⁹šie¹⁷⁴ o¹⁵⁸päť¹⁵⁸ u¹³⁴ká¹⁴⁸za¹²¹lo¹¹⁵ svo¹¹³ju¹⁰³ si¹²⁸lu¹¹²⁻⁹¹ | 122 ms|
 Pocítili to o¹⁰⁶by¹¹⁰va¹⁰⁶te¹⁰⁹lia⁹⁵ na¹¹⁴ se¹²⁵ve¹⁰⁹re¹¹¹ Slo¹⁰⁶ven⁸³ska⁸⁹⁻⁷⁶.
 ZP: Po²⁶⁹ krát²⁷⁰kej²⁵⁴⁻²¹⁰, a²¹⁰le¹⁹⁶ in²⁰⁷ten²¹⁸zív¹⁹³nej¹⁸² búr²²⁰ke²¹⁴ s hrô¹⁴⁸⁻²²⁰
 zou²³³ zis²⁰²ti²³³li²⁰³⁻¹⁹³, že²¹⁰sú²²⁸ nie¹⁹²⁻²⁵¹len²⁵⁵za²⁰⁴lia²³⁴ti²⁰⁶vo¹⁴⁹⁻¹⁹⁵dou¹⁹⁰
 - 143, | 316 ms| a¹⁸⁰le²¹⁹aj²³²za²⁴³va²²⁶le²²¹ní²⁰⁴bah²²²nom²³⁸ | 119 ms| a¹⁵⁹za²⁰⁹sy-
 243pa²¹⁶ní¹⁹¹ľa¹⁷⁶dov¹⁵¹com¹⁶⁹⁻¹⁴⁰.

V prehovore moderátora PŠ možno ako zdôraznené identifikovať tučne vyznačené časti v prepise ukážky. Výrazné dôrazy však boli najmä v prehovore moderátorky ZP, preto sa pre obmedzený rozsah svojho príspevku priamo zameriame na tento prehovor.

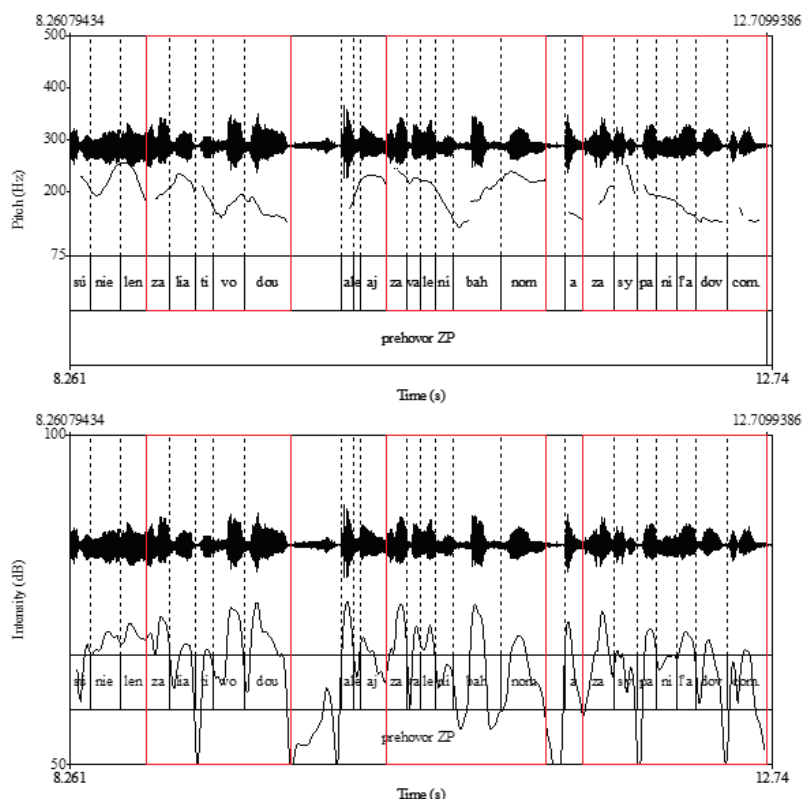
V prvej výpovedi možno ako zdôraznené označiť slovo *búrke* (porov. frekvencie slabík v ukážke č. 4). Hneď po tomto úseku nasledovalo slovo (s) *hrôzou* so stúpanou melódiou (s *hrô*¹⁴⁸⁻²²⁰*zou*²³³). Kým na slove *búrke* bola frekvencia na prvej slabike vyššia, hoci intenzita bola vyššia na druhej slabike, slovo (s) *hrôzou* malo svoj frekvenčný i intenzitný vrchol na druhej slabike slova, ako to ukazuje porovnanie intenzity slov *búrke* a (s) *hrôzou*: *búr* (69,6 dB); *ke* (74,3 dB); (s) *hrô* (70,7 dB); *zou* (73,1 dB).

Ďalšia časť prejavu sa opäť formou spolupráce intonácie a gradácie (podobne ako v ukážke č. 3 z RTVS) dramatizuje. Uvádžajú sa tu jednotlivé dôsledky intenzívnej búrky: ... sú²²⁸ nie¹⁹²⁻²⁵¹len²⁵⁵za²⁰⁴lia²³⁴ti²⁰⁶vo¹⁴⁹⁻¹⁹⁵dou¹⁹⁰⁻¹⁴³, | 316 ms| a¹⁸⁰le²¹⁹aj²³²za²⁴³va²²⁶le²²¹ní²⁰⁴bah²²²nom²³⁸ | 119 ms| a¹⁵⁹za²⁰⁹sy²⁴³pa²¹⁶ní¹⁹¹ľa¹⁷⁶dov¹⁵¹com¹⁶⁹⁻¹⁴⁰. Závažnosť dôsledkov búrky sa zvýrazňuje už zdôraznením prvej časti *stupňovacej spojky nielen* – ale aj. Môžeme si všimnúť, že slovo *nielen* bolo vyslovené so stúpanou melódiou. Osobitne vysokou intenzitou boli zdôraznené najmä spojenia *zaliati vodou*, *zavalení bahnom* a *zasypaní ľadovcom*, ako to popri uvedených frekvenciách ukazuje aj priebeh intenzity: *nie* (70,3 dB); *len* (71,5 dB); *za* (72,6 dB); *lia* (68,4 dB); *ti* (67,6 dB); *vo* (74 dB); *dou* (74,8 dB); *a* (74,9 dB); *le* (67 dB); *aj* (69,4 dB); *za* (74,4 dB); *va* (71 dB); *le* (71,1 dB); *ní* (65,4 dB); *bah* (74,3 dB); *nom* (69,5 dB); *a* (71,8 dB); *za* (73,4 dB); *sy* (67,5 dB); *pa* (70,6 dB); *ní* (66,7 dB); *ľa* (70,2 dB); *dov* (69 dB); *com* (67,5 dB).

Z komplexného vyhodnotenia frekvencie a intenzity slabík, ako aj na základe odposluchu môžeme skonštatovať, že zo spojení *zaliati vodou* a *zavalení bahnom* zvlášť vynikali najmä slová *vodou* a *bahnom*. Dokazuje to aj intenzita slabík týchto slov, resp. výrazná diferenciacia medzi prvými slabikami slov *vodou* a *bahnom* a ich predchádzajúcimi slabikami. Diferencia intenzity medzi prvou slabikou slova *vodou* (74 dB) a predchádzajúcou slabikou (67,6 dB) bola až 6,4 dB, čo je naozaj dosť výrazná hodnota na to, aby sa toto slovo identifikovalo z akustického hľadiska ako zvlášť zvýraznené. Okrem toho nasledujúca slabika *dou* mala oproti predchádzajúcej slabike vyššiu intenzitu (74,8 dB). Ešte vyššia

⁶ Predĺženú realizáciu slabík vyznačujeme podčiarknutím.

bola diferencia intenzity medzi prvou slabikou slova *bahnom* (74,3 dB) a predchádzajúcou slabikou (65,4 dB), a to až 8,9 dB. V poslednom spojení *zasypaní ľadovcom* už neregistrujeme také intonačné odčlenenie druhého slova ako v predchádzajúcich dvoch prípadoch. Potvrďuje to aj diferencia medzi intenzitou prvej slabiky slova *ľadovcom* (70,2 dB) a predchádzajúcou slabikou (66,7 dB), ktorá dosiahla hodnotu 3,5 dB. Tento rozdiel medzi spojeniami *zaliati vodou* a *zavalení bahnom* na jednej strane a *zasypaní ľadovcom* na druhej strane zobrazuje aj obr. 4 (uvedené spojenia vyznačujeme červenými rámkami).

Obr. 4. Melogram (hore) a intenzitogram (dole) časti ... *sú nielen zaliati vodou, ale aj zavalení bahnom a zasypaní ľadovcom* z prehovoru ZP v ukážke č. 4

Aj ukážka č. 4 teda preukázala, akým výrazným prostriedkom dramatizácie témy môže byť dôraz, zároveň opäť poukazuje na významnosť spolupráce významovej a intonačnej výstavby prejavu (porov. intonačnú realizáciu gradáčného spojenia *sú nielen zaliati vodou, ale aj zavalení bahnom a zasypaní ľadovcom*).

Ukážka č. 5 zobrazuje prejav o dramatickej udalosti, ktorá však má už aj tragický rozmer, pretože išlo o opakované zemetrasenie v Nepále z mája 2015, po ktorom zostali obeť a množstvo zranených.

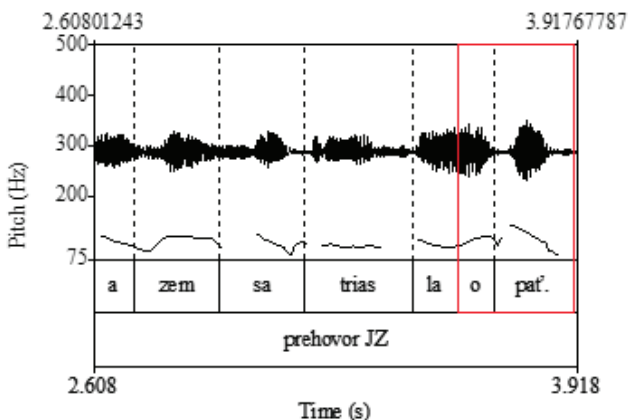
Ukážka č. 5: Televízne noviny TV Markíza 12. 5. 2015⁷

JZ: Eš¹⁵⁵te¹⁶² ne¹⁷²stih¹⁷⁴li¹⁵⁸ spo¹⁵⁹ci¹⁵⁷tať²¹⁴¹ všet¹⁵⁰ky¹⁴¹ o¹³¹be¹³⁰te¹³¹ |50 ms| a¹²² zem⁹²⁻¹²¹ sa¹²³ trias¹²⁷la¹¹⁴ o¹²²päť¹⁴³⁻⁸⁴. |144 ms| Ne¹⁵⁰pál¹⁴⁸ dnes¹⁴⁵ za¹⁰⁰⁻¹³⁴siah-¹⁴⁹lo¹³⁸ ďaľš¹⁵²ie¹³² sil¹⁴²né¹³⁰ze¹³⁸me¹⁴⁶tra¹³⁰se¹³⁸nie¹²⁵s mag¹⁴⁰ni¹⁴⁸tú¹⁴³dou¹²⁵se-¹⁷¹dem¹⁵⁷ce¹⁴⁷lych¹²³, tri¹³⁴de¹²³sa¹³¹ti¹⁰⁵ny.

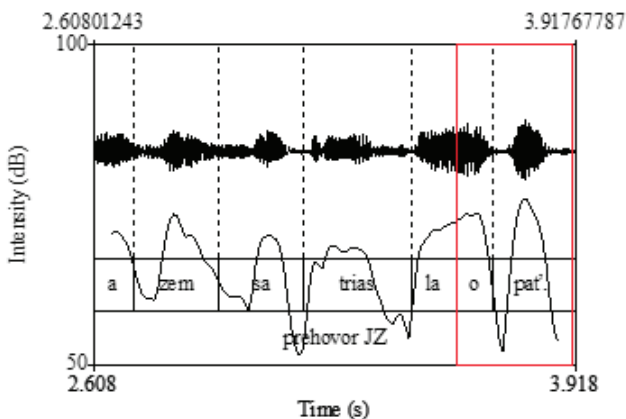
MCh: O²¹⁸be²⁶³je²⁶⁶už²⁶⁴naj²⁴¹me²⁴⁷nej²⁴⁰šty²²²rid²¹⁷sat²⁰⁸⁻¹⁶⁴. Ďaľš²¹⁵ích²⁴³vy²¹²se²³⁰ |118 ms| ti²⁵⁸síc²⁶²o²¹⁴by²³⁰va²⁰⁶te¹⁹⁹rov¹⁸⁵je¹⁷⁴⁻²⁰⁶zra²⁰⁶ne¹⁸⁵ných¹⁸⁴⁻¹⁵⁹. |87 ms| Eš²³⁵dia²¹⁹v pa²⁰⁷ni¹⁹²ke¹⁹⁸vy²¹³bie²²⁸ha²¹²li¹⁸⁶z do²¹⁴mov²²¹na²¹⁰u¹⁷⁷li-¹⁶⁵ce¹⁵²⁻¹³⁵.

Prehovor moderátora JZ sa začína hneď konštatovaním, že ľudia nestihli spočítať ani obeť prvého zemetrasenia a nastalo ďalšie. Tu môžeme ako intonačne vyzdvihnuté hodnotiť spojenie *nestihli spočítať*.

Aj táto ukážka dokazuje tendenciu zdôrazňovať hodnotiace slová, v tomto prípade identifikujeme ako zdôraznenú príslovku *opäť* v závere prvej výpovede moderátora JZ. Uvedené adverbium podčiarkuje, že tragická udalosť zemetrasenia nastala opakovane. Intenzita jednotlivých slabík úseku *sa triasla opäť*: *sa* (70,3 dB); *trias* (68,8 dB); *la* (72,3 dB); *o* (73,8 dB); *päť* (76,0 dB). Melodický a intenzitný priebeh časti ... *a zem sa triasla opäť* zobrazuje obr. 5 (zdôraznenú príslovku *opäť* vyznačujeme červenými rámkmi).

⁷ Pri slabikách, kde program Praat frekvenciu nezaznamenal, uvádzame pomlčku. V prípade ukážky č. 5 išlo o poslednú slabiku slova *desatiny* v prehovore JZ. Príčinou mohla byť jednak nedostatočná artikulácia moderátora, ale aj hlasitý nádech moderátorky MCh, ktorá sa už pripravovala na svoj prehovor.

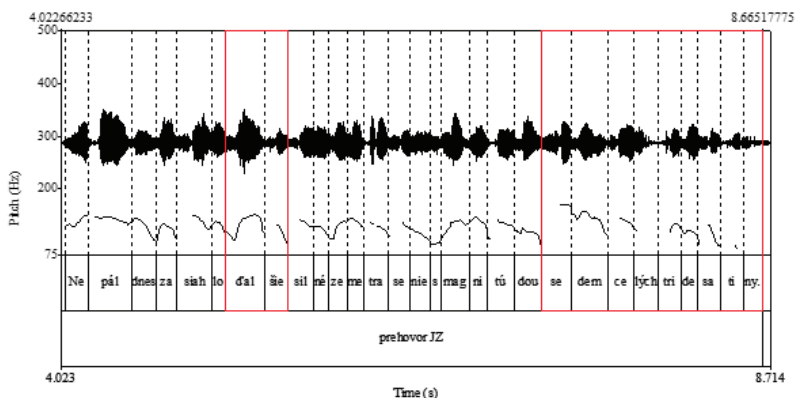

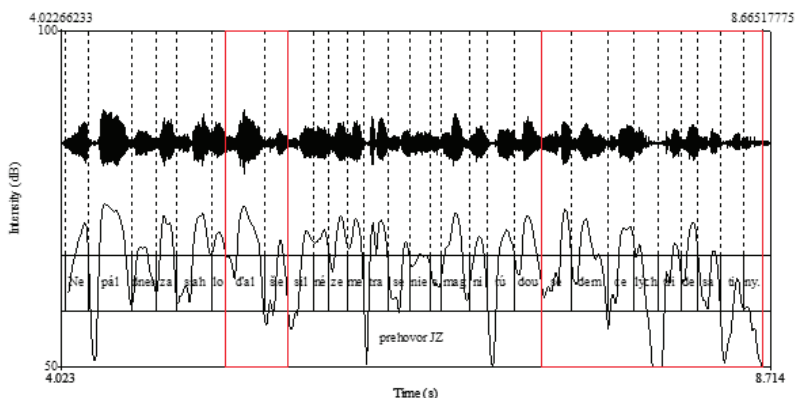
Obr. 5. Melogram (s. 319) a intenzitogram (hore) časti ... a zem sa triasla opäť z prvej výpovede v prehovore JZ

V nasledujúcej výpovedi bolo opäť výrazne intonačne vyzdvihnuté slovné spojenie zdôrazňujúce fakt opakovania tejto udalosti, slovo *d'alšie* (porov. frekvencie slabík v ukážke č. 5). Intenzita slabík tohto úseku bola takáto: *za* (72,7 dB); *siah* (72,9 dB); *lo* (70,1 dB); *d'al* (74,0 dB); *šie* (69,0 dB); *sil* (70,5 dB); *né* (70,4 dB); *ze* (72,6 dB); *me* (72,2 dB); *tra* (71,9 dB); *se* (68,7 dB); *nie* (66,9 dB).

V zhode s významom je v tomto prejave zdôraznená číselná hodnota magnitúdy zemetrasenia, t. j. *sedem celých, tri desatiny* (porov. frekvencie slabík v ukážke č. 5).

Melogram a intenzitogram tejto výpovede zobrazuje obr. 6 (časti *d'alšie* a *sedem celých, tri desatiny* vyznačujeme červenými rámkami).

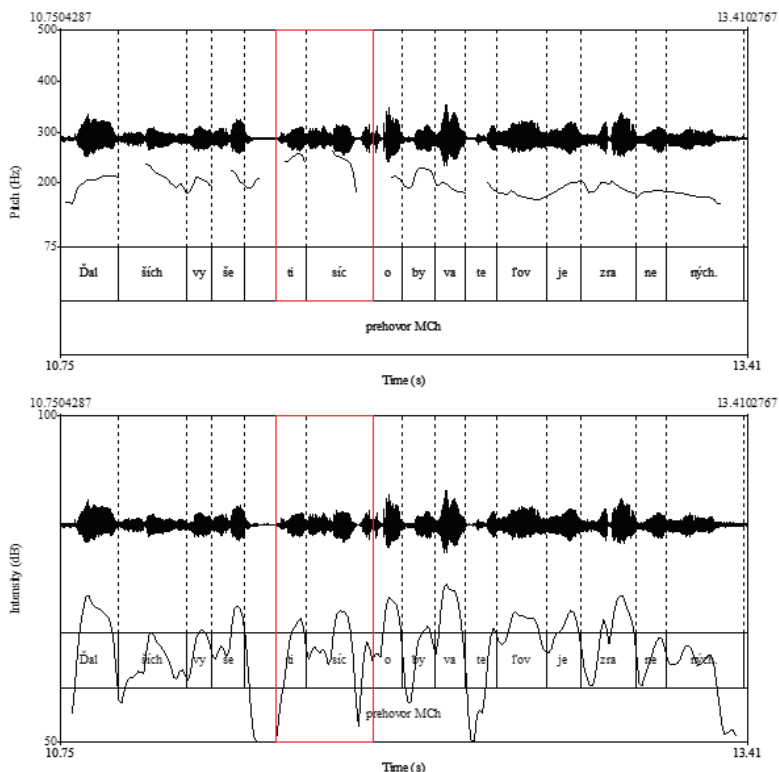

Obr. 6. Melogram (s. 320) a intenzitogram (hore) poslednej výpovede z prehovoru JZ v ukážke č. 5

Hoci sa v prvej výpovedi moderátorky MCh údaj o počte obetí nachádzal melodicky nižšie ako predchádzajúce slovo ($O^{218}be^{263}t^{266}je^{264}už^{243}naj^{241}me^{247}nej^{240}$ **šty²²²rid²¹⁷sat²⁰⁸⁻¹⁶⁴**), na základe intenzitného priebehu možno považovať číslu štyridsať [fon. *štyricat*] za intonačne vyzdvihnutú. Intenzita slov *najmenej štyridsať*: *naj* (69,8 dB); *me* (70,7 dB); *nej* (69,1 dB); *šty* (71,4 dB); *rid* (69,4 dB); *sat* (73 dB).

Číselný údaj v ďalšej výpovedi vyjadrujúci počet zranených ľudí (ktorý bol aj podstatne vyšší) bol takisto intonačne vyzdvihnutý, tentokrát sa na zdôraznení podieľala aj melódia ($vy^{212}še^{230}$ |118 ms| ***ti²⁵⁸síc²⁶²o²¹⁴by²³⁰va²⁰⁶te¹⁹⁹oy¹⁸⁵***). Okrem toho, že druhá slabika slova *tisíc* bola frekvenčne mierne vyššie, aj intenzita bola vyššia na druhej slabike (porov. intenzitu slabík časti *vyše tisíc*: *vy*: 67,2 dB; *še*: 71,0 dB; *ti*: 69,0 dB; *síc*: 70,2 dB). Ďalej si môžeme všimnúť, že aj v slove *vyše* má vyššiu intenzitu druhá slabika slova (táto má navyše vyššiu intenzitu ako obe slabiky zdôrazneného slova *tisíc*); ako zdôraznená tu však vyznieva predovšetkým číslu *tisíc*, čo dokazujú nielen frekvencie na jednotlivých slabikách, ale táto číslu *tisíc* bola realizovaná aj relatívne nižším tempom reči v porovnaní s priemerným tempom výpovede, navyše sa pred zdôrazneným slovom nachádzala pauza v trvaní 118 ms, ktorá tiež toto zdôraznenie zvýraznila. Melogram a intenzitogram analyzovanej výpovede zobrazuje obr. 7 (zdôraznenú číslu *tisíc* vyznačujeme červenými rámkami).

Obr. 7. Melogram (hore) a intenzitogram (dole) výpovedi *Ďalších vyše tisíc obyvateľov je zranených* z prehovoru MCh v ukážke č. 5

V poslednej výpovedi bol zdôraznený záverečný úsek (z) *domov na ulice*. Diferencia medzi prvou slabikou slova *domov* (214 Hz) a predchádzajúcou slabikou (186 Hz) bola 28 Hz. Môžeme si ale všimnúť, že druhá slabika slova *domov* bola v ešte vyššej frekvencii, a to 221 Hz. Intenzita však bola vyššia na prvej slabike: (z) *do* (72,1 dB); *mov* (70,3 dB); *na* (70,6 dB); *u* (67,8 dB); *li* (62,8 dB); *ce* (62,8 dB).

Záver

Na základe analýz sme vytypovali určité okruhy slov, ktoré majú vysoký potenciál zdôrazňovania (pravda, aj v závislosti od témy prejavu). Išlo najmä o hodnotiace slová (adjektíva a príslovky), ako aj údaje kvantitatívneho charakteru. V analyzovaných ukážkach išlo o príslovku *opäť* a adjektívum *d'alšie* (*silné zemetrasenie*) (porov. ukážku č. 5), ktoré zdôrazňovali opakovanie tragickej udalosti zemetrasenia. Adjektívum *kritická* (*úroveň*) má tiež istý hodno-

tiaci aspekt, pretože vyjadruje úroveň hladiny, na ktorú sa má zdvihnúť rieka (porov. ukážku č. 1).

V rámci výskumu sme však identifikovali aj ďalšie slová hodnotiaceho charakteru, ktoré bývajú v prejavoch zdôrazňované. V uvedených ukážkach sa však nenachádzali, nedovolil nám to obmedzený rozsah tohto príspevku. Išlo napr. o príslovku *mimoriadne* vo výpovedi *Kto dokáže zastaviť mimoriadne vyhrotenú situáciu v žilinskej nemocnici?* (frekvencie slabík: *Kto*³⁴⁴ *do*²⁴³ *ka*²³⁰ *že*²⁰³ *za*²⁰³ *sta*²⁵⁵ *v*²⁰⁴ *mi*²²⁶ *mo*²⁵⁰ *riad*²³⁰ *ne*²¹⁰ *vy*²³⁰ *hro*²³² *te*²¹⁵ *nú*¹⁸¹ *si*²³³ *tu*²⁴⁸ *a*²¹⁶ *ci*²¹¹ *u*¹⁹² *v* *ži*²¹⁰ *lin*²⁰² *skej*²¹³ *ne*¹⁹⁸ *moc*²²⁰ *ni*²³² *ci*²¹⁰⁻¹⁴⁸), ktorá sa nachádzala v spravodajskom prejave informujúcom o napätej situácii medzi zamestnancami a vedením žilinskej nemocnice (Noviny TV Joj 31. 3. 2015).

V početnej miere boli zdôrazňované číslovky, resp. všetky údaje kvantitatívneho charakteru (*o štyri metre; druhý stupeň povodňovej aktivity; každú hodinu* – ukážka č. 1; *sedem celých, tri desatiny; (najmenej) štyridsať obetí*; (vyššie) *tisíc obyvateľov zranených* – ukážka č. 5).

Osobitná je funkcia dôrazu v gradačných spojeniach, kde sú zdôrazňované jednak členy gradačného vzťahu, ale často aj spojky uvádzajúce tieto členy (porov. spojenia *nielen na mzdy, ale už ani na krmivo* v ukážke č. 3 a *nielen zaliati vodou, ale aj zavalení bahnom či zasypaní ľadovcom* v ukážke č. 4).

Zdôrazňované tiež bývajú slová vylučujúce možnosť inej interpretácie povedaného, ako sme to mohli pozorovať v ukážke č. 2, kde bola zdôraznená predložka *mimo* vo výpovedi *Obaja sú mimo ohrozenia života*.

Pred výraznými dôrazmi sa často nachádzali aj krátke pauzy. Na súčinnosť pauzy a dôrazu upozornili už autori J. Sabol a J. Zimmermann (1978, s. 82; op. cit.), ako sme to uviedli. Takáto pauza má význam jednak pre hovoriaceho, umožňuje mu pripraviť sa na artikuláciu dôrazné vyslovenie daného úseku, zároveň však aj príjemcu upozorňuje na obsahovo závažnejšiu časť prejavu. Hoci pauzy zaznamenané vo výskume mali kratšie trvanie, než aké uvádzajú vo svojom výskume citovaní autori, predsa však plnia svoju funkciu. Za dôvod toho, prečo sú tieto pauzy podstatne kratšie, považujeme najmä pomerne vysoké tempo reči, akým sú v súčasnosti správy v televíznom spravodajstve prezentované.

LITERATÚRA

- ČERTÍKOVÁ, Helena: *Abeceda moderátora. Ako sa stať dobrým moderátorom*. Bratislava: Vysoká škola múzických umení v Bratislave 2012. 130 s.
- HÁLA, Bohuslav: *Fonetika v teorii a praxi*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1975. 484 s.
- KRÁL, Ábel – SABOL, Ján: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 338 s.
- KRÁL, Ábel: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská 2009. 423 s.
- KRČMOVÁ, Marie: *Fonetika a fonologie českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1984. 110 s.

- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 598 s.
- SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: *Základy akustickej fonetiky*. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1978. 103 s.
- SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Komunikačná hodnota pauzy. In: *Úloha řeči a hudby v životním prostředí. XXIII. akustická konference*. České Budějovice: Československá vědeckotechnická společnost 1984, s. 225 – 228.
- SABOL, Ján: Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 4. Prednášky XI. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1975, s. 375 – 393.
- SCHULZOVÁ, Oľga: *Úvod do fonetiky slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 134 s.

Мова як маркер національної ідентичності

Khrystyna Petriv

Taras Shevchenko National University of Kyiv
petriv.c@mail.ru

Національна ідентичність як динамічна категорія сьогодні перебуває на етапі формування у свідомості українців, що пов'язано, здебільшого, з соціально-економічними, політичними та культурними процесами, які відбуваються в державі. Для України, яка зараз опинилася на шляху євроінтеграції, проблема ідентичності постає особливо гостро, оскільки саме недостатня сформованість національної ідентичності, поряд із низкою інших, гальмує розвиток країни, а отже, і її позицію на тлі інших європейських країн. Саме тому, метою цієї розвідки є дослідити місце мови серед інших критеріїв ідентичності задля подальшого виявлення реальних шляхів формування й адаптації її до європейського середовища.

Актуальність обраної теми значною мірою зумовлена суспільно-політичними процесами України, зокрема, процесами націєтворення, розгортання яких умотивовує особливий інтерес до проблеми мовної самоідентифікації та формування мовної свідомості нації. **Мета** розвідки полягає у вивченні факторів, які формують ідентичність українців. Задля досягнення цієї мети слід виконати такі **завдання**: дослідити поняття 'національна ідентичність' у працях зарубіжних та українських лінгвістів, філософів, соціологів та психологів (Т.Кузьо, О. Степико, Е. Геллнер, Дж. Джозеф, Е. Сміт та інших); проаналізувати концепт ІДЕНТИЧНІСТЬ у публіцистиці О. Пахльовської – українки, яка представляє європейську спільноту, а отже, на наш погляд, досить об'єктивно та відсторонено оцінює ступінь формування ідентичності українців.

Новизна дослідження полягає в тому, що у статті здійснено спробу аналізу мови як чинника національної ідентичності у контексті проблеми євроінтеграції, що постала в Україні кілька років тому. Оксана Пахльовська як українка, яка проживає в Європі, аналізує національну ідентичність у тісному взаємозв'язку із європейським самовизначенням.

Етнічна спільнота на певному етапі політизації може створити націю як єдність, в основі якої лежить прагнення до політичного самовизначення і суверенітету, конституювання через інститут держави. Та оскільки ці політичні інтереси можуть бути спільними для цілої групи етносів, що проживають на даній території, то сучасні нації, як правило, є поліетнічними. Відтак субстратом нації є етнічна спільнота, а ідентитетом – політичні й громадянські цінності.

Визначаючи націю як результат націоналізму, Е. Геднер підкреслює, що націоналізм є теорією політичної легітимності, згідно з якою етнічні

кордони не повинні перетинати кордони політичні. Цим він визначає поліетнічність націй (Римаренко, 2001, с. 366).

Щодо визначення ідентитетів національної ідентичності Д. Міллер виділяє п'ять найважливіших аспектів: 1) людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі, і спільно прагнуть продовжувати спільне співіснування; 2) спільне історичне минуле (причому не лише переможні моменти, а й спільні поразки), спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє; 3) спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дійова ідентичність; 4) постійне проживання в одній країні (батьківщина, держава); 5) спільні характеристики, які об'єднуються поняттям «національного характеру» і які Міллер називає загальнонародною культурою. Спільна культура, на його думку, включає соціальні норми, релігійні переконання чи прагнення до чистоти національної мови (цит. за Римаренко, 2001, с. 366).

Національна ідентичність – динамічна в історичному та соціальному сенсі категорія. Як зазначає Т. Кузьо, вона завжди перебуває у процесі зміни, адаптації та формування, тому її слід аналізувати в історичний ретроспективі, і в перспективі на майбутнє.

На відміну від етнічної, національна ідентичність спирається на свідомий вибір і залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних вартостей, які є вторинними відносно тих вартостей, що лежать в основі етнічної ідентифікації і є, як правило, сталими, незмінними. Раціональний вибір при цьому може послуговуватися переосмисленими культурними ідентитетами. Таким є, наприклад, мова. Як зазначає Т. Кузьо, українська мова у незалежній Україні з архаїчного чинника (мова, якою розмовляли тільки бабусі на ринках і яка була пережитком сільського життя) стає мовою майбутнього (якою навчаються діти в школах), одним з основних ідентитетів громадянської, національної ідентичності. А російська мова перетворюється на ідентитет радянської ідентичності, яку Т. Кузьо вирізняє як один з різновидів ідентичностей, що мають місце в сучасному українському суспільстві (Римаренко, 2001, с. 366 – 367). Таким чином, спостерігаємо, що діахронічний характер національної ідентичності проявляється навіть тоді, коли йдеться про її мовний критерій, оскільки Україна опинилася в такій ситуації, коли її мова впродовж останніх десятиліть змінила свій статус та сферу застосування, що, безумовно, вплинуло на різку зміну характеру нашої ідентичності, яка й досі перебуває на етапі становлення.

Сучасний дослідник Дж. Джозеф у масштабній праці «*Мова і національна ідентичність*» зазначає, що протягом останніх чотирьох десятиліть визначальною темою досліджень національної ідентичності була саме мова (Joseph, 2004, с. 92). Численні історики, соціологи та спеціалісти в галузі

політичних наук стверджували, що існування національної мови становить значну частину націоналістичної ідеології. Інші приділяли більше уваги даним, зібраним істориками, які показували, що національні мови не існували з самого початку, а були створені в результаті ідеологічної націоналістичної роботи

Ціль формування ідентичності – згуртування людей, які належать народу, які мають залежати один від одного (Joseph, 2004, с. 95). Отже, Джозеф висуває проблему первинності, зокрема, перед ним, як і перед рядом інших дослідників, постало питання: чи спільність мови зніціювала формування нації, чи, навпаки, – нація створила мову задля полегшення взаєморозуміння.

Зрештою, Дж. Джозеф не заперечує, що відсутність національної мови є однією із небагатьох серйозних перешкод, які необхідно подолати при створенні національної ідентичності (Joseph, 2004, с. 97).

Суть ідей націй та національних мов полягає в тому, що вони визначають відмінність від найближчих сусідів. Англomовні канадці знають, «хто вони» завдяки тим рисам, які відрізняють їхню культуру і мову від культури і мови Сполучених Штатів. У такому випадку навіть найдрібніші розбіжності наповнюються величезним культурним змістом (Joseph, 2004, с. 106).

Національна ідентичність тісно пов'язана із поняттям «природна межа нації». Природними межами були географічні перешкоди, морські узбережжя, гірські хребти чи великі ріки, які робили націю менш досяжною для сусідів. Проте нічого не заважало сприймати Європу як націю, а не як імперію, що складається з націй. У 1806 році Фіхте вперше стверджував, що справді природними межами є внутрішні межі нації. Ті, хто розмовляє однією мовою, зв'язані один з одним великою кількістю невидимих ланок самої природи задовго до виникнення мистецтва. Вони розуміють один одного і можуть далі розвивати взаєморозуміння. Вони зв'язані один з одним і завдяки природі створюють єдине ціле.

Дж. Джозеф, однак, зазначає, що мова ніколи не була основною ознакою нації. Вважалося, що всі європейські мови походили від спільного мовного предка, до того ж різниця між ними була всього лиш побічним історичним результатом виділення із першочергового племені різних підгруп, які осіли у різних частинах континенту, розділених географічними перешкодами (Joseph, 2004, с. 109). Отже, зникнення національних мов є закономірним еволюційним етапом.

Мову як основний фактор ідентичності розглядав Геллнер. У пізніх своїх роботах він почав надавати особливого значення не мові, а інституційній структурі державної системи (Joseph, 2004, с. 111).

На його думку, національність – це не обов'язково ідентичність, за яку люди здатні померти. Не менш важливі регіональні, місцеві, а також класові, расові та релігійні ідентичності. Навіть мовна ідентичність може бути

самоціллю. Беручи до уваги важливість цих ідентичностей при визначенні уявлення індивідів про самих себе, можна припустити, що ідентичності мають міститися на надзвичайно глибокому рівні тисячоліть культурної традиції (Joseph, 2004, с. 112).

Не так однозначно роль мови у виявленні національної ідентичності визначає Е. Хобсбаум, адже він розуміє, що національна мова – це лише дискурсивна конструкція. Вона в жодному разі не є першоосновою національної культури та джерелом національної самосвідомості, а зазвичай це результат спроб створити єдину вірцеву мову із множини реально існуючих у живому мовленні варіантів (Joseph, 2004, с. 120). З цього простежуємо, що для Хобсбаума мова – вторинний фактор у творенні нації.

Е. Сміт вважає, що «нації – це територіально обмежені сукупності людей, які повинні мати власні батьківщини», «їхнім членам притаманна спільна масова культура, спільні історичні міфи та історична пам'ять; члени нації мають взаємні юридичні права та обов'язки за умови існування єдиної правової системи; саме нації властиві поділ праці й система виробництва, які дозволяють членам нації пересуватися в межах своєї території» (Сміт, 1994, с. 23).

Таким чином, Е. Сміт формулює п'ять найважливіших рис, які визначають національну ідентичність:

- 1) історична територія або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх її членів;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.

Зауважимо, що серед рис, перелічених Смітом, мова не виділена окремим пунктом, але на сторінках книги автор зазначає, що вона є складником спільної масової та громадської культури. Цікавою є теза Сміта про взаємозв'язок мови та ідентичності. Зокрема, «незалежність, ідентичність, національний геній, автентичність, єдність і братерство – формують взаємопов'язану мову, манеру розважань...». Таким чином, мова не є першоосновою творення ідентичності, а її похідною, тобто ідентичність породжує мову, а не навпаки (Сміт, 1994, с. 85).

Я. Радевич вважає, що саме завдяки ідентифікації спільнота засвоює еталони та стереотипи етносоціальної поведінки, норми, традиції, формує етносоціально зумовлене світосприйняття. Будь-яка ідентичність (особистісна чи колективна) передбачає отождолення особистості чи спільноти з іншими. Ідентичність формується на основі низки факторів: зовнішніх (матеріальних) та внутрішніх (духовних). Неможливо ідентифікувати себе лише за однією прикметою. Однією з таких ідентифікавальних та диференціувальних ознак постає мова. Вона має двоїсту – матеріально-ідеальну – природу і пов'язана з іншими, і внутрішніми, і зовнішніми, ознаками

ідентичності (Радевич, 2011, с. 101 – 102). Я. Радевич, на противагу іншим дослідникам, зазначає, що мова часто слугує єдиною ознакою для ідентифікації, є ніби ключем до інших ознак чи й заміщає їх.

Згадаймо, що саме мовне питання було ключовим у др. пол. XIX ст. Тоді постала проблема стандартизації української мови та створення словника. Питання перетворення української мови з народного діалекту в стандартизовану літературну мову було приводом національних рухів в Західній та Східній Європі.

Мова є традиційним інгредієнтом у становленні різних видів ідентичностей: особистісної, групової, культурної, етнічної, гендерної тощо. У контексті нашого дослідження візьмемо до уваги кілька причин (за Дж. Джозефом), які зумовлюють важливість функціонування мови у становлення ідентичності: 1) групі людей, які займають одну територію, властива одна манера спілкування, яка вирізняє їх серед інших груп; 2) ідеологія національної єдності постає кризь глибоку культурну єдність.

Хобсбаум не вбачає у мові основу національної ідентичності. Мовний націоналізм, вважає Хобсбаум, первинно був властивий лише нижчим верствам суспільства, а не національній еліті (Joseph, 2004, с. 122). З його досліджень можна зробити висновок, що мова як маркер ідентичності актуальна лише для нижчих верств суспільства і цілком відсутня у свідомості вищих верств, коли йдеться про ідентифікацію. Отож, у Хобсбаума наявний ієрархічний підхід до проблеми національної ідентичності.

Прихильник конструктивістського підходу Андерсон розглядає мову як фактор націоналізму, однак розуміє її цілком стабільною, що одразу викликає критичну рецепцію, оскільки мова перебуває у постійній динаміці. Національні ідентичності та мови перебувають у складних діалектичних зв'язках.

Політолог А. Сміт у своїй теоретичній моделі нації стверджує, що націю детермінують такі сім характерних рис: 1) культурна й мовна диференціація; 2) територія і мобільність; 3) великі розміри; 4) зовнішні відносини; 5) групові відчуття і лояльність; 6) громадські права, тобто ступінь політизації; 7) економічна інтеграція (Сміт, 1994, с. 31). У цьому аспекті важливим є зауваження автора теорії стосовно того, що перші дві риси (до яких належить мовна диференціація, яку й аналізуємо у статті), є ознаками племені, перші п'ять – оцінюють етнічну групу, а усі сім – націю. Таким чином, Адам Сміт сприймає мову як маркер національної (але й водночас етнічної) ідентичності.

Про мовний фактор як інтегральну ланку пише у своїй статті філософ В. Крисаченко, не виокремлюючи його як першочерговий, але включаючи його до системи «українська ідентичність» поруч із національною ідеєю, історичною пам'яттю та релігійним чинником: «Належне функціонування української мови – це необхідність вироблення надійного смислового «інструменту» суспільної взаємодії, з яким пов'язана інформаційна без-

пека, котра поволі формується, і цілісного комунікаційного поля (Крисаченко, 2010, с. 211)». Отже, аналіз філософських підходів дає змогу стверджувати, що мову здебільшого не визначають як першочерговий ідентитет нації, але включають її до переліку визначальних чинників, які зумовлюють національну ідентичність.

У публіцистиці О. Пахльовської ідентичність усвідомлюється у тісному взаємозв'язку із мовою, про що свідчать такі цитати: *Однак саме це — практичний результат “двомовності”, тобто витіснення української мови авторитарними методами, яке стало можливим завдяки тотальному винищенню харківської — і взагалі української — інтелігенції в 30-х і подальших роках. А далі шляхом “соціальної інженерії” українське суспільство виявилось замінене на безрозмірну номадичну біомасу, позбавлену ідентичності та загалом будь-якого відчуття приналежності* (Пахльовська, 2006, с. 37); *Суспільні процеси і мова, історія і національна ідентичність пов'язані надто тісно* (Пахльовська, 2006, с. 35). Наслідком витіснення української мови з багатьох сфер суспільного життя О. Пахльовська вважає повну втрату українцями своєї ідентичності.

Нестабілізована національна ідентичність українців призводить до її «замкнутості» від усього світу. Для О. Пахльовської українська культура не може вийти за межі своєї території доти, доки нація, яку вона представляє, не набуде своєї ідентичності: *А це, в кінцевому підсумку, поглиблює внутрішню її гео- культурну дезорієнтованість, розхитує її ще не стабілізовану остаточно ідентичність, а головне — позбавляє її голосу в тих актуальних контекстах, де зокрема вирішується майбутнє Європи* (Пахльовська, 2006, с. 13).

Національна ідентичність України перебуває під загрозою, на погляд публіцистки, з тієї причини, що керують країною «непрофесіонали»: *Але в цих умовах, коли знову — і на цей раз остаточно — під загрозою основне: національна ідентичність України, — злочинно ввіряти культуру в некомпетентні руки як на рівні місцевого, так і на рівні міжнародного врядування* (Пахльовська, 2006, с. 130). На це вказує аналіз концептів її мовної картини світу.

Цікавим є нашарування концепту ЄВРОПА на концепт НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ у статтях автора. О. Пахльовська, на наш погляд, включає у поняття «національна ідентичність» поняття «європейської ідентичності» як стосовно України, так і інших країн. Ці концепти у творах тісно переплетені, адже О. Пахльовська не бачить української ідентичності без європейської: *«І в цьому змаганні перемагають культури з сильною ідентичністю, іншими словами — культури з виробленим європейським кодом та здатністю до організації інституційних контактів і зокрема потужних інтелектуальних «лоббі»* (Пахльовська, 2006, с. 241); *«А ця ідентичність — не лише колір прапора чи малюнок герба: це синтез духовного досвіду нації, вартісний для Європи, для цілого світу»* (Пахльовська, 2006, с. 117).

Доречно згадати, що болгарська дослідниця проблеми національної ідентичності Цветеліна Цветанова-Ценева у одній зі своїх розвідок розглядає європейську ідентичність як ідентичність наднаціональну, вважаючи, що на такий рівень нація може вийти лише тоді, коли подолає межі етноцентризму (Цветанова, 2015, с. 281).

В О. Пахльовської постійно проникає сема «нестачі» в контексті національної ідентичності, оскільки для автора українська ідентичність є неповною, недостатньо сформованою, такою, що перебуває під загрозою. Можливо, саме тому вона вважає значною частиною нашої ідентичності «потребу захисту свободи як вищої цінності буття» (Пахльовська, 2006, с. 494).

Отже, для О. Пахльовської національна ідентичність – це водночас ідентичність мовна, культурна, європейська та особистісна, оскільки філософська категорія свободи є передусім категорією особистісною, яка детермінує реальність людського існування. Однак, найвагомішими її маркерами для неї є саме мова й культура, адже саме ці два феномени дають змогу індивіду ототожнити себе з певною нацією.

Отже, на наш погляд, мова відіграє інтегральну роль у формуванні національного світогляду та національної ідентичності. Хоча, як ми простежили, не всі дослідники погоджуються з тим, що мовний фактор є основним у формуванні національної ідентичності, проте проведене нами дослідження дає змогу стверджувати, що мова для більшості громадян (як україномовних, так і російськомовних) є тим чинником, що дозволяє назвати націю «нацією». Нація, яка не має своєї мови, не має також і своєї духовної самостійності, а тому цілком справедливо говорити про мову як про націєтворчий фактор. Оксана Пахльовська у своїх публіцистичних текстах представляє поняття національної ідентичності досить містким, адже вкладає у нього і культурну, і мовну, і політичну ідентичності, а також актуалізує сему «європейськість», оскільки лише нації із чітко сформованою національною ідентичністю отримують доступ до європейського культурного коду. Мова духовно обрамлює націю, оберігаючи її від асиміляції, тому ми вважаємо цей фактор визначальним у формуванні мовної особистості та ключовим у творенні національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

- ВОРОПАЄВА, Тетяна: Українськість та українська ідентичність у контексті етнотетичних та націєтворчих процесів. Міститься у: *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філософські науки*, 2011, № 15 (223), с. 66 – 72.
- Енциклопедія етнокультурознавства. Ч. 1. Кн. 2.* Ред. Ю. Римаренко – В. Чернець та ін. Київ: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв 2001. 522 с.
- ІВАНИШИН, Василь – РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ, Ярослав: *Мова і нація*. Дрогобич: Відродження 1994. 218 с.

- КРИСАЧЕНКО, Валентин: Українська ідентичність. Міститься у: *Українознавство*, 2010, № 3, с. 209 – 213.
- ПАХЛЬОВСЬКА, Оксана: *Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989-2008)*. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ 2008. 656 с.
- РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ, Ярослав: Ідентичність та її мовний компонент у не одномовному суспільстві: українські реалії. Міститься у: *Мова і суспільство*, 2011, Вип. 2, с. 101 – 112.
- СМІТ, Ентоні: *Національна ідентичність*. Київ: Основи 1994. 224 с.
- СТЕПИКО, Михайло: *Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія*. Київ: НІСД 2011. 336 с.
- ЦВЕТАНОВА-ЦЕНЕВА, Цветелина: Понятие идентичност – обзоре преглед на основните становища. Міститься у: *Научни трудове на русенския університет*. 2015, Том 54, Серия 5.2., с. 278 – 284.
- JOSEPH, John: *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Houndmills – Basingstoke – Hampshire & New York: Palgrave Macmillan 2004, pp. 92 – 125.

Štylistika a každodenná komunikácia¹

Kristína Piatková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
piatkova.kristina@gmail.com

Slovenská štylistika sa vo svojich prvopočiatoch profilovala cez uchopenie jazyka ako abstraktného systému prvkov a vzťahov, ktorý slúži na myslenie, dorozumievanie a celkové poznávanie sveta. Skúmanie sveta a správania ľudí je zdrojom vzniku všetkých teórií, ktoré sa neustále rozširujú a prehodnocujú. Počiatky štylistiky sú úzko spojené s Aristotelovými spismi o poetike ako o spôsobe zobrazovania sveta do podoby konkrétneho umeleckého diela a rétorike ako náuke o tvorbe, formulovaní rečníckeho prejavu. Z pohľadu poetiky aj rétoriky sa dôležitosť pri výstavbe textu upriamovala na adekvátny výber spôsobov a postupov v písomnej i ústnej podobe (Aristoteles, 1962, s. 37). Z tohto antického konceptu čerpala poznatky aj tradičná štrukturalistická štylistika, pre ktorú sa ústredným pojmom stal štýl ako výber jazykových prostriedkov (pozri Pauliny, 1968, s. 490; Mistrík, 1984, s. 328) a systemizácia výrazových prostriedkov charakteristických pre konkrétny štýl. Oporu pri úvahách o štýle nachádzali slovenskí štylistici v Pražskej škole, v prácach B. Havráňka, V. Mathesia a K. Hausenblasa² pri analýze textov z pohľadu teórie funkčných štýlov. Pozornosť pri vedeckom skúmaní sa sústredila na presné vymedzenie modelov, schém či kategorizácií, ktoré mali objasniť a zároveň uľahčiť tvorbu prevažne monologických textov. Klasifikácia štýlov sa pritom upriamila výhradne na spisovný jazyk a vymedzenie štýlotvorných činiteľov typických pre konkrétnu komunikačnú situáciu verejného styku. V histórii slovenskej štylistiky sú dobre známe viaceré klasifikácie funkčných štýlov, ktoré boli vymedzené na základe komunikačných funkcií prejavov. J. Mistrík (1997) vyčleňoval sedem primárnych štýlov: náučný, administratívny, publicistický, rečnícky, esejistický a umelecký a skupinu sekundárnych štýlov, pri ktorých nie je špecifikovaná nadväznosť k primárnym štýlom (pozri Orgoňová, 2013a, s. 294 – 295). Štýlová diferenciácia jazyka by mala odrážať rozmanitosť komunikačných situácií, a tak koncepcie, ktoré boli vytvorené a modifikované do konca 20. storočia, už nepokrývajú celú škálu komunikačných situácií v aktuálnej hypermodernej spoločnosti, kde vládne pohodlnosť, povrchnosť a presýtenosť informáciami i materiálными výdobytkami a bežný konzument nie je schopný a ani ochotný všetko obsiahnuť.

¹ Štúdia je súčasťou grantového projektu VEGA 1/0338/16 *Slovenský jazyk v komunikačných formáciách*.

² K. Hausenblas v práci K základným pojmom jazykovej štylistiky (1955) odvíjal svoje úvahy od úlohy štylistiky, ktorá spočívala vo vypracovaní sústavy objektívnych štýlov na základe štýlových noriem, ktoré zodpovedali spisovnému jazyku. Na funkčnú diferenciáciu spisovného jazyka sa sústredili vo svojich prácach aj B. Havránek a V. Mathesius.

Zároveň však chce na všetko reagovať a vyjadrovať svoj názor i celkový životný postoj, čoho ilustráciou sú osobné profily na sociálnych sieťach, komentovanie a fotografovanie každodenných aktivít a zverejšňovanie detailov zo súkromia (pozri Lipovetský, 2013). V takto pluralitne dimenzovanej spoločnosti je potrebné naučiť sa rozoznávať to podstatné, vedieť sa selektívne orientovať v spleti podnetov a naučiť sa adekvátne argumentovať a efektívne komunikovať. Rozmanitosť spoločenskovedného chápania štýlu sa vyvíja kontinuálne s rozvojom komunikačných technológií, čím sa rozširuje aj obsahová náplň štylistiky a prirodzene sa vytvára priestor na medziodborové prieniky a vzájomné obohacovanie jednotlivých vedných disciplín.

Interaktívna štylistika v optike každodennosti

V slovenskej aj českej štylistike³ sa na konci 20. storočia objavujú impulzy, ako smerovať vedecký záujem s ohľadom na potreby aktuálnej pluralitnej spoločnosti. K prácam predchádzajúcich generácií a ich prínosným poznatkom o systémovosti jazyka sa pristupuje s rešpektom, ale predovšetkým sa prehodnocuje stav a potreby aktuálnej (slovenskej i českej) štylistiky (Slančová, 1996, 1997; Hoffmannová, 1997). Poukazuje sa na potrebný a užitočný vzťah s inými disciplínami⁴ a nastoľujú sa otázky, o akej integračnej úlohe štýlu môžeme v súčasnosti uvažovať. Sleduje sa interakcia medzi tvorcom a recipientom textu, skúma sa pragmatická dimenzia textu a pozornosť sa presúva na dialogické postupy a používanie jazyka pri vytváraní sociálnej reality (Dolník – Bajziková, 1998; Slančová, 2003, 2004; Orgoňová – Dolník, 2010; Orgoňová – Bohunická, 2013a; Orgoňová 2013, 2015). Zatiaľ čo tradičná štylistika skúmala najmä verejné, monologické a písané a pripravené texty alebo umelecké texty⁵, štylistika 21. storočia sa orientuje na nepripravené a súkromné texty, domáce rozhovory v kruhu rodiny (Hoffmannová – Müllerová – Zeman, 1999), prirodzenú komunikáciu a vzťah medzi pisateľom a adresátom súkromných listov (Ruščák, 2002), elektronickú komunikáciu, akými sú chat, mailová komunikácia, v ktorej sa funkčne spájajú znaky typické pre písané texty so znakmi hovorených prejavov, a elektronickú interakciu (Čmejrková, 1997, 2003; Krčmová, 2002; Krausová, 2003; Patráš, 2005; Findra, 2009). Analyzujú sa dialógy z generačného hľadiska, mládežnícke rozhovory, rozhovory medzi matkami a dcérami, rozhovory seniorov a príslušníkov najstaršej generácie (Hoffmannová – Müllerová, 2007; Orgoňová – Bohunická, 2012; Orgoňová – Bohunická, 2013b). V centre záujmu sú aj špecifiká politickej reči a dialógy politikov (Orgoňová – Bohunická, 2007;

³ V poľskej štylistike sa problematike teoretických konceptov venoval S. Gajda (1992) a vyslovil potrebu novej štylistiky, ktorá by brala do úvahy transdisciplinárny prístup.

⁴ J. Hoffmannová vo svojej knihe *Štylistika a ...* (1997) poukazuje na funkčné prepojenie štylistiky s 27 disciplínami a v záverečnej kapitole sama uvažuje o skúmaní konceptu štýlu v bežných, každodenných, spontánnych rozhovoroch.

⁵ Štýl umeleckých textov bol predmetom skúmania výrazovej štylistiky F. Mika (1970).

Orgoňová, 2009; Havlík, 2007; Hoffmannová, 2012), ako aj interpretácia reklamnej komunikácie, mediálnych dialógov a zábavných talkshow (Mrázková, 2010; Čmejrková, 2012; Čmejrková a kol., 2013). Uvedené práce potvrdzujú dlhodobé profilovanie interaktívnej štylistiky orientovanej na spontánne rozhovory, ktorá využíva interdisciplinárne stimuly (sociolingvistické, psycholingvistické, lingvopragmatické). Pritom ide o napĺňanie fenomenologických habermasovských cieľov, keď sa sleduje nielen textová stránka komunikácie, ale pozornosť sa sústreďuje aj na ľudí v nej, priebeh medziľudskej komunikácie a faktory ovplyvňujúce výber jazykových prostriedkov. Antropocentrické výskumné nazeranie na jazyk a komunikáciu kladie dôraz na sociálne prostredie a vzťahy medzi komunikantmi (pozri D. Slančová, 2013). Cieľom takto profilovaných výskumov nie je deskripcia dialógov, ale hlavne ich explanácia – načo slúžia, akými stratégiami dochádzajú komunikanti ku konsenzu, ako tieto dialógy zapadajú do aktuálnej doby. Autori pritom kombinujú popri tradičných štrukturalistických lingvistických metódach interpretácie textov aj metódy analýzy rečových aktov, konverzačnej analýzy či diskurznej analýzy a zúčujú pritom etnometodológiu orientovanú na subjektívne nazeranie na komunikáty bez ambície predčasného zovšeobecňovania. Sleduje sa empiricky získaný materiál prirodzených dialógov, ten sa induktívne interpretuje, pričom sa vnímajú javy v škále platnosti, nie v binaristickej vylučovacej optike, nie opozične („buď – alebo“). Analyzuje sa ľudské konanie, praktiky, stratégie, metódy, ktoré sú nevyhnutné pri vytváraní sociálneho javu členmi spoločnosti (Bonková, 2004, s. 363). Predmetom etnometodologických analýz je každodenné konanie ľudí (analýza diskurzu, komunikačných procesov), ktoré sa chápe ako istý sociálny fenomén. „V etnometodológii nejde o rekonstrukci vnútorného porozumení významu v hermeneutickom smyslu, nýbrž o pozorování a popisování procesu, jak si lidé vzájemně rozumí a jak dělají své jednání srozumitelné ostatním“ (Hendl, 2008, s. 86).

Tieto lingvistické výskumy reflektujú aktuálne trendy a v duchu komunikačno-pragmatického obratu sa zameriavajú na verbálnu – rečovú interakciu medzi komunikantmi, pričom nejde len o verbálny prejav, ale o mnohostrannú zapojenosť účastníkov vzhľadom na ich psychologické, sociologické, kultúrne ukotvenie v spoločnosti (pozri Kořenský – Hoffmannová – Müllerová, 1987). Takto orientovaná štylistika skúma rozmanité dialógy v ich kontinuite (napríklad vybraných aktérov, prípadne v širšom kontexte homogénneho výseku života) vzhľadom na priebeh a dosahovanie výsledného efektu. Na prvom mieste nie je správnosť (v zmysle spisovnosti), ale efektívnosť a vzájomné porozumenie. Je prirodzené, ak vstupujeme s niekým do interakcie, aby sme dospeli ku kooperácii, porozumeniu a spokojnosti, čo primárne dosahujeme korektnou a obojstrannou sebarealizáciou.⁶ Nie vždy sa však darí tento zámer naplniť, a tak

⁶ Spôsob, akým interakčný partner formuluje svoje ďalšie výpovede (ako reaguje), nám poskytuje odpoveď na to, či nám porozumel (pozri Sacks in Auer, 2014, s. 131 – 132).

dochádza k nedorozumeniam, mylným interpretáciám, konfliktom, hádkam a rôznym sporom. Hlavnú úlohu pritom zohráva jazyk – pri rozpoznaní partnerovho správania ako výčitky, urážky, prosby, ospravedlnenia a pod. (pozri Schütz in Auer, 2014, s. 119). Aby sme mohli nájsť odpovede na otázku – *ako dosahujú komunikanti vzájomné porozumenie?* (bez opakovaného reformulovania svojich výpovedí) – *a čo svojimi slovami „robia“* – musíme najprv uchopiť sociálny dosah jazyka pri kreovaní vzťahu medzi partnermi (ale aj vzťahu k sebe samému a k okolitému svetu) a ich individuálny motivačný svet (porov. Nakonečný, 1998, s. 240 – 250).

Integračná povaha štýlu

Treba zdôrazniť, že chápanie pojmu štýl a prehodnocovanie jeho definícií (nielen v zmysle teoretického ukotvenia, ale predovšetkým v praktickej využiteľnosti formulovaných záverov) je stále aktuálne a vzhľadom na rozpínanosť samotného pojmu aj značne nejednotné a komplikované. Štýl môžeme chápať v najvšeobecnejšom zmysle ako spôsob konania (Findra, 2004, s. 160). Ide o neterminologické vymedzenie pojmu štýl, ktorý sa individuálne prejavuje v rôznych ľudských činnostiach a aj v rečovej aktivite (životný štýl, štýl obliekania a i. Ak o niekom povieme, že je štýlový, vychádzame z toho, že na nás urobil dojem). Dôležité je pritom intuitívne vnímanie pojmu štýl na jednej strane a odborné a materiálové ukotvenie na druhej strane. Podľa F. Mika je problém v tom, že „štýl nemá svoj priamy odraz na rovine formy a manifestuje sa ako prchavý fenomén, ktorý ťažko vyabstrahovať z podkladového jazykového a tematického materiálu“ (1969, s. 9). Problematika teórie štýlu ponúka rozmanité prístupy vedecko-výskumného bádania. Tradičným východiskom pre slovenskú i českú štylistiku je selektívne chápanie štýlu, pričom sa štýl chápe ako „výsledok výberu jazykových prostriedkov a ich štruktúracie“ (Dolník, 2013, s. 85). Úvahy nadväzujúce na selektívne chápanie štýlu postupným skúmaním procesu utvárania štýlu textu berú na zreteľ funkčné hľadisko, resp. komunikačný cieľ (porov. Mareš, 2013, s. 168 – 175; Dolník, 2013, s. 85 – 86). Zasluhou viacerých slovenských i českých štylistikov sa štýl charakterizoval ako vlastnosť textu, charakteristická črta, ktorú možno skúmať porovnávaním viacerých textov a vymedzením opakujúcich sa prvkov pri výstavbe textu s ohľadom na komunikačný zámer. Mnohoraké koncepty skúmania štýlu prispeľi k jeho rozkolísanosti a vágnosti (Mareš, 2013, s. 174 – 176). Nastoľuje sa tak otázka: ako uchopiť integračnú povahu štýlu? A. Bohunická skúmajúc práce E. Paulinyho a konfrontujúc jeho výsledky s teoreticko-metodologickými prácami viacerých slovenských i českých štylistikov, ako aj pragmatických východísk a teórie rečových aktov, uvažuje o komplexnom chápaní štýlu súkromnej komunikácie, pri ktorej by sme mohli skúmať integračnú povahu iracionálnej zložky komunikácie a pokúsiť sa o klasifikáciu štýlov a typológiu žánrov súkromnej komunikácie (Bohunická, 2013, s. 301 – 306.). Podnetným je pre nás pohľad aj J. Butlerovej, podľa ktorej: „štýl je veľmi zložitá sféra, nie je to niečo,

čo si jednostranne vyberáme alebo máme pod kontrolou s cieľom, ktorý sme si vytýčili. (...) človek si môže trénovať štýly, ale štýly, ktoré sú pre nás dostupné, nie sú celkom vecou nášho výberu“ (Butler, 2014, s. 18). To nás privádza k štylizovanej aktivite človeka ukotvenej v konkrétnom časopriestore, ktorá sa formuje a mení vplyvom každej jednej interakcie (máme na mysli aj osobné skúsenosti, rozhovory zažité či odpozorované a pod.). Komunikanti sa v spontánnych rozhovoroch neradia presne vymedzenými modelovými štruktúrami, podľa ktorých by volili konkrétne slová, formulácie či paralingvistické prostriedky. Pri skúmaní každodennej komunikácie vidíme, že interaktanti disponujú kreatívnosťou, ktorá dodáva ich komunikácii individuálny ráz. Jediná „schéma“, ktorá determinuje komunikanta, je uvedomovanie si toho, *ako sa správa* v konfrontácii s tým, *ako by sa mal v konkrétnej situácii správať*, pričom rozhodujúcim môže byť široké spektrum možností a vlastných motivácií (napr. miesto, čas, téma komunikácie, ale aj psychické a fyzické naladenie komunikantov, predchádzajúce rozhovory, individuálne záujmy a iné). Pritom idealizácia predstavy, *ako by sa mal správať* pri súkromných komunikátoch, nie je ohraničená ako pri verejných komunikátoch, teda spoločenské normy a konvencie (týkajúce sa vhodnosti a nevhodnosti správania) nemajú platnosť univerzálneho návodu. Ide skôr o osobnú preferenciu konkrétnej reakcie (spätnej väzby) od komunikačného partnera, resp. vyhýbanie sa nežiadúcej reakcii korigovaním vlastného prejavu na základe minulej skúsenosti a opakujúcich sa partnerových verbálnych a neverbálnych prvkov. V nasledujúcich ukážkach rozoberieme spontánnu komunikáciu medzi životnými partnermi a manželmi a pokúsime sa v rámci štylisticky diferencovanej súkromnej komunikácie načrtnúť frekvencované znaky spontánnosti (štylizovanej spontánnosti) objavujúce sa v reálnych rozhovoroch.

Prvá ukážka zachytáva výsek z rozhovoru partnerov, ktorí žijú v spoločnej domácnosti skoro 10 rokov. Ide o situáciu bežného pracovného dňa, keď partneri prídu domov a informujú jeden druhého o tom, aký mali deň.

žena: aký si mal dnes deň? mal si toho veľa?

muž: nie, dalo sa.

žena: a nikto ťa dnes nenaštal?

muž: nie, prečo, čo sa deje?

žena: nič, len sa zaujímam, aký si mal deň.

muž: a ty? všetko v poriadku?

žena: no, v podstate hej, len som trochu ťukla auto.

muž: hm ((smiech))

žena: o nič nejde, je to len škrabanec.

muž: ako minule, keď som musel dať vyklepať a prelakovať celé dvere, lebo si to neodhadla pri parkovaní a trochu si to oškrela o roh domu?

žena: môžem za to, že ten dom zateplovali a nebolo tam toľko miesta ako zvyčajne? nemal by si sa skôr zaujímať o to, či som v poriadku?

muž: vidím predsa, že ti nič nie je a pri škrabancoch, ako to zvykneš rada nazývať, sa žiadna tragédia nedeje. Iba ak v mojej peňaženke.

žena: podľa mňa si to nikto ani nevšimne.

muž: a môžem sa ísť na to najskôr pozrieť, než sa budeme spoliehať na tvoje odhady?

žena: ale nebudeš nadávať.

muž: sme doma. tušil som, že sa v klude nenavečeriam, keď si si zistovala akú mám náladu.

žena: tak ale

muž: nie nie, už to neuhráš. no poď mi ten tvoj neviditeľný škrabanec ukázať.

V uvedenej časti rozhovoru sa miešajú prvky každodenných informačno-kontaktových „rituálov“, ktoré predstavujú najprirodzenejšiu a najčastejšiu formu komunikácie medzi životnými partnermi, a štylizovaného prejavu, ktorý je ovplyvnený minulosťou skúsenosťou. Ako vidíme zo spôsobu, akým žena formuluje svoje výpovede, oznamovanie zlej správy nemá len informatívny charakter. Partnerka formou bežných otázok zisťuje aktuálnu náladu partnera, na základe ktorej štylizuje jadro svojej výpovede. Manželka si najprv overí, či je manžel v psychickej pohode. Manžel záujem svojej ženy interpretuje ako predzvesť problému — *a nikto ťa dnes nenaštal?* — *nie, prečo, čo sa deje?* — *nič, len sa zaujímam, aký si mal deň*. Reakcie oboch komunikantov vznikajú na základe analógie s minulosťou skúsenosťou a zároveň intuitívnym usúvzťažnením verbálneho a neverbálneho správania. Obsah informácie nemá dominantnú úlohu pri formulovaní jednotlivých výpovedí, keďže manžel po zistení príčiny, že manželka spravila niečo s autom, reaguje navyonok iracionálne smiechom. Do tejto manželovej reakcie sa rozhovor vyvíja tak, že manželka zámerne a premyslene volí jednotlivé slová, kontroluje svoju intonáciu, aby eliminovala manželovu negatívnu reakciu, ktorú očakáva. Tým, že nereaguje podľa jej predstáv, síce pokračuje v zľahčovaní celej situácie — *je to len škrabanec* — ale zároveň sa neštylizuje iba do pozície vinníka, ale obráti sa na manžela s výčitkou — *nemal by si sa skôr zaujímať o to, či som v poriadku?* Manžel jasne argumentuje na základe minulej skúsenosti a aj z reálnych faktov, ktoré vidí, teda, že manželka nemá žiadne zranenia a ak sama hovorí, že to je len škrabanec tak sa jej prirodzene nemohlo nič stať, a pritom si zachováva ironizujúci (zosmiešňujúci) štýl. Je to jeden z typických prejavov, ako životní partneri spracovávajú opakujúce sa informácie a reagujú na ne v záujme obojstrannej tolerancie a harmonického spolunažívania.

Druhá ukážka zachytáva rozhovor manželov, ktorí spolu žijú 7 rokov a majú dvojročnú dcéru. Podobne ako v predchádzajúcej ukážke ide o prostú informáciu, ktorá je v tomto prípade z obsahového hľadiska neutrálna, ale to, ako je rozvinutá v interakcii komunikantov, spôsobuje nenaplnenie komunikačného zámeru.

žena: zlato, volala mi dnes tvoja mama.

muž: a čo chcela?

žena: či môže prísť cez víkend, chce nás prísť pozrieť.
muž: nech ide radšej do divadla.
žena: chce sa prísť pozrieť na malú.
muž: a čo s tým mám ja?
žena: aby si počítal s tým, že v sobotu máme návštevu.
muž: musím ísť pokosiť záhradu, už to tam bude ako v džungli.
žena: a to nemôžeš ísť inokedy?
muž: v nedeľu má pršať.
žena: ale príde tvoja mama.
muž: to si už vravela. a mňa k tomu nepotrebujeťe.
žena: takže tu nebudeš?
muž: nie.

Tento výsek rozhovoru manželov zaznamenáva komunikačnú situáciu, v ktorej manželkiným zámerom nie je iba informovať o plánovanom rodinnom stretnutí, ale predovšetkým uistenie sa, že manžel bude doma (alebo nepriama výzva, aby bol doma). Manželka rozčleňuje správu na časti: 1. volala matka (svokra), 2. chce vidieť vnučku, 3. príde na návštevu, čím oddaľuje kľúčovú informáciu a pripravuje manžela na danú skutočnosť. Muž reaguje na čiastkové výpovede svojej manželky s nevôľou – *žena: či môže prísť cez víkend, chce nás prísť pozrieť. muž: nech ide radšej do divadla*, čím sa odkrýva motivácia manželkinho štylizovaného prejavu. Komunikáciu manželov ovplyvňuje vzťah muža s jeho matkou, na základe ktorého žena postupne prechádza od bežnej informácie k apelu. Nezodôvodňuje, prečo je nevyhnutné, aby bol prítomný, keď ich príde navštíviť jeho matka⁷. Miešanie oznámenia a istej formy apelu či zákazu (*žena: ale príde tvoja mama*) je typickým znakom pre súkromné dialógy, keď je jeden z partnerov postavený pred hotovú vec. Muž odpovedá priamo, spontánne *muž: nech ide radšej do divadla; a čo s tým mám ja?*, na základe osobnej preferencie *muž: musím ísť pokosiť záhradu, už to tam bude ako v džungli*. Nekooperuje s manželkou a svoj prejav neštylizuje v súlade s jej apelom. Manželova nespokojnosť je logická a zdôvodňuje nutnosť ísť pokosiť záhradu vtedy, keď má voľno a prognózy predpovedajú priaznivé počasie. Napriek tomu, že jeho argumentácie sú objektívne, manželka ich neakceptuje a z dôvodu nenaplnenia jej zámeru ich komunikácia je na istý čas prerušená a zároveň je ich ďalšie správanie negatívne ovplyvnené. Ide o dočasný stav, ktorý sa však spontánne opakuje v každej domácnosti. Príčina tohto stavu je vždy iná, ale interakcia partnerov vyvolaná za takýchto podmienok má podobné znaky. Mnohé informácie, požiadavky a predstavy zostávajú nevypovedané a komunikanti sa držia svojich argumentácií bez úsilia o vzájomné zosúladenie, o prispôbienie svojej rétoriky, čo by následne ovplyvnilo aj ich reálne konanie. Jazykové

⁷ Na doplnenie širšieho kontextu dodávame, že matka býva v tom istom meste, asi dvadsať minút od synovho domu.

uchopenie reality nie je iba čistým zobrazením existujúceho stavu, ale je aj kreovaním a formovaním priaznivejšieho či nepriaznivejšieho stavu.

Záver

V našom výskume sme sa sústredili na každodennú komunikáciu partnerských dvojíc, ich štylizáciu s prihliadnutím na to, kedy sú reakcie komunikantov spontánne. Sledovali sme aké lingvisticko-pragmatické stratégie sa objavujú v súkromnej komunikácii pri materializácii komunikačného zámeru a čím je motivovaná preferencia spôsobu realizácie jazykovej i mimojazykovej činnosti. Nadväzujúc na úvahy o aktuálnej rozkolisanosti problematiky štýlu sme sa pokúsili o vymedzenie integrujúcej zložky v rámci súkromných komunikátov. Inšpirovali sme sa úvahou J. Butlerovej (2014) a pokúsili sme sa interpretovať na ukážku bežné prejavy autentickej súkromnej komunikácie, kde ani individuálny štýl nie je tak úplne individuálny a prelínajú sa v ňom prvky spontánnosti, intuitívnosti, analógie a opakovateľnosti. Informácia nemá v súkromných dialógoch iba vecnú výpoveď, ale komunikant ju modifikuje so zreteľom na mimojazykové činitele (psychologické – napr. aktuálna nálada; sociálne – napr. kvalita vzťahu), ktoré sú prepojené s jazykovoštylistickými znakmi komunikátov. Zároveň sme si všimli, čo je príčinou zlyhávania priaznivého napredovania interakcie a ako neúspešná komunikácia ovplyvňuje bežné fungovanie partnerov. Dôležitú úlohu pritom zohrávajú vlastné individuálne očakávania a zámer samotnej komunikácie, jeho naplnenie či nenaplnenie.

LITERATÚRA

- ARISTOTELES: *Poetika*. Praha: Orbis 1962.
- AUER, Peter: *Jazyková Interakce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014. Prel. autorský kolektív pod vedením Jiřího Nekvapila.
- BUTLER, Judith: *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava: Aspekt 2014.
- BOHUNICKÁ, Alena: S Eugenom Paulinom k štylizácii v súkromí a na verejnosti. In: *Philologica LXXII. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 301 – 306.
- BONKOVÁ, Jana: Etnometodologický prístup a príklad degradačných postupov. In: *Sociológia*, 2004, roč. 36, č. 4, s. 361 – 376.
- ČMEJRKOVÁ, Světa: Čeština v síti: Psanost či mluvenost? (O stylu e-mailového dialogu). In: *Naše řeč*, 1997, roč. 80, č. 5, s. 225 – 247.
- ČMEJRKOVÁ, Světa: Jazyk a styl elektronické komunikace: čeština a počítačština. In: *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě*. Ed. M. Tichý. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2003, s. 48 – 56.
- ČMEJRKOVÁ, Světa: Zábavné dialogy a dialogy pro zábavu. In: *Jazykoveda v pohybe*. Ed. A. Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského 2012, s. 175 – 184.
- ČMEJRKOVÁ, Světa – HAVLÍK, Martin – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří: *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia 2013.

- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. 2. vyd. Bratislava: VEDA 2013, s. 84 – 86.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul 1998.
- FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta 2004.
- FINDRA, Ján: Elektronická komunikačná sféra a jazyk internetovej komunikácie. In: *Kultúra slova*, 2009, roč. 43, č. 1, s. 11 – 18.
- HAUSENBLAS, Karel: K základným pojmům jazykové stylistiky. In: *Slovo a slovesnost*, 1955, roč. 16, č. 1, s. 1 – 15.
- HAVLÍK, Martin: „Slušný“ Bursík a „neslušný“ Železný v Otázkách Václava Moravce. In: *Biograf*, 2007, č. 43 – 44, s. 33 – 68.
- HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Druhé, přepracované a aktualizované vydání. Praha: Portál 2008.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia 1997.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: „Vkládání do úst“ jako součást individuálního stylu českého politického komentátora Jiřího Hanáka. In: *Jazykoveda v pohybe*. Ed. A. Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského 2012, s. 185 – 194.
- KOŘENSKÝ, Jan – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: Metoda analýzy komunikačního procesu. In: *Naše řeč*, 1987, roč. 70, č. 2, s. 57 – 69.
- KRAUSOVÁ, Alena: Rysy mluvenosti v chatových příspěvcích na Internetu. In: *Varia X. Zborník materiálů z X. kolokvia mladých jazykovedců (Modra-Piesok 22. – 24. 11. 2000)*. Eds. M. Nábělková – M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2003, s. 66 – 70.
- KRČMOVÁ, Marie: Nová média – nové styly? In: *Stylistika*, 2002, 11, s. 349 – 359.
- LIPOVETSKÝ, Gilles: *Hypermoderní doba. Od požitku k úzkosti*. Praha: Prostor 2013.
- MAREŠ, Petr: Teoretické koncepty stylu a výrazová soustava Františka Mika. In: *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Eds. O. Uličný – S. Schneiderová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2013, s. 168 – 183.
- MIKO, František: *Estetika výrazu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969.
- MIKO, František: *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Bratislava: Smena 1970.
- MISTRÍK, Jozef: *Jazyk a reč*. Bratislava: Mladé letá 1984.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 3. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997.
- MRÁZKOVÁ, Kamila: Řečnické otázky v televizních diskusních pořadech. In: *Slovo a slovesnost*, 2010, roč. 71, č. 3, s. 192 – 214.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia 1998.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Verbálne zdúdo v televíznom dialógu politikov. In: *Aspekty literárnovedné a jazykovedné 2*. Ružomberok: Katolícka univerzita 2009, s. 75 – 85.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Od štrukturalistickej štylistiky k súčasnej štylistike v 21. storočí. In: *Philologica LXXII. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 293 – 300.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2010.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Aspekty komunikácie v politickej talkshow. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach 2*. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 106 – 116.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Štylistika a ... mládežnícky diskurz. In: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum 2012, s. 727 – 735.

- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Medzi štylistikou a diskurznom analýzou. In: *Jazykovedný časopis*, 2013a, roč. 64, č. 1, s. 49 – 65.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Štylistika a súčasná komunikácia v priesečníku generácií (na ceste k pochopeniu a zlepšeniu vzťahu matiek a dcér). In: *Štylistika v kontextu histórie a súčasnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2013b, s. 115 – 125.
- PAULINY, Eugen: O slohu. In: *Pauliny, Eugen – Ružička, Jozef – Štolc, Jozef: Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 489 – 562.
- PATRÁŠ, Vladimír: E-ziny: hra, či e-štýl? In: *Komunikace – styl – text*. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2005, s. 41 – 48.
- RUŠČÁK, František: *Štylistika epištolárnych textov*. Prešov: Náuka 2002.
- SLANČOVÁ, Daniela: *Praktická štylistika*. Prešov: Slovacontact 1996.
- SLANČOVÁ, Daniela: Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register? In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Materiály z 3. konferencie o komunikácii*. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, Fakulta humanitných a prírodných vied UMB 1999, s. 93 – 100.
- SLANČOVÁ, Daniela: Východiská interaktívnej štylistiky. (Od eklektizmu k integrácii). In: *Slovenská reč*, 2003, roč. 68, č. 4, s. 207 – 223.
- SLANČOVÁ, Daniela: Vymedzenie predmetu štylistiky... alebo: Privoňajme ku kvetu interaktívnej štylistiky. In: *Slovo o slove. 10*. Ed. L. Sičáková. Prešov: PF PU 2004, s. 17 – 23.
- SLANČOVÁ, Daniela: Variety hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku v trénerskom mikrosociálnom komunikačnom registri. In: *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Eds. M. Imrichová – J. Kesselová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013, s. 200 – 214.

A Corpus-Driven Analysis of the Word ‘ROMANIAN’ in CORPES XXI

Andreea-Nora Pop

The Institute of Linguistics and Literary History “Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca
andreea_nora_pop@yahoo.com

1 Introduction

CORPES XXI (El Corpus del Español del Siglo XXI) is a reference corpus compiled under the auspices of The Royal Spanish Academy. It is based on both written (books, newspapers, material from the internet – 90%) and oral texts (10%) proceeding from Spain, America, The Philippines and Equatorial Guinea, with a distribution of 25 million forms per year, for the period 2001 – 2012. There are 237 678 documents in the new version 0.83, published on the 1st June 2016, which contains 225 million forms. The corpus has a distribution of 70% in America and 30% in Spain. It is a half-open corpus, since the project has not been finalized; the next set objective is to cover 400 million forms and words by 2018 (Rojo, 2013, p. 9).

All the texts inserted into the *CORPES XXI* have been specifically codified with metadata information regarding the author, title, publishing house, date, area, country, origin, topic, type of text. The XML codification system is based on *The Text Encoding Initiative*. Each form is tagged with grammar features and with the corresponding lemma (Rojo, 2013, p. 12). There are no semantic, pragmatic or stylistic annotations.

2 Corpus analysis

We would like to start off by presenting the statistics¹ of the lemma *rumano*. It occurs in 716 documents, with an absolute frequency of 1740 and a normalized frequency of 7.03 occurrences per million. Several word forms are displayed under this lemma: *rumana*, *rumanos*, *rumanas*, which occupy both the position of an adjective and a noun. The concordances of the word *rumano* can be rearranged and re-sorted by year, lemma, origin, author, title, country, area, collocators to the right and to the left.

The geographical distribution of the lemma is quite unbalanced, with the highest frequency in Spain, which was highly expected due to the Romanian migration process. As far as topics are concerned, the texts with the mark ‘novels’ (almost 33% of the texts) and ‘current events, entertainment and daily life’ (almost 22%) are on the top of the list. Although the subcorpora are quite varied, the most common ones are fiction and the news. The range of time covered by the texts is disproportionate, the period between 2011 and 2015 being highly

¹ The corpus was last consulted on the 5th November 2016.

represented. Figures 1-6 display the distribution of the lemma *rumano* in order of frequency (high to low), according to region, country, period, topic and typology. The tables are organized in a column-based format, where the first column shows the issue of interest, the second one, the frequency and the last one, the normalized frequency.

Area	Freq	Fnorm.
Spain	835	9.59
Continental Caribbean	417	14.35
Mexico and Central America	134	3.04
Río de la Plata	124	3.80
Antillas	92	5.05
Andina	65	3.63
Chilena	61	4.37
The U.S.A.	12	3.78

Fig. 3. The distribution of the lemma ‘rumano’ according to the period

Topic	Freq	Fnorm.
Novels	564	10.79
Current events, entertainment and daily life	373	11.99
Politics, economy and law	284	6.10
Arts, culture and shows	202	8.03
Social sciences, beliefs and thinking	180	5.87
Short stories	47	4.07
Sciences and technology	33	1.40
Health	25	1.58
Theater	21	2.35
Scripts	2	2.40

Fig. 4. The distribution of the lemma ‘rumano’ according to the topic

Typology	Freq	Fnorm.
Fiction	633	8.62
The news	147	8.47
Divulging	42	3.07
Blogs	37	9.04
Reportages	21	2.94
Academic	16	1.14
Interviews	14	6.49
Chronicles	13	20.19
Critique	7	6.68
Textbooks	6	29.80

Social circles	5	35.38
Biographies, memories	1	1.12
Opinion	1	0.39
Digital interviews	1	9.22
Magazines and varieties	1	4.71

Fig. 5. The distribution of the lemma ‘rumano’ according to the typology

	Clase	Freq	MI	LL simple	T-score
Monica Niculescu	sustantivo	10	17.34	0.00	3.16
Victor Hănescu	sustantivo	16	17.24	0.00	4.00
búlgaro	sustantivo	25	13.3	179.67	5.00
José	sustantivo	14	12.43	93.02	3.74
húngaro	sustantivo	16	12.35	105.53	4.00
senegalés	sustantivo	11	12.17	71.31	3.31
gitano	sustantivo	34	11.57	208.18	5.83
rumano	sustantivo	16	11.26	94.84	4.00
6-0	sustantivo	11	11.23	64.98	3.31
nacionalidad	sustantivo	47	10.68	262.39	6.85
6-2	sustantivo	19	10.66	105.74	4.35
José Antonio	sustantivo	10	10.52	54.78	3.16
marroquí	sustantivo	20	10.51	109.47	4.47
Alex	sustantivo	12	10.23	63.62	3.46
6-3	sustantivo	12	9.77	60.30	3.46
ruso	sustantivo	15	9.23	70.48	3.87
expulsión	sustantivo	12	9.01	54.80	3.46
chino	sustantivo	10	8.5	42.61	3.16
derrotar	verbo	18	8.36	75.18	4.24
italiano	adjetivo	20	8.19	81.52	4.47
ciudadano	sustantivo	37	7.71	140.26	6.08
inmigrante	sustantivo	12	7.7	45.37	3.46
francés	sustantivo	11	7.27	38.73	3.31
inglés	sustantivo	17	7.2	59.21	4.12
español	sustantivo	22	6.83	71.84	4.69
origen	sustantivo	23	6.76	74.08	4.79
escritor	sustantivo	19	6.67	60.21	4.35
lengua	sustantivo	17	6.67	53.83	4.12
joven	sustantivo	41	6.64	129.19	6.40
joven	adjetivo	16	6.37	47.78	4.00
ejército	sustantivo	11	6.37	32.84	3.31
estudiante	sustantivo	14	6.02	38.94	3.74

hablar	verbo	55	5.58	139.29	7.28
superar	verbo	10	5.55	25.01	3.16
mayoría	sustantivo	14	5.49	34.57	3.74
español	adjetivo	18	5.39	43.45	4.24
amigo	sustantivo	21	5.24	48.72	4.58
capital	sustantivo	10	5.08	22.44	3.16
responder	verbo	11	4.9	23.41	3.31
ganar	verbo	14	4.85	29.42	3.74
escribir	verbo	12	4.52	22.79	3.46
preguntar	verbo	13	4.39	24.16	3.60
España	sustantivo	10	4.39	18.19	3.16
dos	numeral	40	4.24	70.77	6.00
vivir	verbo	15	4.24	26.29	3.87
palabra	sustantivo	11	4.24	19.39	3.31
cuatro	numeral	10	4.24	17.61	3.16
mostrar	verbo	10	4.16	16.96	3.16
país	sustantivo	27	4.08	45.09	5.00
ciudad	sustantivo	13	4.08	21.59	3.60
obra	sustantivo	11	4.0	17.77	3.31
trabajar	verbo	10	4.0	16.34	3.16
varios	cuantificador	10	3.9	15.61	3.16
grupo	sustantivo	12	3.8	18.35	3.46
presentar	verbo	11	3.8	16.51	3.31
año	sustantivo	44	3.7	63.60	6.18
llevar	verbo	18	3.7	26.26	4.00
lugar	sustantivo	12	3.7	17.57	3.46
estado	sustantivo	11	3.7	16.11	3.31
presidente	sustantivo	11	3.7	16.02	3.31
algo	adverbio	10	3.7	14.57	3.16
decir	verbo	54	3.58	75.97	6.80
mujer	sustantivo	16	3.58	22.69	3.75
político	adjetivo	13	3.58	18.38	3.32
último	adjetivo	13	3.58	17.79	3.32
conocer	verbo	12	3.58	16.86	3.46
padre	sustantivo	10	3.58	13.90	3.16
uno	cuantificador	376	3.45	542.91	17.74
ser	verbo	278	3.45	382.60	15.23
llamar	verbo	10	3.45	13.55	3.16
querer	verbo	20	3.32	25.40	4.24
nuevo	adjetivo	16	3.32	20.01	3.75

mucho	cuantificador	15	3.32	18.70	3.61
encontrar	verbo	14	3.32	17.78	3.47
bueno	adjetivo	13	3.32	16.35	3.32
tomar	verbo	10	3.32	12.57	3.16
gobierno	sustantivo	10	3.32	12.57	3.16
suyo	posesivo	149	3.16	182.18	10.97
más	adverbio	57	3.16	67.38	6.75
mío	posesivo	29	3.16	34.47	4.82
saber	verbo	20	3.16	23.21	4.02
vida	sustantivo	13	3.16	14.89	3.32
tres	numeral	10	3.16	12.15	2.84
haber	verbo	107	3.0	116.58	9.08
ir	verbo	62	3.0	68.61	6.98
tener	verbo	59	3.0	67.32	6.90
dar	verbo	23	3.0	24.56	4.37
también	adverbio	20	3.0	21.85	4.02
aquel	demonstrativo	10	3.0	11.02	2.84
parecer	verbo	10	3.0	10.89	2.84
lo	pronombre personal	65	2.8	63.28	6.94
este	demonstrativo	55	2.8	53.05	6.47
poder	verbo	39	2.8	38.96	5.44
primero	numeral	14	2.8	13.54	3.47
grande	adjetivo	12	2.8	12.31	3.17
no	adverbio	94	2.58	83.72	8.25
estar	verbo	46	2.58	41.07	5.75
hacer	verbo	34	2.58	29.26	4.97
pasar	verbo	15	2.58	14.19	3.35
deber	verbo	13	2.58	11.41	3.05
llegar	verbo	11	2.58	9.98	3.01
todo	cuantificador	28	2.32	23.41	4.53
parar	verbo	54	2.0	38.52	5.98
me	pronombre personal	25	2.0	14.33	3.80
muy	adverbio	10	2.0	6.89	2.52
ese	demonstrativo	19	1.58	9.38	3.21
lo	artículo	18	1.58	8.43	3.06
cuando	adverbio	10	1.58	5.20	2.52
ver	verbo	10	1.58	4.89	2.52

Fig. 6. The co-occurrences of the word ‘rumano’

In Figure 6, the co-occurrences of the word analysed are displayed. The Mutual Information is statistically significant, since the collocates are ordered according to it; the list is, therefore, a frequency-based one. The first column represents the collocates of the key word, the second column, the class of the given collocate, whereas the third column provides its frequency. The fourth column displays MI (Mutual Information), the fifth column, the LL simple and the last column, the T-score. It should be stressed that co-occurrences can be delimited by other words, the maximum distance at which the two words are located is five. One word may have different tag sets (e.g. adjective and noun), which may be identified on the vertical axis.

The description and interpretation of units of meaning will involve the identification of the collocational profile (lexical realization), general colligational patterns, the identification of common semantic fields and some pragmatic realizations (Laviosa, 2011, p. 139-140).

Data interpretation of co-occurrences

The relationship of the word with the word it describes:

1. Cultural identification: the nationality in sports competitions (*la rumana Monica Niculescu, el rumano Petru Alexandru Lunceanu, el rumano Marius Copil*), in arts (*el rumano Sergiu Comissiona, la rumana Simona Noja, músico de origen rumano*), in the military field (*soldados rumanos*), in politics (*el rumano Nicolae Ceaușescu*), in the immigration process, the identity of individual persons (*soy rumano*).

2. Information about gender and age: *predominan los varones entre los rumanos; tienen la población afiliada más joven; niños adoptados.*

3. Geopolitical entity: *los mecanismos de control y represión [de] los rumanos.*

4. Language description²: opaque (*en un rumano incomprensible, [...] dialecto moldavo; preguntas rumanas*), cultural openness through translations (*han traducido a autores gallegos [...] a varios idiomas, entre ellos [...] el rumano*), specific (*charlamos sobre mi rumano, demasiado rumano*), positive connotations (*¿has probado a sonreír [...] en rumano?; en su rumano natal; en su viejo rumano; el lenguaje rumano fue desterrado*).

Lexical realizations (the pair *lemma/collocator* usually forms a syntactically and semantically bound unit):

1. Person-denoting nouns (the scheme: the adjective *rumano*, -a + noun or noun + the structure *de nacionalidad rumana/ origen rumano*):

- names: full names (*Monica Niculescu; Victor Hănescu; Sergiu Comissiona; Răzvan Sabău; Ion Luchîța; Simona Halep; Petru Alexandru Lunceanu*), first names (*Ilie; José*).

² Often with a meta-linguistic reference (Zikánova et al., 2015, p. 52).

- neutral words: *personas*.
- sex and age differentiation: *mujer*; *hombre*; *joven*; *chico*; *varón*; *teens*³.
- jobs: media (*realizador*; *documentalista*; *periodista*; *investigador*), economy (*empresario*; *economista*; *empleado*), politics (*presidente*; *cónsul*; *político*; *diplomático*), the military field (*soldado*; *guerrillero*), education (*estudiante*; *académico*; *profesor*), health (*médico*), society (*sociólogo*), arts (*bailarina*; *ilusionista*; *músico*; *artista*; *director de orquesta*), culture (*escritor*; *hispanista*; *filósofo*), sports (*mediocampista*; *capitán*; *nadador*), service industry (*orfebre*; *trabajador*; *camarero*; *obrero*; *butanero*; *conductor*; *vigilante*; *traductor*; *mago*; *bruja*).
- members of the family or personal connections: *esposa*; *hermano mayor*; *tío*; *prima*; *amigo*; *huérfano*.
- marital status: *viuda*.
- citizenship: *ciudadano*; *inmigrante*; *emigrante*.
- religion: *judío*.
- law: *delincuente*; *preso*; *criminal*; *prostituta*.
- financial status: *magnate*.
- organization membership: *aliado*; *homólogo*.
- social actions: *marchista*.
- political views: *fascista*.
- system involvement: *paciente*.

2. Nationality-denoting words (etnonyms), with which the key word is very often coupled or contrasted:

- *búlgaro*: the N.A.T.O. integration, immigration (admission and assimilation, legal status, percentage), prostitution, adult education, lack of formal papers, gipsies, unlawfulness.
- *ucraniano*: prostitution, the illegal status of foreigners, assimilation, the Friendship Bridge.
- *ruso*: the culture of fear (1970's-1980's), the Jewish escape (1920's), ballet dancers, the jobs that migrants have in Spain, paid killers, *El Tribunal Constitucional*, prostitution, thieves, arts, translations.
- *polaco*: adult education, assimilation, the Jewish escape (1920's).
- *checo*: the culture of fear, table dancing, the Jewish escape (1920's).
- *alemán*: the culture of fear, the deaths in the Second World War, arts, writing literature, secret services.
- *inglés*: language differences, immigration to Spain, translations.
- *yugoslavo*: table dancing.
- *húngaro*: table dancing, *El Tribunal Constitucional*, the victims of the Second World War, the Jewish escape (1920's), the Romanian-Hungarian conflict and integration through theatre performances, translations.

³ *Varias teens rumanas tocan el acordeón.*

- *austríaco*: *El Tribunal Constitucional*.
- *armenio*: *El Tribunal Constitucional*.
- *finlandés*: *The Second World War*.
- *italiano*: *The Second World War*, actors, the aggressiveness towards the Romanians, translations.
- *francés*: the Spanish *falangismo*, arts, football, translations.
- *español*: ballet dancers, sports, diseases, Latin languages, singers, workers, writers, employers, the traffic in persons, the perception of immigration, the involvement in criminality.
- *ecuatoriano*: number of immigrants, special agricultural conditions, number of persons imprisoned, habits, statistics.
- *marroquí, paquistaní*: number of immigrants in certain communities.
- *senegalés*: the legal status of foreigners, the use of social networks in their communities, agricultural areas, sending money back home, social behaviour.
- *colombiano, argentino*: the legal status of foreigners.
- *japonés*: translations.
- *chino*: agricultural areas, social behaviour, the immigration process, the health system.

Ethnic groups: *gitanos (gitanos rumanos; familias gitanas rumanas)*; topics: the area of residence, sometimes in contrast with the Spanish gypsies (*en las que viven los gitanos españoles [...] donde están los gitanos rumanos*), unlawfulness, expulsion, racism.

3. Collective nouns (the image of a homogeneous set of people is provided): *comunidad; colectivo; pueblo; colonia; caravana; grupo; delegación; combinado; equipo; Liga de fútbol; familia; matrimonio; ejército; escuadra; asociación; iglesia; banda; organización criminal; red; alumnado; autoridades⁴; partido político*.

4. Institutions: *Gobierno; embajada; administración; la antigua policía; el nuevo servicio de inteligencia; agencia de colocación; padrón*.

5. Object-denoting:

- places: *La Russe rumana [sic!]⁵; fronteras; territorio; campamento; la costa rumana del Mar Negro; capital; ciudad; aldea; rincón; la planta rumana de Dacia; hogar; circunscripción; cielo*.
- football teams: *el Vaslui; el Gloria Bistrița*.
- cultural productions: *obra; dramaturgia; cine; película; film; televisión; cinta; piezas musicales; música; lengua; adagio; sentencia; texto; lenguaje; biografía*.
- miscellanea: *lágrimas rojas de sangre rumana; pasaporte*.

⁴ Romanian authorities are described in relation to the following issues: co-operation, the postponement of certain actions and not always serious, taking decisions, attracting immigrants to their country.

⁵ The writer is describing the bridge between Romania and Bulgaria, but the locality Russe is mistakenly qualified as Romanian.

6. Event-denoting: *emigración; bajas; retorno; integración de los inmigrantes; desplazamientos a España; ola; readmisión de los ciudadanos rumanos que España quería repatriar; presencia (militar); expulsión.*

7. Abstract nouns:

- identity: *origen; nacionalidad; ascendencia; raíces; pasado político; el régimen comunista; vida; estilo; apellido; espíritu.*
- sciences: *economía; filología.*
- negative issues: *prostitución; problema; trama política.*
- miscellanea: *caso; pregunta; variante; regalo.*

8. Quantity: *un centenar de; la mitad de; más de 100 mil; número de; media decena de; muchos; muchísimos; mayoría de.*

Pragmatic realizations:

1. Direct evaluation (quality); it sometimes functions as a stereotype and is realized through the modification of adjectives, through the use of words with strong semantic load or through the use of prepositions:

- **negative:** *una **perturbada** rumana de 36 años; ningún rumano es **inocente**; las bandas de rumanos [...] se están convirtiendo en una **pesadilla**; una **pancarta contra** los ciudadanos rumanos; cada rumano era **sospechoso**; estos rumanos no tienen una gastronomía real; en España hay mucha más **contra** los rumanos que contra los latinos o los mismos africanos; a éstos [gitanos rumanos] **no** los **quieren** ni los gitanos españoles.*
- **positive:** *el **gran** escritor rumano Ion Luca Caragiale; la respuesta de rumanos fue **espectacular**; espíritu rumano, de **indudable fuerza**; **ambicioso** hermano mayor rumano; aquellas **increíbles** columnas del rumano [Brâncuși]; el rumano es para mí la lengua de la **amistad** y el **amor**; aparte de la **simpatía** que mostraba por los rumanos, estaba aprendiendo su lengua; era el **futuro** del balonmano rumano; son **mejores** los rumanos [...] Ellos por lo menos no aspiran a tener una piletta en casa; una alternativa **joven** y **diferente** para el pueblo rumano; una **joven aristócrata** rumana.*

2. Indirect evaluation:

- **through allusion, comparison or indirect specification of attributes:** *Transilvania es húngara, los gitanos no quieren ser rumanos; desembarcan de autobuses llegados directamente de Rumanía (the easiness of going to Spain); su juego se parecía al del rumano Ilie; los límites que se impondrán a la entrada de trabajadores rumanos (a strong desire to emigrate, which needs to be limited).*
- **through the citation of somebody else's words** (the need to distance from a certain opinion): ***dice que le dijo:** Rumana estúpida, ¿no te das cuenta que ya no estás en el Tercer Mundo?; la polémica expulsión de gitanos rumanos de Francia, **asegurando que** es “una actitud incompatible con*

la Unión Europea”; La Fiscalía **acusa** a un explotador de Vigo de explotar a los rumanos.

3. Defence against critique, especially in the context of racism, criminality and relocation: *el alcalde reclamó al delegado la expulsión de 2000 rumanos que habían acampado en la cercanía de ese pueblo; el rechazo desde Madrid de los panfletos contra los inmigrantes rumanos; los gitanos no son más del 3% de los rumanos instalados en España; la sangre rumana también es roja, las viudas rumanas también lloran; los matrimonios rumanos también tienen hijos; se calificó de escandalosa y ridícula la actitud de José Manuel Durão; en España hay una leyenda, una leyenda más que negra: los rumanos son delincuentes, las rumanas son putas, dos rumanos son sospechosos, tres, es probable, quieran atracar un bar; la expulsión de los ciudadanos rumanos, según los principios más inequívocos del racismo: la generalización, la estigmatización; protestaron en apoyo de los inmigrantes rumanos; el riesgo del múltiple rechazo de no ser del todo rumanos, ni romá, ni españoles. Sometimes, the emotionally evaluative attitude is obvious through the use of powerful words (*sangre, viuda, leyenda negra*) o through the syntactic structure.*

4. Ambiguity, imprecisión: *Menos posible es concluir algo de las cifras correspondientes a rumanos y ecuatorianos, pues faltando en ella una lógica interna que las ilumine, se refieren a demasiado pocos casos para confiar en su representividad; el Ministerio de Inmigración no quiso precisar cuántos de los expulsados rumanos eran gitanos; pocos españoles pensarían en los rumanos cuando se les hablase de inmigración; parecía mapuche y no rumano.*

5. Irony: *está protagonizada por Baltazar y Paco⁶, dos gitanos rumanos que se buscan la vida limpiando servicios; traductoras rumanas⁷.*

6. Auto-characterization. It reflects other people's reaction (*Los rumanos, para los españoles, sólo somos mendigos, maleantes y putas; los rumanos adoptamos un estereotipo feroz: eramos culpables*), the separation between *us* and *them* (the process of 'othering': *nosotros, los rumanos*), between Romanian people and gypsies (*Ese hombre odia a los gitanos. Nosotros rumanos*), national pride (*¿Rumana? Me preguntan. Sí, así he nacido, cambiarlo no puedo y no quiero, le digo a todo el mundo*), identity (*somos rumanos y tenemos de latinos*), the problematic origin (*su pasaporte rumano, pensó, podía resultar problemático*), the hatred towards their origin (*una cosa es ser rumano y odiar a Rumanía, hay cierta lógica*).

⁶ Although the two characters of the play are Romanian gypsies, the second name is quite improper.

⁷ A code word used for secret lovers that Spanish well-known personalities pay for their sexual services.

7. Miscellanea: amazement (*los rumanos, **curiosamente**, se encuentran en una situación intermedia*), lack of deep understanding (*cuando se habla de rumanos, muchos españoles dirigen su primer pensamiento a los gitanos o a la delincuencia*), the feeling of community between the two nations through inclusion (*a la mayoría de los españoles y de los rumanos nos parecía; estaban ingresadas dos personas, un español y un rumano*), the rights offered (*aprender en su lengua dentro del sistema educativo español*).

The Romanians' negative features identified in the corpus:

- **unlawful:** *un castigo por [...] seis inmigrantes ilegales [...]. La mayoría eran rumanos; el número de ilegales; una red de compra ilegal [...] de nacionalidades rumana y búlgara; setenta mil rumanas viven ilegalmente en este país; inmigrantes rumanos irregulares; la mayoría de los criminales cibernéticos son rumanos.*
- **thieves:** *los robos aumentaron desde la llegada masiva de rusos y rumanos; el acusado [rumano] ha confesado haber robado la bolsa de la mujer.*
- **aggressive:** *los gitanos rumanos que los asediaban; los calés españoles de los gitanos rumanos; presuntos agresores de nacionalidad rumana.*
- **paid murderers:** *resolver sus rencores [...] contratando a un par de rusos o rumanos que le hicieran el trabajo.*
- **resentful:** *ha funcionado siempre la vendimia; el joven rumano despreciaba a los extranjeros; la tensión entre rumanos persistía.*
- **annihilators:** *la Guerra entre húngaros y rumanos; Transilvania ha sido una tierra promiscua, maltratada por húngaros, por rumanos.*
- **invaders:** *diariamente llegan miles de rumanas; hay un movimiento masivo de personas extranjeras [...] (rumanos); un adolescente que me pareció de origen rumano, de los que se dedican a limpiar parabrisas contra la voluntad de los conductores.*
- **badly behaved:** *la mala conducta del rumano fue una ruptura unilateral del contrato; a cada persona que entra al bar, la rumana le dice: 'Thank you, fuck you'.*
- **prostitutes:** *la prostitución aumenta sorprendentemente, pues diariamente llegan miles de rumanas; una organización criminal compuesta por ciudadanos rumanos que se dedicaba al tráfico de mujeres; una joven rumana trasladada a España contra su voluntad por un proxeneta; la prostitución como destino final de las mujeres rumanas; los rumanos [trafican] con personas.*
- **drug-addicted:** *una joven rumana [...] heroínomana; una ciudadana rumana [...] que ocultaba varias bolas de cocaína; realidad social de las mujeres [...] drogodependientes en España; [la droga] venden los gitanos rumanos.*
- **untrustworthy:** *hablaban que entre los rumanos hay mucho delincuente y mucha gente que es poco de fiar.*

- **social paria:** nos dio la llave de la filosofía a los gitanos, los rumanos, los pequeños judíos, los negros tatuados, los esquizodramaturgos, los alcohólicos nominados, los tartamudos, el lumpenalumnado.
- **uncommunicative:** los rumanos [...] ni parecen hacer vida de parque ni cuando han de comprar algo se comunican con otros.
- **in a bad relationship with the Spanish:** las tensiones entre inmigrantes [rumanos] y los habitantes de los pueblos.
- **lack of cultural taste:** ¿qué necesidad tienen los [...] rumanos [...] de escuchar a un artista latino?
- **selective in working conditions:** los rumanos [...] no se hacen presentes en zonas agrícolas.
- **change their workplace:** los rumanos son los que el mayor número de movimientos tienen.
- **have bad living conditions:** toneladas de escombros y basura entre las que han malvivido un centenar de ciudadanos rumanos; la presencia gitana rumana [...] en barrios baratos, en viviendas de alquileres bajos; la miseria en la cual vivían los rumanos.
- **poor:** los más pobres de la Europa que se desmembró con la caída del socialismo real; si no, me buscaré a una rumana [...] que necesite más dinero.
- **irresponsible parents:** una joven rumana provocando el llanto de su hija para pedir limosna; una joven rumana, en avanzado estado de gestación y acompañada de una niña pequeña, se dedicaba a pedir limosna; una niña rumana de seis años que mendigaba sola por la noche; los críos rumanos llegan muchos de ellos descalzos.
- **bad husbands:** en el colectivo rumano aparece una mayor proporción de cónyuges que no son de ninguna ayuda para su pareja.
- **bad/ unknown sportsmen:** los rumanos muestran una gran deficiencia en su sistema de juego; empató ante el desconocido equipo rumano Unirea Urziceni.
- **writers and artists are prone to oblivion and ignorance:** en la literatura rumana contemporánea y clásica, muchos están condenados a morar sólo en su propio idioma; una pieza de opereta rumana que no conoce ni Dios; no tienen ni idea del cine rumano.
- **bad politicians:** los que llevan la política rumana tienen mucha culpa; nosotros, rumanos, nosotros perseguidos políticos en Rumanía.
- **low life mentality:** el abismo y el implacable destino que caracteriza la relación secular del pueblo rumano con la fatalidad.
- **seeking for help:** Ayúdeme, soy rumano, en mi país nos persige la policía y necesito una tienda de campaña.
- **facing difficulties:** otra dificultad concreta que los rumanos tienen para el retorno es el distinto sistema que existe entre Rumanía y España.
- **illiterate:** con carencias importantes, a menudo analfabetos que apenas leen o escriben el rumano, menos aún el español.

- **individualistic:** *entre los rumanos [...] un mayor desarrollo del individualismo.*
- **ugly country:** *a la llegada a Bucarest [...] dan ganas de salir corriendo. Rodeada de fábricas y paisajes de pesadilla.*

The Romanians' positive features:

- **active:** *rumanos se han caracterizado por su inusual activismo político; los rumanos residentes en España puedan tener acceso a la adquisición de un piso protegido; la prensa fue la que más les rindió después de la autoayuda.*
- **ingenious:** *grupos de rumanos que te ayudan en conseguir papeles para salir del país; unos chicos rumanos más listos que el hambre, [...] el año pasado se les ocurrió un sistema muy ingenioso para ganar unos lei; muchos [rumanos] se han venido por su cuenta, sin conocer a nadie.*
- **friendly and open:** *han hecho más amistades estando ya en España; Que le pregunten [...] a los rumanos por Drácula.*
- **help their Romanian relatives:** *no una ausencia definitiva del hogar rumano. La mayoría [...] envía dinero regularmente a sus familias.*
- **amusing:** *el chiste político (los rumanos lo manejan con maestría).*
- **involved in arts and collaborative:** *Rusos, rumanos, italianos, españoles, unidos por una dinámica de acento muy contemporáneo; gracias a la rumana que había trabajado en su casa, el descubrimiento de Paul Celan.*
- **good at foreign languages:** *la rumana, hablando en un francés lento y fluido; es rumano, pero habla un logroñés estupendo.*
- **good film directors:** *el cine rumano ha tenido un desempeño excepcional; el éxito del nuevo cine rumano.*
- **good gymnasts:** *chinas y americanas están hoy a años luz de rumanas; como muchas niñas, ellas se ilusionan con parecerse a la rumana Nadia Comăneci.*
- **good reputation of their language:** *me gustaría hablar [...] rumano, cualquier cosa menos estos idiomas de racistas.*
- **good war fighters:** *el ejército rumano tomó la ciudad.*
- **interested in adult education:** *mayor presencia de las inmigrantes europeas no comunitarias; cursos gastronómicos para jóvenes rumanos.*
- **unperceivable:** *muchos rumanos se están volviendo a su país con la misma discreción con la que hicieron la llegada; el retorno silencioso.*
- **work legally:** *190.000 rumanos trabajan legalmente.*
- **willing to accept low jobs:** *trabajan en España en los oficios que ya no queremos los españoles; trabajo que se oferta para rumanos.*
- **willing to return to their country:** *una bolsa de empleo [...] para atraer a emigrantes rumanos que trabajan en España y quieren volver a casa; ha incrementado mucho el número de rumanos que preguntan por ofertas de empleo en su país.*
- **well-organised groups:** *grupo de rumanos, perfectamente estructurado y relacionado entre sí.*

- **determined:** *más de 100 mil rumanos congregados bajo la lluvia en la Plaza de la Revolución; esa rumana que en plena menopausia tuvo una niña; una mujer rumana busca incansable el rostro del asesino de su amiga.*
- **interested in current events:** *Chinos, ecuatorianos y rumanos optan más [...] por recorrer las calles mirando los anuncios; rumanos consultan más la prensa.*
- **care about the dead:** *homenajear al rumano.*
- **spiritual:** *el estado de conmoción espiritual en que quedó la rumana fue tan fuerte; más que iglesia de rumanos, se trata del servicio que celebra los domingos un sacerdote ortodoxo.*
- **easily assimilated.**

Romanian-Hungarian integration in Transylvania through theater performances.

- **beautiful country:** *la capital rumana, en continuo proceso de reinventarse; en el centro de la capital rumana se erige, como una enorme arca de los sueños, el Teatro Nacional de Bucarest.*
- **lucky:** *a un rumano le toca siempre la lotería.*

Discourse devices

1. The word “rumano” appears as the agent: *tendrán derecho a votar, independientemente de cuál sea su situación legal; aprender en su lengua dentro del sistema educativo español; Transilvania [...] maltratada por húngaros, por rumanos; los rumanos [...], el colectivo más numeroso está dando lugar a un retorno más numeroso; red de fraude organizada por ciudadanos rumanos; la escena del ciudadano rumano que se quemó.*

2. The word appears as the object: *disparó por las espaldas a dos ciudadanos rumanos; los rumanos devueltos a sus países por no tener papeles en regla; expulsiones de gitanos rumanos; la reportación de miles de gitanos rumanos; cuántos de los expulsados rumanos eran gitanos; el candidate conservador [...] hubiera prometido “mano dura”, “presión policial” y “restricción de las prestaciones sociales” a los gitanos rumanos; hallan el cadáver semienterrado de una joven rumana; ganó al rumano; La Policía Nacional ha desarticulado dos clanes de nacionalidad rumana; un marchista rumano fue descubierto; las fuerzas policiales ayudaron a unas veinte familias rumanas a abandonar sus hogares [...] luego de que el lunes [...] sufrieron ataques por parte de jóvenes que les tiraban botellas, haciendo el saludo nazi; permisos concedidos a ciudadanos y ciudadanas rumanas; una mujer rumana de 66 años fue sometida a una cesárea; quieren robar al pueblo rumano; un matrimonio rumano, asesinado; la denuncia del ciudadano rumano; apoyo de los inmigrantes rumanos. In many instances reproduced, there is an impact of negative experience, grouped under the semantic frame: a superior force (the police, a group of young people, the authorities) + re-establishing order (disparar, desarticular, expulsar, asesinar) + an inferior force (the Romanians).*

3. Generic reference: *cada rumano era sospechoso; son mejores los rumanos.*

4. Specific reference: *el gran escritor rumano Ion Luca Caragiale; fascistas rumanos, como Mircea Eliade.*

5. Anaphora: *el rumano del Cerro Misericordia, ese gran bandido que...; gitanos rumanos y sus campamentos.*

6. Cataphora: *el caso más dramático es de esta rumana: “Quisimos venir con visado los dos juntos...”.*

7. Co-reference: *José = el rumano; los rumanos = ellos; la rumana = aquella.*

8. Endophoric reference: *una rumana, una joven de Moldavia.*

9. Exophoric reference: *rumano afincado en nuestro país.*

10. Metonymy: *Mano de obra rumana.*

11. Bridging relationships⁸: *un centenar de rumanos, familias completas; los rumanos, familias enteras.*

12. The use of politically correct forms (gender-sensitive words): *ciudadanos y ciudadanas rumanas.*

3 Conclusions

Language is not only a tool used to convey information, but also “a social phenomenon which reflects, constructs and reproduces culture” (Laviosa, 2011, p. 135). This principle underlying corpus work activated the mechanism of exploring the patterns of referring to the Romanians in the Spanish collective memory. Since text types and genres presented in the corpus are varied, we consider that the realizations captured are representative for the objectivity of the corpus.

Our quantitative and qualitative analysis provides, through corpus evidence, a window into the “behaviour” of the key word *rumano*. The linguistic analysis was carried out mainly vertically (scanning for the repeated patterns present in the co-text of the node), with few insights into the horizontal perspective (reading the corpus from left to right) (Tognini-Bonelli, 2001, pp. 3 – 4). Each concordance line is “an example of language in use, an instance of *parole*”, while the patterns on the vertical axis are “instances of *langue*” (Tognini-Bonelli, 2001, p. 98). Unfortunately, the scarce analysis of the larger context may provide decontextualized data (Baker, 2011, p. 21).

Although syntagmatic patterning (Tognini-Bonelli, 2001, pp. 3 – 4) can be interpreted from various points of view, the results speak for themselves. The collocational profile of the key word is eclectic; the patterns which emerged vary from person-denoting nouns to institutions, masses, objects, event-denoting or abstract nouns; however, there is semantic preference for person-denoting

⁸ Indirect reference by association, without being directly mentioned (Zikánova et al., 2015, p. 52).

words, for words which describe the origin or the behaviour of representative persons. Moreover, the noun *rumano* typically denotes an entity of the class or the language. The selection of certain items together has various consequences: meaning loss or imbalance, an added connotative or ideological dimension to the unit and sometimes even an overlap between the meanings of the words implied (Tognini-Bonelli, 2001, p. 102); moreover, hidden meanings and even subconscious ideological statements may be uncovered (Tognini-Bonelli, 2001, p. 123; 127).

Colligational realizations refer to numerals or quantifiers (the number of Romanians taking part in a certain activity), nouns (the prominent ones: *ciudadano, joven, amigo*; ethnic groups), verbs (from sports: *ganó, derrotó, enfrentó*; the most frequent ones: *ser, hablar, decir, tener*; the word very often co-occurs with verbs in the past form, since the origin of many texts is journalistic). Another consistent colligational features are the use in adjectival forms and the attributive position in the syntagmatic structures *de origen rumano, de nacionalidad rumana*; therefore, the word is not always the node in the concordance. The most typical colligations are prepositions (*a, de, con*), conjunctions (*y*), definite and indefinite articles (*uno, el*), function words which we excluded from Figure 6 and from our analysis, as they represent parenthetical elements.

Since action and words are related, language is seen as action and the culturally-determined context in which utterances occur is relevant for the determination of the meaning of the item, or, in other words, the merger of the co-text with the context (Tognini-Bonelli, 2001, p. 4). In our analysis, semantic prosody involves various pragmatic realizations of attitudinal meaning, which is heterogeneous: statement, opinion, critique, admiration, positive and negative attitudes, direct and indirect evaluation, auto-characterization, which may have the underlying purpose of persuasion. The Romanians are frequently constructed in terms of homogeneity, carrying both a positive and a negative pragmatic load, which is sometimes not marked explicitly. In addition, the corpus is sometimes a repository of paradoxes, when it comes to items with twofold polarity: the Romanians are described as both having and lacking a certain feature (their legal status, the attitude towards work). However, more negatives are associated with the word and the writers' attitude is mainly exclusive, which results in quite high social impact. Consequently, we consider that the cultural attitudes which are portrayed are biased, as the roles of the Romanians in their families and in the society, as they appear in the corpus, cannot be generalized. This conclusion is also strengthened by the fact that the attributes are very often compared and contrasted with the ones of other ethnic groups (the Romanians and the West, the Romanians and other immigrants). Consequently, a certain attitude is encouraged and influenced.

BIBLIOGRAPHY

- BAKER, Paul: Social involvement in corpus studies. In: *Perspectives on Corpus Linguistics*. Eds. V. Viana – S. Zyngier – G. Barnbrook. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2011, pp. 17 – 28.
- LAVIOSA, Sara: Corpus Linguistics and Translation Studies. In *Perspectives on Corpus Linguistics*. Eds. V. Viana – S. Zyngier – G. Barnbrook. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2011, pp. 131 – 154.
- TOGNINI-BONELLI, Elena: *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 2001. 224 pp.
- ZIKÁNOVÁ Šárka – HAJÍČOVÁ Eva – HLADKÁ Barbora – JÍNOVÁ Pavlína – MÍROVSKÝ Jiří – NEDOLUZHKO Anna – POLÁKOVÁ Lucie – RYSOVÁ Kateřina – RYSOVÁ Magdaléna: *Discourse and Coherence. From the Sentence Structure to Relations in Text*. Prague: Ústav formální a aplikované lingvistiky 2015. 274 pp.

SOURCES

- [¹] Real Academia Española: Banco de datos (CORPES XXI). *Corpus del Español del Siglo XXI (CORPES)*. Available at: <http://www.rae.es>. [cit. 2016-11-05].
- [²] ROJO, Guillermo: *Corpus del Español del Siglo XXI (CORPES)*. *Descripción del sistema de codificación. Libros y prensa*. Madrid: Real Academia Española 2013. Available at: http://www.rae.es/sites/default/files/CORPES_Sistema_de_codificacion.pdf [cit. 2016-11-01].

Rétorika etickej reklamy

Barbara Repková

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
barbara.repкова@gmail.com

Reklama je jednou z najagresívnejších komunikačných foriem. V súčasnosti si vydobyla pevné miesto a ovplyvňuje milióny ľudí po celom svete. Dáva do pozornosti, čo je „in“ a, naopak, čo je „out“. Ovplyvňuje nás nielen prostredníctvom farieb, ale i reklamných trikov, jazykových i mimojazykových prostriedkov. Štúdia poukazuje na súzvuk reklamy a jazyka, na jazyk ako jeden z možných prostriedkov naplnenia cieľa reklamy.

Zákon o reklame č. 147/2001 Z. z. presne vymedzuje reklamu, ustanovuje všeobecné požiadavky na reklamu a venuje sa druhom reklám, ktoré sú svojím obsahom, prípadne produktom špecifické, ako napr. reklama zbraní, streliva, liekov, alkoholu a pod. Reklama je teda „prezentácia produktov v každej podobe s cieľom uplatniť ich na trhu“ (Zákon o reklame č. 147/2001 Z. z.). Existuje mnoho predstáv a názorov, čo je to reklama, ako by mala vyzeráť, čo je jej obsahom. Nemožno sa zhodnúť na jednej komplexnej definícii, ale môžeme vychádzať zo základného modelu: niekto oznamuje niekomu niečo za určitých podmienok pomocou niečoho a s nejakým zámerom. Reklama je súčasťou tzv. marketingového mixu, ktorého prvkami sú product (výrobok alebo služba), price (cena), place (miesto) a promotion (komunikačné nástroje na podporu predaja produktu, značky atď.) (Pospíšil, 2012 s. 9). Reklama (advertising) je jedným zo zdrojov marketingovej komunikácie. Spolu s ostatnými nástrojmi majú jeden spoločný cieľ. „Na základe predávaných informácií ovplyvňovať poznávací, motivačný a rozhodovací procesy tých, na ktoré chceme pôsobiť“ (Vysekalová, 2007, s. 20). Podľa G. Armstronga a P. Kotlera (2004, s. 637) môže reklama ovplyvniť vysoký počet zákazníkov s nízkymi nákladmi na kontakt, ktorí sa nachádzajú v rôznych geografických oblastiach. Zároveň predávajúcemu umožňujú podľa potreby opakovať jej obsah. J. Vysekalová a M. Mikeš (2007, s. 15) hovoria o reklame ako o samozrejmej súčasti trhového hospodárstva. Vymedzujú úlohy reklamy, a to v prvom rade informovať spotrebiteľov o ponuke tovaru a služieb, oslovovať stálych i potenciálnych zákazníkov s cieľom tovar predáť.

Reklama sa snaží zaujať. Využíva na to nielen jazykové, mimojazykové a vizuálne prostriedky, ale taktiež triky: strach, humor, sex, hudbu, racionalitu, emócie, nedostatok. Strach predáva rôzne produkty (poist'ovne, šampóny, ústne vody). Zvyšuje záujem publika o reklamu a jej presvedčivosť. Ak reklama obsahuje strach, ide v nej hlavne o zahrnutie čo najväčšieho počtu aspektov odzvyku strachu. Pri použití reklamného triku v podobe strachu treba správne zvoliť jeho mieru. Pokiaľ sa ho použije málo, reklama nemusí byť účinná. Ak však je v re-

klame použitý strach vo veľkom množstve, môže ovplyvniť spotrebiteľa negatívne, pretože môže spôsobiť pocity úzkosti. Celkovým cieľom reklamy s využitím strachu je upútať pozornosť diváka a ovplyvniť jeho myslenie, ale zároveň ho nevystrašiť, aby sa reklame vyhýbal. Humor je jedným z najúčinnějších prostriedkov presadzovania reklamy. Humor sa vyskytuje v 24 % televíznych reklám v hlavnom vysielačom čase a v 35 % rozhlasových reklám. Úspech humoru v reklame je založený na 3 základných pilieroch, a to: spotrebiteľia reklamu sledujú, smejú sa a pamätajú si. Vtipné reklamy vzbudzujú záujem. Sarkazmus ocení skôr mladá generácia. Humor je pod vplyvom kultúry. Nie všetci spotrebiteľia budú tú istú reklamu vnímať rovnako. Sex je prostriedkom ako vyniknúť vo svete reklám. Nahota a s ňou spojené sexuálne tóny sú v reklamách bežné. Sex ju už nepredáva tak ako kedysi, pretože stratil schopnosť šokovať. Rôzne štúdie potvrdili, že sex, sexualita a nahota zvyšujú pozornosť bez ohľadu na pohlavie diváka. Sexuálne zamerané reklamy sú hodnotné ako zaujímavejšie. Hudba pomáha upútať pozornosť poslucháča alebo diváka. Môžeme ju ľahko prepojiť s emóciami, spomienkami a zážitkami. Ale môže byť aj dotieravá. Najčastejším javom je vytvorenie originálnej znelky, ktorá sa môže stať nielen znelkou reklamy, ale aj celej firmy a postupne sa bude objavovať vo všetkých reklamách danej firmy. Racionalita v reklame vedie k silnejšiemu presvedčeniu o výhodách produktu, čo nakoniec vedie k nákupu. Pri využití tohto reklamného triku sa spolieha na to, že spotrebiteľia aktívne spracovávajú informácie. Tlačené médiá sú najlepšou platformou na racionálne zamerané reklamy. Umožňujú tak čitateľom lepšie spracovať informácie v reklame. Nevýhodou televíznych a rozhlasových reklám vo využívaní tohto reklamného triku je ich krátkosť a taktiež to, že ak spotrebiteľ nestihne danú reklamu, musí si počkať, keď sa znova objaví vo vysielaní. Všeobecne platí, že tento druh reklamy je najefektívnejší, ak je spotrebiteľ naozaj zainteresovaný a ochotný venovať reklame dostatočnú pozornosť. Využívanie emócií v reklame považuje väčšina kreatívcov za kľúč k vytvoreniu vernosti voči značke. Ide o vytvorenie si citovej väzby k značke. Televízia je najvhodnejším médiom pre tento druh reklamy. Televízne reklamy sú intenzívnejšie, „živé“, dynamickejšie, preto spotrebiteľa vtiahnu ľahšie do deja. Emócie sú úzko späté s využívaním humoru, strachu, hudby a inými reklamnými trikmi, čo vedie k presvedčivosti reklamy. Reklamy postavené na nedostatku nútia spotrebiteľa ku kúpe z dôvodu obmedzeného množstva produktu, prípade jeho obmedzenej doby predaja. Ak je k dispozícii len obmedzené množstvo produktu, jeho cena stúpa. Hlavnou výhodou tohto reklamného triku je, že núti spotrebiteľa ku kúpe (Kenneth – Donald, 2008, s. 161 – 176).

Jazyk je základným stavebným prvkom pri tvorbe väčšiny reklám. Niekedy je jediným prvkom využívaným v reklame, inokedy je dopĺňaný i vizuálnou stránkou a niekedy, naopak, je úplne nepodstatný. Jazykové prostriedky sú v reklame často doplnené i neverbálnymi javmi, ktoré reklame dajú obsah a zmysel. Navzájom sa dopĺňajú a nemôžu existovať osve, čo by mohlo mať na

svedomí zmenu kvality i významu reklamy. Vo všeobecnosti nemôžeme povedať, ktorý z využívaných prostriedkov je najdôležitejší. Záleží to najmä na autorovi. Tvorcovia reklám tak dostávajú priestor na hru so slovami, dokonca vytvárajú nové slová a slovné spojenia. J. Vysekalová (2004, s. 81) tvrdí, že „je treba respektovať i jednotlivé podoby jazyka, ako je napríklad obecný či spisovný jazyk, slang, dialekt, žargon, argot, pretože každá z nich odpovedá nejen slovníku, ale i podobě životního stylu jednotlivých skupin, které je používají.“ Najúčinnější reklamný text má splňať tieto atribúty: ľahká zapamätateľnosť, jednoduchosť, výstižnosť, má prekvapíť, zaskočiť, šokovať a vyprovokovať. Pri tvorbe textu je dôležité dbať aj na cieľovú skupinu, ktorej je reklama určená. Treba si uvedomiť, že napr. deti nerozumejú zložitým syntaktickým konštrukciám, mladých ľudí oslovia najmä hovorové a slangové výrazy a pod. B. Häckl stanovil požiadavky na jazyk reklamných textov, od ktorých žiada „...srozumitelnost, střizlivost, nefrázovitost, používání prostých slov a jednoduchých vět“ (Häckl, 1977, s. 84).

Aj reklama podlieha módnym trendom. Trendy sa vyskytujú nielen v oblasti zvoleného média, príp. propagácie výrobkov, ale aj realizácie reklám. Veľký prevrat v oblasti propagácie zaznamenali sociálne siete. Sociálne siete sú v poslednej dobe veľmi rozšírené médium komunikácie internetových užívateľov. Sociálna sieť umožňuje svojim užívateľom zdieľať text, video, obraz, zvuk a hypertextové odkazy s ostatnými používateľmi, ktorí sú na danej sieti registrovaní. Výhodou sociálnych sietí z hľadiska podnikateľských aktivít je hlavne ich jednoduché a intuitívne použitie.

V súčasnosti sa veľkým trendom v oblasti slovenských, prípadne českých výrobcov, stáva poukazovanie na tradície, na to, čo je týmto dvom národom najbližšie. Tieto motívy môžeme nájsť v reklamách na výrobky Coop Jednota a Slovakia Chips. Reklamy Coop Jednota dominovali aj v rámci obľúbenosti medzi spotrebiteľmi.

Slovakia Chips potvrdzuje čoraz viac sa objavujúci trend, a to, poukazovanie na tradičné slovenské produkty, zvyky a tradície. Za hlavných hrdinov reklám zvolili zemiaky – hlavnú surovinu, ktorú používajú na výrobu ich preslávených chipsov. Dej sa odohráva v typickom slovenskom prostredí, kde sú využité aj náznaky tradičného slovenského ošatenia. Taktiež využívajú aj známu tvár slovenských dejín – Jánošíka, ktorý bohatým bral a chudobným dával. Pre chudobných boli typickým jedlom práve zemiaky na rôzne spôsoby a od nich nebolo ďaleko k výrobe tejto slanej pochutiny. Zemiaky nemohli chýbať v žiadnej rodine, takisto aj táto reklama nabáda Slovákov, aby uctievali tradičné hodnoty, t. j. rodinu. Nenáročným a nenápadným spôsobom naznačuje aj výrobný proces.

„Á, nič sa tu nedeje. Nuda. Zaspievame si? Ale iba po našom. Čipsrock. Juch, v svojom rodnom kraji. Sedí zemiak slaný. O svojom prvom plátku zaspievam. Masíroval ho olej. Spával v soli skvelej a čipsám spadne do lona. Slovakia solené sú tak dobré, že sú jednoducho neodolateľné. Slovakia, dobre naladené čipsy.“

„Zemák, tu je krásne. Čo je to za dedinu? Chrenovec, ty chrumák! Tam chytili Jánošíka. A keď ho lapili, on im na to: „éj, ale som ja v kaši. Zemiakom som bral, čipsom všetko dával.“ No, čo už. Keď ste si ma nakrájali, tak si ma aj zjedz... Au! Ja som počul niečo o pečení. Never každej bájke, čo ti niekto porozpráva, mladý. Slovakia solené sú tak dobré, že sú jednoducho neodolateľné. Slovakia, dobre naladené čipsy.“

Kofola sa radí medzi stálice na českom i slovenskom trhu. Ako sami uvádzajú, vyrábajú tradičný československý kolový nápoj s originálnou receptúrou. Ich prioritou je úsilie o to, čo je v živote najdôležitejšie. Milovať, žiť zdravo a stále hľadať nové cesty. Všetky spomenuté atribúty sa v ich reklamách aj nachádzajú. Veď už ich hlavný slogan nám hovorí: „keď ju miluješ, nie je čo riešiť“. Stal sa akýmsi symbolom dnešného človeka. Celá filozofia spočíva v milovaní toho, čo je pre nás dôležité, v trávení spoločných chvíľ s našmu srdcu najbližšími, v posúvaní sa vpred a v hľadaní nových výziev. Každá ich reklama poukazuje buď na rodinu, priateľstvo, alebo na objavovanie sveta. V máji 2015 prišla Kofola s novou reklamnou kampaňou s názvom Fofola. Hlavným protagonistom tejto reklamnej kampane je šušľajúci pes so zvláštnym chrupom, dostávajúci sa do bizarných situácií, ktoré rieši s humorom a vtipom jemu vlastným. Táto reklamná kampaň sa šírila nielen tradičnými cestami, ale aj virálne. Získala si veľa priaznivcov, hlavne medzi mladými ľuďmi. Mnou vybraná reklama sa stala najznámejšou vianočnou reklamou nielen u nás a v Českej republike, ale o malom dievčatku, ktoré čaká na zlaté prasiatko, vie celý svet. Reklama bola na trh uvedená už v roku 2004 a stala sa hitom. Veta: „nie, nie, ja nemusím, ja už ho vidím“ doslova zľudovela.

„A keď to vydržíš až do večera, nepapať, tak uvidíš zlaté prasiatko. A oci? A bude mať také veľké zahnuté zuby dohora? Zahnuté zuby... Musíš vydržať a budú aj zuby. Nie, nie, ja nemusím, ja už ho vidím.“

Coca-cola je najznámejším, najpredávanejším a najobľúbenejším nápojom vo všetkých kútoch sveta. Počas viac ako storočia prešla rôznymi obmenami, najmä v oblasti dizajnu, no ani tie neboli markantné. Išlo hlavne o zmenu tvaru fľaše, prípadne upravenie loga. V roku 1942 prišla Coca-Cola aj s označením „Coke“, ktoré je skrátenou verziou oficiálneho názvu. Stala sa prvým výrobkom, ktorý sa objavil na obálke časopisu. Rok 1963 so sebou priniesol reklamnú kampaň a predstavil slogan: „S nápojom Coca-Cola ide všetko lepšie“ [1]. Coca-Cola, podobne ako Kofola, využíva pôsobenie na zákazníka pomocou tradičných hodnôt, medzi ktorými najviac vynikajú rodina, priateľstvo, súdržnosť a úsmev či šťastie prežitých chvíľ. Nejedna reklama je postavená práve na tomto koncepte. Ide hlavne o individuálne napredovanie v rámci spoločnosti s pomocou vyššie uvedených faktorov, ktoré možno nazvať aj základnými piliermi celej filozofie tejto spoločnosti. V súčasnosti spustila Coca-Cola celosvetovú kampaň, ktorou chce bojovať proti nízkemu predaju tohto kultového nápoja. Doterajšie hlavné

heslo *Open the happiness* sa teraz mení na *Taste the feeling*. Šéf marketingu sa o novej kampani vyjadril takto: „Chceme zdôrazniť, že Coca-Cola je pre každého. Je to jeden brand s rôznymi variantmi, z ktorých však každý zdieľa rovnaké hodnoty a vizuálnu ikonickosť. Ľudia chcú svoju Colu rôzne, no ktorúkoľvek uprednostňujú, vždy sa spoliehajú na značku Coca-Cola, jej chuť a osvieženie“ [2]. Základným stavebným pilierom tejto kampane sú city a emócie. Kampaň je vytvorená zo šiestich spotov, ktoré poukazujú na to, že tento produkt sa dá vychutnať rôznymi spôsobmi, napr. s ľadom, ale aj s úsmevom, s priateľmi, s hudbou či pri bláznení sa. Spoty využívajú zábery z každodenného života. Sú plné lásky, bozkov, dotykov, zábavy. Cieľom je zdôraznenie, že nápoj robí bežné situácie výnimočnejšími. Zároveň s touto kampaňou odštartovala aj kampaň súvisiaca s blížiacim sa európskym futbalovým šampionátom. Túto futbalovú kampaň možno zachytiť najmä v Turecku. Zapojili sa do nej najväčšie hviezdy tureckých futbalových klubov, napr. Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş Istanbul.

„Predstava: Na čo sa chcete zapísať? Na francúzštinu. Francúzštinu? Francúzsku kuchyňu, francúzsku eleganciu alebo francúzsky bozk?
Realita: Na čo sa chcete zapísať? Učebňa päť. A plus tard (Uvidíme sa neskôr.)
Nechaj sa zviazať neodolateľnou chuťou Coca-Coly light bez cukru.“

Automobilový priemysel je na Slovensku veľmi rozvinutý. Je azda jedným z mála, ktorý expanduje aj napriek rôznym problémom, s ktorými sa spoločnosť musí vysporiadať. Už viac ako 20 rokov je práve **Volkswagen** jednou z najväčších spoločností na Slovensku, o čom svedčí aj fakt, že 99 % celkovej produkcie bratislavského závodu smeruje do 148 krajín sveta. Rok 2015 bol v znamení Ľudovíta Štúra. Výročie jeho narodenia inšpirovalo reklamných mágov a do obehov sa dostala reklama na „ľudové/e vozidlo“. Reklamná kampaň je nenáročná. Vizuálna stránka je veľmi jednoduchá. Hlavnou postavou je Ľudovít Štúr, ktorému hlas požičal známy slovenský herec Lukáš Latinák, známy svojou slovenčinou. Grafika reklamy je postavená hlavne na bielej a modrej farbe. Čo je na tejto reklame najdôležitejšie, je jej zvukové, resp. jazykové stvárnenie. Môžeme ju pokladať za výnimočnú hlavne z lexikálnej oblasti. Snaha o poukázanie na čoraz viac sa objavujúce anglicizmy v našej reči doviedla túto reklamu (takmer) na vrchol dokonalosti. Na jednej strane anglicizmy, na strane druhej akási slovenská náhrada týchto anglických slov. Vznikla z toho nielen zaujímavá, ale i veľmi kreatívna a vtipná reklama, ktorá spojila, ako sa hovorí, príjemné s užitočným.

„Milí rodáci! Čo je to s vami? Taký ľubozvučný jazyk sme vám dali do vienka. A vy? Sedíte na mítingoch, badžetujete, strímujete, postujete selfička na wall. Že vám nie je hanba! Mimo chodom, hanba sa nepíše s m. Už si to, prosím, vryte do pamäte. Taký šikovný si národe môj! Áut vystrúžlikáš najviac v širom svete. A výsledok? Aircondition, airbag, led, bluetooth. Aby sme tento neutešený svet napravili, musím sa opäť dostať medzi ľud. Preto vráťte ma späť na bankovky. Na Štúrovej sa začne robotovať deň a noc. Štúrovo sa stane hlavným mestom a Volkswagen premenujete na Ľudovo vozidlo. A bude Ľudov golf, Ľudovo Polo

a tak ďalej. Vybavené budú, prirodzene, pekne ľúbozvučne, aby sme si rozume-
li. Žiaden Volkswagen Golf Slovakia, ale Ľudov Golf Slovák. Žiadna dvojzóno-
vá klimatizácia, ale samonastaviteľný dvojpásmový teplotník. Žiaden airbag, ale
vzduchový vankúš. Počujete ten rozdiel? Žiaden imobilizér, ale znehybňovač.
A tak podobne. Časom to naučíme celú Európu. Čo Európu, celý svet! Čo svet,
celý vesmír! Čo vesmír, aj moju ženu! Viac o potrebe používania slovenčiny
v osobnej doprave nájdete na www.ludovevozidla.sk.“

Ľudovít Štúr sa objavil nielen v audiovizuálnej reklame, ale aj na letáku
spoločnosti Decodom, zaoberajúcou sa predajom nábytku. Decodom prišiel
s týmto letákom na prelome novembra a decembra 2015. Headlinom „Uzáko-
ňili sme vianočnejšie ceny“ nadviazali na štúrovskú slovenčinu z roku 1843/44.

Coop Jednota patrí k jedným z najväčších obchodných reťazcov na Slo-
vensku. Sústreduje sa na slovenského zákazníka a predaj domácich slovenských
výrobkov. Základnou filozofiou je mať vlastnú značku. Sortiment je segmento-
vaný podľa cieľovej skupiny, na ktorú je zameraný. Aj sortiment Coop Jednoty
podlieha trendom. V ich sortimente môžeme nájsť výrobky zamerané na zdravý
životný štýl, bio kvalitu, civilizačné choroby, deti, najlepšiu kvalitu a pod. Počas
Veľkej noci a Vianoc každoročne spúšťajú nové reklamné kampane. Divácky
napriťažlivejšími sa stali reklamy na výrobky Coop Jednota Mamičkine dobro-
ty. Spoločným znakom tejto i predchádzajúcich reklám je situovanie do tradič-
ného slovenského prostredia. Do tohto prostredia sú štylizované aj postavy, t. j.
bača s honelníkom. Vystupujú v tradičných krojoch a zastupujú bežný slovenský
ľud. Cieľom reklamnej kampane na výrobky Coop Jednota Mamičkine dobroty
je poukázať nielen na jazykovú, ale hlavne na vizuálnu stránku. Reklama je
zvýraznená súzvukom jazyka, obrazu i zvuku. Správne mierenou reklamou
motivuje Coop Jednota širokú verejnosť ku kúpe daného výrobku. Vďaka re-
klamnej kampani má každý výrobok svoj príbeh, aj táto skutočnosť prispieva
k tomu, že Mamičkine dobroty sú najpredávanejšími výrobkami na slovenskom
trhu. Tvorcovia reklám stavili na jednoduchosť, humornosť, autenticnosť a v ko-
nečnom dôsledku aj pravdivosť.

„A dajte mi vedieť, čo mám uvariť na obed. (Halušky)[...] (Ďakujeme) Coop
Jednota Mamičkine dobroty chutia vždy ako od mamičky. Coop Jednota, najle-
pšie domáce potraviny.“

„Už som vo vlaku. Prídete pre mňa? Mám toho strašne veľa. Bryndzové halušky,
lievance, lekvárové buchty, tvarohové koláče, makové rezance, lokše, oškvarkové
pagáčiky, zemiakové placky, jaternice, domácu tlačenu a klobásky a slaninku. Za
chvíľu som u vás aj s dobrotami. Ďakujeme! To som rada, že vám chutilo. Dovi-
denia. A tie dobroty sú kde? Navarím vám ďalšie. Slovenské špeciality Mamički-
ne dobroty chutia naozaj všetkým. Coop Jednota, najlepšie domáce potraviny.“

Pokiaľ ide o jazykovú stránku reklám, je nutné rozdeliť ju to do troch hlav-
ných celkov: morfológia, lexikológia a syntax. V rámci týchto troch kategórií

je veľmi zaujímavé sledovať jednotlivé zmeny. Výskum bol zameraný na reklamné kampane, ktoré boli vyhodnotené ako obľúbené vzhľadom na dotazník, ktorý sa pri tejto príležitosti realizoval. Analýza bola zameraná na 5 spoločností a 7 reklamných kampaní prevažne slovenskej produkcie. Vybrané reklamné kampane stavajú na základných ľudských hodnotách: rodina, priatelia, spoločne strávený čas, jedinečnosť okamihu, súdržnosť, no vyskytuje sa i odľahčený humor, miestami ľahká irónia. Hodnota slovenských reklám sa znásobuje aj využitím tradičných slovenských prvkov – oblečenie, prostredie, jazyk, hudba, hodnoty, architektúra i slovenská kuchyňa.

Začiatok výskumu priniesol mnohé prekvapenia. Prvé prekvapenie prinieslo zistenie, že reklamy v televízii nie sú lexikálne obohacujúce a po tejto stránke ani ničím výnimočné. Takmer v každej reklame sa vyskytujú slovenské výrazy, najčastejšie v spisovnej podobe. Niektoré slovné spojenia by však v oficiálnom styku neprešli jazykovou korektúrou, avšak v prípade reklám môže ísť aj o zámer autora ukázať jazyk v jeho „ľudovej“ podobe, napr. *strašne veľa* (nespis.) → *veľmi veľa* (spis.), *za chvíľu* (nespis.) → *o chvíľu* (spis.), *čipsám* (nespis.) → *čipsom* (spis.). Najčastejším postupom tvorenia slov bola prefixácia pomocou prefixov *ne-*, *za-*. Jedine reklama spoločnosti Volkswagen bola tou pomyselnou výnimkou, ktorá potvrdzuje pravidlo. Výskyt anglicizmov dodal reklame „šmrnc“, tým ju ozvláštnil a urobil neopakovateľnou a originálnou. O ešte väčšiu dávku originality sa postarali slovenské ekvivalenty k už spomínaným anglicizmom. Často ide o slová, ktoré možno nie sú uchu lahodiace, ale majú svoju funkciu. V jednej reklamnej kampani bola využitá aj veta z francúzštiny. Pre slovensky hovoriacich ľudí to nebol žiadny problém, keďže v tomto prípade bola veta riadne preložená.

Keďže z lexikálneho hľadiska sme nezistili nič neštandardné, zamerali som sa na rovinu morfosyntaxe. Bohužiaľ, všetky moje očakávania boli vyvrátené. Očakávala som jednočlenné vety, prevažne holé, využívanie podstatných mien a sloviess, ktoré mali viesť k dynamike. Opak bol pravdou. Takmer všetky analyzované reklamy boli postavené na dvojčlenných rozvitých vetách, súvetiach a expresívnych syntaktických konštrukciách. Najčastejšie boli myšlienky vyjadrené pomocou oznamovacích viet, ale relatívne časté zastúpenie mali aj vety opytovacie. V malom počte sa objavili zvolacie vety. Len jediná reklama využila priamu reč. Z hľadiska členitosti môžeme hovoriť o vysokom zastúpení dvojčlenných neúplných viet. Keďže sa vety nedali posudzovať jednotlivo, ale len vzhľadom na kontext, treba zdôrazniť využívanie expresívnych syntaktických konštrukcií. V prípade vybraných reklám to bola najmä elipsa, no objavila sa aj apozitopéza a parentéza.

K zvláštnostiam patrí využitie kontrastu a enumerácie. V kategórii slovných druhov sa jasným víťazom stali prídavné mená v spojení s podstatnými menami. Forma epitet bola funkčne volenou formou presvedčania. Neprítomnosť sloviess, resp. ich nízke zastúpenie sa odrazilo hlavne na syntaxi. Z morfológického hľadiska tvorcovia reklám často využívali i opytovacie a ukazovacie zámená.

Z neohybných a neplnovýznamových slovných druhov sme v skúmanom materiáli mohli objaviť najmä spojku *a*, uvádzacie častice a citoslovčia.

LITERATÚRA

- ARMSTRONG, Gary – KOTLER, Philip: *Marketing*. 1. vyd. Praha: Grada 2004. 856 s.
- HORNÁK, Pavel: *Reklama – teoreticko-historické aspekty reklamy a marketingovej komunikácie*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíne, Fakulta multimediálních komunikací – Radim Bačuvčík – VeRBuM 2010. 318 s.
- HORNÁK, Pavel – Jurášková, Olga a kol.: *Velký slovník marketingových komunikací*. Praha: Grada Publishing 2012. 272 s.
- REIFOVÁ, Irena: *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál 2004. 328 s.
- VYSEKALOVÁ, Jitka et al.: *Psychologie reklamy*. 3. roz. vyd. Praha: Grada 2007. 284 s.
- VYSEKALOVÁ, Jitka – MIKEŠ, Jiří: *Jak dělat reklamu*. 2. akt. a roz. vyd. Praha: Grada 2007. 184 s.
- Zákon o reklame č. 147/2001 Z. z. Dostupný aj z WWW: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2001-147>.

ZDROJE

- [1] História Coca-coly. Dostupné z WWW: <http://www.coca-cola.sk/sk/historia/> [cit. 2017-01-15].
- [2] BARTOŠOVÁ, V.: Coca-Cola má novú kampaň. Značky komunikuje jednotne, pomôže aj Avicii. Dostupné z WWW: <http://medialne.etrend.sk/marketing/coca-cola-ma-novu-globalnu-kampan-znacky-komunikuje-jednotne-pomoze-aj-avicii.html> [cit. 2017-01-15].

Sociovedecká komunikácia v slovenských médiách (na príklade bioetického diskurzu)

Zdenka Schwarzová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
schwarzova15@uniba.sk

Úvod

V príspevku reflektujeme v kontexte súčasnej hypermodernej doby¹ závažnú otázku z hľadiska modernej lingvistiky: Ako vplývajú postoje, hodnoty a názory bežných recipientov na kvalitu sociovedeckej komunikácie? Odpoveď na túto otázku môžeme získať napríklad skúmaním odrazu masmediálnej reality v optike bežných recipientov, ktorí sú koncovými prijímateľmi kreatívnych mediálnych spracovaní vedeckých tém (Bonfadelli, 1996, s. 19). Recipient – laik disponuje vlastným vnútorným motivačným svetom, v ktorom sú preňho médiami traktované témy kontroverzné a často spojené s etickými problémami. Príznačná je značná paradoxnosť, ktorá vychádza už z vedecko-technologického pokroku ako takého, čo deklaruje i postoj M. Heidegera (2004, s. 7): „Ať už techniku naruživě schvalujeme či odmítame, všude jsme k technice nesvobodně připoutáni.“

Otvára sa tak priestor na nastoľovanie optimálnej sociovedeckej komunikácie v biodiskurze. Perspektívne je zamerať sa na sprostredkovanú sociovedeckú komunikáciu, keď sa vedecké poznatky dostávajú k recipientom prostredníctvom „tretej osoby“ – médií. A tak sa do popredia dostáva potreba interdisciplinárnej až transdisciplinárnej metodológie, čo prispieva k lepšiemu vymedzeniu sociovedeckého objektu s prihliadaním na bioetiku (podľa Fairclough, 2012, s. 5). Už v načrtnutom úvode sa objavilo viacero teoreticko-metodologických otázok, a tak parciálnym cieľom príspevku je taktiež ozrejmiť prostredníctvom diskurznej analýzy transdisciplinárny potenciál sociovedeckého diskurzu. Primárna úloha lingvistických bádanií tak spočíva najmä v príspevku k revitalizácii sociovedeckej komunikácie, ako aj v stimulovaní vedcov k zapájaniu sa do komunikácie s verejnosťou. Pritom sa hľadajú potenciálne relevantné spôsoby, ako demokratizovať súčasnú vedeckú autonómnosť smerom k „poľudšteniu“ významu vedeckých skúmaní vzhľadom na širokú verejnosť (podľa Dolník, 2015b, s. 11 – 15).

Potreba navodenia sociovedeckej komunikácie v „biokontexte“

V súčasnosti v čoraz väčšej miere čelíme tomu, že veda ako poznávacia inštitúcia a vedci ako účastníci tohto inštitucionalizovaného komplexu nemajú

¹ Hypermodernú dobu charakterizuje silný individualizmus, rozvoj technológií, nadbytok všetkého materiálneho, narušovanie pravidiel, oslabovanie významu tradičných diskurzov (rešpekt voči autoritám, vedec, lekár). Špeciálne vo vzťahu k bioetickým témam ide o zaujímanie postojov k téme zdravie a obavy z „prebiotechnologizovanej“ spoločnosti aj smerom do budúcnosti (Lipovetsky, 2013, s. 20 – 83).

veľkú ambíciu participovať na odovzdávaní (mediovaní) poznatkov, ktoré sú pre neodborných recipientov relevantné vzhľadom na bežnú orientáciu v heterogénnom „biokontexte“. No práve vedci sú perspektívnymi mediátormi, ktorí sú kompetentní zmieriť distanciu smerom k laickému publiku a ozrejmiť podstatu súčasnej vedy a formulovať závery pre praktickú aplikáciu v bežnom živote. Deje sa to azda vzhľadom na podporovanie prestížneho statusu poznávacích inštitúcií, zachovanie si vlastnej autonómnosti či názor o nemožnosti „zmierniť priepasť“ (predovšetkým vzdelanostnú) medzi vedcami a verejnosťou.

Potreba navodenia sociovedeckej komunikácie vyplýva predovšetkým z neutíchajúceho vedecko-technologického pokroku v ostatných desaťročiach. Nevedecké publikum má často problémy s vedou „udržať krok“ (rozumej: zvyšuje sa orientačná náročnosť, potreba vedeckého pokroku pre bežnú prax sa stáva menej transparentná a odpovedať na báзовú otázku: „Ako sa mám v spleti rôznorodých informácií vyznať?“ sa stáva takpovediac nemožné). Problematikou sociovedeckého diskurzu² sa vzhľadom na širší nemecký kontext komplexnejšie v slovenskom sociokultúrnom prostredí zaoberá J. Dolník (napríklad demokratizáciou vedy – 2015b; potrebou navodenia jazykovednej sociovedeckej komunikácie – 2015a; vedeckým diskurzom ako xenodiskurzom – 2015). Ako potenciálne vhodné pri ďalšom postupe sa ukazuje potreba odpovedať na otázky:

1. Aká je základná povaha sociovedeckej komunikácie?
2. Ako sa javí reálna povaha súčasnej sociovedeckej komunikácie v bioetickom diskurze?

1. Aká je základná povaha sociovedeckej komunikácie?

Primárne ide o špecifickú vedeckú komunikačnú sféru (Hoffmannová, 2016, s. 15), v ktorej sa v rámci istého komplexu komunikačných situácií dostáva do popredia vedomá interakcia medzi aktérmi. Kvalitatívne je sociovedecká komunikácia špecifickým komponentom sféry odbornej komunikácie³. Nachádza sa niekde v centre medzi vedeckým a praktickým konaním vedcov a laikov, no

² Vzhľadom na povahu našej práce konceptualizujeme diskurz tak, aby následnej poskytol vhodnú oporu pri lingvopragmatickej interpretácii. Ak teda diskurz zaradíme do kontextu bioetiky, bude nás predovšetkým zaujímať imanentná procedurálna zložka diskurzu (Chilton, 2004, z perspektívy evolučnej psychológie), ako biodiskurz ako objekt záujmu konštruje, aké sú jeho špecifiká z hľadiska interakcie veda a spoločnosť, masmédiá a veda vo vzťahu k bežnému recipientovi, aké hierarchické vzťahy figurujú v diskurzoch a aká je ich kvalita. O inštitucionálnej povahe diskurzu sa zmieňuje napr. S. Mills (1997, s. 10 – 16). Do popredia vstupuje dynamická vlastnosť diskurzu, špeciálne vzhľadom na komplikovanosť vzájomných vzťahov vedeckého, masmediálneho či bežného, každodenného diskurzu (Orgoňová, 2011). To nás vedie k sledovaniu rôznych typov kontextualizácie prostredníctvom typovo a žánrovo rôznorodých textov jednak vzhľadom na funkčnosť jazyka, jednak vzhľadom na sociálny svet.

³ Poznatky zo sféry odbornej komunikácie selektujeme účelovo vzhľadom na relevantnosť pre sociovedeckú komunikáciu.

nemožno ju povahovo komplexne zlúčiť s popularizačnou komunikáciou, hoci je parciálne, pravdaže, prítomná. Skôr ide o špecifikáciu bežného termínu vedecká komunikácia (Dolník, 2015b), dodávame, že s praktickým odborným potenciálom (Hoffmannová, 2016, s. 182). Primárnym komunikačným cieľom sociovedeckej komunikácie je sprostredkovanie relevantných vedeckých poznatkov tak, aby ich verejnosť vnímala ako prostriedok na riešenie problémov praktického alebo duchovného života.

Aktérmi sociovedeckej komunikácie sú (v ideálnom prípade) vedci a široká neodborná verejnosť. Kladie sa požiadavka na intersubjektívnosť vedeckej komunikácie⁴ – tu sa odráža sociálny charakter vedeckého poznávania (tamže, 2016, s. 193). Vedci a laici ako individua schopné ovplyvňovať povahu vzťahov tak tvoria v „globálnom úli“ kolektívne MY. Vedec figuruje v roli mediátora⁵ (nie popularizátora), a tak sa potenciálne zmierňuje autoritatívny status smerom k laickému publiku. Svojimi odbornými znalosťami v spolupôsobení s mediačnými zručnosťami potenciálne ovplyvňuje alebo modifikuje postoje (ak je to v istej situácii potrebné) či stereotypy bežných ľudí o vede a vedeckej činnosti (ale i naopak, vedecké postoje a stereotypy smerom k širokým masám).

Mediácia ako špecifický prostriedok sociovedeckej komunikácie je teda charakteristická zvýšenou mierou interakcie (teda vzájomnej angažovanosti), navodením živého dialógu či sociovedeckej diskusie, v ktorej primárne nejde o to, aby vedec „zvítľazil“ nad laikom, ale aby na základe svojich profesijných odborných a sociálnych zručností primeranou formou vysvetlil podstatu praktickej potreby takého vedeckého pokroku, ktorý spôsobuje spoločenské nezгоды (pozri napr. Pavlová – Knoblochová – Boháčová – Březinová, 2014; Kováč a kol., 2016).

Tento proces vedie k postupnému vyrovnávaniu akomodačno-asimilačnej disproporcie⁶, čo sa dosahuje zvyšovaním scientologickej predispozície laika. Posilnením kritického myslenia, komunikačnej kompetencie či celkovo sociálnej inteligencie jedinca v procese socializácie už vo výchovno-vzdelávacom procese tak účastníci sociovedeckého diskurzu potenciálne zmierňujú napätie, neistotu či obavu, čo prinesie veda a technika do budúcnosti. Nastolenie optimálnej mediácie (v zmysle rovnosti, efektívnosti, empatie a aktívneho počúva-

⁴ Vzhľadom na pluralitu výskumných smerov sa relativizuje požiadavka objektívnosti pri sprostredkovaní vedeckých poznatkov, ktorá je príznačná skôr v prírodných vedách.

⁵ V sociovedeckom diskurze je vedec mediátor vo svojom odbore, pričom prihliada na vedecké skúmanie v širšom kontexte, t. j. napr. vzhľadom na potenciálny dopad na vnímanie bežnými ľuďmi.

⁶ Vedec sa v komunikácii s laických recipientom prispôsobuje (akomodácia) jeho znalostnému i motivačnému svetu, ale prispôsobuje ho i sebe, „vťahuje“ ho do svojho znalostného i motivačného sveta (Dolník, 2015b, s. 14). Taktiež sa jedinec pri vstupe do sociovedeckého diskurzu riadi týmto procesom, prejavuje sa to tak, že odborníkovi rozumie, dokáže primerane interpretovať jeho jazyk a orientuje sa v jeho kognitívnom svete a relevantne argumentuje.

nia) vedca v spolupôsobení s aktívnym publikom pomáha jednak pochopiť diskrepancie vo vede samotnej, jednak nadobúdať schopnosť v primeranej miere interpretovať vedecké poznanie poznačené zložitými etickými dilemami, ktoré identifikuje bioetika ako parciálna disciplína v sociovedeckom kontexte. A tak sa z vedca a laika dokážu stať adekvátni komunikační partneri. Vrcholom tohto ideálu je navodenie takej sociovedeckej reality o biodiskuze⁷, ktorá bude aj napriek svojej zložitosti v súlade s našou normalitou⁸ (porov. Dolník 2015; Schwarzová 2016a, 2016b).

2. Ako sa javí reálna povaha súčasnej sociovedeckej komunikácie v bioetickom diskurze? Masmediálny obraz sociovedeckého diskurzu a bežní recipienti

Bežní recipienti preferujú vyrovňavanie sa s problematikou „bioreality“ reflektovaním masmediálnej prezentácie. Azda je to spôsobené ich dostupnosťou

⁷ Pre prehľadnosť uvedieme základné princípy bioetiky, na Slovensku interdisciplinárne etablovej vedeckej disciplíny. Podnet na vznik bioetiky tkvel v nutnosti začať reflektovať rozvoj vedy a techniky v oblasti biotechnológií, biomedicíny či enviromedicíny, ktorý so sebou priniesol rad etických problémov a otázok, ako sa vyrovnat' s oblasťami, ako napríklad génové inžinierstvo (klonovanie, genetická manipulácia organizmov, liečenie génovou terapiou), eutanázia, výskumy liečenia rakoviny, problematika LGBTIQ, alternatívna medicína a pod. a orientovať sa v nich Termín bioetika sa začal používať pre špecifickú etickú teóriu, ktorá sa zaoberá problémami etického rozhodovania sa človeka v konkrétnej situácii. Metodologický pluralizmus pri riešení takýchto konfliktov je dôležitý z hľadiska rôznosti vzhľadom na filozoficko-antropologickú, eticko-axiologickú, teologickú, právnu, biologickú, medicínsku či technickú perspektívu (Plašienková, 2015). Na Slovensku pristupujú k bioetike z pohľadu aplikovanej etiky odborníci na Katedre etiky a aplikovanej etiky Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (napr. Kovaľová, 2002, 2004; Kovaľová – Fobeš – Ďurčík – Ignjatovičová, 2009) či na Katedre bioetiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (napr. Gluchman, 1996, 1997, 2005, 2008, 2014; Bilasová, 1993, 1999, 2008 2012). Pri hľadaní spoločnej cesty humanitných vied naprieč bioetickými otázkami vznikajú centrá, napr. Centrum pre bioetiku (na Katedre filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave). V prostredí Univerzity Komenského vznikol projekt Univerzitného vedeckého parku, kde majú humanitné vedy možnosť participovať na bádani tzv. „tvrdej vedy“. Pre naše bádania sa inšpiratívnym stáva dynamizujúci sa vzťah veda – spoločnosť (medzi vedou a spoločenskou inštitúciou a inými spoločenskými inštitúciami alebo medzi vedou a inými formami ľudskej intelektuálnej aktivity, porov. Szapuová – Nuhlíček, 2015, s. 7) a demokratizácia vedy z hľadiska verejného záujmu.

⁸ Podľa nás sú veľmi perspektívne podujatia pre verejnosť, na ktorých sa priamo zúčastňujú vedci. Spomenieme napr. *Noc výskumníkov* s mottom „*Researchers are among us*“ – *Výskumníci sú medzi nami* má ambíciu priblížiť verejnosti výskumníkov ako „obyčajných“ ľudí s neobyčajným povolaním (pozri viac na: <http://www.nocvyskumnikov.sk/>, a konferenciu TEDx, na ktorej sa zúčastňujú špičkoví myslitelia podieľajúci sa na odkrývaní nových pohľadov a riešení už známych problémov (pozri viac na: <http://www.tedxbratislava.sk/recnici-videa/>).

a tým, že neustály rozvoj podmieňuje takmer okamžitú možnosť vyhľadania potrebnej „informácie“ v kyberpriestore (Gálik, 2010, s. 38 – 68). Tieto markantné benefity zabezpečujú masmédiám kľúčové postavenie v reálnych (rozumnej „mimomasmediálnych“) sociálnych štruktúrach 21. storočia. Sú síce ľudským výtvorom, prejavom ľudskej mysle a tela [...] (McLuhan, 2008, s. 366) [...], no v súčasnosti predstavujú autonómny svet riadený zákonmi o podávaní hotových návodov a riešení (tamže, 2008, s. 265).

Internet je „vizuálno-auditívny priestor“ (Gálik, 2010, s. 49), je charakteristický napríklad aktuálnosťou, multimediálnosťou, interaktivitou či hypertextualitou. Vo svojej takmer neohraničenej podstate a stieraním hraníc medzi verejnou a súkromnou sférou má potenciál vytvárať kolektívnu mentalitu (tamže, 2010, s. 49) v prospech navodzovania novodobých mýtov, ideálov, rituálov či predstáv ľudí o realite. Celkovo má vplyv na správanie, postoje, hodnoty či orientáciu „mediálneho publika“ (Radošinská – Višňovský, 2013, s. 5 – 11) vzhľadom na identifikáciu vlastností moderných biotechnológií. „Racionálne“ pobytu človeka vo virtuálnom priestore kriticky reflektuje aplikovaná disciplína – etika médií (napr. Remišová, 2010).

Naša komunikačná kultúra sa pohybom jedincov v intencích skutočnej reality a virtuálnej reality stáva transkultúrnou komunikačnou kultúrou (Gálik, 2010, s. 66). Pri širšie vymedzenej lingvo-pragmatickej charakteristike mediálnej komunikácie v tomto diskurze sa dnes už, prirodzene, nemôžeme uspokojiť s operovaním čisto na báze odhaľovania základných znakov „techno-komunikácie“, špecificky z hľadiska globálnej organizácie rozhovoru, lexikálnej roviny či konštruovania virtuálnej identity prostredníctvom e-jazyka (napr. Mochňacká, 2012, s. 202 – 211). Pre bežného recipienta je z pohľadu komunikačno-pragmaticky či diskurno-analyticky orientovanej lingvistiky aj vzhľadom na posilnenie sociovedeckej komunikácie oveľa prínosnejšie poukazovať na pragmatické ciele navodzované istým „spôsobom hovorenia“. Tieto ciele primárne dosahujú prostredníctvom rôznych jazykových praktík vyúsťujúcich do komplexných diskurzívnych stratégií. Prínosná je tiež interpretácia rôznych významov a odhaľovanie skrytých ideológií (Dijk, 1992, s. 87 – 117). Pretože médiá v dnešnom sociokultúrnom priestore majú tú „moc“ ovplyvňovať najbežnejšie spôsoby vnímania, konania, a tak sa vytvára ideová báza pre ďalšie myslenie v duchu médiami nastolených intencií.

Ľudia majú právo byť informovaní, veď veda a žurnalistika sú esenciálnymi piliermi demokratickej spoločnosti (pozri napr. ACATECH, 2014), a médiá majú obrovský potenciál v najvyššej miere participovať na kvalitnej sprostredkovanej komunikácii v sociovedeckom diskurze. No, paradoxne, užitočnejšie sa ukazuje vnímať aktuálne (a veľmi dynamické) trendy v médiách, keď je informácia predovšetkým komerčným obchodným artiklom, ktorý v prvom rade treba dobre predať (Radošinská – Višňovský, 2016, s. 83). Otázka znie, ako sa s touto skutočnosťou vyrovnávajú účastníci tejto komunikácie?

Načrtnutá charakteristika médií protirečí požiadavkami na optimálnu sociovedeckú komunikáciu. Vhodné je demonštrovať tie aspekty, ktoré markantne

ovplyvňujú kvalitu sociovedeckej komunikácie. Transparentne môžeme operovať so štvorcovým komunikačným modelom (Dolník, 2012, s. 368 – 407 sa inšpiruje štvorcovým modelom správy Schutz von Tuna, 1994, s. 14):

1. Na vecnoobsahovom aspekte je sprostredkovateľská funkcia znakov, prostredníctvom ktorých subjekt interpretuje svet, poznačená primárne multimodálnosťou (Fairclough, 2012, s. 4). Jednotlivé „módy“, t. j. verbálny, typografický, grafický, pikturálny (Hoffmannová, 2016, s. 263), tvoria jadro masmediálneho konceptu, stávajú sa „internetovými štandardami“, ktoré v užšom zmysle pomáhajú recipientovi rýchlo sa zorientovať a tiež priamo na mediálnych produktoch participovať (napr. komentovaním priamo pod článkami). Motiváciou médií je neustála produkcia nových posolstiev s maximálnou aktualizáciou, čo ovplyvňuje relevantnú obsahovú nasýtenosť textov. No na druhej strane sa podnecuje dynamický potenciál jazykových aj mimojazykových konotátov: napr. aktualizuje sa význam, že genetické modifikácie sú riziko, význam alternatívnej medicíny stojí na pilieroch viery v nadprirodzenosť či návratu k tradíciám – „do kuchýň starých materí“. A v takýchto intenciách obsah identifikujú aj recipienti – konzumenti mediálnych posolstiev, ktorí viac či menej rozumejú samotnej podstate problému tkvejúceho vo vede.
2. O sebaaprezenačnom aspekte môžeme hovoriť v súvislosti s (etickou) rolou médií, ktorá si v sociokultúrnom kontexte profiluje svoju identitu aj za hranicami virtuality. Kvalitu sociovedeckej komunikácie ovplyvňuje primárna rola internetu, ktorá spočíva predovšetkým v konštruovaní pozitívneho sebaobrazu, na ktorom sa implicitne podieľajú osobnosti tvorcov mediálnych posolstiev: čo si želajú, čo akceptujú, odmietajú, čo prežívajú, čo ich vzrušuje a pod. (Dolník, 2012, s. 400). Kvantita často prevyšuje kvalitu poskytnutých mediálnych posolstiev, a tak sa relevantné vedecké poznávanie reprodukuje v prospech potvrdzovania prestížneho statusu mediálnej prezentácie. Sebaaprezentácia na úkor hlbšej informovanosti či edukácie mediálneho publika vyúsťuje do etického problému, keď sa internetovým prehliadaním recipienti stretávajú s predkladaním posolstiev ako hodnotových svetonázorov, presvedčivosťou v argumentácii, zamlčaním nehodiacych sa skutočností, povyšovaním lži na pravdu a pod. (Remišová, 2010, s. 244).
3. Vzťahový aspekt neplní len fatickú funkciu v zmysle navodzovania sociálneho styku (Hoffmannová, 2016, s. 268; Dolník, 2012, s. 402), do popredia sa dostáva kvalita vzťahu medzi odosielateľom a prijímateľom v internetovej interakcii, ktorá sa pretavuje do takých prejavov sociálnych vzťahov, ktorým recipienti prisudzujú istý význam (Dolník, 2012, s. 372, 402). Primárnu rolu v sociovedeckej komunikácii hrajú vedci – mediátori, ktorí sú však v médiách často profilovaní ako autoritatívne osoby odstrihnuté od reality a vedecké bádanie je často prezentované ako „bláznivé“, „prelomové“ a „desivé“, no predovšetkým „ťažko pochopiteľné“ (Goldacre, 2013, s. 197 – 198) vo vzťahu k bežným recipientom. Azda aj pre subordinatívny vzťah submisívneho

laika voči mocenskej vedeckej autorite v tejto hierarchickej štruktúre (Dolník, 2015b, s. 12) sa recipienti často s otázkami obrátia na autority „zbavujúce“ sa autokratického postavenia. Ide napr. o tzv. „postavy z ľudu“ v zastúpení výživových poradcov, ľudových liečiteľov či homeopatov a tiež skeptikov. Odpovede na existenciálne otázky bežní ľudia hľadajú na diskusných fórach (napr. modrykonik.sk, zdravie.sk), ktoré združujú viac-menej homogénnych (ne)odborných aktérov, či sprostredkujú svoj problém neformálne prostredníctvom blogu (blog SME) a pod. Kvalita sociálneho vzťahu sa odráža v jazykovej štylizácii, keď recipienti reagujú na vedecké i pseudovedecké masmediálne prezentácie s istým stupňom sympatie – neutrálnosti – antipatie, pozitívnosti – neutrálnosti – negatívnosti, expresívnosti – nocionálnosti (Hoffmannová, 2016, s. 269), a tak sa ešte pred vstupom do sociovedeckej komunikácie vyzbrojú istými kognitívnymi či axiologickými predispozíciami.

4. Do apelového aspektu komunikácie sa premieta vôľová zložka masmediálnej, laickej i vedeckej „osobnosti“. Podstatu apelového aspektu môžeme komplexne zhrnúť v maxime: „Štylizuj tak, aby si účinkami štýlu posilnil priaznivosť podmienok na realizáciu apelovej intencie“. Na internete sa želaný účinok dosahuje napr. orientáciou na emócie (dojatie, strach, smiech a pod.; Remišová, 2010, s. 252) či procesom „rezonancie“, ktoré vyvolávajú závažnejší účinok na verejnú mienku (Giles, 2012, s. 28). Recipienti – laici hľadajú odpovede na existenciálne otázky, explicitne sa hovorí o „použití internetu“, ktorý nielen pasívne prijíma, ale často sám generuje jazykový i mimojazykový materiál, čím sa otvára potenciál na špecifickú konceptualizáciu komentárov, blogov, vlogov a pod. (Giles, 2012). Vo vedeckej sfére, ktorá pod vplyvom neustáleho rozširovania oblasti poznávania čoraz viac zasahuje do rozličných stránok ľudského života, sa potenciálne profiluje apel na intravednú komunikáciu. Jednak je apel a vedomie laika, aby si uvedomil potrebu participovania na vedeckom bádani, jednak je apel na „aktívnu otvorenosť“ vedeckej komunity (Dolník, 2015b, s. 12 – 13).

Selektívne vymedzené aspekty sociovedeckej komunikácie doplníme o psychologický aspekt. M. McLuhan (2008) hovorí o tom, že vplyvom médií sa menia psychosociálne podmienky ľudského života. Dôležité je teda exemplifikovať vplyv médií vzhľadom na stieranie hraníc medzi pasívnymi a komunikačne aktívnymi médiami, a tak sa plne počíta s aktivizáciou verejného publika.

Diskurzna analýza ako súčasť sociovedeckej komunikácie

Lingvistická interpretácia, ktorá odhaľuje (ne)zručnosť recipientov v optimálnej miere kriticky vnímať spleť postojov, názorov, hodnôt uložených v hotových mediálnych „prefabrikátoch“ s bioetickým podtextom v súlade s metodologickými požiadavkami metódy diskurznej analýzy, môže podnietiť vedcov a odborníkov, aby vo zvýšenej miere mediovali benefity alebo úskalia vedeckého pokroku

V stati sa zameriame na fenomén zdravia a alternatívnej liečby ako prostriedku dosiahnutia cieľa „byť zdravý“. Zdravie je v dnešnej dobe pre človeka dôležitou sociokultúrnou hodnotou, čo deklarujú napríklad v slovenskom kontexte preferované príslovia: „*zdravie máme len jedno*“, „*zdravie si za peniaze nekúpiš*“ a pod. Bez zdravého tela i ducha by sa nedali totiž efektívne a plnohodnotne zvládať všetky životné situácie v práci, rodine či vo voľnom čase. A povaha hypermodernej, globalizovanej doby „žičí“ aj rôznym alternatívnym formám umožňujúcim (s väčším či menším účinkom) zachovanie tejto hodnoty. Do popredia sa dostáva zvýšená miera konfrontácie medzi klasickou/tradičnou/konvenčnou liečbou a novými/modernými alternatívnymi spôsobmi dosahovania optimálneho zdravia⁹. A teda alternatívna liečba – napr. homeopatia dnes ponúka možnosť liečiť širokospektrálny rad rôznorodých symptómov. Od civilizačných ochorení a rôznych chorôb – prasacia chrípka, anorexia; bolestí – hlavy, chrbtice, sedacieho svalu; alergií cez poruchy pozornosti spojené s hyperaktivitou u detí – ADHD; až po mrkanie, ohrýzanie nechtovej výrastky na päťkách. Je rôzna motivácia siahnuť po homeopatických preparátoch. Do popredia sa dostáva i psychológia zdravia a v konečnom dôsledku nás zaujíma, ako si účastníci/bežní recipienti/laici biodiskurzu konštruujú jazykový obraz sveta o tomto diskurze. Potenciálne vhodnou metódou je interpretácia¹⁰ konkrétnych recipientských komentárov diskusných príspevkov na fórach, sociálnych sieťach či blogov¹¹. Základnou myšlienkou je, že hodnotový a názorový rozptyl, s ktorým potenciálne recipienti vstupujú do sociovedeckej komunikácie s vedcami pramení v neuspokojivom (z pohľadu laikov) vedeckom vysvetlení. A tak je homeopatia mnohými bežnými recipientmi uznávaná a preferovaná, no v mnohých vyvoláva istú dávku kontroverzie, skepsy.

1 Budovanie kladných postojov a preferencií v neodbornom verejnom prostredí

Všimnime si špecifiká homeopatického diskurzu v neodbornom prostredí na stránkach familiárne pôsobiacej poradne www.modrykonik.sk¹² a v internetovej poradni oficiálnejšieho charakteru www.zdravie.sk¹³. Primárna intencia

⁹ Zameriame sa predovšetkým na dosahovanie zdravia ako cieľa – porov. Krivohlavý, 2009, s. 28 – 30.

¹⁰ Sociológ M. Nohejl (2007, s. 12 – 13) nás – interpretov veľmi podnetne upozorňuje na to, že pri svojich interpretáciách máme byť tolerantní a vedomí si toho, že existujú aj iné možné konštelácie a stavby, a tak ponúkaný výklad môže byť doplnený, prekrytý, ale i podnecujúci rozvinuť interpretačný potenciál čitateľa (doplnila Z. S.), čo podporuje myšlienkami M. Foucaulta: „Interpretovať znamená reagovať istým spôsobom na nedostatok vypovedaného a kompenzovať tento nedostatok rozmnožením zmyslu“.

¹¹ Istou devízou je pre recipientov anonymita. Je prostriedkom na vyjadrenie spontánnych myšlienok a argumentov, ponúka rovnosť pri vyjadrení názorov individuí s vlastnou sociálnou identitou, motivačným či znalostným zázemím.

¹² Pozri <https://www.modrykonik.sk/>.

¹³ Pozri <http://www.zdravie.sk/>.

interaktantov klásť otázky vo verejnom, neodbornom priestore môže potenciálne prameniť z rôznych faktorov. My spomenieme najmarkantnejšie, a to vytváranie si kladných postojov na základe osobných skúseností, konfrontácie s tradičnou medicínou či na základe viery „v niečo vyššie“.

Do tohto verejného, internetového, viac-menej homogénneho priestoru vstupujú recipienti, ktorí sa dožadujú konkrétnej rady alebo odporúčania s cieľom zlepšiť svoj zdravotný stav: „*Ahojte dievcata podelte sa so skusenostami s homeopatiou. Som zvedava ci niekto navstevuje aj Dr. Tibenskeho*“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/alternativna-liecba/homeopatia-a-mudr-tibensky-2/>). Sledujme, že apel primárne vychádza z potreby kladenia doplňujúcich otázok („*zo zvedavosti*“)¹⁴ a dožaduje sa poskytnutia „*názorov*“ či osobných skúseností o homeopatickej liečbe. A tak sa hodnotenie a posudzovanie homeopatickej liečby či kvalifikovanosti konkrétneho homeopata deje predovšetkým na základe subjektívnych skúseností získaných najmä osobným kontaktom, prípadne sprostredkovanou pozitívnou skúsenosťou. Uveďme komentár priamo reagujúci na predchádzajúcu výzvu: „*ahoj ja som k nemu zašla na odporúčanie mojej švagrinej. Tá k nemu chodí aj so synovcom a im pomohol. [...]*“¹⁵ „*Na prvýkrát som tam bola 50 min. a on sa ma všeličo pýtal. A snažil sa ma diagnostikovať*“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/alternativna-liecba/homeopatia-a-mudr-tibensky-2/>). Jazykovo sa odpoveď v komunikácii profiluje jednak ako odporúčanie, jednak ide o faktické odovzdanie osobnej skúsenosti. Markantným príznakom vytvárania kladného postoja k tejto alternatívnej liečbe, resp. ku konkrétnemu homeopatovi, pramení napríklad už z navodenia pozitívneho vzťahu medzi komunikujúcimi (tzv. „*naladenia sa na spoločnú nótu*“). Kvalifikátorom sa v tomto prípade stáva počiatkový spôsob diagnostiky, v ktorej sa zdôrazňuje zvýšená miera individualizácie a komplexného diagnostikovania pacienta¹⁶. Individuálne zamerané na pacienta je intenzifikované dĺžkou trvania diagnostiky, a tak sa na budovaní kladných postojov podieľa časový faktor (*prvýkrát som tam bola 50 min.*)¹⁷ pred obsahovou náplňou vyšetrenia. Osobná

¹⁴ Spôsob kladenia otázok je na tomto portáli formalizovaný do podôb: otázka – súbor odpovedí, prípadne diskusia. Viac pozri napr.: <https://www.modrykonik.sk/forum/lieky-pre-deti/homeopatia-sedalia-2/>, <https://www.modrykonik.sk/forum/alternativna-liecba/hladam-homeopata-v-okrese-banovce-trencin-topolcany/>, <https://www.modrykonik.sk/forum/alternativna-liecba/vase-nazory-na-homeopatiku-2/>.

¹⁵ [...] značku používame na signalizovanie vynechania niektorých častí výpovedí. Vybrané diskusné príspevky či komentáre korektorsky neupravujeme, ponechávame ich v autentickej forme.

¹⁶ Čo na svojich stránkach intenzifikujú homeopatické kliniky alebo homeopatickí liečitelia, napr.: <http://www.homeo.sk/>, <http://www.ferencziowa.sk/blog/>, <http://www.homeopatiatrencin.sk/>, <http://www.homeopatia.wbl.sk/>, www.homeopatia.sk a pod.

¹⁷ Časový faktor vyšetrenia je argumentačne relevantný aj v ďalších diskusných príspevkoch: „*ja som bola v BA u homeopatky. zatiaľ teda len raz a to som tam bola 3hod. tiež sa ma všeličo pýtyovala a diagnostikovala ma [...]*“, „*[...] homeopaticka s tebou urobí rozhovor taky ze 1-2hodinov aby zistila ze ako sa citis, co je tvoj problem,*

skúsenosť teda hierarchicky prevyšuje potrebu informačnej nasýtenosti, zhodnotenia relevantných prínosov či konkrétneho spôsobu liečenia¹⁸.

Expresivizáciu apelu dožadujúceho sa prosby o radu sledujeme vo vzťahu matka – dieťa. Do popredia sa pritom dostáva emocionálna zložka ľudskej osobnosti – strach o dieťa a hnev adresovaný ošetrovúcemu pediatri: „*Môj 10-ročný syn má na patách výrastky. [...] Má ploché nohy, tak som si myslela, že je to následkom toho. Doktor mu nič nepredpísal, len povedal, že si to má natierať Fastum, Veral gelmi, že by to malo pomôcť. Potom sme boli ešte dvakrát po mesiaci na kontrole, ale stále mu to moc nepomáha. Kúpila som mu homeopatiká Hekla Lava a zmakčujúce podpatníky aj gelové vložky do topánok. Zdá sa, že trošku sa to polepšilo, lenže stále ho to veľmi bolí. Zistila som, že to aj nejako ožarujú, aj liečia nejakými rázovými vlnami, lenže doktor povedal, že deťom sa to v žiadnom prípade nerobí. To teraz má čakať a má ho to bolieť, kým nebude dospelý? Poradte mi prosím, čo mám robiť, budúci týždeň máme ísť zasa na kontrolu, ale nevidím v tom žiadny význam, lebo mu nič nepredpíše ani nedá.*“ (<http://www.zdravie.sk/poradna/41782/poradte-mi-nieco-na-vyrastky-na-patach>). Špecificky sa transformuje tendencia zabezpečiť pre svoje dieťa maximálnu starostlivosť. Matky často istotnou modalitou spochybňujú lekárske liečebné preferencie (neinvazívneho spôsobu liečby – neožarovať výrastky). Neúčinnosť liečebných postupov spolu s fyzickou bolesťou dieťaťa vyvolávajú v matke pocit bezmocnosti, čo sa profiluje aj v otázke: *To teraz má čakať a má ho to bolieť, kým nebude dospelý?* A tak sa profiluje negatívny postoj voči tradičnej liečbe, explicitne sa degraduje intencia lekára: „*nemá to význam*“, „*nič mu nepredpíše*“. A naopak, homeopatické preparáty spolu so špeciálnymi pomôckami subjektívne spečatujú pozitívny účinok: *Zdá sa, že trošku sa to polepšilo*. Ešte väčšia degradácia statusu lekára sa prejavuje napr. pri dlhodobom liečení deťoch, keď je nadmerné striedanie liečiv¹⁹ v krátkom časovom horizonte vnímané v intenciách neprediktability reakcie detského organizmu na zvolený liek. Recipienti – matky tak dokonca subjektívne hodnotia aktuálny stav dieťaťa ako „posun k horšiemu“: „*je jak pokusny kralik* (syn, doplnila Z. S.) *ale ucinky to nema ziadne akurat riadne trpi psychyka a je strasne agresivny* [...]“ (<http://www.zdravie.sk/poradna/46586/da-sa-na-adhd-aplikovat-homeopatia>). Metaforické prirovnanie dieťaťa k *pokusnému králikovi* implikuje v čitateľoch príspevku (a potenciálnych laických poradcov) celkovú stagnáciu v liečbe, prípadne až jej degradáciu, čo sa vo výsledku môže pretaviť do bez-

ake choroby mate v rodine, aku mas povahu... [...]“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/alternativa-liecba/homeopatia-a-mudr-tibensky-2/>)

¹⁸ Pozri viac napr. <https://www.youtube.com/watch?v=KyMEdCNvXGw> alebo <http://www.homeoclinic.sk/sk/o-nas/lekar-alebo-homeopat>.

¹⁹ A v mnohých prípadoch je tiež markantná dichotómia prírodné vz. umelé. Do kategórie „prírodné“ recipienti zaraďujú homeopatiká a kategóriu „umelé“ reprezentujú „toxické“ či „chemické“ lieky predpisované klasickou medicínou. Napr. <http://www.zdravie.sk/poradna/41337/ake-homeopatikum-je-na-krcove-zily>.

radnosti či hnevu. A práve liečba homeopatiou sa ukazuje ako alternatívne východisko z bezradnej situácie. A tak sa potenciálne môže homeopatická liečba glorifikovať na úkor marginalizácie klasickej medicíny.

Uvedme ilustračný príklad, v ktorom je silným motivantom siahnuť po alternatívnej liečbe viera v niečo, čo prevyšuje kapacitu bežnej, „pozemskej“ kognície: „*mne pomohla akupunktura aj homeopatika, homeopatia mi pomaha uz niekoľko rokov uspesne vyhnut sa lekarom. a este mi velmi pomohla jedna pani v dunajskej strede, lekari mi pomocť nevedeli. ale zavisí aj od teba ci si nachylna na alternativnu medicinu a ci jej veris.*“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/moje-zdravie/pomohla-vam-homeopatia-a-akupunktura/>). Jednak je to viera vyhnúť sa komplikovanému lekárskeму vyšetreniu alebo sérii rôznych, často časovo náročných a fyzicky bolestivých vyšetrení, z ktorých plynú pocity strachu či obavy²⁰, jednak je to viera v spirituálnu povahu homeopatickej liečby, viera na zázraky, resp. magické účinky homeopatov a homeopatik. V názore recipientky je implicitne prítomná parafráza zastupujúca behaviorálnu zložku postoja: tam, kde nepomôže klasická medicína, pomôže homeopatia. A teda dané vyjadrenia pôsobia na ostatných čitateľov persuzívne, jazykové zložky „úspešne sa vyhnúť lekárovi“, „lekári mi pomocť nevedeli“ implikujú takpovediac zbytočnosť, nepotrebnosť klasickej medicíny na úkor glorifikovanej alternatívnej homeopatie.

Glorifikácia homeopatickej liečby či persuzívnosť masmediálnych posolstiev o nej sa umocňuje do takej miery, že sa absolútne oslabuje požiadavka recipienta ziskávať, požadovať hlbšie informácie či intenzívne usúvzťažňovať jednotlivé informácie, hľadať optimálne riešenia, zaujímať sa o podrobnosti. Je to badateľné napr. z týchto konkrétnych vyjadrení: „*[...] ja som homeopatika nekupovala z lekarne, ale chodila som k homeopaticke ktora mi to miesala na mieru takže ani netusim cosom brala [...]*“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/moje-zdravie/pomohla-vam-homeopatia-a-akupunktura/>); „*[...] tak názov netuším, ale nie sú to bežne dostupné v lekárni. [...] a to druhé bolo niečo ako kremík.... ale presný názov neviem*“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/alternativna-liecba/homeopatia-a-mudr-tibensky-2/>). V daných vyjadreniach sa absolútne oslabuje „dopyt“ po informáciách. Neznalosť názvov homeopatických preparátov, ich zloženia, potenciálnych pozitívnych či negatívnych účinkov sa pretavuje do absolútnej až „slepej“ viery, čo navyše umocňuje argument, že tieto preparáty sú miešané („potencované“²¹) individuálne každému „na mieru“. Recipienti pasívne tieto *guličky* či *tinktúry* prijímajú a vôbec nepocitujú nutnosť

²⁰ Keď ide o strach z bolesti či z operačného zákroku, sledujeme napr. aj tieto vyjadrenia: „*mne pomohla akupunktura aj homeopatika, homeopatia mi pomaha uz niekoľko rokov uspesne vyhnut sa lekarom [...]*“ (<https://www.modrykonik.sk/forum/moje-zdravie/pomohla-vam-homeopatia-a-akupunktura/>), „*[...] robia sa mi modriny aj po slabom udretí, nechcem sa dat operovat, nosím aj zdr.podkolienky.*“ (<http://www.zdravie.sk/poradna/41337/ake-homeopatikum-je-na-krcove-zily>).

²¹ Pozri viac napr. <http://www.homeopatia.sk/principy-homeopatie/>.

správať sa ostražito, v čom sa prejavuje efektívnosť marketingovej diskurzívnej stratégie homeopatie. To mári akýkoľvek pokus o navodenie kritického myslenia v homeopatickom diskurze.

Požiadavka kritického myslenia sa navodzuje kladením otázok, ktoré sú z optiky laického recipienta relevantné. No dožadovania sa konkrétnych rád či odporúčaní, skúseností s konkrétnym homeopatom či otázky typu „*Aké homeopatikum je vhodné na mykózu a exém?*“ sa uspokojuje primárna potreba vyriešiť zdravotný problém čo najefektívnejšie v čo najkratšom čase. Otázka samoedukácie, ako aj otázka celoživotného vzdelávania súvisiaceho so zachovaním zdravia človeka či zdravým životným štýlom tvorí podstatu sociovedeckej komunikácie, tie sú zastierané požiadavkou žitia rýchleho života a povrchnosťou.

2 Odmietavá až liberálna kritika homeopatickej liečby vo verejnom priestore

Pri sledovaní diskusných fór, kde majú recipienti možnosť slobodne prezentovať svoje názory, myšlienky, postoje, sa taktiež navodzuje radikálna až liberálna miera skepticizmu, a tak sa problematika homeopatického diskurzu stáva ešte viac komplikovaná. Explicitne sa operuje najmä s jazykovými výrazmi ako *placebo*, *blud*, *šarlatánstvo*, ktoré sú na fórach interpretované v intenciách rôznych významových odtienkov.

Uvedme konkrétny príklad kategorického vylúčenia homeopatickej liečby ako alternatívnej možnosti ku konvenčnej liečbe: „*Homeopatia je jeden veľký podvod. Najhoršie je, že sa pácha na ľudí postihnutých nejakou chorobou, ktorí zúfalo hľadajú pomoc. A z takéhoto nešťastného človeka ťahá homeopat peniaze za prázdne vodičky.*“

Homeopatikum 30CH má pomer vody a liečiva 1 : 10⁶⁰. Wikipedia uvádza, že absolútna hmotnosť atómu je rádovo 10⁻²⁶ kg (0,000 000 000 000 000 000 000 01 kg). Takže gram homeopatika 30CH neobsahuje ani jeden atóm pôvodného liečiva. Neexistuje žiaden fyzikálny, biochemický ani iný prírodovedecký dôvod, prečo by takáto homeopatická gebuzina mala fungovať. Medicína je veda založená na vedeckých základoch.

Ak sa chce niekto živiť mágiou či podvádzaním pacientov, nech nepoužíva titul MUDr. ako napríklad MUDr. Vladimír Petroci, homeopat.

A solídne periodikum, akým by Pravda určite chcela byť, by nemala robiť reklamu takýmto nepodloženým, šamanským a v konečnom dôsledku škodlivým „liečebným“ metódam.“ (<http://zdravie.pravda.sk/zdravie-a-prevencia/clanok/276134-homeopatia-nelieci-chorobu-ale-cloveka/>). Negatívny postoj recipienta je vybudovaný na absolútnom až absolutistickom presvedčení o porušovaní etických princípov lekárstva, ktoré sú normatívne ukotvené v modeloch Hippokrata či Paracelsa. Ide predovšetkým o apel na princíp prospešnosti, ktorý sa významovo ukotvuje ako nulová prospešnosť pre chorého („*postihnutého nejakou chorobou*“) na úkor maximálnej finančnej prospešnosti profitujúcich farmaceutických spoločností. Pacient sa v optike motivačného sveta recipienta

profiluje ako obeť týchto *šamanských a v konečnom dôsledku škodlivých „liečivých“²² metód*. Do otvoreného konfliktu sa v homeopatickom diskurze stavia pacient – subordinatívne myslíaca a konajúca obeť s homeopatickou autoritou (lekárom – homeopatom s akademickým titulom). Ostro kriticky sa zhodnocuje iracionálny, vedecky metodicky neverifikovateľný spôsob prípravy preparátu riedením, pričom persuzívnosť svojho tvrdenia recipient deklaruje matematickým výpočtom. Spôsob výroby homeopatických preparátov v ňom vyvoláva konotácie, ktoré korešpondujú s nedostatočnou vedeckou verifikovateľnosťou, čo deklaruje výrazom *homeopatická gebuzina* či chápaním medicíny ako „*vedy založenej na vedeckých základoch*“²³. Explicitne a nekompromisne vo verejnom priestore zaujíma negatívny postoj, adresuje ostrú kritiku na portál pravda.sk, ktorému homeopatické prezentácie v pozitívne persuzívnych intenciách devalvujú hodnovernosť prezentovaných obsahov.

V súlade s homeopatiou sa operuje s lexémou *placebo* (podľa Slovníka cudzích slov, (2005) ide o zdanlivý liek obsahujúci iba farmakologicky nepôsobivé látky, prázdne liečivo²⁴), pričom bežní recipienti interpretujú tento pojem širokospektrálne. Masívna kampaň za homeopatiu, do ktorej sa zapojili známe slovenské osobnosti, mala za primárny cieľ pozitívne vplývať na recipientov. No vyvolala aj silnú vlnu kritiky a skepticizmu. Idey prezentované na billboardoch (napr. *„homeopatia nám pomáha“²⁵*) sa odporcami, ktorí sa štylizujú do roly bezprostredne zainteresovaných, interpretovali ako *klamlivé* či *zavádzajúce*. Prezentujú názor, že účinky placebo sa neprávom hierarchicky povyšujú na hodnotovo rovnakú úroveň ako účinnosť liečiv²⁶. To podnietilo skeptikov zorganizovať protestnú akciu „hromadné predávkovanie homeopatikami“²⁷ s recesistickým podtextom. Rezonovala predovšetkým ironizácia homeopatie založenej na spirituálnych princípoch: „*sakra, robím. nevadí, predavkujem sa v práci a spojím sa s vami pomocou kozmickej energie.*“ (https://www.facebook.com/events/1088560261215116/?active_tab=discussion; podčiarkla Z. S.) a parodi-

²² Úvodzovkami recipient signalizuje ironiu v zmysle ekvivalencie medicínskeho a homeopatického liečenia.

²³ Na tomto mieste môžeme tiež operovať s vyjadreniami lekára Ondreja Sukeľu, ktorý otvorene a verejne vyjadruje odmietavý postoj voči homeopatii, liečenie homeopatikami považuje za neetické. Pozri napr.: <https://www.rtvs.sk/televizia/archiv/10076/97346>.

²⁴ <http://slovniky.korpus.sk/?w=placebo&d=scs> [cit. 2017-01-23].

²⁵ Na konkrétnom bilboarde sa nachádzajú športovci Matej Lipták a Dominika Cibulková: <http://t2.aimg.sk/magaziny/0Tkebu0TR8GsRK6bpUGf6w~Bilbordy-neporuj-z-kon-nepropaguj-konkr-tny-liek.jpg?t=LzgwMHg0NTAvc21hcnQvZmlsdGVyczp3YXRlcm1hcmsobWFnYXppbnkvbWFya19jYXNfMi5wbmcscMCwwLDAp&h=Ja2zNpLbKzIuh3WAvzSMdg&e=2145916800&v=2>.

²⁶ Pozri napr. <http://www.predavkovanie.sk/>, <http://strategie.hnonline.sk/spravy/783604-zname-osobnosti-v-kampani-propaguju-homeopatiu-pripad-riesi-rpr>, <http://www.omediach.com/reklama/item/9927-v-uliciach-je-nova-homeopaticka-kampa%C5%88-%E2%80%93chysta-sa-predavkovanie>.

²⁷ Pozri https://www.facebook.com/events/1088560261215116/?active_tab=discussion.

zácia farmakologických postupov výroby homeopatických tabletiiek: „*a je to bezpečne? Co ak z toho dostanem hyperglykemicky sok?*“, „*Budu dostupne stanice s inzulinom? Keby nahodou sa naozaj niekomu podarilo predavkovat*“ (oba príklady na: https://www.facebook.com/events/1088560261215116/?active_tab=discussion). Vo vyjadreniach sa implicitne bezpečnosť hyperbolizuje vzhľadom na priamo úmerne stúpajúce množstvo príjmu cukru pozitívom väčšieho množstva homeopatických tabletiiek. Aj keď sa odbornými vyjadreniami (*hyperglykemický šok, stanice s inzulinom*) recipienti profilujú ako do problematiky zainteresovaní, ide o generalizáciu, ktorá sa deje na úkor hlbšej vzdelanosti, no spĺňa účel recesistického „povstania ľudu“.

No recipienti si výraz *placebo* nespájajú výlučne s negatívnymi konotáciami: „*V nadpise clanku je chyba. Nie je pravda, ze homeopatia nelieci. Homeopatia preukazatelnie lieci, ale z vyssou ucinnostou, akou ma placebo. Placebo nie je nadavka - bezne sa pouzivaj aj pri klasickej liecbe a v specifickych pripadoch moze dosahovat ucinnost liecby (nepliest si s ucinnostou lieciva, ktora je stale nulova) dokonca az 40%. Problem je v tom, ze jednak existuje ohromna skala ochoreni, kde absolutne nezabera. Samozrejme aj eticky problem: ak niekto za obycajnu flasticku zo sladkou vodou pyta astronomicke sumy, nie je to podvod?*

„*Najnovšia analýza hovorí, že homeopatia má účinky ako placebo.*“ Nie iba *ta najnovšia*, hovoria to *zhodne úplne všetky seriózne vedecké analýzy*. *Vacsie ucinky homeopatie nielenze neboli statisticky pozorovane, mysticky ritual pretriasania (potencovanie)* nema *ziadnu oporu vo vede*. Riedením sa *spominany efekt dosiahnuť neda*. *A co tych 1367 analyz? Nuz v homeopatii sa zarabaju neskutocne velke peniaze, preto ostavaju peniaze aj na divadlo: homeopaticke knoferencie, homeopaticke odborné casopisy, ktorými sa snazia vzbudit dojem vedeckosti.*“ (<http://tech.sme.sk/diskusia/2275798/1/homeopatia-nelieci-aj-tak-ju-lekari-predpisuju-a-pacienti-platia.html>). Komentár je bezprostrednou reakciou na prečítaný článok, v ktorom primárne ide o kritické zhodnotenie vzhľadom na širší etický kontext. Recipient jazykovo zracionalňuje negatívne konotácie placebo efektu, ktorý oddeľuje od účinnosti homeopatického liečiva (*placebo v špecifických prípadoch môže dosahovať účinnosť liečby, účinnosť homeopatického liečiva je nulová*). Primárny problém však predstavuje nemalý finančný kapitál, ktorý je nutný vynaložiť na kúpu homeopatických preparátov. Pričom sa uvažuje v širších intenciách, či v tomto marketingovom ťahu nejde už priam o podvod, ak sa *za astronomické ceny predáva flaštička s vodou*. Metaforickým vyjadrením *flaštička s vodou* recipient deklaruje svoje predchádzajúce tvrdenia o neúčinnosti „účinnnej homeopatickej látky“, spôsob prípravy potencovaním sa explikuje ako *nevedecký mystický rituál*. Recipient priamo pomenúva diskurzívne marketingové stratégie, nazývané *hry* (*homeopatické konferencie, homeopatické odborné časopisy*). A tieto spektakulárne²⁸ praktiky

²⁸ Pojem podľa Radošinská – Višňovský, 2013, s. 51 – 62.

majú za cieľ vo verejnej mienke „konzumného publika“ povzbudzovať obraz odbornosti, vedeckosti.

V diskusných príspevkoch nachádzame demokratizáciu až liberalizáciu alternatívnej medicíny v prospech subjektívnej a individualizovanej preferencie jedinca: „*zle to interpretujes, to tvoji rodicia verili, ze sa uzdravis, tak si sa „placebo“ uzdravil :) Alebo inac - ono by ti ta alergica presla tak ci tak, ... (neviem, preco alergologovia strasia, ze moze skoncit astmou) Alebo - moznost zazrak (je zaujimave, ze proti viere v Boha sa tu takto nebroji - a predsa - viera ako viera) AK sa dobre z detstva pamatam, tak v takom postaveni bola aj akupunktura a zda sa, ze si nasla svoje miesto :) Ja osobne neviem, ci to funguje, alebo nie. Ale - ved kto chce, nech si to skusi - raz, dvakrat, ... parkrat s a parkrat bez a potom nech si urobi zaver. Nakoniec - co koho do toho, za co ja zaplatim svoje peniaze, zvlast ked to priamo nemoze uskodit (ako veda tvrdi) a teda to neprinasa dodatocne naklady pre spolocnost (priamo, sprostredkovane asi ano - ked stav pacienta prejde do tazsieho stadia - no ale to nie je len o homeopatii - takto by sme mohli vycitat mnoho veci - odmietanie ockovania, fajcenie, alkohol, workoholizmus, ...)*“ (<http://tech.sme.sk/diskusie/2275798/1/homeopatia-nelieci-aj-tak-ju-lekari-predpisuju-a-pacienti-platia.html>). Recipientka svojím príspevkom do diskusie reaguje na predchádzajúci príspevok týkajúci sa homeopatie a alergie (ktorá, ak je neliečená, môže vyústiť do astmy). Celkovo sa v príspevku eufemizuje problémovosť, preferuje sa názorová a hodnotová divergentnosť spojená s etickou kontroverznosťou homeopatického diskurzu. Odhaľujeme transcendentálnu interpretáciu (*tvoji rodičia verili, že sa uzdravíš, tak si sa „placebo“ uzdravil*) a postojovú demokratizáciu (*kto chce, nech skúsi a urobí si záver*). Recipientka tiež implicitne deklaruje potrebu odosobniť sa od manipulatívnych masmediálnych prezentácií tohto problému, ktoré majú svoje špecifiká (na tie sme poukázali v teoretickej časti príspevku). Posolstvom pre ostatných diskutérov je naučiť sa myslieť individuálne vzhľadom na svoje potreby a preferencie a oslobodiť sa od vplyvu prevládajúcej verejnej mienky, ktorá, ako sme ukázali, ani zďaleka nereflektuje jednotný postoj.

Záver

Metóda diskurznej analýzy je vhodná pri odhaľovaní rôznej škály postojov, názorov, hodnôt, ktorými disponujú bežní recipienti – laici pri vstupe do sociovedeckej komunikácie v bioetickom, konkrétne homeopatickom diskurze. Primárnou snahou navodzovania sociovedeckej komunikácie medzi vedcom – odborníkom a verejným laickým publikom je snaha o dosiahnutie konsenzu. Jednak aby vedec – mediátor pristupoval k neodbornému recipientovi ako k seberovnému partnerovi, a jednak aby sa laik nastavil na špecifiká vedy, ako napríklad neustály pokrok, z čoho plynie nutnosť korekcie či nie vždy jednoznačná preferencia jedného konkrétneho spôsobu. Smerovanie k ideálu sociovedeckej komunikácie tkvie v poznaní úskali autonómizovaného masmediálneho kolosu a tiež poznanie a rešpektovanie škály preferencií, s ktorými účastníci bioetického diskurzu vstupujú

do sociovedeckej komunikácie. Úloha mediátorov sa tak značne komplikuje, no optimálne sa ukazuje ambícia zmeniť túto zaužívanú paradigmu v prospech demokratizácie vedy smerujúcej ku kultivovaniu nevedeckého publika, odstraňovania, prípadne zmierňovania persuzívnej roly masmédií ako sprostredkovateľov bioetických posolstiev bežným recipientom.

LITERATÚRA

- BONFADELLI, Heinz: *Einführung in die Publizistikwissenschaft*. Zürich: Offsendruck Maurer 1996. 218 s.
- CHILTON, Paul: Metapresentation, discourse and discourse spaces in Marques. In: *Práticas de investigação em Análises Linguística do Discurso – Actas do II Encontro Internacional de Análise Linguística do Discurso*. Ed. M. Aldina. Braga: Cehum 2004. (predpublication draft).
- DOLNÍK, Juraj: Orientácia v sociovedeckej xenosituácii. In: *Bioetické výzvy a súčasnosť*. Ed. Z. Plašienková. Bratislava: Stimul 2015, s. 261 – 272.
- DOLNÍK, Juraj. 2015a. Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie. In: *Slovenská reč*, 2015a, roč. 80, č. 5 – 6, s. 263 – 275.
- DOLNÍK, Juraj: Radikálna demokratizácia a interakcia vedy. In: *ITLib. Špeciál, Veda – vec verejná, Biotechnológia a biotechnologické výzvy v spoločensko-kultúrnom rámci*, 2015b, roč. 2015, č. 1, s. 11 – 15.
- GILES, David: *Psychologie médií*. Praha: Grada 2010. 185 s.
- HEIDEGGER, Martin: *Věda, technika a zamyšlení*. Praha: OIKOYMENH 2004. 64 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016. 510 s.
- KOVALOVÁ, Daniela: *Aplikované etiky II. Bioetika a medicínska etika*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2004. 76 s.
- KOVALOVÁ, Daniela – FOBEL, Pavel – ĎURČÍK, Vladimír – IGNJATOVIČOVÁ, Dana: *Bioetika ako akademická a profesionálna špecializácia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Katedra etiky a aplikovanej etiky 2009. 110 s.
- KŘOVOHLAVÝ, Jaro: *Psychologie zdraví*. Praha: Portál 2009. 279 s.
- LIPOVETSKY, Gilles: *Hypermoderní doba*. Praha: Prostor 2013. 144 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Discourse Dynamics. In: *Czech and Slovak Linguistic review*, 2011, č. 1, s. 32 – 44.
- MILLS, Sara: *Discourse*. London: Routledge 1997, s. 10 – 16.
- MOCHŇACKÁ, Barbora: JAZYK – IDENTITA – SPRÁVANIE ONLINE: Poznámky k diskurzu elektronickej komunikácie. In: *Epištoly o jazyku a jazykovede*. Eds. J. Kesselová – M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 202 – 211.
- PLAŠIENKOVÁ, Zlatica (ed.): *Bioetické výzvy a súčasnosť*. Bratislava: Stimul 2015. 304 s.
- RADOŠINSKÁ, Jana – VIŠŇOVSKÝ, Ján: *Aktuálne trendy v mediálnej kultúre*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2013. 154 s.
- REMIŠOVÁ, Anna: *Etika médií*. Bratislava: Kalligram 2010. 310 s.
- SCHWARZOVÁ, Zdenka: Interpretačný potenciál lexémy *modifikácia* v kontexte bioetického diskurzu. Variácie perspektív nazerania na *geneticky modifikované organizmy*. In: *Skryté prednosti prejatých slov*. Eds. D. Svobodová – M. Baňko. Ostrava: Ostravská univerzita 2016a, s. 101 – 108.

- SCHWARZOVÁ, Zdenka: Rozvíjanie komunikačnej kompetencie ako predpoklad pre vstup do sociovedeckej komunikácie. In: *Súčasný výzvy vo vzdelávaní jazykov: Ako ďalej?* Eds. Z. Šimová – D. Sorádová. Nitra: SlovakEdu 2016b, s. 84 – 93.
- Slovník cudzích slov (akademický). 2., doplnené a prepracované vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petrůčkovéj a J. Krausa. Preklad Ľ. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Ed. Ľ. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. Dostupné z WWW: <http://slovníky.korpus.sk/?w=&d=scs>.
- SZAPUOVÁ, Mariana – NUHLÍČEK, Martin: Veda ako vec verejná: poznámky k súčasnej dynamike vzťahov medzi vedeckým výskumom a spoločnosťou. In: *ITLib. Špeciál, Veda – vec verejná, Biotechnológie a biotechnologické výzvy v spoločensko-kultúrnom rámci*, 2015, č. 1, s. 7 – 10.

ZDROJE

- [1] FAIRCLOUGH, Norman: *Critical discourse analysis*. 2012, s. 1 – 14. Dostupné z WWW: https://www.academia.edu/3791325/Critical_discourse_analysis_2012 [cit. 2017-01-19].
- [2] ACATECH (National Academy of Science and Engineering). *On Designing Communication between the Scientific Community, the Public and the Media*. 2014. Dostupné z WWW: http://www.acatech.de/fileadmin/user_upload/Baumstruktur_nach_Website/Acatech/root/de/Publikationen/Kooperationspublikationen/3Akad_neu_Stellungnahme_Kommunikation_2014_EN_fin.pdf.

Sémantická analýza niektorých prípadov slovensko-slovinských interlingválnych homoným¹

Alica Ternová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
ternova.alica@gmail.com

Problematica zradných slov (false friends) alebo vhodnejšie medzijazykovej (interlingválnej) homonymie, najmä v príbuzných jazykoch je aj v súčasnosti stále nevyčerpaná a vzbudzuje odborný záujem, aj keď už dnes existuje množstvo výskumov a najmä slovníkov medzijazykových homoným v rôznych jazykových reláciách. V tej slovensko-slovinskej sa u nás najviac angažoval Juraj Vaňko a vytvoril slovník slovensko-slovinských homoným (*Slovaško-slovenska homonimija. Slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov*, 2003), ale aj solidnu teoretickú základňu na hlbší výskum tejto oblasti konfrontačnej lexicológie, sémantiky a lexikografie. Práve jeho analytické práce ukázali, že na materiáli medzijazykových homoným sa ukazujú všeobecnejšie tendencie v divergentnom vývine týchto dvoch slovanských jazykov. Nazdávame sa, že zameraním sa na hlbkové sémantické štruktúry a analytickým prístupom k medzijazykovej homonymii je možné skúmať sémantický vývin v príbuzných jazykoch a špecifické spôsoby odrazu mimojazykovej reality v nich.

V tomto príspevku sa zaoberáme sémantickou analýzou dvoch párov medzijazykových homoným, resp. paroným – čiže slov z dvoch jazykových systémov, ktoré sú zhodné alebo podobné svojou formou, ale v praxi (prekladateľskej alebo komunikačnej) spôsobujú nedorozumenia svojou odlišnou sémantikou. Ide o synchrónne nemotivované lexémy slk. *ruža* – sln. *roža* a slk. *kvet* – sln. *cvet*. Pri sémantickej analýze vychádzame z výkladov ich pôvodu v etymologických slovníkoch oboch jazykov a hľadáme sémantickú motiváciu, resp. sémantické zmeny na diachrónej úrovni od predpokladaného pôvodného významu spoločného predka k súčasnemu významu alebo štruktúre významov v oboch predmetných jazykoch. Ukáže sa tak spôsob vzniku medzijazykovej homonymie a na synchrónnej úrovni aj sémantické vzťahy medzi významami.

Slk. *ruža* – sln. *roža*

Homonymný pár slk. *ruža* – sln. *roža* je v oboch jazykoch prevzatý po praslovanskom období, teda po 10. storočí (Kopečný, 1981, s. 9), pravdepodobne prostredníctvom starej hornej nemčiny – *rōsa*, dnes nem. *Rose*. Ide o výpožičku z lat. *rosa* (ruža), ktorá je pravdepodobne prevzatá z gr. *rhōdon*, *rhodēā* v rovnakom význame (Snoj, 2015; Králik, 2016, s. 516 – 517). Pôvodný význam si lexéma

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu UGA III/14/2016 Slovensko-slovinská interlingválna homonymia.

zachovala v slovenčine (v slovinčine má dnes základný význam „kvetina“), v slovinčine sa tento význam označuje spravidla výrazom *vrtnica*, v ojedinelých prípadoch (pozri nižšie) aj *roža*. Lexéma *vrtnica* vznikla univerbizáciou (v 18. stor.) výrazu *vrtna roža*, čo je doslovný preklad nem. *Gartenrose* (Snoj, 2015), a pravdepodobne postupne v tomto význame nahradila slovo *roža*, ktoré nadobudlo nový hlavný význam a pôvodný si ponechalo len ako okrajový.

Členy medzijazykového páru sú v oboch jazykoch polysémické, *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ) aj *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) uvádzajú po 3 významy². Pre prehľadnosť ich uvádzame v nasledujúcej tabuľke. Zhodné významy sú vyznačené jednou farbou.

slk. <i>ruža</i> (KSSJ)	sln. <i>roža</i> (SSKJ)
1. krovitá oštnatá rastlina s jemne voňavými kvetmi	1. rastlina z izrazitím cvetom (rastlina s výrazným kvetom)
2. v názvoch rastlín: <i>vodná r.</i> lekno; <i>alpská r.</i> rododendron	2. knjiž. <i>vrtnica</i> (kniž. <i>ruža</i>)
3. infekčná kožná choroba	3. rdeč nazobčan kožni izrastek na vrhu petelinove glave; greben (červený zúbkovitý kožný výrastok na hlave kohúta, hrebeň)

Prvému sloviniskému významu zodpovedá význam slk. „kvet, rastlina s výrazným kvetom, kvetmi“. K tejto zmene významu došlo sémantickým posunom na báze synekdochy, *species pro genere*. Lexéma označujúca konkrétny druh kvetu – ružu sa v istom období vývinu jazyka začala používať na označenie celého rodu, čiže vo význame „kvet, kvetina“, pravdepodobne pod vplyvom nového slova, ktoré prevzalo význam „ruža“ (*vrtnica*). Pôvodný význam sa v slovinčine zachoval len okrajovo, resp. je zastaraný, v slovníku sa uvádza ako knižný výraz pre spis. *vrtnica* (ruža). Hyperonymicko-hyponymický vzťah výrazov *roža* a *vrtnica* dobre ilustruje príklad:

Vsak dan so na odru zamenjali po 1200 različnih rož (gerber, alstromerij, streljic in seveda vrtnic) (Každý deň na javisku menili 1 200 rôznych kvetov (gerbery, alstromérie, strelície a, samozrejme, ruže)).

Sémantickým posunom na báze metafory vznikol tretí význam hyperlexémy – „výrastok na hlave kohúta, hrebeň“. Východiskom metaforického posunu však veľmi pravdepodobne nebola vonkajšia podobnosť kohútieho hrebeňa s akýmkoľvek kvetom (čiže s novým synekdochickým významom slova *roža*), ale práve pôvodný význam ruža – najčastejšie červený výrazný členitý kvet.

² Pracujeme tu len s významami uvedenými v *Krátkom slovníku slovenského jazyka*. Sémantickými variáciami a jazykovým obrazom sveta v lexéme ruža sa detailne zaoberala G. Múcsková v článku *Meno ruže v „jazykovom (nárečovom) obraze sveta“* (2010).

Pôvodný význam je viditeľný napríklad aj vo frazeologickej jednotke s pôvodom v nemčine (*auf Rosen gebettet sein*) – z rožicami je/ni postlano komu (slk. ekvivalent *(ne)mať na ružiach ustlané*) alebo vo výraze sln. *rožni venec* – slk. *ruženec* (z cirk. lat. *rosarium* – za sebou nasledujúce modlitby vytvárajú veniec duchovných ruží, Králik, 2015, s. 517). V niektorých prekladoch alebo kalkoch sa zachováva lexikálna forma *roža* ako preklad lat. *rosa*, napr. *hibiscus rosa-sinensis* – sln. *kitajská roža* (slk. *čínska ruža*); *rosa canina*: sln. *divja roža*, *šipek* (slk. *šípová ruža*) a i., alebo z taliančiny, napr. dielo Umberta Eca *Il nome della rosa* (slk. *Meno ruže*) je preložené ako *Ime rože* (tento príklad uvádzame len na ilustráciu, je známe, že dielo má mnohvrstevnú symboliku a použitie výrazu *roža* v preklade podlieha umeleckým požiadavkám). Aj v starších prekladoch stredovekého literárneho diela *Le Roman de la Rose* bol slovinský názov *Roman o roži*. Podobne názov historickej udalosti z angl. *Wars of the Roses*, slk. *vojna ruží*, označuje okrem *vojna vrtníc* aj frekventovanejší výraz *vojna rož* či *boji/vojna med rdečo in belo rožo*. SSKJ uvádza pri tomto výraze výklad: „*boji med rdečo in belo rožo* – *boji od 1455 do 1485 med dvema angleškima kraljevskima rodbinama, od katerih je imela ena za simbol rdečo, druga pa belo vrtnico*“ (boje v rokoch 1455 – 1485 medzi dvoma anglickými kráľovskými rodní, z ktorých jeden mal za symbol červenú a druhý bielu ružu). Sln. *roža* má veľmi okrajovo aj význam „ruža“, hoci je v takomto význame štylisticky príznakové a archaické, vytvára sa tak akýsi vnútrošlovný hyperonymicko-hyponymický vzťah (medzi dvoma lexiami hyperlexémy). Tu však ostáva otvorená otázka, či rodení slovinskí hovoriaci, ktorí si nie sú vedomí pôvodu a originálneho znenia výrazov, chápú slovo *roža* v týchto prípadoch ako slovo *ruža* alebo ako slovo *kvetina*.

Situácia slovenskej hyperlexémy *ruža* nie je taká komplikovaná. V prvom, najfrekventovanejšom, význame si zachovala pôvodný význam: „krovitá ostnatá rastlina s jemne voňavými kvetmi“, nem. *Rose*, angl. *rose*. Ďalšie dva významy vznikli metaforickým prenosom na základe podobnosti; v treťom význame ide o podobnosť s červenými vypuklými vyrážkami na koži, v druhom význame s niektorými rastlinami, ktorých kvety sa podobajú kvetom ruží (*vodná ruža* – lekno). V iných prípadoch názvov rastlín ide o doslovné preklady inojazyčných názvov (rododendron, nem. *Alpenrose* – slk. *alpská ruža*). Možno sú v slovenčine, samozrejme, aj aktuálne metonymické prenosi, kde sa lexéma *ruža* používa ako synekdocha *species pro genere*, a v takýchto špecifických kontextoch priamo koreluje so slovinským významom lexémy.

Pri homonymnom páre slk. *ruža* – sln. *roža* ide o typ externej homogénnej interlingválnej homonymie. Obe lexémy vznikli z rovnakého pôvodného prevzatého slova, ktoré si v slovenčine zachovalo pôvodný význam ako hlavný, no v slovinčine bol pôvodný význam novým slovom (*vrtnica*) vytlačený na okraj sémantického spektra a v zaužívaných slovných spojeniach. Možno teda povedať, že je to prípad interlingválnej homonymie, ktorý vznikol tak, že sa pôvodne monosémická lexéma cudzieho pôvodu rozvinula v oboch jazykoch na polysémickú, no s odlišnými jednotlivými významami, a pôvodný význam sa

nezachoval v oboch jazykoch ako dominantný. Ak berieme do úvahy len najfrekvencovanejšie hlavné významy oboch lexém, ide o medzijazykové homonymá (resp. paronymá z dôvodu hláskovej zmeny o – u) v hyperonymicko-hyponymickom vzťahu (sln. *roža* – rod: slk. *ruža* – druh), v závislosti od kontextu by však v niektorých situáciách mohli vystupovať aj ako pravé ekvivalenty (napr. slk. *alpská ruža* – sln. *alpska roža*, dielo slk. *Meno ruže*, sln. *Ime rože* a pod.).

Slk. *kvet* – sln. *cvet*

V týchto významových súvislostiach a vzhľadom na dominantný význam slovinskej formy *roža* treba spomenúť aj paronymný pár **slk. *kvet* – sln. *cvet***. Formálne sa tieto dve lexémy odlišujú pravidelnou hláskovou zmenou psl. *kv-* > sln. *cv-* (pred prednými vokálmi), ktorá v západoslovanských jazykoch neprebehla, a preto slovenčina zachováva staršiu podobu tejto spoluhláskovej skupiny. Aj v tomto prípade ide o homogénnu medzijazykovú homonymiu, pretože obe lexémy majú spoločný pôvod, ale na rozdiel od prvého páru treba tento vzťah špecifikovať ako interný, pretože pôvod sa vysvetľuje z psl. **květъ* (z ide. **kwojto-*), čo je odvodenina s pravdepodobným pôvodným významom *lesklý, žiarivý, svetlý, biely*. Z rovnakého koreňa pochádzajú aj slová s koreňom *svet-/sviet-* (*svetlý, svietiť, sviečka* a pod.). Významový posun od *lesklý, žiarivý* a pod. ku *kvet* súvisí zrejme so sfarbením kvitnúcich rastlín (Králík, 2015, s. 311; Snoj, 2015), a teda môžeme hovoriť o určitom type metaforického posunu. V ruštine a bulharčine má táto lexikálna forma (rus. *цвет*, bulh. *цвет*) dominantný význam „farba“, ktorý vznikol, takpovediac, prenosom pôvodného významu, respektíve generalizáciou – z istých vizuálnych atribútov na iný vizuálny atribút so širším obsahom – farba.

Rovnako ako pri prvom slovensko-slovinskom páre aj v tomto prípade ide o dve polysémické lexémy. Pri týchto sa však prvý slovníkový význam úplne zhoduje (vyznačený jednou farbou). Do nasledujúcej tabuľky sme pridali aj tretiu lexému, sln. *cvetje*, na lepšie porovnanie a ilustráciu distribúcie významov. Zhodujúce sa alebo rozhodujúce podobné významy sú označené jednou farbou.

slk. <i>kvet</i> (KSSJ)	sln. <i>cvet</i> (SSKJ)	sln. <i>cvetje</i> (SSKJ)
1. časť rastliny (obyč. príťažlivého tvaru, farby a vône), kt. po odkvitnutí dozrieva na plod	1. del rastline, značilen po lepi obliki in barvi (časť rastliny, s príznačným pekným tvarom a farbou)	1. a) cveti, cvetovi: npr. čaj iz bezgovega cvetja (hromad. kvety, napr. čaj z kvetov bazy)
2. kvitnúca rastlina; rastlina s ozdobnými listami, kvetina	2. ekspr., navadno s prilastkom izbran, najlepši, najpomembnejši del (expr. obyčajne s prívlastkom vybraná, najkrajšia, najdôležitejšia časť – slk. <i>výkvet</i>)	1. b) rože, cvetlice: trgati cvetje; šopek cvetja, odrezane rože, namenjene za prodajo (kvety, kvitnúce rastliny, napr. trhať kvety, kytica kvetov, odrezané kvety určené na predaj)

3. hromad. sušené (liečivé) kvety na prípravu čaju		2. star. cvetenje (arch. kvitnutie)
4. čo pripomína kvet – metaforické a metonymické prenosy	rozličné metaforické a metonymické prenosy	
iron. to je pekný kvietok	iron. ta je šele (pravi) cvet (až ten/to je (pravý) kvet)	

Medzijazykovú homonymiu a prípadné nedorozumenia v komunikačnej praxi spôsobuje práve absencia významu „kvitnúca rastlina“ v sémantickom spektre slovinskej lexémy *cvet*. Tento význam je čiastočne zahrnutý v sémantickom spektre odvodeného slova *cvetje*, ale je najmä dominantným významom lexémy sln. *roža*. V slovenčine pre tento jediný význam používame aj odvodeninu slk. *kvetina*, ktorá by bola priamym ekvivalentom sln. *roža*.

Pri oboch členoch paronymického páru došlo k výraznému posunu od prvotného významu psl. *predka*, ťažko je však v tomto prípade určiť, ktorý význam je archaickejší. V každom prípade je zo synchronného hľadiska zreteľné, že vzťah medzi sémantickými spektrami je relatívne inkluzívny; spektrum slk. *kvet* zahŕňa takmer všetky významy sln. *cvet*.³

Ide teda o vzťah internej homogénnej medzijazykovej homonymie dvoch polysémických lexém, ktoré sa zhodujú v základnom význame, aj v niektorých korelatívnych metaforických či metonymických lexikálno-sémantických súvislostiach, no jeden člen z páru nedisponuje veľmi frekventovaným významom druhého člena, a práve táto diskrepancia v sémantickej štruktúre lexém je iniciátorom možného nedorozumenia pri preklade či bilingválnej komunikácii. Tento lexikálny medzijazykový pár sa teda dostal do vzťahu interlingválnej homonymie tým, že v slovenčine sa základný význam „kvet“ (angl. *blossom*, výrazne sfarbená časť rastliny) synekdochicky rozšíril aj na celú rastlinu s výrazným kvetom (angl. *flower*), respektíve aj nekvitnúcu okrasnú rastlinu (*izbové kvety*), ale v slovinčine tento prenos neprebehol alebo bol neskôr prevzatý lexikálnou formou sln. *roža*.

Na záver môžeme zhrnúť, že lexémy **sk. ruža** < **sln. roža** (kvetina) sú metonymické (synekdochické) medzijazykové homonymá, vzťah medzi významami je hyponymicko-hyperonymický (druh < rod); **slk. kvet** > **sln. cvet** (kvet rastliny) sú metonymické (synekdochické) medzijazykové homonymá, vzťah medzi významami je holonymicko-meronymický (celok > časť).

³ Pracujeme tu len s významami uvedenými v *Slovarji slovenskega knjižnega jezika*. Lexéma *cvet* má v slovinčine však aj ďalšie okrajové významy v určitých kontextoch alebo v spojení s inými slovami. Napr. *vinški cvet* – plesň na víne, *cvet* – alkohol, špiritus a pod. Bližšie k analýze pôvodu týchto významov pozri Cvetko-Orešnik, 1973.

Sémantická (transpozíčná) motivácia (v našom prípade metonymická, synekdochická) je jedným z iniciátorov vzniku medzijazykovej homonymie v príbuzných jazykoch, pretože predpokladá prestavbu vnútornej obsahovej štruktúry slova bez formálnej zmeny. Poznanie sémantického vzťahu medzi členmi homonymného páru, ktorý je dôsledkom sémantickej motivácie v tomto jazyku, môže byť východiskom pre ďalšie skúmanie na pragmatickej úrovni, môžeme napríklad zisťovať, ktoré sémantické vzťahy uľahčujú porozumenie zradných slov alebo naopak pri ktorých je riziko nedorozumenia, interferencie najvyššie a pod.

V sémantike týchto dvoch medzijazykových párov sa prejavujú zreteľné konvergentné tendencie, no nerovnaká distribúcia významov je zo synchronného hľadiska divergizujúcim činiteľom a príčinou vzniku medzijazykovej homonymie. Komplexnou diachronno-synchronnou konfrontačnou analýzou párov medzijazykových homonym možno postihnúť všeobecnú konvergenciu a špecifickú divergenciu vo vývine lexiky týchto dvoch slovanských jazykov. Komplexnejšie závery však bude možné vyvodiť až po spracovaní väčšieho množstva podobného jazykového materiálu.

LITERATÚRA

- CVETKO-OREŠNIK, Varja: Cvet. In: *Jezik in slovstvo*, 1973 letnik 18, številka 6, s. 220 – 224.
- KOPEČNÝ, František: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha: Academia 1981. 484 s.
- KRÁLIK, Ľubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA 2015. 704 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- MÚČSKOVÁ, Gabriela: Meno ruže v „jazykovom (nárečovom) obraze sveta“. In: *Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie*. Bratislava: Veda 2010, s. 209 – 220.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Red. A. Bajecet al. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU 2014. Dostupné z WWW: <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznegajezika>.
- SNOJ, Marko: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 2015. Dostupné z WWW: <http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>.

Итальянизм и его функция в „Сказках об Италии“ М.Горького и „Новых сказках об Италии“ авторов-постмодернистов

Василенкова Лариса Борисовна

Кафедра русского языка как иностранного и методики его преподавания,
Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербургский
laravasilenkova@mail.ru

*Эпиграф: Капри – кусок крошечный, но вкусный. Вообще здесь сразу, в один день, столько видишь красивого, что пьянеешь, балдеешь и ничего не можешь делать. Все смотришь и улыбаешься... Неаполитанский залив – и особенно Капри – красивее и глубже любви и женщин. В любви узнаешь все сразу – здесь едва ли возможно узнать все... У меня в голове веселый черт танцует тарантеллу, и я пьян – без вина...
(из письма М. Горького Л. Андрееву от 5 ноября 1906 года).*

1 Многие русские поэты XIX века обращались в своем творчестве к образу Италии (А.С. Пушкин, К.Н. Батюшков, А.А. Фет, Ф.И. Тютчев и др.), отмечают как отечественные исследователи русской литературы, так и зарубежные¹. Писатели той эпохи также внесли свой вклад в развитие итальянской темы. Так, исследователь В.Н. Топоров говорит о существовании в русской литературе «римского текста», в создании которого важную роль сыграл Н.В. Гоголь с его повестью «Рим» (Топоров, 1987, с. 198). В этой связи Максим Горький, создав в начале XX века свою книгу, является продолжателем традиции описания этой страны и увековечивания ее образа в русском тексте. Его цикл из 27 рассказов «Сказки об Италии» – новое видение народа Италии, его темперамента, привычек, это новый взгляд на красоту и дух этой страны. Несмотря на политическую окрашенность сборника, которую отмечает в своей работе С.М. Пронченко (Пронченко, 2014, с. 78), так как, с одной стороны, показана жизнь итальянских рабочих и крестьян, а с другой – Горьким воспевается революционная борьба народа за лучшую жизнь, все сюжеты выстроены на фоне ярких и красочных картин Италии, ее природы и архитектуры, а потому именно она является главным героем сказок.

Писатель создавал цикл из 27 рассказов с 1911 года, а изданы они были в 1913 году. Эти рассказы не являются сказками в привычном понимании. Перед читателем не игра фантазии человека, уставшего от действительности, и решившего создать силой своего воображения иную реальность, более праздничную и яркую. Как отмечает исследователь К.Д. Муратова

¹ Например, в работах О.С. Крюковой, М. Саббатини и др.

в своей статье «Горький в годы революционного подъема и первой мировой войны», «эпиграф «Нет сказок лучше тех, которые создает сама жизнь», предпосланный «Сказкам об Италии», является ключом, раскрывающим как замысел, так и идейную целеустремленность горьковского цикла о простых людях, чувства и дела которых так ярки, просты и героичны. Этот же эпиграф предопределил и выбор заглавия» (Муратова, 1917 – 1932, с. 375). В основу большинства сказок Горького легли реальные факты. Живя на острове Капри писатель внимательно наблюдал за жизнью итальянцев, приобщался к их языку. К.Д Муратова пишет, что, вероятно, автор не ставил перед собой задачу воспроизвести быт итальянцев. Рассказы Горького лишены налета этнографизма, хотя в них ярко отражены отдельные характерные черты экономической и общественно-политической жизни страны. Горький дал красочные зарисовки итальянского пейзажа и создал лирический образ итальянца, влюбленного в щедрую природу своей родины. Говоря о стиле «Сказок об Италии», исследователь Самвелян называет его «Солнечным» и бодрым. (Самвелян, 1982, с. 5). Тексты сборника – это «не столько итальянские сказки, сколько общечеловеческие» (Самвелян, 1982, с. 6), а значит образ итальянца не только понятен русскому читателю, но и близок.

В литературе, современной писателю, Италия была хранительницей величайших шедевров искусства. Ее изображали как страну-музей. В отличие от них Горький показал не старый мир «прекрасной», но уже отжившей Италии. Он изобразил нового человека, который причудливо сочетает наследие прошлых эпох с чертами новой. Жизнь итальянцев динамична, творчество этого жизнелюбивого народа неиссякаемо, а потому оно творит новые сказки, заставляя читателя вновь восхищаться собою. Изображение живой, развивающейся Италии, обращение к ее языку и умелое использование в тексте итальянских слов и выражений – именно это выделяет Горьковский текст из обширного потока литературы об этой стране.

Если мы обратимся к «Сказкам об Италии», то обнаружим, что в них Горький часто обращался к технике иноязычных вкраплений. Писатель стремится передать через итальянское слово чувства и эмоции итальянского народа. Все восклицания итальянцев автор оставляет без перевода:

— *Viva Italia!*

<...>

— *Evviva Garibaldi!* — кричат дети, серым клином врезаясь в толпу и исчезая в ней.

И густо, громко, торжествующе хохочет и, подбрасывая свою маленькую ношу в синий воздух, кричит:

— *Evviva Parma-a!* (Горький, 1971, с. 7 – 8).

Однако не только прославление Родины устами итальянцев стремится донести Горький до читателя. Он использует **иноязычные вкрапления**,

когда хочет передать живую, незатейливую эмоцию этого жизнелюбивого народа, привыкшего выражать свои чувства кратко, но ярко:

— *Цветов никогда не бывает достаточно...*

— **Браво, малыш!** — сказал Трама. — **Браво**, и мне дай два... (Горький, 1971, с. 64).

Встречаем и другие примеры выражения эмоции итальянцев в тексте сказок, такие как удивление:

— *«Обещаю именем девы Марии, — думал я, — что буду добр с тобою и всем людям будет хорошо около нас...»*

— **Экко!** — воскликнул старик, вскинув большую голову, и засмеялся басовитым смехом. (*“вот как!”* — Л.В.) (Горький, 1971, с. 17).

Или притворство: Чувствуя себя в ночь рождения Младенца, любившего их, королями и хозяевами жизни, — дети не скупятся воздать взрослым за год их скучной власти минутами своего веселого могущества: взрослые дяденьки тяжело подпрыгивают, увертываясь от огня, и добродушно просят о пощаде:

— **Баста!** Эй, разбойники, — **баста!** (Горький, 1971, с. 78).

Мы видим, как важно было писателю показать всю палитру эмоций итальянского народа.

В тексте Горького иноязычные вкрапления, представляющие собой не только отдельные слова, но и словосочетания, часто используются наряду с их русским переводом: *Человек в цилиндре и еще какие-то солидные люди, окружившие его, отчаянно размахивая руками, кричат:*

— *Последний раз... **Ultima volta!** Слышите?* (Горький, 1971, с. 5).

Вероятно, писателю в данном фрагменте важно показать настойчивость итальянца, его желание убедить собеседника, доказать свою правоту. Горький стремится через итальянское слово показать характер этого народа, раскрыть его душу, в чем, безусловно, автору сказок помогает язык.

Раскрыть тайну итальянского сердца помогают и песни. Потому в своем тексте писатель попытался запечатлеть голос милой итальянской девочки, отразив его на письме кириллицей: *Она ведет за руку маленькую кудрявую девочку; размахивая правой рукой с двумя цветками алой гвоздики в ней, девочка качается на ходу, распевая:*

— **О, ма, о, ма, о, миа ма-а...** (Горький, 1971, с. 12).

Итальянизмы, под которыми мы вслед за Л.П. Крысиным понимаем не только часть экзотизмов, вошедших в словари иностранных слов, и собст-

венно заимствования, многие из которых уже давно перестали восприниматься как таковые, а все слова и выражения, заимствованные из итальянского языка и обладающие определенной функцией в повествовании (Крысин, 2004, с. 23), используются Горьким не только для выражения чувств и эмоций итальянцев, помогающих раскрыть особенности характера этого веселого народа, но и в их особой **экзотической функции**, называя реалии, неизвестные русскому читателю. Так, например, в своих сказках Горький использует слово **дзампоньяры** (“пастухи с горных областей Италии” – Л.В.): *Спешино идут дзампоньяры — пастухи из Аbruццы, горцы, в синих коротких плащах и широких шляпах. Их стройные ноги, в чулках из белой шерсти, опутаны крест-накрест темными ремнями, у двоих под плащами волынки, четверо держат в руках деревянные, высокого тона рожки.* (Горький, 1971, с. 78).

Пример употребления итальянской лексемы из сферы «Человек» в его экзотической функции находим и в другом рассказе М. Горького: *Люди уходят, уводя и унося с собою детей, на площади остаются смятые цветы, бумажки от конфет, веселая группа **факино** и над ними благородная фигура человека, открывшего Новый Свет.* (Горький, 1971, с. 8).

Другой пример использования итальянизма в его **экзотической функции** находим в 3 главе: *К ним идет мальчик с **фьяской** вина (“fiasca” – “пузатая, обернутая соломой бутылка” – Л.В.) в руке и небольшим узлом в другой, идет, вскинув голову, и кричит звонко, точно птица, не видя, что сквозь солому, которой обернута бутылка, падают на землю, кроваво-сверкая, точно рубины, тяжелые капли густого вина.* (Горький, 1971, с. 10).

Безусловно, тема рыбной ловли в тексте сказок занимает особое место. Рыбаки являются одними из главных героев произведения. Потому, говоря о рыбалке на Капри, Горький использует только итальянские названия рыб: — «Поедем, Гвидо, за **пеццони**», — сказал отец. — **Пеццони**, синьор, очень тонкая и вкусная рыба с розовыми плавниками, ее называют также коралловой рыбой, потому что она водится там, где есть кораллы, очень глубоко. Ее ловят, стоя на якорь, крючком с тяжелым грузилом. Красивая рыба. ... (Горький, 1971, с. 38).

Другой подобный пример находим в 19 главе «Сказок»: *из леса водорослей выплывают разноцветные «**виолы**» — живые цветы моря, — точно пьяный, выходит «**перкия**», с тупыми глазами, разрисованным носом и голубым пятном на животе, мелькает золотая «**сарпа**», полосатые дерзкие «**каны**»; снуют, как веселые черти, черные «**гваррачины**»; как серебряные блюда, блестят «**спаральони**», «**окьяты**» и другие красавицы-рыбы — им нет числа! — все они хитрые и, прежде чем схватить червяка на крючке глубоко в круглый рот, ловко оцпывают его маленькими зубами, — умные рыбы!.. (Горький, 1971, с. 72).*

Мы видим, что в «Сказках об Италии» Горький использует экзотическую лексику итальянского происхождения с художественно-выразительными

целями – показать в ярких красках жизнь итальянского народа, используя его язык.

Горький использовал в своем тексте лексику из разных сфер употребления: предметы искусства (*тарантелла, мандолина, виолончели*), деньги (*чентезим, сольдо*), рыболовная тема (*барка, сардина, пеццони, сарпа, канья, гваррачина, спаральони, окьята*), однако самым важным для писателя в тексте сказок является человек, потому он использует итальянские обращения (*синьор, синьора, синьорина, монна* (краткая форма от итальянского слова «Мадонна»)), слова, называющие род деятельности человека, его положение в обществе (*дзампоньяры, форестьер, факино*). Писателю важно было передать и эмоции итальянцев, их живые реакции, выразить которые ему помогло итальянское слово. В центре внимания классика человек и его речь, через которую раскрывается характер итальянцев, их мировидение. Итальянский язык позволил Горькому выстроить образ Италии и ее жителей, и этот образ автор «Сказок» запечатлел в своем тексте. Человекоцентризм является основной чертой поэтики Горького, и мы видим, что сборник сказок не стал исключением. Романтическая вера в Человека с большой буквы, нашедшая отражение в раннем творчестве писателя, проявилась и в «Сказках об Италии». Главным для автора сборника стал народ этой экзотической страны и его жизнь, неотъемлемой частью которой является язык.

2 Сборник «Очарованный остров. Новые сказки об Италии» был задуман Ассоциацией «Премия Горького» в связи со 100-летним юбилеем первой публикации «Сказок об Италии» Максима Горького. Остров Капри стал местом вдохновения нескольких поколений российских литераторов. В связи с этим Ассоциация решила внести свой вклад в литературную историю «острова сирен». В течение 2012–2013 гг. ряду известных российских писателей было предложено совершить поездку на Капри и затем написать текст, связанный с этим островом. Авторами «Новых сказок» стали Максим Амелин, Андрей Аствацатуров, Сергей Гандлевский, Виктор Ерофеев, Эдуард Лимонов, Юрий Мамлеев, Захар Прилепин, Андрей Рубанов, Герман Садулаев и Владимир Сорокин. Вступительное историко-культурологическое эссе, которое также можно считать полноценным рассказом, а не только описью этногеографических сведений об острове, принадлежит итальянисту и переводчику Геннадию Киселеву. Все они явились продолжателями традиции изображения острова, однако видение острова авторами-постмодернистами в корне отлично от горьковского восприятия Капри.

Как и М. Горький, современные авторы обращаются к итальянскому языку. Помимо номинативной функции (предметы искусства, национальные блюда, известные среди интеллектуальной богемы, на которую, вероятно ориентировались новые исследователи Капри при создании своих расска-

зов), писатели используют итальянизмы в их **экзотической функции** – для придания фрагменту текста особого колорита. Пример тому находим в рассказе Германа Садулаева «Жизнь на Капри»: *Была ночь, я сидел за столиком на улице и смотрел на светящуюся гирлянду дороги, привешенную к горе на другой стороне бухты.* (Садулаев, 2014, с. 247). Однако в сборнике существуют фрагменты, в которых экзотизация становится объектом иронии современных писателей, постмодернисты намеренно «уничтожают» колоритообразующую функцию заимствований: *В таких местах всегда жарко. Мандолины... лимоны... кто пьет вино, кто пляшет с девушкой под мандолину... а вот дорожка, ведущая в парк.* (Лимонов, 2014, с. 123). Безусловно, следует говорить о некоторой условности подобного «уничтожения», хотя модусная направленность очевидна.

Так, в рассказе «Жизнь на Капри» Герман Садулаев использует итальянский фразеологизм *dolce vita*, обозначающий красивую, богатую, счастливую и беззаботную жизнь: *Капри – остров неразбавленной dolce vita, остров праздности, но я был там в некотором смысле по делу.* (Садулаев, 2014, с. 244). Данный фразеологизм стал понятием, которое неразрывно связано с Италией и ее культурой, это один из ключевых ассоциатов, порождаемых при упоминании этой страны.

Говоря о **формировании ассоциативного поля**, приведем пример, встречающийся в рассказе Максима Амелина «В декабре на Капри», в котором автор использует итальянское приветствие, написанное кириллицей и важное для культуры Италии имя: *Но шествие (чао, Феллини!) быстро рассредоточилось. Улица опустела. Наступил рождественский сочельник.* (Амелин, 2014, с. 61).

Слово шествие в тексте, повествующем об Италии, вызывает у рассказчика ассоциацию с фильмами именитого режиссера.

В тексте Владимира Сорокина «Допрос № 6», содержание которого никак не связано ни с Капри, ни с итальянской культурой и ее народом, неожиданно появляется слово макароны, причем контекст весьма любопытен:

– Сержант, держи нормально, что у тебя, руки или **макароны**?! Говори! (Сорокин, 2014, с. 271).

В том же рассказе употребляется итальянизм комедия *dell'arte*. Это слово используют как следователь, так и подсудимый, называя им допрос:

– При чем тут наше государство?

– При том. Мне надоела эта комедия **dell'arte**, длящаяся уже шестой день.

– Мой арест и есть комедия. Только не **dell'arte**. Это простой русский балаган. (Сорокин, 2014, с. 272).

В последнем случае интересно противопоставление 2 понятий – итальянского (комедия *dell'arte*) и русского (русский балаган). Мы видим, что итальянизмы используются не в номинативной функции – для обозначения неизвестных предметов и реалий, не в экзотической, ведь речь идет не об

Италии. Текст Сорокина – это не рассказ о Капри, однако, несмотря на содержание, автор все равно использует итальянские слова, которые **являются определенными маркерами**, оставляющими читателя в рамках сборника текстов об этой стране.

Пример **неожиданного употребления итальянизма** есть и в рассказе А. Аствацатурова «Дуэль в табакерке. Каприйский сон», в котором рассказчик сравнивает вождя революции, тесно связанного с историей Капри, с мафиози: *Где-то рядом, если, конечно, верить рекламному путеводителю, есть стела с изображением Ленина. Правда, он на ней похож не на вождя мирового пролетариата, а на какого-то хитрожопого мафиози.* (Аствацатуров, 2014, с. 132).

Слово мафиози употреблено не вполне корректно (ед. ч. – мафиозо). Подобное сравнение в сочетании с разговорно-сниженным прилагательным дает комический эффект, а значит, итальянизм в тексте автора приобретает новую функцию – **функцию выражения иронии** рассказчика через итальянское слово.

Итальянист Геннадий Киселев **умело играет с итальянским словом** *asilo* (“убежище” – Л.В.), упоминая в своем тексте его анаграмму, отражающую смысл итальянизма: *Недаром, если потрясти и бросить на манер игровой кости итальянское слово asilo – убежище, выпадет слово isola – остров, да и сам Капри – перевертыш от Парки: от судьбы не уйдешь.* (Киселев, 2014, с. 24).

Таким образом, мы видим, что в текстах авторов-постмодернистов есть примеры, как иноязычных вкраплений, так и варваризмов. **«Уничтожение» колоритообразующей (экзотической) функции заимствований в тексте, языковая игра, формирование ассоциативного поля, использование итальянизмов в неожиданных контекстах или для изображения авторской иронии** – все это отличает «Новые сказки об Италии» от Горьковского текста, позволяя нам говорить об элементах игровой поэтики современных авторов, для которых итальянское слово – еще один повод поиграть с читателем.

В текстах современных писателей, как и в тексте Горького, есть примеры использования итальянских слов для выражения эмоций. Однако если в «Сказках об Италии» Горького эти эмоции принадлежали итальянцам, то в «Новых сказках об Италии» «эмоции по-итальянски» принадлежат самим рассказчикам, то есть русским авторам. Так, в рассказе Виктора Ерофеева «Моя дурацкая история» есть следующий пример:

– Ты когда-нибудь мне покажешь Москву? Будешь моим гидом?
– **Si! Certo!** (Ерофеев, 2014, с. 98).

Последние слова принадлежат рассказчику. Тот же герой рассказа Ерофеева, желая шокировать свою итальянскую спутницу, употребляет

итальянский матизм **figa**. В этом случае итальянизм используется уже не в номинативной или экзотической функции, а в весьма интересной для заимствования функции – **воздействующей**:

– *О, как ты прекрасно говоришь по-итальянски! Скажи еще...*

– **Figa!**

– **No!** – смеялась она сквозь слезы. (Ерофеев, 2014, с. 98)

Последний пример иллюстрирует эмоцию итальянки. Подобный пример встречаем в том же рассказе:

– *Заметь, что Джотто...*

– **Basta!** – Она закрывала мне рот. – Скажи мне что-нибудь о нас... (Ерофеев, 2014, с. 99).

Однако только в этом рассказе из цикла «Новые сказки об Италии» авторы изобразили эмоциональную сторону жизни итальянцев, при этом перед читателем диалог героя рассказа с итальянкой, то есть итальянская речь дана не свободно, как это было в Горьковском тексте, а через перцепцию рассказчика. Она (речь собеседницы повествователя) может выступать только фоном для историй героя текста, рассказанных по-русски:

– *Если у Вермеера творчество рождается из ничего, то здесь у Джотто...*

– **Bravo! Bravissimo!** – время от времени восклицала К., делая вид, что слушает меня. (Ерофеев, 2014, с. 102).

Мы видим, что в предложенном эпизоде важна не истинная эмоция итальянки и ее неподдельная реакция, что было объектом пристального внимания Максима Горького в его «Сказках об Италии», важен сам рассказчик и его история. В этом заключается важное отличие «Новых сказок» от Горьковского предтекста.

Современные авторы использовали в своих текстах лексику из разных сфер употребления: предметы искусство (*тарантелла, оперный, мозаика, майолика, фреска, аккорд, комедия dell'arte, пьაცетта, каза, казина, казетта, палаццо, мандолины и т.д.*), еда и напитки (*boletto-giallo, пицца, прощутто, моцарелла, паста, макароны, граппа, лимон-челло*). Встречаются у писателей-постмодернистов и итальянские обращения (*синьора, доторесса*). Однако они обладают не только номинативной функцией. Так, в рассказе Андрея Аствацатурова есть следующий пример: *Среди всей этой толчи неподвижными кажутся только фигуры официантов. Высокие, важные, они стоят, как греческие статуи, у своих ресторанов, горделиво оглядывая людскую сутолоку. Мы, мол, тут синьоры, а не какая-то фигуна на побегушках.* (Аствацатуров, 2014, с. 129). Слово **синьоры** трактуется не как привычное итальянское обращение, а как принадлежность к особой привилегированной касте, просматривается оценочность данной лексемы.

Несмотря на присутствие в сборнике писателей-постмодернистов итальянских обращений, в их рассказах почти нет самих итальянцев. Сюжеты рассказов строятся не вокруг жителя этой страны, а вокруг самих повествователей, будь то метафизическая зарисовка (текст Эдуарда Лимонова), анекдот (текст Андрея Аствацатурова), рассказ-диалог (текст Владимира Сорокина) и т.д. Неслучайно повествование в тексте Максима Горького дается в третьем лице. Горький – наблюдатель и исследователь человеческой природы. Рассказы же современных авторов, за исключением культурно-исторического эссе Геннадия Киселева, даны от первого лица. Такое композиционное решение формирует представление не об Италии и об ее народе, а о себе самих. Остров Капри для постмодернистов – не объект изучения, описания и увековечивания в русской литературе, он только фон для безграничного самовыражения, и это особенно видно по композиции рассказов, большинство из которых имеет дневниково-очерковый характер. Выбор лексики, ее использование в текстах – все это свидетельствует об утрате интереса современных авторов к миру Италии, который был главным героем «Сказок об Италии» Максима Горького, а значит, новый текст, созданный ровно через столетие после Горьковского цикла, вероятно, не является его идейным продолжением, и мы видим это, прежде всего, на уровне итальянского слова. Итальянское слово для постмодернистов – это объект игры. В некоторых случаях оно может быть данью моде на все итальянское, которая возникла благодаря популярности итальянского кинематографа и его «сладкой жизни» (*dolce vita*) в России. Не разъясняя смысл итальянского слова, а по-разному играя с ним, писатели, вероятно, полагают, что их адресат знаком с описываемыми реалиями и способен ориентироваться в чужой культуре без их вербальных подсказок и указаний. Такое отношение к своему читателю позволило современным авторам использовать итальянский язык в качестве еще одного способа выразить себя, найти и обозначить свое место в чужом (итальянском) мире, а не исследовать и описать этот мир, выстроив его образ в русском тексте, как это сделал Максим Горький в своих сказках.

ЛИТЕРАТУРА

- КРЮКОВА, О. С.: *Архетипический образ Италии в русской литературе XIX века*. Автореф. дис. ...докт. фил. наук. М. 2007.
- КРЫСИН, Л. П.: *Иноязычные слова в современном русском языке*. М. 1968. 132 с.
- КРЫСИН, Л. П.: *Русское слово, свое и чужое*. М. 2004. 418 с.
- МУРАТОВА, К. Д.: *Горький в годы революционного подъема и первой мировой войны*. ФЭБ: <http://feb-web.ru/feb/irl/il0/ila/ila23592.htm>
- ПРОНЧЕНКО, С. М.: Типы имен собственных и их функции в цикле М. Горького «Сказки об Италии // *Мир русского слова*. М. 2014. №4. с. 78.
- САББАТИНИ, М.: Функциональность и семантические аспекты итальянизмов в русской поэзии «Бронзового века». In: *Языковой контакт*: сб. науч. ст. Минск 2015, с. 159 – 170.

- САМВЕЛЯН, Г. П.: *Проблемы художественного стиля М. Горького 1909-1917 гг.*
Автореф. дис. ... докт. филол. наук. Ереван 1982.
- ТОПОРОВ, В. Н.: Вергилианская тема Рима. In: *Исследования по структуре текста.*
М. 1987. с. 196 – 215.

ИСТОЧНИКИ

- ГОРЬКИЙ, М.: *Сказки об Италии.* In: Горький М. Полн. собр. соч.: в 30 т. Т. 10. М.:
Художественная литература, 1949 – 1956. 528 с.
- Очарованный остров. Новые сказки об Италии.* М.: АСТ, Corpus 2014. 180 с.

Die Rolle der Muttersprache beim Fremdsprachenlernen

Katarína Vilčeková

Lehrstuhl für Germanistik, Philosophische Fakultät,
Universität der hl. Cyril und Method in Trnava
katarina.vilcekova@gmail.com

Einführung

Lernen ist im Allgemeinen ein sehr komplexer Prozess, an dem sich verschiedenste Faktoren (von der Persönlichkeit des Lerners, durch seine Motivation, den Lehrstoff bis zur Lehrerpersönlichkeit) beteiligen. Das Fremdsprachenlernen ist dabei keine Ausnahme. Auch hier geht es um eine sehr komplexe Tätigkeit, die außer den schon erwähnten Faktoren auch durch die Muttersprache (oder andere Fremdsprachen) beeinflusst wird. Die Frage, welche Rolle die Muttersprache beim Fremdsprachenlernen spielt, bleibt immer noch umstritten. Auf keinen Fall ist aber der muttersprachliche Einfluss zu vernachlässigen. Die Muttersprache kann auf das Erlernen einer Fremdsprache sowohl positive, als auch negative Auswirkungen haben. Die letztgenannten stehen im Zentrum des vorliegenden Beitrags.

1 Muttersprache als einer der entscheidenden Faktoren des Fremdspracherwerbs

Unser Planet verfügt über große Vielfalt. Es gibt eine unzählige Menge von Pflanzen, Tieren oder anderen Organismen. Die Menschen müssen sich aber auch nicht schämen. Der Menschheit steht eine große Zahl von Sprachen zur Verfügung. Außer den für uns bekannten Sprachen werden von verschiedenen Stämmen auch solche Sprachen benutzt, die uns völlig unbekannt sind und die vielleicht bis heute gar nicht entdeckt worden sind.

Wenn man jetzt nur an die bekannten Sprachen denkt, wie Türkisch, Englisch, Deutsch, Slowakisch, Russisch, Italienisch oder Ungarisch, ist eine Sache klar. Jede Sprache ist unterschiedlich aber trotzdem sind sich manche mehr ähnlich als die anderen. Damit hängt auch die Gliederung in die germanischen, romanischen, slawischen und anderen Sprachgruppen zusammen. In diesem Zusammenhang spricht man oft auch über die benachbarten Sprachen. Im Rahmen des vorliegenden Beitrags ist eine Frage besonders interessant. Spiegelt sich die Vielfalt von Sprachen auch im Erwerb einer Fremdsprache ab? Lernen die Engländer Deutsch schneller, bzw. einfacher, als z.B. die Türken? Die Antwort auf diese Frage ist eindeutig positiv. Worin liegt es? Der wichtigste Grund sind die jeweiligen Regeln, Strukturen und Elemente in den bestimmten Sprachen und zwar sowohl auf der akustischen als auch auf der morphologischen, syntaktischen oder lexikalischen Ebene. Man vergleiche z.B. Türkisch und Deutsch. Im Deutschen werden oft die Entscheidungsfragen benutzt. Im Türkischen gibt

es aber keine. Deshalb ist es für die Türken schwieriger, sich diese Prinzipien anzueignen, als z.B. für die Slowaken. Im Slowakischen werden nämlich auch die Entscheidungsfragen benutzt. Davon ausgehend ist es klar, dass die Muttersprache eine wichtige Rolle auch beim Erwerb einer weiteren Sprache spielt. Man lernt die ähnlichen Sprachen leichter als solche, die ganz unterschiedlich sind. Es wurde sogar eine Tabelle hergestellt, in der die Angaben über den Sprachstand zu finden sind, der von einem durchschnittlichen Lerner mit Englisch als Erstsprache in Monaten erreichbar ist; z.B. Deutsch: 2 Unterrichtsstunden (= U-std.) pro Tag; Grundkenntnisse in drei Monaten, fließend in zwölf.

Sprache	U-std./Tag	niedrig (f. Reise)	höher (f. Geschäft)	hoch (fließend!)
Germanisch / Romanisch	1	6	-	-
Deutsch	2	3	6	12
Dänisch	3	2	5	9
(um einigermaßen fließend sprechen zu können etwa 480 U-std.)				
Indoeuropäisch	1	8	-	-
Polnisch	2	4	12	18*
Griechisch	3	3	9	15*
(18* bedeutet ca. 720 U-std. + mindestens 3 Monate in dem Land, in dem die Zielsprache gesprochen wird.)				
Uralaltaisch	1	9	-	-
Ungarisch	2	6	15	24*
Usbekisch	3	4	12	18*
(* ca. 960 U-std. + dreimonatigen Auslandsaufenthalt)				
Tonale Sprachen / Semitische Spr.	1	9	-	-
Chinesisch	2	6	16	30*
Arabisch	3	4	15	24*
(*ca. 1200 U-std. + dreimonatigen Auslandsaufenthalt)				

Tab. 1. Einfluss der Erstsprache (Cleveland et al., 1960 und Northeast Conference Reports, 1981, S. 41 in: Apeltauer 1997, S. 77f)

Aus der Tabelle kann man schließen, dass die Zeit, die für Erreichen eines bestimmten Sprachstands nötig ist, von der Angehörigkeit der Erst- und der zu lernenden Sprache zur bestimmten Sprachfamilie abhängt. Wie man sehen kann, ein Engländer braucht 2 Unterrichtsstunden pro Tag während eines Jahres um Deutsch fließend zu sprechen. Im Vergleich dazu braucht ein Engländer 18 Monate (auch mit der Frequenz 2 Unterrichtsstunden/Tag) und dazu noch mindestens 3 Monate in dem Land der Zielsprache, um fließend Polnisch zu sprechen. Um Ungarisch fließend zu sprechen, braucht ein Engländer 24 Monate (wieder mit der Frequenz 2 U-std./Tag) und dreimonatigen Auslandsaufenthalt und für Chinesisch 30 Monate (Frequenz 2 U-std./Tag) und dreimonatigen Auslands-

aufenthalt. Diese Ergebnisse für die jeweiligen Sprachen hängen also damit zusammen, dass Deutsch und Englisch zu den westgermanischen Sprachen gehören, also sie sind sich sehr nah und deshalb braucht ein Engländer nicht so viel Zeit, um diese Sprache zu meistern. Polnisch gehört zwar zu den slawischen Sprachen, sie hat sich aber, gleich wie Englisch, aus der indoeuropäischen Sprachfamilie entwickelt. Deshalb braucht ein Engländer für Lernen von Polnisch immer noch weniger Zeit als für Ungarisch oder Chinesisch, die aus anderen Sprachfamilien stammen. Aufgrund dessen kann man sagen, dass ein Slowake im Vergleich mit einem Chinesen beim Deutsch-Lernen ziemlich großen Vorteil hat, aber im Vergleich mit einem Engländer nicht.

Die Muttersprache kann eine andere Sprache nicht nur positiv, sondern auch negativ beeinflussen. Es geht um die Fälle, wenn die sprachlichen Strukturen einer Sprache in eine andere übertragen, also transferiert werden, in der diese aber nicht korrekt sind, wie z.B. das deutsche Wort *bekam* vs. das englische Wort *became*. Im Zusammenhang mit dem positiven, bzw. negativen Einfluss einer Sprache auf eine andere spricht man über die sog. sprachlichen Transferenzen.

2 Transferenzen als Folge des muttersprachlichen Einflusses

Was sind die Transferenzen? Worum handelt es sich bei diesem Phänomen? Um diesen Begriff erklären zu können, muss man sich zuerst mit der Terminologie auseinandersetzen. Denn außer dem Begriff Transferenzen findet man in der Fachliteratur Termini wie Transfer, Interferenz, Code-Switching oder Borrowing (Lehnwörter). Von diesen Begriffen werden zwei Begriffe – Interferenz und Transfer am häufigsten miteinander konfrontiert.

Als erster hat den Terminus Transfer im Zusammenhang mit dem gegenseitigen Einfluss von zwei Sprachen Robert Lado in seinem im Jahre 1957 erschienen Buch *Linguistics across Cultures* benutzt. Lado's bekannteste Hypothese war, dass sich viele potentielle Schwierigkeiten, die der Lerner beim Lernen einer Fremdsprache haben kann, auf die Wirkung seiner Muttersprache zurückführen lassen (Lado, 1957 in: Verde-Garcia, 1996, S. 2). Eben dieses Buch wurde zu Meilenstein in der auf den gegenseitigen Einfluss von Sprachen orientierten Forschung. Lado selber, aber auch andere Wissenschaftler (z. B. Kielhöfer, 1995 in: Roininen, 2012; Haugen, 1956; Weinreich, 1968, Juhász, 1970) unterscheiden zwischen den Bezeichnungen Transfer und Interferenz. Unter dem Begriff Transfer verstehen sie Übertragung von Elementen aus einer Sprache für die Produktion von Texten in einer anderen Sprache, d. h. die „geglückte“ Strategie der Ausnutzung vorheriger Kompetenz für die Erlernung einer neuen Sprache, während die „negative“ Übertragung, d. h. das Entstehen von Fehlern, als Interferenz bezeichnet wird (Kabatek, 1997, S. 233).

Nimmt man die Theorie von Ferdinand de Saussure zur Hilfe, kann man zwischen Interferenz und Entlehnungen (oder Borrowing) unterscheiden. Den Unterschied zwischen Interferenzen in *parol* und *langue* erklärt Weinreich metaphorisch: „In speech, interference is like sand carried by a stream; in lan-

guage, it is he sedimented sand deposited on the bottom of a lake“ (Weinreich, 1968, S. 11). Mit anderen Worten, bei den Interferenzen in *parol* handelt es sich um ein Phänomen der Rede oder des Sprechens und bei den Interferenzen in *langue* um ein Phänomen der Sprache. Anhand von dieser Definition lässt sich der Terminus Borrowing (Entlehnung) vom Terminus Interferenz unterscheiden. Während bei den Entlehnungen ganze Wörter einer Sprache „ausgeliehen“ werden, wobei sie zu einem Teil des Lexikons werden und keinen Verstoß gegen die Normen darstellen, geht es bei Interferenzen um schon erwähnte Übertragung der Elemente oder Strukturen aus einer Sprache in die andere, und zwar auf individueller Ebene (sozusagen im Kopf eines Individuums).

Aufgrund der ziemlich diversen Definitionen schlagen wir eine eigene Definition vor, um sich mit dieser Problematik weiter und näher beschäftigen zu können. Zuerst ist es aber notwendig, darauf hinzuweisen, dass im Rahmen der vorliegenden Arbeit der Begriff *Transfere n z e n* (ähnlich wie bei Riehel, 2004, S. 28 oder Clyne, 1991, S. 160 in: Riehel, 2004, S. 28) bevorzugt wird. Die Begriffe Transferenz und Transfer verstehen wir also nicht als Äquivalente. Wir gehen zwar aus der Terminologie von Clyne aus, sind aber nicht ganz mit seiner Definition von Transferenzen einverstanden. Unter diesem Begriff versteht er nämlich einen Prozess der Übertragung von jeglichen Elementen, Merkmalen oder Regeln aus einer Sprache in eine andere und auch das Ergebnis dieses Prozesses. Ein Beispiel für die Transferenzen ist, seiner Meinung nach, Transfer (Clyne, 1991, S. 160 in: Riehel, 2004, S. 28). Wir verstehen zwar unter Transferenzen, genauso wie Clyne, sowohl den Prozess als auch das Ergebnis des Einflusses, trotzdem finden wir aber seine Definition vag. Erstens, ist unserer Meinung nach, Transfer nicht ein Beispiel für Transferenzen, sondern eher umgekehrt. Wir stimmen mit der Meinung von Lipavic Oštir überein, die Transferenzen als einen Transfer eines Sprachzeichens aus der L1 der Sprecher in die L2, L3, L4, oder in die Fremdsprachen der Sprecher definiert (Lipavic Oštir et al. 2015, S. 32). Zweitens, unterscheidet Clyne nicht zwischen den zwischen-sprachlichen Einflüssen auf der individuellen und der gesellschaftlichen Ebene, oder anders gesagt, zwischen dem interlingualen Einfluss in Rede (*parole*) und in Sprache (*langue*). Die Transferenzen werden in diesem Beitrag also als interlingualer Einfluss in *parole* verstanden und als Wirkung einer Sprache auf eine andere betrachtet, wobei, genauso wie bei Weinreich, die Richtung des gegenseitigen Einflusses von zwei Sprachen keine Rolle spielt. D. h. sowohl für den Einfluss der L1 auf L2, als auch der L2 auf L1 wird derselbe Begriff – Transferenzen – verwendet. Der Terminus Transferenz bezieht sich in unserer Definition sowohl auf die negativen, als auch auf die positiven Einflüsse einer Sprache auf eine andere. Um aber deutlich zu machen, ob es sich um negative oder positive Auswirkungen handelt, wird in Text zwischen *p o s i t i v e n* und *n e g a t i v e n* Transferenzen unterschieden.

Schließlich bleibt noch übrig, die Transferenzen von Code-Switching abzugrenzen. Diese Abgrenzung ist aber überhaupt nicht einfach und eindeutig.

Haugen (Haugen, 1956, S. 40 in: Földes, 1999, S. 38) definiert den Begriff Code-Switching (oder Kode-Umschaltung) als eine komplexe Kommunikationsstrategie bilingualer Sprecher, bei der ein bilingualer Sprecher in der Rede ein völlig nicht assimiliertes Wort aus einer anderen Sprache benutzt. Es handelt sich dabei also um das Phänomen des Wechsels oder der Umschaltung der Sprachen im Rahmen eines Diskurses, Textes oder sogar Satzes, wobei es aber möglich ist, zwischen den jeweiligen Sprachen zu unterscheiden und wobei die Regeln der jeweiligen Sprachen nicht verletzt werden. Die Tatsache, dass man bei Code-Switching eindeutig zwischen den jeweiligen Sprachen unterscheiden kann und dass dabei keine sprachlichen Regeln verletzt werden, verstehen wir auch als eines der Kriterien für die Unterscheidung zwischen Transferenzen und Code-Switching.

2.1 Mechanismen der Transferenzen-Entstehung

Die Ursachen und Mechanismen der Entstehung von Transferenzen sind immer noch nicht ganz klar. Es gibt mehrere Hypothesen und Theorien, die dieses Phänomen zu erklären versuchen. Trotzdem gibt es bisher keine eindeutige Erläuterung. Dies hängt, unserer Meinung nach, u. a. mit der Tatsache zusammen, dass man sich in der Terminologie und Auffassung von Transferenzen nicht einig ist. Beschäftigt man sich mit unterschiedlichen Erscheinungen, kommt man auch zu unterschiedlichen Ergebnissen. Dies könnte eben bei der Transferenzen-Forschung der Fall sein. Im Allgemeinen lassen sich aber die jeweiligen Theorien in zwei Kategorien teilen und zwar in die psychologischen und die psycholinguistischen, bzw. die neurolinguistischen Theorien.

Im Rahmen der psychologischen Theorien sind hauptsächlich zwei Erklärungen zu finden. Mit der ersten Theorie kam Lado selbst. Er erklärt die Entstehung der Transferenzen streng behavioristisch. Die grammatische Struktur einer Sprache definiert er als ein System von Gewohnheiten (System of Habits): „The average speaker of language has from early childhood reduced practically the operation of his grammatical system to habit. His attention as he speaks is squarely on some features on his stream of thought and on the reaction of his listeners, and only very slightly on some features of his grammatical constructions. We simply do not realize the strength and the complexity of the habit systems we have acquired though all the years of daily use of native language“ (Lado, 1976, S. 58 in: Barth, 1999, S. 19). Das bedeutet also, dass die Gewohnheiten, die bei einem Sprecher im Rahmen seiner Muttersprache aufgrund ihrer ständigen Benutzung gebildet wurden, unbewusst und so stark sind, dass der Sprecher diese unbewusst auch beim Lernen und Benutzen einer weiteren, später gelernten Sprache benutzt, was die Transferenzen (sowohl positive als auch negative) zur Folge hat. Diese Annahme wurde aber ziemlich früh kritisiert. Sie führt zur Meinung, dass man zuerst die alten Gewohnheiten aus Muttersprache verlernen muss, um die neuen Gewohnheiten in einer Fremdsprache lernen zu können, was aber in der Tat nicht der Fall ist (Dulay – Burt, 1972 in: Cha,

1983, S. 14). Im Gegenteil dazu geht Weinreich von der Theorie des „transfer of training“ aus. Diese Theorie basiert auf der Annahme, dass der Lerner im Rahmen eines Lernprozesses das schon Vertraute aus bekannten Situationen auf die neu zu lernenden Situationen übertragen kann. Mit anderen Worten geht der Lerner immer vom Bekannten aus, was die Grundlage für das Neue, oder Unbekannte bildet (Weinreich, 1968, S. 3). In diesem Sinne geht es also um eine Art Strategie (die bewusst, aber auch unbewusst sein kann). Diese Strategie wird also auch beim Sprachenlernen benutzt, wobei der Lerner „das Bekannte“ aus seiner Muttersprache auch für die neue, oder unbekannte Sprache benutzt. Wird diese Strategie erfolgreich benutzt, kann man über positive Transferenzen sprechen, wird sie fehlerhaft benutzt und führt sie zur Entstehung von Fehlern im Prozess des Fremdsprachenlernens, so spricht man über die negativen Transferenzen. Ähnliche Auffassung kann man auch bei Steinhauser und Edmondson/House finden. Sie bedienen sich dabei der Konzepte der Kompetenz und Kontrolle. Unter der Kompetenz verstehen sie das sprachliche Wissen. D. h., dass der Sprecher seine Muttersprache kennt und aufgrund der aus der Muttersprache vertrauten Strukturen und Regeln eine neue Sprache lernen kann. Dies ist wichtig in den Situationen, in denen die zwei Sprachen gleich sind. An den Stellen, wo die zwei Sprachen unterschiedlich sind, spielt die Kontrolle eine entscheidende Rolle. Bei der Kontrolle geht es also um die Fähigkeit, das sprachliche Wissen korrekt anzuwenden. Funktioniert diese Kontrolle nicht genügend (d. h. die muttersprachlichen Kenntnisse werden in einer anderen Sprache falsch benutzt), kommt es zu den negativen Transferenzen (vgl. Steinhauser, 2005, S. 18; Edmondson – House, 1993, S. 216 in: Roininen, 2012, S. 21). Juhász weist aber darauf hin, dass die Problemen, also die negativen Transferenzen, nicht nur bei Unterschieden zwischen zwei Sprachen entstehen. Dabei erklärt er die Entstehung der negativen Transferenzen sowohl aufgrund der Unterschiede zwischen zwei Sprachen, als auch aufgrund der Ähnlichkeiten zwei Sprachen. Im ersten Fall geht es darum, dass der Sprecher gezwungen ist, die muttersprachliche Form eines Begriffes (oder einer Struktur) umzustrukturieren. Dabei geht es, seiner Meinung nach, um komplizierte psychologische Tätigkeiten, die große Schwierigkeiten verursachen können (Juhász, 1970, S. 81 in: Köhler, 1975, S. 33). Das Problem des Kontrast-Mangels zwischen zwei Einheiten von L1 und L2 erklärt er mithilfe von Ranschburgs Theorie der homogenen Hemmung. Diese geht davon aus, dass bei Reizen mit gleicher Intensität und gleichem Gefühlswert aus einer nahezu gleichzeitig einwirkenden Menge von Reizen, die einander unähnlichen bevorzugt werden, während die einander ähnlichen bzw. identischen aufeinander hemmend wirken (ebd.). Daraus folgt, dass auch die Ähnlichkeiten zwischen zwei Sprachen die Transferenzen verursachen können und dass die Distanz und die Nahe zwei Sprachen einer der wichtigen Faktoren der Entstehung von Transferenzen darstellen.

Zur zweiten Kategorie der Theorien der Entstehung von Transferenzen gehören die psycholinguistischen, bzw. neurolinguistischen Auffassungen. Diese

gehen von der Mechanismen der Sprachproduktion und der Lokalisierung der Sprachen im mehrsprachigen Gehirn aus. Albert benutzt für seine Erklärung das Sprachproduktions-Modell von Levelt:

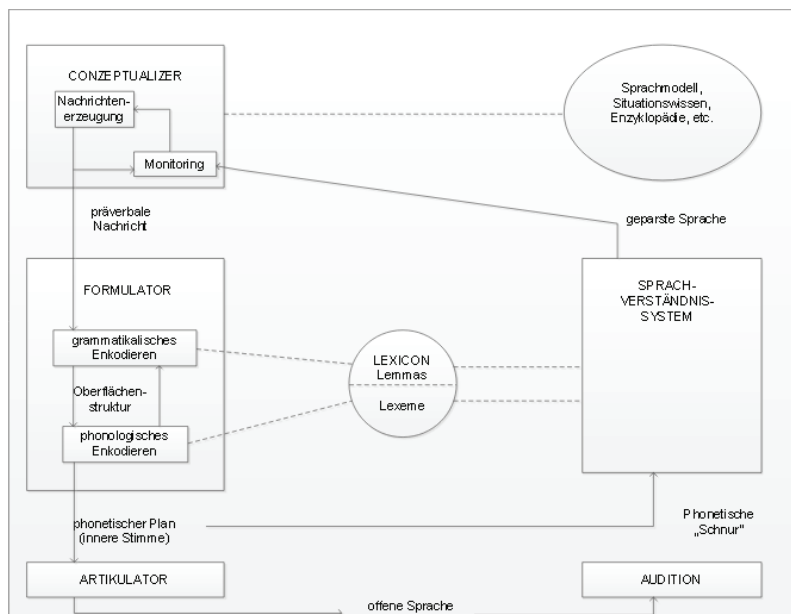

Abb. 1. Levelt's Sprachproduktions-Modell (Levelt, 1989 in: Albert, 1998, S. 92)

Laut Albert sei der größte Teil der Komponente – *Conceptualizer*, also die Ebene der Äußerungsplanung, nicht einzelsprachlich repräsentiert. Bei Mehrsprachigen müsse aber eine zusätzliche Komponente angenommen werden, die für die Sprachwahl und damit auch die Aktivierung des richtigen *Formulators* zuständig sei. Die grammatische und die phonologische Enkodierung seien auch nach Einzelsprachen getrennt. Auch der *Artikulator* sei verschieden für jede beherrschte Einzelsprache (Albert, 1998, S. 93). Bei mentalem Lexikon ist aber eine solche Trennung nicht eindeutig. Die jeweiligen Modelle beschreiben starke bzw. kaum vorhandene Vernetzungen in der mentalen Repräsentation von Sprachen. Dabei spricht man von einem Speicher bzw. zwei Speichern. Einige Wissenschaftler, wie z. B. Potter et al. sind der Meinung, dass bei den Sprechern, die eine Fremdsprache auf einem niedrigeren Niveau beherrschen, zwei Speicher zu finden sind. Das bedeutet, dass das Wort in einer Fremdsprache auf dem Umweg über das Übersetzungsäquivalent in der Muttersprache erreicht wird. Bei fortgeschrittenen Sprachbenutzern gibt es aber keinen solchen Umweg und deshalb ist bei ihnen nur ein Speicher zu finden (Potter et al., 1984 in: Albert, 1998, S. 93). Ervin und Osgood (1954 – 1965) sprechen auch von diesen zwei

Modellen, aber unter anderen Bedingungen. Ihrer Meinung nach, werden die zwei Sprachen von einem Individuum als zwei getrennte Entitäten benutzt. Dieser Mechanismus wurde als *co-ordinate bilingualismus* (*simultaner Bilingualismus*) bezeichnet und ist typisch für die „true“ *biliguals*, die eine Sprache mit ihren Eltern und die weitere z.B. in der Arbeit gesprochen haben. Bei den Menschen, die beide Sprachen in der gleichen Umgebung oder durch die Übersetzungsmethoden in den Fremdsprachenstunden (z.B. durch Vokabeln-Lernen) gelernt haben, gibt es ein anderes System. In diesem Fall werden beide Sprachen im Gehirn verknüpft und die Bedeutungen einer Sprache werden durch das Medium der Bedeutungen einer anderen Sprache interpretiert. Dies ist typisch für den sog. *compound bilingualism* (*sukzessiver Bilingualismus*) (Stern, 1983, S. 286).

Obwohl keine der erwähnten Hypothesen weder eindeutig bestätigt, noch eindeutig widerlegt wurde, neigen wir zur Auffassungen von Ervin und Osgood. Wir sind auch der Meinung, dass es bei simultanen und sukzessiven Bilingualen Unterschiede in der Repräsentation des mentalen Lexikons zu finden sind. Wir stimmen darüber ein, dass die simultanen Bilingualen über zwei getrennte Speicher und die sukzessiven über einen Speicher (in dem sich beide Sprachen befinden) verfügen.

Wie kommt es aber bei dem *compound bilingualism* (sukzessiven Bilingualismus) zu negativen Transferenzen? Albert bietet dafür zwei mögliche Erklärungen. Er geht dabei von den Beispielen von negativen Transferenzen aus, die bei niederländisch-deutschen Bilingualen (mit Deutsch als Muttersprache) in ihrer Muttersprache zu beobachten sind, und zwar konkret von den folgenden fehlerhaften Sätzen: *Den Schlüssel habe ich auf den Tafel gelegt* (ndl. *tafel* entspricht dt. *Tisch*); *Das darf nicht von meinem Chef* (das Übersetzungsäquivalent von *dürfen* im Ndl. *mogen* erlaubt *es/das*-Subjekte und präpositionale Angaben der Quelle des Verbs) (Albert, 1998, S. 95). Die erste Erklärung für die Entstehung solcher negativen Transferenzen sei, laut Albert, dass bei der Suche im Lexikon das passende niederländische Wort erheblich stärker als das deutsche Wort aktiviert werde, so dass nur ersteres die Schwelle zur Output-Komponente überwinde. Auf der Monitoring-Ebene (phonetischer Plan – siehe Abb.) werde aber das niederländische Wort als Fremdkörper in der deutschen Äußerung erkannt und es setze ein Reparaturmechanismus ein, der zu oberflächlich vorgehe. Es werde eine ähnliche deutsche phonologische Form gesucht und eingesetzt, obwohl sie von der Bedeutung hier nicht passe. Dies wäre das Beispiel mit *Tafel* (Albert, 1998, S. 95). Bei der zweiten möglichen Erklärung gehe es, seiner Meinung nach, darum, dass bei der Suche im Lexikon das passende niederländische Wort und sein deutsches Übersetzungsäquivalent aktiviert werden, und durch eine Mischung der beiden aktivierten Einträge syntaktische oder morphologische Informationen aus dem niederländischen Lexikoneintrag in den deutschen Satz übernommen werden. Das wäre der Fall bei *Das darf nicht von meinem Chef* (ebd.). Bei dem letzten Beispiel spricht Albert über lexi-

kalisch bedingte syntaktische Transferenzen. Wir sind aber der Meinung, dass alle Transferenzen (also auf allen sprachlichen Ebenen) lexikalisch bedingt sein könnten. Kehren wir zurück zu dem Levelt's Modell. Wie Albert schreibt, seien alle Teile dieses Modells, u. a. auch die grammatische und die phonologische Enkodierung nach Einzelsprachen getrennt. Dies bedeutet, dass es bei Zweisprachigen zu keinen Transferenzen auf der grammatischen und anderen Sprachebenen kommen sollte. Trotzdem tritt aber hauptsächlich bei sukzessiven Bilingualen dieses Phänomen auf allen sprachlichen Ebenen auf. Wie ist es möglich? Von der Hypothese von Ervin und Osgood ausgehend, werden die beiden Sprachen im Kopf eines sukzessiven Bilingualen im Rahmen des mentalen Lexikons in einem und demselben Speicher gelagert. Dies bedeutet, dass es zu Transferenzen auf der lexikalischen Ebene kommen kann, was auch oft der Fall ist. Eben dieser Kontakt der zwei Sprachen im mentalen Lexikon könnte aber auch Grund für die Entstehung anderer Transferenzen sein. Nehmen wir jetzt einen Sprecher, dessen Muttersprache Slowakisch und Fremdsprache Deutsch ist, dass heißt, es geht um den sukzessiven Bilingualismus. Er will im Deutschen eine Satzgefüge mit der Konjunktion *weil* ausdrücken. Beim sukzessiven Bilingualismus kommt die Fremdsprache durch die Übersetzung aus der Muttersprache zum Ausdruck (vgl. z. B. Stern, 1970 in: Cha, 1983, S. 12). D. h. der Sprecher übersetzt das slowakische *pretože* ins deutsche *weil*. Weil beide Ausdrücke jetzt aktiviert werden, wobei das slowakische Wort im mentalen Lexikon fester gelagert wird (weil das Slowakische ja Muttersprache ist), könnte es dazu kommen, dass infolgedessen nicht die deutsche, sondern die slowakische grammatische Enkodierung aktiviert wird und so bildet der Sprecher einen Satz mit slowakischer Wortfolge, aber mit deutschen Wörtern, wie z. B. *Ich gehe nicht in die Schule, weil ich bin krank*. Genauso könnten, unserer Meinung nach, die Transferenzen auf allen Ebenen erklärt werden.

2.2 Faktoren, die für die Entstehung der Transferenzen entscheidend sind

Bei den Transferenzen handelt es sich also um ein Phänomen, das im Kopf eines Individuums entsteht. Da es in der Welt keine zwei gleichen Menschen gibt, sind auch bei diesen unterschiedliche Transferenzen zu beobachten. Trotzdem sind aber bei einigen Gruppen von Menschen ähnliche Transferenzen zu finden, die aber z. B. in einer anderen Gruppe überhaupt nicht anwesend sind. Wovon hängt also dieses Phänomen ab? Es gibt wahrscheinlich bestimmte Faktoren, die die Entstehung und Menge der Transferenzen beeinflussen. Zu den entscheidenden Faktoren werden folgende gezählt:

- die Muttersprache oder eine früher gelernte Sprache;
- Alter des Fremdsprachenlerner;
- Typ des Spracherwerbs;
- Kompetenzniveau in einer Fremdsprache (vgl. Wiese, 1991, S. 400; Roinenen, 2012, S. 24; Cha, 1983, S. 11ff; Barth, 1999, S. 26ff; Köhler, 1975, S. 16ff).

Für die Ziele dieses Beitrags ist der Einfluss der Muttersprache von größter Bedeutung. In der Frage, welche Rolle die Muttersprache (oder eine zuvor gelernte Sprache) beim Lernen einer weiteren Sprache spielt, sind sich nicht alle Wissenschaftler einig. Wiese spricht über kritische Ähnlichkeit zwischen jeweiligen Elementen der zwei Sprachen. Dabei kann es sowohl um die objektive, als auch um die subjektiv wahrgenommene Ähnlichkeit gehen. Ihrer Meinung nach verursachen die als nah empfunden Elemente eher negative Transferenzen als solche, zwischen denen ein scharfer Kontrast steht. Sie beruft sich dabei auf Juhász und die Hypothese des Kontrast-Mangels (Wiese, 1991, S. 399). Ähnlicher Meinung ist Roininen. Sie benutzt dabei den Begriff der Transferfähigkeit und behauptet, dass die Elemente zwischen ähnlichen bzw. verwandten Sprachen in den meisten Fällen sehr transferfähig sind (Roininen, 2012, S. 24). Die strukturelle Ähnlichkeit/Unterschiedlichkeit zwei Sprachen zieht auch Cha in Betracht. Er betont die Tatsache, dass die Transferenzen-Stufe bei verschiedenen Sprachen unterschiedlich ist. Er schreibt zwar, dass es für einen Engländer schwieriger ist, Chinesisch zu lernen, als z. B. Französisch, weil Französisch und Englisch in einer näheren Verwandtschaft stehen, als Englisch und Chinesisch (Cha, 1983, S. 13). Er erklärt in seiner Arbeit aber nicht, in welchem Fall dann mehrere negative Transferenzen entstehen können. Man kann nur ahnen, dass er das einfachere Lernen einer Fremdsprache als Voraussetzung für ein nicht so häufiges Vorkommen von Transferenzen findet. Weitere Autoren, wie z. B. Zabrocki weisen darauf hin, dass nicht nur eine strukturelle Ähnlichkeit, sondern auch eine strukturelle Unterschiedlichkeit Auswirkungen auf die Entstehung von negativen Transferenzen haben kann (Zabrocki, 1970, S. 32 in: Barth, 1999, S. 33). Ähnlicher Meinung ist auch Weinreich. Er behauptet, dass Lernprobleme und negative Transferenzen umso größer sind, je größer der strukturelle Unterschied zwischen zwei Sprachen ist. Er weist aber gleichzeitig darauf hin, dass die Transferenzmechanismen dieselben zwischen Chinesisch und Französisch und zwischen zwei Unterarten des Englischen sein würden, nur das Ergebnis (also die Fehler) wären unterschiedlich (Weinreich, 1968, S. 1). Carroll und Helbig sehen auch die strukturellen Unterschiede zwischen zwei Sprachen als einen wichtigen Faktor für die Entstehung der Transferenzen (Carroll, 1968, S. 114; Helbig, 1973, S. 175 in: Köhler, 1975, S. 23). Obwohl sich die Autoren in diesem Punkt nicht ganz einig sind, stimmen wir mit Köhler überein und nehmen an, dass sowohl die strukturelle Ähnlichkeit als auch die Unterschiedlichkeit zweier Sprachen eine große Rolle bei der Entstehung von Transferenzen spielen, wobei aber die so entstandenen negativen Transferenzen bei zwei verwandten Sprachen weniger störend wirken, als bei zwei fernliegenden Sprachen (vgl. Köhler, 1977, S. 24).

3 Forschung im Bereich der negativen Transferenzen

Den negativen Transferenzen haben wir uns auch im Rahmen der Dissertation gewidmet. Im Zentrum dieser Dissertation steht eben die auf die negativen

Transferenzen orientierte Forschung. An dieser Forschung haben drei Probanden-Gruppen teilgenommen. Die erste Gruppe wird von 11 SchülerInnen (9 Mädchen und 2 Jungen) gebildet, die Deutsch im klassischen Fremdsprachenunterricht lernen. Die zweite Gruppe besteht aus 15 SchülerInnen (10 Mädchen und 5 Jungen), die Deutsch im bilingualen Unterricht lernen. Beide diese Gruppen sind Klassen aus der Handelsakademie in Trnava. Die dritte und letzte Gruppe bilden 13 Schüler (8 Mädchen und 5 Jungen), die Deutsch im Rahmen des CLIL-Unterrichts in der Handelsakademie in Čadca lernen. Insgesamt geht es um 39 SchülerInnen, die Deutsch als ihre erste Fremdsprache lernen. Eines der Ziele dieser Forschung war es, die Mengen der negativen Transferenzen in den jeweiligen Probanden-Gruppen zu vergleichen. Im vorliegenden Beitrag ist dies aber nicht der Fall. Hier werden nicht die jeweiligen Probanden-Gruppen miteinander verglichen, sondern die sprachlichen Ebenen, bzw. die Transferenzen-Kategorien. Das bedeutet also, dass hier die drei Gruppen als eine Gruppe von 39 SchülerInnen betrachtet werden.

Die Forschung wurde anhand zwei Forschungsmethoden durchgeführt, Beobachtung und Textanalyse. Die Beobachtung wurde direkt in den DaF-Stunden in den jeweiligen Probanden-Gruppen realisiert und zwar mittels Hospitationen. Insgesamt wurde in 45 Unterrichtsstunden hospitiert – in jeder Klasse 15 Stunden. Während der Hospitationen hat man sich auf die Fehler konzentriert, die die Schüler in den DaF-Stunden begangen haben. Diese wurden in jeder Unterrichtsstunde notiert.

Außer den Fehlern in den mündlichen Äußerungen von Schülern, die während der Hospitationen notiert wurden, hat man die Aufmerksamkeit auch auf die schriftlichen Fehler gerichtet. Im Zeitraum von Oktober 2014 bis Dezember 2015 wurden einige schulische Aufsätze in allen drei Forschungsgruppen gesammelt (durchschnittlich 2 Texte/Schüler) und der Textanalyse untergezogen, bei der es nach Fehlern gesucht wurde. Bei allen Texten geht es um schriftliche Aufsätze zu bestimmten Themen (wie Kultur, Reisen usw.), die die SchülerInnen in Unterricht geschrieben haben. So ist ein Korpus von insgesamt 2760 Fehlern (drunter 1592 schriftliche und 1168 mündliche Fehler) entstanden. Dieses Fehlerkorpus wurde dann noch weiter analysiert, um die muttersprachlich (oder durch andere Fremdsprache) bedingten Fehler zu identifizieren. Die als negative Transferenzen markierten Fehler wurden dann weiter in bestimmte Kategorien (je nach der Sprachebene) klassifiziert.

3.1 Zur Fehleranalyse und den Transferenzen

Bei der Herstellung des Fehlerkorpus wurde die Methode der Fehleranalyse benutzt. Der erste Schritt der Fehleranalyse ist die Identifizierung von Fehlern. Diese werden entweder während der Hospitationen in den mündlichen Äußerungen, oder in den jeweiligen von den Probanden geschriebenen Ansätzen identifiziert. Die Identifizierung von Fehlern ist gar nicht so einfach und eindeutig. In der sprachlichen Produktion von den Probanden wurden auch solche

Strukturen gefunden, bei denen es ziemlich schwierig war, zu entscheiden, ob sie schon als Fehler bezeichnet werden sollen, oder ob sie noch zulässig sind. Diese Strukturen wurden dann mit deutschen Muttersprachlern besprochen und falls sie von ihnen als fehlerhaft empfunden werden, werden sie in Korpus hinzugefügt. Im Hinblick auf die formale Seite der Fehleridentifizierung sind folgende Punkte zu berücksichtigen:

- Um die Fehler sichtbar zu machen, wird jeder Fehler wie im folgenden Beispiel markiert: **Interessierst du dich darum?*
- Handelt es sich bei einem Fehler um Vermeidung bzw. Auslassung von bestimmten sprachlichen Strukturen, wird das folgendermaßen markiert: **(...) Briefe schreibe ich nicht.*
- alle Fehler sind im Kontext zu verstehen, obwohl sie im Fehlerkorpus isoliert auftreten
- die jeweiligen sprachlichen Äußerungen sind in einem solchen Umfang im Fehlerkorpus dargestellt, der für das korrekte Verständnis eines konkreten Fehlers notwendig ist. Aus diesem Grund sind hier ganze Sätze (**Worüber geht (...)?*), Satzteile (**Sie oft sagen...*), Wortgruppen (**gerötete Mund*) und Wörter (**Muzik*) zu finden.
- sind in einer sprachlichen Äußerung mehrere Fehler zu finden, wird jeder von diesen als extra als Fehler identifiziert und folgendermaßen markiert:
**Ein Vorbild ist ein Mensch(.) die beeinflusst unsere Leben.*
**Ein Vorbild ist ein Mensch(.) die beeinflusst unsere Leben.*
**Ein Vorbild ist ein Mensch(.) die beeinflusst unsere Leben.*
**Ein Vorbild ist ein Mensch(.) die beeinflusst unsere Leben.*

Das bedeutet, obwohl es immer um denselben Satz geht, befindet er sich vier Mal im Korpus, weil in ihm vier Fehler identifiziert wurden.

Die zweite Phase der Fehleranalyse ist die Klassifizierung der Fehler. In unserem Fall besteht die Klassifizierung aus zwei Schritten. Im ersten Schritt werden alle Fehler in zwei Gruppen geteilt: die möglicherweise muttersprachlich bedingten Fehler (also die negativen Transferenzen) und die aufgrund anderer Ursachen entstandenen Fehler. Die so gesammelten Transferenzen-Fehler bilden dann ein neues Korpus, das weiterer Analyse unterzogen wird. Welche Fehler werden aber als Transferenzen-Fehler bezeichnet? In Anlehnung an Coseriu (Coseriu, 1977, S. 100 in: Kabatek, 1997, S. 239) werden solche Fehler als negative Transferenzen markiert:

- die aufgrund der direkten Übertragung aus dem Slowakischen (bzw. dem Englischen) ins Deutsche das System der deutschen Sprache verletzen. Z.B. falsches Substantivgenus (**die Buch* – swk. Femininum: *tá kniha*);
- die aufgrund der direkten Übertragung aus dem Slowakischen (bzw. dem Englischen) ins Deutsche die Norm der deutschen Sprache verletzen. Z.B. Benutzung der Sie-Form statt 2.Pers Pl. im Deutschen unter dem Einfluss des Slowakischen, wo die Form für die 2.Pers. Pl. gleich wie die Sie-Form ist;

– die aufgrund der Vermeidung oder Nicht-Realisierung von solchen Strukturen entstehen, die im Slowakischen (bzw. im Englischen) nicht anwesend sind, im Deutschen aber dagegen schon. Z.B. die Auslassung von Artikeln im deutschen Satz unter dem Einfluss des Slowakischen, in dem es keine Artikel gibt. Werden solche Strukturen in einer deutschen Äußerung benutzt, aber nicht korrekt, werden diese nicht als Transferenzen-Fehler bezeichnet und zwar aus dem Grund, dass die sich die SchülerInnen bewusst sind, dass sie an einer konkreten Stelle eine bestimmte Struktur benutzen sollen, obwohl es diese im Slowakischen nicht gibt, aber sie benutzen sie falsch. Der Grund dafür sind, unserer Meinung nach, nicht die muttersprachlichen Transferenzen, sondern eher mangelnde Kenntnisse, Unkonzentriertheit oder Müdigkeit. Beispiele für solche Nicht-Transferenzen-Fehler sind z.B. Benutzung vom bestimmten Artikel statt des unbestimmten, falsche Artikeldeklinaton oder falsche Verwendung von Verben mit trennbaren Präfixen. Gäbe es z.B. im Slowakischen bestimmten Artikel und würde dieser an solchen Stellen benutzt, an denen im Deutschen der unbestimmte Artikel steht und entstünden aus diesem Grund Fehler in deutschen Äußerungen der slowakischen Muttersprachler, würden diese als Transferenzen-Fehler bezeichnet.

Der zweite Schritt der Fehlerklassifizierung ist die Zuordnung der Transferenzen-Fehler in die jeweiligen Kategorien: Syntax, Morphologie, Lexiko-Semantik, Aussprache, Rechtschreibung. Jede von diesen Kategorien wird dann noch in bestimmte Untergruppen geteilt, die später noch genauer beschrieben werden. Eine spezifische Kategorie bilden die durch das Englische bedingten Fehler, die dann zwar separat behandelt, aber auch in die oben erwähnten Kategorien gegliedert werden.

Die dritte Phase der Fehleranalyse ist die Erklärung der Fehler. Die Erklärung wird schon im Rahmen der Fehlerklassifizierung teilweise durchgeführt, indem bestimmte Fehler als muttersprachlich bedingt bezeichnet werden. An dieser Stelle werden aber all die Fehler noch näher erklärt. Die fehlerhaften deutschen Äußerungen werden mit ihren slowakischen Äquivalenten verglichen, um feststellen zu können, ob diese Fehler aufgrund der Ähnlichkeit, der Verschiedenheit oder der Abwesenheit der jeweiligen sprachlichen Strukturen entstanden sind.

Auf die letzten zwei Schritte der Fehleranalyse (Fehlerbewertung und Fehleranalyse) wird in dem vorliegenden Beitrag verzichtet, weil sie für seine Ziele nicht notwendig sind.

3.2 Die Datenanalyse

Im Rahmen des vorliegenden Beitrags konzentriert man sich auf folgende Fragen: Welchen Anteil haben die Transferenzen-Fehler an allen gefundenen Fehlern? Welche sprachliche Strukturen sind beim Sprechen besonders empfänglich für die Transferenzen-Fehler und welche beim Schreiben?

Wie schon erwähnt, wurden bei den Probanden insgesamt 2760 Fehler (drunter 1592 schriftliche und 1168 mündliche Fehler) gefunden. Davon wurden

insgesamt 839 Fehler (darunter 462 schriftliche und 377 mündliche Fehler) als Transferenzen-Fehler identifiziert. Das bedeutet also, dass die Transferenzen-Fehler ungefähr 30,4% aller gefundenen Fehler bilden. Der Anteil der schriftlichen Transferenzen-Fehler ist dabei 29,02% und der sprachlichen 32,2%. Die Probanden haben also bei der mündlichen Produktion mehr Transferenzen-Fehler als bei der schriftlichen Produktion gemacht.

Die Menge der schriftlichen und der sprachlichen Transferenzen-Fehler in den jeweiligen Fehlerkategorien ist in folgenden Tabellen und Abbildungen zu sehen. Es ist aber noch zu erwähnen, dass im Folgenden nicht alle syntaktischen, morphologischen usw. Kategorien aufgelistet werden, sondern nur solche, in denen mindestens eine negative Transferenz beobachtet wurde.

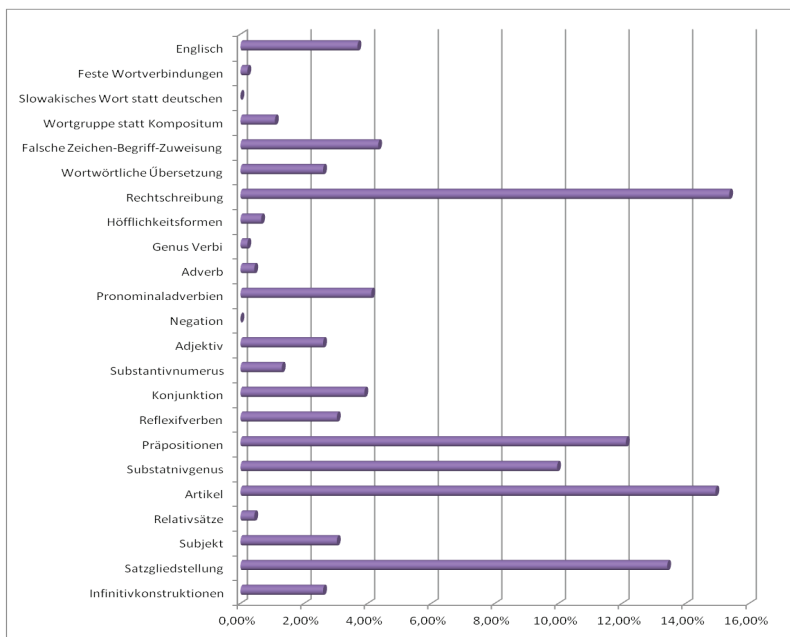

Abb. 2. Fehlerkategorien – Schreiben

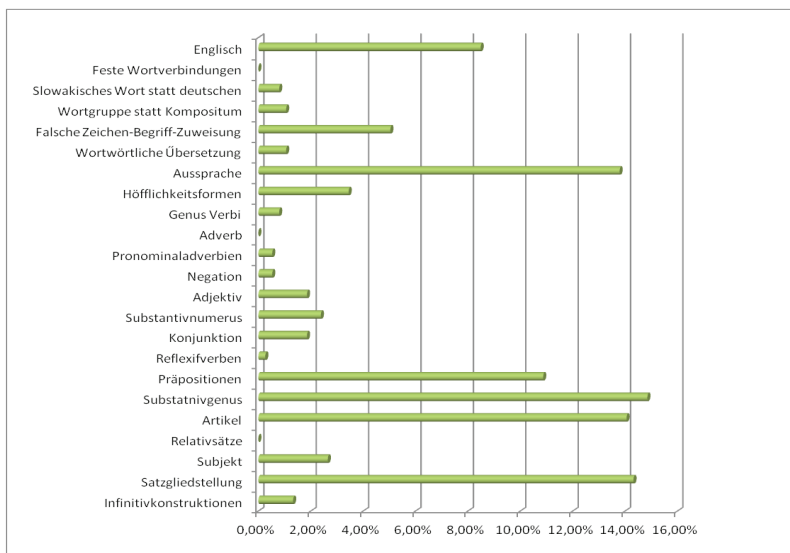

Abb. 3. Fehlerkategorien – Sprechen

Wie man sehen kann, sind in der schriftlichen Produktion der Probanden die meisten Transferenzen-Fehler der Kategorien Rechtschreibung (15,37%), Artikel (14,94%) und Satzgliedstellung (13,42%) zuzuordnen. Bei der mündlichen Produktion sind am meisten die Kategorien Substantivgenus (14,85%), Satzgliedstellung (14,32%) und Artikel (14,06%) vertreten. Schauen wir uns jetzt diese Kategorien näher an.

a) Rechtschreibung: Die slowakische Rechtschreibung basiert auf dem phonetischen Prinzip. Das bedeutet, derselbe Klang wird in Schriftform immer durch dasselbe Zeichen repräsentiert. Bei der Lautmarkierung werden aber auch die historische Herkunft und das morphologische Prinzip berücksichtigt (Pauliny et al., 1962, S. 89). Im Slowakischen kann man tatsächlich fast ausschließlich über die Graphem-Phonem-Korrespondenz sprechen. Ausnahmen sind nur bei <y> und <i> (in diesem Fall entspricht diesen zwei Graphemen dasselbe Phonem [i]), bei der Assimilation von bestimmten Konsonanten (z.B. am Endes des Wortes) und bei Fremdwörtern zu finden. Laut Duden wird im Deutschen in den meisten Fällen einem Phonem genau ein Graphem zugewiesen (Duden, 2006, S. 68). Trotzdem gibt es im Deutschen im Vergleich mit dem Slowakischen viel mehr Ausnahmen. So entspricht dem Graphem <v> im Deutschen entweder das Phonem [f] ([ˈfa:tʁ]), oder das Phonem [v] ([volˈka:n]). Eben die Unterschiede in der Graphem-Phonem-Korrespondenz im Deutschen und Slowakischen sind die häufigsten Fehlerquellen in der Aussprache und Rechtschreibung der slowakischen Deutschlernenden. Die in unserem Korpus gefundenen Fehler lassen sich in mehrere Kategorien gliedern.

Hier werden aber nur einige näher beschrieben, um sich eine Vorstellung machen zu können:

Das slowakische vs. das deutsche [v]: im Slowakischen entspricht dem Phonem [v] (abgesehen von den Fremdwörtern mit <w>) ausschließlich das Graphem <v>. Im Deutschen entspricht dem Phonem [v] (abgesehen von Fremdwörtern oder Entlehnungen) das Graphem <w>. Aus diesem Grund lassen sich folgende Fehler fast eindeutig auf den Einfluss des Slowakischen zurückführen.

1a: **Sloyakei*

1b: *Slowakei*

2a: **sie vollen nicht arbeiten*

2b: *sie wollen nicht arbeiten*

Das slowakische vs. das deutsche [ts]/ das slowakische vs. das deutsche [z]: im Slowakischen entspricht dem Phonem [ts] das Graphem <c> und dem Phonem [z] das Graphem <z>. Im Deutschen entspricht dem Phonem [ts] das Graphem <z>, oder in Fremdwörtern auch das Graphem <t> (wobei im Slowakischen das Graphem <t> dem Phonem [t] und [d] entspricht), und dem Phonem [z] das Graphem <s>. Aus diesem Grund lassen sich folgende Fehler fast eindeutig auf den Einfluss des Slowakischen zurückführen.

3a: **Halucinationen*

3b: *Halluzinationen*

4a: **zein*

4b: *sein*

b) Substantivgenus: Das Genus ist für die slowakischen Substantive sehr wichtig. Im Slowakischen gibt es kein Substantiv ohne Genus. Im Allgemeinen wird zwischen dem natürlichen Geschlecht (= Sexus) und dem grammatischen Genus unterschieden (Pauliny et al., 1963, S. 153; vgl. auch Ondruš – Sabol, 1987, S. 174). Genauso ist das auch im Deutschen. Das Genus bildet eine wichtige Kategorie der deutschen Substantive (vgl. z.B. Helbig – Buscha, 1998, S. 269). In beiden Sprachen hat das natürliche Geschlecht zwei Formen (Maskulinum und Femininum) und das grammatische Genus drei Formen (Maskulinum, Femininum und Neutrum). Trotz dieser Ähnlichkeiten bereitet die Kategorie Substantivgenus den slowakischen Deutschlernenden relativ große Probleme vor, was auch im Rahmen der Forschung gezeigt wurde. Vergleicht man nämlich die sich in diesen zwei Sprachen entsprechenden Substantive, stellt man fest, dass das Substantivgenus oft unterschiedlich ist. Die einzige 100% Übereinstimmung ist nur bei den Substantiven mit natürlichem Geschlecht zu finden. Aus diesem Grund gehören die Genusfehler zu den häufigsten Fehlern, die sich fast eindeutig als Transferenzen-Fehler bezeichnen lassen:

5a: **die Verät*

5b: *der Verrat*

swk. *zrada* - *Femininum*

6a: *das *Butter*

6b: *die Butter*

swk. *maslo* – *Neutrum*

7a: *der *Vorurteil*

7b: *das Vorurteil*

swk. *predsudok* - *Maskulinum*

c) Satzgliedstellung: Die Problematik der Satzgliedstellung im Deutschen und im Slowakischen ist sehr komplex und würde den Rahmen dieses Beitrags überschreiten. Aus diesem Grund werden nur zwei wichtige Bemerkungen erwähnt. Erstens verfügt das Slowakische, im Gegensatz zu Sprachen mit fester Satzgliedstellung, nur über eine formelhafte Satzgliedstellung (Pavlovič, 2012, Kap. 4.3.4). D.h. im Slowakischen gibt es nicht so strenge Regeln für die Satzgliedstellung, wie im Deutschen. Zweitens ist für das Slowakische die Verbletzstellung in den Nebensätzen nur eine Ausnahme und keine Regel, wie das im Deutschen der Fall ist. Diese zwei Tatsachen sind wahrscheinlich die zwei wichtigsten Gründe für die Entstehung der Transferenzen-Fehler der Kategorie Satzgliedstellung. Im Korpus werden z.B. folgende Beispiele gefunden:

8a: **Worum sie bitten?*

8b: *Worum bitten sie?*

swk. *O čo (vy) prosíte?*

9a: *..., *weil ich spiele Gitarre*

9b: ..., *weil ich Gitarre spiele*

swk. ..., *pretože hrám na gitaru*. (finites Verb gleich nach der Konjunktion)

10a: *...*und wie es war früher in letzten Jahreszeit.*

10b: ...*und wie es früher, in den letzten Jahren war.*

swk. ... *a ako to bolo skôr v posledných rokoch*. (Verb in Zentralstellung zwischen den ihn nachfolgenden Satzgliedern)

d) Die Verwendung vom bestimmten und unbestimmten Artikel: Während man sich beim Aufbau eines deutschen Satzes entscheiden muss, ob bei den im Satz benutzten Substantiven ein bestimmter, ein unbestimmter oder ein Nullartikel stehen wird, hat man beim Aufbau eines slowakischen Satzes die Qual der Wahl nicht. Das Slowakische ist nämlich eine artikellose Sprache. Deshalb ist die Aneignung der Regeln für den Artikelgebrauch im Deutschen für die SprecherInnen einer artikellosen Sprache oft problematisch. Es wurden tatsächlich auch im Rahmen der Hospitationen und in den geforschten Texten relativ viele Artikel-Fehler gefunden. Es ging um falsche Deklination des Artikels, um Benutzung eines bestimmten statt unbestimmten Artikels (und umgekehrt), um Benutzung eines bestimmten oder unbestimmten Artikels statt Nullartikels und um die Auslassung des Artikels. Nur in dem letzten Fall kann aber die Rede von Transferenzen-Fehlern sein. Weil es im Slowakischen keine Arti-

kel gibt, bilden sie in den ersten drei Fällen keine Transferenzen-Quellen. In diesen Fällen geht es also eher um solche Fehler, die aufgrund der mangelnden Kenntnisse oder Konzentration der SchülerInnen entstanden sind. Die Auslassung des Artikels kann aber tatsächlich durch die Abwesenheit dieses sprachlichen Elements im Slowakischen bedingt sein. Deshalb wurden solche Fehler als Transferenzen-Fehler bezeichnet. Hier einige Beispiele (die im Kontext zu verstehen sind) aus dem Fehlerkorpus:

11a: *Auf dem Tisch ist (...) Kreuz mit Kerzen.

11b: Auf dem Tisch ist ein Kranz mit Kerzen.

swk. Na stole je veniec so sviečkami.

12a: *Ich und meine Familien waren in Urlaub.

12b: Ich und meine Familien waren im Urlaub.

swk. Ja a moja rodina sme boli na dovolenke.

4 Fazit

Wie man aufgrund der Forschungsergebnisse sehen kann, spielt die Muttersprache beim Fremdspracherwerb keine vernachlässigbare Rolle. Die negativen Transferenzen bilden mehr als 30% aller Fehler, also fast ein Drittel. Die meisten Transferenzen-Fehler wurden in den Kategorien Rechtschreibung, Substantivgenus, Artikel-Verwendung und Satzgliedstellung gefunden. Diese Kategorien bereiten tatsächlich den slowakischen Deutschlernenden die größten Probleme vor. Von den Forschungsergebnissen ausgehend wäre es, unserer Meinung nach, empfehlenswert, der Transferenzen-Problematik mehr Aufmerksamkeit zu schenken. Die Bewusstmachung dieses sprachlichen Phänomens könnte zu einer intensiveren und sensibleren Wahrnehmung der Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen zwei Sprachen führen. Eben eine solche Strategie könnte bei der Verwendung der muttersprachlichen Kenntnisse beim Fremdsprachenlernen und bei der Vermeidung der negativen Transferenzen aus der Muttersprache helfen. Aus diesem Grund finden wir wünschenswert, die Problematik der Transferenzen auch in Lehrwerke und Curricula einzugliedern. Einer der Wege wäre z.B. die Herstellung der kontrastiven Lehrwerke, in denen die häufigsten Transferenzen-Fehler durch den Vergleich von zwei konkreten Sprachen näher erläutert werden könnten.

LITERATUR

- ALBERT, Ruth: Das bilinguale mentale Lexikon. In: *Deutsch als Fremdsprache. Zeitschrift für Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer*, 1998, Jahrgang 35, Heft 2, S. 90 – 97.
- BARTH, Klaus Michael: *Annäherung an die Fremdsprache und die Interferenzwirkung der Muttersprache. Interimsprachenanalyse und Strategien der Genuszuweisung bei fortgeschrittenen spanischsprachigen Deutschlernenden*. Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität 1999.
- DUDENREDAKTION: *Duden. Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. Mannheim: Dudenverlag 2006.

- FÖLDES, Csaba: Zur Begrifflichkeit von „Sprachenkontakt“ und „Sprachenmischung“. In: *Assimilation – Abgrenzung – Austausch. Interkulturalität in Sprache und Literatur*. Ed. M. K. Lastowicz. Frankfurt a. M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Wien: Lang 1999, S. 33 – 54.
- HAUGEN, Einar: *Bilingualism in the Americas: A Bibliographie and Research Guide*. 26. Alabama: American Dialect Society 1956.
- HELBIG, Gerhard – USCHA, Joachim: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig – Berlin – München: Langenscheidt 1998.
- JUHÁSZ, János: *Probleme der Interferenz*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1970.
- KABATEK, Johannes: Zur Typologie sprachlicher Interferenzen. In: *Neue Forschungsarbeiten zur Kontaktlinguistik*. Eds. W. Moelleken et al. Bonn: Dümmler 1997, S. 232 – 241.
- KÖHLER, H. Friedlind: *Zwischensprachliche Interferenzen. Eine Analyse syntaktischer und semantischer Interferenzfehler des Deutschen im Russischen*. Tübingen: Gunter Narr 1975.
- LIPAVIC OŠTIR, Alja – VILČEKOVÁ, Katarína – MATULOVÁ, Miriam: *Sprachkontaktforschung: Ein Kompendium*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2015.
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987.
- PAULINY, Eugen et al.: *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963.
- RIEHL, Claudia Maria: *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag 2014.
- ROININEN, Hanna: *Transfer beim Fremdsprachenlernen. Zum positiven und negativen Lexiktransfer beim DaF-Lernen. Fallstudie Deutsch als Tertiärsprache nach Englisch. Pro Gradu-Arbeit*. Tampere: Universität Tampere 2012.
- STERN, Hans-Heinrich: *Fundamental Concepts of Language Teaching: Historical and Interdisciplinary Perspectives on Applied Linguistic Research*. Oxford: Oxford University Press 1983.
- VERDE-GARCIA, Lourdes: *A study of language transfer in third-year spanish students*. Huston: Rice University 1996.
- WEINREICH, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. Hague: Mouton 1974.
- WIESE, Heike: Integration des Transfers in eine Theorie des Zweitspracherwerbs. In: *Informationen Deutsch als Fremdsprache (InfoDaF)*, 1994, Jahrgang 21, Heft 4, S. 397 – 408.
- PAVLOVIČ, Jozef: *Syntax slovenského jazyka II*. Dostupné z WWW: http://pdf.truni.sk/e-ucebnice/pavlovic/syntax-2#_Toc323712181 [cit. 2016-10-21].
- STEINHÄUSLER, Ione – KAZIANKA, Monika: *Sprachen lernen und Sprachen anwenden lernen. In unseren Händen liegt die Zukunft*. Dostupné z WWW: <http://clil-cd.ecml.at/LinkClick.aspx?fileticket=0PxQhPYtYI%3D&tabid=947&language=en-GB> [cit. 2016-10-21].

“To Forget Impossible to Remember”: Meta-Communication with the Meaning of Forgetting in Oral Spontaneous Speech

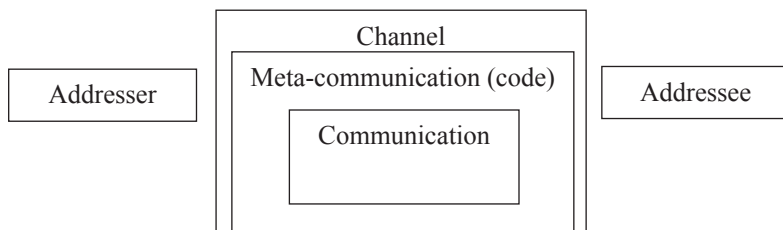
Kristina Denisovna Zaides

Saint Petersburg State University, Saint Petersburg
Zaidi94@mail.ru

In this paper, my goal is to highlight two main aspects related to the process of forgetting and remembering and their manifestations in our spontaneous monological speech. The first is properly linguistic side that is formed by such constructions in the speech, which express the forgetting and the remembering. The second is cognitive (psycholinguistics) approach to the causes and motives of forgetting and remembering processes appeared in the spontaneous speech.

Cases of an explication of forgetting and remembering, that I am interested in, are put into the framework of concept of meta-communication. Meta-communication is the special level of the speech, where speaker's attitude to the language becomes apparent. Meta-communication is defined as a communication about communication; it fulfills meta-linguistic function and supports speaker's intention to be correctly understood. Some researchers determine meta-communication quite widely, e.g.: “We shall describe ‘meta-communication’ as all exchanged cues and propositions about (a) codification and (b) relationship between the communicators” (Bateson, 1987, p. 209). However, we follow more narrow approach, considering meta-communication as the way to manage a perception, leaving aside the manipulation of relationship of communicants (cf. Trunov's definition: “Meta-communication will be understood as any message, which has as its purpose a commentary, an explanation, a verification or an estimation of speaker's own communicative interactions” (Trunov, 2004, p. 80).

On Roman Jakobson's modified scheme of communication (Jakobson, 1981, p. 27), meta-communication is called upon to cover the area of language code (see Picture 1 below).

Pic. 1. Roman Jakobson's modified scheme of communication

In texts, meta-communication is realized as language meta-communicative units (also terms components, constructions, markers, utterances and others are used). They contain additional information towards the main line of speech, comment it in different ways. Meta-communicative units can be realized in monologues as words, sentences or digressive paragraphs, but in any case they have parenthetical character. There are many types of meta-communicative commentaries in monological texts, such as evaluative constructions for the speaker's style, searching units, discursive markers, and so on. However, in this paper I will focus on the meta-communication which main function is to show the forgetting. Also the objects of my research are units, which explicate the process of remembering in the spontaneous speech.

The place of forgetting and remembering phrases among other types of meta-communication is small, but it does not mean that this kind of meta-communicative units is unimportant. Constructions expressed forgetting and remembering are the key parts of human speech forming activity, since they promise for the researchers an understanding of cognitive processes which constitute mental and language life. The number of units used to show the forgetting and the remembering can be seen in the Chart 1 (in %).

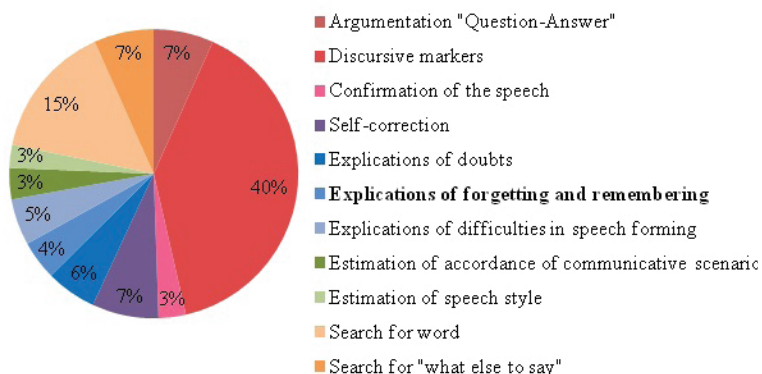

Chart 1. The main types of meta-communicative units in monologues

As a material for the investigation are used several parts of two large corpora of Russian oral spontaneous speech. One of them is named *Balanced Annotated Collection of Texts* (BACT) which is being created at the Russian language department of Saint Petersburg State University by the collective of linguists headed by Natalia Bogdanova-Beglarian. BACT makes up a part of *Speech Corpus of Russian Communication* and presents monological texts, recorded with the participation of the speakers from different gender, age, professional and psychological groups. The second source of a material which is used in the research is *Night Dream Stories and other corpora of spoken*

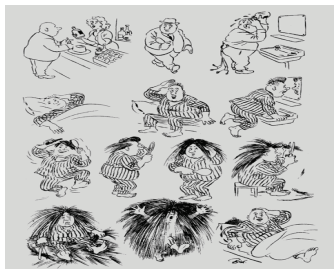
discourse, a joint work of Andrej Kibrik, Vera Podlesskaya and a number of their colleagues. I decided to choose monologues as a source for the material in this study because of the following reason. Meta-communication usually appears in typical spontaneous text in such place where any kind of difficulties of speech forming is possible. In dialogical speech, participants rarely resort to meta-communication to solve the problems of communication, preferring other methods (e.g., emotional markers or para-linguistics actions), and a monologue more often, than a dialogue, includes meta-communication in a way of clarification, in spite of the fact that monologue involves only one “active” participant. In fact, we ourselves are often the severest judges of our speech. So, speakers with the purpose to achieve their own ideal level of communicative abilities have to use meta-communication as a corrective device for the speech behavior in particular and for their social attractiveness (image) on the whole.

Corpus BACT is divided into several blocks:

1. Doctors’ monologues (30 speakers, 210 texts);
2. Lawyers’ monologues (43 speakers, 280 texts);
3. Computer specialists’ monologues (20 speakers, 40 texts);
4. Mixed group’s monologues (12 speakers, 12 texts);
5. Lecturers’ of philosophy monologues (12 speakers, 12 texts);
6. Lecturers’ of Russian as foreign language monologues (10 speakers; 70 texts);
7. Students’ monologues (5 blocks);
8. Foreign students’ (Chinese’ (10 speakers, 70 texts), Americans’ (68 speakers, 210 texts), Francophone’s (8 speakers, 16 texts), Dutch’s (9 speakers, 18 texts)) monologues in Russian.

The whole number of texts under consideration amounts more than 900. Such external characteristics of informants, as the gender, the age, the level of speech competence (which is formed by the combination of a level of education and a professional or non-professional attitude to the language), the profession and the level of extraversion (approved by the Eysenck’s test) are also applied to the corpus.

All the monologues in BACT follow four communicative scenarios: a reading of a text, a retelling of this text, a description of a picture and a story, provoked by the interviewer’s question “How do you usually spend your holidays?” and the like. The texts and pictures, proposed to the retelling and description, can be anecdotal and nonanecdotal. Anecdotal text is, for instance, Mikhail Bulgakov’s novel *The Heart of a Dog*. Nonanecdotal is, for example, Ivan Turgenev’s story *Bezhin Lea*. For an example of anecdotal picture see Picture 2 below, for nonanecdotal – Picture 3.

Pic. 2. Herluf Bidstrup's *Hair Elixir*

Pic. 3. Ivan Shishkin's *Old Linden Trees*

From the different corpora formed the project *Night Dream Stories and other corpora of spoken discourse*, I use as a source for the material only three:

1. Siberian Life Stories;
2. Funny Life Stories;
3. Stories about presents and skiing.

Part *Night Dream Stories* was excluded because some children, who were recorded for the corpus, have special mental disorders, which, undoubtedly, can influence their final speech production.

Let me start to analyze the meta-communicative units connected with the processes of forgetting and remembering, which I found in two corpora, described above, from different points of view. The forgetting and the remembering form the closely constrained unity through the cognitive process and speech forming, but it is expedient to examine them separately because of their different functions in discourse. The main function of the forgetting explication is only to stimulate the remembrance; the main function of the remembering is to make the speech complete, clear and convenient for the perception. Therefore, we should start from the first point – from the meta-communication caused the remembrance, the final purpose of any attempts to remember something. It is, certainly, the units which show the speaker's forgetting.

First of all, it is distinguished two main types of forgetting, based on what exactly is forgotten¹:

- forgetting of a word:

*В итоге она реально зажужжала, и милиционер сказал «Девчонки, у вас что-то с двигателем! Езжайте в автосервис с аварийкой быстрее! Или может быть вам вызвать **этого** — **как его**, — типа “Ангела”?» Ну вот то что служба, помощи.* [woman, 19, story] [1];

- forgetting of a thought or a fact from the text:

*пес поднялся // и здоровым боком / с разбегу / ударился о дверь // (э-э) [скотина! заорала женщина // <напевает> (...) **не помню** (...) **не помню** /*

¹ In the examples illustrated the cases of forgetting, words in bold are meta-communicative units used to explicate forgetting, and underlined words represent the following remembering. In the cases of remembering, labeling is used vice versa.

не помню / что было дальше // короче пса поймали [woman, 35, low level of speech competence, lawyer, extravert, retelling of anecdotal text].²

In the Chart 2 is shown the number (in %) of units with the meaning of forgetting both types.

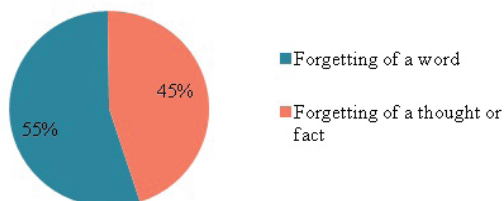

Chart 2. The number of meta-communicative units with the meaning of forgetting of a word and a thought or fact

As it can be seen, both types of forgetting are widespread in spontaneous monologues. The number of constructions that presents forgetting is 0,5 per each text on the average.

All the components of meta-communication showing forgetting in monologues can be divided into four groups by the typical marker, which signals this function. The most frequent marker in monological material is *I have forgotten* (Russian *zabyl(-a)*)³ or *I don't remember* (Russian *ne pomniu*) (51% of all types), for instance:

о таком дне [(а-а)] может мечтать только (...) забыла кто может мечтать / тот <смех> который убирает хлеб [woman, 28, low level of speech competence, lawyer, ambivert, retelling of nonanecdotal text];
какой-то голос / свыше / который именно и призывает к рабочему трудовому дню // и он начинает всп... / вспоминать как вообще очутился здесь посреди всего этого пейзажа // всё / больше там чего-то не помню [woman, 20, low level of speech competence, student, extravert, retelling of nonanecdotal text].

The second way to mark the forgetting is fulfilled by the expression *how is it (saying/called)* with the interrogative intonation (Russian *kak jego/eto (na-*

² The examples from the BACT corpus contain the following transcription signs: / means pause, // is used for the end of sentence, [– for short hesitation pause, (...) – for long unfilled hesitation pause, (м-м) and other similar – for filled hesitation pause, [...] – for incomplete sentences, < – for para-linguistics element (sigh, laugh, cough, etc.), : – for extension of vowel. For the signs of transcription in Kibrik & Podlesskaya corpora see their web-site: Night Dream Stories and other corpora of spoken discourse. Available at WWW: <http://www.spokencorpora.ru/>).

³ Optional elements in the construction hereinafter are enclosed in brackets.

zyvajut/nazyvajetsia)). The whole number of such constructions in monological speech amounts 31%. We see in the following examples different degrees of one construction realization – from the short *how?* (*kak?*) to the full sentence with a predicate (*how are they called* in the third example):

мост / довольно-таки видимо широкий // э-э вот / и под ним как раз вс... / у него несколько / опорных / столбов / и-и / между этими опорными столбами как раз проходят все эти лодочки и мост начинается // как это / с небольшой такой / как / не знаю / будочки / как / домик / и / какой-нибудь там сторожевой живет или что-нибудь такое [man, 21, middle level of speech competence, student, extravert, description of nonanecdotal picture]; достал оттуда / какую-то жидкость которая (...) не очень хорошо пахла // повлияла на собаку / что у собаки / в голове всё / закружилось / завертелось // и он [...] как? отключился [woman, 22, low level of speech competence, lawyer, extravert, retelling of anecdotal text]; вообще я люблю конечно такие игровые семинары / где интересно проводить время / всякие у нас / э-э-э / игры / как же как они называются / ой ролевые игры / ролевые игры всякие оч интересно [woman, 20, low level of speech competence, student, extravert, story].

This type of meta-communicative units also definitely fulfills the searching function in the discourse. Note that in dialogues this type is more common way used for the word search than other possible constructions.

In 13% of cases the forgetting occur in the combination of two previously mentioned constructions and form a compound sentence: *I have forgotten/don't remember how is it saying/named* (Russian *ne pomniu/zabyl(-a), kak (eto) (nazyvajetsia)*), for example:

(э) я бы(:)л была в Танжи(:)н и(:) в / (а-а) / я забыла как называется / но (э-э) недалеко от Приморской / метро (эм-м) это сущи бар [woman, student, American, A2 level of Russian as foreign, story].

It is intriguing that not only foreigners who speak Russian as non-native language insert the construction *I have forgotten how it is named in Russian* (Russian *ne pomniu/zabyl(-a), kak (eto)po-russki (nazyvajetsia)*) in the monologues, but it also used by the Russian native speakers, for instance:

Мужчина просыпается утром. Такой прям, правильный у него день, он проснулся, решил пойти (м-м) покататься там-м == Ски. Я забыла как это по-русски будет. {СМEX} А, решил короче на лыжах покататься! [woman, 24, description of anecdotal picture] [2].

One of the possible explanations consists in the certain speakers' attitude to their own native tongue, which sometimes changes with a growing knowledge of other languages. Speakers would prefer the resources of other languages to the devices of a native one: in the case mentioned above, short English form *ski*

instead of long Russian *katat'sia na lyzhach*. It yields to the well-known principle of least effort in speech.

Another typical means of marking the forgetting are meta-communicative constructions *what (was) (there) further* (Russian *chto (tam) (bylo) dal'she*). Examples of this type amount 5% of all material:

такое действие наше // и / что дальше // что было // так что там было дальше // про кота // то что позвали Лёньку / то что он / посоветовал на... / вытащить его [woman, 42, low level of speech competence, doctor, retelling of anecdotal text];
э! бедолага пес // что там дальше-то было?! в общем всё понятно // дальше его поймали [woman, 35, low level of speech competence, lawyer, extravert, retelling of anecdotal text].

Such units help speaker to continue a retelling without missing any plot details. As it can be seen, this type of meta-communication occurs in the retellings of anecdotal texts frequently than in nonanecdotal ones.

Opposite to widely used constructions of showing the forgetting a word or a fact, remembering in the spontaneous speech usually do not have any linguistic evidences of insertion (85% of all cases). In the following examples, the remembering is separated from the construction showing forgetting only by pause, without marker:

э-зелень всяческая приятно дышать очень хорошо // и-и-и деревянная / э-э-э я забыла как называется / беседка деревянная [woman, 20, low level of speech competence, student, extravert, description of nonanecdotal picture];
э-э приметы бывают простые и сложные и наибольшее / э-э более / э-э пожалуй к более сложным относятся / м-м как в тексте // конец // и к наиболее сложным относятся пожалуй наш взор / э-э окружающую / природу [woman, 42, high level of speech competence, doctor, retelling of nonanecdotal text].

Special meta-communicative units which mark the remembering of a word or a fact by the speaker are also occur in the spontaneous monologues, but not very frequently. The first meta-communicative device used to call into being remembrances is the marker *I have just remembered* (Russian *vspomnil(-a)*), which form 9% of all cases:

оправдать желания моих родственников и близких тоже в плане моего / э-э-э / само / ой / са-амо / ой ой / слово забыла / само-о-о / ну в общем ладно / вспомню скажу.

And after a minute of speaking, informant finally remembered the sought word: *но конечно и добиваться хочется / самореализация / я вспомнила это слово / очень хочется самореализоваться* [woman, 20, low level of speech competence, student, extravert, story].

The second way to introduce remembering in monologues although very rare (2%) is the interjection *Ah!* (Russian *A!*), as it is shown in the examples below:

*ну а так вот в Тауэр я не попал / потому что надо было куда-то еще]
идти... я уж не п... А! был праздник / был праздник / м-м Успенья Божьей
матери [man, 43, high level of speech competence, lawyer, introvert, story];
и вот однажды / А! // всё началось с того что он украл / э-э большой
кусок ливерной колбасы и залез с ним на берёзу [woman, 36, middle level
of speech competence, doctor, retelling of anecdotal text].*

The interjection allows speaker the possibility to interrupt an ongoing line, that s/he tells, and introduce the word or fact that s/he suddenly have remembered, immediately. The parenthetical character of the interjection *Ah!* used for the marking of unexpected events fits for this task perfectly.

If a speaker loses the word or fact from the operative memory, s/he has two ways of dealing with the process of further speech forming. First of all, a speaker can refuse the remembering, announcing that s/he is unable to remember the necessary word or thought:

*собачка почувствовала (э-э)] какой-то тошнотворный сладкий запах // всё
в голове закрутилось / перемешалось // **всё! не помню!** ведь это мое люби-
мое кино между прочим / и не читайте советских газет [woman, 35, low
level of speech competence, lawyer, extravert, retelling of anecdotal text].*

The speaker's commentary with declaration of love to the movie (based on this book) and her attempt to cite the winged words from the particular, very famous movie scene, can be interpreted as a defense of her knowledge of the retelling object. The commentary is introduced with the parenthesis *by the way* (Russian *mezhdru prochim*).

Another situation is taken place, when a speaker can by chance fully remember the element that was lost, then the forgotten word is reconstructed (in this case, we can compare the previous text with the retelling), for instance:

*был прекрасный июльский день / такой день который] (э-м)] называют]
(э-э) <вдох> когда погода / как это сказать / устанавливается [man, 25,
low level of speech competence, lawyer, extravert, retelling of nonanecdotal text];*

cf. in the original text:

*Был прекрасный июльский день, один из тех дней, которые случаются
только тогда, когда погода **установилась** надолго. [Ivan Turgenev's *Bezhin
Lea*];
слова [...]] слово предпоследнее // самая хорошая погода для **земледельца**
<смех> **это я помню!** [woman, 36, low level of speech competence, lawyer,
extravert, retelling of nonanecdotal text];*

cf. in the original text:

В сухом и чистом воздухе пахнет полынью, сжатой рожью, гречихой; даже за час до ночи вы не чувствуете сырости. Подобной погоды желает земледелец для уборки хлеба... [Ivan Turgenev's *Bezhin Lea*].

However, if a speaker finds that the remembering is absolutely essential to the speech, but the forgotten element cannot be recalled, s/he can attempt to describe the lost word. In these cases, the full remembering replaces by the descriptive construction, which tends to be a substitution of a lost element, but is not fully fit its meaning:

вижу дв... две юрты не юрты / я не помню как называется / ну в общем это дома индейцев такие [woman, 20, low level of speech competence, student, extravert, description of anecdotal picture];

(м) давление / не знаю / скажем у Джона / привело к тому / что он пришёл / на приём / к своему врачу // не знаю / психотерапевт / или кто он / но по крайней мере ведёт себя / явно не как / врач / который там / как его звать / который выслушивает / прислушивается и прописывает что-то [man, high level of speech competence, philosophy lecturer, description of anecdotal picture].

Therefore, we distinguish the remembering results by their success. Unsuccessful remembering is such where the lost word or fact is not recalled. Successful remembering happens, when a speaker can recollect the word or the fact. At last, semi-successful remembering is demonstrated in cases, when a speaker replaces the remembering by a descriptive construction. It is, in fact, semi-successful, because from the communicative point of view a speaker completes the speech program that s/he wanted to produce. But psychologically we see the situation where the speaker is a bit 'lost' from the semiotic area of his/her own language and culture, even for a seconds. It may cause speaker's feeling as a foreign to what was native.

The Chart 3 provides the information about the percentage of words that were remembered by the speakers of two corpuses under consideration. The number of successful and semi-successful word remembering is represented in the chart 4. The chart 5 reveals the number of remembered and forgotten facts in the spoken material. The chart 6 shows the quantity of successful and semi-successful fact remembering in monologues.

As it is shown, the number of forgetting of a fact explications is higher than the same of a word. The successful remembering of a word also happens more often than the one of a thought. It demonstrates that the remembering of a fact is more difficult for the speakers, but even more arduous became for them the successful remembering of a fact. So, forgetting of a word does not cause frequently problems in the speech forming.

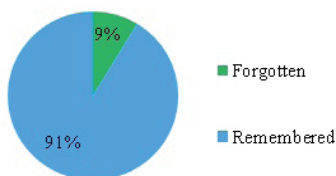

Chart 3. The number of forgotten and remembered words

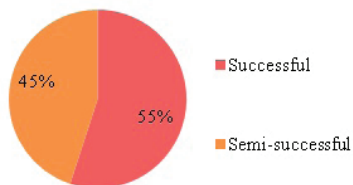

Chart 4. The number of successful and semi-successful remembering of words

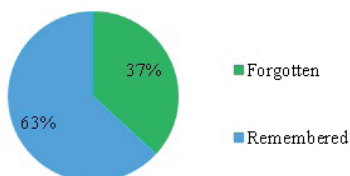

Chart 5. The number of forgotten and remembered facts

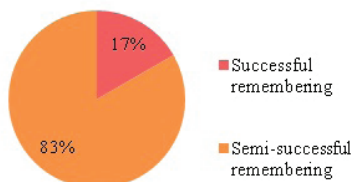
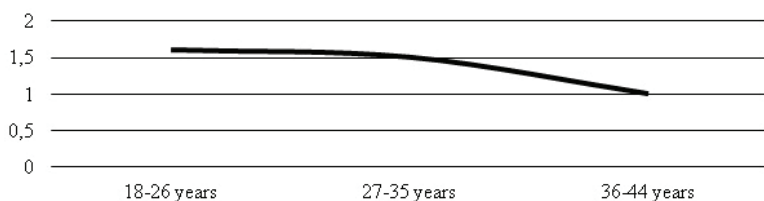

Chart 6. The number of successful and semi-successful remembering of facts

Multifold approach in my paper includes discursive analyses of such meta-communicative units. I am focused on the speakers' characteristics which might be distinctive for the usage of forgetting constructions in monologues. The gender of a speaker slightly influence the amount of markers of forgetting of a word or a thought (women use such markers just 1,1 times frequently, than men). Likewise, the level of speech competence of an informant do not correlate with the number of such units, used for the expression of forgetting (informants with low, middle and high levels includes meta-communication in their monologues an equal number of times).

Age factor influence the number of explication of forgetting. The Graph 7 shows that the number of such meta-communicative units decreases after the threshold of 35 years. Note that it does not mean an improvement of a memory with the age, but only signifies about an absence of senior groups' inclination to show their forgetting linguistically.

Graph 7. The number of expressed forgetting constructions in monologues of different age groups

Extraverts' speech always has remarkable features at each linguistic level (the rate of speech, the intonation units, the lexical diversion, etc.). See Chart 8 for the number of showing forgetting meta-communicative units in monologues of different psychological groups.

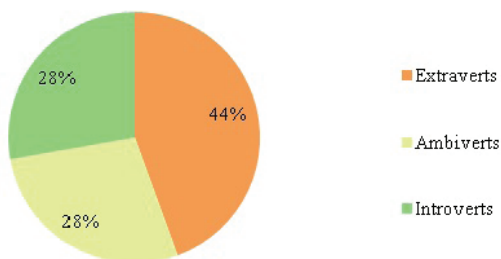

Chart 8. The number of meta-communicative units expressed forgetting in monologues of extraverts and other psychological types

It turns out that extraverts more often confess aloud to the forgetting of any information (word or thought) than ambiverts and introverts.

Raising the question about the reasons of forgetting and the degree of easiness of remembering, we should start from the model of memory structure (Broadbent, 1958, p. 78). The model is given on the Picture 4.

Pic. 4. The model of memory structure

According to the theory of short-term memory, all the information, which comes to the brain from the external world, is kept in temporal sensory depositaries. It is lost, if a person does not pay attention to it. If s/he does, it moves to the short-term memory. If it is repeated, it is shifted to the long-term memory. But the short-term memory has limited possibilities of keeping, which is mea-

sured by its capacity – the number of elements that the brain can reproduce after the presentation of a stimulus. The retellings as a monologue I considered involve short-term memory: placing the emphasis on the text during reading leads to its keeping. The descriptions and the stories often engage the long-term memory and mental lexicon, as they help to form a spontaneous text less dependent from the stimulus (a picture, an interviewer's question).

There are several main factors that affect the degree of remembering of a material.

According to the deep processing theory, rather the deep and meaningful repetition of text leads to the improvement of remembrance, than the number of repetitions during memorizing. Passive repetition causes a slight improvement of remembrance results (Craik & Lockhart, 1972). Also the degree of remembering depends on the retrieving memories speed, as well as memory training (Pirolli & Anderson, 1985). Informants during the study are deprived of repetition when performing particular communicative tasks, but the effect of the general memory training is made itself felt.

The theory of the complicated processing states that the additional details, learned in the process of memorizing, lead to the improvement of remembrance (Anderson – Bower, 1972). Plenty of additional details are usually presented in the nonanecdotal texts and pictures, and if an informant starts to remember the details, most likely, s/he will remember the main storyline. However, an abundance of the unrelated details may also prevent a speaker to reproduce the text or to describe the picture.

The intention of a person to remember the material does not influence the level of its processing (Hyde – Jenkins, 1973). Even if before a reading of a text an informant did not have an experimental task to retell it, s/he in any case can retell it well.

The highest level of remembering has the information which relates to the informant or is valuable for him/her. Considering our material, the best level of remembrance in this case should have words and facts in monologues-stories. It is proved by the data (see Chart 9): the number of forgetting is slightly higher in spontaneous monologues, which present a retelling of a text and a description of a picture, than in a story.

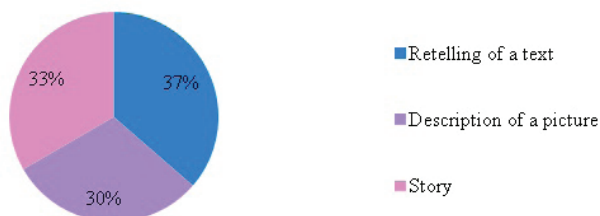

Chart 9. The number of meta-communicative units showing forgetting in different types of monologues

The forming of the deductions, conclusions during the process of memorizing can improve the strength of the remembrance (Bransford – Barclay – Franks, 1972). Also hierarchically organized material is remembered better, than uncoordinated one (Bower – Clark – Lesgold – Winzenz, 1969). The selection of associations to the word that a speaker needs to remember can make the passing of remembering process easier and faster (Tulving – Pearlstone, 1966). In monologues, we encounter all the strategies that help informants to facilitate the remembrance: the forming of the conclusions about the paragraphs of a retelling text, the argumentation during the producing of a description, the attempt to organize unrelated facts of the external world to the system, and, of course, the use of *how is it saying (named)*-marker for the word of thought search and descriptive construction for the selection of associations.

In conclusion, I should announce that the only way to understand the cognitive process of speech forming, if considering it in the linguistics way, is the analyses of meta-communication. Meta-communication allows us to open the door of investigation of such interesting processes, as a forgetting, a remembering, an evaluation of our own communicative competence, and, finally, a structuring of speech. Thereupon, the multidisciplinary approach of linguistics, cognitive sciences, neuropsychology, etc., I suppose, could be our productive prospect.

LITERATURE

- ANDERSON, John – BOWER, Gordon: Recognition and retrieval processes in free recall. In: *Psychological review*, 1972, Vol. 79, No. 2, pp. 97 – 123.
- BATESON, Gregory: Information and codification: a philosophical approach. In: RUESCH, Jurgen – BATESON, Gregory: *Communication: the social matrix of psychiatry*. London: Norton 1987, pp. 168 – 211.
- BOWER, Gordon – CLARK, Michal – LESGOLD, Alan – WINZENZ, David: Hierarchical retrieval schemes in recall of categorized word lists. In: *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 1969, Vol. 8, pp. 323 – 343.
- BRANSFORD, John – BARCLAY, Richard – FRANKS, Jeffery: Sentence memory: A constructive versus interpretive approach. In: *Cognitive psychology*, 1972, Vol. 3, pp. 193 – 209.
- BROADBENT, Donald: *Perception and communication*. London: Pergamon Press 1958. 338 pp.
- CRAIK, Fergus – LOCKHART, Robert: Levels of processing: A framework for memory research. In: *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 1972, Vol. 11, pp. 671 – 684.
- HYDE, Thomas – JENKINS, James: Recall for words as a function of semantic, graphic, and syntactic orienting tasks. In: *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 1973, Vol. 12, pp. 471 – 480.
- JACOBSON, Roman: Linguistics and Poetics. In: *Selected Writings, Vol. 3, Poetry of grammar and grammar of poetry*. Mouton: The Hague 1981, pp. 18 – 51.
- PIROLI, Peter – ANDERSON, John: The role of practice in fact retrieval. In: *Journal of Experimental Psychology: Learning, memory, and cognition*, 1985, Vol. 11, pp. 136 – 153.

TRUNOV, Dmitry: Вербальная и невербальная метакоммуникация. In: *Материалы II Международной конференции «Коммуникация: концептуальные и прикладные аспекты (Коммуникация – 2004)»*. Rostov-on-Don: Издательство ИУБиП 2004, pp. 80 – 81.

TULVING, Endel – PEARLSTONE, Zena: Availability versus accessibility of information in memory for words. In: *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 1966, Vol. 5(4), pp. 381 – 391.

SOURCES

[1] Night Dream Stories and other corpora of spoken discourse. Available at WWW: <http://www.spokencorpora.ru/> (cit. 2017-01-28).

[2] Night Dream Stories and other corpora of spoken discourse. Available at WWW: <http://www.spokencorpora.ru/> (cit. 2017-01-28).

Deverbativní substantiva tvořená pomocí sufixů *-stvo* a *-ství/-ství* ve staré a střední češtině¹

Jana Zdeňková

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha
zdenkova@ujc.cas.cz

1 Úvod

V tomto příspěvku se zabýváme staročeskými a středněčeskými substantivy odvozenými od sloves pomocí sufixů *-stvo* a *-ství/-ství*². Zaměřujeme se na jejich zařazení do onomaziologických kategorií.

2 Prameny

Vycházíme z excerpce pořízené v rámci projektu GA ČR č. 15-00987S *Slovotvorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině*. Tato excerpce byla pořízena na základě listkové kartotéky Staročeského slovníku, Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny a na základě slovníků dostupných v rámci Vokabuláře webového (on-line)³. Listková kartotéka Staročeského slovníku zahrnuje lexikální materiál z období do roku 1500 a obsahuje celkem přibližně 1,25 milionu excerpčních listků. Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny zahrnuje lexikální materiál z období od roku 1500 do roku 1780 a obsahuje přibližně 0,5 milionu listků.

Slovní zásoba staročeského období je již do značné míry lexikograficky zachycena, listková kartotéka Staročeského slovníku je vzhledem k množství pramenů dochovaných z daného období poměrně reprezentativní. Naproti tomu listková kartotéka češtiny doby střední je podstatně méně obsáhlá a slovní zásoba tohoto období dosud lexikograficky zpracována není. Tyto skutečnosti mají vliv na excerpci pořízenou v rámci projektu *Slovotvorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině* – tato excerpce je pro staročeské období větší a reprezentativnější než pro období středněčeské.

3 Předmět zájmu

Zabýváme se deverbativními substantivy tvořenými pomocí sufixů *-stvo* a *-ství*; sufix *-ství* se vyskytuje též v rozšířené podobě *-enství*. Řada dever-

¹ Vznik příspěvku byl podpořen projektem GA ČR č. 15-00987S *Slovotvorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině*.

² Suffixy *-ství* a *-ství* jsou totožné, liší se pouze hláskovou podobou. Rozdíl vznikl provedením monoftongizace *ie > i*, která probíhala především během 15. století (Komárek, 1962, s. 168).

³ Prostřednictvím Vokabuláře webového byly prohledávány tyto slovníky: Staročeský slovník (1968 – 2008), Slovník staročeský Jana Gebauera (1970), Malý staročeský slovník (1978), Elektronický slovník staré češtiny (on-line).

bativních substantiv má přitom paralelní tvoření pomocí sufiku -*stvo* i -*stvie* – např. substantivum *cuzoložstvo/cuzoložstvie* tvořené od slovesa *cuzoložiti*. Odvozování substantiv od sloves pomocí uvedených sufiků je však ve staré i střední češtině dosti okrajovou záležitostí – takovýchto substantiv je doloženo pouze malé množství a v řadě případů se jedná o hapaxy legomena.

Je třeba zdůraznit, že mnohem častěji než k deverbativnímu tvoření slouží sufiky -*stvo* a -*stvie* k odvozování desubstantivnímu a deadjektivnímu. Jedná se hlavně o jména vlastností (např. *podobenstvie* ‚podobnost‘ od *podobný*) a o kolektiva (např. *křesťanstvo* ‚křesťané‘ od *křesťan*).⁴

4 Analýza

4.1 Počet a doložení substantiv

V excerpici se nachází celkem 54 deverbativních substantiv tvořených pomocí sufiků -*stvie* a -*stvo*. Počet substantiv s jednotlivými sufiky v jednotlivých obdobích zachycuje tabulka 1.

	Jen - <i>stvo</i>	Jen - <i>stvie</i> (- <i>enstvie</i>)	Oba sufiky	Celkem
Jen staročeské	13	23	6	42
Jen středněčeské	0	3	0	3
Staročes. i středněčes.	0	6	3	9
Celkem	13	32	9	54

Tabulka 1. Počet substantiv se sufiky -*stvo* a -*stvie* (-*enstvie*) ve staročeském a středněčeském období

Z tabulky je patrné, že tvoření sufikem -*stvie* (-*enstvie*) je ve staročeském i středněčeském období produktivnější než tvoření pomocí sufiku -*stvo*. Substantiva tvořená pomocí sufiku -*stvo* byla nalezena pouze ve staré češtině a ve všech případech se jedná o hapaxy legomena (převážně z Klaretových slovníků). Avšak i mezi substantivy tvořenými pomocí sufiku -*stvie* (-*enstvie*) je 23 hapax legomen a většina z ostatních substantiv tvořených tímto sufikem má méně než 10 dokladů. Mezi devíti substantivy, která se vyskytují s oběma sufiky, jsou 3 substantiva doložená více než 50 doklady: *cuzoložstvie/cuzoložstvo*, *smilstvie/smilstvo*, *obžerstvie/obžerstvo*; ostatní substantiva vyskytující se s oběma sufiky mají ve všech případech méně než 20 dokladů.

4.2 Onomaziologické kategorie

Nejčastěji se vyskytující onomaziologické kategorie jsou děj, výsledek děje a vlastnost.⁵

⁴ Deadjektivnímu tvoření se věnuje např. Šlosar (1981; 1986, s. 277 – 279), desubstantivnímu tvoření Šlosar (1986, s. 284 – 285), Vajdllová (2015, s. 206 – 211).

⁵ K vymezení pojmu onomaziologická kategorie srov. Dokulil (1962, s. 29 – 49).

Pojmenování dějů se vyskytují nejčastěji. U velké části substantiv jde o pojmenování negativně hodnocených činností – např. *obuzstvo/obuzstvie* ‚osočení, nařčení‘, *cuzoložstvo/cuzoložstvie* ‚cizoložení‘, *ohavstvie* ‚ohavný skutek‘, *přeludstvo/přeludstvie* ‚mámení, klam‘, *smilstvo/smilstvie* ‚cizoložení‘, *věščstvie* ‚věštění‘, *vilstvo/vilstvie* ‚cizoložení‘, *zbojstvie* ‚loupení‘, *zlořečstvie* ‚zlořečení‘, *obžerstvo/obžerstvie* ‚přejídání se‘. Z dalších substantiv se vyskytují např. *oblevstvie* ‚úleva‘, *zbystvie* ‚pozbytí‘, *poručstvie* ‚péče, poručnictví‘, *rodstvo* ‚narození‘, *kratochvílenstvie* ‚krácení času, zábava‘, *ostrážestvie* ‚zachovávaní, plnění něčeho‘, *svobožestvie* ‚osvobození se; svobodné vlastnictví‘. Většina substantiv pojmenovávajících děje má méně než 10 dokladů. Děje označují též 3 substantiva s více než 50 doklady: *smilstvo/smilstvie*, *obžerstvo/obžerstvie*, *cuzoložstvo/cuzoložstvie*. Většina substantiv je doložena pouze ve staré češtině. Do češtiny doby střední pokračují pouze substantiva *obžerstvo/obžerství*, *cuzoložství*, *smilství*, *věšství*, *neráčenství*.

Vyskytuje se též několik substantiv pojmenovávajících výsledky děje. Pouze ve staré češtině jsou doložena substantiva *derstvo*, ‚kořist, co bylo získáno násilím‘ a *působenstvie* ‚uspořádání (náležité)‘. Ve staré i střední češtině jsou doložena substantiva *poručstvie*, ‚ustanovení, rozhodnutí‘, *svítěžstvie*, ‚vítězství‘ a *věščstvie*, ‚věštba, rada věštců‘. Substantivum *poručstvie* má více než 20 dokladů, ostatní substantiva mají dokladů méně než 5.

Vyskytují se též pojmenování vlastnosti. Pouze ve staré češtině jsou doložena substantiva *nerodstvo/nerodstvie* ‚zarputilost‘, *travstvie* ‚vytrvalost‘ (od *tráti*, *trvati*; ojed. slovníkový doklad za lat. *perseverantia*; srov. ESSČ s. v. *travstvie*), *ozračstvo* ‚okázalost, nádhera‘, *velebstvo*, ‚velebnost, vznešenost‘. Pouze ve střední češtině je doloženo substantivum *marnotratstvie* ‚marnotratnost‘. Ve staré i střední češtině jsou doložena substantiva *obžerstvie*, ‚chtivost jídla, žravost, nestřídmost‘ a *padstvie* ‚lupičství, lupičský stav‘. Kromě lexému *obžerstvie* se jedná o substantiva s jedním nebo dvěma doklady.

Dvě substantiva lze pokládat za pojmenování místa: *běžstvie* a *zběžstvie* (oboji s významem ‚vyhnanství, exil‘). Obě substantiva jsou doložena v biblickém překladu ve verši Gn 4,16 (příklad 1).

Příklad 1

*Tehdy vyšel Kain z obce před božím obličejem i bydlil v **zběžství** na východ sluncě v prvé vlasti ot ráje, ješto slóve Edom.* BiblOl⁶ Gn 4,16

*Vyšed Kain z obce před božím obličejem a bydlil v **běžství** na zchod sluncě v prvnie vlasti od ráje, ješto slóve Eden⁷.* BiblBosk Gn 4,16

Egressusque Cain a facie Domini, habitavit profugus in terra ad orientalem plagam Eden. Vulgata Clementina Gn 4,16

⁶ Zkratky památek užíváme podle soupisu zkratk Staročeského slovníku (Staročeský slovník, 1968). Seznam užitých zkratk je připojen na konci článku.

⁷ *Rkp. Ederý.*

5 Problémy

5.1 Polysémie

Polysémní lexikální jednotky je podle jejich různých významů třeba řadit do různých onomaziologických kategorií. Poměrně často se u téhož substantiva vyskytuje jak význam děje, tak význam vlastnosti. Např. substantivum *obžerstvie* může znamenat jak ‚obžírání se‘ (děj – příklad 2a), tak ‚chtivost jídla, žravost‘ (vlastnost – příklad 2b).⁸

Příklad 2⁹

- a. *vzdržeti se od obžerstvie a od opijenie* ŠtítVyš 70a (a crapula)
- b. *že to [posunutí začátku mše v postě] pro naše obžerstvie učiněno jest..., aby nehledali omluvy k jedení před časem* ComestC 335a (pro gastrimargia)

Substantivum *poručstvie* má jak význam děje (‚opatrování‘; příklad 3a) tak význam výsledku děje (‚rozhodnutí, poslední vůle‘; příklad 3b).¹⁰

Příklad 3¹¹

- a. *aby ktožkoli čiežkoli dietě odchované vzal by a v jeho poručství sešlo to dietě* GestaB 59b (in...custodia)
- b. *pakli kto bude [ve snu] treskán ot mrtvého, ten poručstvie mrtvého porušil* BřezSnářM 85b (testamentum)

5.2 Paralelní motivace

U některých lexikálních jednotek je třeba předpokládat jak motivaci slovesnou, tak i substantivní či adjektivní. Např. u substantiva *pochlebenstvie/pochlebenstvo* (‚pochlebování, lichocení‘) se jedná o odvození jak od slovesa *pochlebiti* (pomocí sufixů *-enstvie*, *-enstvo*), tak od adjektiva *pochlebný* (pomocí sufixů *-stvie*, *-stvo*).¹²

5.3 Rozlišení sufixů

U některých substantiv nelze s jistotou rozlišit, zda se jedná o sufix *-stvie* připojovaný k *n*-ovému participiu, nebo o sufix *-enstvie* připojovaný ke kořeni slova. Např. u substantiva *působenstvie* ‚uspořádání‘ odvozeného od slovesa *působiti* ‚řídít, spravovat, udržovat v pořádku‘ může jít jak o odvození sufixem *-stvie* od participia *působen*, tak o odvození sufixem *-enstvie* od slovesného kořene. U substantiva *neráčenstvie* ‚nelibost, nevole, pohoršení‘ lze předpokládat spíše odvození sufixem *-enstvie* od kořene slovesa *ráčiti* ‚chtít, přát si‘.

⁸ Srov. StěS s. v. *obžerstvie*.

⁹ Doklady jsou citovány podle StěS s. v. *obžerstvie*, heslové slovo je uvedeno v transkribované podobě.

¹⁰ Srov. StěS s. v. *poručstvie*.

¹¹ Doklady jsou citovány podle StěS s. v. *poručstvie*, heslové slovo je uvedeno v transkribované podobě.

¹² Srov. StěS s. v. *pochlebenstvie*.

6 Závěr

Z výše uvedeného je patrná neekonomičnost užívání sufixů *-stvie* a *-stvo* při deverbálním tvoření substantiv ve staré a střední češtině. Suffixy jsou polyfunkční – jeden sufix může tvořit substantiva několika onomaziologických kategorií. Substantiva tvořená sufixy *-stvie* a substantiva tvořená sufixy *-stvo* se od sebe významově neliší – existuje více prostředků pro tutéž funkci.

Malá produktivita deverbálního tvoření pomocí sufixů *-stvie* a *-stvo* byla způsobena také konkurencí s dalšími slovotvornými prostředky – zejména s tvořením dějových verbálních substantiv pomocí sufixů *-nie* a *-tie*. V nové češtině se sufixy *-stvo*, *-ství* při deverbálním odvozování neuplatňují vůbec (uplatňují se pouze při tvoření deadjektivním a desubstantivním).¹³

Je třeba mít na paměti omezení výsledků prezentovaných v tomto příspěvku: Rozlišované onomaziologické kategorie jsou vágní, nemají ostré hranice; u po mezích případů je sporné, do které kategorie je zařadit. V některých případech není jistota v určení motivace či v tom, zda předpokládat paralelní motivaci více lexikálními jednotkami. Získané výsledky ovlivňuje též rozdílná velikost staročeské a středněčeské listkové kartotéky.

ZKRATKY

BiblBosk: Bible boskovská.

BiblOl: Bible olomoucká.

BřezSnářM: Knihy snového vykládanie.

ComestC: Petr z Troyes – Historia scholastica.

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny* (on-line). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006 – 2016. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

StěS: *Staročeský slovník*. Sešit 1 – 26. Praha: Academia, 1968 – 2008.

ŠtítVyš: štitenský Sborník vysehradský.

PRAMENY

Bible boskovská. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 3. Fotokopie uložená v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Staročeská Bible drážďanská a olomoucká. Díl III. Genesis–Esdraš. Ed. Vladimír Kyas. Praha: Academia 1988. 762 s., 12 s. obr. příl.

GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*. Díl I [A – J]. Díl II [K – N]. Praha: Academia 1970. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Materiál uložen v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Listková kartotéka Staročeského slovníku. Materiál uložen v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Staročeský slovník. Sešit 1 – 26. Praha: Academia 1968–2008.

BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978.

Elektronický slovník staré češtiny (on-line). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–2016. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [cit. 2017-01-03].

¹³ Srov. např. Tvoření slov v češtině 2, 1967, s. 766 – 767.

- [1] *Vokabulář webový* (on-line). Verze 1.1.1.1. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [cit. 2017-01-04].
- [2] *Vulgata Clementina* (on-line). Dostupná z WWW: <http://vulsearch.sourceforge.net/html/Gn.html> [cit. 2017-01-04].

LITERATURA

- DANEŠ, František – DOKULIL, Miloš – KUCHAR, Jaroslav: *Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia 1967. 779 s.
- DOKULIL, Miloš: *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 263 s.
- KOMÁREK, Miroslav: *Historická mluvnice česká. [Díl] I Hláskosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962. 196 s.
- ŠLOSAR, Dušan: Slovtvorný vývoj deadjektivních substantiv v češtině. In: *Listy filologické*, 1981, č. 3, s. 167 – 175.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 423 s.
- Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha: Academia 1968. 130 s.
- VAJDLOVÁ, Miloslava: *Od duchovního společenství k ozdobě. Lexémy tovaryšství a tovaryšstvo ve staré češtině*. In: *Naše řeč*, 2015, roč. 98, č. 4, s. 206 – 211.